

**SZERVES TÁRSADALOMTANI
ELMÉLETEK**

És

**AZ ÁLLAM SZEMÉLYISÉGÉNEK
THEÓRIÁJA.**

ÍRTA

DR. TEGZE GYULA

jogakadémiai tanár.

ELŐSZÓ.

Munkámban egy felfogás, egy eszme, az organikus társadalmi theoria történetét óhajtottam adni. Megtehettem ezt, a mennyiben R. Worms 1896-ban megjelent művében már e tannak be végzett, teljesen kidolgozott rendszerével állunk szemközt, egy systematikus munkával, melynek részletein a szerves elmélet módosításokat talán tehet, egyes tételeinek bővebb kifejtését megkísérelheti, de a melynek eszmemenetén változtatni alig fog.

Egy társadalomtan! módszer tanítását akartam e műben ismertetni, mely, míg e század elejétől a hetvenes évek végéig a sociologikus gondolkodást csaknem, kizárólag uralta, ez időtől kezdve ép oly folytonos, ép Oly heves támadásoknak van kitéve. Csak ha a tant minden ízében, ismerjük, ha azt keletkezve növekedni, erősödni, sőt talán szembetűnő túlzásaiban is láttuk, mondhatunk ítéletet a támadások jogosultsága, az ostromlott tételek igazsága tekintetében.

Ez elmélet tételeinek kifejtésénél azonban nem állapodhatam meg. Kapcsolatosan az organikus felfogással a társadalmi akarat és tudat folyamányaként az államszemélyiség problémája merül fel, mely tan gyakran elválaszthatlanul összefűződik az állam jogi személyiségének kérdésével. E felfogásokat tehát szintén tárgyalnom kellett; a nézetek részletezésébe azonban itt már nem bocsátkozhattam. Teljes kifejtésüket e tanok inkább egy, a jogi személyek kérdését tárgyaló értekezésben találhatnák.

Az egyes organikus teoriák bírálatával nem foglalkoztam. Az előforduló kijelentéseknek a felfogás szempontjából eszközölhető kritikáját mellőzhettem: hisz minden későbbi rendszer az előző correcturájaként jelentkezik. Az utolsó elméletre kellett legfeljebb megjegyzéseket tennem; azonban itt is csak néhány feltűnőbb következetlenség kiemelésére szorítkoztam.

Az egész tannak egy más állásponttól jövő, részletekbe menő bírálatát viszont e műben helyénvalónak nem találtam. Egy önálló elmélet kifejtésével kapcsolatosan – midőn a tévesen megítélt jelenség rögtön megfelelő elhelyezést találna – volna ily kritikának csak helye. Ámde egy ily, más álláspontra helyezkedő rendszer tárgyalása e munka, mint a szerves társadalomtan! felfogás története, keretét túlhaladta volna. Itt legfeljebb felfogásom alapeszméjét vázolhattam s ezt a „Befejezés”-ben meg is tettem.

A rendelkezésemre álló anyagot tekintve, az elméletek, az írók elősorolásánál válogatnom kellett. Az osztályozást akként ejtettem meg, hogy a főbb gondolkodókat, illetve azokat, kik a kérdéssel behatóbban foglalkoztak, a szövegben említettem, míg a többiek felfogásai a jegyzetekben csak érintettem.

Előadásomban különben mindenütt a német írók oly igazságtalanul kifogásolt jegyzetes rendszerét követtem. Tettem ezt részben azért, hogy állításaim helyességének ellenőrzését, a hivatkozott helyek áttekintését megkönnyítsem, de meg azért is, mert a tárgyalt kérdésekre vonatkozó összes kijelentéseket, az enyémtől eltérő nézeteket felemlíteni szükségesnek tartottam.

Az irodalmat lehetőleg kimeríteni iparkodtam. Minden igyekezetem mellett megeshetett ugyan, hogy nevesebb szerzőt nem emiittem, műveiről tudomást nem szereztem. Szolgáljon azonban mentségemül e tekintetben az, hogy tudományos központtól távol, könyvtár híjján, gyakran talán a joggal elvárható erkölcsi támogatást is nélkülözve, voltam kénytelen munkámat végezni.

TARTALOM.

BEVEZETÉS.

Az Organismus és a személyiség fogalmának meghatározása 1. 1.; atomistikus és theologiai társadalom-elméletek 2. 3. 1.; a szerves teoriák 3. 4. 1.; irodalmuk: J. J. Rossbach, R. v. Mohl, A. von Krieken 5. 1.; ez utóbbi osztályozásának bírálata 6.1. A tan fejlődésmenete 6. 7. 1.; az egyes korszakok, a könyv beosztása 7. 1.

I. RÉSZ.

Ó-KOR.

I FEJEZET.

A görögök.

1. §. A sophisták és Sokrates. Az állambölcselet kezdete: az első theoria Protagorasé 8. 9. 1.; a tan individualistikus és mechanikus jellegű 9. 10. 1.; az organikus felfogás csirái: Sokrates 12. 1.

2. §. Platón. Munkáinak célja gyakorlati: az állameszmény megrajzolása 12. 1.; a „*Πολιτεία*” 13. 1.; elméleti fejtegetések: az állam keletkezése, berendezése 14. 15. 1.; az egyéni függőség 16. 1.; a három osztály 17. 1.; hasonlat az osztályok s a lélek részei között 18. 1.; az elfajult államalkatok 19. 20. 1.; a párhuzam nem bizonyítja a szerves felfogás fenforgását Platónnál 21-23.1.; a lélek mechanikus theoriája 24. 1.; a munka-megosztás hangsúlyozása sem bizonyíték 25. 1.; a párhuzam alapja Platón világfelfogása 26. 27. 1.; az állam a mechanikai alapokon nyugvó mindenség visszatükrözése 28. 29. 1.; az állam nem személy 30. 1.

3. §. Aristoteles. A „Politika” 31.1.; gyakorlati mű 32. 1.; az állam eredete 33. 1.; jellege 34. 1.; az állam szerves egész 35. 1.; ez állítás igazolása 36-38. 1.; látszólagos ellentmondás 38. 39. 1.; az állam berendezése, a társadalom: a család 40-42. 1.; a közgazdaság 43. 44. 1.; társadalmi osztályok 45. 1.; az állam személyisége 46-49. 1.

4. §. A stoikus ok és neoplatonikusok. Az organikus felfogás elterjedése 51. l.; az emberiség szerves egész 52. l.; az „Epistola ad Trajanum” 52. l.; Sallustios „Περί τῶν εἰσὼν καὶ χόζμου” 53. l.

II. FEJEZET.

A rómaiak

1. §. A római felfogás. Szerves államtani elméletek nyomai: Mene-nius Agrippa, Florus „Epitome rerum Romanarum” 54. l.

2. §. Cicero. Eklektikus 55. l.; az emberi egyesületek felosztása 56. l.; az állam személyiségének nyomai 57. l.

3. §. Visszapillantás. 58. 59. l.

II. RÉSZ.

A KERESZTYÉNSÉG ÉS A KÖZÉPKOR,

L FEJEZET.

A kor világnézete.

1. §. A középkor államtani irodalma. Az irodalom alkotó elemei 60. l.; az egyházi felfogás: az egység momentumának kiemelése 61-63. l.; az emberiség egysége 64. l.; kettéválása egyház és államra 65. l.: mindkét alakulat organikus 65. l.

2. §. Az egyház. Alakulásának okai 67. l.; hatásköre 68. l.; szerves felfogásának példái 69. 70. l.; külső szervezkedése 71. l.; átmenet ezzel a mechanikai felfogása 72-76. l.; eredetének kérdése 78. l.

3. §. Az állam. Egysége 79. 80. l.; fontossága 81. l.; hatásköre 82. 83. l.; eredete 85. l.; a társadalmi körök 86. l.

II. FEJEZET.

Az egyes államtani elméletek.

1. §. Salisbury János. Szerves felfogásra valló kifejezések korábbi írónál 88. l.; a „Policraticus” 89. l.; az állam eredetének kérdése 90. l.; az állam és az ember közti párhuzam 91. l.; következtetések: az egyház felsőbbisége 92. l.; az államtagok helyzete 93. l.; az elfajult állam 94. l.; a fejedelemsgyilkosság 95. l.

2. §. Aquinoi szent Tamás. Államtani művei 95. l.; az állam berendezése, hasonlat az emberi testtel 96-98. l.; Ptolomaeus Lucensis: a „De regimine principum” 2. és 3. könyve 99-102. l.; Aristoteles „Politikájának” magyarázata 103. l.

3. §. Engelbertus Admontensis. A társadalmak osztályozása 104. l.; az állam és az ember közti hasonlat 105. 106. l.; „De ortu, progressu et fine Romani imperii” 106. l.

4. §. Aegidius Romanus Colonna. A társadalom os/talyozása 107. 108. l.; az állam eredete 109. l.; az állam tagozata 110. l.

5. §. Marsilius Patavinus és a publicisták. Hasonlat az állam és az ember közt 111. l.; az állam eredete 112. l.; állaim működés, az állam feladata 113. 114. l.; e korszak röpiratai 115. l.

6. §. Nicolaus Cusanus. „De concordantia catholica” alapeszméje 115. 116. l.; az egyház 117. l.; a birodalom 118. 119. l.; gyakorlati következtetések 120. l.; az állammelfogás változásának okai 121. 122. l.

7. §. A s z a k j o g á s z o k. A szerves felfogás nyomai 123. l.; az egyesületek személyisége fiction nyugszik 124. 125. l.

8 §. E r e d m é n y e k 126-129. l.

III. RÉSZ.

A RENAISSANCE ÉS AZ ÚJ-KOR.

1. §. A k o r s z a k á l l a m t a n i f e l f o g á s a. A világnézet átalakulása 130. l.; visszahatás az állammelfogásra 132. l.; a népsouverainitas és a szerződéses elméletek fellépte 134-138. l.; a szerves hasonlatok előfordulásának okai 139-141. l.

2. §. A szerves államtani felfogás emlékei. J. Bodin 143. l. P. Gregorius Tholozanus 144. 145. l.; A. Guevara, R. G. Knichen 146-148. l. Montesquieu 152. l.; J. H. G. Justi 153. l.; J. J. Rousseau 154-156. l. II. Frigyes 157. 158. l.; J. G. Fichte 159. l.; Oszvald Zs. 160. l.; „Deductiones actionum hominis et civis” 161-163. l.

3. §. A z á l l a m s z e m é l y i s é g e. A souverainitas tana 163. l.; fejedelmi souverainitas 164. l.; népsouverainitas 165. 166. l.; az államsouverainitas tanának csirái 167-171. l.; Besoldus: „majestas reális” és „m. personalis” 167. l.; Grotius: „subjectum commune” és „s. proprium” 168. l. 5 Pufendorf: „personae morales simplices” és „compositae” 169. l.; Rousseau: „volonté générale” és „v. de tous” 170. l.; Nagy Frigyes: „premier serviteur,” „premier magistrat” 170. 171. l.

IV. RÉSZ.

A XIX. SZÁZAD,

I. FEJEZET.

A behatóbb organikus felfogás kezdete.

1. §. A k o r á t n é z e t e. Ellenhatás az individualistikus felfogás ellen 172. l. A gazdasági reactio 173. 174. l.; visszahatás a jog- és államelméletek terén 175. l.; visszahatás a bölcsészetben 176. l.

2. §. A bölcsészek. Fr. W. v. Schelling 177. l.; G. W. F. Hegel 170-180. l.; F. E. D. Schleiermacher 181. 182. l.; J. Fr. Fries 183. l.; J. E. Erdmann, A. Trendelenburg 184. 185. l.

3. §. A történeti irány: az államtani írók. A. H. Müller 187. l.; H. Leó 188. l.; J. Stahl 189. l.; Schmelzing 190. l.; K. S. Zachariá 191. 192. l.; Fr. Schmitthenner 193. l.; H. Ahrens 194. 195. l.

4. §. A társadalom fogalmának megteremtői. A társadalom fogalma késői megalakulásának okai 196. l.; első emiitői: J. J. Rousseau 197. l.; Cl. H. Saint-Simon 198. l.; Chr. Fr. Krause 199-202. l.; J. Fr. Herbart 203. 204. l.; A. Comte 205. 206. l.; W. Gladstone 207. l.; H. Eisenhart 208. l.; részletesebb kifejtői: L. v. Stein 209. 210. l.; R. v. Mohl 210-212. l.; C. Rössler 213. l.; C. Frantz, J. v. Held 214. 215. l.

II. FEJEZET.

A szerves felfogás túlzásai.

Anthropomorphikus rendszerek; az ember kora a társadalomban: L. G. de Bonald, C. Th. Welcker 216. l.; J. C. Bluntschli 217-219. l.; a társadalmak nemei 217. l.; az emberi szervek analógiája a társadalomban 218. l.; az államformák 219. l.; Fr. Rohmer 219-223. l.; a politikai pártok mint a szellemi fejlődés irányainak megtestesítői 219. l.; a radicalismus mint a gyermekkor iránya 220. l.; a liberalismus mint a férfi koré 221. l.; a conservatismus és az idősebb férfi tulajdonságai 222. l.; az absolutismus és az öreg ember jelleme 223. l.; J. C. Planta 224. 225. l.

III. FEJEZET.

Tudományos alapokon nyugvó elméletek.

1. §. A felfogás alapgondolata. Hasonlat a szerves lény-nyel általában, a társadalom hyperorganismus 226. l.

2. §. Német írók. P. v. Lilienfeld 227-236. l.; munkái 227. l.; a társadalom valóságára 228. l.; szervezete 229. l.; a physiologiai, morphologiai és tektologiai jelenségek azonossága a közületben és az élőlényben 229. l.; a szervezet: a sejt 230. l.; ezek kapcsolata 231. l.; a sejtközi anyag 232. l.; az élettani működések; táplálkozás: termelés, forgalom, fogyasztás; kiválasztás 232. 233. l.; az idegrendszer és viszonylati élet 234. l.; a társadalom körtana 235. l.; terapiája 236. l. – A. Schäffle 237-246. l.; a társadalom fogalma 237. l.; a szervezet, az elem: a család, szövetek 238. l.; szervek 239. l.; működés: táplálkozás, tápszétosztás 240. l.; az egyes szövetek 241. 242. l.; szervrendszerek, különösen az állam és község 243. l.; fejlődési analógiák 244. 245. l.; társadalmi lélektan 246. l. – F. Tönnies, G. Simmel, Fr. Ratzel 247-257. l.

3. §. Angol és amerikai írók. H. Spencer 255-268. l.; „Social statics” 255. l.; „A társadalmi Organismus” 256. l.; társadalmi és szerves növekvés 257. l.; a szervezet 258. l.; a működés 259. l.; a fejlődésment 260. l.; a szervrendszerek: táplálkozási rendszer 261. l.; a tápelosztás rend-

szere 262. 1.; az idegrendszer 263. 1.; központi idegek 264. 1.; hasonszenvi idegek 265. 1.; edénymozgató idegek 266. 1.; a társadalmak fajai 266. 1.; a társadalmak szaporodása 267. 1. – A. W. Small és (J. ti. Vincent 268-272. 1.; a társadalom fogalma 269. 1.; alakítani leírása: szövetek 269. 1.; szervek, szervrendszerek 270. 1.; működésük 271. 1.; társadalmi kórtan, terapia 272. 1.

4. §. Francia és olasz írók. A. Fouillée 273-281. 1.; a szervek ismérvei 275. 276. 1.; a pszichológiai tünetek fokozatossága 277. 1.; a társadalom idegrendszere 278. 1.; a társadalmak osztályozása 279. 1.; a társadalmi tudat 280. 1.; gyakorlati következtetések 281. 1. – G. de Greef 282-287. 1.; a társadalom fogalma 283. 1.; az élőlényvel való párhuzam 284. 285. 1.; különbségek: a társadalom szerződéses Organismus 286. 1.; társadalmi szervek, működések 287. 1.; társadalmi lélektan 287. 1. – J. Izoulet 288-291. 1. – J. Novicow 292-294. 1.; a társadalom fogalma 292. 1.; társadalmi működések 293. 1.; a társadalom lelki élete 294. 1. – R. Worms 295-310. 1.; a társadalom fogalma 295.1.; a szervek ellen felhozott ellenvetések 296. 297. 1.; társadalmi alaktan: az elem, a sejt 298. 1.; szervek, készülékek, rendszerek 299. 1.; leszármazási, helyi, élettani és systematikus egységek 300. 301. 1.; az idegrendszer 302. 1.; társadalmi élettan 303. 1.; táplálkozás 304. 1.; viszonylati működés 305. 1.; szaporítás 306.; a társadalmak osztályozása 307. 1.; betegségei 308. 309. 1.; gyógytana 309. 310. 1. – Olasz írók: G. Carle 312. 1.; G. Sergi 313. 1.; L. Ratto 314. 1.; Se. Sighele 315. 1.

5. §. Hazai szerzők. Szontágh G. 316. 1.; Benczúr J. 317. 1.; Hunfalvy P. 318. 319. 1.; Mocsáry L. 320. 1.; Kogler N. J.: a társadalom fogalma, fajai 321. 1.; az állam fogalma, a nép tagoltsága 322. 1.; Pisztor M. 323. 1.; a „Társadalom-tudomány” 224. 1.; Beöthy L.: a társadalom fogalma 325. 1.; szervesége 326. 1.; Pulszky G. 327-330. 1.; a társulás tünetnyének általánossága 327. 1.; társaság és társadalom 328. 1.; a társadalom szervesége 329. 1.; fajai 329. 1.; az állam 330. 1.; Concha Gy. 331-334. 1.; a társadalom fogalma, keletkezése, szervezete 332. 1.; fajai 333. 1.; tagozata 333. 1.; az állam 334. 1.

6. §. Az állam személyisége. Társadalomtan! és jogi személyiség 336. 337. 1.; társadalmi akarat és tudat mint a személyiség alapja 338. 1.; e tan fellépte: F. Schützenberger 339. 1.; L. v. Stein, Bluntschli 340. 1.; O. Gierke: úgy az egyes, mint az állam valósággal bír 341. 1.; a személyiség közjogi és magánjogi fogalma, összemélyiség, tagszemélyiség 342. 1.; A. Hänel 342. 1.; H. Schulze 343. 1.; H. Preuss 344. 1.; M. Hauriou 345. 1.; Kuncz I. 346. 1.; Concha: a személyiség fogalma, az államszemélyiség kialakulása 347. 1.; nyilvánulása 348. 1.; szervezete és külső megtestesülése 349. 1. – A jogi személyiség fogalmának megalakulása 349. 1.; első fellépte: L. H. Jákob 351. 1.; J. Chr. Majer 352. 1.; E. Albrecht 350. 1.; P. Rossi, G. Beseler 354. 1.; O. Bahr 355. 1.; C. F. v. Gerber 356. 1.; K. Th. v. Inama-Sternegg 357. 1.; P. Laband, G. Meyer 358. 1.; Ph. Zorn, A. Hänel 359. 1.; G. Jelűnek: a személyiség teleologikus gondolatmenet teremténye 360. 1.; az

állam akarata hatalom 361. 1.; H. Rosin 362.1.; E. Bernatzik 363. 1.; H. Rehm 364 1.; X. S. Combothecra, L. Michoud 365. 1.; G. Grasso 366. 1.; Nagy E., Polner Ö. 367. 1.

BEFEJEZÉS.

Az organikus felfogás felléptének okai; belső igazságának kérdése 368. 1; az emberi egyesülések fajai 369. 1; a társadalom fogalmának megállapítása, önállóságának, lényei mivoltának igazolása 370. 1; a társadalom Organismus 371. 1; a szervesség tünetényei a közületben 371. 1; társadalmi táplálkozás, szaporodás, mozgás 372. 1.; szervezet, fejlődés 373. 1; a biológia tárgyalási módja: alaktan 374. 1; élettan 375. 376. 1.; fejlődéstan 376. 1.; a közelebbi párhuzam nehézségei 377. 1; a bírálatok túlzásai 379.1.; társadalmi tudományok, egy új beosztás lehetősége és szüksége 380. 1.; az organikus felfogás haszna 381. 1. – A társadalom személyiségének tana, e fogalom viszonylagossága 382. 1; a jogi személyiség kérdése 383. 1.; a jogi felfogás egyoldalú, de nem képzelem eredménye 383. 1.

**SZERVES TÁRSADALOMTANI
ELMÉLETEK**

ÉS

AZ ÁLLAM SZEMÉLYISÉGÉNEK THEÓRIÁJA.

BEVEZETÉS.

Annak megállapíthatása végett, melyik író tekinti szervesnek, illetve tudattal bíró lénynek a társadalmat, mindkét jelenségkör, úgy az Organismus, mint a személyiség fogalma meghatározandó.

A személyiség kifejezés öntudatos, értelemmel és akarattal bíró lényt jelent, ki jogokkal és kötelességekkel felruházva a jogrendszerekben, mint jogalany, a jogban is szerepet vivő fél, mint „személy” jelentkezik. A társadalomnak, helyesebben államnak ily jellege egyrészt az ennek valódiságát tagadó individualistikus írókkal, másrészt a jogi személy fogalmát pusztá képzelmén, fiction nyugvónak tartó, azt jogi kisegítő eszköznek tekintő szerzőkkel szemben emeltetik ki.

Az Organismus¹⁾ viszont „élő egyén, mely ismét élő részekből áll”,²⁾ az ily egyént tehát az élet tulajdonságai jellemzik. Az élettelen világ tárgyaival szemben lép fel e fogalom, s lényege,

¹⁾ A szó a késői görög *ὄργανωσις* kifejezésből ered, a mely eszközökkel ellátott, czélszerű berendezést jelentett. Ez, mint „szerves” a „szerv,” illetve „szer” szóra, az *ὄργανον* töre vezethető vissza, mely *ἰργ* gyökből keletkezve, eredetileg munkát jelentett, majd anyagot (Platón: Törvények. 678. d.), később „eszközt,” még pedig „házi eszközt” Xenophonnál, Polybiosnál, „hangszert” Aeschylusnál, Aristotelesnél és Plutarchosnál. Még később a kifejezés az emberi tagok, valamint az érzékszervek megjelölésre szolgált, már Platón mondván: „*ἀσθὰνα σε ὡν αἰσθάνεται ἡμῶν τὸ αἰσθάνόμενον ἴχαστον*” (Theates. 185. c.), míg Aristoteles e kifejezést az összes tagokra alkalmazza *ὄργανα φυσικὰ* és *τεχνικὰ* közt téve különbséget. (V. ó. Bonitz: Index Aristotelicus, v.: *ὄργανον*) Az ily szervekkel bíró lény neveztetett azután „organismusnak.”

²⁾ R. Worms: Organisme et société. 1896. 17. 1.

eltekintve vegyi összetételében mutatkozó sajátosságaitól, abban áll, hogy itt a külvilág változásaival párhuzamos, úgy egyidejű, mint egymásutáni különböző jellegű átalakulás látható,¹⁾ a részek között oly benső kölcsönhatás tapasztalható,²⁾ minőt az anorganikus világban sehol sem találunk. A bennök jelentkező labilis egyensúly folyamánya gyanánt azután sajátos tünetnyek lépnek fel, melyeket mint az anyagcsere, illetve táplálkozás, a szaporodás, végül a lelkiélet s az ezzel kapcsolatos örikénytes mozgás tünetényeit ismerjük.

Míg a szerves testek, különösen az utóbbi tulajdonságuk által az élettelen tárgyak csoportjától többnyire élesen különböznek: addig ép e tekintetben ezek egy körével, az emberi cselekvés eredményei gyanánt jelentkező mechanizmusokkal (gépekkel) hasonlatosságot tüntetnek fel. Az eltérő vonások azonban könnyen constatalálhatók. Míg amott a mozgás, de minden fejlődés az élőlényből magából ered,³⁾ addig itt az kívülről jön, az illető test körén túl fekvő forrásból fakad, melyre azután eredetét is visszavezeti.

A társadalmi elméleteket vizsgálva, oly felfogásra, mely a különböző emberi közületeket, az egyének pusztá halmazatának tekintené, nem akadunk. Mihelyt egyszer az emberi közönség létrejön, az azt alkotók közt feltétlenül kölcsönhatás támad, melynek constatalálása elől a legelfogultabb szemléelő sem térhet ki. Mindamellett atomistikus felfogásról itt is szólhatunk és pedig nem csak annyiban, a mennyiben egyes elméletekben az emberek úgy tekintetnek, mint a kik egyesülésök előtt, mint megannyi független monád, önálló életet éltek, hanem szólhatunk erről ott is, hol a közösségekben a kölcsönhatás minimuma tételeztetik fel, minden egyes mint külön mikrokosmos szerepel, egyéniségét önmagából kifolyólag alkotja meg, érzelmeiben, cselekvéseiben másokra tekintettel nincs.

Vannak viszont elméletek, melyek a tényleges állapotokkal számolva, a kölcsönhatás fenforgását a már létező társadalomban nem tagadják, az államot, jogot azonban többé-kevésbé

¹⁾ H. Spencer: Die Principien der Biologie. I. 1876. 79. 1.

²⁾ J. Hyrtl: Lehrbuch der Anatomie des Menschen, 1868. 2. §. 7. 1.; Mihalkovics G.: A leíró emberboncztan és tájboncztan tankönyve. 1888. 1. 1.

³⁾ Roux: Der Kampf der Theile im Organismus. 1881. 216. 1.

emberi vagy emberfeletti akaratra, önkényre vezetik vissza, azokat szerződési alapon létrejöttek tekintvén. A már létesült államban e felfogás talán kevésbé fog előtérbe lépni, de egész világosan szembetűnik ott, hol a közületek keletkezéséről, azok alakulásáról van szó. Az ily módon támadt államok vagy úgy jelentkeznek, mint emberek által szabad akaratból kifolyólag létrehozott alakulatok, vagy pedig emberfeletti erő, az Istenség nkarata által bizonyos cél elérése végett szervezett s ez által folyton vezetett intézetek. Egy ilyen állam ép oly mesterséges készítmény lenne, mint a minő egy gép, melynek részei tetszés szerint változtathatók, más gépbe beleilleszthetők s abban ép úgy működnek, mint functionáltak előbb; az ily felfogás alapján elképzelt társadalom s a szerves elmélet állama közt ép oly különbség van, mint a mennyire eltér a mechanismus szerkezete az organismus szervezetétől.¹⁾

Minden oly elmélet, mely az állam kebelén belől, annak tagjai közt létező kölcsönhatást felismerte, s e tételt folyton szem előtt is tartja, hol tehát a polgárok nem mint összefüggéstelen részek jelentkeznek, nem mint olyanok, mint a melyek között a viszony tetszés szerint alakítható: szerves elmélet leend. E meggyőződés legtöbbször hasonlat, még pedig eleintén anthropomorphikus párhuzam alakjában fog kifejezést nyerni, s bár nem tagadható, hogy az ily összevetés gyakran csak üres kép, a kifejtett analógia sokszor mélyebb belátásnak helytelen alakban, kezdetleges formában jelentkező nyilvánulása. Később a gondolat egész határozott lesz, az élő lény s a társadalom azonosságának képzete megerősödik, s ha talán előbb a természetrajzból vett képek pusztán a fogalom szemlélhetőbbé tétele végett alkalmaztattak, az élettanból kölcsönzött kifejezések ezúttal már nem átvitt, hanem sajátlagos jelentőségükben használtatnak.

¹⁾ Az itt felsorolt két elmélet mellett képzelhető egy harmadik, mely az államot ugyan emberi erők, emberi akarat eredményének tekinti, az akaratot azonban determinálnak veszi, azt a természeti erők egyik megjelenési formájának tartván. Minthogy itt a szabadság, tehát az az elem, mely az alakulatoknak a mesterséges jelleget adja, ki van zárva, ez elmélet szintén organikus, s e színezete annál inkább érvényesül, minél inkább nyomulnak előtérbe az akaratra ható, azt befolyásoló okok. Ily jellegűek – mint majd lalni fogjuk – Fouillée, de Greef s a többi francia írók teoriái.

Értelmük legfeljebb annyiban változik, a mennyiben más a substratum, melyre nézve alkalmazást nyomok.¹⁾

Szemben ezekkel, nem tekinthetők szerves jellegieknek az előbb említett felfogások, tehát azok, melyek az állam eredetét, annak berendezését és folytonos irányítását az Istenségre vezetik vissza, s így a tulajdonképeni theologiai rendszerek;²⁾ továbbá a természetjogi, észjogi elméletek, tehát azok, melyek az emberi akaratnak az állami életben kezdettől fogva döntő súlyt tulajdonítanak. Emezek felfogása szerint úgy az állam, mint a jog, bizonyos meghatározott és pedig csak részben a külkörülmények által adott célra létesült intézmény, melynek léte, sajátos jellege alkotója vagy alkotói önkényétől függ: viszont a szerves felfogás szerint mindezek a körülmények által létrehozott változhatlan alakulatok, melyekre az egyének, mint külön tényezők befolyása elenyésző csekély, s e hatás is korok szerint változik; létök tehát független az azt képező elemek egyéni akaratától.

A társadalomról, az államról szóló elméletek ekként két külön csoportba sorozhatók. Az osztályozás azonban nem merít minden nehézségtől.

Az egyes teoriák az előbb említett éles formulázásban ritkán jelentkeznek. Eleinte azért nem, mert határozott tudatos rendszerek még nem is képződtek, – itt legfeljebb rendezett megfigyelésekkel találkozunk; később pedig, midőn kidolgozott elméletek már létesültek, míg egyrészt a mesterséges, a jogot, az államot emberi önkényre visszavezetni törekvő nézetek találtak jelenségeket, melyek a tünemények változhatatlanságára utaltak; másrészt a társadalmat és jogot a természeti erők működéséből magyarázni igyekvő felfogások is kénytelenek voltak a szabadnak tekintett, vagy okaira legalább is vissza nem vezethető akarat

¹⁾ Pikler Gy. (A jog keletkezéséről és fejlődéséről. 1897. 4 1. jegyzet) e felfogás híveit „ösztönszerűségi iskola” névvel jelöli s szembeállítja őket a „belátásos iskola” követőivel.

²⁾ Mihelyt az isteni akarat pusztán mint „causa remota” szerepel, s egyszer az állam keletkezésénél érvényesülve, többé nem működik, az azt elfogadó társadalomtan! elméletek – mint ép a középkor teoriáinál látjuk – szerves jelleggel bírhatnak. Az események törvényszerűsége megállapítatván, az hogy a kiinduló pont az Istenség-e vagy a természet, közönyös.

jelentőségét e tüneményekben elismerni, s így rendszerükben egy oda nem illő elemnek helyt adni.¹⁾

A korábbi írók a felfogások ez alapon eszközzendő osztályozására nagy súlyt nem fektetvén, a nehézséget nem érezték.

A jog és állambölcselet történetét tárgyaló írók közül az első, ki a szerves rendszereket felemlíti, J. J. Rossbach „Die Perioden der Rechtsphilosophie” (1842., 300-311. 1.) ez. munkájában. Ő e theoria hívei közül azonban még csak Troxler-t és Busst ismeri. Utánna R. v. Mohl az organikus felfogást csak a legújabb korban tárgyalja, s azt a jogállammal állítja szembe.²⁾ J. G. Bluntschli „A közvetítő kísérletek” csoportjában sorol elő néhány ily jellegű munkát;³⁾ részletesebb fejtegetésekbe azonban sem ő, sem v. Mohl nem bocsátkozik.⁴⁾ Kizárólag ez elmélet híveivel foglalkozik A. Th. van Krieken „Über die sogenannte organische Staatstheorie” (1873.) című művében. A felemlített munkákat ő két csoportba sorozza; az első osztályt „Die Periode der unbewusten organischen Theorie” névvel jellemzi, az itt megnevezett szerzőknél tehát az elméletnek pusztán csiráit véli feltalálhatni; míg a másik csoportban azon írókat említi, kik tudatosan csatlakoztak az organikus felfogáshoz. Az első korszak szerinte a század elejéig, a második ettől kezdve napjainkig terjed.

Eltekintve attól, hogy már a theoria keletkezési időpontjának e meghatározása sem helyes, a mennyiben tudatos organikus fel-

¹⁾ Teljesen egyöntetű, minden ellentmondástól ment s ennél fogva jellegét tisztán magán viselő elméletet csak ott találhatnánk, hol az elme az összes társadalmi és állami alakulatokat, azoknak minden részletét felölelhetné, az elemek közötti összefüggést megállapíthatná s e mellett a természet többi jelenségeinél mutatkozó kapcsolatokat is ismerné: míg a tudás ez eszménye meg nem valósul, minden rendszer eklektikus vagy hiányos leend.

²⁾ Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften. 1858. I. 258. 1.

³⁾ Az általános államjog és politika története. (1867.) Fordította Acsády Ignác. 1875. 307. 1.

⁴⁾ Kogler N. J. különösen Savignytól kezdve említi fel néhány író organikus felfogását. (Általános vagy elméleti államtan. 1868. 84 s. köv. 1.) Werner R. „A bölcsészeti jogtudomány történelme” (1892.) ez. művében szintén csak futólag érinti a „Vegyes rendszerek” körében a szerves jelleggel bíró elméleteket; v. ö. 180., 217., 241. §§-at. A többi írónál e nézeteket különösen megemlítve nem is találjuk. Részletesebben e teoriákat csak Concha (Politika. 1895. 227-232. 1.) tárgyalja, ki az államelméletek beosztása tekintetében ugyanazon alapon áll, melyet mi is elfogadtunk.

fogással a scolastikusoknál is találkozunk,¹⁾ a korszakok fenti beosztásához különben sem járulhatnánk. Oly időről, melyben szerves theoria nem tudatosan érvenyesült, csakis annyiban szólhatunk, a mennyiben ezzel ellenkező felfogásnak az elfogadása szintén nem tudatos. Ezt pedig csak azon korról állíthatjuk, hol az állam-elméletek kifejlesztve még nem voltak, ezek élesen megkülönböztetve még nem lettek. Jogosan tehát ez elnevezés csak a görög és római államtani irodalomra alkalmazható. A középkorban, s még inkább a renaissance, az újkor irodalmában már határozott nézeteket, megállapodott véleményeket találunk, amaz nagyrészt az organikus felfogást vallja magáénak, emezek mechanikus alapokra helyezkednek; s ha ennek daczára a két utóbbi korszak természetjogi íróinál oly nomenclaturával, oly hasonlatokkal találkozunk, melyek mindenütt a szerves teoriára utalnak, ez nem azt mutatja, mintha e bölcselek műveiben ez elméletnek pusztán csirái volnának fellelhetők, máskülömben pedig e felfogás ismeretlen lenne, – hanem, mint már említettük, e tény azt igazolja, hogy a szerves felfogás alapját képező jelenségek észrevévése elől még azon írók sem zárkózhattak el, kik különben e nézettel ellentétes álláspontra helyezkedtek.

Az organikus társadalomtani felfogás egész határozottan két korszakban lép fel: először a középkorban a kereszténységgel, s hatása tart a főhatalom megerősödéséig a nemzeti alapokon nyugvó államokban; másodízben a század elején jelentkezik e tan.

E két szak tárgyalásával az eszme fejlődésének hii képét azonban még nem adnánk.

Az elmélet nyomait már a görög bölcselek műveiben látjuk. Megjelenik e fogalom Aristoteles államtanában, élesebben előtérbe lép a stoikusoknál; a középkori gondolatmenet ép e két forrásból fakadt. Vizsgálunk kell tehát ez írók műveit is s tárgyalunk ezzel kapcsolatban Platón felfogását, mely organikus színezetet mutat ugyan, tényleg azonban nem tartozik ez iskola körébe.

Fejtegetjük azután a középkor elméleteit, melyek bár theologiai alapra fektetvék, már határozott szerves jelleggel bír-

¹⁾ V. ö. J. v. Held: Staat und Gesellschaft. L 1861. 575. 1.; Gierke: Johannes Althusius. (Untersuchungen zur deutschen Staats- und Rechtsgeschichte. H. VII.) 1880. 61. 1.

nak; e felfogás itt még kezdetleges. A tant a XVI. században a természetjogi iskola váltja fel; e kort mi ennélfogva csak érinteni fogjuk.

Teljesen függetlenül a középkori felfogástól, az önző Individualismus reactiójaként, a szellemi, valamint a termés/éti tudományok, különösen a biológia nagymérvű haladásának hatása alatt, mintegy Schelling philosophiájának folyománya gyanánt lép fel a szerves államelmélet e század elején. Most már nem állapodott meg azon a kezdetleges niveaun, melyet az előbbi kor nézete feltüntet. A latkor minden tekintetben tágult: a kutató rendelkezésére álló eszközök megszáporodtak, s a tételek határozottságban, mélységben és igazságban is nyertek. Már nem pusztán külsőségekre, anthropomorphikus hasonlatokra támaszkodik, hanem az élettanban elért eredményeket segítségül véve, iparkodik e tan oly képet alkotni, mely bennünket az államban, a társadalomban végbemenő folyamatok megértésére inkább képessé tenne, az ott jelentkező processusoknak igazabb, a valósnak inkább megfelelő leírását nyújtaná.

A tan fejlődését ennélfogva négy korszakra osztva tárgyalhatjuk:

Első korszak lesz az Ó-kor, mely a szerves felfogásnak még csak nyomait mutatja.

Második a Keresztyénség és a Középkor. A tan itt kezdetleges ugyan, de már világosan fellép, bár az alap, melyre támaszkodik, theologiai jellegű.

Harmadika Renaissance és az Új-kor, hol csak egyes vonások utalnak a korábban általános teoriára.

Negyedik a XIX. század, mint az újból feléledt s teljesen kifejtett szerves elméletek szaka. Itt jelenik meg azután az állam személyiségének tana is. Ez alapon nyugvó, az egész anyagot felölelő közjogi rendszerre azonban még e korban sem akadunk: legfeljebb egyes államjogi fogalmak nyertek e szempontból elfogadhatóbb magyarázatot.

I. RÉSZ.

Ó-KOR,

I. FEJEZET.

A görögök.

1. §. A sophisták és Sokrates.

Ámbár kétségtelen, hogy úgy az államtan, mint a jogbölcselet nyomait már a keleti nagy népek szent irataiban, azok bölcselőinek munkáiban feltalálhatjuk, e tudományok rendszeres műveléséről itt még nem szólhatunk.¹⁾ Még Görögországban is, hol pedig az elvont gondolkodás nagyobb haladást mutat, csak a fejlődés későbbi szakában (a IV. században) jelentkeznek bevégzett rendszerek.

A figyelmet első sorban a természet élettelen tárgyai kötik le, a kutatás először ezek vizsgálatára irányul, s így a bölcselet is első megjelenésében természetbölcselet.²⁾ Az igazságosság, a jog vizsgálásával mindamellet már Herakleitos, Archelaos,³⁾ sőt a

¹⁾ . . . für die Staatsrechtswissenschaft fehlen annoch Anzeichen ihrer Entstehung im Orient. Rehm: Geschichte der Staatsrechtswissenschaft. 1896. 3. 1. (Marquardsen: Handbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart. Einleitungsband.) – V. ö. J. Weitzel: Geschichte der Staatswissenschaft. 1832. L 12-36. 1. – P. Janet: A politikai tudomány története. 1891. L k. 37-97. 1.

²⁾ . . . aus jener teleologischen Physiologie hat sich zuerst die sociale, später die ethische Speculation entwickelt. Fr. Duemmler: Prolegomena zu Baton's Staat. 1891. 13. 1.

³⁾ Henkel (Studien zur Geschichte der griechischen Lehre vom Staat. 1872. 1. 1.) felfogása szerint ennek a jogra vonatkoztatott kifejezései még nem erre, hanem a természetre tartoznának. L. ez állításnak részletes és

Pythagoreusok (Ekphantos, Architas) is foglalkoztak,¹⁾ az államra irányult figyelem pedig Solon és Theogenes bölcs mondásaiban nyer kifejezést. Ez utóbbiaknál jelentkező politikai és erkölcsi szabályok azonban még nem okoskodás, hanem gyakorlati tapasztalat eredményei.²⁾

E téren is tudományos működés kezdetét látjuk már a sophistáknál³⁾ az eddig uralkodó theokratikus felfogással szemben. Elméletek képződnek az állam keletkezéséről, tanok alakulnak az állam mivoltára, alkatára, működésére vonatkozólag.

Az első elmélet forradalmi jellegű, a közfelfogással ellenkező álláspontra helyezkedők magaviseletének igazolására törekszik. A legrégebb tan az állam keletkezéséről, mely bár mythos alakjában lép föl, de azért theologiai jelleggel már nem bír,⁴⁾ tehát individualistikus⁵⁾ az akkori szétbomlasztó törekvések, egoistikus irányzatok hű visszatükröződése gyanánt jelentkező.⁶⁾ Alapja e felfogásoknak az, hogy az egyéni és állami akarat, az egyes és a többiek jóléte összeférhetetlen.⁷⁾

meggyőző czáfolatát Schvarcz Gyula „Sallustius államformái és a görögök politikai irodalma” (1885.) ez. értekezésének 15., 25. és köv. lapjain; ugyanott több más görög bölcselő említetik, mint a kik szintén foglalkoztak államtannal (Xenopbanes, Empedokles). – V. ö. még Schvarcz Gyula: További adalék a görögök politikai irodalmának kritikai történetéhez. 1886. 14. és köv. 1.

¹⁾ Az idevonatkozó helyek feltalálhatók Henkel i. m. 3. 1.

²⁾ Rehm i. m. 4.1. A gyűjtemény az V., vagy még a VI. századból való.

³⁾ Egyes megjegyzéseket az államra vonatkozólag ugyan már Demokritosnál is találunk. V. ö. Sebestyén K.: A görög gondolkodás kezdetei Thalestól Sokratesig. 1898. 189. 1.

⁴⁾ Duemmler i. m. 28. 1.

⁵⁾ A. Haake: Die Gesellschaftslehre der Stoiker. 1887. 3. 1.; Duemmler i. m. 31. 1. – Ez írók szerint az eszményi állapotot az *ἀνομία* és a *πλεονεξία* uralma képviseli. H. Müller: Platon's sämtliche Werke. V. Bd. 1855. 13.1. – Az irányzat kifejlődésének okaira nézve I. R. Pöhlmann: Geschichte des antiken Kommunismus und Socialismus. 1893. 155. és köv. 1.

⁶⁾ Ez individualistikus felfogás, mely különben nem csupán az állam- és társadalmi élet terén belül, de az ismeretkörre vonatkozólag is mutatkozik, a görög bölcsesletben tovább is fenmarad. Fellép később is több sophistánál (Hippias, Lykophon, Alkidamos), jelentkezik a kyrenaikusok és kynikusok elméleteiben, a nélkül azonban, hogy az állambölcsélet terén jelentékenyebb szerepet játszana. V. ö. Henkel i. m. 31. és 121. 1. – W. Oncken: Die Staatslehre des Aristoteles. 1. 1870. 131. 1.

⁷⁾ H. Müller i. m. (Einleitung von Steinhart.) 11. 1.

Platón, valamint Aristoteles fellépése és elmélete e nézetekkel szemben ellenhatást jelent.¹⁾ A tan külömben a következő: Természettől az emberek nem társiasak; azon körülmény belátása, hogy gyengébbek, mint az őket környező vadállatok, okozza egyesülésüket. E csoportosuláson belül azonban még az erősebb joga érvényesül. Ennek hátrányos voltát látva, kötelezték magukat, hogy egymás jogait ezentúl tiszteletben tartják.²⁾

E tant Protagoras állította föl,³⁾ mint a hogy azt Platón is „Protagoras” című párbeszédében tárgyalja.⁴⁾ Jogi megjelölését azonban a közösség csak ez utóbbtól nyerte, midőn ő a jogi, illetve az állami egyesülést szerződési (*συνζηγη*) alapon állónak nevezi.⁵⁾

Protagoras maga az államot „χόσμος” névvel jelöli, mely kifejezés tárgyilagos külső rendet jelent, s eddigelé csupán a

*) V. ö. H; Dietzel: Beiträge zur Geschichte des Socialismus und des Kommunismus. Zeitschrift für Litteratur und Geschichte der Staatswissenschaften. Bd. I. 390. 1. – Az individualistikus törekvések ellen fordul Isokrates is beszédeiben, a melyekben azután többször azonosítja az állam kormányát a lélekkel, az ember gondolkodási képességével . . . . *εστί γὰρ ψυχή πόλεως ουδέν ἕτερον ἢ πολιτεία, τωσαυτην ἔχουσα: δύναμιν, οσην πε εν σώματι, γρόνησις.* Areopagitikos 142. c.; Panathenaios 138. c. (Ed. E. Benseler.) – A többi szintén visszahatást mutató műveknek pusztán czime, vagy azok néhány töredéke maradt reánk. Pöhlmann i. m. 264. L

²⁾ Platón: Protagoras 320. és köv. s. (Platón munkái; fordította Hunfalvy Pál. I. 1854. 314. 1.)

³⁾ Rehm i. m. 12. 1. Lásd u. o. a többi adatokat ez állítás igazolására.

⁴⁾ A sophisták e nézete más művében is előfordul, pl. Gorgiasban. A jog alapja – tehát az ezt fentartó államé is – szerződés, mely szerződés szótöbbséggel köttetik; a többséget a gyengébbek képezik, az állam tehát ezek biztosítására szolgál, így Kallikles. Gorgias 183. b. . . . . *Ἄλλ οἶμαι, οἱ τῖθέμενοι ιούς νόμους ὄλ ανδενεις ανδαιοποι εἰσι και οἱ πολλοί. Ησός αυτόν; ονν, και το αυτοις συμφέρον τους τε νόμους τίθενται και τους επαίνους επαίνουσι καὶ τους ψόγους ψεγουσιν, εκφουοντες τους εζωμενεστέους των ανδέμενοι καὶ δυνατούς οντάς πλέον εχειν, πλέν αυτών πλέον εχουσι . . . .* (Ed. G. Stallbaum.)

⁵⁾ Platón: Állam. 358. e. . . . . *ο ποώτον εἶν, ποιό τούτου αχουε, τί οἶον τε καὶ γίγονε δικαιοσύνη. Ηεφουκέναἱ γάο δη φασι, το μεν ἀδικεἶν ἀγαθόν, το δε ἀδιχεισδαν κακόν, πλέονν δε κακο υπερβύλλει το αδι. κεία&αἱ η ἀγα&ω το ἀδικεἶν ὡςτ ιειδαν αλλήλους ἀδικώσι ιέ καὶ ἀδικωνταί καὶ ἀμφότεςων γεύωνταν, τοῖςμη δυναμένους το μεν εκφεύγειν το δε αἰοεἶν δοκεἶ λυυῖ. τελεΤν ζννῖεσ αλλοις μήτ ἀδικεἶν μήτ' αἰκείαι. καὶ εν&εν&εν δη ἀρζασ&αι, νόμους τί&εσῖαυ, καὶ ζυν&ηκας αυτών, καὶ ονόμασαν το υπό του νόμου επιτάγμα νόμιμο ν τε και δίκαιον.* (Ed. C. Fr. Hermann.)

mindenségre, s ott sem mint összefoglaló egészt jelentő szó, nyert alkalmazást. E rendet különben a jog (*δικη*) létesíti, az tehát jogrend;¹⁾ a jog pedig úgy az uralkodók, mint az alávetettek felett uralkodik, mint az igazságosság követelménye, sajátos, úgy az egyest, mint az államot felölelő erkölcsi rend folyamánya gyanánt jelentkező.²⁾ E harmónia azonban még mindig külső mechanikus rend,³⁾ nem pedig egy egységes test belső összhangja. Az állam egységének fogalma itt tehát még nem alakult meg.

Az államtan terén, ennek rendszeres művelését tekintve, Sokrates felfogása sem jelent haladást. Fejtegetései főként a létező rendszer, az államformák vizsgálatára vonatkoznak, mind-ezeket azonban csak mellékesen érinti, hisz ő első sorban - azt szintén az összesség szempontjából vizsgálva - az egyénnel foglalkozik.⁴⁾ Kiinduláspontjának megfelelőleg azonban találunk tanításában utalást azon gondolatmenetre, mely később, már a görögöknél is, az állam organikus felfogására vezethetett.

Kiemeli többek közt, hogy az állam természetből létezik s okvetlen szükségnek felel meg, államon kívüli lét nem képzelhető;⁵⁾ kijelenti, hogy az állam nem függetlenül egymás mellett élő egyének rendezetlen halmaza;⁶⁾ hangsúlyozza az egyes alárendeltségét szemben az összességgel;⁷⁾ kimondja, hogy az állam-

¹⁾ Rehm i. m. 14. 1.

²⁾ Gierke: Deutsches Genossenschaftsrecht. 1880. III. 9. 1.

³⁾ Th. Gomperz: Griechische Denker. 1896. I. 312. 1.

⁴⁾ Hildenbrand: Rechts und Staatsphilosophie Das Klassische Alterthum. 1860. 87. 1. - V. ö. Zeller: Philosophie der Griechen. II. Bd., 1. Abtheil. 1875. 139. s köv. 1.

⁵⁾ Xenophon: Memorabilia II. 1., 11-15. - V. ö. Nohle: Die Staatslehre Platon's. 1880. 22. 1.; Henkel i. m. M. 1.

⁶⁾ Xen. Mem. III. 1., 2., 6 1-14. - V. ö. Hildenbrand i. m. 92 1.; Oncken i. m. I. 131. 1.

⁷⁾ Xen. Mem. IV. 4. - V. ö. Hildenbrand i. m. 93. 1; Nohle i. m. 24. 1. - Rendkívül jellemző Stein szellemes megjegyzése: Das Individuum verhält sich (bei Sokrates) etwa zum Staat, wie die einzelne Wahrnehmung zum Begriff. Auf der einen Seite giebt es zwar keinen Staat ohne Individuum - wie keine Begriffe ohne vorangegangene Wahrnehmungen - auf der anderen aber ist die Wohlfahrt des Individuums wieder bedingt durch die des Staates. Die sociale Frage im Lichte der Philosophie. 1897. 191 L Hildenbrand is mondja (i. m. 511. 1.): zum Cosmopoliten ist Sokrates erst von Späteren gemacht.

férfiúnak az állam, s nem saját jólétére kell törekedni,¹⁾ hogy ez képezi reá nézve az erényt és boldogságot.²⁾

2. §. Platón.

Míg a fentebbi íróknál³⁾ befejezett elméletre még nem találunk, Platón párbeszédeiből (Államférfi, Állam, Törvények) az általa alkotott rendszer képét már megalkothatjuk.⁴⁾ Művei, mint a hogy ezt e korban, e tárgyra vonatkozólag várni lehet, még szintén nem elméletiek.⁵⁾ Maga az „Állam” (*JJui^reia*) sem az. Gyakorlati feladat megoldását tűzi ki célul: meg akarja akadályozni a görög állam szellemének sülyedését. E célból példányképet alkot, egy eszményt, mely úgy tűnik fel, mint tökéletes állam.⁶⁾

¹⁾ Xen. Mem. III. 2. 3. *Kai γης βασιλεύς αιοείται, ουχ ίνα εαυτόν κωλύς επιμεληταL, αλλ ίνα xal οϊ ελόμενοι, δι αυτον εν ποάιτΜΟΤν.* V. 0. lienkel i. m. 4-9. 1. és 132-136. L

²⁾ Xen. Mem. III. 6. 2. *Αήλον γά οη Ιαν τούτο διαπάξη δυνατός μεν stiff αν ίός τυγχάνειν ότου αν επωνυς Ικανός δ τους φίλους ώφελεϊν, επαοείς δ? τον παποοον οίκον, ανζησαις δε την πατοίδα, ονομαστός δεση ποίτιον μεν έν ίψ πόλει έπειτα εν τϊ ίοως δε αίΰτιερ Νεμυστοχλης κηϊ Ιν τοίς βνριάοοίς, οηου δ'άν ής, ηανταου περιβλεπτος ίσ' τovábbá* III. 7. 2. — Hildenbrand küloben azt mondja, hogy * Sokrates az államot szintén úgy tekintette, mint egy nagy embert, a mennyiben azzal szemben is azon követelménynyel lép föl, mint az egyessel, nevezetesen az önmegismerés követelésével. (Xen. Mem. IV. 2. 29.) I. m. 18. 1.

³⁾ Ide sorozandó még Xenophon „*Κύουι πηδία*”, valamint Herodotos „A perzsa háborúk története” ez. műve, mely utóbbiban az államformák elmélete foglaltatik, valamint a „*Ηολιτεια Αζηναίων*” cz. munka is. V. ö-Scholl: Anfänge einer politischen Litteratur bei den Griechen. 1889. 14. 1.

4) Henkel i. m. 48. 1.

⁵⁾ Die theoretische Wissenschaft im strengen Verstande endigt für diese Philosophen, wo der Wille sein Reich aufzubauen beginnt. Dilthey: Einleitung in die Geisteswissenschaften. L 1883. 296. 1.

⁶⁾ Medveczky (Társadalmi elméletek és eszmények. 1887. 7. 1.) nézete szerint „a politikai rendszer itt nem mint főczél, sőt egyáltalában nem mint önczél, hanem csak mint oktató analógia szerepel; úgyszólván, mint didaktikai mesterfogás az igazságosság szemléltetőbbé tételére.” E megjegyzés azonban, mint azután (l. 8. és köv. 1.) említi is, csak a mű első részére állana, mert később ő is elismeri, hogy a mű főczélja az állami eszmény megrajzolása s

Görög felfogás szerint, melyet ő is magáénak vall. a boldogság kora a múltban van.¹⁾ Λ Hon a hanyatlás képét mutatja. Az irányzat a folytonos sülyedés; az (eredmény a teljes széttűlés Ezzel szemben lép fel Platon, ki e felfogásnak megfelelőleg a példányképét államához a mullból, a dór bevándorlás hőskorszakából veszi. A létező államot akarja eszményének megfelelőleg átalakítani, hogy így azután további hanyatlás, a végpusztlulás be ne következék.³⁾ E czélt tartja szem előtt nem csupán ideális

az egyéni igazságosság kiemelése csak mint bevezetés szerepel. Medveczky nézetével szemben I. Pöhlmann i. m. 285 l. – V. ö. e kérdésre vonatkozólag Müller i. m. 20. és köv. l. is, ki különben a czélt kettősnek tartja. I. m. 29. l.

¹⁾ V. ö. L. Stein: Die sociale Frage. 175. és köv. L, hol e felfogás okai is ki vannak fejtve.

²⁾ Jellemzően emeli ki J. Stuart Mill (Betrachtungen über Repräsentativ Regierung. 1862. 19. l.) a különbséget a régiek állameszménye és a modern állameszmény közt. Emez helyesli a történelem menetét, csak szakait kívánja rövidíteni, amaz az emberiség történetében működő erőket más erők által kívánja ellensúlyozni, s ez által ez emberiséget pályája kezdetén megtartani. E gondolatot már A. Comte is említi. Cours de philosophie positive. 1869. IV. 170. l. – U. i. nyilatkoznak Nohle i. m. 117. l.; Duemmler i. m. 27. l.; valamint Dilthey i. m. 273. l., ki arról szól, hogy a görög bölcselőknél az állami életet illetőleg a haladás és fejlődés gondolata hiányzott. Még a közép-kori reformtörekvések is e classikus álláspontra helyezkednek. Th. Stumpf: Die politischen Ideen des Nie. von Cusa. 1865. 19. l. – V. ö. azonban ezekkel szemben Aristoteles: Politika II. 1269. a.

³⁾ Azon kérdést illetőleg, vajjon Platon mintá államát pusztá eszménynek tekintette-e, vagy annak megvalósítását lehetőnek tartotta, a nézetek eltérők. Kétségtelen ugyan, hogy a „Törvények”-ben akként nyilatkozik, hogy ideális állama csak istenek és hősök közt állhatna fent (*ξδη τοιπύιη ηολίς, είτε που εοιη παίδες ήεων αυτήν οκουσ πλείους* Iroc- 739. d.), de mindig ő sem gondolkozott így, s élettörténete azt mutatja, hogy eszményi államát megvalósíthatónak vélte; hisz tartózkodása Syrakusában is erre vezethető vissza, bár tervének sem az idősebb, sem az ifjabb Dionysios nem sikerült megnyernie. Elfogadják e nézetet Henriéi: Über den Begriff und letzten Gründe des Rechts. I. 1822. 64. l; Susemihl: Genetische Entwicklung der platonischen Staatslehre. 1860. II. 622. l; Oncken: Die Staatslehre L 144. l.; R. Dareste: La science du droit en Grèce. 1893. 5. l.; Rehm i. m. 34. l. – Ellenkező felfogást nyilvánítanak Stuhr: Vom Staatsleben, nach platonischen, aristotelischen und christlichen Grundsätzen. 1850. I. 42., 106. l; Ahrens: Természetjog. 1871. 5. l; A. Krohn: Der platonische Staat. 1876. 30. l; Kuncz J.: A nemzetállam tankönyve. 1888.20. L, kik a *Pliteia*-ban leírt államot megvalósíthatatlan eszménynek tartják. – Az előbbi nézet szerint a törvények állama nem ezen ideális állam, mint a megvalósít-

államában, hanem a törvényen alapuló második államformájában is, mely a létezővel szemben szintén eszmény jellegével bír.¹⁾ E gyakorlati irány dacára Platón művében elméleti fejtegetések is vannak, s így az államról alkotott felfogása megismerhető, – eltekintve attól, hogy az eszmény is csak azokat a vonásokat mutathatja, mint a melyeket az alapot képező alakulatban a szerző felösmerni vélt.²⁾

Műveit vizsgálva, látjuk, hogy szól az állam keletkezéséről, s a *Politeia*-ban az állam eredetét, szemben a „Protagoras” cz. művében említett szerződési elmélettel, az egyének szükségleteire vezeti vissza, azt a munkamegosztás eredményének tekinti, s így itt az államot természettől létezőnek tartja, természeti erők hatásának véli.³⁾ Ugyancsak természetes növekvés képét tünteti fel az állam a „Törvényeké-ben is, hol az a családok szaporodása, azok egyesülése által keletkezettként jelentkezik, sőt itt a szerző azt még nem is egyesekből, hanem családokból összealkotottnak (*συννοκηαις*) képzei.⁴⁾ Minthogy azonban ugyancsak e munkájának más helyén,⁵⁾ valamint az „Államférfiú”-ban is⁶⁾ az államot isteni műnek, isteni beavatkozás eredményének mondja: indokolt, ha az állam eredetéről tett nyilatkozataira súlyt nem helyezünk, s államelméletének lényegét másutt keressük.⁷⁾

hatatlan eszmény pótlása jelentkeznék, hanem mint annakelőfoka. V. ö. Weitzel i. m. 49. l; Zeller: Vorträge und Abhandlungen. L 4. Der platonische Staat in seiner Bedeutung für die Folgezeit. 1875. 69. 1.; Nohle i. m. 166. 1.; Duemmler i. m. 61. l; Medvezky i. m. 34 l; Oncken: Die Staatslehre I. 201. 1.

1) Ezekén kívül Platón az államoknak egy harmadik csoportját is ismeri: az u. n. önkény-uralkomat, hol tehát nem a bölcsek, nem is a törvények, hanem a szenvedélyek uralkodnak, a melyek tehát a folytonos hanyatlás útján haladnak. Ilyenek a tényleges államok (*πολις φεγμαίνουσα*, 772. b).

²⁾ V. ö. Krohn i. m. 46. l.

³⁾ Állam. 369. a.

⁴⁾ Törvények. 680., 681. a. – Rehm i. m. 42. L

⁵⁾ Törvények. 713. a.

⁶⁾ Államférfiú. 302. e.-303. b. – Nohle i. m. 41. és 48. l; H. Müller i. m. 17. 1.

⁷⁾ Pulszky szerint az összes lehető államkeletkezési elméletek, az isteni alapítástól a történetin és szerződésin keresztül, csiráikban fellelhetők Platónnál. (A jog- és állambölcészlet alaptanai. 1885. 183. 1.) – Stuhr (i. m. 111. L) szólva az Államférfi 302. e.-303. b. soraiban foglalt állításról, a mely szerint az állam

Nézzük e célból államának berendezését. Ha itt mindenekelőtt az egyesnek az összességhez való viszonyát tekintjük, látjuk, hogy műveiben még csaknem teljesen a görög felfogáshoz ragaszkodik. Az ó-kor világnézetében az állam mindenhatóságának képzete uralkodott,¹⁾ az egyén nem mint öncélú lény jelentkezik, hanem csak eszköz az összesség, az állam kezében.²⁾ Erre utal az engedelmesség követelése, melyet Platón a polgárokkal szemben mindig hangsúlyoz. Példaként állott előtte mestere: Sokrates, ki magát a bírák – szerinte igazságtalan³⁾ – ítéletének alávetette, mert az ezeknek tartozó feltétlen engedelmességet a törvények parancsolták. S valamint Sokrates, szemben az egyéniség jogát feltétlenül érvényesíteni törekvő sophistákkal (Aristippos),⁴⁾ az összesség hasznát hangsúlyozta, akként helyezi ő is az államot az egyéni akarat fölé.

Legteljesebb kifejezést nyer az egyén alárendeltsége a közzel szemben eszményi állama felsőbb osztályainak berendezésében, kiknél úgy a tulajdon,⁵⁾ mint a házasság intézményét meg-

isteni teremtményként jelentkezik, azt erősíti, hogy Platón e rege által csak ki akarja emelni, hogy az ember valódi lényegében ott mutatkozik, hol, bár küzdve, de szabadon él. – Platón maga kijelenti, hogy ő a dolgok keletkezésének kérdésével foglalkozni nem akar. L. Susemihl i. m. II. 110. 1. Saját eszményi államának keletkezését különben akként képzelte, hogy azt egy uralkodó, ki egyszersmind bölcs is, saját hatalmából kifolyólag valósítana meg. Állam. 499. b.; v. ö. 473. d.

¹⁾ K. Fr. Hermann: Geschichte und System der platonischen Philosophie. 1839. 477. 1; Rossbach: Die Perioden der Rechtsphilosophie. 1842. 53. 1. – De v. ö. Pöhlmann i. m. 157. és köv. 1.

²⁾ Fr. Koppen: Die Politik nach platonischen Grundsätzen. 1818. 13. 1.; Hegel: Geschichte der Philosophie. II. 1834. 237. 1.; J. Stahl: Philosophie des Rechts. 5-te Auflage I. 17. 1; Stuhr i. m. 103., 175. 1.; F. Walter: Naturrecht und Politik. 1863. 505. §.; Fustel de Coulanges: Az ókori község. (1864.) 1883. 344. 1; Kogler N. J. i. m. 55. 1.

³⁾ Sokrates törvényszerűség és igazságosság közt különbséget még nem tesz. Hildenbrand i. m. 89. L

⁴⁾ Xenophon, Mem. II. 1.

⁵⁾ Modern kifejezéssel élve, ezek csak fogyasztási javakkal bírhatnak, melyet a néptől kapnak. – Pöhlmann (i. m. 210. 1.) szerint Platón a vagyonszűke legalább bizonyos fokig a harmadik osztálynál is megvalósítani kívánta. Szerző e nézetével szinte egyedül áll. L. vele szemben már Aristotelest. Pol. 1264. a. 14.; újabban H. Dietzelt i. m. Zeitschrift f. Litterat. u. Gesch. I. 393. 1.

szüntette,¹⁾ hogy ez által az önzést megsemmisítvén, eszményi államának egységét biztosítsa.²⁾ A személyes szabadság ily kétségkívül nagy megszorítása daczára Platón az egyéniséget általa kedvéért teljesen megsemmisíteni nem akarja. Az egyes az áldozatokat a közért nem csupán kötelelességérzetből kifolyólag hozza, hanem azért is, mert ez által saját jólétét szintén megvalósítja.³⁾ Maga az eszményi állam is azért létesül, hogy általános boldogságot biztosítson.⁴⁾

¹⁾ Ez azonban legkevésbé sem jelenti, mintha ez osztályban szabadszerelem uralkodott volna, hanem csak azt, hogy a házasságok állami parancsra s bizonyos időre köttetnek. – A nők a férfiakkal különben egyenlőknek tekintetnek s ugyanazon feladatokat teljesítik, mint a melyeket ezek végeznek. Fr. Kleinwächter: Die Staatsromane. 1891. 37. 1.

²⁾ Állam. 417., 462. – Az állam hatalmának ily szerfeletti növelése talán ellenhatás jellegével is bír, szemben az uralkodó anarchikus állapotokkal. L. Nohle i. m. Bevezetés. VII. és 112. 1. V. ö. Állam. 558. c. – Der Staat selbst zur Einheit eines Individuums zusammengefasst, duldet keine individuelle Selbstständigkeit, Berechtigung neben sich. Henkel i. m. 53. 1.; u. i. Oncken: Aristoteles und seine Lehre vom Staat. 1870. 15. 1. – A „Törvények”-ben már nem helyezkedik ily radicalis álláspontra, a mennyiben itt a házasságot megengedi, s eláll a tulajdonközösség követelésétől is. Törvények. V. c. 12.; VI. c. 16., 17. Az egyéni érdekkörbe való beavatkozás ennek daczára itt is igen nagy; v. ö. Törvények. VI. c. 16., 23.

³⁾ Állam. 466. a., 519. d., 520. a. – Az egyes osztályoknak (bölcseknek 592. a., a harcosoknak 466. b.) az állam lényegével össze nem függő előnyeinek hangsúlyozása azért szükséges a minta-államban, mert Platón morálja egyrészt egoistikus (v. ö. Krohn i. m. 34. 1.; Pöhlmann i. m. 177. L), másrészt, mint ép láttuk, az író az állam iránti önfeláldozást is követeli, e mellett azonban az igazságosság fennen hangoztatott fogalmának azon felfogására, hogy az egészséges államban (minőt pedig ő alkotni akar) minden egyes tag jóléte a másikéval szorosan összefügg, s így minden áldozat jutalmát már magában meg is találja – a mi pedig az állam organikus felfogásából természetzerűleg következne – el nem jut, e két elv közt tehát más kiegyenlítést nem talál. Ezért hiányzik annak meghatározása is, miben áll ideális államában a harmadik osztály boldogsága. Ennek elfogadható megállapítása csakis a fenti ellentét megszüntetésével, a szerves elmélet elfogadásával képzelhető, mely megoldási módot Platón azonban meg nem találja. – Hasonlókép, mint mi, nyilatkozik – bár ez ellentétet tisztán nem ömeri fel – Dietzel i. m. Zeitschrift für Litter, u. Gesch. I. 394. és köv. 1. – Rendkívül jellemző még, hogy Platónnál a társulási hajlamok, szeretet, elnézés sehol fel nem lépnek. V. ö. Janet i. m. 218. 1.

⁴⁾ Állam. 420. c.; v. ö. Pöhlmann i. m. 402. és köv. 1., valamint vele szemben Stein: Die sociale Frage. 205. L – Kétségtelen, hogy ennyiben, de

Míg tehát Platón fenti felfogása nem új, s eredetiségre ez alakjában (a nő- és birtokközösség felállításában) sem tarthat igényt, a mennyiben előtte több író találunk, ki hasonló elvek hangsúlyozásával lépett föl,¹⁾ elméletét sokkal inkább jellemezheti azon párhuzam, melyet az állam és az emberi lélek között felállít.²⁾ A gondolat, mely e hasonlatban kifejezést nyer, az, hogy az állam eszményi megjelenésében az egyes isteni jellegének (erényének) megtestesülése.³⁾ A köz a lélek makroszkopikus képe.⁴⁾

Államának három osztálya van: a kormányzók (*αρχοντες, φύλακες παντελείς*), a harcosok (*ατρατιάωται, ίρνλακες επίκουροι*) és a nép (*δημος*) a keresettel, földműveléssel és kézművességgel foglalkozók (*γεωργοί και ὑημιονργοί*); megfelelnek ezek a lélek három alkatrészének.⁵⁾ A kormányzókat képviseli a lélekben a *νους*, a *λόγος*, az értelem; a harcosokat a *ἰνμός*, a harcias kedv; a *δημος-i* az *ἰπιῦμία*, az érzékiség, a vágy.

Miként azután az egyesben négy erény képzelhető: a *ανδρεία*, a *αωφροσύνη* és *δικαιοσύνη*, akként az

csakis ennyiben Platón felfogása ép úgy, mint a Sokratesé, organikus színezettel bír.

¹⁾ L. e tekintetben Duemmler i. m. 55. és köv. L, valamint az egész Platón és Aristoteles előtti államtani görög irodalomra vonatkozólag: L. v. Stein: „Die Staatswissenschaftliche Theorie der Griechen vor Aristoteles und Platón” ez. nagybecsű értekezését, Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaften. 1853. IX. köt. 115-182. 1.

²⁾ Duemmler (i. m. 11. 1.) állítása szerint az állam és az emberi test közti analógia az V. században általános.

³⁾ Stuhr i. m. 188. 1.

⁴⁾ *σύνης είδος οὐδὲν δι,οίσει, ἄλλομοι,ος εν cut.* 435. b. – Henkel i. m. 52. 1. – Prantl: Übersicht der griechisch-römischen Philosophie. 104. 1.: Platón Államtana politikai psychológián alapszik. Idézve Medveczky említett műve 9. 1. – Hasonlókép Gierke i. m. III. 14. – Platón egyébiránt munkája más helyein is használ anthropomorphikus hasonlatokat, a mennyiben az államot e párhuzamból kifolyólag igazságosnak, bölcsnek, bátornak, meggondoltnak nevezi. (II. 368. e, IV. 435., V. 462. e, IX. 577. e.)

⁵⁾ I. Ferrari: Idées sur la politique de Platón et d'Aristote. 1842. 29. 1. E gondolat szintén nem lenne új. V. ö. 12. lap 2. jegyzet. Hasorilólag nyilatkozik Bernatzik: Republik und Monarchie. 1892. 6. 1. – . . . der normale Staat ist nichts anderes, als gewissermassen zu einer Kollektiv-Seele erweiterte Einzel-Seele. Thikötter: Die metaphysische Grundlage des hierarchisch-jesuitischen, und des socialdemokratischen Systems. Bremen. 1891. 7. 1.

államban is négy erény van: a bölcsesség a vezetők, a bátorság a harcosok, a mértékletesség a nép erényét képezvén. Mindezeknek kiegyenlítése gyanánt jelentkezik azután az igazságosság, mint azon erény, mely szerint minden egyes a maga feladatát végzi (*τα ἰαντων πράττει*).¹⁾ Ez lesz az *οἰκβιοπαχία* a három osztályra nézve.

A viszony, mely államának osztályai közt fennáll, különben azonos azzal, melyet ő a leiekre nézve, annak egészséges állapotában megkövetel. A nép, a harmadik osztály, a kormányzásban részt nem vehet.²⁾ valamint hogy a lélekben is az érteimtelen rész kell, hogy alávesse magát az értelemnek, miként a mindenségben is a jelenségeket az eszme föltétlenül uralja; és miként az erő, az ezme és anyag, a bátorság, az értelem és érzékiség közvetítésére szolgál, akként kell, hogy a harcosok a kormányzóknak, mint segédek, társ gyanánt rendelkezésére álljanak.³⁾

Hogy a feladat, melyet ekként megjelöl, megvalósítható legyen, lép előtérbe a nevelés, melyet állama két első osztályának, a vezetőknek és harcosoknak adni kíván. A harmadik osz-

1) 433. d. Y. ö. Ferrari i. m. 29. 1. – E beosztástól a „Törvényekében eltér (XII. 961. d.-965. a.), a mennyiben itt az állam tagjaira nézve a kettős felosztást fogadja el, uralkodókat és alattvalókat, felsőbbeket és alsóbbakat különböztetve meg. Ez eltérés azonban a legkevésbé sem bizonyítja, mintha ő az államnak az emberi lélekhez való hasonlóságát itt már elejtette volna, a különbség ezen és az előbbi felfogás között csak az, hogy itt inkább a népies felfogáshoz ragaszkodik, a mely a lélekben is csak két alkatelemet különböztet meg: az értelmet és a vágyakat. – V. ö. Susemihl i. m. II. 605. 1. Szemben ezzel Zeller azt állítja, hogy a „Törvények” államában a „Köztársaság” államának csupán második osztálya léteznék, a mennyiben az elsőnek megalakítására nem is gondol, a harmadik osztályba tartozó egyéneket az államból pedig itt kizártnak tekinti, a mennyiben a földművelést és ipart idegenek és rabszolgák által végeztetné. I. m. 817. 1. – A négy erényt Platón mind a mellett itt is fentartja. I. m. 815. 1.

2) Az uralom jogi jellegére vonatkozólag Rehm i. m. 47. lapján a következőket jegyzi meg: „Das sind für den wahren Herrscherbegriff keine wesentlichen Elemente, ob die Unterthanen willig oder unwillig gehorchen, oder ob die Herrschaft *βιαιω*, oder *Ιχουσιω* geschieht. – U. i. Bernatzik i. m. 13. 1. – V. ö. Nohle i. m. 91. 1.

3) Märkel: Die leitenden Gedanken der in Platon's Politik entwickelten Staatsansicht. 1881. 27. 1.

tálynak, a nyers anyagnak képzésre szüksége nincs, hisz úgy is vezetve lesz. A mit tőle kívannak, azzal, mini görög nép, úgy is bír.¹⁾

Platón a párhuzamot az emberi lélek és az állam berendezése közt nem csupán eszményi államában tartja fönn, hanem keresztülviszi művében ott is, hol a tökéletlen államalkatokat sorolja elő.²⁾

Ép úgy, miként az egyénben a lelki egyensúly az egyes lelki tulajdonságok összhangjában bírja biztosítékát, akként alapszik az állam nyugalma az osztályai közt létező egyetértésen és harmónián. Az államban zavar akként támad, hogy a felsőbb osztályokba a születések fogyatékosága következtében oly egyének jutnak be az alsóbb osztályokból, kik oda nem valók, s mint ilyenek, a szükséges mérsékletre nem hajlandók, de nem is képesek.³⁾ Következménye ennek az, hogy többé nem a bölcsesség, hanem, épúgy miként a becsvágyó embernél, a tettvágy és a nagyravágyás fognak uralkodni, minek folyománya, hogy itt egyes alacsony hajlamok, a zabolátlanság, majd a hírvágy is kifejlődnek.⁴⁾ Ez az első elfajult államalkat a timokratia, a harcos aristokratia, mely megfelel az erőszakos ember lelkének.

Ebből támad azután a második megromlott állam: az oligarchia. A gazdagság fényűzésre ösztönöz, ez ismét pénzszerzésre késztet. Ott, hol a gazdagság van tiszteletben, az erény és jószág elveszti becsületét. A főhatalomban való részvétel meghatározott censushoz van kötve, s így az a vagyonosok kezében összpontosul. Jellemvonása az, hogy itt a vágyak uralkodnak az értelem és bátorság fölött s különösen egy: a pénzvágy.⁵⁾ Valamint azonban a fősvénynél ez egy tulajdon a többi vágyakat korlátozza, úgy itt is azt látjuk, hogy az ily államban a belátás bizonyos neme uralkodik, a mely azonban a valódi megdondoltságnak csak torzképe.

A demokratia a jellemtelenség hű mása; szervezete oly egyén

¹⁾ A tökéletes állam csakis görögök közt létezhetik. Markel i. m. 65. 1. – Ellenkező nézetten van Steinhart: Platón's Werke. 210. 1.

²⁾ 5M. d. L. a következőkre Hunfalvy Pál: Plátóni köztársaság: Új magyar Múzeum. 1851. 269-276. 1.

³⁾ 546. a.

⁴⁾ 550. c.

⁵⁾ 555. a.

lelki állapotának felel meg, kiben a lélek egy iránya sem bír túlsúlylyal, s így az értelem, valamint a becsvágy a többi érzéki kívánságokkal együtt érvényesülnek, mi rendkívül nagy sokoldalúság képét mutatja. Alkotmánya a teljes szabadság látszatával bír, mindenki tetszése szerint cselekszik; itt a szabadság tehát nem egyéb, mint pusztá önkény, oly állapot, melyben sem erény, sem bűn nem létezik. Olyan ez állam, mint azon ember, ki majd magasra kiemelkedik a többiek felett, majd hirtelen alásülyed; ki bölcselkedik, majd becsvágyának áldoz, vagy fukarságának enged; egyszer dőzsöl, máskor éheznek. Ha ezen állapot hosszabb időn át tart, a belátásnak és meggondoltságnak, tehát az egyensúlynak bizonyos neme itt is kifejlődik.¹⁾

Szegények nemcsak az oligarchiában, hanem itt is vannak, a kikhez még az u. n. „herék” (gonosz vágyak), agitátorok járnak. Ezek a demokráciában sokkal veszedelmesebbek, mint az előbbi államformákban, minthogy itt ők is szabadon izgathatnak. Az ily államban azután, hol tehát sem a törvény, sem a hatóság erővel nem rendelkezik, e néptribunok egyike az uralmat kezeibe ragadja, s egyeduralkodóvá, tyrannussá lesz.²⁾

Ez államformában ekként ép úgy, mint a zsarnok lelkében, a demokratikus egyenlőségből kiválva, egy alacsonyabb személy, illetve ott egy szenvedély kezd uralkodni, a mely azután a többi érzelmeket mind kiöli, megsemmisíti, mint a zsarnok a jóra valókat, a nemeseket.³⁾

Ebből az államalkatból támad azután a mintaállam, mely az által létesül, hogy a zsarnok fia, épen atyja példáján okulva, kedvező körülmények által segítve, hajlandó lesz a bölcseség szavára hallgatni, s létesíti az eszményi államot.

A hasonlat, melyet ekként Plátón a mikrokosmos (az egyén) és az állam közt a legcsekélyebb vonásig keresztülvisz, meglepő és éles megfigyelésről tesz bizonyosságot, s hogy a párhuzam minden részében teljes legyen, a bölcselő – mint látjuk – még azt is kiemeli, hogy valamint az egyes, a halál után, új életre

¹⁾ 562. a.

²⁾ V. ö. Aristoteles Polit. V. (VIII.) 1310. b. 15.

³⁾ 567. d.

támad, akként az állam is, egy körforgás befejeziével, kedvező körülmények közt, új korszakot, új életet kezd.¹⁾

Az analógia az egyes és az állam közt különben nem szorítkozik pusztán az „Állam”-ra. Nyomait találjuk a „Törvények”-ben is. Itt jelenti ki többek közt egy helyi,-) bogy az állam célja ép úgy, mint az egyesé, az erényes élet. Másutt megint a tömeget, a lélekben a szenvedélyeknek megfelelő részt, szembeállítja a hatósággal, vagyis az értelemmel.³⁾

Mind e vonások államtani szempontból rendkívül sok igazságot mutatnak, s kétségtelen bizonyítékai annak, hogy Plátón korát messze túlhaladó alapossággal hatolt be az állam lényegének vizsgálatába. A párhuzam találósága megkapó, s ha a világnézetet, melyet az író magáénak vall, figyelembe nem vevők, kétségtelenül hozzá kellene járulnunk azok nézetéhez, kik művét úgy tekintik, mint az organikus államelmélet első példáját.⁴⁾ Pedig az egyezés az organikus felfogással csak látszólagos.

A kérdés tisztázása céljából nézzük mindenekelőtt a párhuzam keletkezését.

Susemihl szerint⁵⁾ Plátón államának három osztályát a lélek említett három alkatrésze nyomán alkotta volna meg, s ez osztályok a tényleges állammal mi kapcsolatban sem lennének. A közelebbi vizsgálat azonban ezen állítás tarthatatlanságáról

¹⁾ Susemihl i. m. II. 217. 1. Lásd az egészre Pöhlmann részletes szemléltető leírását i. m. 184.-198. L

²⁾ οεῖ de αὐτὴν (ἴβν ἠόλιν) κα&άπερ ἕνα υνφρονον ζην εἰ. VIII. 829.

³⁾ III. 689. b. το γηο λυτίονμενον καα ἠδουαεον αὐτῆς (της ψυχῆς*) οτῖο δηαός τε καλ πλῆ&ος πόλεως εοτιν.

⁴⁾ Így Mohl i. m. I. 222. 1. – Bluntschli: Allgemeines Staatsrecht. 1868. I. 54. 1. – Van Krieken: Über die sogenannte organische Staatstheorie. 1873. 18. 1. – Gierke: Deutsches Genossenschaftsrecht. III. 14. 1. e felfogást nemcsak Platonnak, hanem az egész görög szellemnek tulajdonítja. – Rehm i. m. 42. 1. Es begegnet uns nur eine organische Theorie im ethischen, und eine Einheitstheorie im politischen Sinne. – Pöhlmann i. m. 162. 1. – Susemihl i. m. II. 292. 1. is csak azért tagadja meg Plátón eszményi államától az organikus elnevezést, mert szerinte hiányzik belőle a fejlődés gondolata. – Medveczky i. m. 18. 1.

⁵⁾ I. m. II. 230. 1. – Hasonlóan nyilatkozik Hildenbrand i. m. 159. és 148. 1. – A párhuzamot más módon keletkezettnek, s a már kész államhoz hozzáfűzöttnek tekinti Zeller i. m. 709. 1. – V. ö. Nohle i. m. XIV. 1.

győz meg bennünket; először is arról, hogy Platón államának berendezését a tényleges állapotokból vette, azt részint a munkamegosztás tényéből,¹⁾ részint a történetből vezette le,²⁾ vagy ezekre osztályai megalkotásánál legalább is tekintettel volt, az ott talált vonásokat eszményítette; s hogy az ekként nyert kép találkozáván világnézete főbb vonásaival, bontotta fel ennek alapján az ember lelkét három alkatelemre.³⁾ Államában ugyanis a Peloponnesust meghódító dór hős királyság szervezete tükröződik vissza, eszményített alakban.⁴⁾ Hisz az első elfajult államalkat példányképében, a lakedaemoni királyságban még mind a három osztály feltalálható, a királyok, a katonák és a heloták osztályai. De erre mutat az egymásután is, melyet az államalkatok feltüntetnek. Egész munkája tehát nem egyéb, mint a görög történet elmélete.⁵⁾

A kezdetleges őskori, a minosi királyság által jellemzett álla-

¹⁾ Mint már (I L 1.) láttuk, Platón az állam keletkezését is ez elvve vezet vissza, azt tartva, hogy az ember szükségleteit munkájával egyedül fedezni nem képes; két foglalkozást eredménynyel senki sem űzhet. 397. e. . . . ουκ εἴτι διπλοῦς ἡ ἀνὴρ παρὰ ἡμῖν οὐδὲ πολλαπλοῦς ἐπειδὴ ἕκαστος ἐν πράττει-, innét a különböző rendek szüksége. A munkamegosztást, melynek alapján ez osztályok alakulnak, ő már „Charmides”-ben és az „Államférfitában tárgyalja, bár némileg eltérőleg azon alaktól, melyben az az „Állam”-ban jelentkezik. V. ö. Nokle i. m. 46. s köv. L, továbbá 71. 1. – Ez osztályok különbsége egyébiránt természetesen alapulna, mint azt Platón mythikus alakban ki is fejezni iparkodik. 415. a. – Minthogy a mythos phönikiai eredetű, Steinhart, Mi Her i. m. 176. lapján azt véli, hogy Platón itt a keleti népek berendezése tán indult. E hypothetisre tanának magyarázatánál azonban szükségünk jncs.

²⁾ Stuhr i. m. 3VJ. L, továbbá 189. és köv. 1. – Oncken: Die Staatslehre. I. 249. 1. – Ezt maga Susemihl is elismeri i. m. II. 230. 1. Es ergibt sich daraus (aus der Beschreibung der Timokratie), dass der Staat doch nicht lediglich nach der Analogie der Seele gestaltet ist und Platón vielmehr ebenso gut diejenigen gegebenen Staatselemente, welche am Meisten der Ideenwelt an Unveränderlichkeit entsprechen verwerthet habe. – Legújabban L. Stein: Die sociale Frage. 208. 1.

³⁾ L. különben a párhuzam hiányainak bírálatát Zellernél i. m. 768. 1. I. jegyzet.

⁴⁾ K. S. Zachariae: Staatswissenschaftliche Betrachtungen über Cicero's wiedergefundenes Werk vom Staate. 1823. 13. 1.

⁵⁾ Ellenkező felfogást hirdet Van Krieken i. m. 18. 1. Anm. 2. – Hildenbrand is említi a történeti érzék hiányát Platónnál i. m. 118. 1.

pótokból a dór alkotmány fejlődött ki; ehhez azután az aristokratikus jellegű, lakedaomia királyság, Platon timoknitiája, csatlakozott, mely késői!) mindinkább oligarchikus színezetet nyert.¹⁾ Athénben ebből demokratia lett, a mely a politikai szellem hanyatlásával a zsarnokságra vezetett.²⁾ Ugyanazt a menetet látjuk tehát a történetben, mint a melyet Platón „Allam”-ában leír.³⁾

Susemihl állítása helyes különben már azért sem lehet, mert Platón művében először az államot, annak berendezését tárgyalja, s csak azután tér át a lélek alkatelemeinek vizsgálására. E képességek példányképül a rendek megalkotásánál továbbá már azért sem szolgálhattak, mert az állam szerkezetének tárgyalása előtt Platón még kételyét fejezi ki az iránt, vajjon a leieknél alkatelemek egyáltalán megkülönböztethetők-e?⁴⁾ Az igazságosság is, melynek vizsgálásával a mű tárgyalása kezdődik, s mely a mű vezérmotívuma, az államban valósulhat meg tökéletesen, nem pedig az egyesben.⁵⁾

De még az esetben is, ha hozzá járulnánk Susemihl felfogásához, kérdés, vajjon magából az összehasonlítás tényéből – »mint azt állítani szokták⁶⁾ – feltétlenül következik-e az állam szerves jellege? Míg nevezetesen az iránt, hogy az emberi test szerves, hogy részei elválhatatlan kapcsolatban egységet alkotnak, kétség sem merülhet fel, a leiekre vonatkozólag e tekintetben, különösen a régibb írók nézetét illetőleg, kételyeink lehetnek.

1) Nohle i. m. 106. 1.

2) A harmincz zsarnok uralma. V. ö. Nohle i. m. 106. 1.

3) Krohn i. m. 232. 1. nem helyezkedik teljesen erre az álláspontra. „ . . . . die Abfolge der Verfassungen . . . . sei nicht in streng geschichtlichem Sinne zu nehmen . . . .”

4) 435. C. .... είτε εχι τοc τοία είδη ταύτη αυτι είτε μη. s mint látni fogjuk, a válasz bizonyos értelemben tagadó is.

5) Így Stallbaum: Prolegomena ad Platonis Politiam p. LI. idézve Susemihl i. m. II. 289. 1. Platón e kijelentésével már kifejezést adott a modern felfogásban érvényre emelkedő azon gondolatnak, hogy az egyén lelkivilága tulajdonkép nem egyéb, mint a társadalom nézeteinek visszatükröződése. – L. evvel szemben Susemihl i. m. II. 165.1. Die Gerechtigkeit des Idealstaates ist auch nur ein Schattenbild (εἰσωλον) von der in der einzelnen Seele wirkenden.

6) L. 21. 1. 4. jegyzet.

Vizsgáljuk e célból Platón lélektanát.

A lélek, mely nála a világszellem része gyanánt jelentkezik, egy tökéletesebb életkorból jutott a testi életbe, s minthogy a testtel különben mi vonatkozásban sem áll, e kapcsolatból származó érzéki része nem tartható sajátjának; ez csak a testtel való egyesülésének pillanata óta mutatkozik benne. E testi léleknek tehát két része van, egy halandó és egy halhatatlan, értelmes és értelmetlen része,¹⁾ melyek közül csak az előbbi, az értelmi képesség, tekinthető sajátosnak. Az értelmetlen részben ismét egy nemesebb és egy kevésbé nemes rész különböztethető meg. A nemesebb a harcias bátorság, a szenvedélyes akarat (*θυμός*); míg a halandó lélek nem nemes része az érzéki vágyakat, s az ezek által támasztott szenvedélyeket foglalja magában.²⁾ Az értelem a föben lakozik, a bátorság a szívben, a vágyak az alsó testben.

Platón, mint látjuk, a három lelki erőt nem úgy tekinti, mint egy lényeg különböző tevékenységi módjait, ezeket a lélek valósággal különböző részeinek (*μέρη*), külön hatással fellépő erőknek véli, a melyeknek ennél fogva nemcsak különböző fekhelyet tulajdonít, hanem e felfogását azzal is igazolni törekszik, hogy kifejti, hogy az értelem a vágyakkal gyakran küzdelmet folytat, maga az akarat az értelem vezetése nélkül vak; viszont az értelem szolgálatában az akarat a vágyak ellen küzd.³⁾ Nem is bocsátkozik sehol annak magyarázatába, miként képeznének ezen

¹⁾ Tim. 69. c-72. d. – Állam. 309. c. – Nomoi XII. 961. d.

²⁾ A lelki erők e megkülönböztetésének az alapja egyébiránt a következő. A tapasztalat azt mutatja, hogy gyakran, midőn valamely vágy által hajtva, annak engedni készek vagyunk, az utolsó pillanatban egy másik erő a tett elkövetésétől visszatart, annak véghezvitelét meggátolja. Ez akadályozó erő különbözni fog a vágytól, mert lehetetlen, hogy valami bizonyos hatást, s ugyanakkor ép annak ellenkezőjét is létrehozza. Az értelem és vágy ennél fogva külön tehetségek. De azt is tudjuk, hogy ha ilyenkor az én parancsának nem engedelmesszünk, s a tettet végrehajtjuk és később ebből kellemetlenségünk támad, magunkra haragszunk. Ez az erő is különbözik a vágytól, s inkább hasonlít az értelemhez, de azért azzal még sem azonos, mert a gyermekek, sőt az állatok is gyakran haragosak, holott ezek értelemmel nem bírnak. V. ö. Stamm: Die Staatslehre des Platón und des Aristoteles. 1877. 2. 1.

³⁾ Állam. IV. 1, W a., 142. c., 4íi. b. – Janet i. m. I. 155. 1.

által teljesen elkülönítettnek tekintett lelki erők egy egységet,¹⁾ annál kevésbé telult szerves egészet.

A szerves felfogást más szempontból véli feltalálni Platón művében Pöhlmann.²⁾ Ő szemben Zellerrel, ki az állam rendjeinél a munkamegosztásra való hivatkozást csak későbbi járuléknak tartja, azt hangsúlyozza,³⁾ hogy Platón állama rendjeinek megalkotásánál kizárólag a munkamegosztás elve által vezéreltetett, mely elvnek a műben történő kiemelése szintén az individualistikus iskola szétbontó törekvései folytán vált szükségessé. Ez állítást, mihelyt az ily határozott alakban lép fel, azonban kifogásolhatjuk. A munkamegosztás Platónnál, mint láttuk, teljesen keresztülvive nincs, a foglalkozások kizárólagossága kifejezetten csak két osztályra: a vezetők és a harcosok osztályára van megállapítva,⁴⁾ azon teendők tekintetében pedig, melyeknek fontossága az állami életben talán ép oly nagy, mint akár a vezetése, akár a védelemé, határozott intézkedés államában nincs. Kétségtelen ugyan, hogy a harcosok neveléséről szólva, egy helyen⁵⁾ mondja, hogy államában nincs senki, ki két foglalkozást üzne, de a gazdasági életben a tevékenységi ágak ennek megfelelő szétosztását később meg sem említi, s nem is találunk a berendezésre nézve útmutatást.

De ha igaz is azon állítás, hogy Platón köztársaságának létesítésénél, az abban jelentkező rendek megalkotásánál azon igény által is indítatva volt, mely az államban gyakorolt foglalkozásoknak külön kézbe való szétosztását kívánta (a mely gondolat azután a modern államban nagy részben meg is valósul)⁶⁾ ebből még szükségkép nem következik, hogy állama szerves

¹⁾ Zeller: Philosophie der Griechen. 767., 768. 1. – Krohn i. m. 275. 1. Methodikus okokból kívánja magyarázni, hogy Platón a lélek egységének igazolását nem kísérletté meg.

²⁾ Geschichte des antiken Kommunismus u. Sozialismus. 1893. 220. és köv. 1.

³⁾ L. m. 270. s. köv. 1.

⁴⁾ 374. e.

⁵⁾ 397. e.

⁶⁾ L. e. tekintetben Pöhlmann szép fejtegetését i. m. 111. 2., 5. Kap. „Zur geschichtlichen Beurtheilung der Politeia Plato's” cz. fejezetében, hol azon eszmékről szól, melyek Piaion munkájában feltalálhatók, s a melyek később állami intézkedések alapjául szolgáltak,

egész lenne, mert az, a mi elméletéből hiányzik, épen a részeknek egységes egészsze összeforrasztása, a kölcsönhatás megalakítása, a melyek hiányában az egész alakulat össze nem függő elemeknek kétségbe nem vonható művészettel ugyan, de azért mesterségesen egymás mellé helyezett, élettelen tömege gyanánt jelentkezik. A szerves felfogás jellemvonása nem a részek külön szakítása, hanem a különböző tagok harmonikus egyesítése, Platónnál pedig ép ez utóbbit nem találjuk meg. Őt a foglalkozások különválasztásnak hangsúlyozására különben sem az összesség érdeke, hanem az egyes sajátos természete, az a körülmény készíti, hogy senki kétféle tevékenységi módot, az értelem korlátolt volta következtében, kifejtteni nem képes.¹⁾

Mihelyt ekként Platón felfogásától a szerves jelleget megtagadjuk, a társadalom és a lélek között általa felállított párhuzam – daczára, hogy az állam berendezését tekintve, annak történeti okaira már reá utaltunk, – magyarázatra szorul. Ez analógia eredetét azonban, ha Platón philosophiáját közelebről vizsgáljuk, minden nehézség nélkül meg is találjuk. Állama nem egyéb, mint a mindenségről alkotott képzetének visszatükröződése.²⁾ A makrokosmos, a világ, és a mikrokosmos, az egyes közt az állam, mint mesokosmos szerepel.³⁾ A három, osztály, melyet államában megkülönböztet, bár vonatkozásban van a tényleges állapotokkal,⁴⁾ megfelel a mindenségben jelentkező

¹⁾ 397. e.

²⁾ V. ö. Duemmler i. m. 62. 1. – L. Fr. Hermann i. m. 543. 1.

³⁾ Hildebrand i. m 149. 1. – Az előbb említett felfogást vallva, Pöhlmann tagad is minden vonatkozást az állam berendezése, s Platón kosmologikus felfogása közt. Ennek megfelelőleg, a hasonlatot az emberi lélekkel tévedésnek (Verirrung) tartja, mely csak félreértésre adhat alkalmat. I. m. 276. 1. Eltekintve attól, hogy az, miként egy oly bölcselő, kinek világnézete minden egyes művében szembe tűnik, általános felfogása kiemelését ép legfontosabb munkájában mellőzte volna, alig képzelhető; pusztán az a körülmény, hogy a *Politeia*-ban egy az egész munkán végigvonuló – bár téves – párhuzam fordul elő, s a műnek sajátos jelleget ad, indokoltá teszi, ha mi e tényt tekintetbe vesszük, s Piatori felfogását ennek alapján ítéljük meg.

⁴⁾ Csak itt és ennyiben állhat meg Eucken: *Lebensanschauungen der grossen Denker*. 1890. 20. lapján tett azon kijelentése, hogy Platón az ember és mindenség közt párhuzamot csak azért lát, mert az emberben tapasztalt vonásokat a mindenségre ruházza. Hogy rokon vonásnak lenni kell mindkettőben, az kétségtelen. Különben Platón ezt másutt is kimondja:

három tényezőnek: az eszmének, az erőnek, és az anyagnak.¹⁾ Az emberi Jelek alkottatott azután az állam,²⁾ illetve a minden-ség mintájára, nem pedig megfordítva, mint állítják³⁾ s ha mégis művében olynemű kijelentés foglaltatik, hogy az az állam a leg-tökéletesebb, a mely az emberhez legjobban hasonlít (*ἰγγντατα ἰνος ἀϊῖπρόπων ἰχι-ι*⁴⁾) ennek értelme, minthogy ő itt az emberről fizikai értelemben szól, s azt minden részben egyformának, egyneműnek veszi, – csak az, hogy az az állam a legjobb, melynek egysége a legteljesebb, vagyis melynek alkotó részei lelki tekintetben a legkevesebb eltérést, különbséget tüntetik fel,⁵⁾ a melynek részei tehát hasonlóságuk folytán adnak egy egységes képet.⁶⁾ Ily egység azonban csak szervezetlen, tehát az egyforma porszemek halmazatának egysége lehet, de szerves egész soha.⁷⁾

1. Állam. 508. b. *Ουκ τονν ἡλιος ηο φις ου [ε αυτη ου ιε εν of ἰγγνγειοιν ο δη καλου μεν ομμη. Ου γαφ ογτ. λλ' ηλι,οειδεστατον γε οἱμαι των περι της αις&ησεις οφγάνιον;* mi azt jelenti, hogy értelmünknek rokonságban kell állani a mindenséggel, s csak is így vagyunk képesek azt felfogni.

¹⁾ Markel i. m. 26., 40. 1.

²⁾ V. ö. Krohn i. m. 52. 1. – L. ott az állítás védelmét szemben Zellerrel (Phls. d. Griech. II. 1., 715. 1.) Platón bölcselete alapján.

³⁾ Ép ellenkezője áll tehát annak, a mit Trendelenburg (Naturrecht. 291. 1) mond: Daher ist der Staat der durch die Bürger zu einer grossen Lebensordnung gewordene Mensch in den Ständen des Staates die zur Lebensordnung gewordene Theile der Seele.

4) Állam. 462. c.

⁵⁾ Hogy az értelmezés helyes, igazolja azon körülmény is, hogy e tétel ott van felemlítve, hol felső osztálya részére az egyenlőség megszüntetése céljából a vagyon- és nöközősséget behozza

⁶⁾ Felfogása tehát teljesen ellentéte az Aristotelesének, ki az állam részeire nézve ép a különbséget, ezeknek azonban harmonikus összműködését kívánja meg. V. ö. Janet i. m. 191. 1.

⁷⁾ Ez egység elérésére irányzott – bár eszközeiben téves törekvés - indoka annak, hogy Platón államában, illetve annak jelentősebb részeiben mindennemű separatistikus törekvést meg akar semmisíteni. Ezért állítja fel itt a teljes közösséget, azt vélve, hogy így államában-a tagok együttérzése, ugyanazon öröm, mint ugyanazon fájdalom által való afficiáltatása által – a teljes egységet létesítheti. A hasonlat, melyet ennek kapcsán, a megsértett ujj fájdalmának az egész testben történő elterjedését kiemelve, felállít, nem találó, mert az, hogy a testben az együttérzés az egyformaság folyománya jenné, mit pedig ő postulál, igazolva mi által sincs. L. e felfogás bírálát már Aristoteles Polit. 1201. b. 5.

Végül, mint láttuk, azon vonék melyei a szerves felfogás jellemzésére, mint annak consequentiáját felhozni szokták,¹⁾ a rész alárendeltsége az összesség alá sem abból származik, hanem folyománya a görög felfogásnak, mely az állam feltétlenségét az egyessel szemben követeli.²⁾

Platón az államot még mindig *χόσμος*³⁾ *οὐραζής* névvel jelöli, azt rendnek, de mechanikus rendnek tekinti, s hogy az állam organismus, daczára annak, hogy az általa felállított párhuzam, de más hasonlat is⁴⁾ következményeiben léptenyomon e fogalomra utal, nem ismeri fel.⁵⁾ A szerves kapcsolat fogalmáról ugyan már tud, a mennyiben Protagoras című művében egy helyen⁶⁾ különbséget tesz azon összefüggés közt, mely az a r ez részei és az a r a n y részei között van, de arra, hogy az államban ennek tagjai között ily köl-

1) V. ö. Mohl i. m. I. 222. 1. E következtetés pedig egyáltalán nem szükségszerű; sőt ép ellenkezőleg, az organikus felfogás a részek, mint szükséges alkatelemek önállóságát erősebben kívánja meg, mint bármely mechanikus rend.

2) Ép oly kevésbé járulhatunk hozzá Gierke (i. m. III. 14. 1.) evvel azonos felfogásához, melylyel ő ép az egyén alárendeltségéből kifolyólag az organikus felfogást a görög nép sajátjának tekinti. Az egyén személyisége háttérbe szorulásának oka az állami kör csekély terjedelme, tagozatlan volta, mi többek közt az egyéni, társadalmi és állami érdekek összetartozásában és jog-összeegyezésében nyer kifejezést.

3) Törvények. 680. e, 681. c. V. ö. Rehm i. m. 42. 1.

4) V. ö. 462. d.

5) Da Platón nicht von den Interessen der Individuen ausging, von der Realität der menschlichen Natur, wie sie einmal ist, entstand ihm nicht das Gefüge der Interessengemeinschaft, welcher die Unterlage des wirklichen Staates bildet, vielmehr hat er dieses als das Niedrige missachtet. Dilthey i. m. 286. 1. – Szemben ezzel Pöhlmann hosszasan, bár nem teljesen meggyőzően vitatja, hogy Platón a harmadik osztályt is gondoskodás tárgyává tette, viszonyai rendezését szükségesnek látta. (I. m. 294-338. 1.) – Azon általános görög felfogás folytán, mely a fizikai munkát egyáltalán nem becsülte, s a melyhez Platón szintén ragaszkodott, azonban alig képzelhető, hogy ez osztályt nagy figyelemre érdemesítette volna. Ilyenmü kijelentései találhatók is. Állam. 421. a. V. ö. különben Pöhlmann i. m. 312. 1. is.

6) Hunfalvy: Platón művei. L 351. 1. – Beck: Platon's Philosophie. 1853. 22. 1. – Fr. Hermann i. m. 542. L – Piaion természetrajzi felfogására nézve I. H. Halser: Geschichte der Modi/in. 1. Jd. 1875. 21J. 1.

csönös viszony léteznek, sehol sem utal.¹⁾ E körülmény kiemelésére nem is gondol.²⁾

Felfogását helyesebben a következőkben jellemezhetjük.

Miként a mindenscgg, mely pedig Platón államának berendezésénél, alkatelemei létesítésénél a fővonásokat adta, organikus egésznek nem tekinthető,³⁾ azonképen nem szerves jellegű állama sem, s nem organikus a közzől alkotott felfogása. Inkább illik eszményére, mely valóságos intézet, Zeller⁴⁾ jellemzése, ki azt „műremeknek” (Kunstwerk) nevezi, melynek egyes elemei a képzelhető legtökéletesebben meg vannak állapítva,⁵⁾ azok helyzete kiszámítva, s a mely a jó, az igazságosság eszméjének segélyével az erkölcsi világrendbe egységként beilleszthető.

Csak természetes már most, hogy Platón állama, mint a mely (társadalomtanilag) nem organismus, személyiséggel, (akarrattal és tudattal) nem bír, s még kevésbbé jelentkezhetik jogilag személy gyanánt.⁶⁾ Hisz a jogalany fogalma a görögöknél még

*) Susemihl i. m. II. 608. 1. azon állításának helyességét, midőn ő a „Törvények” 626. c. és következő pontjait ily értelemben – azaz Platónnak szerves felfogást tulajdonítva – kívánná magyarázni, kétségbe vonhatjuk. Ott csak az mondatik, hogy lakedaemoni felfogás szerint minden ember minden másíknak ellensége. Abból már most, hogy tényleg ennek az ellenkezője áll, még nem következik, hogy az egyesek közt fennálló rend szerves összefüggés.

²⁾ Ott pl., hol azt hangsúlyozza, hogy az államférfinak az állam, a közönség jólétére kell törekednie, s e czélből ismeretekkel kell bírnia, nem az érdek kölcsönösségét emeli ki, hanem a hasonlatot az orvostól veszi, ki szerinte, szintén a beteg hasznát mozdítja elő, mihelyt a bajt, a betegséget ismeri. A hasonlat hibáját, azt, hogy az államférfiúnál ellentétes érdek látszata merülhet föl, míg az orvosnál ily érdek elő nem fordul, figyelembe nem veszi. Lásd a bírálatot Nohle i. m. 150. 1.

³⁾ Megjegyzendő, hogy Zeller (i. m. 648. 1.) szerint Platón a világot élőlénynek tartja. Hogy szellemmel bíró lénynek tekinti, az kétségtelen. Kérdés azonban, hogy Timaeusban a tökéletes értelemmel azonosított szellem nem azonos-e a természetben mutatkozó tökéletes rend fogalmával? – V. ö. Tim. 35. B.; 36-47. A. és köv., hol a szellemeknek a harmóniával, a számokkal való rokonsága igazoltatik. Zeller i. m. 652. és köv. 1.

⁴⁾ Phil. der Griechen. II. 769. 1. Zeller ugyan e kifejezést inkább abban az értelemben használja, hogy Platón állama megvalósításra nem vár.

⁵⁾ V. ö. Nohle i. m. 5. 1.

⁶⁾ Gierke túlságba megy, midőn Platón államát úgy jellemzi, hogy az pusztá összessége a bennfoglaltaknak, de nem jelentkezik mint egység szem-

kifejlődve sem volt.¹⁾ Ők a jogot, a mennyiben e fogalmat egyáltalán kifejtették, csak mint tárgyi rendet ismerték. Mindenütt tehát, hol államban a részeknek egymáshoz való viszonyáról van szó, ezek mindig úgy jelentkeznek, mint a melyek az objektiv rend, a tárgyi jog által rájuk rótt feladatot végzik, s művében sehol sem lép fel a gondolat, hogy e részek tulajdonkép egy általuk alkotott élő egész szerveit képeznék. Ott is, hol az államhatalmat fejtegeti, azt pusztán uralomnak tekinti az *αρχόμενοι* és *ἀρχοντες* közt;²⁾ azt a következtetést azonban, hogy az állam e szerint az *ἀρχον* hatalmának tárgya, le nem vonja.³⁾

Természetes ezek után az is, ha látjuk, hogy Platón az állam berendezését, mint ez különösen a törvényhozási funkció végzésénél szembe tűnik, egészen mechanikusnak tekinti. A törvények kikutatását egyesekre bízza, és csak a kutatás eredményéhez járul azután az állami szentesítés, mint az összegezett egyedek sanctiója. E törvények nem jelentkezhetnek úgy, mint az állami akarat folyományai, hanem csak mint egy már előzőleg létező rend nyilvánulásai.⁴⁾

Ép ily mechanikusak többi⁵⁾ intézményei; mesterséges az állam területi nagyságának, lakói számának meghatározása,⁶⁾

ben az összefoglaltakkal L. m. III. 15. 1. Platón állama egységgel bír, ehhez kétség alig férhet, csak hogy ez mechanice van létrehozva, s így nincs, s nem is lehet egyénisége. – Találébb Hildenbrand megjegyzése: Wie er die Einheit der Einzelseele nicht begriff, so mangelt auch seinem Staate der persönliche Einheitspunkt. L. m. 161. 1. – Concha Platón államának egységét az elérendő célban látja. Politika. 232. 1.

¹⁾ Gierke i. m. III. 16. 1.

²⁾ Rehm i. m. 51. 1. Helytelen tehát Pöhlmann (i. m. 339. 1.) azon állítása, hogy az egyes osztályok nem mint uralkodók és alattvalók állanak egymással szemközt. – Susemihl Platón államát szintén uralmi rendszernek, oly intézménynek tartja» melynek célja az egyesekben pusztán csiráiban létező erényeket kifejleszteni. I. ni. II. 115. és 283. 1.

³⁾ Innét van az, hogy az államatagok valamennyien, mint polgártársak szerepelnek. 463. a. *Πολίτας μὲν ὅλη πάντες οὗτοι ἀλλήλους προσεοῦσι, ἡῶς οὖν.*

⁴⁾ Hildenbrand i. m. 197. L

⁵⁾ V. ö. a „Törvényeké-ben az alkotmány berendezését VI. 752. d., 753. b., 754. e., 764. a., XII. 968. a., valamint ugyanott az állam nagyságának meghatározását.

⁶⁾ Törvények. V. 737. c., d., 745. c., d.

egész nevelési, büntetési rendszere,¹⁾ államának összes általa kiemelt működése.²⁾

3. §. Aristoteles.

Platonon kívül a görög állambölcseletnek másik nagy alakja tanítványa, Aristoteles, a stagirabeli, az ókor nagy encyclopaedistája, ki, mint az orvos Nikomachos fia, első sorban a természettudományokkal foglalkozott, s csak azután tért át az ember, és az emberi közönségek vizsgálatára.³⁾

Míg mesterének műveiből gyakran az ihletett költő hangja hangzik fel, addig nála mindenütt a tapasztalaton nyugvó objectiv kutatás szigorú elemzésével találkozunk.⁴⁾ Ugyanezt látjuk a „Politika”-ban is, mely műve bennünket leginkább érdekel.⁵⁾

¹⁾ Állam. IV. 444. – Gorgias. 478. – Törvények. IX. 860. – V. ö. Hildenbrand i. m. 216. 1.

²⁾ A földművelés a legszükségesebb javak előállítására korlátozandó. V. 743. d.; a kereskedelem a legszűkebb térre szorítandó. XI. 919. c. – Mindezen kleroszokolt intézmények csak mesterségesen, kényszer által lesznek fenttarthatók. – Ép ily mesterségesek a Platón „Állam”-a után készült u. n. államregények, minők Morus „Utopiá”-ja, Campanella „Civitas solis” című műve.

³⁾ Tekintve azon gazdag államtani irodalmat, mely Görögországban már az 5. században is létezett, talán némi túlzás Aristotelest – mint azt Medveczky (i. m. 49. 1.) teszi – a politikai tudományok alapítójának nevezni. V. ö. L. v. Stein idézett értekezését Zeitschr. f. d. ges. Staatswiss. IX. köt. 115. és köv. 1. – Duemmler i. m. 6. 1. – Nem áll tehát Jowett: The Politics of Aristotle. Vol. I. 1885. Introduction, p. XII. foglalt azon kijelentése: Plato's and Aristoteles writings contain the first thoughts of men respecting problems which will always continue to interest them.

⁴⁾ V. ö. Rehm i. m. 61. 1. – Ezt igazolják az Aristoteles iskolájában készült, s az államjogra vonatkozó nagy gyűjteményes munkák is.

⁵⁾ Tekintetbe veendő ezen kívül még a „Rhetorika” és az „Ethika” is. A politika és ethika egymáshoz való viszonyára nézve v. ö. Hildenbrand i. m. 200. 1. Die gewöhnliche Ansicht geht dahin, dass die Ethik von den sittlichen Lebensaufgaben des Einzelnen die Politik von der des Staates handle, während von anderer Seite behauptet wird sowohl die Ethik als die Politik bezogen sich auf den Staat in der Weise, dass erstere das höchste Ziel desselben, letztere die Mittel zu dessen Erziehung gebe. – Továbbá Oncken: Die Staatslehre I. 166. 1. Der Schüler des Aristoteles soll lernen, wie er selber beschaffen sein, und handeln muss am allen Pflichten des guten

A „Politika”,¹⁾ HP úgy, mint Platon „Állam”-a, nem elméleti, hanem gyakorlati irányú; Aristoteles is eszmény alkotására törekszik.²⁾ De miként a tanítvám módszere más, mint a mesteré,³⁾ akként különbözik a cél is, melyet elérni akar. Platon az igazságosság megtestesítését látja az államban, Aristoteles a tökéletes boldogságot keresi ott; más lesz tehát a kép, melyet az egyik, s más az, a melyet a másik nyújt.⁴⁾

A cél, a boldogság kitűzése, az ennek elérésére szolgáló eszközök keresése szakítást jelent az eddigi felfogással, s az ész diadalát mutatja, a sors változásaiban vakon megnyugvó fatalismus felett, a mennyiben az embert olyannak tünteti fel, mint a ki önerejéből, tehát isteni segítség nélkül is törekedhet a boldogságra. Sokrates a célra vezető eszközök meghatározását még csak jóslás útján véli eszközölhetőnek;⁵⁾ még Platon is tud egy korról, melyben az emberek, ép úgy, mint a nyáj a pásztor alatt, az istenség gondozása alatt éltek, a kiktől nyerték azon mesterségeket, a melyeknek segítségével később sorsuk intézőjévé válhattak; csak Aristoteles mellőzi e felfogást, s tekinti az embert önerejére tárnaszkodónak. Művében mindamellett nem e világnézet, nem a theokratikus elmélet ellen foglalt állást.⁶⁾

Bürgers gewachsen zu sein, das lehrt ihm die Ethik. Er soll ferner lernen, wie man andere zu gleicher Thätigkeit heranbildet, das lehrt ihm die Politik. – V. ö. B. Jowett i. m. vol. I. Introduction, p. XII.

¹⁾ A munka teljesen befejezve nincs. Az utolsó simítást a mester, mint látszik, már nem tehetette meg, s így a mű szerkezete gyakran hézagos, tételei egymásnak ellentmondók. Értékét e hiányok azért legkevésbé sem csökkentik. V. ö. Dareste: La science de droit en Grèce. 1893. 217. 1. – L. a mű sorsáról Zeller i. m. II. 2. 520. 1. 3. jegyz. – Hildenbrand i. m. 300. és köv. 1.

²⁾ Az ez iránti controversiát l. Hildenbrand i. m. 3M. 1. V. ö. Dilthey i. m. L 296. 1.

³⁾ Henriéi i. m. 77. 1. Platon schritt progressiv vor (από τών «ρ/ών), Aristoteles regressiv – V. ö. Van Krieken i. m. 21. 1. – Stamm i. m. 22. 1.

⁴⁾ A közös vonásokat Stahl a következőkben jelzi: Der Staat ist ihnen das Erste und die Menschen sind dem Zwecke seines Bestehens untergeordnet. I. m. 26. 1. – Als gemeinsame Charaktere der Rechtsphilosophie des Platon und Aristoteles haben sich ergeben: der selbständige ausser der menschlichen Vernunft seiende Ursache des Ethos, Mangel des geschichtlichen Principes, das Vorherrschen des Staates über den Menschen. I. m. 35. 1.

⁵⁾ Xen. Mem. I. 1. 9.

⁶⁾ Oncken: Aristoteles und seine Lehre vom Staat. 1870. 22. 1.

Mint láttuk,¹⁾ az istenekben megingott hit felvető a kérdést: nem emberi mű-e az állam? Az ezt állító s szerinte állam-felforgató individualistikus felfogásokkal szemben száll o is²⁾ síkra, midőn egyrészt a politikai közönség természetes eredetét vitatja, másrészt annak múlhatatlan szükségyszerűségét hangsúlyozza. Aristoteles ugyan csak azt mondja, hogy az emberben ösztön létezik államalkotásra,³⁾ arról, hogy az alkotás ténye mi módon megy végbe, említést nem tesz,⁴⁾ de mivel államon kívüli létet az emberre nézve nem is képzelt, kijelentvén, hogy „a ki valamely (állami) közösségnek tagja vagy nem lehet, vagy pedig önelégültségében arra nem szorul, az nem lesz az állam eleme, az vagy állat vagy Isten,⁵⁾ világosan kimondja, hogy az államalkotás nem emberi önkény szüleménye, nem akarat teremtménye, hanem a politikai közönség az emberrel együtt támad, az a természetben működő erők productuma.

Ily felfogás mellett joggal állíthatja, hogy az állam előbb létezik, mint az egyes, miként előbb jelentkezik a cél is, mint

¹⁾ L. 28. s köv. L

²⁾ Oncken i. m. 24. 1. – V. ö. A. C. Bradley: Die Staatslehre des Aristoteles. 1884. 6. 1. – R. Scholl i. m. 13. 1. – W. L. Newman: The politics of Aristotle. 1887. 24. 1.

³⁾ I. 1253. a. 30.

⁴⁾ Ebből arra következtetni – mint azt Hildenbrand i. m. 393. 1.; Oncken: Die Staatslehre II. 18. 1.; van Krieken i. m. 19. 1.; Gierke i. m. III. 13. 1. Anm. 13. tesz – hogy az állam létesítéséhez ő is külön akarat-elhatározást kívánna meg s így az állam nála is emberi önkény folyamánya gyanánt jelentkeznek, akarat teremtménye lenne, nem lehet. Az okoskodás ez íróknál a következő szavakon nyugszik: L 1253. a. 31. ο δι ποώτος ονοήσης μιμηάτων άηηων αίτιος (a ki ilyent [t. i. várost] először alapított, az a legnagyobb jónak az okozója); a mi azonban csak azt jelenti, hogy azok, kiket a város alapítóinak nevezni szoktak, az emberiség jötevőinek tekinthetők, de ezzel nem mondja azt, hogy az illetők akarata tudatosan, tervszerűen államalkotásra irányult volna, midőn ők az azt létesítő cselekvést véghez vitték. Itt a cél más lehetett, az akarat a községek egyesítésére, azok meghódítására irányulhatott, s ennek eredménye lőn azután a politikai hatalom, az állam. – V. ö. ezekkel szemben Dilthey i. m. 288. 1. In der Physic, in welcher der Zweck wirkt, ist ein Zusammenhang von Bestimmungen angelegt, welche nur durch die einzelnen Individuen und in ihnen sich verwirklichen, welche aber diese Individuen der Zusammenordnung (τάξις) zuführen, da erst in dieser das Ziel der Eudaimonie auf selbst genügsamer Weise erreicht wird. – U. i. L. Stein: Die soc. Frage. 211. 1.

⁵⁾ L 1253. a. 29. (ed. Bekker).

az eszköz.¹⁾ Hisz a rész csak az egészszel való kapcsolatában az, a mi, csak ebben nyeri sajátos jellegét, mert mint maga mondja: „az egésznek megsemmisülése után sem láb, sem kéz nem marad meg (ha csak magát a nevet a lényeknek nem tekintjük), s csak hasonszerűleg nem vétetik a szó, mintha valaki kőből való kézről beszél.”²⁾

Az állam, mely családokból³⁾ áll,⁴⁾ különben egész,⁵⁾ még pedig több különböző részből⁶⁾ összetett egész s célja itt nem is az egység, mint Platónnál, mely a részeknek egyformasága által támad,⁷⁾ hanem az együttműködés, melynek eredménye azután a tökéletes élet.⁸⁾ A részeknek különbsége tehát nem tökéletlenség, hanem ép ellenkezőleg, természetes és szükséges.

Sőt ha az állam részeinek egymáshoz való viszonyát néz-

¹⁾ E kijelentés itt természetesen csak a fogalmak tekintetében állítatik s nem vonatkozik az államnak időbeni elsőbbségére. V. ö. Geyer: *Geschichte und System der Rechtsphilosophie*. 1863. 20. 1. – Ámbár, ha arra az álláspontra helyezkedünk, melyet Eucken i. m. 105. lapján elfoglal, midőn Aristoteles nézeteként azt állítja, hogy az állam tökéletességre való törekvésében az értelmi képességet, az ember tulajdonképeni lényegét valósítja meg, s így az ember „emberré” csakis itt, vagyis állami közösségben lesz (mely vélemény azonban már a modern felfogásnak felel meg), e kijelentést szó szerint is vehetnénk, s azt mondhatnánk, hogy az állam i d ő tekintetében is előbb létezik, mint az egyes. Eucken felfogása ugyan annyiban nem helyes, amennyiben Aristoteles az ember miségének meghatározásánál lényegesnek nem az értelmi képességet, hanem az erkölcsös életmódot vette; kétségtelen azonban, – hogy mint azt Ethikájában (X. 12.) kifejti – ez is csak államban érhető el. V. ö. Bradley i. m. 30. 1.

²⁾ I. 1253. a. 20. *αναρουμένον γαο του όλου (αώτοι) ουκ εοται πους ουδὲ χελρ, d μη ομοι ομοις*. A fordítást Haberern J.: *Aristoteles Politikája* (1869.) után közöljük.

³⁾ L. 1253. b. 1. *ιάσα γα σύγκειται ηόλις εζ οίκιών*. Ámbár előbb már az államot falusi közönségek közösségének tekintette. 1252. b. 28.

⁴⁾ A családot viszont egyesek alkotják. 1253. b. 4; ez is természetes képződmény. *Eth. Nie.* VIII. c. 14. 1162. a. 17.

⁵⁾ III. 1274. b. 39.

⁶⁾ L. e tekintetben P. Janet i. m. I. 273. L, ki ebből arra a következtetésre jut, hogy az állam nem valódi egység.

⁷⁾ II. 1261. b. 6., mert ha csak a pusztá egység tekintetnek, akkor a család, mint egységesebb, tökéletesebb, az egyes pedig a legtökéletesebb lenne; v. ö. Hildenbrand i. m. 410. 1.

⁸⁾ I. 1252. b. 30. – V. ö. L. Stein: *Die soc. Frage* 211. és köv. 1.

zük, ezek között még nagyobb eltéréseket is találunk. Aristoteles nevezetesen nem tulajdonít az állam minden részének egyenlő fontosságot,¹⁾ szerinte a gazdasági tevékenység, az ipari működés csak feltétele²⁾ az állami életnek,³⁾ s ő csak azoknak, kik cél gyanánt szerepelnek, kik tehát itt az állami igazgatás és a vallási cselekvés működését végzik, adja meg a rész elnevezést.⁴⁾ E megjegyzés igazolja, hogy ő az államot szerves egésznek tartja, amennyiben ép ily megkülömböztetést tesz az állati testre nézve. Annak minden egyes eleme szintén bizonyos meghatározott működés (*πράξις*) végzésére van rendelve, de azért ezeknek is csak egy része tekinthető célznak. Csak az utóbbiakat tartja ő szerves elemeknek, mely kategóriába a kezeket és lábakat sorozza, tehát oly tagokat, melyeket a polgárokkal másutt is analógoknak mond,⁵⁾ míg a többi részek az életnek itt is csak feltételei, de nem részszei. Miként azután az élő lények testében mindkét elem előfordul: megvannak abban az egyforma differentiálatlan elemek, minők a vér, a hús, a csontok, az inak, melyek tehát csak a többi tagolt részek kedvéért léteznek, de feltalálhatók ott a differentált szervek is, minő a szív, a szem, a kezek,⁶⁾ azonkép bir mindkét elemmel az állam is, hol a

¹⁾ III. 1276. b. 28.: a lakosok nem egyenlők, az állam egyenlőtlen részekből áll; §11, *Ind εἰς ἀνόμοιων ἢ πόλις* III. 1277. a. δ. – V. o. IV. (VII.) 1327. b. 8.

²⁾ III. 1278. a. 2.

³⁾ Stamm i. m. 23. 1. – Darum stellt auch der Staat eine organische, keine mechanische Einheit der Individuen dar. L. Stein: Die sociale Frage 210. 1.

⁴⁾ IV. (VII.) 1329. a. 35.

⁵⁾ Stuhr i. m. 231., 234. 1.

⁶⁾ De part, animal. II. 646. a. 20. . . . *δεύτερα δι συσπασιν εκ των πρώτων ἢ των ὁμοιομερών ἡνύτις ἰν τοῖς ζώοις ἐστίν, οἷον οσίου καὶ σκυοκί καὶ των ἄλλων των τοιαντων. τρίτη δε καὶ τελευταία κατ' αριθμὸν ἢ των ἀνομοιομερών, οἷον προσώπου καὶ χειρός καὶ των τοιούτων μορίων. ἐπεὶ δ' ἰννντίως ἐπὶ της γενέσεως ἔχει και της ουσίας, τα γαρ υστέρη τ// γενέσει πὸν-οα την φυσιν ἐστὶ, καὶ πρῶτον το τη γενέσει τελευταῖον . . . II. 646. b. K). . . . «σ ἀμφοτέρων μεν οὖν τα ζῶα συνεστηκε των μορίων τον ἰων, ἀλλὰ τα ὁμοιομή των ἀνομοιομερῶν ἔνεκεν ἐστίν, ἐκείνων γαρ ἔργα καὶ πραεῖς ἰν τ ν οἷον οφθαλμοῦ καὶ μνηκτηρος καὶ τον προσώπου παντός καὶ δακτύλου καὶ χη παντος του βραχίονος. – V. o. Newman i. m. 123. 1.*

tulajdonképem polgárok mellett dolgozó lakosság is van; bár ez utóbbiak államtagoknak nem tarthatók.¹⁾

Eltekintve a hasonlóságtól, melyet ezek szerint Aristoteles államról alkotott felfogása, s az élő testről képződött nézetek között találhatunk, művében még más két pontra is akadunk, hol a szerves elmélethez közeledő felfogása szintén kifejezést nyer.

Látjuk azt először ott, hol az a kérdés merül föl, mily terjedelemmel bírjon az állam? Itt kitűnik, hogy az nem a polgárok akarától függ.²⁾ Mint a természet teremtménye, e közület meghatározott feladattal bír, mely csak akkor létesíthető, ha terjedelme bizonyos nagyságot túl nem halad. Ha e határokon túlmegy, a rend benne többé nem tartható fenn.³⁾ Az államra nézve a mérték nála az volt, hogy minden polgár ismerhesse egymást.⁴⁾ De ugyanez állásponttal találkozunk ott is, hol ő a részeknek egymáshoz! viszonyáról, azok egyensúly-állapotáról, összhangzó működéséről szól. Eltérések a rendes aránytól, (a közpérmértéktől, *το μέσον*) csak bizonyos fokig fordulhatnak elő. Ha valamely működés túlságosan kifejlődik, úgy ez az államra nézve veszélyessé válhat, s az alkotmány szétbontására vezet-

1) IV. (VII.) 13-29. a. – Láthatjuk ezekből, hogy Aristoteles felfogása az államról egészen más, mint a mit mi e kifejezés alatt jelenleg érteni szoktunk. Szerinte az állam az egyenlőknek közössége (IV. (VII.) 1328. a. 35.), tehát csakis az uralkodó társadalmat, a kormányzási funkciókat végzőket (a mai törvényhozókat és hivatalnokokat) foglalja magában. Midőn az „állam” *νόμος* kifejezést használja, a politikai közületet pusztán alak értelemben veszi, amennyiben abból nem csupán a rabszolgákat zárja ki, hanem a banausost is, tehát mindazokat, kik iparral, kereskedéssel foglalkoznak. – V. ö. az államnak más meghatározását III. 1275. b. 20. „(államnak pedig nevezem) olyan emberek azon összegét, mely képes az életre megkivántató szükségleteket az elégségig megszerezni,” hol a fogalom tágabb; – ép így IV. (VII.) 1328. b. 17. – továbbá III. 1276. b. 2. *ἵσθαι διὰ κοινωνία πολιτῶν πολιτείας*

²⁾ E kijelentésnek ellenkezőjét kell várnunk, mihelyt azt gondoljuk, hogy ő az államot mesterséges alakulatnak, emberi önkény szüleményének tartja.

³⁾ A szerves lények és az állam közti párhuzam itt is megvonható, amennyiben úgy a növény, mint az állatországban a nagyság már természet-től adva van.

⁴⁾ L. ezzel szemben Platónnál az államlakosság számának mesterséges meghatározását: Törvények. V. 737. c. d. – Stuhr i. m. 170, 1.

hét.¹⁾ A hasonlat itt is az állati testről vétetik. „Mert miként – mondja ő²⁾ – a test egyes részekből áll, melyeknek aránylagosság szerint nagyobbodni és nőni kell, hogy az összhang köztük megmaradjon, ha pedig ez nem történik, tönkre megy az egész (p. o. ha a láb négy singnyire terjedne, a többi test pedig csak két arasznyira)”: akként az államot is különböző elemek alkotják, melyek mindegyike az egész kára nélkül szintén csak a többivel aránylagosan növekedhet. Minthogy pedig az általa elfajultnak tekintett államformáknak is megvan a saját elvük, nevezetesen az uralkodó osztályok haszna, ezt ugyan az egyes intézmények létesítésénél szem előtt kell tartani, de azért az azt előmozdító szervezeti részt túlságosan növelni nem szabad, „mert sok intézmény, mely demokratikusnak tartatik, feloldja és megbuktatja a demokrátiát, és olyan intézmény, melyet oligarchikusnak hisznek, megbuktatja az oligarchiát, mihelyt túlságba vitetik.”³⁾ A példát ehhez szintén a testről veszi, a menyinyiben az egyes intézményeket az „orrhoz” hasonlítja, mely túlságba növekedve, eltorzítja az arcot.⁴⁾ Sőt valamint egy rész rendkívüli növekvésének következménye az lehet, hogy egy állatfaj más állatfajjá változik (illetve ennek alakját ölti fel), akként megtörténhetik, hogy ilyennemű változás következtében egyik alkotmányformából egy más alkotmányforma lesz.⁵⁾

Van végül munkájában egy hely, hol a hasonlóságot a testtel egyenesen meg is említi, mondva, hogy a sokaság, ha egybegyűl, gyűjtőleges emberré válik, ki sok lábbal, sok kézzel, sok érzékkel bír.⁶⁾

Itt már most egész más értelemmel, mint Platónnál, fog bírni az, ha látjuk, hogy Aristoteles szintén követeli az egyes alárendeltségét az összességgel szemben.⁷⁾ Míg amott csak az

¹⁾ VIII. (V.) 1308. b. 10.

²⁾ VIII. (V.) 1302. b. 34.

³⁾ VIII. (V.) 1309. b. 20. – V. ö. Stuhr i. m. 237. 1.

⁴⁾ VIII. (V.) 1309. b. 25. és köv. – L. az előbbiekre nézve Bradley i. m. 33. és köv. 1.

⁵⁾ . . . ενίοτε δε χδν εις αλλού ζώου μεταβάλλοι, μορφην VIII. (V.) 1302. b. 38.

⁶⁾ III. 1281. b. 5.

⁷⁾ V. (VIII.) 1337. a. 28. – L. Walter i. m. 509. §. Euckrn i. m. 105. 1. Aristoteles hat die Auffassung der Unterordnung begrifflich schüler formuliert,

általános görög felfogás visszatükröződése volt az, talán fokozva a sophisták individualistikus törekvése ellen feltámadt ellenhatás által, a görög felfogásé, mely a közület szűk köre következtében a függőséget ösztönszerűleg követelte: addig itt a tudatos belátás, a kölcsönhatás átérzése indította a bölcselőt e követelmény felállítására. Csak akkor, ha szem előtt tartjuk, hogy az állam szerves egész, juthatunk arra az eredményre is, melyet Aristoteles megállapít, midőn az állam célját: az „ei; ζην’ -i egyszersmind mint közjót (ró *χοινη ἀνερον*) határozza meg, oly értelemben, hogy az azonos minden egyes tag jólétével, s az egész test egészsége a szervek egészségében, azok összhangzó működésében áll. Ha az egyes azt véli, hogy neki külön érdekei vannak, az csak a látszat hamisságát mutatja. Az egyes túlnövekvése magára nézve is szerencsétlenség, mert egyrészt ennek következtében lényege megy veszendőbe, másrészt az egész, melynek ő része, kárt szenvedvén, saját jóléte is megtámadva lesz.¹⁾ Van azonban művében egy megjegyzés, mely a fenti felfogásnak ellent látszik mondani, s indokul szolgálhatna arra, hogy Aristoteles nézete a mechanikus elméletek közé soroztasék.²⁾ A hely a következő: „Mert valójában mindenütt, hol valami több részekből összealakult, s egységes egészszé vált, akár összefüggő (*ἀννέχος*, minő a physiologikus kapcsolat), akár szétválasztott (*ἰσάνμενοι*) részekből áll, uralkodót és uralót találunk és ez az összes természetben leginkább a lelkes lények tulajdonául tűnik föl/³⁾ így van ez a lélek viszonyánál a testhez,⁴⁾ így az embernek az állathoz, a szabadnak a szolgálhoz való viszonyánál. Ugyanez áll az államban létező kapcsolat tekintetében is.⁵⁾

als irgend ein Denker. – V. ö. evvel szemben Oncken (Aristoteles und seine Lehre vom Staat. 1870. 18. 1.) kijelentését, melyben ez, hivatkozással a Platon-féle vagyon- s nőközösség bírálatára, tagadja, hogy Aristoteles az egyéniség teljes alárendeltségét az állam alá kívánná. – U. i. Stamm i. m. 28. 1.

¹⁾ Bradley (i. m. 39. 1.) ezek daczára nem tekinti Aristoteles elméletét az organikus felfogás körébe tartozónak.

²⁾ Ez indította Rehmet (i. m. 76-79. 1.) is arra, hogy Aristoteles jogi felfogását az államról a tárgyi elméletek körébe sorozza.

³⁾ L. 1254. a. 28.

⁴⁾ I. 1254. a. 34.

⁵⁾ III. 1277. a. 5.

Eltekintve attól, hogy e viszony szerinte is első sorban az élőlényeknél fordul elő, s csak kivételesen az élettelen dolgoknál (harmóniában),¹⁾ s így az uralmi összefüggés is szerves jellegű, a kölcsönhatást az úrnak a szolga feletti hatalmánál megkülön ki is emeli, mondván, hogy az urnák és a szolgának érdeke ugyanaz,²⁾ hogy az uralom a szolgám nézve is hasznos,³⁾ mi kizárja már itt is a puszta mechanikus kapcsolat gondolatát. De az államra nézve még egy szorosabb megkülömböztetést is tesz, a mennyiben, míg az úrnak a szolgával való viszonyát a léleknek a test feletti uralmával hasonlította össze, addig az államférfi és a király hatalmát a kormányzottak felett az értelemnek a vágyak feletti uralmával azonosítja,⁴⁾ különösen kiemelve, hogy „az engedelmesség, melyet az indulatos rész az ész és az értelmes elem iránt tanúsít, természetszerű, és mindkettőnek érdekében való; a viszonynak oszloottsága ellenben vagy épen felforgatása, mindnyájára nézve ártalmas⁵⁾ – mely kijelentés, azonkívül, hogy szerves kapcsolatra utal (tekintettel arra, hogy ő az erényes életet az értelem követésével azonosítja), egyúttal erkölcsi felfogásának is folyománya.

Az úrnak a szolga, s az államférfinak a polgárok iránti viszonya között, bár mindkét kapcsolat szerves jellegű, tehát különbség van, s ez eltérés a két uralmi mód közt, mint azt hangsúlyozza, nem a sokaságban vagy csekélyszámúságban rejlik,⁶⁾ hanem abban áll, hogy amaz szolgák, emez pedig szabadok felett gyakoroltatik, az utóbbi tehát a kormányzókkal egyenlők feletti uralmat jelent. Az összefüggés szerves jellege itt tehát még nyilvánvalóbb, mint amott.

A jellemzés czéljából felsorolt idézetek mutatják, hogy Aristoteles bírt az állam részei közt létező kölcsönhatás ismeretével, a mely pedig az organismus lényegét teszi, s így művét

¹⁾ L 1254. a. 32.

²⁾ L 1252. a. 34.

³⁾ L 1254. b. 19.

⁴⁾ Helytelen tehát Bernatzik: (Republik und Monarchie. 1892. 13. 1.) azon megjegyzése, hogy e két uralmi mód azonos. Ez csak a tyrannisra, illetve az elfajult államalkatokra nézve állítható. – V. ö. VI. (IV.) 1295. b. 21.

⁵⁾ L 1254. b. 5.

⁶⁾ I. 1252. a. 10.

teljes joggal a szerves elméletek csoportjába sorozhatjuk,¹⁾ hogy e tényből a további következményeket le nem vonta, annak oka részint az akkori államélet fejletlensége, részint az, hogy az organismusban mutatkozó tünetények az ő korában még úgy megállapítva, mint ma, nem voltak.²⁾ Nála tehát magával az alapgondolattal kell megelégednünk.³⁾ Továbbfejlesztése e gondolatnak talán még ott jelentkeznek, hol a bíraskodást végzőket, az állam érdekei felett tanácskozókat a lélekkel helyezi párhuzamba,⁴⁾ ha ugyan e tételt pusztá hasonlatnál többnek tekintethetjük. Művének VIII. (V.) könyve, mely a forradalmak, az államátalakulások mesteri leírását tartalmazza, azonban már e gondolat gyakorlati alkalmazása, a mennyiben e könyv minden sora a szellemi behatások kölcsönösségét mutatja.⁵⁾

Nézzük már most, hogy az állam összkalkotását leírva, annak berendezését tárgyalva, mennyiben marad meg a szerves felfogás mellett, s mennyiben tér el tőle. Lássuk e célból mindekenelőtt az állam elemeit.

Már említettük, hogy az állam több falusi község egyesülése, a falusi község pedig a család kolóniájaként (*αποικία*) jelentkezik,⁶⁾ illetve, mint másutt kiemeli, az állam családok összessége.⁷⁾ Ugyanezt mondja ott,⁸⁾ hol kijelenti, hogy a

¹⁾ V. ö. Dilthey i. m. 289. 1. .... hat er die Auffassung des Staates, als eines organismus, welche eine solche verhängnisvolle Rolle in der Geschichte der politischen Wissenschäften gespielt hat, ausgesprochen. – U. i. L. Stein, i. m. 211. 1. – Szemben ezekkel van Krieken i. m. 24. 1.

²⁾ Az organismus fogalmának meghatározását 1. Hist. an. VIII. 1. 588. h. 4. és köv., valamint a part. an. IV. 5. 681. a. 12. Idézve Zeller i. m. II. 2. 389. 1.

³⁾ Aristoteles ezen szerves felfogása nem csupán a görög községi államra vonatkozik (*πόλις*) hanem minden állami egyesülésre, tehát a barbárok nagy monarchiáira is. A különbség a kettő közt az, hogy míg amazok csekély terjedelmüknél fogva alkotmánynyal (*πολιεία*) bírhatnak, emezeknél az, nagy kiterjedésüknél fogva nem létesíthető.

⁴⁾ VI. (IV.) 1291. a. 24.

⁵⁾ V. ö. Dilthey i. m. I. 294. 1.

⁶⁾ L 1252. b. 29., a mely esetben ez a nemzetséggel (clan-nal) volna azonos. V. ö. Oncken i. m. II. 21. 1. – Newman i. m. 29. 1.

⁷⁾ L 1253. b. 2. – VI. (IV.) 1289. b. 28.

⁸⁾ III. 1280. b. 40.

város nemzetségek (*γεί'ος*) és falvak közössége.¹⁾ Említést tesz még a phratric, a törzs, a philéről is, mini állam-részekről, a nélkül azonban, hogy megjelölne, minő kapcsolatban vannak e közületek a várossal.

Mindezen egyesületek államot még nem képeznek; mert ehhez ő egy speciális ismertetőjelt kíván, azt t. i., hogy ez maga elé célul a boldog és tökéletes élet megvalósítását tűzze ki,²⁾ s arra törekedjék, hogy e cél polgárai is elérjék, s szép és nemes cselekedeteket vigyenek végbe,³⁾ a mire pedig az egyesületek, csekély terjedelmüknél fogva, nem képesek. De a többi kapcsolatok, mihelyt nem ezen feladatot akarják megvalósítani, tehát a birtok és vagyon megvédésére, az élet fentartására irányuló közületek, valamint a véd- és dacszövetségek, a kereskedelmi egyesületek sem lesznek államok, mert hiányzik belőlök a főhatalom közössége, mely nélkül pedig e cél nem valósítható meg.⁴⁾ Ügy ezek, mint az előbb említett alakulatok egyesületek (*κοινωνία*⁵⁾ mai elnevezés szerint társadalmak) ugyan, de államnak nem tekinthetők. Nem lesznek államok a barbárok birodalmi sem, pedig ezek nagy erőt, nagy hatalmat képviselnek, a belbiztonságot és rendet fentartják, mert, mint láttuk, az állam lényegét nem az egyesülés szoros (compact) voltába, nem az öntudat és akarat s az ezeknek megfelelő szervek kifejlődésébe helyezi, hanem azt az elrendő célban találja.⁶⁾

¹⁾ Ez esetben a város lakossága más oldalról akként is jelentkezne, mint egy törzs, több nemzetség egyesülése által létesült egység tagjai. A phratric, curia, helyi beosztás lenne.

²⁾ III. 1280. b. 39.

³⁾ III. 1281. a. 2.

⁴⁾ III. 1280. b. 6.

⁵⁾ Neuvman i. m. 41. és köv. 1. részletesen fejtegeti Aristoteles felfogását az egyes társadalmi körökről.

⁶⁾ III. 1280 b. – Aristoteles, mint látjuk, itt szűkebb értelemben veszi az állam kifejezést, mint azt általában, de különösen első könyvében tette. Ott az állam ismérve az volt, hogy az egyes önelégült életet csak benne talál, de nem vette azt oly értelemben, hogy annak polgárait az erényes életre kell vezetnie. – Rehm i. m. 78. 1. a két megjelölés közt az eltérést avval magyarázza, hogy Aristoteles itt az állam kifejezést politikai (helyesebben ethikai) értelemben használja, vagyis azt mondja, hogy a valódi államnak ilyennek kell lenni, de ezzel azt nem állítja, hogy a barbárok birodalmi jogilag államok nem lennének,

A mit tehát ő *κατεζοχήν* államnak nevez, mely szerinte „ezt a nevet igazán, s nem csak névleg viseli,” csak maga a görög város, az annak megfelelő községi állam lehet.

Az államon kívül egy társadalmi alakulásról szól még részletesebben, s ez a család. A görög család egész más jelleget mutat, mint a mai. Míg ma kebelében csak két főviszonyt különböztethetünk meg: a házastársit és a szülőit,¹⁾ addig Aristoteles egy harmadik oldalát is ismeri; ez az urasági, vagyis az, mely az úr és a rabszolga között létezik, s mely lényegesen különbözik attól, melylyel ma párhuzamba volna állítható: a gazda és a cseléd közti viszonytól. A kölcsönhatást, mely a család kebelén belül létezik, felismerte. Meg van ez már a szolga és ura közt is, s jelezve lesz az által, hogy a szolga birtokcikknek nevezetik (*κτήμα*), ez tehát oly jelleggel bír, mint a rész; ő nevezetesen része gazdájának.²⁾ Míg azonban a szolga és úr közti viszony a gazda uralmával ki van merítve, abba más tényező be nem lép: másként áll a dolog a másik két viszony tekintetében. Az ebben szereplők: a nő és a gyermek nevezetesen közvetve az állam részét is képezik, s minthogy minden résznek jelessége az egész szempontjából veendő figyelembe, az ezekkel való bánásmód, de különösen ezek neveltetése kell, hogy az államra való tekintettel vezetessék.³⁾ Azok a szabályok, melyeket ő e tekintetben ad, azután arra szolgálnak, hogy az általa elérendőnek tekintett állami cél megvalósítását lehetővé tegyék.⁴⁾ Elvetendőnek tart itt többek közt minden oly tanításmódot, melynek célja kizárólag egy tulajdonság, pl. a bátorság fejlesztésében állana.

A család berendezésén kívül, ezzel kapcsolatosan tárgyalja ennek, illetve az egész társadalomnak⁵⁾ táplálkozását. Szól neve-

¹⁾ E viszonyok jellemzésére Aristoteles a példát az állami kormányzási formákról veszi, mondván, hogy „a férfi hatalma a nő felett politikailag polgári vagyis hatósági jellegű, a gyermekek feletti hatalma pedig királyi.” L 1259. b.

²⁾ L 1254. a. 9.

³⁾ L 1260. b. 13.

⁴⁾ L. Pol. V. (VIII.) könyvét.

⁵⁾ Hisz ez kebelében más alakulatot, mint a családokat, nem ismer. A falusi községek, ha jelentőséggel valaha egyáltalában bírtak, a város kifejlődésével minden szerepüket elvesztették.

zetesen azon javak megszerzéséről, melyek azok fentarlás'ira szükségesek, tehát a vagyonszerzésről. Ez ismeretkörnek a modern gazdaságtan felel meg. Míg a mai atomistikus fülfogás meg jelenleg is jogosulatlanul kizárólag az egyesből indul ki, Aristoteles csak helyes érzéke vezette, midőn a tényleges alapotokkal megegyezőleg tárgyalásában alapul a család, illetve a családfő ténykedései vette.

Kétféle gazdálkodási módot ismer, mesterségest és természetest.¹⁾ Emezek közé a pásztorkodást, vadászatot, a hadviselést; amazok közé a cserét, a kereskedést, de különösen a pénzüzérkedést számítja, azt a keresetmódot, a mely a birtokot oly módon használja föl, a mely annak céljától, a közvetlen szükségkielégítéstől különbözik.²⁾

Az itt felsorolt táplálkozási módok különben nem csupán a családra vonatkoznak, hanem állanak az államra nézve is. O ugyanis úgy a nomád életről, mint a szántás-vetésről, tengeri rablásról, halászatról, vadászatról nem csupán mint családot, hanem mint törzset foglalkoztató keresetmódokról szól, amennyiben kiemeli, hogy ezek az állam ügyeivel foglalkozó férfira nézve is természetes, szerzési módok.³⁾ Még inkább áll ez a másik szerzőmódra: a kereskedelemre vonatkozólag, a melyről felemlíti, hogy az a család kebelén belül nem létezik, hanem csak akkor létesült, midőn ezen egyesület megnagyobbodott, mint a hogy a kereskedés tulajdonkép a népek közt áll fenn.⁴⁾ Ezt a cserekereskedést különben még szintén természetesnek tekinti. Mesterségesnek és rosszalandónak tartja ellenben a csupán pénzszerzésre irányuló, tehát főként az állam kebelén belől létező szatócskodást,⁵⁾ a pusztá közvetítését az értékeknek. Ezen va-

¹⁾ A különbség a kettő közt abban áll, hogy míg amott a cél az élvezet, a ζήν, addig emitt az erényes élet, az ενζήν. I. 1257. b. 41.; emennél a javak felhalmozása határokhoz, a kielégítendő szükségletekhez van kötve, amannál határtalan. A határvonalat azonban nem tekinthetjük döntőnek; gazdaság felhalmozása nem csupán kereskedés útján történhetik, hanem hadászat útján is; bár nem valószínű a felesleg gyűjtése, ha annak további értékesítése lehetetlen.

²⁾ L 1257. b. 38.

³⁾ I. 1256. b. 39.

⁴⁾ L 1257. a. 25.

⁵⁾ Ennek három faja van: tengeri kereskedés, szárazföldön végbemenő, vagyis belkereskedés és helyben árulgatás, vagyis részkereskedés.

gyonszerzési műveleteken kívül ismeri még a pénzüzetet és a díjérti szolgálatot. Felemlíti végül az egyesre, mint az államra nézve a monopóliumot, mint vagyonszerzési módot.¹⁾

A felfogás, mely ekként, a gazdasági működések méltánylását tekintve, Aristoteles műveiben kifejezést nyer, szoros összefüggésben van az általános meggyőződéssel, mely a munkára nézve a görög társadalomban uralkodott, igazolva azon elvet, hogy korának felfogásától még a legnagyobb elme sem emancipálhatja magát teljesen. Áll ez mindenekelőtt, a testi, sőt a politikai működést kivéve, a többi szellemi munkára nézve is, melyeket ő, mint szabad emberhez nem illőket, rabszolga által kíván végeztetni, s ennél fogva e művelési ágak gyakorlóit az állampolgárok sorából ki is zárja.²⁾ Összefüggés van továbbá a görög állam berendezése és azon helytelenítés között is, melylyel ő a kereskedéssel szemben viseltetik. A görög közigazgatási életnek ép a rabszolgaság intézményéből folyó csekély terjedelménél fogva (a mely intézmény következtében minden egyes ház, mint önelégült közönség jelentkezik) a kereskedés, mint áru közvetítése, azon fontossággal koránt sem bírt, mint a melyet mi annak, tekintve jelentékeny szerepét, ma tulajdonítunk. Az elzárkózottság gondolata, mely a modern korban oly idegenszerűnek tűnik fel, akkor általános volt, s minden oly ténykedés, mely a válaszfalakat lerombolni képes leendett, el volt utasítandó.³⁾ Ha azonban Aristoteles gazdasági felfogása a maitól különbözik is, a gondolatmenet, mely fejtegetésein végigvonul, kétségkívül igazolja, hogy a részek összefüggését mindennél szem előtt tartotta, s az összes folyamatokat egy szerves egész működésének tekintette.

A gazdasági élet berendezésének leírása után szól Aristoteles a családok különböző kapcsolatairól. Az államban fellépő osztályokat veszi itt részletes tárgyalás alá, a társadalmat mintegy szövevényül vizsgálva. E tekintetben a gazdagok, sze-

¹⁾ I. 1259. b. 35.

²⁾ V. ö. Stamm i. m. 18. 1.

³⁾ L. minderről részletesen Medvcczky i. m. 51-66. 1. – Barest i. m. 220. ós köv. 1. – Továbbá Oncken i. m. II. 107. és köv. 1., kinek túlszigorú bírálatával szemben v. ö. L. Stein: Die Soc. Frage 217. és köv. 1.

gények, s a kettő közt levő középosztályról tesz említést;¹⁾ ez utóbbinak az állam életében rendkívüli fontosságot tulajdonítva, a mennyiben azon államot tekinti legjobbnak, amelyben ezen középrend (mely szerinte mindig az értelemnek (Migedelrmvko-dik), a legerősebb.²⁾

Míg azonban e felosztás a birtokon alapszik, egy más különválasztását is ismeri az állam tagjainak, még pedig azt, mely a foglalkozáson nyugszik. E tekintetben megkülönbözteti: 1. a földmivelők, 2. az iparosok, 3. a kereskedők, 4. a bérmunkások, 5. a harcosok osztályát, majd 6. a bírói osztályt, 7. a közterheket viselők, a gazdagok osztályát, 8. a főhatóságok személyzetét.³⁾ Ezekről azonban azt mondja, hogy több működés egy kézben egyesülhet, csak a gazdagságra és szegénységre nézve nem állhat be ez az eset;⁴⁾ ez utóbbiak tehát sokkal élesebben különválnak, mint amazok.

Az állam külső morphológiájának tárgyalása Aristotelesnél az államformák tanában nyer kifejezést. E képződményeket ő – bár tényleges leírást is ad – inkább a czélszerűség szempontjából vizsgálja, s nem igen bocsátkozik az abban nyilatkozó társadalmi erők fejtegetésébe.⁵⁾ E részt tehát mi mellőzzük.

Az előbbiekből látjuk, hogy Aristoteles nem csupán az állam, hanem a mai értelemben vett társadalom fogalmához is eljutott.⁶⁾ Felfogása e tekintetben természetesen különbözik a miénktől, a mennyiben azon körre vonatkozólag, melyben polgárai, mint államtagok, szerepelnek, a társadalom és állam fogalmai egybe esnek: az állami kényszerítés ott sok oly ténykedésre kiterjed, mi ma az egyes egyén saját elbírálása alá tartozik, a mit tehát ma szabadnak tekintünk. Az egyéni szabadság sokkal szűkebb körben érvényesült a görög köztársaság kebelében, mint a modern államban; a mai társadalmi tevékenységnek ott tér alig jut; az legfeljebb a család kebelén belül mutat-

¹⁾ VI. (IV.) 1289. b. 20. és köv.

²⁾ VI. (IV.) 1295. b. 3.

³⁾ VI. (IV.) 1290. b. 37.; v. ö. IV. (VII.) 1328. b. 2.

⁴⁾ VI. (IV.) 1291. b. 7.

⁵⁾ III. k. 7. és köv. fej.; VI. (IV.) k. 10. és köv. fej.

⁶⁾ V. ö. van Krieken i. m. 23. L., bár itt a társadalom kifejezés más értelemben vétetik.

kozik; hisz hiányzik a családok között minden kapcsolat, arzenyiben ezek csaknem mint teljesen elszigetelt körök állanak egymással szemközt, érintkezést szinte egyedül a politikai élet terén találván.¹⁾

Míg a fentiekből kétségtelenül beigazoltunk tekinthetjük, hogy Aristoteles az államot organismusnak, szerves lénynek vélte; – kétségbe vonhatjuk, hogy eljutott-e az állam személyiségének fogalmához, vagyis olyannak tartotta-e ő az államot, mint a mely a tagok összegezett akaratától különböző, önálló akaratú és tudattal bír?

Tekintve a görög felfogást, melyet ő is magáénak vall, az állam feltétlenségének, mindenhatóságának álláspontján maradván, nem kerül arra a sor, hogy az állam tagjait, azok érdekeit az állammal szembe állítva, azoknak tekintetbe vételét követelje, de nem azért, mintha mindkettő akaratú egymással teljesen egyező lenne, s itt az eltérés lehetősége fenn sem foroghatna, hanem azért, mert az egyes csakis az állam kedvéért létezik, ettől eltekintve, jelentőséggel, tehát jogokkal egyáltalában nem bír, s így egyéniségének, akaratának fontosság nem is tulajdonítható.²⁾ Az állam jóléte, boldogsága feltétlenül az egyesek boldogságával, jólétével jár: s így e ponton Aristoteles nem is jut azon helyzetbe, hogy a személyiség fogalmát megalkossa. Vannak mindamelllett művében helyek, hol e kérdés fölmerül, s megoldásra vár, pl. ott, hol el kell dönten, hogy bizonyos tettet az

¹⁾ V. ö. Dilthey: i. m. 104. 1. War doch im griechischen Leben in der Herrschaftsordnung des Stadtstaats alles Verbandsieben untergegangen.

²⁾ . . . . der Zweck der Staaten umfasst das Gesamtwohl der Menschen . . . . . erstreckt sich (also) das Recht der Staatsgewalt so weit, als die Gewalt nur helfen und fördern kann, so hat mithin die Staatsgewalt . . . keine andere Grenzen, als welche die Natur der Macht der Menschen gesetzt hat. Nur aus der Idee der rechtlichen Gleichheit der Menschen, aus dem Gegensatze zwischen dem Rechte der Einzelnen, und dem Rechte der Staatsgewalt, welcher aus jener Idee hervorgeht, ergeben sich gewisse rechtliche Grenzen für die Staatsgewalt. Aber gerade diese Idee, dieser Gegensatz war den griechischen Philosophen fremd . . . Das Wesen der Freiheit setzen sie in das Recht zu herrschen, oder an der Herrschaft Theil zu nehmen, und in der That wenn der Staat Alles in Allem ist, so ist nur der frei, welcher herrscht. K. S. Zachariae i. m. 71. 1. – V. ö. Dilthey i. m. 21 1. – Bernatzik i. m. 10. L

állam vitt-e végbe, vagy a kormányok, az uralmon lévők, s így ezekért, pl. a csinált adósságokért ki felelős; mely kérdés alkotmányváltozásnál jelentőséggel azért bír, mert Aristoteles felfogása szerint az állam azonos alkotmányival. Más alkotmány tehát más államot jelent.¹⁾

Midőn ennek daczára a kérdés olynemű eldöntése felé hajlik, hogy ily esetben az állam a kötött adósságokért felelősséggel tartozik, s ennél fogva a tettet az állam cselekvése gyanánt ismeri el: azon kijelentése, hogy e felelősség elvállalása tekintetében csak oly alkotmánynál lehet szó, melynek elve erőszak, nem pedig a közjó,²⁾ arra enged következtetni, hogy ő igenlő választ csak azért ad, mert azt véli, hogy a kölcsönből befolyt összeg jótéteményeiben nem az állam, mint olyan részesült (mert ez megtörtént volna elfajult államoknál is), hanem abban valamennyien részt vettek, s ennél fogva valamennyien (tehát az állam) kárpoztással is tartoznak. E kijelentésből tehát az állam személyiségére következtetni nem lehet.³⁾

¹⁾ Oncken az itt, valamint Bekker által közölt szöveggel szemben más álláspontot foglal el, a mennyiben ő a III., 1276. a 13. után közbeszúrja: „Ezt állítani azonban nem lehet, mert az állam azonos marad, bár alkotmánya változik.” Ebből kifolyólag ő a következő sorokat: *„γινομένης „ειας τω fi καὶ διαφειονσης της πολιτειας ἀναγκαῖον εἶναι δόξειεν ἂν καὶ την πῶλιν τlναι μη την αυτήν.”* (III. 1276. b. 2.: ha az alkotmány fajra nézve mássá és különbözkvé válik, lehetetlen az államot ugyanannak tekinteni) figyelembe nem veszi, s arra a felfogásra jut, hogy Aristoteles az államnak önálló személyiséget tulajdonít. (L. i. m. II., 126. és 127. 1.) Ha Oncken ezen állításához teljesen hozzá nem is járulhatunk, meg kell jegyeznünk azokkal szemben, kik azt vélik, hogy Aristoteles szerint az állam tulajdonképen és pusztán az alkotmányban áll (v. ö. Hildebrand i. m. 415. 1. – Henkel i. m. 79. 1. – Jowett i. m. VI. 1.) s a kik szerint minden alkotmányváltozás az állam egyéniségének változásával járna, hogy ezen állítást Aristotelesnek imputálni nem lehet, a mennyiben ő alkotmánymódosulásnál államváltozás fenforgását csak akkor állítja, ha az alkotmány f a j r a nézve változott, vagyis helyes államformából elfajult, sajátlan államforma támadt. A monarchiának aristokratiává, ennek politeiává történt átalakulásánál, államváltozásról tehát még nem szólhatunk. Az kétségkívül igaz, hogy ahhoz, hogy valamely állam ugyanaz-e vagy sem, az egyének azonossága nem elégséges. Összefügg ez Aristotelesnek az alak jelentőségére vonatkozó tanával is.

²⁾ III., 1276. a. 10.

³⁾ Helytelen tehát Dilthey i. m. L., 29i. 1. foglalt következő kijelentése: „Der Staat ist (nach Aristoteles) einem lebendem zweckmässig wirkenden

A megkülömböztetés, melyet Aristoteles a tekintetben, a hogy a πάντες kifejezést, mint cselekvő alanyra vonatkozó megjelölést, használja, tesz mindamellett egy lépést jelent a fogalmak tisztázására. Megkülömbözteti nevezetesen az összességet, midőn e szó alatt minden egyes tag külön-külön véve értetik (πάντες ως τϋαρογ) és az összességet, midőn az „mindnyájan együtt” jelentéssel bír (πολλοί ούχ ως έκαστος αλλά πάντες ομοίως). Ez utóbbi értelemben veszi azután a polgárok összegét államnak, tartja a népet, midőn ez pl. népgyűlésberi látható egységet nyer,¹⁾ a főhatalom birtokosának (a felségjogok gyakorló közege helyett), mi, tekintve azt, hogy a οἶμος kifejezés alatt minden főhatalmat birtokló gyülekezetet, tehát az aristokraták egyesülését is érti,²⁾ szintén arra utal, hogy az államnak személyiséget még nem tulajdonít.

Annak daczára tehát, hogy Aristoteles az alkotmány fogalmát már ismeri, a főhatalom fogalmához (κυρια αρχή) eljut, a tanácskozási, az igazgatási és bíraskodási hatalmakat, mint az uralom különböző részeit, (μόρια) megkülömbözteti, az államnak személyiséget tulajdonítani még nem képes, a mennyiben a fogalmakat egy eszmei alanyra nem vonatkoztatja, arra vissza nem vezeti; az alkotmányt nem úgy tekinti, mint az egységes állam-akarat szervezkedési módját; a főhatalmat nem, mint államhatalmat; ez uralom alkatrészeit nem, mint államműködést. Mindenütt, hol az államról, mint cselekvő alanyról szól, a tényleg cselekvő részeket tolja előtérbe, s határozza meg magát az állam fogalmát is, mint a polgárok összességét, polgárok alatt a főhatalom gyakorlatában tényleg résztvevő egyéneket értvén.⁴⁾ Mindannyiszor tehát, valahányszor egyesek, az alkotmány rendelkezése szerint, mint jogokat gyakorlók jelentkeznek, azok

Wesen zu vergleichen,” amennyiben ő itt a „Wesen” kifejezés alatt személyt akart érteni. Egy dolog azonban kétségtelen, az, hogy ő is, ép úgy mint Platón, az államnak, mint egésznek bátorságáról, igazságáról, higgadt önmérsékletéről szól. V. ö. IV. (VII.) 1323. b. 33.

¹⁾ μόνηγοχος γαρ ο δήμος γίνεται, ούν&ετος εις εκ πολλών. VI. (IV.) 1292. a. 11.

²⁾ Rehm i. m. 21. §. 81. 1.

³⁾ VI. (IV.) 1297. b. 37. – V. ö. Rehm i. m. 76. 1.

⁴⁾ Bernatzik i. m. 14. 1.

egyáltalán nem mint közegek, hanem mint jogalanyok szerepelnek, kik saját jogaikat érvényesítik.¹⁾

A mi az államnak jogi összealkotását illeti, Aristoteles felfogását Rehm²⁾ az u. n. tárgyi elméletek közé sorozza, tehát azok közé, a melyeknél az állam hatalom, uralom tárgya gyanánt jelentkezik. Ez állítás helyességéhez kétség férhet, mi különben magánál Rehm-nél is kifejezést nyer, a mennyiben szerinte Aristoteles a végső consequentiákat elméletéből nem vonja le, s a felfogásának megfelelő constructiót csakis az önkényes államformában viszi keresztül, a hol az alattvalókat államjogilag azután valóban οἰλοί-*nak* nevezi.³⁾ Ezt téve, Aristoteles azonban csak következetesen járt el.

Míg ugyanis a zsarnoki uralom csakugyan megfelel az úr és szolga közti viszonyoknak: ettől a hatalmat gyakorlók s alárendeltek viszonya, a mint az a sajátos államformában jelentkezik, lényegesen eltér. Hisz itt az uralom egyenlők felett gyakoroltatik. Ennek tekintetbe vétele tartotta őt vissza attól, hogy az engedelmeskedő polgárokat itt is *δουλοί-*nak** nevezze. Viszont, mint hogy nála az állam személyiséggel még nem bír, s így egészében nem jelentkezik, mint a főhatalom birtokosa, az egyesek látszanak az államjogban jogalany s egyúttal jogtárgy gyanánt is szerepelni.

Mindez különben csak azt mutatja, hogy itt az államjogi fogalmak még kellőleg tisztázva nincsenek – mi, tekintve a kezdetleges jogi gondolkodást, csak természetes – de egyúttal azt is eredményezi, hogy a felfogást határozott kategóriába sorozni igen bajos. Minthogy azonban e kérdések inkább az államjog tudománya, semmint az államtan körébe tartoznak, azok vizsgálatába mi nem bocsátkozhatunk.

4. §. A stoikusok és neoplatonikusok.

A görög bölcselet további fejlődése nem volt kedvező az államtani kutatásokra. Ép úgy, mint a hogy a római jogban a birodalom növekvésével, szemben a görög felfogással, inkább az

¹⁾ Gierke i. m. III. 19. 1. – V. ö. Bernatzik i. m. 15. 1. – Ennek megfelelőleg a jog is mint objectiv rend, természetjog s nem mint állami akaratnyilvánulás, parancs jelentkezik.

²⁾ I. m. 76-78. 1.

³⁾ Rehm. i. m. 79. 1.

individuális irány fejlődött ki, mit a magánjog rendkívüli kiképzése mutat, s a minek következménye az államjog háttérbe szorítása, – akként később a makedoniai birodalom megalakulása után a görögöknél is hasonló irányok kezdtek érvényesülni; a görög szabadság megszűntével kialakult a közérzület is, s az állami élet hanyatlásával az egyén mindinkább önmagára lett utalva.

Az állam helyett az egyes vált a vizsgálódás középpontjává, sőt e tekintetben a korábbi felfogástól az eltérés annyira ment, hogy elméletek kezdenek kifejlődni, melyek vitatták, vajjon az egyesnek arra, hogy kielégülését találja, állami közösségre szüksége van-e? E tan, mely már előzőleg a kyrenaikussok, de különösen a kynikusoknál¹⁾ is fellépett, itt azután mélyebb indokolást, további fejlődést nyert.²⁾ Epikur tana szerint az egyes a másokkal való érintkezésre egyáltalán nem szorult;³⁾ a stoikus felfogás pedig azt állítja, hogy az embernek csak barátságra, illetve más egyénnel való szellemi közösségre van szüksége.⁴⁾

De habár ekként a figyelemnek az államról való elterelődését konstatálnunk kell,⁵⁾ más tekintetben viszont jelentékeny előmenetelt látunk. E haladás a személyek összességének, mint organikus, szerves egészenek felfogásában áll, mely gondolat a

¹⁾ Diog. Laert. VI. 9. γάμου ὁ ἀμελῆ καὶ παιδῶν καὶ πατρίδος. Hildenbrand i. m. 501. 1.

²⁾ V. ö. W. Hasbach: Die allgemeinen philos. Grundlagen der von Fr. Quesnay, A. Smith begründeten politischen Ökonomie. 1890. 6. 1.

³⁾ Seneca: De otio III. 2. Epicurus ait: non accedet ad rempublicam sapiens, nisi si quid intervenerit. Zénón ait: accedet ad rempublicam nisi si quid impederit. Idézve L. Stein: Die soc. Frage. 221. 1.

⁴⁾ Diog. Laert. VII., 32. Das Staatsleben lässt der Philosoph gleichgültig liegen, zufrieden, von dort den Schutz seiner Existenz zu erhalten. Eucken i. m. 139. 1. – L. e felfogás tagadását Pöhlmannál (i. m. 614. L), ki Cicero következő kijelentésére támaszkodik; nunquam privatum esse sapientem. (Tüse. IV., 23. 51.); valamint az előbbi jegyzetet.

⁵⁾ A stoikusok mindamellett ragaszkodnak bizonyos egység konstrukciójához, ez azonban nem a régi, a községet magában foglaló állam. Az összes értelmes lények összessége tekintetik úgy, mint egy közösség, melynek az emberi államok csak részei. E kapcsolatban egy tön/ény uralkodik, egy természetörvény, mely a tételes jog intézkedésének felette áll. Ez állam polgárai ezen a törvényen alapuló jogokkal bírnak. A bölcs ily államban él. V. ö. Dilthey i. m. 309. 1. – L. Stein i. m. 226. 1.

későbbi bölcsészetben, különösen pedig az újabb stoikusokkal már általánosnak tekinthető.¹⁾

A reánk maradi töredékeknek száma csekély, s így leljesen tiszta képet az uralkodó nézetekről alig alkothatunk, mind a mellett, ha a dolgok miséjére vonatkozó elmékedésekéi nézük, állíthatjuk, hogy a stoikusok a tárgyak hármasszálásánál előforduló *βωματα διεοτώτων* kifejezés alatt az élő lények (*ίμνχα*) egyesülését értették. Az állatok csoportjai, s az emberi egyesületek, mint *λορό/, στραγαί, στόλος, απρατόπέυο, όχλος* eleinte vegyesen soroltattak fel e kategóriában, később azonban ott már csak ez utóbbiakat találjuk.²⁾ Hogy itt az egység nem a szemléltető harmadik összefoglaló gondolat menetében, hanem az ezen lények közt létező hajlamban, a társiaságban áll, az kétséget nem szenved, s bizton mondhatjuk, hogy ez alapon állítja Seneca, miszerint ezen egyesületek „jure (tárgyi értelemben véve) et officio cohaerent.” E közönségek azután, mint cselekvők és mint szenvedők lépnek föl, az egyes egyének pedig valósággal úgy jelentkeznek, mint tagjai ez individuumnak (*ηνωμένον*)³⁾

Ha már most, miként azt a fentiekben láttuk, a stoikus felfogás az organismus fogalmát az emberi alsóbbrendű egyesületekre alkalmazza, kétségtelen, hogy tette ezt az államra is. Ez iskola államtani műveiből⁴⁾ azonban alig maradt reánk valami s így arról, hogy e felfogást miként érvényesítették, mit sem szólhatunk. Az általános bölcselmi művekben az állam helyett

¹⁾ Pöhlmann ugyan (i. m. 610. 1.) e kifejezést fejezetcímként használva, az általunk is vallott stoikus felfogást, mint a stoa megalapítójának, Zénónak tanát hirdeti, ennek nézetét az egész fejezetben csak egyszer említve, s akkor is indirekt forrásra, Plutarchosra hivatkozva. Állításainak bizonyítékait más íróktól, tehát a későbbi stoikusoktól veszi, s ennél fogva talán helyesebb az egész tant, mint az újabb stoikus felfogásra jellemzőt, tekinteni. Lásd e tárgyról Ginoulhiac: *De la philosophie des juris-consultes romains*. 1849. 19., 24. 1. 1. jegyzet, továbbá 45. 1.

²⁾ Seneca felemlíti az *exercitus, populus, senatus* neveket; Simplicius egyedül az *exercitust*. – Achilles Tatiusz és Antoninus ide sorozza a csilgképeket is.

³⁾ Göppert: *Über einheitliche, zusammengesetzte und Gesamtsachen nach römischem Recht*. 1871. 51. 1.

⁴⁾ Haake: *Die Gesellschaftslehre der Stoiker*. 1887. 5. 1. – Rehm (i. m. 134. 1) Kleanthest és Persaiost említi fei. – V. o. L. Stein i. m. 226. 1.

az emberiség fogalma lép előtérbe;¹⁾ de az emberiséget úgy tekintik, mint egységet, mint egy nagy várost, melyben az egyes államok egy-egy háznak felelnek meg.²⁾ Ezen egység, mely különben organismus,³⁾ mint társadalmi egész (*πολιτική σύστημα*) lép föl, melynek az egyes nem csupán része (*μέρος*), hanem valóságos tagja (*μέλος*)⁴⁾ elannyira, hogy mindaz, a ki magát egyetlen farsától elkülöníti, ez által az egész emberiség kebeléből kiválik.⁵⁾

Daczára ezen, az általános felfogást jellemző életnézeteknek, utalást arra, hogy azon kapcsolat emléke, mely az állam és tagjai közt fennáll, teljesen ki nem halt, folyton találunk. Leginkább mutatja ezt a „De institutione principis ad Trajanum”, mely mű sokáig Plutarchosnak (48-125. Kr. u.) tulajdonított, melyet Salisbury János is e néven (*institutio Plutarchi*) ismer, de

¹⁾ A felfogás változásának okairól lásd Rehm i. m. 131. 1. – Pöhlmann i. m. 615. 1.

²⁾ Marc. Aurél, *των εις εαυτόν βιβλία* III. 11.: *ου δεν γά(ο) ούτως μεγαλοφροσύνης τποιητικόν, ως το ελεγχειν οδω και ἀληθεία ικαστον ιών τω βίω υποπι ιτόντων δύνασθ-αι και το αεί ούτως εις ανία οράν, ώστε συνεπιβάλλειν, ΟΠιοίω τινί τω κοσμού; οποιαν τινά τούτο χείαν παρεχόμενοι, τίνα μεν Χ*! άζιαν, ως προς το όλον, τίνα δε ως προς τον άνθ'ρωπον, πολιτην όντια πόλεως της ανωτάτης, ης αι λοιποι πόλεις ωςπερ οικίαι εισίν. – V. 0. Cicero: De ímibus. III. 19. (64.): mundum autem censent regi numine deorum, cumque esse quasi communem urbem et civitatem hominum et deorum, et unumquemque nostrum eius mundi esse partem.*

³⁾ Haake i. m. 14. 1. – Seneca: de ira 2. 31. ut omnia membra inter se consentiunt, quia singula servari totius interest, ita homines singulis par cent, quia ad coetum geniti sumus; ep. 95. 52. membra sumus corporis magni, natura nos cognatos edidit.

⁴⁾ Marc. Aurel. *των εις εαυτόν βιβλία* VII. c. 13. *Οίον εστίν εν ηνωμένους τα μελή του σώματος, τούτον έχει τον λόγον εν διεστωσL τα λογικά, προς μίαν τινά συνεφγίαν κατασκευασμένα. Μάλλον δε σοι η τούτου νόησις ηοςτε-σεΐται, εάν προς εαυτόν πολλάκις λεγς, ότι μέλος είμΐ του εκ των λογικών συστήματος.*

⁵⁾ Marc. Aurel. *των εις εαυτόν βιβλία* XL, c. 8. *Κλάδος, του ποοσεχοϋς κλάδου αποκοπείς, ου δύναται μη και του όλου φυτού άτίοκ? κόρ'αι. Ούτω δη και άνθρωπος, ενός ανθρώπου άποσχισθείς, όλης της κοινωνίας άποπέτιτοικε. – L. az egészre Gierke i. m. 26. és köv. 1. – A római jogtudósok közül G. Ginoulhiac Gaiust (i. m. 13-20. 1.) a stoikus, Ulpianust (i. m. 20-40. 1.) az epikureus, Papinianust és Paulust (i. m. 40-48. 1.) a neoplatonikus, vagy valamilyen eklektikus iskola körébe sorozza.*

a mely más, ismeretlen szerzőtől ered.¹⁾ Eddigelé e munkának sem megjelenési idejét, sem tartalmát nem ismerjük, de azt tudjuk, hogy államtannal foglalkozott, s különösen, hogy az organikus felfogáshoz ragaszkodott. Salisbury János kiemeli, miszerint ő művében, – mely pedig a szerves felfogást adja legteljesebben vissza – ha talán alakját tekintve nem is, de tartalmát illetőleg ehhez ragaszkodott.²⁾

Hasonló jelleget, mint a fenti Epistola, mutat fel a neoplatonikus iskolához tartozó Sallustios „*Περὶ θεῶν καὶ κόσμου*” című műve is (362. körül.) Ezen munka nem politikai, hanem bölcsészeti mű, egy fejezete³⁾ azonban az államformákról szól. Szerinte az államformák azon háromrészűségnek felelnek meg, melyet – mint Platónnál is láttuk – a lélek magában foglal.⁴⁾ Azok, kik uralkodnak, az észet képviselik, a katonák a kedélyt, a nép pedig az indulatokat képezik az államban.⁵⁾

Az államformák ennek megfelelőleg alakulnak. Királyság lesz ott, hol az ész, a legjelesebb uralkodik; tyrannis, hol az uralkodó mit sem cselekszik észszerűleg; aristokraciát látunk ott, hol egynél többen nemcsak az ész, hanem a kedély követelményei szerint gyakorolják a hatalmat; oligarchiát, hol a csekély számú rosszak az uralkodók; végül timokraciának azt az államformát nevezzük, melyben az indulatok uralkodnak, de a hivatal census-hoz van kötve, íngi a demokraciában a nép bírja a felségjogokat.⁶⁾

Mindez arra mutat, hogy daczára az ellentétes áramlatoknak, az állam egysége és összetartozósága iránti érzék nem halt ki, s még nem lépett helyébe azon, inkább az általános emberire irányuló gondolat, mely a római császárság felfogásában, s a

1) Christ: Griechische Alterthümer. VII. 486. 1.

2) Policraticus V. c. 2. – V. ö. Gennrich: Die Staats- und Kirchenlehre Johannes von Salisbury. 1895. 112. 1.

3) Ed. Gabr. Nandacus. Romae. 1630. Cap. 11. *Ἐπεὶ ὁδοῦς πολιτείας χηρὴ φαύλης.*

4) *χὺρ ἀλὺ οὐλιτεῖαι δὲ χαῖα ἰνὺ τοιμεῖαι γίνονται τῆς ψυχῆς,* a léleknek azonban itt már nem azt a mechanikus felfogását látjuk, mint Platónnál. V. ö. Zeller i. m. III. 184. 1.

5) *Ἐοῖται: Ἰτχο οἱ (ἰν ἄρχοντες ἰνὺ λόγι οἱ δὲ (Ἰοῖαι κη & υμῶ) οἱ δὲ δῆμοι ταῖς Ἰτι&υμῖαις.*

6) L. az egészre Schvarcz Gy. „Sallustios államformái. 1885.” című értekezését, különösen 7. s köv. 1.

kereszténységben is kifejezést nyert. Ez utóbbi felfogás elterjedését talán abból magyarázhatjuk, hogy míg egyrészt a római birodalom, úgy másrészt az ezzel területileg összeeső keresztény egyház is az összes elgondolható, avagy tisztábban a képzetbe belépő emberit felölelte. Túl rajta már mi sem létezett.

II. FEJEZET.

A rómaiak.

1. §. A római felfogás.

Annak daczára, hogy a római meggyőződés, már kiinduláspontját tekintve, ellenkezett olynemű felfogással, mely az egyének bárminő egyesülését egységnek¹⁾ véve, azok berendezését, tagoltságát tette volna vizsgálat tárgyává, már korán találkozunk olynemű nyilatkozatokkal, melyek a legfőbb emberi egyesülésnek: az államnak szerves, egyelőre azonban csak anthromorphikus felfogását valószínűvé teszik.

Ha Menenius Agrippának a tagokról és a gyomorról adott példázatára súlyt nem is helyezünk, feltalálhatjuk e felfogást már Floras: „*Epitome rerum Romanarum*” című munkájában, hol a római nép az emberrel hasonlítottat össze, s hol az mondatik róla, hogy ennek is ép úgy, mint az ember életének, különböző szakai vannak.²⁾

¹⁾ Jellemző Gierke megjegyzése (i. m. III. 39. 1.) „..... das römische Privatrecht (konnte) einen rechtlichen Verbandsbegriff überhaupt nicht entwickeln. Vielmehr reducirt es jede privatrechtliche Gemeinschaft auf das Recht oder die Pflicht einer Mehrheit von Subjecten, fasste aber hierbei die Mehrheit als eine Summe isolirter Individuen auf....”

²⁾ Lib. L c. 1. Si quis populum Romanum quasi hominem consideret, totamque eius aetatem percenseat, ut coeperit, utque adoleverit, ut quasi ad quendam iuventiae ilorem pervenerit, ut postea velut consenuerit, quatuor gradus processusque eius inveniet. Idézve Fr. Rohmer: Die vier Parteien. 18M. 21. 1. – A physiologiában \iszont allamtani analógiával találkozunk. L. Ou. Serenus Samonicus: De medicina pniccepta című művét. „Oui stomachum regem tolius corporis esse contendunt, vera niti ratione videntur.”

Hogy utalásokat mindamellet e felfogásra oly ritkán találunk, annak oka főleg abban rejlik, hogy a római államjogi irodalom csaknem teljesen elveszett;¹⁾ mi néhány műnek csak címét ismerjük, legtöbbjéről még annyit sem tudunk, s csak kevésből maradtak reánk töredékek.

Az államtani és államjogi írók között még legtöbbször bírnak Cicero műveiből, bár úgy a „De republica”, mint a „De legibus” című munkának csak töredékeit ösmerjük.

2. §. Cicero.

Cicero, miként bölcséleti felfogásában,²⁾ akként az államról folytatott okoskodásában is eklektikus. Következménye ennek, hogy művében egységes rendszert nem találunk. Míg egyrészt az állam keletkezését Aristoteles nyomán³⁾ az ember természetes hajlamából vezeti le,⁴⁾ s a család kibővülésének tartja,⁵⁾ addig másrészt úgy is tekinti, mint a mely az egyesek szabad akarati elhatározása folytán keletkezett.⁶⁾ Hasonlókép van

¹⁾ L. Rehm i. m. 146. lap 1. jegyzet, hol említve vannak: Cassius Hemina, L. Cincius, L. Július Caesar, M. Valerius Messala Corvinus, C. Sempromius Tuditanus, M. Június Grachanus. – M. Porcius Cato pedig az első, ki az államjoggal elméletileg foglalkozott. I. m. 144. 1. 10. jegyzet.

²⁾ Panaitios (180-110.) követi. Rehm i. m. 149. 1.

³⁾ IV. (VII.) 1328. b. 17.

⁴⁾ De finibus. III. c. 20. (65.) Quodque nemo in summa solitudine vitám agere velit, ne cum infinita quidem voluptatum abundantia, facile intelligitur nos ad coniunctionem et congregationem hominum et ad naturalem communitatem esse natos.

⁵⁾ De finibus. V. c. 23. (65.): in omni autem honesto, de quo loquimur, nihil est tarn illustre nec quod latius pateat quam coniunctio inter homines hominum et quasi quaedam societas et communicatio utilitatum et ipsa caritas generis humani, quae nata a primo satu, quod a procreatoribus nati diliguntur et tota domus coniugio et stirpe coniungitur, serpit sensim foras.

⁶⁾ De off. II. 21. (73.) III. 5. (A kötelességekről. Ford. Csengery János. 1885.) – De republica. II. 1. (2.) Is (Cato) dicere solebat, ob hanc causam praestare nostrae civitatis statum ceteris civitatibus, quod in illis singuli fuissent fere qui suam quisque rem publicam constituissent legibus atque institutis suis .... nostra autem respublica non unius esset ingenio, sed multorum ....

az állam fogalmával. Míg egyrészt az állam egységét tagjaival szemben hangsúlyozza, addig másrésztől sokaságnak, még pedig a jog, vagy a közös haszon által egybekapcsolt összességnek tekinti.¹⁾

Több helyt különben az állam organikus voltát határozottan kiemeli, a mennyiben benne az uralmat a léleknek a test feletti uralmával, az értelemnek a vágyak feletti hatalmával hasonlítja össze.²⁾

Az emberi közösségek körében szerinte öt különböző fokot ismerhetünk föl. A legszűkebb kört a családi közösség képezi, melynek köre ismét bővebb, vagy szűkebb lehet;³⁾ a második egyesülési mód a községi, állami, a mely nemcsak az egyének száma tekintetében nagyobb, de sokkal több szükséglet kielégítésére is képes; még szélesebb körű egyesülést jelez a nemzetiség, mely több ily önálló községet foglal magában, az egyesülésnek külső, látható jele ez esetben a hasonló nyelv lévén. A földi egyesülések legmagasabbja az emberiség, a *societas hominum*, melynél a közösség alapjait az értelem, s a beszélő képesség alkotják.⁴⁾ Végül az egyesülések utolsója egybefoglalja úgy az emberiséget, mint az isteneket is.⁵⁾ Mind e közületek, melyek

¹⁾ Gierke i. m. III. 13. 1. – Hildenbrand ezen ellenmondást (i. m. 585. 1.) akként akarja kiegyenlíteni, hogy azt állítja: Cicero különbséget tett az állam alapja és alapításának indoka közt. Az állam alapja (*Grund*) az ember társas természete; indoka (*Veranlassung*) az államalapításnak a szükség, a vagyon- és személyi-ztosság védelmének szüksége. – Hasonlókép nyilatkozott K. S. Zachariae i. m. 70. 1. – V. ö. különben Cicero: *De republica*. I. 25.: . . . *Eins autem prima causa coeundi est non tam inbecillitas, quam naturalis quaedam hominum quasi congregatio: non est enim singulare, nec solvadium genus hoc . . .*

²⁾ *De repub.* III. 25. (37.) . . . sic regum, sic imperatorum, sic magistratum . . . civibus sociisque praesunt, ut corporibus animus. V. ö. III. cap. 23.

³⁾ *De finib.* III. c. 19. (62.) *Pertinere autem ad rem arbitrantur intelligi natura fieri ut liberi a parentibus amentur: a quo initio profectam comrnunem humani generis societatem persequimur.*

⁴⁾ *De off. L c.* 17. (53. 57. 58.)

⁵⁾ Hildenbrand i. m. 582. 1. – *De legibus*. I. c. 7. (23.) . . . un i versus hie mundus una civitas sit comrnunis deoriim atque hominum existimanda.

külömben szerves egészek,¹⁾ abban is egyeznek, hogy egységük külsőleg is kifejezőm nyer, a mennyiben mindnyájan mint egyeduralmak jelentkeznek, vagy legalább is kell, hogy tökéletes alakjukban mint ilyenek jelentkezzenek, így a mindenség is Egy által, az istenek atyja által kormányoztali. az államban az egyeduralom a legjobb kormányforma;²⁾ a család is legjobban igazgattatik, ha a vezetés egy egyénre van bízva, sőt az egyesben is egy uralkodó van s ez az értelem.³⁾

Míg azonban mind e gondolatokat úgy tekinthetjük, mint a melyeket ő a korábbi bölcselek nyomán pusztán ismétél. Egy tekintetben művei haladást jelentenek, nevezetesen annyiban, a mennyiben bennök az állam személyisége felfogásának nyomait találjuk. Az egyest és az államot, mint jogalanyokat, egymással szembeállítja,⁴⁾ de ezen szembeállítás még csak esetleges, külső, még itt nem az államfelfogás tekintetében beállott változás eredménye. Más helyt megint az államot „persona civitatis” névvel jelöli,⁵⁾ azt az egyesben feltalálható tulajdonságokkal felruhazza,⁶⁾ neki ugyanazon jogokat tulajdonítja, mint a magánszemélynek, s így a hatóságokat akként tekinti, mint a „populus” jogának pusztá gyakorlóit,⁷⁾ de azért fogalma még nem teljesen tisztult, amennyiben a jogok alanyának itt sem magát az államot, hanem a konkrété megjelenő és észlelhető népgyűlést, sőt magát a

¹⁾ V. ö. az összhangnak kifejtését de republ. II. 42. (69.) . . . . concentus est quidam tenendus ex distinctis sonis . . . . isque concentus ex dissimillarum vocum moderatione concors tarnen efficitur et congruens, sic ex summis et infimis et mediis interjectis ordinibus ut sonis moderata ratione civitas consensu dissimillarum concinit.

²⁾ De republ. I. 45. (63.)

³⁾ Zachariae i. m. 85. 1.

⁴⁾ De off. II. 21. (73.) . . . . imprimis autem videndum érit ei, qui rem publicam administrabit, üt suum quisque teneat, neque de bonis privaorum publice diminutio fiat; ib. 22. (78.); 24. (84-85.)

⁵⁾ De off. I. 34. (124.) . . . . est igitur propriuni munus magistratus intelligere, segerere person am civitatis . . . .

⁶⁾ De rep. III. 15. (sapientia populi); ib. 17. (error chitatis); ib. 18. quod in singulis, idern est in populis: nulla est tarn stulta civitas, quac- rion injuste imperare malit, quam servire juste; de legibus III. 12. (populi ἰηροῦνη inustum.)

⁷⁾ De off. I. ÍH. (121) . . . . est proprium munus iinistratiis . . . . debcreqie eins (civitatis) dignitatem et decus sustiriere, servan: hcs, iura de-scribere . . . .

polgárok összességét tartja.¹⁾ Maga a népgyűlés sehol sem jelentkezik az állam akarat-alkotó szerve gyanánt. Azt is kiemeli továbbá, hogy ahhoz, hogy az állam fennállhasson, értelmes akaratra és ennek vezetésére van szüksége, s e vezetőnek mindig tekintettel kell lenni az okra, a minek folytán működik; felemlíti, hogy az akarat vagy egy egyéntől (monarchia), vagy a kiválasztottaktól (aristokratia) vagy az összességtől (respublica popularis) származik,²⁾ azt a kérdést azonban, hogy a főhatalom kit illet meg, fel nem veti. Midőn pedig végül azt mondja, hogy az állam úgy jelentkezik, mint a nép gondoskodásának tárgya (res populi), ezzel gondolatmenetének oly fordulatot ad, melylyel az államot a jogalanyok köréből ismét kizárja, azt mint tárgyat tünteti fel; ezzel felfogását a görög államelmélettel helyezi újra egy színvonalra.³⁾

3. §. Visszapillantás.

Az eredmény, melyre az állam, illetőleg a többi emberi közületek tekintetében a görög, valamint a római bölcselők műveit vizsgálva jutottunk, az, hogy ezek közül már Aristoteles eljutott a társadalmak organikus felfogásához. E gondolat nála részletesebb kifejezést ugyan nem nyert, de egyszer feltalálva, az emberi okoskodás közkinccse maradt, s még a görög bölcsészet hanyatlásának szakában az említett Institutio Trajaniban részletezést is nyert.

A rómaiak, mint kiválóan gyakorlati nép, az elméletre súlyt sohasem helyeztek, s így itt a gondolat tovább fejlesztését sem találjuk, ámbár látjuk, hogy e felfogást többé-kevésbé elfogadták. Jogi tekintetben értékesítést az eszme itt azonban még szintén nem nyert. Az össz-személyiség fogalmához a római jogászok eljutni képesek nem voltak.⁴⁾ A magánjogban – hol az egyes közön-

¹⁾ De republ. L 26. (il.): „civitas est constitutio populi”, populus alatt pedig a szavazattal bíró polgárokat érti, majd a „multitudo” és „omnes” szavakat használja.

²⁾ Henkel i. m. 109. 1.

³⁾ L. az egészre nézve Gierke i. m. III. 23. és köv. L., valamint Rehm i. m. 150. 1, ki fejtegetésében az előbbi követi.

⁴⁾ Gierke i. m. III. 90. 1.

ségeknél jogokat kellett tulajdonítani – jogképelem útján segítettek magokon, mely eljárási mód egész gondolatmenetüknek, mely csak az egyest ösmerte el személy gyanánt, teljesen megfelelt.¹⁾ E felfogásnak megfelelőleg a szerv fogalma előttök a jogban teljesen ismeretlen. Jogalany maga a nép, kivel szemben a köztisztviselő, a mennyiben nem saját jogát érvényesíti, gyámként jelentkezik.²⁾ Ugyanez a császár helyzete is. A közakarát, tehát a tétel jog mint az összesség akarata (az egyesek összegezett akarata, Kollektivwille) jelentkezik.³⁾ A majoritás döntő súlya is erre vezetett vissza.⁴⁾ Hol a közönségben szereplő egyéneknek valamely gyűlésen nyilvánuló akarata nem található, ott nincs szó közakaratról. Arról, hogy az akarathoz a gyűlés csak képző-, nyilvánító szerve lenne, ez írók még mit sem tudnak.⁵⁾

Mint látjuk, itt még az organikus felfogásnak csak kezdetén vagyunk. Belterjesebb fejlődést ez eszme csak akkor nyert, midőn az általános világnézet ránézve kedvezővé vált. Ez időpont a keresztyénség uralomra jutásával következett be, amelyben ennek egységesítő szelleme előmozdított minden oly gondolatmenetet, melynek alapját szintén az együttműködés, a kölcsönös támogatás és segítség képezte. – Ennek hatását látjuk azután a középkor államelméleteiben, melyek a szétbontó egyéni törekvésekkel szemben a szerves összefüggés, az alárendeltség gondolatát hangsúlyozták, a melyek tehát annyiban, a mennyiben e korban elméletéről már szólni lehet, a szerves felfogáshoz csatlakoztak.⁶⁾

¹⁾ Ugyanez a Corpus juris civilis álláspontja is. – V. ö. Gierke i. m. III. 6. §. Die Korporationstheorie des Corpus juris civilis. 129-185. 1.

²⁾ Gierke i. m. III. 48. 1.

³⁾ A természetjog, mely a mindenségben uralkodó rend folyamánya, felel meg e korban is a jog tulajdonképeni fogalmának. V. ö. Pulszky i. m. 47. 1.

⁴⁾ . . . . refertur ad universos, quod publie fit per majorum partem. Ulpian l. 160. §. 1. D. de R. J. – Mindez különben csak a közjogban áll.

⁵⁾ Gierke i. m. III. 153. L

⁶⁾ Az elmélet befolyása a jogi felfogásra még e korban is csekély. – V. ö. Gierke i. m. III. 108. 1.

II. RÉSZ.

AKERESZTYÉNSÉG ÉS AKÖZÉPKOR,

I. FEJEZET.

A kor világnézete.

1. §. A középkor államtani irodalma.

Valamint a középkor összes intézményei három alapra vezethetők vissza: az ókorból fenmaradt emlékekre, a keresztyénségre, s az ezekhez járuló germán elemekre, akként az állami alakulatokban is e három tényező befolyását látjuk.¹⁾

A kor államtani irodalmából azonban a germán elem hatása csaknem teljesen hiányzik, legfeljebb ott jelentkezik, hol az ókori hagyomány és a keresztyén világnézet kiegyenlítésének szüksége merül fel. – Az alakuló intézmények, különösen a hűbériség²⁾ említve sem lesznek, minek következménye azután, hogy az államról alkotott elméletek teljesen elvont jelleget mutatnak, s haszontalan iskolai okoskodás látszatával bírnak.³⁾ A befolyás, melyet ennek daczára a politikai élet fejlődésére

¹⁾ V. ö. E. Jenks: Law und politics in the Middle ages. 1898. Preface VI. 1.

²⁾ Foerster (Der Staatsgedanke des Mittelalters. 1862. 31. 1.) nézete szerint indoka annak» hogy a hűbériségről, mely pedig a középkori államok összetartó elemét képezte, az e korbéli államtani irodalomban említés téve alig van, az írókban élő azon homályos sejtelem lehetett, hogy a hűbériség, mint szabad elhatározáson alapuló kötelék, természeténél fogva ellenkezett azon felfogással, mely az állami alakulatokat egységeseznek, orgnismusoknak kívánta tekinteni.

³⁾ S. Riezler: Die literarischen Widersacherher der Pápste. 1874. 131. 1.

gyakoroltak, nem megvetendő. Hatásuk (a mennyiben legtöbbször, mint publicistikai iratok jelentkeztek) a császárságnak a pápasággal folytatott küzdelmében mindenütt ki is tűnik,¹⁾ a győzelmet hol egyik, hol a másik küzdő fél számára segítvén kivívni.

A keresztyén s az ókori emlékek közül a legnagyobb hatást az irodalomra kétségkívül a folyton növekvő és erősödő egyház gyakorolta.²⁾ A kiindulási pont ez iratokban ugyanaz, melyet az egyház magáénak vallott; az a világnézet tükröződik vissza az összes államelméletekben, melyet ez tanaiban elfogadott, melyet egyedül igaznak hirdetett, melyen egész bölcelete nyugodott. Az alap gondolat itt is az egység, az egész mindenséget magában foglaló, mindent felölelő egység, melynek az összes egyéb alakulatok alkatelemeiként jelentkeznek.³⁾

A világ egységes voltának hangsúlyozásával már Plátón bölceletében találkozunk,⁴⁾ ő azonban e gondolat részletesebb kifejtésébe még nem bocsátkozott. Sokkal nagyobb fontosságot nyert ez eszme a stoikus bölcsészet körében, hol a mindenség valósággal életet nyert a világszellernben, mely eredetileg mint tűz, mint éltető lehellet jelentkezik, később azonban, mint mindent átható értelem lép fel.⁵⁾ E szellem az Istenség,

¹⁾ Hogy e munkák hatása oly nagy, miként a mai publicistikai irodalomé, nem volt és nem is lehetett, annak okai az akkori értelmi érintkezés nehézségeiben rejlettek. V. ö. erre nézve különben C. Mirbt: Die Publicistik im Zeitalter Georg VII., 1891 129. és köv. 1.

²⁾ I. I. Buss: Über den Einfluss des Christenthums auf Recht und Staat. 1841. 30. 1.

³⁾ Az egység eszméjét, mint a keresztyénség felfogásában uralkodót, itt mi mint világnézetet, nem pedig mint erkölcsi alap gondolatot hangsúlyozzuk. Ez utóbbi tekintetében nem egység – miként az ó-korban – hanem ellentét feltételeztetett az istenség és a világ (az érzékiséggel azonosított földi élet) közt, melynek kiegyenlítése eszközöltetik Jézus áldozatában. Ez alapon nyugszik a keresztyénség egész erkölcsbölcelete, annak asketikus iránya. Ez erkölcsi tekintetben a középkor nézete is: innét a theodike szüksége. L. erről Eicken: Geschichte und System der mittelalterlichen Weltanschauung. 1887. 312-355. 1.

⁴⁾ Tim. 92. b. – V. ö. D. Becker: Das philosophische System Platons in seiner Beziehung zum christlichen Dogma. Freiburg 1862. 59. és köv. 1. – Hermann: Geschichte und System der platonischen Philosophie. 1830. 129. 1.

⁵⁾ Zeller i. m. III. 1865. 122. L

melynek az emberi lélek, az emberi értelem egy része, egy paránya.¹⁾

Ugyanez alapokon áll a keresztyén bölcselet,²⁾ s a főkülömbőség a két felfogás közti főleg az, hogy míg amott a lélek is, mint anyag, bár láthatatlan finomsága anyag szerepel, itt a szellem anyagiságait mindinkább elveszíti, attól kölömböző, sajátos jelleget nyer. Alig tehát amott a bölcselet materialistikus, emitt határozottan spiritualistikus lesz.³⁾

Isten maga az egységes lét, mely tehát a világban előforduló sokféleség előtt létezik, s minden változás felett áll, minden létezőnek forrása és célja (finis);⁴⁾ minden tőle származik, s minden hozzá tér vissza. Az isteni értelem, mint világszellem (lex aeterna), áthatja az összes létező sokféleséget; az isteni akarat, mint egységes viláგuralom működik, minden létezőt egy célra irányítva.⁵⁾ Az ekként vezetett mindenség szerves egész,⁶⁾

¹⁾ Zeller i. ni. III. 136. L

²⁾ V. ö. Huber: Die Philosophie der Kirchenväter 1859. (Irenaeus) 89., (Kelemen) 145., (Szf. Ágoston) 288. 1. – Továbbá H. Ritter: Geschichte der christlichen Philosophie. 1859. I. 453. 1.

³⁾ V. ö. Stockt: Lehrbuch der Geschichte der Philosophie. 1846. 350. 1. De azért itt is vannak kivételek, mint pl. Tértül lián. Huber i. m. 221. 1.

⁴⁾ Alex. Kelemen Stromateis VII. c. 11. és 12.; paedagogia L, 8., III. 12. idézve Huber i. m. 140. 1. – Gregorius Nykenus: Conf. de opif. hóm. III. 93. 1. *το δε κύριος καὶ πρώτος όν*. Huber i. m. 188. 1. – Szt Ágoston: De doctr. christ. I. 32. 35.; de civitate dei XXII. 24. 1.; de trinitate. VI. 10. 11. Huber i. m. 261. 1. Dyonisius Aeropagita: myst. theol. I. 2. Huber i. m. 330. 1. Ritter: Gesch. d. christl. Phil. I. 460. és köv. 1; Joh. Scotus: De div. nat. I. 12. Est igitur (deus) principium, médium et finis; L 74. (Deus est) totum omnium; idézve Ritter: Geschichte der Philosophie. 1844. VII. 223. 1. – U. i. Nicolaus Cusanus, Ritter: Gesch. d. christl. Philos. II. 1859. 10. 1. – V. ö. Stöckl: Lehrbuch. 247. 1.

⁵⁾ Gierke i. in. III. 515. és köv. 1.

⁶⁾ A világ az eredeti egység és egyöntetűségéből kivált különféleség és változatosság legtarkább halmaza. Mint ilyen, a vágyak és akaratirányok különözösége folytán támadt disharmónia következtében, felbomlásnak lenne kitéve, ha az isteni bölcseleg a legellentétebb erőket is össze nem tartaná (Origines: De principiis II. 1.1.). Ennek hatása alatt azonban az egyes részek egymást kiegészítik (ib. II. 1. 2.), egymást támogatják, s így a világ a testhez hasonlít, mely szintén számtalan tagból áll, de melyet egy szellem hat át (ib. II. 1. 3.). Huber i. m. 172. 1.

mákrkosmos, melyben minden egyes rész – mint külön egész – a világot átható összhangnál fogva úgy jelentkezik mint az egésznek képmása;¹⁾ célja, mini különös cél, alá van rendelve az összesség céljának. A princípium unitatis benne is feltétlenül érvényesül.²⁾

Jelentkezik az egység az égitestekben, melyek az összhangot, a mozgás kútfejében (primum mobile) bírják; feltalálható az élettelen természetben, hol nincs különböző részekből alkotott test, melyben egy elem határozóként ne mutatkoznék; áll ez az élő lényekre nézve, a melyekben az egységet a lélek képviseli, míg annak tulajdonságai között az értelem képezi az egyesítő elemet,³⁾ végül megvalósul az emberi egyesülésekben, a melyekben kell, hogy az egyének sokasága, mely ekként bizonyos közös célú kitézőt, ép e célra való tekintéssel forrását, rendjét, célját egy uralkodó egységben találja, bár magok a tagok – a meny nyiben külön céllal bíró egészek – szintén külön individumokként jelentkeznek.

Innét folyik azután az emberiség külső egységének követelése is. Ez alakulat – melynek belső egysége meg van, hisz az emberiség egy pártól ered, egy actussal váltatott meg a büntől – a mindenségben mint külön egész lép fel, mint olyan, mely az egyesektől s minden benne létező rész-egyesüléstől független céllal bír.⁴⁾ Mint ilyen, úgy maga, mint a vele azonosnak tekintett a keresztyénség is, az egész középkorban Istentől alapított, ő általa vezérelt egységes és általános emberi közületként jelentkezik. Valóságos „mysticum corpus” az, egységes nép (populus), a képzelhető legfőbb emberi egyesület (universitas), s az egyházi-világi egyetemes birodalmat képezve, majd az „ecclesia universalis” majd a „respublica generis humani” kifejezésekkel jelöltetik. Ebből kifolyólag egységes jogrenddel (lex), egységes kormányzattal (unicus principatus) bír, a mely

¹⁾ Gierke: Johannes Althusius. 1880. 60. 1.

²⁾ V. ö. Engolbertus Admontensis: De regimine principum. Tract. VII. cap. 16.

³⁾ V. ö. Engolb. Adm.: De reg. pr. Tract. VII. cap. 17., 18.

⁴⁾ Dante: Monarchia. Lib. III., Schardius: De jurisdictione, auctoritate et praecminentia imperiali. 1566. 282. 1.

azt célja megvalósítására vezeti.¹⁾ E kapcsolni létesül az egymáshoz tartozóság, az igazságosság, a szeretet által, melynélfogva az egyesülés minden egyes tagja mint testvér jelentkezik.²⁾

Az emberiség ez egysége első sorban az egyházban nyer külső kifejezést.³⁾ Az egyház örök, minden egyéb képződmény csak véges. Az eredeti természetes állapotban, mely a bűnbetés előtt létezik felel itt meg, az ember nem érezte az uralomnak szükségét, érzéki élvezetek utáni vágyak nem bántották, materiális javak után nem kíváncszott. Nem volt tehát szükség anyagi fenyegetésekre és államtörvényekre sem, hogy gonoszát ne cselekedjék; nem kellett egyéni tulajdonnak léteznie, hogy összes szükségletei kielégítést nyerjenek s végül nem forgott fenn rangbeli különbségnek szüksége, hogy munkamegosztás létesüljön. Az emberiség teljesen egységes volt. Nem létezett

¹⁾ Hugó Floriacensis: Tractatus de regia et sacerdotali dignitate. L c. 1.; II. c. 46., 50. – Thomas Aquin.: Summa Theol. III. qu. 8. a. 1. és 2.: genus humánus consideratur, quasi unum corpus, quod vocatur mysticum. – Engelb. Adm.: De ortu et fine Rom. imperii, c. 15., 17., 18., Alvarius Pelagius: De planctu ecclesiae. I. art. 13. F., art. 37. Q. és R.: unum corpus mysticum, una communitas et unus populus. – Occam: Octo quaestiones. III. c. 1.: totum genus humánus est unus populus; Dialógus. III. tr. 2. lib. 1. c. 1.: universitas mortalium unus populus, unus grex, unum corpus, una civitas, unum collegium, unum regnum. Goldastus: Monarchia. II. 790.

²⁾ János 10. 16., 17., 21.1. br. 4. 16. – Cyprian: De catholicae ecclesiae imitate, c. 4.: unum corpus et unus spiritus, una spes vocationis vestrae, unus Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus; valamint cap. 5. Idézve C. Mirbt: Quellen zur Geschichte des Papsttums. 1895. 10. 1. – Szent Ambrus szerint arra születünk, hogy, mint egy test tagjai, egymás mellé sorakozunk, egymást kölcsönösen támogassuk. Mert miként egy tagjának megsértése által az egész testen sértés esik, ekként egy emberen ejtett sérelem megbontja az emberek közös egységét. De officiis ministrorum. lib. I. cap. 27. és 28.; továbbá lib. III. c. 3., 4., 5. és köv. Id. Rossbach i. m. 78. 1. – V. ö. Kaltenborn: Die Vorläufer des Hugo Groot's. 18-42. 42. 1.

³⁾ Fogalmát tekintve Isten első műve *νάωνν ηρώτη εκτίσιη*. Hernias Vis. 1. 1. Idézve Hackenschmidt: Die Anfänge des catholischen Kirchenbegriffs. 1874 74. L – Justin. Ap). II. 10. Hackenschmidt i. m. 67. 1. – V. ö. Alvarius Pelagius: De planctu ecclesiae. I. art. 36., melyben az egyház Ádámmra vezetetik vissza.

som állam, sem család, sem tulajdon, nem voltak rendek, állásbeli különbségek.¹⁾

A bűnbeesés folytán az állapotok megváltoztak. Az emberiség kebelében az uralom, s az ennek megfelelő különbségek kifejlődtek, így lelt az eredetileg egységes alakulatból egy kettős, az egyházat s az államot magába foglaló egyesület.

Miként az egyénben két részt különböztetünk meg, egy szellemi és egy anyagi részt, egy szellemi s egy anyagi életirányt, ugyanezen különválasztást kell megtennünk tehát az összesség életében is, s a szervezet, melyben ennek megfelelőleg az emberiség külsőleg megjelenik, szintén kettős leendő: egyik lesz az egyház (ecclesia), másik a világgállam (imperium, monarchia).²⁾ Egymással egyenrangú képződmények ezek, az első a szellemi, a másik az anyagi szükségletek kielégítését célozza. A középkori felfogás szerint az eredetileg egységes emberiségnek e két alakulatra történt különválása azonban nem végleges. Kell, hogy ezek a bennök mutatkozó ellentétek kiegyenlítését egy magasabb egységben újból megtalálják (ad unum reduci). E feladat megoldására irányzott törekvés képezi szellemi alapját azon küzdelemnek, mely a császárság és pápaság közt e korban lefolyt.³⁾

A megítélés azonban, melyben e kor a két egymással ellentétes alapokon álló, gyakran ellentétes célok megvalósítására törekvő intézményt részesítette, annyiban egyezett, a mennyiben mindkettőt illetőleg azok organikus felfogásához ragaszkodott. De e nézet hangsúlyozásának indoka mindkét alakulatnál más. Míg az egyháznál első sorban theologiai momentumok voltak azok, melyek a gondolat alapját képezték, addig az államnál az össze-

¹⁾ V. ö. Román de la rose (ed. G. Servois: Société des anciens textes français. 1893.) című e korból való munkát.

²⁾ A Wormsban 829-ben egybegyűlt püspökök már kijelentették, hogy az egyház az állam felett fenhatósággal bír. Az egész egyház egy test - mondák - mely két részre oszlik, az egyházi és a világi hatalomra: Quod ejusdem ecclesiae corpus .... in duas exirnis personas in sacerdotalem videlicet et regalem divisum esse novimus. - Eickeri i. m. 196. 1. - Dilthey i. m. 435. 1. - V. ö. Quaestio in utramque partem disputata de potestate regia et sacerdotali: Goldastus, Monarchia. II. p. 104. - Dante: Monarchia, lib. III. Schardius: De jurisdictione imperiali. 282. 1. - Somnium Viridarii. I. CL cap. 59. Goldast.: Monarchia Romani imperii. 1621. I. p. 77.

³⁾ Gierke i. m. III. 519. 1.

függés hangsúlyozása ép úgy, mint Plafonnál, mint Aristotelesnél vissza-hatás jellegével bír. A római birodalmat elfoglaló fiatal népek individualistikus hajlamaiknál fogva a társadalmi, az állami életet megsemmisítéssel fenyegették. Ezek szabadságszeretetével, egyéni függetlenségre irányzott törekvéseivel szemben jelenik meg, öntudatlan reakcióként az emberiség, mint birodalom egységének, részei összefüggésének, szerves kapcsolatának hangsúlyozása a középkor összes államtani íróinak műveiben.

2. §. Az egyház.

Az egész ó-kor, úgy a görög, valamint a római felfogás, eltekintve egyes sporadice fellépő elméletektől, az összesség, az állam feltétlenségének, mindenhatóságának tanát hirdette s e felfogást valósította is meg összes intézményeiben, az egyén teljes alárendeltségét mondván ki egész jogrendjében.

E függőség nem csupán a külső tevékenységre vonatkozott, hanem fennállt a polgár meggyőződésére, lelki életére nézve is. Az egyéni tulajdonságok e két köre különválasztva még nem volt; az ember egységes lényként jelentkezett, értelem- s kedélyvilága szűk körre szorult, élete még pusztán a cselekvésben állott. Ki a hazai isteneket támadta meg, ki azok uralmát kétségbe vonta, ép oly bűncselekményt követett el, mint az, a ki az uralkodók tényleges anyagi hatalma, felségjoga ellen intézett támadást.¹⁾

A római birodalomnak az egész ismert világra történt kiterjedése, az összesség hatalmának óriási növekvése az európai társadalomban, mint látszik, fordulópontot képezett. Az anyagi világ feletti uralom, a természet erőinek kihasználása, a művészetek bizonyos fokának általánossá válta, az ismeretek elterjedése visszahatással voltak az egyes kedélyére, azt bensőbbé, mélyebbé, nehezebben kielégíthetővé tették; az egyénre tehát új korszak virradt, de ez új életben az egyes magára még nem

¹⁾ Bradley i. m. 9. 1. – Sokrates elítéltetése is erre vezethető vissza. Xen. Mem. I. 1. V. ö. az egyes írók üldözésére vonatkozólag Schvarcz Gyula: A görög államforma jelentősége a művelődésre (1886.) ez értekezését.

támaszkodhatott;¹⁾ támogatásra, segítségre volt szüksége, melyet csak egy magasabb intézménytől nyerhetett.²⁾

Természetes folyománya ennek azon változás is, melyen, az egyes átalakulásának megfelelőleg, e korban a vallás keresztül ment, midőn üres szertartásokból, a másvilág tüneményeinek magyarázatát kíséző gyermekes mesékből a kedélyvilág' kielégítését célzó, az érzelmekre, a képzeletre ható, felemelő és megnyugtató, fenséges és mystikus tanná vált. E módosulás folyományaként egy új, az ó-korban teljesen ösmeretlen alakulat támadt, mely első sorban tagjai kedélyének, érzelmeinek, lelki vágyainak kielégítését szándékolta; e célból szervezkedett, külön intézményként létesült, majd megalakulva terjeszkedni, eszméinek híveket szerezni; azokat kizárólag a maga számára biztosítani törekedett³⁾ s megerősödvé, magát azon korlátoktól, melyek közt az egyes, valamint annak mindennemű társulása mozgott, felszabadítani akarta, magára nézve a szabadságot, a függetlenséget feltétlenül állította; e követelménnyel azonban csak az állam ellen lépett fel, míg hívőire nézve a szabadság megszorítását ép úgy fentartotta, mint a hogy azt azelőtt a világi közület tette volt, s kivüle üdvösséget ép úgy el nem ismert,⁴⁾ mint a hogy bármely állam felfogása szerint rajta kívül emberhez méltó életét folytatni nem lehetett.⁵⁾

¹⁾ L. ez átalakulás lefolyásának megragadó leírását Pulszky Á. i. m. 151. és köv. lapjain.

²⁾ Nem csatlakozhatunk ennél fogva K. Hackenschmidt (i. m. 25. és köv. 1.) állításához, melylyel azt vitatja, hogy Pál apostol már az egyesnek Istennel való közvetlen érintkezését hirdette volna. V. ö. evvel szemben Eph. I. 22.; IV. 10. Korinth. XII. 12. Kelemen: Korinth. cap. 9. és 11.

³⁾ V. ö. W. Schreiber: Die religiösen u. politischen Doktrinen unter Ludwig dem Bayern. 1858. 4. 1.

⁴⁾ L. e felfogás teljes uralmát már az egyház-atyáknál (Őrig.: Hóm. III.; Ép. in Jós. cap. 51.; de különösen Cypriánál, H. Schmidt i. m. 51. L); továbbá Szt. Ágostonnál (Dorner: Augustinus. 1873. 224. 1); hasonlókép Aqu. Szt. Tamásnál, ki kijelenti, hogy állam csak egyhitűek közt állhat fenn (Baumann: Die Staatslehre des heil. Thomas von Aquino. 1873. 15. l.)

⁵⁾ Az ember egyéniségének méltánylása tekintetében mind a mellett a keresztyénség felfogása haladást jelent az ó-koréval szemben. Itt már az egyes lelki élete önálló becszel bír, az külön gondoskodás tárgyát képezi. Ez eszme, kapcsolatosan a germánok által a középeurópai társadalomba átültetett szabadságérzettel, képezi alapját azon gondolatmenetnek, mely az

Az életnézetben mutatkozó változás nem maradt hatás nélkül a világi alakulatokra sem. Míg eddigelé az egyes, ha az állam által követelt földi követelményeknek eleget tett, életfeladatát teljesítette, míg ez ideig más erényt, mint azt, mely az állam létének biztosítására szolgál, más és magasabb czélokat, mint a melyeket a világi életre nézve az állam kitűzött, az emberek nem ismertek:¹⁾ addig az egyház keletkezésével új láthatár, új élet, új boldogság tárult fel az összesség előtt, új feladatok hárultak az egyénekre, melyek eleinte mint Isten iránti, később mint önmaga iránti kötelességek léptek fel. Az állam, a földi közönség, mely eddig önczélú volt, a túlvilágról való gondoskodás uralkodóvá váltával e jellegét elvesztette, s eszköz gyanánt kezdett jelentkezni eme magasabb, tisztább élet elnyerésére. Helyét csaknem minden téren az egyház foglalta el, az igazgatási ágak fontosabbjait mind kezeibe kerítette; úgy, hogy az állam tagjaival szemben csak ott jelentkezett, hol büntetni, sújtani, kiadások fedezéséről gondoskodni kellett, a melynek tehát az alattvalók csak összes terheit, de jótéteményeit sohasem érezték, s mely így méltán jelentkezhetett, mint a rossz, a gonosz képviselője.²⁾

Az új alakulat, az egyház egysége tekintetében kétség sem merülhetett fel. Ha talán e gondolat eleinte nem is hangsúlyoztatott, mert hisz az egy ekklézsiánál arra szükség sem volt, az egyházközségek szaporodtával ez eszme mindinkább előtérbe nyomul. Egész határozottsággal lép fel már az Apologétáknál; megtalálható Irenaeusnál,³⁾ Originesnél,⁴⁾ Cypriánnál,⁵⁾ s mindinkább kifejezést talál azon jelentőségben, melyet a római püspök az egész egyházban nyert.⁶⁾

újkori államelméletekben az individualistikus felfogás teljes uralmát megteremtí, s a melyre a jelenkor kiegyenlítői irányzata is visszavezethető.

¹⁾ F. Foerster: Der Staatsgedanke. 13. 1.

²⁾ L. Eicken i. m. 368-388. 1.

³⁾ V. ö. Hackenschmidt i. m. 87. 1.

⁴⁾ το όλον σώμα των συναγωγών ης εκκλησίας. Orig. Op. töm. XIII.; id. Hackenschmidt i. m. M6. 1.

⁵⁾ I. I. Buss: Über den Einfluss des Christenthums auf Recht und Staat. Zeitschr. für Theologie. 1810. Bd. IV. 208. 1. – H. Schmidt i. m. 127. 1.

⁶⁾ L. e tisztség fejlődésére G. Mirbt: Quellen zur Geschichte des Papstthums. 1895. című művét. – V. ö. külnbün Johannes Parisiensis:

E közület, az egyház egységének hangsúlyozása még ugyan nem zárja ki annak mechanikus felfogását,¹⁾ itt azonban abban, hogy ily gondolatmenetet nem találunk, szinte a priori biztosak lehetünk. Ott ugyanis, hol az összesség egész élete a részek folytonos tevékenységében állt, s az ellentétes erőkkel szemben a tagok közti kölcsönhatás fontossága minden pillanatban előtérbe lépett, mint ez a szervezkedő, a létéért küzdelmet folytató egyházban történt, ily irányú nézetek már előre is kizártnak tekinthetők. A keresztyén egyházzól alkotott kezdetleges felfogás azt valóban organikus képződménynek tartja.

Az út, melyen haladva az írók e gondolat mélyebb kifejtéséhez eljutottak, már az Új-szövetségben adva volt.²⁾ Az egyház, mondja az írás,³⁾ Krisztus teste, illetve az egyháznak, mint egységes testnek, feje Krisztus.⁴⁾ A gondolat, mely az emberi társas alakulatokra vonatkozólag már a görög bölcseletben is kifejezést nyert, s mely az organikus test tagjai között összefüggést, de e mellett azok különféleségét is hangsúlyozta, itt tehát újra előtérbe nyomul, módosulva egy más eszme által, mely már a keresztyén vallás, mint a szeretet vallása, elveiből fakadt, neve-

Tractatus de regia potestate et papali, lib. I. cap. 3.: una est omnium fidelium Ecclesia et unus populus christianus. Scharđ. p. 148. – Somnium Viridarii L cap. 38.: in regimine majoris mundi omnes in Christo sumus unum corpus. Hujus corporis cap üt est Roman um pontifex. – II. cap. 6.: . . . ecclesia est unus populus et unum corpus mysticum: idcirco oportet esse in ea unum caput, quod omnibus aliis membris praesideat. – Az egyház uralomra jutásával a külsőleg látható, s az egész keresztyénséget összefoglaló fő ugyan a császárság volt (Dialóg, mirac. II. 235. 1. – Hüg. Chronic. II. c. 16. Mon. Germ. VIII. 391. 1. v. ö. Eicken i. m. 215. L), csak később, az egyház hatalmának tetőpontján váltja fel a császárságot e tisztében a pápaság.

¹⁾ Más nézetet vall Gierke i. m. III., 515. 1. s utána Schubert: Johannes von Salisbury. 1896. Diss 10. 1.

²⁾ Pál I. levele a Korinthusbeliekhez XII., 12-20.; Rómabeliekhez 12., 4. és 5.; Ephes. IV., 15-17.; Kol. I. 18. és 21. – Zwischen Christus und der Gemeinde besteht nicht (nach Paulus) das Verhältniss eines mechanischen Nebeneinanderseins, sondern das Verhältniss eines organischen Ineinanderseins, so das Eines nur ist i n und m i t dem Ändern. Hackenschmidt i. m. 28. 1.

³⁾ Eph. L, 22-23.; IV. 10.; V. 13. és 30.

⁴⁾ I. Korinth. XII. 27.; X. 17.

zeten a tagok egyforma jelentőségének, egyenlő fontosságának képzete által. Csak természetes már most, hogy e gondolattal kapcsolatosan a kölcsönhatás fogalma is sokkal jelentékenyebb mértékben lépett előtérbe, sem mint az a görög bölcsesek munkáiban jelentkezett.¹⁾

Az apostol által használt hasonlatot a testről az egyházi atyák tovább is fentartják.²⁾ Hermas az egyházat az igazak testének nevezi, a melyből az istentelenek kizáratnak, hogy a test tisztán maradjon.³⁾ A második századból való „Epistola ad Diogenetem”-ben azon gondolat nyer kifejezést, hogy a keresztyének oly viszonyban vannak a földi világgal, mint a minőben a lélek van a testhez: miként a lélek látható testbe van zárva, akként időznek a keresztyének is a világban, kegyességük azonban láthatatlan;⁴⁾ a világ, melyet vétkeiért büntet, gyűlöli, miként a test is gyűlöli a lelket, de a mely azért nem szűnik meg a testnek szolgálni, mint a hogy a keresztyének is jót tesznek a világgal; s miként a lélek az anyagi nélkülözések folytán csak erősödik, ép úgy növekszik az egyház is az üldözések következtében.⁵⁾

Másutt ismét, mint a gnostikusoknál, az ember hármass felosztása az egyházra nézve is alkalmazást nyert.⁶⁾ Majd a tannak közzlése, a predikáció jelentkezik úgy, mint az egyház életműködésének egyike, azonosnak tekintetvén a légzéssel, a mely ép úgy, mint emez, a tagok életben tartásához szükséges.⁷⁾

¹⁾ Dilthey állítása szerint Pál apostol levelében tett fenti hasonlat képletes lenne, a mennyiben az apostol sohasem gondolt volna arra, hogy az egyházat szerves egésznek tekintse. I. m. 431. I. V. ö. evvel szemben előbbi I. 2. jegyzet.

²⁾ Kelemen, Korinth. cap. 9. és 20. A keresztyének egy testet képeznek; bármely szervezet azonban csak akkor egészséges, ha tagjai harmonikusan egymást kiegészítik. Hackenschmidt i. m. 51. 1.

³⁾ Sim. IX. 17. 5. idézve Seeberg: Der Begriff der christlichen Kirche. 1885. 9. 1. – V. ö. Hackenschmidt i. m. 81. 1.

⁴⁾ C. 6. (Otto: Corp. apolog. 1842. torn. II. p. 480.) Seeberg i. m. 14. 1.

⁵⁾ Hackenschmidt i. m. 68. 1.

⁶⁾ Hippolit Philos. X., 9. (ed. Dunker-Scheidevvin p. 502.) *Kai τῆς εἶς εἶναι ἐκκλησίας ἀγγελικῆν, ψυχὴ καὶ χοῖκῆν, ὀνόματα ὅτι αὐταῖς ἐκλεκτῆ, κλητῆ, αἰχμάλωτος.* – Seeberg i. ni. 16. 1.

⁷⁾ Irenaeus: Adversus haeres. III. 21. í. (ed. Harvey. II. p. 131.) quem admodum aspiratio plasmationi ad hoc, ut omnia membra percipientia, vivificentur. Soeben i. m. 17. 1.

E klasszikus felfogásnak megfelelőleg mindazok, kik a szétválásra, shismára törekednek, úgy jelentkeznek, mint a kik egy élő test, Krisztus testének szétszakítását czélozzák.¹⁾ Alexandriai Kelemennél e tan változást szenved; ugyanazon megkülönböztetés tér itt vissza, melyet Aristotelesnél az államra vonatkozólag látunk, midőn ez annak tagjai közt – azokat különböző módon értékelve – különbséget tesz. Kelemen szerint ugyanis az egyház egységes testében azok, kik csupán névleg keresztyének, a húst (*0άρζ*) képviselik szemben a valódi keresztyének összegével, az alakulat szellemével.²⁾

A felfogás tehát, hogy az egyház szerves egész, a melynek tagjait a szeretet, az igazságosság kapcsolják egybe, melyben minden egyes tagnak meg van a maga szerepe, fontossága, az egyes tag sérelmét, annak hitetlenségét minden más tag megérzi, az egész közönség megszenvedti.³⁾ általános.

A kapcsolat külsőleg is kifejezést nyer, a szervezkedés kifelé is megindul, s az eredetileg homogén összességben az egész működésének megfelelőleg különböző szervek keletkeznek. Mindenekelőtt kifejlődik a vezetésnek, az irányításnak orgánuma a püspökségben; utána az egész hierarchikus rend. E szervezet lassanként nő, rendezettebb és rendezettebb lesz, fontossága mindinkább emelkedik, idővel az egész képződmény lényegévé válik, s ez által impulzust nyújt az egyháznak egy más, az eddigőtől eltérő felfogására, melyre az írásban utalást azonban már szintén találunk,⁴⁾ oly elméletre, mely azt Istentől alkotott üdv-intézménynek tekinti. Ez utóbbi nézet az előbbit lassanként teljesen ki is szorítja,

A püspök fontosságát az egyház egységének megállapításá-

¹⁾ Ib. IV. 33. 7. (II. p. 261.) – Seeberg i. m. 17. 1. – V. ö. Tertullian: De poenit. c. 10.; v. ö. Seeberg i. m. 25. és 26. 1.

²⁾ Strom. VII. c. 14. §. 87. (Dindorf. III. p. 328.) . . . *ὅλ το ὄνομα ἐπι,κλήμενοι, μόνον βιοῦντες δε ου κατά λόγον, σάρκες εἰσί, το Θε σώμα τούτο πνευματικόν, τουτέστιν η αγία εκκλησία . . .*; v. ö. Seeberg i. m. 31. 1. „Es ist klar, dass die *σά* für das Wesen jenes Begriffes nicht von eonstitutiver Bedeutung sein kann”; továbbá Hackenschmidt i. m. 149. és köv.

³⁾ V. ö. H. Schmidt i. m. 139. 1.

⁴⁾ V. ö. I. Kor. III. 9, 16., Ephos. II. 21.; L Péter II. 5. V. ö. különösen Hernias hasonlatát a toronyról. Vis. 3. Hackenschmidt i. m. 76. 1.

nál már Irenaeus kiemeli;¹⁾ felmerül továbbá ez eszme Chrysostomos „*Περὶ ἱερωσύνης*” című művében,²⁾ jelentkezik az Origines irataiban;³⁾ mindamellett itt még annak állításával, hogy a papság az egyházban főjelentőségű, nem találkozunk. Lassanként azonban kifejlődik az a gondolat, mely e tisztségben látja a hívők összessége központját és támasztékát. Csak az ezen lelkesítés vezetése alatt álló közönségben van valódi hit csak is itt lehet szó az üdv megszerzéséről;⁴⁾ s így többek közt Cyprián már ki is mondja, hogy mind az, a ki magát a püspök fenhatósága alól kivonja, többé nem tagja az egyháznak, sőt megszűnik keresztyén lenni.⁵⁾ E tannak elfogadásával, azon kijelentés megtételével, hogy az egyházban oly egyének, laikusok is szerepelnek, kik abban, mint azt gyámolító elemek sem vesznek részt, kik tehát bár annak névleg elemeit képezik, mivoltára egyáltalában be nem hatnak; kikkel szemben az alakulat pusztá esz-közként jelentkezhettek, az velők mi szerves kapcsolatban sem áll: adva van az egyháznak intézménynyé (institutio)⁶⁾ Isten által létesített, de azért mesterséges alkotmánynyá való átala-

¹⁾ Adv. haeres. L, 10. 2. (I. p. 92.) hozzá ténén: «αὶ οὐτε αἱ Ἰνρίας ἰδυμέναι ἐκκλησίαι ἄλλοι, ἡετικαὶ τὶ ἄλλοις Ἰσααδιδόσοις. Seoborg i. m. 18. 1. – V. ö. Hackenschmidt i. m. 94. L, ki azt állítja, hogy Irenaeus a püspököt csak szervnek, hivatalnoknak tekinti. Hasonló kijelentéseket látunk már előbb antiochiai Ignác leveleiben (Eph. 6.; Phil. 2.); v. ö. Hackenschmidt i. m. 55. és köv. 1.

²⁾ V. ö. Seeberg i. m. 32. 1.

³⁾ Cantic. III, hol a püspökök Isten háza oszlopainak, a presbyterek az ezeket összekötő gerendáknak neveztetnek. Hackenschmidt i. m. 153. 1.

⁴⁾ L. Eicken i. m. 114 1. V. ö. Herzog R. E. Bd. VIII, Bd. 1881. „Kirche” szó alatt.

⁵⁾ De cath. eccl. unitate. c. 5. episcopatum quoque ipsum unum atque indivisum probemus. Mirbt: Quellén 11. 1. – Ép. 55. 24. (ed. Hartel. L p. 617.): quisquis ille est et qualiscunque est, christianus non est, qui in Christi ecclesia non est . . . . qui nec fraternam caritatem nec ecclesiasticam unitatem tenuit. V. ö. ép. 33. 1. (L p. 566.) . . . . ut ecclesia super episcopos constituatur et omnis actus ecclesiac per eosdem praepositos gubernetur; ép. 66. 8. (I. p. 733.) . . . . ecclesia, quae catholica una est, scissa non sit, neque divisa, sed sit utique connexa et cohaerentium sibi invicem sacerdotum glutino copulata. – Seeberg i. ni. 31. és 'M'. 1. – Hackenschmidt i. m. 178. 1. – H. Schmidt i. m. 178. 1.

⁶⁾ Cyprian már így nevezi. Ép. 14. idé/Ac liackenschmidt i. m. 176. 1.

kulása, oly alakulallá, mely tulajdonkép csak a papságból áll, a mennyiben már többé nem magok a kegyeszek azon eszközök, melyek segítségével az üdv, mint Isten szeretetének folyománya, az egyesekre, az egyház laikus tagjaira száll, hanem e tulajdonság csak annyiban lakozik bennök, a mennyiben épp a papság állal osztogattnak.¹⁾

Szt. Ágostonnál tehát az egyháznak már kettős felfogásával találkozunk. E nézetek egyike szerint az egyház a kiválasztottak összessége, mely, mint ilyen, szerves egész, másrészt azonban az egyház az üdvözülés intézménye, mint ilyen, mechanikus alakulat.²⁾

Míg egyrészt a régi hasonlatot a testről ő is felemlíti, s így azokat, kik a valódi hitet nem tartják, a test rossz nedveivel hasonlítja össze,³⁾ avagy különbséget tesz a külső, testi, s a belső, azaz lelki ember között, amazok összessége a földi, emezéké a lelki állapot képezvén; addig másrészt oly képeket használ, melyek arra engednek következtetni, hogy az egyháznak másik, azaz intézményi jellegét tartotta szem előtt, így kiemeli, hogy a névleges keresztyének nem tartoznak az isten házához; majd konkolyhoz (Máté XIII. 24.), polyvához hasonlítja őket, magát az egyházat paradicsomnak, Noé bárkájának nevezi, azt tehát oly alakulatnak tartja, mely a hívők ténykedésétől, működésétől függetlenül áll fenn.⁴⁾ A püspökségnek fontosságát az egyházban ő is hangsúlyozza,⁵⁾ másrészt viszont az „Isten városa” fogalommal oly alakulatra utal, melynek, mint államnak,

¹⁾ V. ö. Seeberg i. m. 36. 1. – H. Schmidt i. m. 140. 1.

²⁾ A. Dörner: Augustinus. 1873. 288. és köv. 1. – A két alakulat közt eltérés létezhet, legalább még szerinte; L. Seeberg i. m. 41. 1.

³⁾ Ép. Joa. ad Parth.: Tract. III. §.4. (ed. Veneta tertia. Bassani, 1807. töm. IV. p. 1117.) . . . sic sunt in corpore Christi quomodo humores mali.

⁴⁾ De bapt. VII., c. 51. (t. XII. col. 256.) Alios autem ita dici in domo, üt non pertineant ad compagem domus, nee ad societatem fructiferae pacificaeque iustitiae, sed sicut esse palea dicitur in frumentis. Seeberg i. m. 45.1. – V. ö. továbbá H. Schmidt: Des Augustinus Lehre von der Kirche. Jahrbücher für deutsche Theologie. 1861. Bd. VI. 204. és 213. 1.

⁵⁾ Szt. Ágoston: Ep. 69. ad Florentinum Papianum: Ilii sunt ecclesia, plebs sacerdoti adunata et pastori sua grex adhaerens, unde scire debes episcopum in ecclesia esse et ecclesiam in episcopo, et si quis cum episcopo non sit, in ecclesia non esse. Dörner i. m. 287. 1. – V. ö. szemben ezzel Schmidt i. m. Jahrb. für deutsche Theol. Bd. VI. 215., 237. 1.

szerves jellege (az akkori világnézet szerint) kétségbe nem vonható.¹⁾

Az egyháznak intézményként való felfogása egységét csak növelte. Világuralomra jutásával, a papság szervezkedésének befejezésével²⁾ egy erős, hatalmas rend keletkezésével az egység eszméje, mely a keresztyén vallás kiinduláspontját képezte, csak megerősödött;³⁾ e gondolat alkalmazása még általánosabbá vált, s megvalósulásának teljességéhez a pápa egyeduralmának kifejlődésével jutott;⁴⁾ s miként annak életnézetében folyton kifejezést adott, magát mindenkire nézve az üdvözülés egyedüli eszközének hirdetve, e hivatását az egyház, hatalmának az összes uralkodók fölé történő kiterjedésével, tényleg megvalósítani is kívánta.⁵⁾

¹⁾ A civitas Dei-re nézve a szervesség feltétlenül áll is: csakhogy Augustinus e kifejezés alatt nem a látható egyházat, sem a korábbi atyák nézetének megfelelőleg a végítéletkor megvalósuló országot, hanem a folyton fennálló, az üdvözülteknek örökké létező közösséget, a „communitas sanctorum”-ot vagyis az egyháznak gonoszoktól ment lényegét érti. De civ. Dei lib. XX., c. 9.: Ecclesia et nunc est regnum Christi, regnumque coelorum; I. Munkálatok a pesti növendék papság egyház-irodalmi iskolájából (1861. 25. folyam) 220. l. – V. ö. Seeberg i. m. 47. l. A szentségek, a praedestinatio fontosságát e közösségre nézve részletesen fejtegeti H. Schmidt i. m. Jahrb. f. deutsche Theol. Bd. VI. 209., 218. és köv. l.

²⁾ Damit (mit der Unterscheidung von Kleros und Laos) war eine Ungleichheit unter den Getauften gesetzt, welche dahin führte, dass man die Kirche nicht mehr, als ein organisches Ineinandersein, sondern als ein mechanisches Über- und Untergeordnetsein ansah, und damit den Kirchenbegriff von dem man ausgegangen war in sein Gegentheil verkehrte. Hackenschmidt i. m. 432. l.

³⁾ V. ö. Schreiber i. m. 5. l.

⁴⁾ Ez egység szükségéről I. Marsilius Patavinus: Defensor pacis. Pars II. c. 22.; majd Augustinus Triumphus, Summa de potestate ecclesiastica című művét, ki abból a gondolatból indul ki, hogy miként a testben az összes tagok mozgásukat a szívtől nyerik, akként az emberiség mystikus testében is ily egységes irányításnak kell lenni. A szívet itt a pápa képezi. Friedberg: Die mittelalterlichen Lehren über das Verhältniss von Staat und Kirche. Zeitschrift für Kirchenrecht. Bd. VIII. 1869. 94. és 135. l.

⁵⁾ Az egyház miségének felfogásában végbe menő ezen átalakulás, nem csupán a theologiai íróknál mutatkozik, hanem feltalálható a jogászok (glossátorok és kanonisták) nézeteiben is. – E szervezet kezdetben ezeknél is mint többé kevésbé organikus jelleggel bíró személyösszesség jelentkezik (I. Gl. ord. ad. 1. u. G. 11., 14.; Joh. Andreae c. 4. X. 1., 6. nr. 13.), később azonban e felfogásban változás áll be, a mennyiben ez alakulat intézeti jel-

Az egyház intézménykénti felfogásának terjedésével halványodni kezdett a hívek összességének mint szerves egésznek gondolata; ez eszme teljesen azonban soha ki nem halt. Eltekintve a folytonosan használt „caput”, „membrum”, „corpus” kifejezésektől,¹⁾ erre mutat többek közt az „Egyház korai”-ról szóló, névtelen szerzőtől származó mű; erre utal Alvarius Pelagius²⁾ munkája, melyben a „corpus ecclesiae”-ről számtalan alkalommal említést tesz, hol részeinek összefüggését, hol a benne jelentkező működések különféleségét emelve ki;³⁾ ez jelentkezik továbbá mindazon képekben,⁴⁾ melyek az egyházzal szembeni későbbi munkákban is folyton előfordulnak.⁵⁾

lege lép előtérbe. Az átalakulás akként ment végbe, hogy eleinte az egyes egyházaknál, azok tárgyi állaga (loci inclusi muro) hangsúlyoztatott, majd ezek tekintetében azon gondolat jutott érvényre, hogy egy az egyházban szereplő személyek akaratól különböző akarat az, mely az egyes ekklesiában, illetve az egész egyházban megtestesül. – V. ö. Gierke i. m. II. 19. és 27. §§.; továbbá i. m. III. 252. és köv. 1.

¹⁾ L. VIII. Bonifác: „Unam Sanctam” (1302.) bulláját Mirbt: Quellén. 88. 1. – Mars. Pat. Defensor pads. Pars II. cap. 22. Esse autem unicum episcopum aut ecclesiam omnium aliarum caput. – Antonius Rosellus. Monarchia, I. L c. 67. Una est ecclesia, habens unum caput summum pontificem. Goldast: Monarchia. L p. 291.

²⁾ De planctu ecclesiae. Ulmae. 1474.

³⁾ Alv. Pel.: De planctu eccl. lib. I. art. 63. G.: Oportet enim ad diversas actiones diversos homines deputari, ut expedite et sine confusione fiant, sicut in corpore diversa membra sunt necessaria ad diversas actiones.

⁴⁾ Somnium Viridarii. I. I. c. 38. Quia sicut in capite vigent sensus, quibus caetera membra reguntur et sicut ex capite derivantur nervi, quibus ipsorum membrorum compagine ad invicem connectuntur . . . sic in capite scilicet Romano pontífice, qui omnibus praesesse noscitur, spiritualiter vigere debet distinctio et sapientia, quibus Christi fideles, qui sunt membra ecclesiae dirigantur; . . . Goldast: Monarchia. L p. 77.

⁵⁾ Ugyanez a gondolat nyer kifejezést (bár az író intencionak megfelelőleg az alakulat egy monstrum képét mutatja) Marsilius Patavinus művében is, hol az egyházat ő agyaglábú colossushoz hasonlítja: Defensor pacis P. II. c. 24. Qui vero vidi et affui, videre videor quam Danielis secundo Nabuchodonosor terribilem statuam in somnio recitatur vidisse, caput siquidem habentem aureum, brachia vero et pectus argentea, ventrem autem et foemora aerea, tibias quidem ferreas pedumque partem unani ferream et reliquam fictilem. Quid enim aliud ingeris haec statua, quam status personarum curiae Romanae sen summi pontificis quae olim perversis hominum terribilis, nunc vero cunctis studiosus horribilis est aspectu. Hujus enim statucae superiora

Utóbb a romanistikus felfogás az egyházat a többi államokkal helyezi egy sorba (Bellarmin), azt a római császársággal, francia királysággal hasonlítva össze; kiemeli, hogy az alkotmányjal külön fővel, önálló akarattal épp úgy bír, mint amazok.¹⁾ A körébe tartozók tehát polgárai, kik épp úgy meg vannak határozva, mint ezek alattvalói, ilyenek gyanánt jelentkezvén mindazok, kik a keresettség szentségében részesültek s az istentiszteletben résztvesznek.²⁾

membra caput, pectus et brachia, quid sunt alia in conspectu, in affectu et in amplexu quam aurum et argentum et opera manuum hominum? Ejus venter et foemora, quid aliud, quam secularium litium, seu causarum calumniarumve ac Symoniacarum negotiationum, tarn spiritualium, quam carnalium, rerum sonitus ac tumultus . . . . Quid aliud, die quiesco, aenea foemora, quam voluptatum, luxus et vanitatum quasi omnium, etiam laicis indecentium, apparatus pomposus, quem sensibus hominum imprimunt qui caeteris esse debent castitatis ac honestatis exemplum? Ipsius autem fereae tibiae ac pedes ac digiti, quibus statua figitur, scindunt partes fictiles et testei, in quid aliud tendunt, quam secularium principatum, regnorum et provinciarum usurpationem . . . . Pedum vero bases ac digiti testei, fictiles ac proinde fragiles, quid aliud representant quam inconstantiam Romanae curiae? quid aliud notant quam quibus innititur Ro. pontifex adversum Christi fideles opprimendos, occasionum debilitatem, non modo dicam falsitatem et iniquitatem omnibus manifestam. – V. ö. ezeken kívül Job. Gerson: De potestate ecclesiastica et de origine juris et legum. 14:17. es De auferibilitate papae ab ecclesia 1420. ez. műveit.

¹⁾ J. Köstlin: Das Wesen der Kirche. 1872. 5. 1.

²⁾ Míg mi itt az egyháznak intézményként mutatkozó felfogását láttuk, másutt e képződménynek oly jellegű fogalmával találkozunk, mely az egyének közti kapcsolatot sokkal lazábbnak tekinti, azok közt szinte minden összefüggést tagad s ennél fogva a tagok közt is minden szervezetet feleslegesnek tart. E gondolatmenet kifejezését a reformáció felfogásában találta s végső consequentiája e tannak a láthatatlan egyház, az „ecclesia invisibilis” fogalmában mutatkozik, bár nyomai fellelhetők ott is, hol az egyház, mint azt már Zwingli tévé, az egyes egyének egymással mi kapcsolatban sem lévő hitére lön alapítva. – Kétségtelen azonban, hogy ezzel ellentétes, a szerves felfogásra utaló gondolatot még itt is találunk, pl. Hús: De ecclesia. c. 3. (Joanriis Hús et Hieronymi Pragensis hist, et monumenta Norimb. 1558. vol. L, föl. 199. b.) Amplius est notandum, quod sicut aliquid est in humano corpore, quod non est pars ipsius corporis ut sputum, phlegma, stercus . . . . et illud non est de corpore, quoniam non sit pars corporis . . . . sic aliquid est in corpore Christi mystico quod est ecclesia et tamen non est de ecclesia, quoniam non sit pars ejus – Az előbbihez hasonló gondolat, mely Melanctonnál nyer kifejezést, ki az egyházzal ugyan egy bizonyos

Az egyház eredetének kérdése rendesen fel sem merül.¹⁾ Az alapítás ténye a látható egyházra nézve annyira nyilvánvaló, hogy azt különösen hangsúlyozni felesleges. A kutatás még az egyház mikénti egységessé váltának vizsgálatára sem irányult, mert hisz a külömhöző gyülekezetek összetartozósága – mint láttuk – már eleitől kezdve hangsúlyoztatott.²⁾ A lassú fejlődés,

renddel bíró, s meghatározott szabályok szerint működő szervezetnek tekintette, mely az állam berendezéséhez azonban nem hasonlít és sokkal inkább helyezhető párhuzamba tanítványok, hallgatók gyülekezetével. A kapcsolat az egyes tagok között e felfogás szerint is egész laza, lazább, mint az organismusban lehetne, összefüggés pusztán a fővel, Krisztussal van, s így e tan is inkább individualistikus felfogáshoz sorozható. Loci p. 97. 1.: Sed coetum fidelium esse similem scholastico coetui . . . . Seeberg i. m. 117. 1. – Hasonlóképp Calvin: Institutio relig. Christ. I. IV. c. 1. §. 4. 5.: . . . . ecclesiam non aliter aedificare, quam aeterna praedicatione (ed. Tholluck. 1835. II. köt.). – Seeberg i. m. 122. 1. – Az egyház organikus felfogásának legteljesebben Luther álláspontja felel meg, a mely ennél fogva ép középhelyet foglal el a Zwingli-féle atomisticus és a római intézet jellegű elmélet között, kinek tana szerint az egyház nem csupán a híveknek a hitben kifejezést nyerő, Istenhez való viszonyában áll, hanem tulajdonképp ez egyéneknek közössége, a mely közösség ugyan jogi egyesületnek nem tekinthető, de a hívek közt létező kölcsönhatás következtében bizonyos egységet mutat, bizonyos szervezetet megenged és szükségessé is tesz. V. ö. Seeberg i. m. 85. 1.; valamint a C. A. Art. VII., továbbá Apoll. August. At Ecclesia non est tantum societas externarum rerum ac rituum sicut aliae politiae, sed principaliter est societas fidei et spiritus sancti in cordibus, quae tamen habet aeternas notas ut agnoscere possit etc. . . . J. Müller: Dogmatische Abhandlungen. 152. 1. – V. ö. Luther's Werke. Bd. XXVII. 96.1.; Bd. XLIV. 107. és köv. L, valamint Seeberg i. m. 86. és köv. lapjait. – „... . dabei man äusserlich merken kann wo dieselbe Kirche in der Welt ist.” (WW. Bd. XXVII. 108. 1.) Ezen külső jelek „kereszttség, szentség, evangéliom hirdetés.” – Die Ecclesia ist das heilige christliche Volk (Bd. XXV. 355. L) Nem egyenként találjuk fel az üdvöt, hanem a közösségben (Bd. XLIV. 107. 1.); v. ö. Seeberg i. m. 87. és 88. 1. De viszont e közösség nem úgy jelentkezik, mint egy zárt, üdvöt nyújtó testület. Ebből folyik a lelkeség általánossága. E gondolat később még teljesebben visszatér, mint pl. Kahnisnál (Die lutherische Dogmatik. 1868. III. 531. és köv. L), a hol az egyház szervezett közönségnek, valóságos organismusnak nevezetik. – V. ö. Seeberg i. m. 228. 1.

¹⁾ Máté XIII. 31.; v. ö. Döllinger I. L. Ignác: A keresztység és egyház az alapítás korában. Pest, 1869. 201. 1.

²⁾ Pál lev. az Eph. IV. 5. és köv.; L Korinth. XII. 13. – Az *ἐκκλησία* kifejezés alatt Pál azonban még csak az egyes egyházat érti. Hackenschmidt i. m. 32. 1. – Az *ἐπίκλησις* kiemelkedésében separatistikus törekvéseket lát H. Schmidt i. m. 114. 1.

a fokokénti növekvés gondolata mindamellet már az egész evangéliumból kitűnik, mit a magvetőnek (Máté XIII. 24.), a mustármagnak (Márk IV. 30.) példázata is igazol.¹⁾ Az evangélisták után továbbfűzésére ez eszmének alig akadunk,²⁾ csak jóval később, a XV. században látjuk ismét visszatérni e felfogást s fellépni az egyház fejlődésének gondolatát azon már fentebb említett „De aetatibus ecclesiae” című műben, melyben a névtelen szerző az egyház gyermekkoráról, férfikoráról és öregségéről szól.³⁾ De ha ekként az eredet kérdése a látható egyházra nézve nem is merült fel, megjelent az a láthatatlan egyházra az üdvözültek összességére vonatkozólag s e tekintetben oly nézetekre, melyek az egyházat a tagok lelki munkálkodása, azok összehatása eredményének tüntetik fel, s így szervesnek tekintett működés folyományának tartják, akadunk.⁴⁾ így jelentkezik e tan Justin

¹⁾ V. ö. H. Schmidt i. m. 30. 1.

²⁾ Hernias Vis. L 4.; 4., 2.; hol az egyház mint öreg, majd mint megifjodott nő emlittetik: Hackenschmidt i. m. 81. 1.

³⁾ Anonymi auctoris: Tractatus de aetatibus ecclesiae, (1450.) in Goldasti: Monarchia Romani imperii sive tractus de jurisdictione imperiali I. Hanoviae. – Caput 3, De aetatibus Ecclesiae. Non inscite Seneca Romanae urbis tempóra distribuit per aetates; nielius tamen et perfectius tempóra Ecclesiae per aetates distribuuntur. Infantia quidem post ascensionem Christi incoepit, quamvis de Christi latere fluens ante videtur nata.... Pueritia Ecclesiae, seu magis proprie loquens, puellarum aetas incoepit ab eo tempore, quo beati Apostoli ab invicem divisi sunt, ut in omnem terram exiret sonus eorum. – Adolescentia vero incoepit cum jam dilatata fide etiam uti, qui ex gentibus ad fidem Christi sunt conversi, martyrium páti nequaquam timuerunt. – Juventus quidem ab eo tempore videtur incoepisse, quo pax Ecclesiae donata fuisse legitur. – Virilis aetas seu proprie loquendo aetas foeminea .... incoepit ab eo tempore, quo Bonifacius IV. obtinuit ab Augusto Phoca út Ecclesia Romána caput esset omnium Ecclesiarum. – Senilis aetas orta est ab eo tempore, quo Orientalium Christicolarum quattuor patriarchales Ecclesiae a Romána Ecclesia sunt divisae; tunc senuit et tandem languida morbidaque facta est. Cap.?. Ecclesia denique catholica in infantia érat innocens et munda, in pueritia crevit et dilata est. in adolescentia aucta et roborataque est, sed plurimum pássá in juventute, ab haereticis infestata est et per shismata diversa. p. 29.

⁴⁾ A mennyek országa kifejezést már az ó-testamentomban látjuk Mózes II. 19. 6., Dániel II. 44. 45., VII. 13. li.; sajátos értelemben azonban csak az új-testamentomban lép fel (Máté V. 10., XIII. 11); Márk IV. 26.; Luk. XII. 31.; Rom. XIV. 17.; L Kor. IV. 20.); I. e kifejezés kulomböző értelmét: Hacken-

irataiban,¹⁾ feltalálható Tertulliánál, magánál Szt. Ágostonnál²⁾ még inkább pedig ott, hol, mint a reformáló írónál, a fősúly az invisibilis ecclesiára helyeztetett.

Az egyház fogalma a földi egyházra különben sohasem szorítkozott. Magában foglalta az az összes hívőket, a láthatókat, s a láthatatlanokat.³⁾ Mi ugyan csak a küzdő egyházat (ecclesia militans) látjuk, holott a diadalmaskodó (ecclesia triumphans) fent az egekben⁴⁾ ép oly egységgel, ép oly szervezettel, ép oly hierarchiával bír,⁵⁾ mint emez. S kettő nem két egymás mellett létező külön egész, hanem együtt egységet képeznek az. Isten mindent átölélő, mindent magában foglaló országában.^{6) 7)}

3. §. Az állam.

Az állam, vagyis azon közület, mely a görög, illetve római felfogásnak megfelelőleg e névvel jelölhető, a legfőbb világi közösség, mely tehát *αυτάρκης*⁸⁾ e korban (IX-XIV. század)

schmidt i. m. 2. és köv. 1. A megjelölés azonban igazolja, hogy itt a földi országhoz hasonló fogalomról van szó. – V. ö. H. Schmidt i. m. 33. 1. .... (Die Kirche) tritt in eine gewisse Analogie mit den staatlichen Organismen.

¹⁾ Huber i. m. 13. 1.

²⁾ De civ. Dei XII., Hub. i. m. 276. 1.

³⁾ L. már Tertulliánt (De pud. c. 21.; de poenit. c. 10.), Origenest (Horn. in. Ex. c. 3.), idézve Hackenschmidt i. m. 117. és 145. 1. Szt. – Ágoston: De civ. Dei. Lib. XV., XVI., XVII.

⁴⁾ L. Alexandriai Kelemen: De orat. c. 31. (Migne Patr. Tom. XI p. 553.) idézve Seeberg, i. m. 27. 1.

⁵⁾ A földi hierarchia *μίμηματα αγγελικής δοξης*. Kelemen: Strom. VI., 13. idézve Hackenschmidt i. m. 153. 1.

⁶⁾ Ant. Ros. Monarchia. Pars IV. c. 1., ... nam una est Ecclesia, cujus pars miit in terris, alia triumphat in coelis. – V. ö. különben a földi egyháznak az mennyeknek országához való viszonyát H. Schmidt i. m. 24. és köv. lapjain.

⁷⁾ Annak vizsgálásába, hogy az egyház szerves felfogása a k á n o n - j o g b a n mennyiben érvényesült, e munka keretén belül nem bocsátkozhatunk.

⁸⁾ Nyugaton a hódító germánok előtt az állam fogalma csaknem teljesen ösmeretlen s így ennek meghatározásával a Leges Barbarorum-okban sem találkozunk. V. ö. Gierke i. m. II. 92. 1. Jenks i. m. 70. és köv. 1. Kelemen Szt. Ágoston még teljesen a Ciceró-féle állam meghatározáshoz ragaszkodik (rém publicam esse rém populi; populum autem non omnem coetum,

maga a monarchia, az imperium; mini ilyen v i l á g a l l a m. Dante meghatározása szerint az alakulat felőleli mindazt „mi időhen létezik, vagy mire az időbeli lét mértéke alkalmazható”¹⁾

Ép úgy, miként az egyház magában foglalja az egész emberiséget, akként jelentkezik az állam is, a rómaiaknak a császárságban a germánokra átment ez öröké,²⁾ mint az összes népeket felőlelő egész.

Az uralom egysége az emberiség egységéből vezetettik itt is le,³⁾ s így a hatalom is, melyet a császárság képvisel, a mely

sed coetum juris consensu ut utilitatis communione sociatum), a fősúlyt azonban jus, illetve justitia fogalmára helyezvén, ily alakulatnak csak a Civitas Dei-t tekinti (II. c. 21.), míg a földi közösségeket csak bekére való egyesüléseknek (multitude) hominum in quoddam vinculum redacta concordiae, epist. 108. 18.) tartja. V. ö. Pulszky i. m. 172. 1. A bysanczi íróknál államtani elméleteket nem találunk. Az államjogba vágó munkákat felemlíti Rehm i. m. 139. és küv. 1.

¹⁾ Monarchia. Lib. I. De necessitate Monarchiáé. Unus est principatus et super omnes in tempore, vel in iis quae temporaliter mensurantur. V. ö. Foerster: Die Staatslehre des Mittelalters. Allgemeine Monatschrift für Wissenschaft und Litteratur 1853. 923. L

²⁾ Foerster: Der Staatsgedanke. 22. L A római birodalom emlékének hatása alatt a keresztyén vallás, mint általános világvallás befolyása következtében mind általánosabbá vált azon meggyőződés, hogy Isten az emberiség egységes uralmát mindig és minden időben fentartotta, s ez uralom egymás után megy egyik népről át a másikra. A négy nagy monarchia utolsó alakja a római császárság, majd a keletrómai birodalom. E hatalmat szerzte meg Nagy Károly. V. ö. Kampfschulte: Zur Geschichte des Mittelalters. 1864. 30. 1.

³⁾ Dante Alleghieri Florentinus: Monarchia. Lib. L, Est ergo aliqua propria operatio humanae universitatis, ad quam ipsa universitas hominum in tanta multitudine ordinatur. Ad quam quidem Operationen nec homo unus, nee domus una, nee vicinia, nee regnum particulare pertingere potest. V. ö. Foerster: Der Staatsgedanke 16. és 25. 1. Kampfschulte: Zur Geschichte des Mittelalters II., Die Kaiserkrönung Karls des Grossen und das christliche Universalreich des Mittelalters 29. 1. Az ilyen, az emberiség, illetve a birodalom egységét a részek (országok, egyesek) kölcsönhatására alapító kijelentések igazolják, hogy az államnál a tagok összefüggésének kiemelése, s így ez alakulatnak szerves egészkénti felfogása nagy részben a népvándorlás folytán az ó-kori civilisatio színhelyeire nyomuló néptörzsek függetlenségi, valamint az egyes egyének individualisticus hajlamaival szemben történt. Ép ellenkezőjét ez állításnak hirdeti L. Stein (Die soc. Frage 263. L), ki Dante-t úgy tekinti, mint aki az ember egyéniségét újból felszínre juttatta. – A centralistikus felfogás általánosan elfogadottnak e korban sem

a középkorban uralkodott egyesítő felfogásnak megfelelőleg csak egyeduralom lehet, pusztán arra szorítkozik, mi az egész emberi nemben közös. Csak az ily ügyek rendezésére hoz a császár törvényeket, s midőn az egyes fejedelmek a rendeleteknek megfelelőleg intézkednek, ép úgy járnak el, mint a gyakorlati ész, mely cselekvéseihez a szabályokat az értelemről nyeri.¹⁾

A birodalom jelentősége az általa biztosított békében, igazságosságban, szabadságban rejlik.²⁾ Békében, amennyiben az

tekinthető, amennyiben itt is jelentkeznek nézetek, melyek az egyes rész-államok számára ép oly önállóságot igényelnek, ezek sajátosságát épúgy hangsúlyozzák, mint a hogy e követeléssel jelenleg fellépnek. V. ö. Johan. Paris. Tractatus (1303.) c. 3. Manifestum est autem, quod ... populi clistinguantur per diversas dioeceses et civitates, in quibus praesunt episcopi diversi in spiritualibus ... Továbbá Somnium Viridarii L c. 35. és 47. L. e nézetek czáfolalát Engelb. Admont. De ortu, progressu et fine XVI-XVIII. fejezeteiben. V. ö. Buss i. m. Zeitschr. f. Theologie Bd. IV. 406. L, Riezler i. m. 165. L Dánielik: Középkori Államtan 1882. II., 67. és köv. 1. Evvel szemben később Mars. Pat. Defensor pacis. Pars L c. 17. Utrum autem universitati civiliter viventium et in örbe totali unico numero supremum omnium principatum habere conveniat, aut in diversis mundi plagis locorum situ quasi necessario separatis et praecipue in communicantibus sermone aut moribus et consuetudine distantibus plurimum, diversos tales principatus habere conveniat tempore quodam ... rationabilem habet perscrutationem.

¹⁾ Engelb. Admont. De ortu, progressu et fine. c. 15.

²⁾ Dante a monarchia egyedül jogos voltának igazolására még a következőket hozza fel: Minden tömegnek, melynek közös czélja van, egy vezérre van szüksége. Az egyes embernek törekvése egy célra irányul, a boldogságra, ezért cselekvései felett egy erő uralkodik, az értelem. Hasonlókép áll a dolog a család, a község tekintetében. Az emberi nemnek is van közös czélja, az értelem fejlesztése, tehát neki is vezérre van szüksége s ez a császár. – Az ember állapota annál boldogabb, minél inkább hasonlít Istenhez. Isten maga az egység, mely végczélt az egyes az által éri el, ha embertársaival minél teljesebben egyesülni törekszik. Leginkább egységes pedig a világ akkor, ha felette egy fejedelem uralkodik. – A mit egy ember véghez vihet, azt jobban megteheti egy, mintha az sokak által végeztetnék; óvakodni kell minden felesleges erőpazarlástól. A világot egy egyén is kormányozhatja, s így ez egy elégséges is. Fokozat van a lét, az egy és a jó közt. A létből származik az egy, az egyből a jó. Az egy gyökere a jónak, mint a sok a rossznak. Az összetartás, amennyiben jó, egységen nyugszik. Az akaratok egyezése, mely az összetartást megalkotja, sem lehetséges egy kormányzó és egyesítő (unitivá et directiva) akarat, azaz egy fejedelem akarata nélkül. – Igazolja a monarchia jogosultságát az is, hogy Krisztusnak ép Augustus idejében tetszett neki megszületni, tehát akkor, midőn egység

uralkodók közt ő van hivatva a torzsalkodások kiegyenlítésére; az igazságosságban, a mennyiben az csak ott létesülhet, hol zavaró, kielégíthetetlen vágyak nincsenek, a mi a császárnál az ő magasságában előfordul, mint kinek hatalma a legnagyobb; a szabadságban, mert csak az szabad, ki létének okát önmagában találja.¹⁾ Egyedül ez az alakulat jelentkezik, olyan gyanánt, mely az emberek összes szükségleteit önmaga teljesen kielégíti²⁾ Szervezete uralkodókból és uraltakból áll, kiket az előbbieket az emberiség által elérendő cél megvalósítására vezetnek.

Az állam működési köre azonban a fenti feladatok által kiérdemelve még nincs. Az egykori cél, a boldogság biztosításának követelése tagjai számára itt is fellép. Az elérendő állapot még tartalmában sem változott, amennyiben most is a szemlélődésben, oly helyzet megteremtésében áll, melyben az egyes - szükségletei kielégítést nyervén – szenvedélyei által nem zavartatják.³⁾ E cél elérésének első feltétele a belső nyugalom megvalósítása, melyhez az állam eljut akkor, ha sújtó kezével fékezi

és béke uralkodott a földön. Monarchia. L. I. c. 5-14. (V. ö. P. Janet i. m. I. 544. és köv. 1. Domanovszki E. Dante, mint politikai író. 1888. 5. és köv. 1.) U. i. Patricius Senensis: De institutione Reipublicae. Parisiis. 1575. Lib. L c. 1.: De regno et regni institutione. Parisiis. 1582. Lib. L c. 13.

¹⁾ Sie (die Monarchie) ist ferner im Wesen Gottes begründet, denn, wie das Universum, durch eine einzige Urbewegung, nämlich die, welche vom Schöpfer ausgeht, in allen seinen Theilem geleitet wird, so verhält sich auch das menschliche Geschlecht, ein Theil des Universums, dann am besten, wenn es von dem einzigen Gesetze geleitet wird. Foerster: Der Staatsgedanke 26. L

²⁾ Ant. Ros. Monarchia. II. c. 5. és 7., Alv. Pel. I. c. 40. D, 62. C., Somn. Virid. I. c. 187. V. ö. e fogalmak jelentésére Bernheim: Politische Begriffe des Mittelalters im Lichte augustinischer Anschauung című értekezését. Deutsche Zeitschrift für Geschichte. N. F. L k. 1896z7. év 1-23. 1.

³⁾ Engelbertus Admontensis: De regimine principum. Tract. II. c. 2. Felicitas humana consistit in contemplatione veri et operatione boni et delectatione perfecta utriusque. Ant. Ros.: Monarchia. II. cap. 6., ... finis hominis ultimus et perfectissimus est intelligere per intellectum possibilem, et contemplari atque speculari per intellectum speculativum Summum bonum... sed haec speculatio non potest fieri nisi in tempore et statu pacifico et tranquillo. V. ö. Foerster: Die Staatslehre. Allg. Monatschr. 1853. 852. 1. Gierke: Joh. Althus. 265. 1.

meg mindazokat, kik a belső békét megháborítják,¹⁾ megtámadják a benne létező összhangot.

Ugyanazon igényekkel léptek fel tehát az állam irányában most is, mint az előtt; bár helyzete most egészen más, mint volt akkor. A középkori állam egykori önállóságát elvesztette, s így annak meghatározása, miben áll az összesség nyugalma, annak megítélése, mikor kell nékie a belbiztonság megvédésére fegyveres kézzel beavatkozni, többé nem tőle függ. Ezt az egyház szabja meg, melynek kezében az állam pusztá eszközzé vált. Ott, hol amaz szellemi fegyvereivel hatni nem képes, veszi igénybe a világi hatalom erejét, támogatását,²⁾ valamint ettől kíván védelmet, a hányszor külső támadások létét veszélyeztetik.³⁾

Az állam hatáskörét ily szűk térre szorítani, egész működését abba helyezni, hogy másokat a bűntől visszatartson, azt tehát a pusztá jogfentartás szerepére utalni, mindamellett nem lehetett.⁴⁾ Eltekintve az anyagi jólét előmozdítására tett intézkedéseitől,⁵⁾ tevékenységet igényel magának az egyes emberi tehetségek, különösen az értelmi működés kifejlesztése tekintetében. Ezzel azonban túllépte a határt, melyet számára az egyház átengedni akart s így a két hatalom közt az összeütközés elkerülhetetlenné vált.

¹⁾ Ez által már adva van az államnak, mint biztosító intézetnek szerződésre való visszavezetése. Eicken i. m. 365. I. V. ö. a hasonló alapon nyugvó nép-souverainitási elméleteket. J. Besold: Die Lehre von der Volkssouverainität während des Mittelalters. Historische Zeitschrift. 1876. 332. és köv. 1.

²⁾ L. a két kard példázatát. Ez a „munus primarium.” Costa-Rosetti: Die Staatslehre der christlichen Philosophie. 1890. 27. 1.

³⁾ Occam a birodalom egységének követelésénél a fősúlyt erre fekteti. V. ö. Foerster: Die Staatslehre. 927. 1. Schreiber i. m. 62. 1.

⁴⁾ Foerster: Die Staatslehre 845. I. V. ö. Friedberg: Die mittelalterl. Lehren. Zeitschr. f. Kirchenrecht. Bd. VIII. 74. 1.

⁵⁾ Kétségtelen, hogy Aquinói szent Tamás említi az affluentia rerum elérését, vagyis az anyagi javakról való gondoskodást, mint állami feladatot (munus secundarium: De reg. principum. I. c. 2.), de ebből arra következtetni (mint azt Costa-Rosetti i. m. 4. 1. teszi), hogy a középkori bölcselek az állam célját tüzetesebben határozták volna meg, mint a hogy azt a mai írók a „Gulturstaat” kifejezéssel megjelölik, nem lehet. Mind a két meghatározás üres s ennél fogva helytelen. A középkori államezéről 1. továbbá Dánielik i. m. I. 39. 1.

Az ekként feltámadt ellentét minden irányban kifejezést nyert. Jelentkezik első sorban azon becslésben, melyben az állam tényei, s kapcsolatosan ezekkel önmaga, az egyház, illetve ennek publicistái által részesítették, kik a világi hatalmat majd a fenhéjazás rideg művének tekintették,¹⁾ azt a bűnbeesés következményének tartották, vagy ha létének jogosultságát el is ösmerték,²⁾ nékie, mint kevésre becsült, anyagi munkálkodást végző körnek, alárendelt szerepet juttattak.³⁾ Csak elvétve lépett fel oly tan, mely mindkét képződmény egyenrangúságát hirdetve, az állam számára is teljes elismerést igényel, annak önálló hatáskört tulajdonit.⁴⁾

De befolyással volt ez ellentét az állam eredetéről alkotott felfogásra is. Míg az egyház minden kétséget kizárólag Istenre vezetett vissza, bár a közvetlen alapítás ténye ott, hol a róla alkotott felfogás organikus színezetet nyert, nem hangsúlyoztatott, addig az állam keletkezése tekintetében a legkülömbözőbb elméletek létesültek.

Némelyek az államnak idegen származását, nem természetes fejlődés útján történt alakulását hangsúlyozzák, de azt nem

¹⁾ E felfogásnak már Szent Ágoston (De civitate Dei XIX. c. 15.) kifejezést adott, előtérbe azonban csakis a pápaságnak a császársággal való küzdelmében VII. Gergely (Registr. lib. VIII. cap. 21. idézve Friedberg: Die mittelalterlichen Lehren. Zeitschr. f. Kirchenrecht. Bd. VIII. 75. 1.) és IV. Ince alatt jutott. Az alapot különben Korinth. VI. 10. adta.

²⁾ E tannak legfőbb képviselője Aquinói szent Tamás. Szerinte az ember természetből társas lény: emberi közösségek folyton léteztek, ily egyesülés pedig államszerkezet nélkül nem képzelhető. De reg. prin. 1. I. c. 1. V. ö. különben Johannes Parisiensis, Tractatus 1. L, c. 1. (Goldast. Monarchia. II. p. 109.)

³⁾ A világi hatalom szüksége arra szokott visszavezetni, hogy a pápaságnak, mely magasabb feladatok végzésére van rendelve, tiltva van kezét anyagi erőszak kifejtése által beszennyezni. L. Joh. Saresbiriensis: Policraticus 1. IV. c. 4. Mindkét kard (szellemi és anyagi) az egyház kezében van ... sed gladio sanguinis utitur per mamim principis, ... est ergo princeps sacerdoti quidem minister et qui sacrorum officiorum illam partem exercet, quae sacerdotii manibus videtur indigna. V. ö. Gierke i. m. III. 523. I. J. M. Littlejohn: The political theory of the schoolmen and Grotius 1895. 36. 1.

⁴⁾ Ez utóbbi nézeten is túlmegy Marsilius Patavinus, ki az egyházat, illetve a papságot az állam alkatelemének tekinti: Defensor pacis. Pars. I. c. 5. és 6. L. a többi példákat Eicken i. m. 403. és. köv. 1. V. ö. az egész szakaszra Costa-Rosetti i. m. 15-25. 1.

Istentől vezették le, hanem az ördögtől származtatták;¹⁾ mások fentartották isteni keletkezését ép úgy, mint minden hatóságnak mennyei eredetét;²⁾ de az isteni akaratot az államkeletkezésnél rendszeren csak mint másodlagos okot (*causa remota*) említik, első sorban az államot biztosító intézetnek nézik, azt az egyesek akaratára, a szerződésre vezetve vissza;³⁾ némelyek végre az embert természettől fogva társas lénynek tartják, bizonyos, még pedig a házi közösséget eredetinek, természetesnek tekintik, s azt vélik, hogy az állam ebből organikus növekvés útján keletkezett.⁴⁾ Vannak végül, kik egymás mellett többféle keletkezési módot ösmernek.⁵⁾

A gondolatmenet mindezen felfogásokban még nem eléggé következetes, s ennél fogva míg ott, hol az állam isteni akarat folyományaként jelentkezik, annak intézeti jellege kellően ne in hangsúlyoztatik; viszont ott, hol az mint szerződési alapon nyugvó lép fel, annak mesterséges, szabadon változtatható alkata előtérbe nem lép; hol pedig annak önkénytelen keletkezése állítatik, ilyenemíi eredete a később talán kiemelt szerves jelleggel mi kapcsolatba sem hozatik. Itt tehát teljesen kifejtett s egymással élesen szembeállított elméletekkel még nem találkozunk.

A birodalmon kívül a középkori írók még egyéb közületeket is ösmernek, u. m. a családot, a falut, azután a városi községet, továbbá a tartományt, s végül a királyságot. A városi község, a királyság, a birodalom, mint önelégült, mint

¹⁾ Gergely: Registr. lil.) VIII. cap. 21.; v. ö. Friedberg: Die Grenzen 37. L. Alv. Pel.: De planctu ecclesiae I. art. 36., 37., 56. B. 59. F.; Augustinus Trimphus: Summa de potestate ecclesiastica I. qu. 1. a. 1. és 3., qu. 2. a. 7., idézve Gierke: Job. Althusius. 63. L

²⁾ Rom. XIII.

³⁾ Már Szent Ágoston felemlíti a „pactum”-ot, mint államkeletkezési módot (Confess. 1. III. c. 8. Gierke i. m. III. 125. L, Costa-Rosetti i. m. 16. 1.); alkalmazza e kitételt Manegold, levelében Gebhardushoz: ... merito ilium a concessa dignitate cadere, ... quum pactum pro quo constitutus est constat illum prius irrupisse (Idézte Floto: Kaiser Heinrich IV., 1855. IL, 289. L), valamint Engelb. Admont. De ortu et fine, c 2., hol ép úgy, mint előbb a „pactum subjectionis” kifejezés használtatik.

⁴⁾ Aquin. szent Tamás: De reg. princ. lib. I. cap. 1.

⁵⁾ Aegidius Colonna Romanus: De reg. principum. lib. III. p. 1. cap. 6.

az erényes életet megvalósítani képes egyesületek különválnak a többiektől.¹⁾

E megjelölések azonban még nem szakszerűek, a mennyiben mindegyik, de különösen a „civitas” kifejezés úgy sajátos, mint tágabb értelemben is használtatik s ekkor az állam kifejezéssel vétetik egyenlőnek, tekintetik a *respublica*²⁾, *regnum* szavakkal egyértelműnek. A különbség közöttük főként a nagyságban, az összetételben lenne; itt azonban a határok gyakran elmosódnak s így mint specifikus ismérv legtöbbször az elérendő cél is felemlítettik. A birodalomra nézve e momentum előtérbe lépését már láttuk. A királyságnál, alapításának indoka gyanánt, a védelem hathatósága szokott különösen kiemeltetni.³⁾

Az egyes alakulatok felsorolásán, ezek vezetőinek kiemelésén kívül ez íróknál e közületek részletesebb kifejtésével sehol sem találkozunk. Legtöbbször egymásból fejlődő képződményeknek tekintetnek ezek, melyeknél az egymásután szerves növekvés

¹⁾ Joh. Paris. *Tractatus* c. 1. *Nam in sola domo vel vico non inveniuntur omnia ad victum . . . sicut in civitate vel regno.* Szt. Ágoston még csak három kapcsolatot ösmer: a családot, a várost és az emberiséget . . . *post civitatem vel urbem sequitur orbis terrae, in quo tertium gradum ponunt societatis humanae, incipientes a domo, atque inde ad urbem, deinde ad orbem progrediendo venientes.* *De Civ. Dei.* XIX. c. 7. Antonius Rosellus már öt közületről tud: *Monarchia* II. c. 6. *Sunt enim secundum philosophum quinque communitates. Est enim una, qui resultat ex pluribus domibus. Alia quae est constituta ex pluribus vicis: ita est communitas civitatis. Tertia est communitas provinciáé, quae consurgit pluribus civitatibus. Quarta est communitas regni . . . Quinta est totius orbis, quae constat ex omnibus mundi regnis.* U. i. Occam: *Dialógus.* III. Tr. L 1. 2. c. 3-5. (Goldastus: *Monarchia* II. p. 792.); Augustinus *Triumphus: Summa de potestate ecclesiastica.* I. qu. 1. a. 6. A glossatorok Bartolus óta a *vicus*-, *civitas*- és *provincia*-át „*uni versitas larga, minus larga et minima*” elnevezéssel jelölték. V. ö. Gierke: *Joh. Althusius* 228. 1.

²⁾ A mily határozatlan értelműek az előbbi kifejezések, ép oly bizonytalan ennek használata is. A glossa e szó alatt rendszeren csak Róma városát érti, de azért használtatik már itt is a „*respublica imperii*” összetétel. Bartolus (*Rubr. C. 10, 1. nr. 4-8.*) négy jelentését említi fel e szónak; és pedig: 1. *universale Imperium*; 2. *resp. Romána*; 3. *resp. cujuslibet civitatis*; 4. *resp. cujuslibet municipií.* Gierke i. m. III. 358. 1. V. ö. Resold i. m. *Hist. Zeitschr.* 323. 1.

³⁾ Engelb. Admont: *De régim, princ. Tract.* II. c. 2.

folyománya,¹⁾ ép úgy, mint ez Aristotelesnél látszik, kit a legtöbb író hozzáadás nélkül követ.²⁾

A világi alakulatok tekintetében, melyek e szerint, mint birodalom, királyság, civitas léptek fel, a szerves felfogás uralkodott. E gondolat, úgy mint az egyházban, itt is érvényesül. Míg azonban ott már korán egy másik nézet küzd vele, mely az eredeti felfogás kifejlődését meggátolja, azt lassanként teljesen kiszorítja, mely tan további sorsának vizsgálatába mi azonban nem bocsátkozhatunk; – addig az állambölcselet terén a szerves elmélet kidolgozásával találkozunk. Tiszta képet e tanról azonban csak úgy alkothatunk, ha annak kifejtését az egyes íróknál vizsgáljuk.³⁾

II. FEJEZET.

Az egyes államtani elméletek.

1. §. Salisbury János.

Míg az egyháznak szerves egészségenti felfogására az útmutatást maga az írás nyújtotta, az államnál e theoria elfogadásának indoka valószínűleg azon hasonlatokban rejlett, melyeket az állam feletti uralmának igazolására az egyház már

¹⁾ Mars. Pat. Defensor pacis. Pars. L c. 2. ... regnum importat pluritatem civitatum seu provinciarum; ... non differt regnum a civitate in politiae specie, sed magis secundum quantitatem. – Civitas = communitas simul habitantium; regnum vel ducatus communitas in distantibus locis et in pluribus civitatibus habitantium. Occam; Dialógus III. tr. I. 1. 1. c. 5. (Goldastus i. m. p. 794.)

²⁾ Aristoteles Politikája a középkori tudósok közt 1200-1250. táján terjedt el s hatása csaknem minden írónál feltalálható. Ezek összes törekvése csaknem kizárólag oda irányul, hogy a bölcselet a keresztyén vallás szellemével összeegyeztessék. V. ö. Oncken: Die Staatslehre des Aristoteles. I. 64-80. 1.

³⁾ A politikával és államtannal foglalkozó középkori művek felsorolvák Riezler i. m. végén, Gierke i. m. III. 502-509. L, D. Lorenz: Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. II. 1887. 333. és köv. 1.

létének korai szakában alkalmazni kezdeti.¹⁾ Míg ezek egyrészt teljes logikai bizonyító erővel bíroknak tekintettek, addig másrészt, ugyancsak az uralkodó scholastikus felfogás²⁾ alapján, további következtetésekre s így rendszer alkotásra vezethettek.

Eltekintve a többi, itt jelentőséggel nem bíró párhuzamoktól,³⁾ az analógia, melyet mint hatást gyakorlót ki kell emelnünk, az volt, hogy az egyház magát a lélekkel, az államot a testtel azonosította;⁴⁾ s miként azután a lélek a testnél általán előbbrevalónak, azt uralni hivatottnak tekintett, követelt a szellemi hatalom is a maga számára elsőbbséget, fenhatóságot a világi közület felett.

A hasonlat később többször visszatér, így jelentkezik Ivó Carnotensis,⁵⁾ Honorius Augustodunus,⁶⁾ Nonantula Piacidus,⁷⁾ teljesebben Hugo de St. Victore munkáiban.⁸⁾ Még határozottabb utalást láthatunk e gondolatra Hugo Floriacensis „Tractatus de regia potestate et sacerdotali dignitate” című 1100-1106. közt megjelent s főként kormányzati politikával foglalkozó művében, melyben a szerző a fejedelmi hatalom példányképét Isten királyságában találja, egyszersmind azonban e hatalmat azonosnak

1) Const. Apost. II. 34; Chrysost. in Ep. II. ad Cor. hom. 15. c. 4-5., de sacerdot. III. 1.; Greg. Naz. Orat. XVII. Idézve Gierke i. m. III. 112. 1. – V. ö. Friedberg: Die Gränzen. 6. 1. – 0. Meltzer: Papst Gregor VII. 1876.8.1.

2) A scholastikusok érdemeit a tudományos gondolkodás fejlesztése tekintetében mindamellettt kicsinyleni nem szabad; 1. Kaufmann: Geschichte der deutschen Universitäten. 1888. 3. és köv. 1. – Littlejohn i. m. 4. 1.

3) Gierke i. m. III. 528. 1.

4) Gondolatokat, melyek hasonló jelleggel bírnak, világi törvényekben is találunk. L. Lex Visigothoruni Recessindiana. Lib. I. tit. 2. §. 3. Lex est.... gubernaculum civitatis, justitiae nuntia, magistra vitae, anima totius corporis popularis. Továbbá §. 6. Ed. Zeumer 1894. p. 30.

5) Epist. 106. .... sicut enim sensus animalis subditus debet esse rationi, ita potestas terrena subdita esse debet ecclesiastico regimini. Migne: Patr. lat. Töm. 162. p. 125.

6) Summa glória de Apostolico et Augusto sive de praecellentia sacerdotii prae regno. G. 4. sicut animus dignior est corpore .... ita regno sacerdotium. Migne i. m. Torn. 172. p. 1263.

7) Liber de honore ecclesiae. B. Pez: Thesaurus anecdotorum nov. Augsb. 1721. Töm. II. p. II. 75. 1.

8) De sacramentis. II. p. 2. 1.

tekinti azon uralommal, melyet a fő gyakorol a tagok felett. De e műben is csupán e hely foglal magában utalást e goldolatra.¹⁾

Míg az említett hasonlatok csak impulsust nyújthattak az organikus elmélet kidolgozására, addig kevéssel később egy angol klerikus (utóbb chartersi püspök) munkájában már teljesen befejezett rendszert találunk. Ez irat Joannes Saresbiriensis „Policraticus, sive de nugis curialium et vestigiis philosophorum” című műve, mely Becket Tamás cariterburi érseknek ajánlva, 1159-ben készült.²⁾

A munka első és második kötetében bölcséleti fejtegetésekkel foglalkozik a szerző; a harmadik könyvben az udvari emberek, különösen pedig a hizelkedők ellen intéz éles támadást; a negyedikben végre államtani témára tér s mindenek előtt a zsarnok és a fejedelem közti különbséget fejtegeti. Részletesen tárgyalja, milyennek kell lenni az uralkodónak, ezt már itt a fővel hasonlítván össze.³⁾ Felveti továbbá a kérdést, minő okok folytán semmisül meg az állam, szűnik meg a hatalom és megy át más kézbe, s erre válasz gyanánt Istennek haragját említi, melyet a kormányzók s alattvalók igazságtalansága

!) I. c. 1. Et üt hoc etiam pariter in nostra forma corporis agnoscamus, videmus omnia nostri corporis membra capiti subjacere. Omnia in quam humana corporis membra subjecta atque subposita positione simul et ordine patet. Unde nobis liquido claret Deum omnipotentem non solum humanum corpus variis membrorum distinxisse liniamentis, sed et totum mundum certis gradibus ac potestatibus sicut illa coelestis curia cognoscitur esse distincta, in qua ipse solus Deus pater omnipotens regiam obtinet dignitatem.

– Steph. Baluzii Miscellaneorum liber quartus. 1683. p. 13.

²⁾ Ámbár el kell ösmernünk, hogy Salisbury Jánosra műve megírásában az ó-kori classikusok befolyással voltak, azt tagadhatjuk, mintnli a Policraticus azok pusztá utánzata lenne. G. Werner (Der heilige Thomas von Aquino. 1858. 793. 1.) a munkát következő szavakkal jellemzi: Im Policraticus des Job. v. Salisbury findet sich der erste Versuch einer auf Vereinigung des antiken und christlichen Elements abgesehenen Theorie des Staates.

– Besold (i. m. Hist. Zeitschr. Bd. 36. 334.1.) Salisburyt a klasszikus irodalom legalaposabb ismerőjének nevezi. Kétségtelen azonban, hogy Aristoteles politikájáról még mit sem tud, s Gennrich szerint (i. m. 129. 1.) Platón munkáiból is csak „Timaeost” ismerte volna közvetlenül, a többről pedig csak Sz. Ágoston „De civitate Dei” című munkája nyomán szerzett volna tudomást.

³⁾ Si vero constitutus princeps susceptum ministerium fideliter gesserit, tantus ei honor exhibendus est, et reverentia tanta, quantum caput omnibus fmembris corporis antecellit. Lib. IV. cap. 3. (ed. Lugduni 1595.)

okoz.¹⁾ Végül azon kérdés vizsgálatába bocsátkozik, miben áll az állam helytelen berendezése, romlottsága s tér át ezzel kapcsolatban az állam szerkezetének tárgyalására. E tekintetben munkájában saját kijelentése szerint a Plutarchosnak tulajdonított „*Institutio Traiani*”-t követi.

Az állam eredetéről nem szól,²⁾ mert művének azon helyei, melyek erre látszanak utalni, a VIII. könyv 17. fejezetében tett azon kijelentései, hogy eredetileg államok nem léteztek, hanem azokat az egyenlőtlenség létesítette, illetve erőszakolta ki Istentől,³⁾ nem a jogos államra, hanem a zsarnokságra vonatkoznak. Azt sem vizsgálja, minő államalkat felel meg legjobban azon feladatnak, melyet ő az egyes elé czélul tűz ki, mely feladat az erény gyakorlásában, az erkölcsi eszmény fejlesztésében áll.⁴⁾ Ő a monarchiát, mint létezőt tekinti, fennállásának, létezésének okaival nem törődik. Bár ezek szerint fejtegetései a modern politikai írókétől különböznek, munkája mindamelllett gyakorlati jellegű, a mennyiben, miként a középkor valamennyi műve, tanítást, útmutatást foglal magában a fejedelem, annak környezete magaviseletére, erényeire stb. nézve.⁵⁾ Az elméleti rész csak ennek nyomában függelékként jelentkezik, illetve alapul szolgál további következtetések vonására. Mi itt csak az elméleti fejtegetések⁶⁾ előadására szorítkozzunk.

¹⁾ *Quid obsecro tam potentia regna, tarn cito subvertit et transtulit? Certa indignatio dei, quara in se multiplex iniustitia provocabat.* L. IV. c. 12. V. ö. Schubert i. m. 21. l. – Littlejohn i. m. 45. l.

²⁾ U. i. Schubert i. m. 25. l. – V. ö. ezzel szemben Gierke i. m. III. 524 l. 16. jegyzet.

³⁾ *Nisi enini iniquitas et iniustitia, caritatis exterminatrix, tyrannidem procurasset, pax securae et quies perpetua in aevum populos possedisset, nemoque cogitaret de finibus producendis. Essent etiam . . . ita regna quietae et amicae pace gauderent, sicut in composita civitate diversae familiáe, aut in eadem familiae diversae personae. Aut forte, quod credibilis est, omnino regna non essent, quae sicut ab antiquis liquet historiis, iniquitas per se aut praesumpsit, aut extorsit a dominó.* – V. ö. Gennrich i. m. 14. l.

⁴⁾ *Si enim in sui ipsius cultu quisque laborét, et quae exteriora sunt, reputet aliena: profecto optimus erit status singulorum et omnium.* L. VI. c. 29. – V. ö. Gennrich i. m. 15. l.

⁵⁾ V. ö. Schubert i. m. 12. l.

⁶⁾ Ez elméleti okoskodások rendszeres egészet legkevésbé sem képeznek. V. ö. Schubert i. m. 29. l.

Salisbury, mint említettük, a párhuzamban, melyet az „Epistola ad Traianum”¹⁾ az állam és az emberi test közt felállít, szintén feltalálni véli azon viszonyt, mely a társadalom és tagjai közt fenn áll. Az ő feladata itt csak az, hogy megjelölje a helyet, melyet e szerkezetben az egyház elfoglal.

Az állam szerinte oly test, melybe az életerő isteni ajándékként öntetett, s a mely működésében a legfőbb igazságosság és értelem parancsa által igazgattatik és vezetetik.²⁾ Valamint az emberi szervezetben, akként az állam testén is különböző részeket, szerveket különböztethetünk meg. A megfelelő elemek a következők:

1. a lélek – a papság;
2. a fej – a fejedelem;
3. a szív – a tanács;
4. a gyomor – a fejedelem magán- (különösen pénz-) ügyeinek kezelői;
5. a mellkas – a fejedelem környezete;
6. a szemek, száj és fülek – a bírúk és főbb államhivatalnokok;
7. a kezek – a katonaság és a végrehajtó közegek;
8. a lábak – a földművesek és iparosok.³⁾

¹⁾ V. ö. erre nézve Gennrich i. m. 112. 1. 2. jegyzetét.

²⁾ Est autem respublica, sicut Plutarcho placet, corpus quoddam, quod divini muneris beneficio aniraatur et summáe aequitatis agitur nutu et regitur quodam moderamine rationis. L. V. c. 2.

³⁾ Ea vero, quae cultum religionis in nobis instituunt et informant, et Dei (nee secundum Plutarchum Deorum dicam) ceremonias tradunt, vicem animae in corpore Reipublicae obtinent. Illi o s vero, qui religrbnis cultui praesunt, quasi a n im am corporis suspicere et venerari oportet. Princeps vero capitis in Republica obtinet locum, uni subiectus Deo, et his, qui vices illius agunt in terris, quoniam in et humano corpore ab anima vegetatur caput et regitur. G o r d i s locum s e n a t u s obtinet, a quo bonorum operum et malorum procedunt initia. Oculorum, aurium et linguae officia sibi vindicant iudices et praesides provinciarum. Officiales et milites manibus coaptantur. Qui semper assistunt principi, l a t e r i b u s assimilantur. Quaestores et c o m - mentarienses, non illos dico, quae carceribus praesunt, sed comites rerum privatarum ad v e n t r i s et intestinorum refert imaginem. Pedibus vero solo jugiter inhaerentibus a g r i c o l a e coaptantur, quibus providentia tanto magis necessaria est, quo plura inveniunt offendidum in obsequio corporis in terra gradiuntur, eisque justius tegumen-

E hasonlattal Salisbury nem éri be, hanem hozzá oly vonásokat csatol, melyek kétségtelenné l eszik, hogy mélyebben látott az állam berendezésébe. Miként ugyanis – mondja ő – az emberi test ismerete arra tanít bennünket, hogy az egész jóléte az egyes tagok egészségétől függ, akként arra is figyelmeztet, hogy egy rész betegsége kihat a többi állapotára. Áll ez a politikai testre nézve is. Rendes, egészséges viszony tehát az állam kebelén belől csak úgy létezhet, ha a tagok egymást kölcsönösen támogatva, összhangban működnek.¹⁾ E tételből ő azután már *consequentiákat* von.

A fenti párhuzamból, valamint a részek közti összefüggésből következteti nevezetesen, hogy valamint a szellem a testet élzeti és mozgatja, illetve, miként a lélek a főt irányítja és vezérli, akként kell, hogy az egészséges államban a fejedelem az egyháznak magát alárendelje.²⁾

torum debetur suffragium, qui totius corporis erigunt, sustinent et promovent molem. L. V. c. 2. – Manus .... Reipublicae aut armata est aut inermis. Armata quideni est, quae castrensem et cruentam exercet militiam. Inermis, quae justitiam expedit et ab armis feriendo juris militiae servit. L. VI. c. 1. – Nehezen érthető ezek után Schubert (i. m. 14. 1.) következő megjegyzése: Johann ist der erste, der den Versuch gemacht hat, den Vergleich des Staates mit einem menschlichen organismus weiter durchzuführen, ist aber .... mehr oder minder von der anthropomorphischen Einkleidung frei.

¹⁾ *Cum enim potestas publica sit, ut praediximus, omnium vires exhaurit, et ne in se deficiat, incolumitatem omnium debet procurare membrorum. Quot autem in administratione principatus extant officia, tot sunt principális corporis quasi membra. Dum autem singulorum officia in integritate virtutis et suavitate opinionis conservat, quendam quasi membris sanitatem procurat et decorem. Cum vero ex negligentia, aut dissimulatione potestatis circa officios, sit virtutis aut famae dispendium, quasi in membra eius morbi et maculae incurrunt. Nec diu subsistit incolumitas capitis, ubi languor membrorum invalescit. L. IV. c. 12. – Továbbá: Tune autem totius reipublicae saius incolumis praeclaraque erit, si superiora membra se impendant inferioribus, et inferiora superioribus pari jure respondeant, ut singula sint quasi aliomm ad invicem membra, et in eo sibi quisque maxime credat esse consultum, in quo aliis utilius no veri t esse prospectum. L. VI. c. 20.*

²⁾ *L. V. c. 5. Egyház alatt itt Salisbury nem a hívők összességét, hanem a papságot érti. Tekintve már most a kapcsolat azon hiányát, melyben a papság, függetlenségénél, sajátos céljánál fogva nála is az állam többi elemeivel szemben jelentkezik, ez államrésznek többé nem tekinthető, hanem mint önálló alakulat áll a világi közönséggel szemben. Ebből indulna ki*

Miként – mondja tovább – a mikrokosmosban a tagok a főnek engedelmessé válnak, ennek akarata szerint mozognak, akként alárendelvék az állam tagjai is az államfőnek, de csak annyiban – és ezt mindjárt hozzá teszi, – a mennyiben a fő normális, a mennyiben tehát valódi fejedelem áll az állam élén. Az ez ellen elkövetett sértés a legnagyobb bűn, a szentségtöréssel határos.¹⁾ Mihelyt azonban a fő fenhéjazás és elbizakodottság folytán túlságosan megnő, tehát abnormálissá válik, ez állapotot, mint a mely a többi tagokra nézve is káros,²⁾ minél előbb meg kell szüntetni. Miként – folytatja azután – az ember cselekvései a szívből fakadnak, akként a tanács (senatus) lesz az, mely a jó, vagy rossz kormányzat okát képezi. Hangsúlyozza ennél fogva, hogy ebben csak a „bölcsek” foglalhatnak helyet.³⁾ Valamint továbbá a fő akaratának keresztülvitelénél tagokra szorul, az egyház feje hatalmának gyakorlásánál segédekert választ, úgy az államfőnek is parancsai megvalósításánál közegekre van szüksége, kik rendesen „comites” névvel jelöltetnek.⁴⁾ Miként a szem, a fül, a nyelv mind a fejnek részei, avval kapcsolatban állanak, akként kell, hogy a kormányközegek is a legszorosabb vonatkozásban legyenek az állam fejével.⁵⁾ Azoknak, a kik az állam lábai gyanánt szerepelnek, végül feladatukká teszi, hogy magukat a felsőbbségnek alávéssék, s minden cselekedetükben az állam érdekét szem előtt tartásák.⁶⁾

ennek daczára minden impulsus, minden élet. Az ellentmondást, melyben ily tétel, ép az általa hangsúlyozott szerves felfogással áll, Salisbury nem veszi észre.

1) .... quod laosio capitis .... ad omnia membra raertur, et cujus-que membri vulnus iniuste irrogatum, ad capitis spectat iniuriam. Caeteruin quod adversus cap üt aut Universitáten! membrorum dölő malo malitia prae-sumit, crimen est gravissimum et proximum sacrilegio: quia sicut illud Deum attentat, ita et istud principem, quem constat esse in terris quandam imaginem Deitatis. L. VI. c. 25. V. ö. a fejezet-czimet: De cohaerentia capitis et membrorum reipublicae.

2) L. IV. c. 12.; L V. c. 7.

3) L. V. c. 9.

4) L. V. c. 10.

5) L. V. c. 11.

6) L. VI. c. 20. – Különös, hogy Salisbury a családról, annak szerepéről, fontosságáról említést nem tesz. – Schubert e hiányt az által véli magyarázhatni (i. m. 29. L), hogy mint szerzetes, a családi életet kevésre becsülte, annak jelentősége iránt érzékkel nem bírt.

Az állam, melynek berendezése e követelményeknek megfelel, egészséges. Vele szemben áll a beteg, a zsarnok állam. Keletkezik pedig ez a fenhéjazásból, mely tulajdonság az erők túlságos érvényesítését jelenti; s bár rendszerint csak az erőszakos és igazságtalan államfőt szokták annak tekinteni, zsarnokká minden államrész válhat.¹⁾

És ha már most – teszi hozzá – a valóságban, szerencsére, egymástól elkülönítve fellépő vonásokat egy egységes képbe összefoglalnánk, az eszményi, tökéletes, jó állammal ellentétben, az államnak egy torzképét nyerhetnők, egy zsarnoki állam alakját, melyben a fő: maga a tyrannos; a lélek: szentségtörő, eretnek tanok; a szív: istentelen tanácsosok, a viszálynak tanácsa; a szernek, a fülek, a nyelv: igazságtalan bírák, törvények és hivatalnokok; a kezek: erőszakos, rabló katonák; a lábak: azon alsóbbrendű államtagok, kik az ő csekély hatáskörükben is ellene szegülnek az isteni törvényeknek és intézményeknek.²⁾

Az eredmény, a melyre ezek tekintetében Salisbury jut, az, hogy ily zsarnokoknak – de különösen az ilyen államfőknek – kiirtása, az esetben, ha az életet gyalázatos tettekkel (flagitia) bemocskolják, nemcsak megengedett tett, hanem kötelesség.³⁾

¹⁾ Et licet omnes occupare non possint principatus et regna, a tyrannide tamen omnino immúnis est aut nullus, aut rarus. Dicitur autem quia tyrannus est, qui violenta dominatione populum premit, sed tamen non in populo, tantum, sed in quantovis paucitate potest quisque suam tyrannidem exercere. L. VII. c. 17. – V. ö. Gennrich i. m. 73. 1.

²⁾ Habet enim et republica impiorum caput et membra sua, et quasi civilibus institutis, legitimae reipublicae nititur esse conformis. Caput ergo eius tyrannus est, imago diaboli, anima: haeretici, schismatici, sacrilegi sacerdotes, et ut verbo Platonis utar, praefectj regionum, impugnantes legem Domini. Cor: consiliarii impii, quasi senatus iniquitatis; oculi, aures, lingua, manus inermis: iudices et leges, officiales iniusti; manus armata: milites violenti, quos Cicero „latrones” apellat. Pedes: qui in ipsis humilioribus negotiis praeceptis Domini et legitimis institutis adversantur. L. VIII. c. 17.

³⁾ Ex quibus (t. i. az előadott történeti példákából) facile liquebit, quia semper tyranno licuit adulari, licuit eum decipere, et honestura fuit occidere, si tamen aliter coerceri non poterat. L. VIII. c. 18. – . . . tyrannus saecularis iure divino et huinano perimitur. L. VIII. c. 17. – V. ö. L. III c. 15. Quod ei duntaxat licet adulari, quem licet occidere, et quod tyrannus publicus hostis est.

Hisz az orvos is, ha rendkívül súlyos bajjal áll szemben, veszélyes operációtól sem retten vissza, mihelyt némi reménye van, hogy eljárása eredménnyel jár. Ha a beteg meghal, vád nem terheli, hisz különben is meghalt volna; ha pedig életben marad, akkor az mindent ennek köszönhet. E kijelentés a fejedelemgyilkosság megengedett voltának proclamálása.¹⁾

Ily határozott alakban az ellentállás gondolatát Salisbury előtt az egyházban senki sem hangsúlyozta. Tana nem maradt hatás nélkül, s az egyház uralomról történt lehanyaglása szakában azon felforgató eszmékig vezetett, melyek a középkor végén az egész államéletet alapjukban támadták meg.²⁾

2. §. Aquinói szent Tamás.

A jelzett consequentiák levonásán kívül Salisbury János a szerves felfogást az államtan terén nem értékesítette. Tisztán gyakorlati czélt tartván szemelőtt, mélyebb állambölcseleti kutatásokba nem bocsátkozott. A kifejtett gondolat mindamelllett nem veszett el nyom nélkül, emléke feltalálható már a következő államtani írónál, aquinói szent Tamásnál.

A doctor angelicus politikai főmunkája a „De regimine principum ad regem Cypri” (1274.)³⁾ című, a fejedelmi kormányzást tárgyaló mű; de e kiváló theologusnak az emberi közönségekre vonatkozó nézetei tárgyalásánál figyelembe kell vennünk Aristoteles Politikájához irt „Commentár”-ját is, amennyiben kora, a középkor, felfogását követve szent Tamás is, a bölcselet

1) Némileg eltérő felfogást hirdet Schubert i. m. 23. 1. mondván: És ergibt sich .... (aus diesen Citaten), dass Johans Doctrin über den Tyrannenmord nicht absolut feststand, dass er infolge dessen nicht als fanatischer Tyrannenmordvertheidiger aufgefasst werden darf.

2) Az organikus államelmélet utána legközelebb Vincentius Bellovacensis (f 1264.) „Speculum doctrinale” című művében jelenik meg, a ki munkájába a Policraticus e részét egyszerűen átvette. E mű, mint pusztá compilatio, részletesebb tárgyalást nem érdemel. V. ö. Gennrich i. m. 170. 1. - Schubert i. m. 55.1. - Nem tartalmaz új eszméket Albertus Magnus (f 1280.) Aristoteles Politikájához irt Commentárja sem. V. ö. Opera omnia. Töm. IV. Lugduni. 1651.

3) Opera, editio altera Veneta. Venetuis. 1751 Töm. XIX. Opusc. XX.

munkájának pusztá történeti, nyelvtani magyarázatától idegenkedve, a tárgyalt műben foglalt eszméket magyarázat közben magáévá teszi, s a hol értelmével teljesen egyet nem ért, ott a műnek saját felfogásával egyező értelmet tulajdonít.¹⁾ Az előbbi műveket kiegészíti azután a két Summa, a „Summa theologiae” és a „Summa contra gentiles”, melyekben szintén vannak állam-tani vonatkozások.²⁾

Aristoteles hatása munkájának minden sorából kiérzik.³⁾ Ép úgy, miként amaz, ő is természettől fogva társas lénynek tartja az embert,⁴⁾ de a kormányzat az állami hatalom szükségét már nem pusztán azon tételből vezeti le, hogy az erényes, mint egyedül emberi élet megvalósításához ez okvetetlenül megkívántatik, hanem az újabb felfogásra támaszkodva, azt a szerves testtel való hasonlatból postulálja, kiemelve, hogy valamint ez szétzullenék, ha nem volna a testben bizonyos irányzó, a közös jót előmozdító erő, akként az emberi egyesülés is megszűnnék, ha itt sem léteznék vezető fő.⁵⁾ Az emberben lélek az,

1) L. a fentiek tekintetében I. L. Baumann: Die Staatslehre des heil. Thomas von Aquino. 1873. 103. 1. – Szemben ezzel Stahl i. m. I. 61. 1.

2) L. ebeken kívül a „Commentarii sententiarum” politikai vonatkozású helyeit. Janet i. m. I. 482. és kő v. L. ki, tekintve a „De regimine principum” kétes eredetét ez utóbbit csak másod sorban veszi figyelembe szent Tamás állam-tani nézetei tárgyalásánál. V. ö. még H. R. Feugueray: Essai sur les doctrines politiques de saint Thomas d'Aquin. 1857. 15. és köv. 1.

3) Rossbach i. m. 66. 1. Riezler i. m. 127. 1. Resold i. m. Hist. Zeitschr. Rd 36. 337. 1. – Szemben ezekkel F. Pollock: History of the science of Politics. 1897. 36. 1. e műben Platón módszeréhez lát közeledést .... they (Thomas Aquinas and Dante) show an unconscious reaction from the Aristotelian to the Platonic way of handling the subject.

4) V. ö. Joh. Paris.: Tractatus de potest. reg. et papali. Cap. I. is. L. ugyanott már a hivatkozást a később általánosan elfogadott társadalmon kívüli u. n. természeti állapotra. – Littlejohn a szerződési államelméletet Tamásnál is feltalálni véli: Thomas suggests the idea of contract as a prominent principle in the formation of the state, i. m. 85. 1. Ez állítását ő is csak azzal indokolja, mit Aristoteles szerződési elmélete mellett felhozni szoktak. L. erre nézve e munka 33. lapjának 4. jegyzetét.

5) *Naturale autem est homini, ut sit animal sociabile et politicum, in multitudine vivens, magis etiam, quam omnia alia animalia: quod quidem naturale necessitas deciarat. Aliis enim animalibus natura praeparavit cibum .... Homo autem institutus est nullo horum a natura praeparato, sed loco omnium data est ei ratio .... ad quae omnia praeparanda unus*

mely a test felett uralkodik; a lélekben viszont az értelem dominál; a test tagjait majd a fő, majd a szív tartja össze; hasonlókép a társadalmat a kormányzó hatalom kapcsolja egybe, mely egyesítő uralom akkor leghelyesebb, ha egy által birtokoltatik, miként amott is mindenütt egy vezetőt látunk.¹⁾ E kijelentévével szent Tamás a monarchia feltétlen hívének vallja magát.

Miként továbbá a test különböző tagokból, különböző jellegű részekből áll, akként az állam is különböző egyénekkal, rendekkel bír. Az egységet itt részben a nevelés, részben a

homo non sufficit .... Est igitur homini naturale, quod in societate multorum vivat. Si ergo naturale est homini, quod in societate multorum vivat, necesse est in hominibus esse, per quod multitudo regatur .... sicut et corpus hominis et cujuslibet animalis deilueret, nisi esset aliquis vis regitiva communis in corpore, quae ad bonum commune omnium membrorum intenderet. De regimine principum. L. I. c. 1. – In quo constat perfecta politia, ex qua accipitur felicitas politica, scilicet quando partes politiae sunt bene dispositae ex sibi ad invicem correspondent. – .... Sic enim de vera et perfecta politia contingit, quemadmodum de corpore bene disposito, in quo vires organicae sunt in perfecto vigore. Etsi virtus suprema, quae est ratio, ceteras dirigat inferiores potentias .... tunc insurgit quaedam suavitas .... quam harmoniam vocamus. Et ex hac quidem ratione motus fuit Philosophus assimilare Rempublicam seu politiam naturali et organico corpori, in quo sunt motus dependentes ex uno movente, sive ex duobus, ut sunt cor et cerebrum: tamen in qualibet parte corporis est operatio propria primis motibus correspondens, et in alterutrum subministrans: unde hoc corpus divini muneris beneficio animari asserit et quod summam aequitatis nutu Dei agitur moderamine rationis. L. IV. c. 23. – Littlejohn (i. m. 71. 1.) abból, hogy szent Tamás az embert animál politicum et social e névvel jelöli, míg Aristoteles azt csak animál politicum-nak mondja, azt következteti, hogy az előbbi író a sociale jelzővel az ember társadalmi (nemzetközi, államonkívüli) érintkezésre irányuló törekvését akarta jellemezni. A két kifejezés azonban valószínűleg synonym. V. ö. Summa Theol. 1-a 2-ae quaest. 96. art. 4. .... homo naturaliter est animál sociale, socialis vita multorum esse non potest nisi aliquis praesideret, qui ad bonum commune intenderet.¹⁾ Oportet igitur praeter id, quod movet ad proprium bonum uniuscuiusque, esse aliquid, quod movet ad bonum commune multorum: propter quod et in omnibus, quae in unum ordinantur, aliquid invenitur alterius regitivum .... in uno etiam homine anima regit corpus, atque inter animae partes, irascibilis et concupiscibilis ratione reguntur. Itemque inter membra corporis unum est principale, quod omnia movet, aut cor, aut caput. Oportet igitur esse in omni multitudine aliquod regitivum. L. L c. 1. V. ö. P. Janet i. m. I. 493. 1. – B. Antoniadès: Entstehung und Verfassung des Staates nach Thomas von Aquino. 1889. 12. 1.

törvények eszközlik,¹⁾ melyek ennél fogva, szerinte, inkább mint összetartó, semmint rendező elemek, szerepelnek.

Ez államtagok közt ő három főcsoportot ismer: az elsőbe az anyagi munkával foglalkozók, másodikba a szellemi vezetést végzők tartoznak, hová különösen a katonákat, a bírákat, a tanácsadókat, a gazdagokat és a hivatalnokokat számítja; a harmadik csoportot végül azok teszik ki, a kik az állam élén állanak. Az egyensúly, a harmónia a közönségben csak akkor képzelhető, ha ezen részeknek mindegyike teljesíti feladatát.²⁾ E tény ott, hol a fejedelemtől szól, különösen ki is emeli, bár némileg eltérve a követett gondolatmenettől, a jó uralkodó jutalmát nem a nép boldogságából reá visszaháramló előnyben látja,³⁾ hanem azt Istentől eredőnek mondja, s csak mellékesen utal azon következményekre, melyek a zsarnokot érhetik.⁴⁾

A fejedelmi hatalomnak, mely különben, mint minden fenntartóság, Istentől ered.⁵⁾ indoka nála is a lélek uralma a test fölött. Azok tehát, kik a többiek fölött akként állanak, miként a lélek áll a test fölött, ezeknek természetűl urai. Ugyancsak ez indokolja az egyház, illetve a papság uralmát az állam fölött, a

¹⁾ Dánielik i. m. L 49. 1.

²⁾ Non enini est pulchritudo in corpore, nisi omnia membra fuerint decenter disposita: turpitudine autem contigint, quodcunque membrorum indecenter se habeat. L. L c. 3. – A fejedelem kötelességei az I. könyv 15. fejezetében részletesen kifejtvék. Walter i. m. 527. 1.

³⁾ L. mindamellert a nép szeretetének hangsúlyozását is. L. L c. 10. V. ö. Littlejohn i. m. 150. L

⁴⁾ Et si sit intolerabilis excessus tyrannidis, quibusdam visum fuit, ut ad fortium viroruni virtutem pertineat tyrannum interimere, seque pro liberatione multitudinis exponere periculis mortis. L. L c. 6. – V. ö. c. 10. 11. Maga szent Tamás, ámbár a forradalom jogát elismeri (si non habeant justum principatum, sed usurpatum, vel si injusta praecipiant non tenentur eis subditi oboedire. 2-a 2-ae quaest. 104. art. 6.), a zsarnokgyilkosságot jogosnak nem tartja. Docet enim nos Petrus non bonis tantum et modestis, verum etiam discolis dominis reverenter subditos esse. De reg. pr. 1. I. c. 6. – V. ö. Janet i. m. L 488. 1. – Feugueray i. m. 138. L

⁵⁾ Consideratur et probatur omne dominium esse a Deo, c o η s i d e r á t a n a t u r a e n t i s. L. III. c. 1. A különböző kormányformák azonban a pozitív törvények teremtményei: dominium et praelatio introducta sunt ex jure humano. 2-a 2-ae qu. 10. art. 10. – V. ö. Littlejohn i. m. 72. 1.

mennyiben az egyház itt a léleknek felel meg, míg az állam a testet képviseli.¹⁾

A jog tekintetében szent Tamás ép úgy, mint Salisbury, a természetjog álláspontját foglalja el. Annak eredetét tehát az állammal kapcsolatba még nem hozza. Mindamellett csak az organikus felfogás alapján érthető meg a „*iustitia distributiva*”-nak általa alkotott fogalma, mely nála egyenesen a részek egymást kiegészítő működésére utal.²⁾

Műve második könyvében az állam szerves felfogásának tekintetbe vételével útmutatást ad arra, minő körülményeket kell tekintetbe venni az állam alapításánál, s midőn itt a terület egészséges fekvését, annak szorgalmas művelését kívánja, a közlekedési eszközök fontosságát hangsúlyozza, ugyanazokat az elemeket emeli ki, melyeket a modern gazdasági politika tesz magáévá.³⁾ A különbség csakis a kidolgozás hiányosságában van.⁴⁾

A „*De regimine principum*” eredeti, szent Tamástól származó része a II. könyv 4. fejezetével véget ér. A munka többi része nem az ő műve, hanem egyik tanítványáé, valószínűleg Ptolomaeus Lucensisé.⁵⁾ Az összefüggés az előbbi részek és az

1) *Procedit ad ostendum Regis officium, ubi secundum viam naturae ostendit Regem esse in regno, sicut anima est in corpore, et sicut Deus est in mundo.* L. L. c. 12. – V. ö. A. Franck: *Réformateurs et publicistes de l'Europe. Moyen age.* 1864. 63. 1. – Antoniadès i. m. 17. 1. – Feugueray i. m. 160. 1.

2) L. Janet i. m. I. 471. 1. – Littlejohn i. m. 60. és köv. 1. – Costa-Rosetti i. m. 8. 1.

3) L. Dánielik: i. m. L 13. 1.

4) Mi itt szent Tamás közgazdasági nézeteinek tárgyalásába nem bocsátkozhatunk. Nagy részben azonosok ezek Aristoteles tanaival, módosítva a keresztyén egyház asketikus felfogása által. V. ö. Maurenbrecher: *Thomas von Aquinos Stellung zum Wirtschaftsleben seiner Zeit.* 1898.

5) Azon okokat, melyek e föltevést indokolják, már B. de Rubeis: *Dissertationes criticae de scriptis S. Thomae Aquinatis (1750.)* ez. művében kifejtette. Azok vizsgálata e munka keretébe nem tartozik. L. különben Walter i. m. 523. 1. – A. Franck i. m. 53. 1. – P. Janet i. m. L 480. 1. – Scheeben, Werner, *Der Augustinismus im späten Mittelalter (1883.)* ez. műve nyomán (225. és köv. 1.) azon nézetnek ad kifejezést, hogy e könyvek Aegidius Colonna halála után, tekintettel ennek „*De potestate ecclesiae*” ez. munkájára, íratlak. Wetzler u. Weite's *Kirchenlexicon.* Rd. III. 1884. 668. 1. Ezekkel szemben C. A. Rosone: *Der Aufsatz „De regimine principum” von Thomas von Aquino 1891 cz. értekezésében (19. és 22. 1.)* az egész munkát

utóbb hozzácsatoltak közt elég teljes, az összeillesztésre csak a gyakori ismétlések mutatnak.

A második könyv többi fejezeteiben, valamint a következő könyvekben bővebb kifejtést nyer azon organikus, helyesebben anthropomorphikus felfogás, melyet már a Policraticusban látunk. A munka szerzője e művet különben többször idézi is.¹⁾

Az összefüggés, mely az állam s tagjai közt van, itt még erősebben hangsúlyoztatik, semmint az a mű eredeti részében történt, még pedig hivatkozással Pál apostol azon szavaira, melylyel ő az egyház organikus voltáról való meggyőződésének kifejezést adott.²⁾ Valamint ott a kölcsönös együttműködés szerepel, mint összekötő elem, úgy ennek fontossága itt is kiemeltetik, s forrása gyanánt a szeretet emlittetik.³⁾ Az állam testében a tagoknak különbözőségét a szerző ép úgy, mint az apostol, szükségesnek tartja, de hangsúlyozza, hogy azoknak egy

szent Tamásnak tulajdonítja, bár elösmeri, hogy a szerző a mű összeállítását halála miatt már nem eszközözhette. A kézirat rendezője interpolálta volna azután a szent Tamás halála után történt s a mű III-ik, IV-ik könyvében felemlített eseményeket. – Az „Opera omnia” első, 1570-iki kiadása XVII. kötetének 226. és köv. 1. foglalt „De eruditione principum” ez. inkább paedagogiai» mint politikai jellegű munka, szintén nem szent Tamásé. Feuguery i. m. 27. 1. organikus vonatkozásokat a mű különben nem tartalmaz.

¹⁾ Amplius autem quodlibet regnum, sive civitas, sive castrum, sive quodcunque collegium assimilatur humano corpori, sicut ipse philosophus tradit, et hoc idem in Policratico scribitur. L. II. c. 7.

²⁾ I. Korinth. XII. 4-28.; eph. I. 22-23.

³⁾ . . . unio et anior habet gradum in inferioribus entibus: quoniam perfectior est unio in corpore animato, si in diversis organis virtus animae diffundatur ad diversas operationes unitas in una substantia animae, sicut apparet tani in animatis perfectis, quam in animatis imperfectis, quae habent solum sensum tactus, üt sunt vermes. Propter quod Apostolus comparat corpus mysticum, id est Ecclesiam vero corpori et naturali, in quo sunt membra dirersa sub diversis potentiis et virtutibus in unó principio animae radicatis: unde et unioneni allegatam reprobatur Apostolus in I. epistola ad Corinth. (XII. 17.) dicens: Si totum corpus oculus, ubi auditus? Et si totum auditus, ubi odoratus? quasi necessarium est in qualibet congregatione, quae praecipue est civitas, esse distinctos gradus in civibus quantum ad domos et familias, quantum ad artes et officia; omnia tarnen unita in vincula societatis, quod est amor suorum civium. . . . Ex qua diversitate artium et officiorum, quanto eis multiplicatur, amplius tanto civitas redditur magis famosa: quia sufficientia humanae vitae, propter quam necessaria est constructio civitatis, magis reperitur in ea. L. IV. c. 4.

szellem által kell vezetetniök, miként a test is a szív, illetve az agy által irányítatik, s helyes összhangról csak akkor szólhatunk, ha e részek mindegyike a saját feladatát végzi.

A tagok felsorolásába bocsátkozván, a tanácsosokat a szemekkel hasonlítja össze, mint a kik a testben is annak legkiválóbb részét teszik.¹⁾ Az épületeket, ruházatot stb. a hám- és védszövetekkel állítja párhuzamba: a földművelést (véve ezt itt a legtágabb értelemben, a mennyiben ez alatt nem csupán a gabonatermelést, szőlőművelést, hanem az állattenyésztést is érti) a szerves test tengéleti működésével azonosítja. A királyi kincstárt azután úgy tekinti, mint amely az állatok gyomrának felel meg: miként nevezetesen amaz táplálékot vesz fel, mely szétterjed a tagokhoz, akként a királyi kincstár is értékkel telik meg, mely azután a lakosság közt szétosztatik, hogy azok szükségletei fedeztessenek.²⁾ A szerves kapcsolat gondolatának csak tovább fejlesztése, csak alkalmazása végül az a megjegyzés, melyben a büntetést szintén a testtel való analógiával magyarázza, mondván, hogy jogos az isteni törvények áthágóit büntetéssel sújtani, ép úgy, mint hogy az emberi testben is feláldoztatik az alsóbbrendű tag a nemesebb kedvéért, levágatik tehát a kéz, hogy megóvassék a szív és az agy, melyek az élet székhelyei gyanánt tekinthetők.³⁾

Úgy Aquinói szent Tamás, mint Ptolomaeus Lucensis meghatározása szerint az állam a legmagasabb emberi közület. Következik ebből, hogy az emberi közönségek több fokozattal bírnak. E körök közül részletesebben csak a családot emelik ki;

¹⁾ ... in republica, sive in politia consilarii sunt optima pars eius: propter quod a Plutarcho comparantur oculo, qui inter partes corporis est nobilior. L. IV. c. 24.

²⁾ .... comparatur .... commune aerarium Regis stomacho, ut sicut in stomacho recipiuntur cibi et diffunduntur ad membra: ita et aerarium Regis repletur thesauro pecuniarum et communicatur atque diffunditur pro necessitatibus subditorum et regni. L. II. c. 7.

³⁾ .... lex divina transgressores divinatorum praeceptorum mandat lapidari et diversis cruciari poenis. Quod quidem consonum videtur, si attendamus ad quamcunque rem creatam et praecipue ad corpus humanum, quia ut nobilior pars conservetur, abicimus viliozem: amputamus enim manum, ut conservetur cor et cerebrum, in quibus principaliter hominis vita consistit. L. III. c. 11.

s bár Ptolomaeus a III. Könyv 21-ik és 22-ik fejezetében felsorolja azon kapcsolatokai, melyek a monarchia, avagy a többi korábbi imperiumok részeit képezték – az említeni szokott három alakulatot (domus, civitas, regnum) jelölve még azok hosszabb fejtegetésébe ő sem bocsátkozik; megalégszik a nevek pusztá felemlítésével.

A cél, melyért politikai közület létezik, s a melynek elérése a fejedelemnek is törekednie kell, mindkét irónál az erényes élet;¹⁾ az állam tehát nem öncélú, hanem a theologiai felfogásnak megfelelőleg itt is csak eszköz Isten kezében. Ennek (finis absoluta), illetve a feltételét (f. relativa) képező békének, nyugalomnak létesítésére kell az államnak tevékenységet kifejteni, mely cselekvés azután mint kormányzás (régimen) jelentkezik,²⁾ megtestesülve az államfőben, a fejedelemben. Ez uralom azonban nem korlátlan, határát találja a hatalom kútfejében, Isten, illetve a nép akaratában. A főhatalom ugyanis a népnél van. In omnibus ordinare in finem est ejus cujus est proprius illis finis; minthogy pedig itt az elérendő cél a népé, a hatalom is az övé. Az övé a törvényhozás gyakorlásának joga is,³⁾ s a fejedelem csak helyettesként szerepel.⁴⁾

Minthogy az államhatalom birtokosa mindig a nép, szent Tamás csak kormányformákat ösmer. A beosztás, melyet ezek tekintetében elfogad, azonos azzal, melyet Aristoteles az államformák tekintetében felállított.

A mint az előadottakból kitűnik, ez írónál az állam szer-

¹⁾ L. I. c. 11, 15.; 1. III. c. 3.; 1-a 2-ae qu. 4,5., 8. Az állam meghatározása is a cél alapján történik: civitas est multitudo aliquo societatis vinculo colligata, quae vera virtute beata redditur, 1. IV. c. 23. Ugyanez indokolja az egyes alárendeltségét az összesség alá. Az állam erénye előbbre való, mint az egyesé, ez tehát, mint kisebb tényező, fel is áldozható az egészért. L. I. c. 9., 10.

²⁾ 1-a 2-ae qu. 105. art. 1.

³⁾ A világi törvény csak visszatükröződése a természetjognak. Lex est dictamen aut ordinatio legis naturae. Littlejohn i. m. 126. 1.

⁴⁾ A nép fenhatósága az által biztosított: 1. hogy a nép választja a fejedelmet; 2. ennek zsarnokká válása ellenében korlátokat (alkotmánybiztosítékokat) alkot; 3. megfosztja a zsarnokot, azaz azon fejedelmet, ki csak saját előnyét tartja szem előtt, hatalmától. 1-a 2-ae qu. 90. art. 3. – V. ö. Feugueray i. m. 160. 1.

vés felfogása kétségtelen;¹⁾ a gondolathoz szigorú ragaszkodást, annak következetes keresztülvitelét azomban itt még nem találjuk. Ép úgy, mint Salisbury Jánosnál láttuk, hogy azon egyén, ki az államot a zsarnoktól megszabadítja (ki azomban az államnak csak egy tagja), az orvossal azonosítottatik, úgy viszont itt azt találjuk, hogy szent Tamás, bár általában a fejedelmet az állam fejének tekinti, másutt azt társadalmon kívül álló egyénnek tartja, azt építómesternek mondja,²⁾ s így az államot is mint annak alkotását, tehát mint intézetet fogja fel.

Míg a „De regimine principum” ez. értekezésben szent Tamás, illetve tanítványa, önálló nézetei foglaltatnak, bár itt is szoros ragaszkodást látunk a görög bölcsek nézeteihez, addig az Aristoteles Politikájához irt Commentárban még kevesebb eltérést mutat fel a scholastikus író az eredetiről.³⁾ Nemcsak elfogadja Aristoteles azon tételét, hogy az állam különböző alkotórészekből áll (III. 2. 4)⁴⁾ de hozzájárul azon nézethez is, hogy e részek nem egyenlő értékűek.⁵⁾ Jogosnak tartja a rabszolgaságot, s csak keletkezésérik indokait tekintve, tér el felfogása a görög bölcsétől, azt a bűnbeeséstől vezetve le. Elfogadja Aristoteles beosztását az állam részei, a rendek tekintetében,⁶⁾ s így itt kibővíti előbbi munkájában e tárgyról tett kijelentéseit.

Elősméri azon tétel helyességét, hogy az állam előbb van, mint az egyes, bár hozzáteszi:... patet, quod totum est prius

¹⁾ Buri: Le teorie politiche di san Tomaso (1885.) cz. művében, (21. 1.) tekintettel arra, hogy szent Tamásnál az állam célja etnikai, azt állítja, hogy a doctor angelicus a világi közületet erkölcsi organismusnak tartja. Littlejohn, ki i. m. 90. 1. Buri-t idézi, e nézethez szintén hozzájárul.

²⁾ .... sic et in necessitatibus regni, quod pertinet ad conservationem socialis humanae vitae Rex, qui est artifex architectus dictae societatis non debet deficere. L. III. c. 11.

³⁾ Eltérő nézetei inkább az erkölcs és a vallás terén jelentkeznek. V. ö. Baumann i. m. 103 -105. 1. Az államtan terén a monarchia méltánylásánál, továbbá a magán tulajdon tárgyában, melyet elvet (2-a 2-ae qu. 66. art. 3.), van más véleményen, mint Aristoteles. – V. ö. Feuguera y i. m. 181. 1.

⁴⁾ Opera Thomae Aquinatis. Tomus quintus, complectens expositionem in X. libros Ethicorum et in VIII. libros Politicorum Aristotelis. Venetii. 1593. 39. b.

⁵⁾ 124. a.

⁶⁾ 61. a.

naturaliter, quam paries materiae, quamvis partes sint priores ordine geoperationis;¹⁾ annak a Politikában adott meghatározásához hozzájárul.²⁾ Elfogadja azon állítást, hogy az egyes nem önmagáért, hanem az államért van, de midőn e kijelentést e szavakkal, „a polgár nem egyedül magáért él” (nee esse sui ipsius solum) teszi,³⁾ mutatja a haladást, melyet a kor felfogása az egyéni individualitás előismerésével Aristoteles nézeteivel szemben feltüntet⁴⁾

3. §. Engelbertus Admontensis.

A harmadik nagy, államtannal foglalkozó tanulmány, melyet, mint a szerves felfogás körébe tartozót, föl kell említenünk, Engelbertus admonti apát: „De regimine principum” című műve (1300 körül.) A legrendszeresebb munka, melyet az egész középkorban e téren találunk. Bár a szerző szintén Aristoteles nyomári halad, a mű elég eredetiséget tüntet föl.

Az emberi létnek három nemét különbözteti meg, első az élet az egyesek szempontjából, második a családi s harmadik az állami élet.⁵⁾ E felosztást azután indokolja, kiemelve, hogy az emberi közösségeknek három feladatuk van: a faj fentartása, annak megvédése és szaporítása. Az első czélt a család teljesíti, a megvédést a falusi község eszközli, míg az állami (városi) közösség feladata az emberi műveltség által a szaporodást lehetővé tenni.⁶⁾

Ettől eltekintve, az emberi közületeknek egy másik beosztását is ösmeri. Itt öt csoportot különböztet meg. Az első a nemzetség (közös leszármazás), a második a nyelven alapuló nemzeti, a harmadik a helyi közösségen nyugvó vagyis állami,

¹⁾ 3. b.

²⁾ 44. a. és 123. a.

³⁾ 139. a. – V. ö. Littlejohn i. m. 181. 1.

⁴⁾ Minthogy szent Tamást a Commentár bevezetésében halála meggátolta (Bosone i. m. 11. L.), valószínű, hogy az előbbi munkával szemben itt mutatkozó eltérő helyek nem tőle, hanem a mű befejezőjétől, Petrus de Alverinától származnak.

⁵⁾ Ed. Huffnagl. Ratisbonae. s. a. Tr. I. e. 4,

⁶⁾ Tr. II. c. I,

megvédik a rokonsági, az ötödik a barátsági alapon keletkező közösség.¹⁾

A város, valamint az állam, élő, szerves lény, melyben a lélek a kormány, a fejedelem, illetve a király; míg a polgárok tagokként jelentkeznek, még pedig annyiban, a mennyiben annak működésében részt vesznek.²⁾

A hasonlat külömben az állam és ember közt tovább fűzhető. Azok a javak, melyek az egyesek boldogságát képezik, alkotják az összességét, az államét is, itt tehát elérendőnek ugyanazt az öt tulajdonságot kell felsorolnunk, melyet ott találtunk. Ezek lesznek pedig: egészség, szépség, erő, nagyság és ügyesség.³⁾

Az egészség ugyanaz a közben is, mint az egyesben. Míg itt a testben levő egyensúly-állapot megtartását jelenti, addig ott a szokásoknak az állam fentartására irányulásában áll. Miként amott a vérnek bősége paráználkodást és tékozlást okoz, az epének túlságos kiválása indulatot és veszekedést támaszt, a nyál bősége szomorúságot és fősvényiséget idéz elő: akként az államok is majd fényűzők és bőkezűek, majd fősvények vagy veszekedők, vagy más bűnökben szenvednek, ha egészségük megrongálódott.⁴⁾ A baj a részekben, a tagokban van. E beteg-

¹⁾ Tr. IV. c. 22-26.

²⁾ Civitas vero, vei regnum est quasi quoddam unum corpus animatum, cuius anima sunt principes civitatis, et Rex regni, membra vero sunt cives civitatis et proceres regni, in quantum unusquisque participat et communicat űli officio in civitate vei in regno, cui deputatur a natura unumquodque simile membrum in corpore. Tr. III. c. 16.

³⁾ Tr. III. c. 18.

⁴⁾ Sciendum igitur, quod sicut in corpore naturali sanitas est adaequatio ad bonam consistentiam corporis conservandam, ita in corpore morali et politico, űt in civitate (sanitas) civitatis vei regni (est adaequatio morum ad consistentiam civitatis vei regni) procurandam et conservandam. Sicut enim in corpore naturali sanguis excedens adaequationem sui debitam cum aliis humoribus est causa luxuriae et prodigalitatıs, cholera excedens est causa impetus et temeritatıs, phlegma excedens est causa negligentiae et tarditatıs, melancholia excedens est causa tristitiae, parcitatis: ita in corpore morali et politico, ut in civitate vel in regno, sanitatem civitatis vei regni inficiunt et corrumpunt alii per luxum et prodigalitatem .... et per alia vitia infmita adaequationem debitam cum vicinis et concivibus excedentes. Tr. III. c. 19.

ségeknék orvossága ennél fogva a törvény, melynek célja, hogy a bűnös, illetve megromlott, vagy engedelmeskedni nem akaró rész az államból kiközösítessék, eltávolítottassék.¹⁾

Az állam szépsége a tagok harmonikus összerendezésében áll, melynek bizonyos meghatározott terv szerint kell történnie.²⁾ A rend a következő. A fejedelemnek, illetve királynak az állam középpontját kell elfoglalnia (mint a hogy testben is a szív e helyet bírja), hogy erénye a tagokhoz könnyebben jusson el. A polgárok azután körülte, foglalkozásuknak megfelelőleg, határozott rendben sorakoznak.³⁾

Ép ügy, miként e két tulajdonságot, részletezi azután a szerző az egyén, valamint az államra vonatkozólag a többi három boldogságot nyújtó sajátságot is s egyúttal kiemeli, hogy nem csupán ezen belső javak fedezhetők fel az államban, hanem megtalálhatók annál az egyének külső előnyei is. Szólhatunk – mondja⁴⁾ – az állam nemességéről, vagyis leszármazásának kiválóságáról (bonitas), baráti viszonyairól, gazdagságáról, tisztességéről, hatalmáról és szerencséről. E javakat szintén részletes tárgyalás alá veszi.

Engelbertus másik fontosabb, s államtani vonatkozásokat feltüntető munkája a „De ortu progressu et fine Romani imperii” cz. műve, mely első sorban ugyan a római történelemmel foglalkozik, de a mellett az egyeduralkodó államforma apológiája gyanánt is jelentkezik.⁵⁾ Ez eszme kifejtésével kapcsolatosbari említ hasonlatokat, melyek itt is szerves felfogásra mutatnak, mondván, hogy miként az emberi lélekben az értelem ural-

¹⁾ Tr. III. cap. 20.

²⁾ Pulchritudo ergo civitatis et regionis consistit in praedictarum partium suarum ordinatione debita et proportione ad invicem. Haec autem ordinatione et proportio consistit in eo, ut nulla pars ad alium módum vei médium excedat .... Haec autem partium civitatis ordinatione et proportio ad invicem observanda est in civitate, si fieri potest, etiam secundum distinctionem locorum et habitationum. Tr. III. c. 21.

³⁾ Principes regionum et Reges gentium (habitant) in medium, vei circa medium .... sicut cor est in medio corporis, ut eius virtus ad membra facilius diffundatur. Tr. III. c. 21.

⁴⁾ Tr. III. c. 25.

⁵⁾ Ed. 1513. c. 18.

kodik a képzelet és az érzelmek fölött, akként az államban is csak azon uralkodók lehetnek jók, kik mint élő értelem jelentkeznek, kikenél tehát az ész uralkodik a szenvedélyeken.¹⁾

4. §. Aegidius Romanus Colonna.

Mellőzve Pierre Dubois „Quaestio de potestate papae” ez művének részletesebb tárgyalását, s csak azt említve fel, hogy itt az államnak az élő testtel való összehasonlítása ismét visszatér, még pedig akként, hogy az egyházi hatalom a fejjel, a világi hatalom a szívvel azonosíttatik, s e mellett hangsúlyoztatik, hogy mindegyik külön-külön functiót végez,²⁾ áttérhetünk Aegidius Golonna munkájának vizsgálatára.

A „De regimine principum” (1300-1310.) kiválólag akként jelentkezik, mint útmutatás a fejedelem életrendjére, cselekményeire, kormányzására.

A szerző annak meghatározása céljából, minő erények kívánhatók meg a fejedelemtől, első könyvében a lélek életének, az erényeknek leírásába kezd, s e tekintetben Aristotelest szinte szószertint követi.³⁾

A második könyvben ő is, a mint a görög bölcse, kiemeli, hogy az ember társas lény, együttélésre van utalva, a mennyiben megélhetéséhez olynemű eledelekre, az időjárás elleni oltalomra (tegumen) s védelemre, tehát oly javakra van szüksége, melyeket neki csak a társadalom nyújthat.⁴⁾ A szolgáltatandó javak szerint az emberi közönségek többfélék. Első a házi közösség, mely a közvetlen anyagi szükséglet kielégítésére

¹⁾ V. ö. Riezler i. m. 165. 1.

²⁾ Riezler i. m. 141. 1. – Ugyancsak Pierre Duboisnak tulajdonítja Riezler (i. m. 145. 1.) a „Disputatio inter militem et clericum super potestatem praelatis ecclesiae atque principibus terrarum commissam, sub forma dialogi” (Goldast: Monarchia I. p. 13.) ez. munkát is, melyben szintén találhatók az organikus felfogásra valló hasonlatok.

³⁾ L. I. pars II-IV. – V. ö. Walter i. m. 533. 1. ... es kann als eine Übertragung dieses Philosophen auf das christlich-politische Gebiet bezeichnet werden. – U. i. A. Franck i. m. 75. 1. – Janet i. m. L 505. 1.

⁴⁾ Ed. S. Bevitquam Venet. 1498. Lib. II. p. I. c. 2. Civitas ergo si sit recta ordinata continere debet expedientia in tota vita.

törekszik,¹⁾ s a melynek a második, a falusi csak kolóniája; harmadik a városi közösség, mely már mint jogalkotó szerepel, vagyis annak megjelölését is célozza, mit tekintünk igazságosnak, illetve igazsági alánnak,²⁾ s melynek feladata egyúttal, hogy polgárait az erényes eleire vezesse. A negyedik emberi egyesület a királyság, mely, miként a város, több falu csoportosulásának eredménye. Ez tehát több vár és város egyesülését jelenti, mely a könnyebb védelem céljából létesült.⁸⁾ A tulajdonképeni egység – a társadalmi sejt – mindezeknél az egyesületeknél a család, mely közvetlenül alkotó elemét képezi úgy a városnak, mint a királyságnak.⁴⁾

A városi község, illetve az állam eredetének három módját ismeri Aegidius. Az első alakulási mód, melyet épúgy, miként a másodikat, természetesnek tart, abban áll, hogy a családok elszaporodtak, magukból rajokat bocsátottak ki, mi által falu támadt; ezek megsokasodván, lett belőlük város, s több városból már királyság. A második állam-keletkezési mód a szerződési. Szétszórta élő emberek megegyezőnek, hogy szükségleteik kielégítése céljából várost (államot) alapítanak, így jön

¹⁾ . . . . est communitas naturalis constituta propter opera diurnalia et quotidiana. L. II. p. 1. c. 4.

²⁾ Differt ergo civitas a domo, quia in ea non solum quaeritur, quod conferens, et quid nocivum, sed etiam quod iustum, et quod iniustum. L. III. p. 1. c. 4.

³⁾ (apparet) quadruplicem esse coramunitatem, videlicet domus, vici, civitatis et regni. Nam sicut ex pluribus personis fit domus; sic ex multis domibus fit vicus; et ex multis vicis civitas, ex multis vicis civitatibus regnum, quare sicut singulae personae sunt partes domus: sic et domus sunt partes vici, civitatis et regni . . . . Procedente generatione ipsorum et ulterius augmentata multitudine: facta est pluralitas vicorum: et per consequens factum est castruni vei civitas. Ulterius vero multiplicatis castris et civitatibus factus est principatus et regnum. L. II. p. 1. c. 2. – Propter faciolerem defensionem et tuitionem utile fuit et pluribus communitatibus politicis constituere communitatem unam regni. L. III. p. 1. c. 5.

⁴⁾ . . . . non tamen eodem modo; sed vici sunt pars immediata, quia immediate ex domibus constituitur vicus. Civitatis vero domus partes esse dicuntur, quia constituendo vicum ex consequenti constituere possunt civitatem et regnum. Hoc ergo modo communitas domus se habet ad communitates alias, quia omnes aliae ipsam praesupponunt et ipsa est quodammodo pars omnium aliarum. L. II. p. 1. c. 2. V. ö. Franki i. m. 77. 1.

létre a királyság is, midőn több vár vagy város az ellenségtől való féltében egymással szövetkezik, avagy ha csak megegyeznek egymással, hogy ezentúl egy király uralma alatt legyenek együtt. Ez utóbbi állam-alakulási mód, bár kevésbé, mint az előbbi, még szintén természetes, a mennyiben hajlamra vezethető vissza. Az emberekben nevezetesen eredetileg megvan a vágy, hogy államok létesítése céljából egymással szövetségre lépjenek.¹⁾ E kettőn kívül egy harmadik módja is van államok keletkezésének, mely azonban már erőszakos s abban áll, hogy a szétszórtan élő emberek közül egy kiválik, mint zsarnok, mint erőszakot alkalmazó, a ki azután, hogy a többieket könnyebben uralhassa, azokat egy városban egyesíti.²⁾

Miként már Aristoteles, úgy ő is nagy súlyt helyez annak kijelentésére, hogy az államnak különböző részekből kell állania s e tekintetben Platón communistikus felfogásával polemizálva, állításának igazolására hat külön indokot hoz fel. Ezen indokolás legjellemzőbb ott, hol az államot az emberi testtel hasonlítja össze. Miként – mondja ő³⁾ – a testnek a különböző

¹⁾ Generationis civitatis et regni duos modos possumus assignare, quorum quilibet est aliquo modo naturalis, alter tamen est naturalior altero. Primus est ille, de quo supra in secundo libro fecimus mentionem, ubi diximus quod propter excrescentiam filiorum collectaneorum et nepotum domus potest in vicum, vicus in civitatem et civitas in lignum excrescere. Alius modus est ex concordia constituentium civitatem, vel regnum, nam ut recitat philosophus secundo politicorum antiquitus homines morabantur dispersi, velut... archades ubi quilibet per se morabatur. homines sic dispersi morantes aliquando concordabant in unum constituentes sibi civitatem aliquam in qua simul morantes habere possent sufficientius, quae requiruntur ad indigentiam vitae, hoc ergo modo posset fieri constitutio regni, ut si multae civitatis et castra simul confoederarentur et concordarent, ut sub uno rege existerent timentes inimicorum potentiam. L. III. p. 1. c. 6.

²⁾ Possumus addere modum tertium, qui quasi est simpliciter violentus. Cum enim homines dispersi morabantur, poterat quis insurgere per tyrannidem et per violentiam et dominari eis, et ut facilius eis dominaretur, poterat eos violenter congregare in unum, et constituere inde civitatem. Sic etiam et regnum per violentiam et per tyrannidem et per civilem potentiam opprimat civitates alias, et faciat se regem constitui super illas. L. III. p. 1. c. 6.

³⁾ Tertia via declarans et manifestans vias praedictas sumitur per comparationem ad partes, nam sicut quia idem corpus diversis indiget operibus, ut ambulatione, tactu, visione et auditu. Ideo oportet ibi dare diversa

functiók végzésére más más tagokra van szüksége, s e tagok közül működésében egyik sem helyettesítheti a másikat, akként az államban is különböző szükségletek várnak kielégítésre, s minthogy az egyiket pótló jav a másiknak fedezésére nem alkalmas, itt is már más tevékenységet kifejtő elemekre van szükség. A főkülömbőség az ekként létesült osztályok közt, – a melyeknek egymáshoz való viszonya egyébiránt az államban a főnnálló rendet vagyis az alkotmányt képezi – az uralkodók és alattvalók közötti külömbőség.¹⁾

Valamint egy test tagjai közt benső kapcsolat állapítható meg, akként szükséges, hogy ez osztályok között szoros összefüggés legyen s így együttműködésük lehetővé váljék.²⁾ Az egyesítést az államban a király személye eszközli, ki külömben a léleknek felel meg, mert a mint ez a test tagjait összetartja, úgy kapcsolja ez is törvényeivel és parancsaival egymáshoz az állam részeit.³⁾

A főhatalomban törvényhozó és végrehajtó (az ő kifejezése szerint), katonai működést külömböztet meg s e két funkciót akként teszi szemlélhetővé, hogy azokat az egyes lelkületének erényeivel azonosítja. Az egyik erény, melyet főlemlít, az, melynél fogva kerüljük a rosszat és követjük a jót, a másik erény az, melynek segítségével leküzdjük a gátló akadályokat. Amaz

membra exercentia diversos actus. Sic quia ad indigentiam vitae indigemus domibus, vestimentis et victualibus, et aliis huiusmodi, oportet in civitate dare diversitatem aliquam, ut in ea reperiatufficientia ad vitam. Sicut ergo si non esset diversitas in membris corporis, ut si omnia essent oculi, corpus imperfectum esset: quia licet videret, non posset audire, nec ambulare, sic, si esset maxima conformitas in civitate, ut quod omnes essent textores, vei coriarii, civitas imperfecta esset, quia ad sufficientia vitae indigemus non soluim calciamentis, sed etiam victualibus et domibus, et aliis, quae requiruntur ad vitam. L. III. p. 1. c. 8.

¹⁾ Quarta via sumitur per comparisonem ad principantes et subjectos, nam cum civitas sit coetus civium ad aliquem principantem vei dominantem, ut cum in civitate oporteat dare aliquos magistratus et aliquas praeposituras, quod non esset, nisi ibi aliqui essent dominantes, et aliqui subiecti. Quare cum hoc diversitatem requirat, oportet in civitate dare diversitatem aliquam. L. III. p. 1. c. 8.

²⁾ Littlejohn i. m. 208. 1.

³⁾ Lib. III. pars 2. cap. 34.

a parancsoló és tiltó törvényeknek felel meg, emez a katonai intézkedéseknek, hadászatnak.¹⁾ Magát a háborút végül az orvossággal hasonlítja össze, melynek ép úgy, mint a harcnak, feladata a megzavart egyensúlyt helyreállítani, célja a fölösleges nedvektől, illetve szenvedélyektől a testet megszabadítani.²⁾

5. §. Marsilius Patavinus és a publicisták.

Azon írók között, kik a XII-XIV. században a pápaság és császárság harczában részt vettek, s e küzdelemben az egyik vagy másik pártot egész tudásukkal, lelkesedésük egész hevével támogatták, elsőrendű helyet foglal el Marsilius Patavinus.³⁾ Műve, mely itt különös figyelmet érdemel, a „Defensor pacis” (1324-1326).⁴⁾ Mint már a cím is mutatja, a szerző az állam nyugalma, a belbéke helyreállítására törekszik, ennek ellenségeként az egyházat, a pápaságot tüntetve fel, mint a mely az összes államügyekbe avatkozik, s ez által csak egyenetlenséget, vizsályt okoz.⁵⁾

Minthogy Marsilius úgy a békét, mint az egyenetlenséget az állam sajátos állapotának tekinti, annak megállapítása céljából, mikor is van jelen a társadalomban a béke, az állam leírásába kezd s e tekintetben ő is, mint elődei, Aristoteles nyomán halad.

A gondolat, mely már e bölcselőnél feltalálható, az állam szerves felfogása itt még élesebben lép előtérbe s Marsilius

¹⁾ L. III. p. 3. c. 1.

²⁾ L. III. p. 3. c. 22.

³⁾ A. Franck i. m. 136. 1.

⁴⁾ V. ö. Schreiber i. m. 24-50. 1. – Friedberg: Die mittelalterlichen Lehren. Zeitschr. f. Kirchenrecht Bd. VIII. (1869.) 121-136. 1. – Marsilius többi művei, mint a „Tractatus de translatione imperil” (Goldast. Monarchia II. p. 147.), a mely különben sem egyéb, mint Landulfus de Colonna hasonczímű munkájának szinte szó szerinti leírása, továbbá a kétes származású (Riezler i. m. 234. 1.) „Tractatus de jurisdictione imperatoris in causa matrimoniali” bennünket nem érdekelnek.

⁵⁾ Ed. 1522. P. L. c. XIX. Haec itaque Romanorum quorundam episcoporum existimatio non recta et perversa fortassis affectio principatus, quem sibi deberi asserunt .... causa est singularis illa, quam intranquillitatis seu discordiae civitatis aut regni factivam diximus.

mindjárt műve elején az étellel bíró testtel hasonlítja össze e közületet. Ennek megfelelőleg lógja aztán fel az állam békéjét is, melyet akkor vél feltalálni, ha abban a részek ép oly harmonikusan, az értelemnek megfelelő elrendezést nyernek, mint a minővel bírnak a tagok az állati testben.¹⁾ E gondolat azután, bár arra – analógia alakjában – részletesen sehoh ki nem terjeszkedik, végig vonul egész munkáján.

Mielőtt tanának kifejtésébe bocsátkozna, az állam, illetve az emberi közönségek eredetét keresi, s itt is Aristoteles után indulva, a szerves növekvés képéhez jut. Miként amaz, úgy ő is, a férfi és nő egyesülését: a családot tartja az első emberi közönségnek, melyből azután a többiek az elszaporodás következtében kifejlődnek, így támad a falu, majd a város (civitas).²⁾

Az állam létesülésének és fennállásának indoka különben az, hogy az egyesek képtelenek szükségleteiket önmaguk kielégíteni: azon egyesülés tehát, mely, mint önelégült jelentkezik, lesz az állam. Minthogy ez már most különböző igények kielégítésére törekszik, különböző alkotó elemekből kell állania. így jönnek létre a különböző rendek, melyek az államnak alkotó

¹⁾ Nam sicuti animal bene dispositum secundum naturam, componitur ex quibusdam proportionatis partibus invicem ordinatis, suaque opera sibi mutuo communicantibus, et ad totum: sic civitas ex quibusdam talibus constituitur, cum bene disposita et instituta fuerit secundum rationem. Qualis est igitur comparatio animalis et suarum partium ad sanitatem, talis videbitur civitatis sive regni et suarum partium ad tranquillitatem. Hujus vero illationis fideni accipere possumus ex eo, quod de ipsarum utraque comprehenduntur omnes. Existimant enim sanitatem esse dispositionem animalis optimam secundum naturam: sic quoque tranquillitatem, dispositionem optimam civitatis secundum rationem institutae. Sanitas autem, ut aiunt peritiores physicoruni, describentes ipsam, est bona dispositio animalis, qua potest unaquaeque suarum partium perfecte facere operationes convenientes suae naturae: secundum quam siquidem analógiám, erit tranquillitas bona dispositio civitatis aut regni, qua poterit unaquaeque suarum partium facere perfecte operationes convenientes sibi secundum rationem et suam institutionem. Et quia bene definiens, contraria consignificat, erit intranquillitas prava dispositio civitatis aut regni, quemadmodum infirmitas animalis, qua impediuntur omnes aut aliquae partes ipsius facere opera sibi convenientia, simpliciter, vei in complemento. P. L. c. 2.

²⁾ P. I. c. 3, és 4

részei.¹⁾ Ez osztályok az államban szereplő egyének különféle cselekvősegeinek megfelelőleg létesülnek és különválnak mint őstermelés, ipar, lelkészkedés, hadászat, pénzügy, bíraskodási, illetve fejedelmi méltóság.²⁾

Sokkal fontosabb, mint a fenti beosztás, azon megkülömböztetés, melyet az államfunkciók tekintetében eszközöl. Itt ugyanis törvényhozó és végrehajtó³⁾ hatalomról tesz említést, s míg amazt – köztársasági érzelmeinek kifejezést adva – a nép számára követeli, kijelentvén, hogy az egyesek csak azon törvények által érezhetik magokat kötve, melyeknek hozatalában részt vettek,⁴⁾ addig azt kívánja, hogy a végrehajtó hatalom e g y egyén

¹⁾ Propter has ergo temperandas actiones et passiones omnes atque complendos in eo, ad quod natura producere nequit, inventa fuerunt artificiorum diversa genera et reliquarum virtutum, quemadmodum diximus prius, institutique sunt homines diversorum officiorum ad illa exercenda propter supplendam humanam indigentiam: qui ordines nihil aliud sunt, quam partes civitatis. Ad temperandos enim atque salvandos actus nutritivae partis animae .... instituta fuit agricola camporum, et cura pecorum .... Ad moderandas vero actiones et passiones nostri corporis .... inventum fuit genus mechanicarum. Ad moderandos autem excessus actuum, qui sunt a virtutibus motivis secundum locum per cognitionem et appetitum, quos transeuntes diximus .... statuta fait necessario pars aliqua in cjtfitate seu officium, per quam excessus talium actuum corrigatur .... Haec autem pars vocata est judicialis seu principans et conciliativa. Caeterum quia sufficiens vita duci non posset oppressis civibus .... necesse fait in civitate militarem seu propugnativam partem statuere. – .... oportuit pro his (sterilitatibus terrarum) parandis convenient! tempore statuere partem thesaurisantem. Superest autem nobis de sacerdotalis potestatis necessitate dicere .... p. I. c. 5. – Helytelen tehát Franck (i. m. 140. 1.) azon állítása, mintha Marsilius hat – három speciális és három általános – rendet különböztetett volna meg az államban.

²⁾ Értzi a nehézséget, mely azon tényben mutatkozik, hogy e különböző egyénekből, különböző elemekből álló egyesület egy államnak neveztetik s egységnek tekintetik. Az összefüggést mindamellet az akaratban, illetve azon tendenciában, hogy e részek együtt egy államot a k a r n a k képezni, fentalálni véli. P. I. c. 17.

³⁾ Aristotelesnél még a törvényhozás a tanácskozási hatalomnak (το ρολεούμενον) csak egyik ága volt, míg az igazgatás (το περὶ της ἀρχαας) alatt ő az ezt végző szerveket értette. Marsiliusnál már államhatalmi működés mindkettő. V. ö. Rehm i. m. 189. 1.

⁴⁾ P. L. c. 12. V. ö. Rehm i. m. 187. 1., ki a népfőlség indokolását csak politikainak tartja. – Itt már látjuk a később uralkodóvá váló szerződési elmélet nyomát.

által gyakoroltassék.¹⁾ Állításának igazolására hasonlathoz fordul, melyet a testtől vész. Kiemeli, hogy, miként az állati testben van egy rész, mely keletkezés, valamint fontosság tekintetében minden más abban található elemet megelőz, s a többi elem azután ennek befolyása alatt helyezkedik el, mely rész a szív: azonkép az emberi társadalomban a polgárok összességének szelleme által is alkottatik egy szerv, a fejedelmi állás, mely tekintélyénél fogva az állam többi részeit vezeti, mely tag az államra nézve legszükségesebbnek, a többi elemekre nézve nélkülözhetetlennek mondható.²⁾ Valamint az élő testben a szív működése sohasem szűnik meg, akként sohasem szabad az államban e kormányzó tevékenységének sem szünetelni.

A végrehajtó közegnek az államban a leghatalmasabbnak kell lenni; támogatására szolgál a katonaság. De e mellett külön szervekre is szüksége van, kik parancsait végrehajtsák: hivatalnokokra. S itt a fejedelem feladata meghatározni azt, kire mi bizassék, szem előtt tartva, hogy az egymástól különbözők más és más feladatok végzésére rendeltessenek.³⁾

Marsilius művének tendenciája a fejedelem, illetve az állam fenhatóságának igazolása szemben az egyház uralomra irányzott törekvéseivel. E célból műve második részében a papság fogalmának fejtegetésébe bocsátkozik s annak tevékenységét pusztán a lelki, vallási élet terére kívánja szorítani. A harmadik (utolsó) könyvben végül e két hatalom közötti viszonyt tárgyalja, s itt a papságot az állam alkotó eleme gyanánt tüntetve föl, az egyházi férfiaknak az állami uralom alá rendelését, az állami törvényeknek reájuk való kiterjesztését követeli.

A „Defensor pacis” csak egyike azon röpiratoknak, melyek a császárság és a pápaság közötti harcban megjelentek. A küzdelem a két ellenfél közt nem csupán a harc fegyvereivel vívott, hanem folyt az a szó,⁴⁾ az írás hatalmával is.

¹⁾ A két hatalom egyesítését e gy főhatalomban itt még nem találjuk. V. ö. Rehm i. m. 187. 1.

²⁾ P. I. c. 15.

³⁾ P. I. c. 17. Az organisatorius rendelkezéseket Marsilius ugyan fentartja a törvényhozó számára, a hivatalok betöltését, valamint az azok feletti felügyeletet azonban a végrehajtó közeg ügyének tekinti. V. ö. Gierke: Joh. Althusius. 541.

⁴⁾ Ilyen szóharc volt többek közt Pierre de Guigniés-nek Pierre Roger-vel folytatott vitatkozása. L. Franck i. m. 201. 1.

A publicistikai iratok közt a „Quaestio in utramque partem disputata inter militem et clericum” (1364-1380.),¹⁾ a híres „Somnium viridarii” (A kertész álma. 1376.),²⁾ valamint a nagy scholastikus Gu. Occam „Super potestate summi pontificis octo quaestionum decisiones” (1339--1342.) és a „Dialógus” (1342.) című értekezései,³⁾ végül Antonius Rosellus „Monarchiá”-ja⁴⁾ érdemelnek figyelmet. Mindezek számtalan utalást foglalnak magokban az uralkodó organikus társadalomiam felfogásra, a használt hasonlatokat majd az egyház, majd a császárság fenhatósága javára értékesítik, befejezett rendszert azonban nem tartalmaznak.

6. §. Nicolaus Cusanus.

A keresztyénség által hirdetett egység, összhang hatalmasabb kifejezést az egész középkoron át egy műben sem talált mint abban, melyet kevéssel az egyház egységének felbomlása előtt az újkori bölcsészet egyik megalapítója irt, a német szent birodalom állapotát reformálni akarván. A mű czirne: „De concordantia catholica” (1431-1433.) szerzője Nicolaus Cusanus, akkor még sz. floriáni esperes, később bíboros és brixeni püspök.

Mint munkájának czime is jelzi, főczélja az egyházban s a birodalomban megzavart egyensúlynak helyreállítása, s e törekvése művének minden lapján, minden sorában kifejezést nyer.

Az egyetértés ős példányképe az istenség. Az egyházat és az államot, a pápát és a püspököket, a császárt és a fejedelmeket, a papságot és a hívőket, a hatóságokat és az alattvalókat akarja azután akként egyesíteni, hogy ezek jellegüket meg-

¹⁾ Goldastus i. m. II. 95. és köv. 1. A mű Raoul de Presles-től való.

²⁾ A munka szerzője vitás. Franck i. m. 209. 1. felsorolja mindazokat az auctorokat, kiknek a művet tulajdonították. Ő maga azt tartja, hogy a mű szintén a Raoul de Presles-é. Szemben vele Riezler a munkát Philippe de Mazière-nek (Maiziéres) tulajdonítja. V. ö. Pollock i. m. 42. 1. A mű czime Goldastusnál (Monarchia I. 58 és köv. 1.) Philothei Achillini „Somnium viridarii.”

³⁾ Közölve Goldast. i. m. II. 318. és II. 399. és köv. 1.

⁴⁾ Goldast. i. m. I. 252. 1.

óva, szintén egységet képezzenek, s az istenség szelleme mind-ezeket áthassa.¹⁾ Az összhang lényegét abba helyezi, hogy minden, úgy az egyházban, valamint az államban előforduló viszony-nál a harmonikus együttműködéshez a kölcsönös megegyezést is megkívánja. Teszi ezt nemcsak a hatóság fogalmának megállapításánál, hanem a papság, a pápa állásának megjelölésénél is.²⁾

Az egység példányképe úgy az egyházban, mint az államban a házasság, ezen természetén alapuló, Istentől jóvá-hagyott, kölcsönös megegyezésen nyugvó, de egyszersmind isteni kötéssel erősített, férfi és nő között létesülő válhatatlan közösség, melyet maga Jézus is az egyházzal való kapcsolatának példajaként választott, s a melynek célja az abban egyesülők üdve és boldogsága. Miként itt ellentétek léteznek, melyek azután az egyesülésben kiegyenlítésöket találják, akként másutt is ellentétnek kell fenforogni, hogy összhang jöhessen létre. Az egység szükséges elemei, melyeknek minden kapcsolatnál meg kell lenniök, a házasság fogalmából kifolyólag: 1. a tagok kölcsönös és önkéntes megegyezése, 2. az isteni megerősítés, a mely által az egység tulajdonképen létesül.³⁾

A kiindulási pont, melylyel művét kezdi, az egyház (ecclesia) leírása, mely itt úgy jelentkezik, mint a hívőknek összesége.⁴⁾ Ez egységben, mely Krisztus titokzatos testét (corpus mysticum Christi) képezi akként, hogy Krisztus e test feje,

¹⁾ Th. Stumpf: Die politischen Ideen des Nicolaus von Cues. 1865. 20. 1.

²⁾ Stumpf i. m. 25., 26. 1.

³⁾ Stumpf i. m. 21. 1. – Minden rend (constitutio) különben az emberi értelmén alapuló természetjogban találja igazolását s nem állhat fenn, ha e jog rendelkezéseinek nem felel meg. Kétségtelen ugyan, hogy a bölcsek a többieknek született vezetői, urai, de mivel természettől az emberek egyformán hatalmasok és szabadok, hatalmuk csak a többiek megegyezésén, önkéntes választáson alapulhat. Az összetartó elemet a hatóság és az alárendeltek közt Isten megerősítő tevékenysége képezi. De concord, cath. L. II. c. 14. – V. ö. Besold i. m. Hist. Zeitschr. Bd. 36. 357. 1. – Rehm i. m. 186. 1. – A megegyezés momentumának hangsúlyozása már rokonságba hozza Nicolaust a későbbi természetjogi írókkal, bár ő még általában a szerves felfogás híve.

⁴⁾ De concord, cath. Praef.: .... investigare necesse habeo ipsam unionem, quae ecclesia fidelis populi catholici dicitur. Schard. i. m. p. 466. – L. I. c. 1.: unum corpus fidelium .... In quo non solum sanctorum hominum, sed omnium credentium, omnium etiam superiorum rationabilium virtutum atquo potestatum coimexionem, fidei spirituique accipiendam arbit-

(*cuius caput Christus*) megkülömböztethető megint a lélek és egy külön test. A lélek a papság (*sacerdotium*), melyben ismét a szellemet (*animam*) a szentség képviseli; a test a hívők összessége, külsőleg egyesítve a római szent birodalomban (*sacrum Imperium*). Valamint az élő-lényben számtalan rész található, a melyek azonban mind különböző jellegűek, akként a hívők is, bár valamennyien együtt képezik Krisztus titokzatos testét, mind mint külön tagok is szerepelnek. Miként továbbá a lélek a test minden egyes részét áthatja, akként működik és érvényesül az isteni szellem (*spiritus*) az egyház egész testében, annak minden egyes elemében.¹⁾ Minden tag az összességtől nyeri meghatározott helyét, életrendjét.²⁾

Ép úgy, mint a társadalomban a legalsóbbaktól föl a legmagasabbig, a császárig fokozatos tagoltság létezik, melyben az előjáróknak, grófoknak, hercegeknek, királyoknak megjelölt helyük van,³⁾ akként osztályokra szakad a papság is, melynek példányképe különben az angyalok rendjében, a szenteknek hierarchiájában található. Az egyháznak ugyanis a földi látható egyház csupán egyik része. Ott van ezenkívül még a diadalmaszkodó és az alvó egyház is, melyek közül az előbbi Istenből, az angyalokból és az üdvözültekből áll, míg emezt a kiválasztottak képezik, kik azért neveztetnek alvóknak, mert érdemeik még nem érvényesültek.⁴⁾ E lények közt állandó kölcsönhatás van. A kapcsolat a küzdő egyház tagjaival a papság útján létesül, mely mint külön test ismét lélekkel, testtel és szellemmel bír, s a melyben ennek megfelelőleg a szerző három elemet különböztet meg: a rendet, hatalmat és a közvetítő működést. A szentlélek, mint szellem, a szentségek által a rend útján közöltetik; a felügyelő

ror, ut per harmoniam quandam virtutum ac ministeriorum corpus unum ex omnibus rationabilis naturae spiritibus adhaeret capiti suo Christo Schard. i. m. p. 478.

¹⁾ L. I. c. 4.: Et .... in hoc corpore, quod ita Christo adhaeret in spiritu, habitat spiritus, vivificans totum corpus et quodlibet eius membrum: sicut anima est tota in corpore, et in qualibet eius parte. Schard. i. m. p. 484.

²⁾ F. A. Scharpf: Nie. Cusa's wichtigsten Schriften. Freiburg. 1843. 450.1.

³⁾ Stumpf i. m. 37. 1.

⁴⁾ Az egyház tehát három részből áll, épp úgy, mint a szentháromság; s miként ez utóbbi, úgy az is egység. – V. ö. F. A. Scharpf: Nicolaus von Cusa, Mainz, 1843. 33. 1.

hatalom párhuzamos az angyalok hierarchiájával, a tanban, a szószék által nyilvánul; a közvetítő működés végül az üdvözültek útján történik.

Szemben a szervezettel, mely a szűkebb értelemben vett egyház fogalma alá esik s összességében mint lélek jelentkezik, áll a másik alakulat, a test, a birodalom. E képződményben azután a szív szerepét a fejedelem viszi;¹⁾ ez eszközli az egységesítést. Miként a szív folytonos működésben van, akként kell a fejedelemnek is folytonos és szakadatlan figyelemmel a törvények megtartására ügyelni.²⁾ Maga a fejedelem az irányítást mint leiektől, a római szent széktől kapja s az ettől nyert éltető szellemet az egész birodalom testén, miként a szív az erekben a vért, széjjel vezeti.³⁾

A visszereket a zsinat kánoni végzései képezik; azon közegek ezek, melyek segélyével a földi vétkes ember szellemi életre képesítettik.⁴⁾ Az idegek, melyek az agyban közös központtal bírnak, s az emberi test részein keresztül hatolva, annak egységét eszközlik, azonosak a birodalmi törvényekkel, a melyek az állam összes részeit szintén egygyé teszik.⁵⁾ Ezek hatalma,

¹⁾ Stumpf i. m. 34. l.

²⁾ Lib. III. Praef: Huius (Monarchae) vero officium est, nihil contra leges praesumere, im o subesse debet eins et earum doctrina, tamquam cor in medio corporis, totum Rempublicam unificare: imo secundum easdem puniri debet, in arduis scandalum in Republica ex transgressione generantibus, licet non in parvis delictis, nec contemptibilis fiat principatus. Vigilare itaque princeps tiabeat admodum cordi continue pro Republica et legum strictissima observatione quas cum exequi oportet, non űti summa potestate, űt regnum diuturnus fiat. Schard. p. 605.

³⁾ Deinceps penset Rom. pontifex tam per ipsas divinas, quam per Canonicas sanctiones concordiam vitalem ecclesiae conservari, quae quidem omnes radices unam, in ipsa radicali et fontali divini Spiritus et naturali fluxu vires capiunt: ipsa quidem proximior et convenientior animae sedes est in ipso purissimo sanguine, in cordis centro contento, a quo quidem sanguine per oinnes artériás totius corporis rectificationis fluxum vitales spiritum capiunt. L. III. c. 41.

⁴⁾ . . . . venae . . . . sunt ecclesiae canonicae constitutiones synodicae, in hepatis digestae, quae sunt quasi medium, per quod ipse carnalis homo ad spirituálém vitam dirigitur. L. III. c. 41.

⁵⁾ Nervi vero . . . . circumeunt omnis corporis artus dirversarum juncturarum, ad unitatem unius corporis stringendo. Et istae sunt leges imperiales . . . . Lib. III. c. 41.

befolyása alól a fej, tehát a fejedelem sincs kivéve. Míg a terület a csontokhoz hasonlítható, mint a mely rész a testben is legtar-
tósabb, a hús a néppel, az emberekkel azonosítható, kik ép
úgy, mint amaz, gyengeségüknél fogva számtalanszor vetkeznek,
s a kikkel szemben kell, hogy a fejedelem atyailag járjon el,
majd büntetve, majd bocsánatot adva, ügyelve arra, hogy a
törvény folyton megtartassék. Mert ha ez bármely részében meg-
sérül, kivesz, miként, ha az ideg valamely testrészben megsebez-
tetik, az egész test senyved. Szükséges továbbá, hogy minden
részleges törvény, a mely az apró kis üterekkel azonosítható, az
általános törvénynyel megegyezzek, a természetes és észszerű
joggal ne ellenkezzék, mert ily esetben a megfelelő tagot könnyen
betegség fogja el, mely azután az egész testet megtámadhatja.

A fejedelemnek, mint jó orvosnak, feladata, hogy a biro-
dalom testének egészségére ügyeljen. Látása, ízlése és szaglása
segítségével tudja meg, mi annak megfelelő. Ha valamit jónak
vél, azt előbb titkos tanácsa által (kik a fogakat képviselik) vizs-
gáltassa meg, és kutattassa ki, hogy az elfogadott javaslatban
hasznos és egészséges van-e; ha ilyesmit azután talál, azt beha-
táltatva vizsgálatra a nagyobb tanács elé, mintegy a gyomorba
küldje, hogy itt megemésztessék, s a tiszta a tisztátalanságtól
különválasztassék; innét azután a bírói tanácshoz vigye, s az
ekként hozott mindegyik tag részére egészséget jelentő törvényt
a tagok közt megfelelőleg széjjelossza; hol betegséget lát, eny-
hitőleg működjék, s csak ott forduljon a tag levágásához, hol
más eszköz már nem használ, s fertőzés veszélye forog fenn.

A szervesség gondolata végül kifejezést nyer azon meg-
jegyzésben, mely szerint minden egyes tagnak megvan a maga
feladata, a maga működése. Ennélfogva, ha azt akarjuk, hogy
az egész egészséges maradjon, különös működését elvonni
egyik résztől sem lehet. Ha pedig maga a főhatalom az által,
hogy a hatalmat mások bitorolják, csökkentetik, következménye
ennek az egész test betegsége lesz.¹⁾ Áll ez nem csupán az

¹⁾ *Membra omnia unius Ecclesiae et corporis Christi mystici, habent sua singularia officia... Igitur nec caput, nec membrum aliud quodcunque usurpandi potestatem alterius membri habet si saruim et vivax absque negligentia i'uent illud, cuius officium usurpatur. Et quia dum caput aegrotat,*

egyházra, melyre Nicolaus hasonlatát első sorban alkalmazza, hanem az államra, a birodalomra nézve is.

Nicolaus a jelenségeket nem pusztán elméletig hangsúlyozza, hanem a mennyiben munkája, mint jeleztük, gyakorlati mű, a birodalom reformálására az itt kifejtett gondolatokat alkalmazni is kívánja; s reformjavaslatai organikus jelleggel is bírnak. A változás, melyet eszközölni akar, nem radikális, nem jelent szakítást a létező állapotokkal; ő azoknak csak tovább fejlesztését célozza. Ez újításai főként a birodalmi képviselőre, a bíraskodás rendezésére, s rendes hadsereg létesítésére irányultak.¹⁾

Nicolaus Cusanus tanával²⁾ a középkori állambölcseleti

cetera membra dolent, hinc integritas praesidentium, salus est subditorum. L. II. c. 27. Scharđ. i. in. 576. L – V. ö. Scharpff: Nie. v. Cusa als Reformator in Kirche, Reich und Philosophie. 1871. 28. L, továbbá Excerpta ex Operis. T. VII. p. 575. idézve Scharpff: Nie. v. Cusa's wichtigste Schriften. 450. 1.

¹⁾ Scharpff: Nie. v. Cusa als Reformator. 83. 1. – Daczára éles megfigyelésének, hogy az uralkodó irány hatásától, a tekintély elvének tiszteletétől ő sem ment, mutatja azon körülmény, hogy a reformtörekvéseiben a városok képviselőtét sürgetvén, e javaslatát nem a polgárságnak az állam életében mutatkozó fontosságával indokolja, hanem annak támogatására egy Constantin-féle leiratot hoz fel, melyben arról van szó, hogy Gallia tartománygyűléseire a városok jelesei is meghívandók.

²⁾ Az említett írókon kívül az organikus felfogás nyomait a többi középkori publicistánál is feltalálhatjuk. Megjelenik e gondolat úgy d'Ailli, mint Gerson, valamint Péter von Andlau és Patricius Senensis munkáiban. Rendesen azonban csak egyes hasonlatok utalnak e gondolatmenetre, így Gerson 1405. nov. 7-én a királyhoz (VI. Károly) intézett beszédében a fejedelem számára a főhatalmat azon az alapon követeli, mert a fő is uralkodik a tagok felett, de óvja a királyt, nehogy minden hatalmat magához vonjon, mert ez által az állam ép úgy megsemmisülne, mint tönkre menne a test, melyben a fő a velőt az összes tagokból magába szívná (I. R. Schwab: Johannes Gerson, Professor der Theologie und Kanzler der Universität Paris. 1858. 420 L), mely hasonlat már Oresme Miklósnál is előfordul (P. Janet i. m. 574. L); Péter von Andlau „Libellus de Caesarea monarchia” (1460.) című művében a császárt a fővel, a rendeket a tagokkal, izekkel (*membra, artus*) hasonlítja össze (I. Hilrbin: Peter von Audlau. 1897. 200. 1.); Patricius Senensis pedig míg egyrészt az államot szerves növekvés eredményének tartja (Inst. Reipubl. 1. I. tit. 3.); addig másrészt az állam alkatelemei közti összefüggést is hangsúlyozza (ib. tit. 6.; de regno lib. I. c. 1.). – Befezett rendszerek itt azonban már nincsenek.

Kiemelhetjük végül, hogy a szerves felfogásra valló kitételek a közjogi iratokban, rendszerekben is előfordulnak, így azon egyezményben, mely

elméletek véget érnek; új eszmék, új gondolatok s ennek következtében a társadalmi tudományok terén is új tanok foglalják el a régi felfogás helyét. A változás nem az által jön létre, mintha a keresztyénség hatása az állambölcseleti elméletekre megszűnt volna: ennek nyomait még a XVI., XVII.,¹⁾ sőt a XIX. század íróinál is látjuk, de következménye ez azon átalakulásnak, mely a történelemben szerepet játszó factorok tekintetében beállott.

A különbséget mindjárt az első, részletesebb fejtegetéseket magában foglaló munkában Aeneas Sylvius „De ortu et autoritate Imperii” (1464.) című művében feltalálhatjuk.

Már a kiinduláspont is ellenkezik az eddigi felfogással, a mennyiben itt az ember mint magános, egyedül bolyongó egyed lép fel, ki csak a külviszonyok kényszerítő hatása alatt alkot közösséget.²⁾ Az állam, a politikai közület egysége, részeinek összhangja ugyan itt is kiemeltetik,³⁾ de a fősúly nem erre, hanem a császári hatalom feltétlen jellegére lesz helyezve.⁴⁾

Az újkori állam e sajátos vonása lép azután a későbbi

II. Frigyes és fia Henrik közt 1232-ben létesült, a fejedelmek a birodalom vállainak neveztetnek, melyen a császári trón nyugszik. Visszatérnek e kitételek Frigyesnek ezen egyezményét megerősítő kiváltságlevelében, hol a következők mondatnak: .... *principalia moderamina imperil in omni justitia et pace disponimus, cum ad nostrorum jura principum ac magnatum debita provisione prospicimus, in quibus, velut honorabilibus membris insidet caput, ita nostrum vigét et consistit Imperium et tanta caesareae magnitudinis moles regit et evehit, quorum humeris innititur et portatur.* Mon. Germ. II. Leges. p. 291. Ugyancsak feltalálhatók e kifejezések a birodalmi végzeményekben, mint pl. az 1512. kölni (Neue und vollständigere Sammlung der Reichsabschiede. Frankfurt a. M. 1747. I. Bd. 2. Theil. 137. L), az 1541. és 1576. regensburgi (ib. I. Bd. 2. Theil 429. L, illetve II. Bd. 3. Theil 353. L), az 1559-iki augsburgi (ib. II. 3. 245. L), 1570. speieri (ib. II. 3. 287. 1.) stb. végzeményekben. Concha (Politika L 229. 1.) szerint ugyanez alapon épült fel a szent korona alkotmányának rendszere is. Kétségtelen, hogy a szent korona egyes tagjai közt, e felfogásban mutatkozó összefüggés, rokon a szerves egészben annak részei közt jelentkező kapcsolattal.

¹⁾ Gierke: Joh. Althus. 56. és köv. 1.

²⁾ Gap. 1., 2. Schard. i. m. 314. és köv. 1.

³⁾ Gap. 18.

⁴⁾ Gap. 24. V. ö. Rehm i. m. 197. 1. – Feltalálható e gondolat különben már III. Inczének szép Fülöphöz intézett levelében: .... *cum rex superiore in temporalibus minimé recognoscat.* Danielik i. m. II. 55. 1,

íróknál mindinkább előtérbe, midőn ezeknél hangsúlyozást a főhatalom külső függetlensége mer,¹⁾ mely jelenségnek kiemelését úgy tekinthetjük, mint az egyes nemzeti államok tényleg létesülő önállóságának a pápaság, valamint a császársággal szemben való jogi proclamálását.

E tan, az egyes nemzetek, valamint egyéb világi közületek (városok, fejedelemségek) önállóságának tana, az eddigi felfogással szemben éles ellentétet képezett; megbontotta azon összhangot, melyet a különböző népek közt a keresztyén vallás létesített, megtámadta a célt, melyért a pápák, a császárok az egész középkoron át küzdöttek, megghiúsította az eszményt, mely egy, az összes népeket magában foglaló, a békén, a szereteten alapuló birodalom létesítésében állott.

Ez elméletek azomban csak visszatükröződései a tényleges állapotokban beállott változásoknak. A császár fenhatóságát a XIV., XV. században az egyes fejedelmek felett elvesztette. Önálló államok alakultak az egykori római szent birodalom helyén, melyek a császár névleges főhatalmát is visszautasították. Kifejlődött az önálló nemzetek fogalma.

A szétválás teljes elkülönítésre azonban nem vezetett.²⁾ Kapcsolatosan a separatióra irányuló mozgalommal, újabb egyesülési processus indul meg a nemzetközi jogban, melyben többé nem a vallás, hanem az emberiség eszméje képezi az egyesítő gondolatot.

Az átalakulás határozott haladást jelent. Míg egyrészt a nemzeti sajtóságok kifejlesztése az életet tartalmasabbá tette,

¹⁾ Somn. Virid. II. c. 80... rex Franciae nullum recognoscit superiorem in terris. – Rüd. Praellius: De potestate pontificali et imperiali. La XXIV. raison: ... que le Roy de France soit pareil à l'Empereur, quant a la liberté et franchise de sa juridiction. Goldast. Monarchia. I. p. 44. – V. ö. Gierke i. m. III. 633. 1.

²⁾ A világbirodalom eszméje mindamellet ezután is többször visszatér, azon különbséggel, hogy azt többé nem monarchiának, hanem köztársaságnak képzelik, így mondja Albericus Gentilis († 1611.), De jure belli (1620.) p. 11-13.: orbis rectio est penes congregationem majoris partis orbis; tekinti Fr. Victoria, Relectiones tredecim III. nr. 12. az összes államokat az egységes emberi köztársaság tagjainak. Gierke: Joh. Althus. 236. 1. – V. ö. különben a katolikus monarchomachusokat is. Landmann: Der Souverainetätsbegriff bei den französischen Theoretikern. 1896. 36. 1.

másrészt az által, hogy a hívők helyébe társadalmi tag gyanánt az ember lépett, az állami élet áldásaiban résztvevők száma szaporodott s út nyílt oly alkotásokra, melyek gyümölcsként a mai jogfejlődést, a szabadság, egyenlőség és testvériség megvalósítására irányuló törekvést tekinthetjük.

7. §. A szakjogászok.

A szerves összefüggés gondolata, mely, mint láttuk, áthattotta a középkor egész bölcseletét, egész államtani, publicistikai irodalmát, nem hagyhatta érintetlenül a joggal, helyesebben magánjoggal szakszerűen foglalkozó írókat sem; hisz azon szervezetek egy része, melyeknek organikus volta általában hangsúlyoztatott: az intézetek, a testületek, épp ennek fejtegetései körébe estek. És csakugyan, úgy a glossatorok, mint a kanonisták, valamint a postglossatorok irataiban találunk kijelentéseket, melyek úgy az állam, mint az egyház, de egyáltalán az összes egyesületek (*collegium, corpus, universitas*)¹⁾ szerves felfogására mutatnak.²⁾ E nézet első sorban itt is abban talál kifejezést, hogy a társulatok a testtel, azok tagjai az emberi test tagjaival azonosítatnak,³⁾ de a gondolat más irányban is érvényesül, a

¹⁾ A társulatnak fogalma itt még egészen elmosódott; magában foglalja egyrészt az alapítványt és intézetet, másrészt (egész a postglossatorokig) a társaságot (*societas*) is. L. Gierke i. m. III. 194. 1. – Jellemző Joh. Andréaé megjegyzése: *universitas, communitas, collegium, corpus, societas sunt quasi idem significantia*. Nov. s. c. 5 in VI° 5. 11. nr. 8. idézve Gierke i. m. III. 248.

²⁾ L. a középkori jogászok felfogására nézve Gierke i. m. III. 7., 8., 9. és 10. §-ait.

³⁾ Gl. ord. ad 1. un. C. 11., 14. v. „*corporatis*”: *corporatus dicitur, qui in corpore aliquo scribitur proprie, sicut quodlibet membrum hominis corporatum dicitur, et civis factus vei incola*. V. ö. Gierke i. m. III. 203. 1. – Innocentius IV., Apparátus (Commentaria) in libros quinque decretalium, ed. 1581. c. 4. X. 2., 12. nr. 4. – Job. Andréaé Mugellanus: *Novella super Sexto*, ed. 1527. c. 4. X. 1., 6. nr. 13: *ecclesia universalis est unum Christi corpus ... cujus caput est Romana ecclesia; ... inferiores ecclesiae sunt hujus capitis membra, quae sunt vei membra ex capite, vei membra ex membris, sicut in corpore humano a brachio manus, a manu digiti, a digito unguis proveniunt*. Gierke i. m. III. 251. i

mennyiben ez írók e kapcsolatoknak önállóságot tulajdonítva, azok számára autonómiát, öngazgatási, bíraskodási jogokat igényelnek tagjaikkal, mint elemekkel szemben.¹⁾

Az egyesületek akarat- és cselekvőképessége felől a nézetek ugyan eltérők. Míg egyrészt nevezetesen a glossatorok a testületeket e tulajdonságokkal már felruházzák,²⁾ addig a kanonisták e képességeket tőlük ismét megtagadják,³⁾ a postglossatorok viszont inkább azon nézethez hajlanak, hogy az egyesületek akarat- és cselekvőképéseknek tekintendők.⁴⁾

Bármily álláspontra helyezkedjenek is az írók, arra a gondolatra, hogy az általuk elfogadott organikus felfogást jogilag is érvényesítsék, s így ez alakulatoknak személyiséget tulajdonítsanak, nem jutottak.⁵⁾ Ezek még mindenütt csak mint „personae fictae” jelentkeznek, cselekvéseik tehát ott is, hol cselekvőképességek külömben elősmertetett (mihelyt tetteiket nem az összes tagok viszik végbe), képviseltetés útján eszközölteknek tekintettek. Minden egy egyén, tehát úgy testületi elnök (rector, praeses), mint bármely hivatalnok által véghez vitt magán-, mint közjogi testületi cselekvés a magánjogi képviseltetésre vezetetik vissza, ennek jellege a gyám, a gondnok cselekvésével azonosítottatik.⁶⁾ E személyek itt nyílt vagy hallgatag szerződés által nyert s a j á t joguk alapján cselekszenek.⁷⁾

A persona kifejezést a testületek megjelenésére ugyan már a glossatorok általánosan használják;⁸⁾ később pedig ez

¹⁾ Gierke i. m. III. 215. 1.

²⁾ Gierke i. m. III. 218. 1. – Az egyesület akarata ez esetben azután mint az egyesek összegezett akarata jelentkezik; cselekvése a tagok együttes cselekvése esetében forog fenn.

³⁾ Gierke i. m. III. 308. 1.

⁴⁾ Gierke i. m. III. 463. 1.

⁵⁾ Gierke: Joh. Althusius. 135. 1. – Ép így nem ösmeri el e korban az egyesületeket személyiségnek a germán nép jogi meggyőződése sem. L. Gierke i. m. II. 485. 1.

⁶⁾ Gierke i. m. III. 219. 1.

⁷⁾ Gierke i. m. III. 225. 1.

⁸⁾ Gierke i. m. III. 278. és 279. 1. A kifejezés használata az által, hogy az egyház már előbb is a sponsa, uxor, mater, filia nevekkal jelöltetett, s a patron a, domina fordulatokkal személyesítve lett, nagyban megkönnyítetett.

elnevezés annyira elterjedt, hogy úgy Johannes Andreae, mint Patruccius Senensis kijelenthetik, miszerint minden universitas a *persona* kifejezéssel jelölhető. E szó szigorúan meghatározott fogalmat itt azonban még nem jelent.

A kanonisták bocsátkoztak először a személy kifejezés értelmének vizsgálatába s IV. Incze volt az, ki a római jogban uralkodó, de eddigelé kifejezetten soha ki nem mondott tételt a jogi személy költött voltáról határozottan formulázta,¹⁾ s e szerint a jelenleg uralkodó romanistikus felfogás atyjaként tekinthető.²⁾ Haladást jelent itt az is, hogy a jogi személyiségnek ily éles formulázása által az annak körébe nem tartozó társaság (*societas*) már élesen külön választatott.³⁾

Az egyesületek jogi felosztása szintén megtörtént. IV. Incze már különbséget tesz „*collegia reália*” (*civitas*, *burgi*, *ecclesia*) és „*collegia personalia*” (*collegia professionum*, *negotiationum*, *officiorum*, *religionum*) közt, azonosítván e megkülönböztetést azon felosztással, mely „*collegia necessaria et naturalia*” és „*collegia voluntaria*” testületi fajokat ösmeri.⁴⁾

A kanonisták felfogásával szemben a postglossatorok tana haladást nem jelent. A főkülömbőség a két iskola közt főként az, hogy ez utóbbiaknál a közjogi jellegű egyesületek lépnek inkább előtérbe. Ez alakulatok hatásköre élesen meghatároztatik, minek következménye, hogy a királyságok (*regna*) *souverain* jellege elősmertetik⁵⁾ s ettől kezdve ezek mint „*universitates superiores non recognoscentes*” (*populi liberi*), míg egyrészt az „*imperium*”-mal egyenrangúaknak tekintetnek, másrészt szembeállítatnak a szorosabb értelemben vett községekkel, melyek mint „*universitates superiores recognoscentes*” (*civitates*) szerepelnek.

¹⁾ Innocent, c. 57. X. 2., 20. nr. 5.: *cum collegium in causa universitatis fingatur in persona*; c. 64 X. 5. 39. nr. 3.: *... universitas, sicut est capitulum, populus, gesu et hujusmodi, non sunt juris et non personarum.*

²⁾ Gierke i. m. III. 280. 1.

³⁾ Gierke i. m. III. 285. 1. – Az, hogy a testületeket a kanonisták közjogokkal ruházták fel, daczára annak, hogy azokat személyeknek el nem ösmerték, az által vált lehetségessé, hogy ez egyesületek intézeti jelleget nyertek, s így láttattak el jogkörökkel. – Gierke i. m. III. 302. 1.

⁴⁾ Innocent, c. 14 X. 5., 31. nr. 4-5.

⁵⁾ Gierke: Joh. Althus. 231, 1.

Ez újabb¹⁾ s a fogalmakat kétségkívül tisztázó megkülömböztetés daczára a personalitas petiójának theoriája ez írónál is általános, mi annál könnyebben érthető, minthogy az uralomrajtató bölcseleti felfogás, a nominal ismus, a személyösszességeknél önálló alanyokként! felfogását szinte lehetetlenné tette.

8. §. Eredmények.

A középkor úgy magán-, mint közjogi íróinak műveiben megjelenő szerves társulati felfogás teljesnek még nem tekinthető. Míg nevezetesen egyrészt csaknem kizárólag anthropologikus hasonlatok alakjában lép fel, addig másrészt a benne rejlő tartalom kifejtve alig lett, minek okát részben a substratum, az egyesületi és állami élet fejletlen voltában, főként azonban azon körülményben találhatjuk, hogy a középkori államtani művek publicistikai iratok, politikai munkák, melyek gyakorlati célok elérésére törekszenek, a hol tehát elméleti fejtegetések csak a felállított tételek igazolására szolgálnak.

Eredménytelennek e felfogást mindamellert e korban sem mondhatjuk.

A tanból levont gyakorlati következtetések egy részét már láttuk.²⁾ A publicistikai írók ezenkívül az emberiségnek az élő lényekkel mutatkozó hasonlósága folytán az „animal biceps” lehetőségét tagadják; azt állítják, hogy az uralomért versenyző két hatalom, a pápaság és császárság közül fenhatósággal csak az egyik bírhat, a ki. azután mint az államhatalom birtokosa jelentkezik, míg a másik legfeljebb mint egy alárendelt közület feje szerepelhet.³⁾ Mások, kik az egységes test hasonlatát szintén fentartják, a „caput”, a „fő” szerepét Krisztus számára vindicálják s azt hirdetik, hogy úgy a sacerdotium, mint az Imperium e test külön, koordinált funkciója gyanánt tekintendő.⁴⁾ Fenhatósá-

¹⁾ Bartolus: Commentarii I. I. G. 10, 10. nr. 11. és I. 26. D. 36, 1. Idézve Gierke: Genossenschaftsrecht. III. 381. 1.

²⁾ 120. I. 2. jegyz.

³⁾ Gierke: Joh. Althusius. 133. 1.; Genossenschaftsrecht III. 546. 1.

⁴⁾ Lup. v. Bebenburg: De jure regni et imperii. c. 15. Schard. p. 399. Quaestio in utramque partem. 103. L, idézve Gierke i. m. III. 547. 1. -

got e két tényező közül egyik a másik felett nem igényelhet, helyettesítés a kettő tevékenysége közt csak szükség esetén (causaliter, per accidens) foglalhat helyet.¹⁾ Ama következtetést, hogy az egyes az egyházi, valamint a világi közületekkel szemben tagként jelentkezik, szintén levonták. Ennek megállapításával azután utalás történt azon tényre, hogy az egész független a részek változásától, hogy az egyes az összesség érdekében feláldozható, de e mellett az is hangsúlyozást nyert, hogy az összesség is csak tagjaiban él.²⁾ Végül azon tapasztalatból, hogy az állam elemei épp úgy, mint a testben a részek, nem egyformák, hogy közöttük eltérésnek kell fenforogni: a rendi különbségek helyessége és jogosultsága vezetett le.³⁾

Jogi tekintetben kifejtették e művek a működés (operatio, actus, officium), a hivatal s a tevékenységet végző tagra részve a szerv fogalmát.⁴⁾ Általánossá vált azon meggyőződés, hogy minden uralom tisztség, melylyel bár jogok járnak, de köteleességek is kapcsolatosak.

E tételeknél tovább e kor írói azonban nem jutottak.

A souverainitas fogalma,⁵⁾ mint láttuk, előttük már ismeretes s részint mint nép-, részint mint fejedelmi fölség lép föl.⁶⁾

Occam tagadja a monstrositas okvetetlenségét. Dialógus III. tr. I. L 1. c. 30.: *quamvis naturale esset monstrosus si haberet duo capita, ... tamen corpus mysticum potest habere plura capita spiritualia.*

¹⁾ Occam: *Octo quaestiones. Qu. VIII. c. 5.: quia sicut in corpore naturali uno membro defficiente aliud, si aliquo modo potest, supplet defectum ipsius, ... sic in corpore mystico et in collegio seu universitate, uno defficiente alius si habet potentiam, supplet defectum ejus. Sic papa et clerici defficientibus laicis se debent secularibus reipublicae necessariis miscere ob aliis tamen quae possunt a laicis expediri, abstinere tenentur.*

²⁾ Gierke i. m. III. 553. 1. – Littlejohn i. m. 115. 1.

³⁾ Gierke i. m. III. 555. 1.

⁴⁾ Gierke i. m. III. 554 L.

⁵⁾ E fogalmat itt már modern értelemben véve. E kifejezés középkori jelentésére v. ö. Rehm i. m. 193. L 2. jegyzet.

⁶⁾ Rehmnek (i. m.) 224 1.) azon állítását, mintha Aeneas Sylvius az *imperium* autoritását s ezzel az állam *souverainitását* proclamálta volna, el nem fogadhatjuk. E kijelentés azon alapul, hogy Ae. S. az „*autoritas imperii*”, „*potestas imperii*” (i. m. c. 6.) kifejezéseket használja, a császárt az „*állam fejének*” (*caput mystici Reipublicae corporis. c. 18.*) nevezi. – Ez utóbbi

Ez utóbbi tan hívei az államot, melyre a publicisták a „persona” kifejezést még nem is alkalmazzák, az uralkodó,¹⁾ illetve egy, a hatalmat gyakorlók gyülekezetében megtestesültnek tekintett alany uralnia tárgyának tekintik.²⁾

A fejedelmet, mint uralkodót, a vele azonos magán személytői ugyan megkülömböztették, de ezt csak az által tették, hogy az uralkodói állást, mint méltóságot (dignitas) önállósították, vagyis akként, hogy az állam testén belől egy külön uralmi személyiséget, illetve testületet létesítettek.

E tan elfogadása monarchiákban, sőt még az arisztokráciában sem járt nehézséggel; bajosabb volt a magyarázat ott, hol, mint a demokráciában, maga a nép jelentkezik a hatalom tárgya és alanya gyanánt. A magyarázat akként eszközöltetett, hogy az uralom nem a polgároknak egyenként, hanem azok összességének tulajdonított, akként, hogy az azt gyülekezeteiben, mint „universitas” bírja, mely egyesülés azonban, szorosabban vizsgálva, ez íróknál sem egyéb, mint az abban szereplő egyéneknek fiction alapuló egyesítése, ez tehát az egyesek pusztá összegétől csupán abban különbözik, hogy azok itt nem egyenként (distributive), hanem együttesen vétetnek (collective sumuntur).³⁾

A népfölség⁴⁾ hívei viszont az államot a nép és a fejedelem személyére szakítják szét, a kettéválasztást az államélet minden szakában fenn is tartják, a két tényezőt mindig megkülömböztetik. A társadalmi szerződés kiemelése itt még felesleges –

kitétel használata ugyan kétségkívül mutatja, hogy az író az állam személyiségéről sejtelemmel már bír, a népfölség tanánál azonban – épp úgy, mint a monarchonichusok – felülemelkedni ő sem tud, a mennyiben a főhatalom tulaj donképeni alanya gyanánt nála is csak a nép jelentkezik, ki azután hatalmát a császárra átruházza (c. 19). V. ö. Rehm i. m. 200. 1. 9. jegyzet. – Az „Imperium” kifejezés itt a „populus” szó helyett használtatik. A megkülömböztetés hiányossága későbbi íróknál is előfordul.

¹⁾ A fejedelmi hatalomnak a természetjoghoz való viszonyára, mint annak korlátjaira nézve I. Gierke: Joh. Althus. 272. és köv. I; Genossenschaftsrecht III. 609. és köv. L

²⁾ Gierke i. m. III. 607. 1.

³⁾ Gierke i. m. III. 608. 1.

⁴⁾ L. e. annak proclamálását az egyházban is, különösen Nie. Gusa-nusnál. Con. cath. I. c. 12-17. V. ö. Gierke i. m. III. 589. 1.

bár, mint láttuk,¹⁾ itt is előfordul, – a hatalom Istentől jön a néphez; s így itt a társadalom később általánosnak tekinthető atomistikus felfogásával még nem is igen találkozunk.

A szerves felfogás fejletlen voltának hatása azután több tekintetben ki is tűnik. Következménye ennek többek közt a közjogi képviseletnek még tisztán magánjogi alakban való megjelenése, meghatalmazás-, megbízás-kénti szereplése. Ily módon képviseli a fejedelem a népet, repraesentáljak a püspökök kerületeiket, a választófejedelmek a császárválasztásnál a birodalom közönségét.

¹⁾ 85. 1. – Rehm. i. m. 180. 1. a „pactum subjectionis-t társadalom-alakítási szerződésnek kívánja tekinteni. V. ö. Gierke i. m. III. 630. 1. is.

III. RÉSZ

ARENAISSANCE ÉS AZ ÚJ-KOR.

I. §. A korszak államtani felfogása.

A középkori organikus államelmélet a keresztyén világnézetten gyökerező egység gondolatán nyugodott, míg felépítéséhez az anyagot a nyugaton e korban ismertté vált görög államtani irodalom, de különösen Aristoteles Politikája szolgáltatták.

A világegység s ezzel együtt a politikai egység gondolatának háttérbe vonulásával¹⁾ ez elmélet is talajt vesztett s helyét oly felfogások foglalták el, melyek az állami élet terén végbement változások következtében beállott átalakulással közelebbi vonatkozásban voltak.²⁾

A politikai életben a középkor végével a főtörekvés a világbirodalom helyén kiemelkedő fejedelemségek, köztársá-

¹⁾ V. ö. R. Treumann: Die Monarchomachen. 1895. 4.1. (Diss.) A katolicizmus egységét is e korban támadják meg a nemzeti egyházi törekvések.

²⁾ Genitsthos Plethon „*Νόμων συγγραφή*” (1441.) című műve, valamint „*Περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων λόγῳ*” című értekezései (1. Ellissen: Analekten der mittel- und neugriechischen Literatur. IV. Th. 2. Abthl. 1860.) koránt sem gyakoroltak a renaissance politikai irodalmára oly nagy befolyást, mint a minőt azoknak L. Stein (i. m. 273. és köv. 1.) tulajdonítani akar. A *Νόμων* politikai részeiből ugyan alig maradt reánk valami, – 1. a C. Alexandre (Plethon, *Traité des lois*. Ed. pár G. A. Paris. 1858.) által közölt tartalomjegyzéket, – s így az abban foglaltakról biztos képet magunknak nehezen alkothatunk, de mivel a mű első sorban theosophistikus jellegű, vallásreformra irányuló, mystikus okoskodásokkal telt röpirat (Alexandre i. m. LXXI. és köv. L), közjoggal foglalkozó része sem igen térhetett el ez iránytól. Eszményi államának berendezését különben 1. Fr. Schultze: Georgios Gemisthos Plethon und seine reformatorischen Bestrebungen. 1874. 272. és köv. 1.

ságok hatalmi körének megszilárdítására irányul¹⁾ s így a XV. és XVI. században fellépő államtani művek egy része²⁾ mint politikai eszélytan jelentkezik, azok másik része³⁾ az újonnan keletkezett közületek sajátos vonásainak kiemelésére, ezek megjelölésére törekszik.⁴⁾ Az ekként kifejtett tételek szol-

¹⁾ V. ö. Rehm i. m. 209. 1. – F. Vorländer: Geschichte der philosophischen Moral, Rechts- und Staatslehre der Engländer und Franzosen. 1855. 24. 1. – Deési: A renaissance politikai és morális hatása korunkra 1885. 6. és köv. 1.

²⁾ Macchiavelli: Il principe 1531. – Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio. 1540. – Budaeus: Institution du Prince 1530. – Guicciardini: Discorsi politici. 1576. – Botero: Ragion di stato. 1589. – Paulo Paruta: Discorsi politici. 1599. – I. L. G. Balzac: Princes. Oeuvres. I. 1665. – Naudaeus: Coups d'État. 1633.

³⁾ Bodin: Six livres de la république. Paris 1577. – G. Barclajus: De regno regisque potestate adversus Buchananum, Brutum et Boucherium et reliquos monarchomachos. 1600. – Salmasius: Defensio regia pro Carolo I. Rege Angliáé. Paris. 1649. – E művek ép úgy, mint az előbbi jegyzetben közöltek theologiai vonatkozásoktól már többé-kevésbé mentek.

⁴⁾ V. ö. Rehm i. m. 209. 1. – Az irodalom egy harmadik csoportja most is publicistikai jellegű. Az egyház, mely viláгурalmi vágyairól még nem mondott le, illetve – hol, mint a reformáltaknál, ilyesmire nem törekedett – magának az állammal szemben teljes függetlenséget, feltétlen szabadságot kívánt s külön testként akart ennek kebelén belől szerepeim, a harcot a politikai közület ellen tovább folytatja. A különbség a korábbi és a mostani küzdelem közt azonban az, hogy az most már nem a császárság ellen folyik, hanem az egyes önállóságra törekvő államok ellen vivatik. (Treumann i. m. 81. 1.; Landmann i. m. 36. 1.) A XV. és XVI. század irodalma ennél fogva részben oly műveket mutat fel, melyek e cél szolgálatában állanak. Ezen írók az u. n. monarchomachusok az egyház szabadságát megsértő uralkodót zsarnoknak deklarálva, annak megölését jogosnak hirdetik. Az idetartozó írók egyszersmind mint az individualistikus, szerződési s egyúttal a népfölségi elméletek tulajdonképi megalapítói gyanánt jelentkeznak, a mennyiben földi, emberi származását az állam inferioritása bizonyítékának tekintették az isteni származású egyházzal szemben. – Ez iskola hívei s azok művei felsorolvák Gierke: Joh. Althusius 3. 1. 3. jegyzetében. – L. ezenkívül Baudrillart: J. Bodin et son temps. Tableau des theories politiques et des idées économiques au XVI. siècle. 1853., 42. és köv. 1. Vorländer i. m. 219. és köv. 1. Treumann i. m. 11. és köv. 1. Landmann i. m. 10., 36. és köv. 1.

Az államtani művek negyedik csoportját e korban az államregények képezik, amelyek szintén hű tükrei a politikai és gazdasági élet terén e korban végbemenő óriási átalakulásoknak.

gáltatták azután a később kifejlődő elmélet, a természetjog alapfogalmait,¹⁾

A renaissance s az újkor politikai irodalmában érvényre jutó államfogalom ekként lényegesen eltér a középkori állam, az imperium eszméjétől. Ez mint legfőbb, mint egyetlen s mindent felölelő földi hatalom szerepelt,²⁾ tulajdonkép azonban csak mint az egymás mellé sorakozó jogkörök összefoglalója, mint ezeket

¹⁾ V. o. R. Stintzing: Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft. II. 1884 34. 1. – A természetjog kifejtésének indokát a jog általános tanai megállapításának szüksége képezte. Minthogy e tanok nem csupán a magán- és közjog, hanem a nemzetközi jog fő elveit is tárgyalták, a magánjog köréből vétettek. Warnkönig (Rechtsphilosophie als Naturlehre des Rechts. 1839. 40. 1.) a természetjog elveinek sajátos jellegét arra vezeti vissza, hogy az Imperium, illetve a pápaság kiegyenlítő működésének megszűnésével az egymással széniben ellenségekként fellépő hatalmak egyesítő elvek szükségét érezték. U. i. Mohl i. m. I. 229. Ily eszmét az ember természete, majd az emberiség gondolata, később a helyes ész (recta ratio) szolgáltatathatott, mely fogalmak azután az alakuló tanok központjaivá is váltak. Ezek első sorban szintén atomistikus irányú kifejtésre utalnak. – A magánjog elveinek előtérbe nyomulását különben a gondolkodás eddigi menete is nagyban előmozdította. Magán- és közjog Platónnál, Aristotelesnél, mint a Corpus juris civilisben is összefolynak. Az első rendszeres művek írói: G. Lagus (1543.), Vultejus (1590.) is a magánjog kebelében tárgyalják a közjogot; csak Vigelius (1525-1600) tesz e tekintetben kivételt, a mennyiben nála a „Jus publicum” önálló rész gyanánt szerepel. Rehm i. m. 213. 1. A természetjog individualistikus jellegének kiemelkedésére még más okok is hatottak, erre a korban uralkodó racionalistikus bölcseleti irány hiányos, történeti összehasonlítások kétségkívül befolyást gyakoroltak. Ugyanezt a racionalistikus törekvést látjuk nevezetesen az elmélet más terein is, így pl. a vallásbölcseletnél, hol többek közt Rayle a vallásnak az észből való levezetését hangsúlyozta. Vorländer i. m. 412. I. – Rehm (i. m. 212. L) azonban egész indokoltan utal arra, hogy ez íróknál már az összehasonlító jogtudomány nyomaival találkozunk. Abstract jellegét nevezetesen e tan csak jóval később, Puffendorfnál nyerte, a hol aztán akként szerepel, mint a mely belső logikai erejénél, általánosságánál fogva bír előnnyel a tételes jog felett.

²⁾ L. többek közt II. (Rarbarossa) Frigyes kijelentéseit a „Constitutiones regni Siciliae” (1231.) előszavában: .... qui (principes) vitae necisque arbitri, gentibus qualem quisque fortunam, sortem statumque haberet, velut executores quodammodo divinae providentiae stabilirent.... cassatis.... legibus et consuetudinibus his nostris constitutionibus adversantibus antiquatis. I. L. A. Huillard-Bréholles: Hist. dipl. Frederici sec. 1854. Töm. IV. 1. 3. és 4. L, továbbá 39. I. E kijelentések azonban csak Siciliára vonatkoztak. – V. ö. ezen kívül H. Reuter: Geschichte der religiösen Aufklärung. 1877. II. 261. és köv. 1.

betetőző jelentkezett s az alanyi jogokon felépülő hatalmi rendszer e korszakában ez is, mint minden magasabb közület, csak annyi joggal bírt, mint a mennyit számára az alsóbb szabadsága engedett. A császár teljhatalma csak szűk körre szorítkozott.¹⁾ Ezzel szemben a rész-egyesületekben, melyek mint egymással egyenrangú körök szerepelnek, az állam fogalma inkább azon értelemben fejlődött,²⁾ a minővel az a görögöknél, a rómaiaknál bírt. Itt az uralom teljhatalma lép előtérbe, a souverainitas tehát midőn hangsúlyozva lesz, bár a császárságban jelentkező fenhatóság ellen is irányul,³⁾ első sorban úgy szerepel mint azon hatalom, mely bizonyos körön belül legfőbb, itt más tényező által befolyásolva nincs, tagjaival szemben mindenható.⁴⁾ A gondolat, mely a korszak államtani irodalmában ekként kifejezést nyer, azután valósággal megtestesülést talál a tényleges politikai törekvésekben, a melyekben a királyság kiemelkedésével az irányzat a létező jogok, kiváltságok megszüntetésére irányul.

¹⁾ Rehm i. m. 192. 1.

²⁾ A folyamat nagy részben párhuzamos a harmadik rend, a polgárság s a nemzetiség eszméjének megerősödésével. V. ö. Fr. X. Wegele: *Dante's Leben und Werke*. 1852. 31. és köv. 1. – Az önálló államok felléptével megindul a nemzeti államjogok irodalma, szaporodnak a tételes közjogi fejtegetések. L. ezeket felsorolva Rehm i. m. 206. 1. 3. jegyzet, a hol azonban, mint Mohinál is (i. m. III. 127. L), tisztán történetinek mondható mű (Du Haillan: *De Testat et sucez des affaires en France*. Génévé. 1609.) is úgy említettik, mint államjogi munka. Ez irodalom fejlődésére vonatkozólag v. ö. Gierke i. m. III. 646. és köv. 1.; Stintzing i. m. I. 1880. 663. és köv. L, II. 1884. 32. és köv. 1.; Rehm i. m. 205. és köv. 1; valamint ezekkel szemben Lab and: *Über die Redeutung der Reception des römischen Rechts für das deutsche Staatsrecht*. 1880. 52. és köv. 1. is. – Az előbbi korszakokban megjelent római-birodalmi államjogot tárgyazó művek (Lupold v. Rebenburg: *De jure regni et imperii*. 1138-1140.; Péter von Andlau: *Libellus de Caesarea Monarchia*. 1460.), tekintve a birodalom egyetemes voltát, általános közjogi munkáknak tekinthetők.

³⁾ E jelleg itt, szemben az előbbi század felfogásával, kevésbé hangsúlyoztatik. L. mind a mellett Hancke: *Rodin. Eine Studie über den Regriff der Souverainetät*. 1894. 12. 1. *Nach aussen erforderte der Regriff der höchsten Gewalt völlige Unabhängigkeit des Staates von jeder anderen Macht: nicht nur die innere, sondern die äussere Souverainetät war nothwendig.* – Szemben ezzel Rehm i. m. 222. 1. (tévesen) azt állítja, hogy Rodin csak belső souverainitást kíván az állam fogalmához. V. ö. Landmann i. m. 42. 1.

⁴⁾ Treumann i. m. 10. 1. Ez uralom itt azután legfőbbször mint fejedelmi hatalom jelentkezik.

úgy hogy e korszak végén az egyes áll a mindenható állammal,¹⁾ a Hobbes-féle földi istennel, illetve a fejedelemmel szemközt, mely ellen midőn azután az egyénnek védekeznie kellett,²⁾ a támogatására siető irodalom e ezéjját megvalósíthatni akként vélte, hogy magát az államot az egyén pusztá eszközévé, szeszélyeinek, kényének tárgyává tette.³⁾

A módot, melynek segélyével a cél elérhető volt, a földi közülettel folytatott harczában már az egyház megmutatta, midőn az államot az egyesek önkényéből származtatta⁴⁾ s ezzel együtt az egyesek, illetve a nép-főlség tanát megteremtette.⁵⁾

¹⁾ Turgot (Encyclopedic T. VII. (1757.) 75. 1. §. 6.) az állam részére azon jogot követeli, hogy minden egyesületet megszüntethessen. U. i. Siéyes: Politische Schriften (1796.) 167-172. 1.; Rousseau, Contrat social (1762.) II. 3. V. ö. Gierke i. m. 257. 1. Mint Romocsa (Az állam és egyház közti viszonyról. Kecskeméti ref. főiskola évkönyve. 1879z80. 19. 1.) kiemeli, ez irányzat már Hobbesnál is feltalálható.

²⁾ A kultúra haladásával, a városok keletkezésével, a vagyonosodás növekedésével az egyén jelentősége folyton nő. Eddigélé számot csak a papok,-a szellemi vezetők, s a nemesek tettek, kik azonkívül, hogy hadi erejükre támaszkodhattak, szabadságaikat a különböző kiváltságlevelekben biztosították, s így azok védelmére jogalapot is nyertek. Máskülönbén bizton-ságot magával az államot képviselő fejedelemmel szemben is csak a „commendatio” nyújtott. Az uralkodó hatalmának növekedtével, midőn annak abszolút voltát a vallás és a mozgékonyabbá váló szokás sem korlátozták, az eddigi védelem nem mutatkozott elég erősnek s a különböző jogbiztosítási törekvések a fejedelem-gyilkosság s a forradalom tanában nyernek kifejezést. Ez elvek Treumann (i. m. 6. és 16. 1.) szerint mint a fejedelmi hatalom korlátainak kérdése i szerepelnek. A hatalmak megoszlásának tana, s ezzel kapcsolatosan a modern constitutionalismus, valamint a természetjog elmélete később kifejtett örök, eredeti ősjogaival együtt, szintén nem egyéb, mint e célra, az egyén védelmére szolgáló eszköz. – V. ö. Rehm i. m. 254 1. is.

³⁾ Talán legtovább ment e téren Horn (Politicorum pars architectonica Francof. 1672. L c. 4 §. 3-6.; II. c. 1. §. 2-21.; c. 9. §. 1.; c. 10. §. 10-15., idézve Gierke, 71. L), ki a jogi személy fogalmát is elveti, a mennyiben szerinte szerződés segélyével a különálló, független egyedekből egységet alkotni nem lehet. V. ö. Gierke i. m. 191. 1.

⁴⁾ A bűnbeesés előtti állapotra s így a Szt. Ágoston és Gergely-féle felfogásra való hivatkozás, melyet ez írónknál az állam eredetének magyarázatánál találunk, csak mellékes bizonyítékként szerepel s nem tekinthető úgy, mint a természet-állapot egyik alapfeltételezése.

⁵⁾ E jog birtokosa gyanánt igen sokáig (egész Lockeig) nem az egyes, hanem csak az összesség, az „universitas” jelentkezik, így az államban is a

E gondolat nyer azután bővebb kifejtést, meggyőzőbb indokolást és szigorú jogi constructiót a későbbi természet-jogászoknál, kik az állam alaptanait kifejtve, azt szerződésre s ezzel együtt az egyesre vezették vissza. A főhatalom e tan szerint magánál a szerződéskötés által létrejött összességnél van s bár azon tény constatálása, hogy a nép összességében a főhatalmat sehol sem gyakorolja, ennek egy személy, vagy egy gyülekezetre, az uralkodóra történő átruházását ez írónál is szükségessé teszi, e transmissio itt csupán átengedés¹⁾ és nem elidegenítés jellegével bír; a királyi hatalom korlátozásának lehetősége tehát adva van. Midőn ugyanis az uralom a fejedelem kezébe átmegy, az átruházási szerződés tartalma szabadon lévén meghatározható, az abban alkalmazásba vett megszorítások által az egyes védelme mindig eszközölhető volt. A kikötött garantiák megsértése esetén pedig a forradalom joga nyújtotta a szükséges orvoslást, mint a természet-állapot egyik alapkövetkezménye.

Midőn pedig e korszak végén Rousseau „Contrat social”-jában a souverainitas gyakorlásának pusztá átruházását is lehetetlennek jelentette ki, magát a népnél levő e hatalmat azonban feltétlennek, minden korláttól mentnek hirdette,²⁾ az egyes védelmét az érinthetetlennek tekintett emberi jogok³⁾ declarálásában

zsarnok elleni fellépésre nem az egyes polgárok, hanem csak az előjárók vannak jogosítva (Languet: *Vindiciae contra tyrannos*. Basel. 1580. 210. 1); az egyén legfeljebb isteni ihlet alapján cselekedhet (Languet i. m. 179. 1.) V. ö. Treumann i. m. 71. 1. Még sokkal később Milton is határozott állást foglal az egyén uralma, az általános szavazatjog ellen. V. ö. Janet i. m. II 396. 1. !) Otto (*De jure publico Rom. imperii*, közölve Arumaeus: *Discursus academici de jure publico*, 1616. V. nr. 2. §. 4. és II. nr. 14. §. 18.) szerint a fejedelem a népnek csak administratora; u. i. Berckringer: *Institutiones politicae sive de Republica*. 1662. I. c. 4. §. 6., 7. Idézve Gierke i. m. 168. 1. V. v. A. Dock: *Der Souveränitätsbegriff von Bodin bis zu Friedrich dem Grossen* (Diss.) 1897. 40. 1.

²⁾ Rousseau tanában következtelen. Szerinte a nép (az uralkodó, a souverain) korlátlan (Gont. soc. L c. 7.; II. c. 4.; III. c. 8.); az egyesnek mi garantiája sincs ellenében (L c. 7.) s ez még sem lépi túl a kellő korlátokat (II. c. 5. és 6.). V. ö. E. d'Eichthal: *La souveraineté du peuple et gouvernement*. 1895. 47. 1.

³⁾ E fogalom fejlődésére vonatkozólag I. J. Held: *Staat und Gesellschaft*. II. 1863. 567. 1.

találta, a mint ez MZ amerikai alkotmány-okmányban (1776),¹⁾ valamint az a „Declarations de droit”-ban csakugyan kifejezést is nyert.²⁾

Mindazon körülmények és hatások, melyek ekként az egyén³⁾ függetlenségének, szabadságának, jelentőségének kiemelését eredményezték, egyszersmind azt is eszközölték, hogy az államról folytatott okoskodás központja ez időtől kezdve az egyén lett.⁴⁾ Az egyes többé nem mint rész, mint elenyésző atom jelentkezik, hanem mint önálló erőforrás lép fel, mint olyan lény, ki összes viszonyait tetszés szerint rendezi, s a ki e szerint a társadalmi alakulatokkal szemben is teljesen függetlennek tekinthető.⁵⁾

Általánossá válik egy eredeti, társadalmunkívüli állapotnak

¹⁾ L. Matter: Histoire des doctrines politiques. T. III. 1837. 240. 1.

²⁾ A természetjogászok küzdelmének eredménye az „ember” fogalmának megteremtése, szemben a klasszikus kor „polgárának,” a keresztény egyház „hívójának” fogalmával. Erre a célra irányul e kor nemzetgazdasági íróinak a physiokratáknak törekvése is. V. ö. A. Espinas: Histoire des doctrines économiques. 1892. 216. és köv. 1.

³⁾ Mint a fentiekből kiténik, az egyén állása e korban teljes ellentéte annak, a mi az ó-korban volt. Az állam fenhatósága alól az egyest az egyház szabadította fel, első sorban a hit terét vonván ki az állami rendelkezés alól, s bár a hatalom helyébe, mint azt láttuk, saját fenhatóságát akarta helyezni, e törekvése ideálisabb szervezete folytán teljesen soha sem sikerült. Említetünk azon fokozottabb fontosságot is, melyet az egyház az egyesnek a túlvilági élet tekintetében tulajdonított. E fokozottabb értéklés azonban az egyén függetlensége elismerésének pusztán kiinduláspontját képezte, s az egyes szabadságát csak a reformációban, illetve azon tan elfogadása által tekinthetjük megállapítottnak, mely azt a tekintély elve alól felszabadította. - V. ö. A. Ritschi: Die Staatstheorie von Thomas Aquinas bis Rousseau. (Festrede.) 1887. 16. L

⁴⁾ Az egyéni függetlenség hangsúlyozása a természetjogban visszahatás jellegével bír a Macchiavelli-féle állami, helyesebben fejedelmi önkény jogosultságát valló, annak megvalósítására törekvő eszélytannal szemben. V. ö. Gierke i. m. 299. és köv. 1. - Az egyén kiemelkedését különben nem csupán a politika, hanem a bölcelet terén is látjuk. A philosophiai okoskodás, a megismerés központja ő lesz, mint az már Descartes bölceletéből is szembe-tűnik. V. ö. Rossbach i. m. 110. 1.

⁵⁾ A souverainitás, mely egykor Bodin és követőinél mutatkozó feltétlen jellegét már rég elvesztette (Gierke i. m. 184. L, Dock i. m. 42. 1.), tartalmát az egyesnek a hatalom birtokosával kötött szerződéséből meríti, hisz az állam csak biztosító intézet jellegével bír.

feltételezése,¹⁾ melyből mint másodlagos képződmények válnak ki az egyes társadalmi körök s így az állam is. Ez is, mint amazok, a szétszórta élő egyedek által szerződés segítségével alkottatik.²⁾ E felfogás szerint a „societas” és „universitas”, a magánjogi társaság s a politikai közösség, az állam közt különbség nincs.³⁾ Ez utóbbi csak egyik faja a többi társaságoknak; alapját, ép úgy mint amazokét, az egyesek szabad megegyezése, a szerződés képezi. A különbség a politikai egyesülés és a társaság közt pusztán abban található, hogy ez „societas inaequalis”, azaz olyan, melyben uralkodók és alárendeltek vannak, míg emezek „societates aequales”.⁴⁾ Ez eltérés ez írók szerint azonban nem lényeges. Az egyenlőtlen társaságokban előforduló uralom⁵⁾ szín-

1) Pulszky (i. m. 189. 1.) a társadalmon kívüli állapot feltételezését első sorban a hagyományra vezeti vissza; a közjog magánjogi felfogásának a természeti állapot-féle hypothesis különben logikai következménye (i. m. 57. 1.)

2) A középkor tényleges alakulataiban, különösen a feudalismusban érvényesülő gondolat az irodalomban e szerint csupán most, úgyszólván csak akkor lép fel, midőn a valóságban ez intézmény jelentőséggel már alig bír. Treumann (i. m. 18. 1.) azon megjegyzése, hogy a hűbériség eszméje a középkor irodalmában is szerepet játszott volna, alig fogadható el, s legfeljebb Manegold számot alig tevő kijelentése (1. e mű 85. 1.) által támogatható. V. ö. Rehm i. m. 167. 1. – Az elméletnek a tényleges állapotokkal való csekély összefüggését különben az új-kor irataiban is látjuk, többek közt a rendi alakulatok teljes mellőzésénél, a mely jelenségre a figyelmet már Maurenbrecher (Die regierenden deutschen Fürsten und die Souverainität. 1839. 43. 1. jegyzet) felhívta.

3) így Siéyes (i. m. I. 283. 1.) az államot részvénytársasághoz hasonlítja; ugyanígy tekintik azt J. Möser: Patriotische Phantasien 1778-1786. I. nr. 62.298-316. 1; Schlözer: Allgemeines Staatsrecht und Staatsverfassungslehre. 1793. 93. 1. §. 1.; Scheidemantel: Das Staatsrecht nach der Vernunft betrachtet. 1770-1773. I. 56. és köv. L – V. ö. Gierke i. m. 119. 1.

4) E megkülönböztetés először Grotiusnál fordul elő: De jure belli ac pacis. Paris. 1625. I. c. 1. §. 3.; feltalálható azután Hert: Elementa juris publici. 1702. I. c. 1. §. 6.; I. H. Böhmér: Jus publicum Universum. 1702. P. p. I. c. 2. §. 4.; Wolff: Institutiones juris naturalae. Halae, 1770. §. 839.; Nettelbladt: Systema elementare universae juris prudentiae naturalis. Halae. 1785. §. 354. és köv. G. Achenvall: Jus naturale. P. p. Göttingae. 1781. §.22.

5) Magánjogi szerződésre s más ezzel rokon jogügyletre vezetettnek azután vissza a többi közjogi fogalmak, s nyerneken ennek megfelelőleg természetükkel teljesen ellenkező individualistikus jelleget. Szerződésből származtatják az uralkodó törvényhozó hatalmát, a mennyiben szabályok alkotásának joga a főhatalomban befoglaltatik, ez pedig szerződés útján kelet-

tén szabad megegyezésen alapszik s n magánjog szabályai szerint bírálendő el.

Az újkori államtani felfogás két sarktétele ennél fogva a társadalmi¹⁾ (Gesellschaftsvertrag) és az uralmi (Herrschaftsvertrag) szerződés; eredménye az állam teljes atomizálása, úgy mint az a XVIII. század összes íróknál, de különösen Fichténél jelentkezik, a ki szerint az államból minden polgár, minden pillanatban tetszés szerint kiléphet, a többség bármely pillanatban az államban külön államot alkothat, az egyeseket egymáshoz a szerződésen kívül mi kötelék sem fűzi.²⁾

kezik (U. Huber: De jure civitatis libri tres. Franc. 1713. L. III. c. 2. §, 8.: Qui vero civitati pridem constitutae se aggregant, hi manifesto in leges ibi receptas consentiunt. Althusiusnál csak az alaptörvények bírnak ily jelleggel. Rehm i. ni. 252. 1.); szerződésen nyugszanak a büntetőtörvények (I. Schnierer: A büntetőjog általános tanai. 1888. 60. 1.); szerződésen alapszik a tulajdonjog intézménye (H. Grotius: De jure belli ac pacis. L. II. c. 2. §. 2. .... censerit debet inter omnes convenisse, ut, quod quisque occupasset, id proprium haberet. – Hobbes: Leviathan. London. 1668. c. 13., 15., 24. De cive. 1642. c. VI. 15. – Rousseau: Contrat social. I. c. 9. – V. ö. Medveczky i. m. 244, 276. és 380. 1.)

¹⁾ A tan aligha vissza nem vezethető az Epikureusok rokon felfogására (Hildenbrand i. m. 515. 1.), bár Gierke (i. m. 96. 1.) az összefüggést tagadja. L. Danaeus: Politices christianae. Paris. 1596. 96. 1. – V. ö. Treumann i. m. 17. 1. – E felfogás, mint láttuk (85. 1.), különben már előbb is jelentkezett, fellép Aeneas Sylvius (c. 1. 2.) és Patricius Senensis (De regno c. 1.) műveiben, de jelentősebb szerepet csak a monarchomachusok, valamint ellenfeleik tanaiban nyer. így találkozunk vele Buchanannál (De jure regni apud Scotos. Op. omn. Edinb. 1715. c. 1. 3. L), felemlíti azt Mariana (De rege ac regis institutione. Francofurti. 1611. 10. 1. .... mutuo se cum aliis societatis foedere constringere .... coeperunt), de különösen hangsúlyozza Salomonius (De principatu libri VI. Paris. 1578. 15., 38. L), ki az egyesítési actus jelölésére már a szerződés szót használja s annak tartalmát részletesen ki is fejti. V. ö. Gierke i. m. 178. 1.; Pulszky i. m. 190. és köv. 1.; Treumann i. m. 52. 1. – Ettől kezdve e tan egész Kantig csaknem minden írónál előfordul (a kivételeket l. alább). Ez utóbbi a szerződésnek, mint történelmi ténynek létét tagadja, de kijelenti, hogy „az állam jogossága csakis ez alapon képzelhető.” (Werke: Bd. VI. 329, 334., 416. és köv. I; VII. 133. 1. §. 47.; VII. 62. 1. §. 14-17.) – Utána ily nézet csak kivételesen fordul elő, mint Rottecknél (Vernunftrecht. 1829. I. §. 61, II. §. 19.), W. I. Behrmél. (System der allgemeinen Staatslehre. 1804. §. 18. és köv.) V. ö. Gierke i. m. 121. 1.

²⁾ Sämtliche Werke. Bd. VI. 105, 148. és köv. I, továbbá 159. 1.

Az államtani irodalomban¹⁾ eddig uralkodó eszme a részek összefüggésének, a kölcsönös támogatás, a kiegészülés gondolata e felfogás következtében mindinkább háttérbe szorul, s helyét az egyén függetlenségének és szabadságának kiemelése, az államhatalom korlátjainak, határainak gondolata foglalja el.²⁾

A szakítás a múlttal azonban nem teljes. Bár az írók legnagyobb része már a középkor végével arra az álláspontra helyezkedik, hogy az állam nem egyéb, mint önkéntes társaság, az egyének pusztá halmaza, mely felfogás azután az állam meghatározásokban is mindenütt előtérbe lép, s hogy célja nem más, mint az egyének jólétének, boldogságának előmozdítása,³⁾ addig folyton akadnak rendszerek, melyek az államot természetes képződménynek tartják,⁴⁾ azt organikus növekvés alapján

¹⁾ Pusztán államtannal foglalkozó mű e korszakban még szintén nem található. Leginkább a politikai, tehát eszélyességi rendszerek tartalmaznak ilyenmü fejtegetéseket, itt azonban többnyire jogi fejtegetések pótolják a leírást. L. e tekintetben többek közt Althusius (*Politica methodice digesta*. Herborm. 1625. Praefatio) kifogásait.

²⁾ Eredménye e felfogásnak az u. n. j o g á l l a m, egyrészt nevezetesen azon gondolat, hogy az állam alapítása, annak minden ténykedése jögon alapszik, másrészt az, hogy összes cselekvése csakis a jog fentartására irányul s így tevékenységi köre a legszűkebb korlátok közt mozog. V. ö. Mohl i. m. I. 230. 1. – Gierke i. m. 264. s köv. 1. – Gumplovicz *Rechtstaat und Socialismus*. 1881. 30. 1.

³⁾ Így már Morus Utópiájában (Dietzel: i. m. *Zeitschrift für Litteratur und Geschichte der Staatswissenschaften*. Bd. V. 1897. 226. és 374. L), Hobbes (*De cive*, c. XIII. §. 3.: *civitas enim non sua sed civium causa instituta est*), Rousseau (*Economie politique*. *Encyclopedic*. T. V. 337. L), Sidney (Mohl i. m. I. 232. 1.) – Rehm (i. m. 252. 1.) e meggyőződést arra vezeti vissza, hogy a tényleges viszonyok az egyes védelmét, annak állami segélyezését követelték, mely tény később várakozássá vált. Az, hogy az új-kor rendőr-államával az egyes áll szemközt, indoka tehát szerinte is (i. m. 253. 1.) annak, hogy az állami *constructio* alapja a természetjogászoknál az egyes lön, nem a nép, mint a monarchomachusoknál, avagy a család, mint Bodinnál.

⁴⁾ Ez írók a családot természetes alakulatnak vélik, s a kezdetleges állapotot olyannak képzelik, mint a melyben az egyes családok egymástól függetlenül családfő hatalma alatt éltek. E családapák egyesülnek azután s szerződést kötve létesítik az államot, így Oldendorp: *Juris naturalis, gentium et civilis isagoge*. Col. 1539. lib. 2.; Fr. Connanus: *Gommentarii juris civilis*. Basil. 1557. L c. 4. nr. 4., c. 5. nr. 1-4., c. 6. nr. 2-3.; B. Winkler: *Principiorum libri quinque*. Lipsiae. 1615. I. c. 10., II. c. 9-10., V. c. 3-4. Ezek különben a *jus gentium*nak megfelelő „*societas humana*” az emberiség

keletkezettnek vélik, az államcélznál első sorban az állam fennállását hangsúlyozzák, kiemelve, hogy mihelyt az állam boldog, hatalmas, boldogok és hatalmasok lesznek a polgárok, az alattvalók is.

Ez íróknál a társadalom eredeti voltának hangsúlyozása élesebben lép előtérbe, mint az a középkor íróinál történt.¹⁾ Míg ott annak szüksége, hogy az individualistikus állásponttal szembeállítsák, fenn nem forgott, s így csak kivételesen említetik fel a társadalmon kívüli állapot természetellenes volta, addig itt többször találkozunk annak hangsúlyozásával.²⁾

Az állam ezen szerződés-ellenes íróknál rendszeren úgy lép fel, mint a család kibővülése; ezeknél tehát az eredeti társadalmi elemként (társadalmi sejtként) nem az egyes, hanem a család jelentkezik, s közbeeső alakulatokként, – amelyekből azután az önelégültnek tekintett királyság, illetve (néhol) birodalom támadnak – a falvak, a városok, a tartományok szerepelnek.³⁾

Ezen, bár a történeti tényeknek meg nem felelő, de azért szervesnek tekinthető felfogás hívei a XVII. század második felében és a XVIII. században azután mind ritkábbak lesznek; általa-

egykori egysége maradványának tartják. V. ö. Kaltenborn i. m. 129. és köv. 1. – Továbbá maga Bodin: *Six livres de la république*. Paris. 1577. L. L c. 1.; Bolognetus: *De lege jure et aequitate* (Tr. U. J. I.) 1584 c. 13.; Pufendorf: *De jure naturae et gentium libri VIII*. Francoforti. 1684;. Lib. VII. c. 1. §. 1. és 7.; Chr. Wolff *Pars III. sec. 2. §. 972. és köv. 1.*

¹⁾ Itt csak elvétele fordul elő ennek hangsúlyozása, így Joh. Paris. c. 1.

²⁾ Petrus Gregorius Tholoanus: *De republica libri sex et viginti*. Lugduni. 1597. c. 2. §. 6. .... *ridiculi mihi videantur, qui audaciter affirmant, homines primo more ferrarum vitám degisse in sylvis et montibus solitariam.* – Keckermann: *Systema disciplinae politicae*. Hanoviae. 1613. Praecognita §. 2.

³⁾ Danaeus: L c. 3. 14. és köv. 1. (bár ez viszont a megegyezést (a consensust) az állam alakulásánál kiemeli 19. és köv. l.; v. ö. Treumann i. m. 52. 1.) – Rosaeus: *De justa Reipublicae Christianae in Reges impios et haereticos autoritate*. Antwerpen. 1592. 4. és 6. 1. – Keckermann, Praecognita. 15. 1. – H. Amisaeus: *Doctrina politica*. Amsterdam. 1643. c. 6. (bár ő egy társiatlan állapot létét is megengedi, c. 2.) – Micraelius: *Regia politici scientia*. Stetini. 1654 c. 7. §. 1. – Schoenborner: *Politicorum libri VII*. Amsterdam. 1642. L L c. 4-8. – A. A. Olizarovius: *De politica hominum societate libri tres*. Dantisci. 1651. 1. III. c. 1. 273. 1. – Gierke i. m. 100 I. 68. jegyzetében még több szerzőt is sorol fel, de azok közül sokan egész határozottan nem nyilatkoznak,

nossá az állam mechanikus összekötését hirdető természetjogi felfogás válik, a mely szerint az állam nem egyéb, mint az azt alkotó egyesek akaratótól függő, tehát mesterségesen létesített teremtmény,¹⁾ művészi mechanizmus, mint ez Hobbesnél látszik, tehát ép olyan, mint egy óra, mely számtalan ingából, kerékből van művészileg összealkotva, melynek mesterséges életet csakis a tagok megegyezése ad,²⁾ vagy mint az Schlözer felfogásából kitűnik, ki azt mesterségesen összealkotott gépnek nevezi.³⁾

A jogi indoklás gyanánt nyújtott szerződés azonban sok tekintetben a tényleges állapotok magyarázatára elégtelennek mutatkozott; a felmerülő kérdések más megoldási módot igényeltek. Az előbbi korokban uralkodott organikus felfogás sem enyészett el teljesen nyom nélkül.

A hasonlat az élő-testtel ennél fogva e korszak műveiben is többször előfordul. Míg azonban a középkori rendszerekben az organikus államtani felfogás az uralkodó világnézet visszatükröződése volt, s így az emberi testről vett s az államtanban alkalmazott hasonlat is ennek eredménye: itt az csupán mellékesen

¹⁾ Ez írók különben a többi társadalmi képződményeket, így az emberi nyelvet is mesterséges, alkotásnak, közös megegyezés eredményének tartották. – L. Rousseau: Discours sur l'origine et le fondement de l'inégalité parmi les hommes. (1752.) . . . . on s'avisa enfim de lui (geste) substituer les articulations de la voix, ... substitution qui ne pût se faire que d'un commun cons éntement. (Ed. Bibi. nat. 1896. 59. 1.) -Frain du Tremblay: Traité des langues. Gap. II. Langue = une suite ou un amas de certain sons articulés propres ä s'unir ensemble. Encyclopédie. 1758. Tom. IX. 249. 1.

²⁾ Leviathan, si ve de matéria, forma et potestate civitatis ecclesiasticae et civilis. Amsterdam. 1670. I. Intr. (automata, machina). V. ö. Gierke i. m. 190. 1.

³⁾ Allgemeines Staatsrecht 3., 99., 157. 1. – E kor különben magát az élőlényt, az organismust is mesterséges alakulatnak, a mechanismussal azonos képződménynek tartja. A kettő közt mutatkozó eltérésre azok tárgyalásánál különös súlyt nem fektetnek, így Descartes az állatokat complicált gépeknek véli. (Wie alle organischen Körper ist der menschliche Leib – nach Descartes – eine Maschine. Falckenberg: Geschichte der neueren Phylosophie. 1898. 86. 1.) Ugyaníly felfogást vall Leibnitz (i. m. 237.1.), Rousseau (Discours. 46. 1.; Je ne vois dans tout animal, qu'une machine ingénieuse . . .) V. ö. még az „Élet” meghatározását az Encyclopédie. T. XVII. 249. 1.; Chambers: Cyclopedia. Vol. III. (1781.) „Life” szó alatt.

szerepel, s csak mintegy díszítésként. a nehezebben kimagyarázható alakulatok szemléltetőbbé tétele céljából lépnek fel ezen, többnyire külső analógiák.

2. §. A szerves államtani felfogás emlékei.

A középkorban uralkodott organikus felfogást, mint láttuk, az új-korban annak ellentéte, egy individualistikus-mechanikus rendszer váltja fel. Az átalakulás azonban nem egyszerre következik be s nem is teljes. Az előbbi elmélet nyomai még sokáig feltalálhatók.

A régi meggyőződés tükröződik vissza Bodin „Six livres de la république” (1577.) című munkájában.¹⁾

A szerző művében Aristotelessei szemben ugyan polémiát folytat,²⁾ de azt, hogy az ember társas lény, még elősmeri. A családot tekinti a legegyszerűbb emberi egyesülésnek, s bár művében azon felfogásnak, hogy az állam³⁾ szerves növekvés eredménye,⁴⁾ nyomai vannak, inkább azon meggyőződés híve, hogy a politikai közönség az egymástól függetlennek tekintett családapák megegyezése által keletkezett.⁵⁾ Magát a családot egységes egésznek, organikus alakulatnak tartja, melynek egészségétől függ a politikai egész, az állam jóléte.⁶⁾ Beren-

¹⁾ A szerző maga fordította művét latinra 1584-ben. Mi az 1586-iki kiadást idézzük.

²⁾ A mű tulajdonkép a monarchomachusok ellen irányul. L. Rehm i. m. 219. 1. Helytelen tehát L. Stein (Die soc. Frage. 283. 1.) Baudrillart nyomán közölt azon megjegyzése, mintha a támadott fél Montesquieu lenne. Az ismertetés Steinnél különben nem eléggé kimerítő. A mű tartalmát bő kivonatban közli Vorländer i. m. 142-167. 1.

³⁾ Az állam nála a családoknak és ezek közös javának főhatalom alatt, az értelem parancsai szerint igazgatott sokasága: *respublica est familiarum rerumque inter ipsas communium summa potestate et ratione moderata multitudo.* L. I. c. 1.

⁴⁾ L. III. c. 7. és IV. c. 1. – V. ö. Gierke i. m. 96. L, Rehm i. m. 235. 1.

⁵⁾ L. L c. 6.

⁶⁾ *Et, ut singula membra corporis quamdiu officium non deserunt suum, firma valetudine et explorata spe salutis fruuntur: ita quoque si familiæ singulæ suis quæque officiis contineantur civitas universa rectam servabit bene vivendi disciplinary* L. L c. 2.

dezését azután az Aristoteles-féle schémát követve, részletesen tárgyalja.¹⁾

A család után az egyessel, mint polgárral, jogilag tekintve az állam elemével foglalkozik s itt a különbséget az idegenekkel szemben egész rendszerességgel, élesen kiemeli.²⁾

A főhatalom, mely fogalom első részletesebb kifejtését neki köszönhetjük,³⁾ mint az állam összetartó eleme, tehát mint lélek jelentkezik.⁵⁾ Teste az államnak a területe.⁴⁾

A politikai közület összalkotását tárgyalva, az egyes rendeket is kiemeli, leírása azonban pusztán felsorolás jellegével bír, hiányával minden rendszerességnek. Az államcél maga az állam java, melynek elérése által – a tagok közt létező szerves kapcsolat folytán – az egyesek javát is megvalósítottának véli.⁶⁾ Az államformák tekintetében a szokott hármast fogadja el, ismeri azonban már a kormányformákat is.⁷⁾ Áttér azután ezek átváltozásainak, tehát a forradalmak tanának tárgyalására s bár kétségtelen, hogy műve a helyes megfigyeléseknek számos példáját tartalmazza – minthogy itt még törvényszerűséget megállapítani nem képes, s így megelégszik, ép úgy mint Aristoteles, az egyes esetek felsorolásával – e rész tüzetesebb méltatását mellőzhetjük.⁸⁾

Ugyancsak a szerves felfogás híve Gregorius Tholozanus is. Munkája: „De republica libri sex et viginti.” (1597.)

Az organikus jelleg nála mindjárt az állam meghatározá-

¹⁾ Három viszonyt különböztet meg kebelében: 1. a férj és nő; 2. a szülő és gyermekek; 3. a szolga és úr közötti kapcsolatot. E három viszony megjelölése a későbbi írónál is rendszeresen előfordul. – Bodin a rab-szolgaságot elveti.

²⁾ L. L c. 6. – V. ö. Rehm i. m. 220. 1.

³⁾ L. L c. 8. – V. ö. Bhmtschi i. m. I. 25. 1. – Landmann i. m. 40. és köv. 1. – Rehm i. m. 223. 1.

⁴⁾ Baudrillart i. m. 235. 1. E tan különben már Szt. Tamásnál is előfordul. V. ö. e mű 97. 1.

⁵⁾ Baudrillart i. m. 231. 1. Son corps, suivant le remarque ingénieuse de l'auteur, c'est le territoire plus ou moins fertile . . . .

⁶⁾ E cél azonban nem a boldogság, hanem a *decus* és a *honestas*.

⁷⁾ L. Landmann i. m. 89. 1. – Némileg eltérő magyarázatot ad Rehm i. m. 230. 1.

⁸⁾ L. IV. c. 1. – V. ö. Bluntschli i. m. I. 39. és köv. 1.

sából szembetűnik, mely szerinte úgy tekinthető, mint az életnek és javaknak közössége. A benne mutatkozó kölcsönösség eszközli azután, hogy a különböző tagokból álló ez emberi egyesület egy legfelsőbb hatalom, mint fő alatt, s mint egy szellem által vezetve törekszik az erényes és önelégült földi élet, valamint az örök üdvösség elérésére.¹⁾

A részek különbözősége s tagok ennek megfelelő berendezése az állam lényegéhez tartozik ép úgy, mint az élőlénynek megélhetéséhez a tagok, illetve a szervek különfélesége.

A vezetést itt az értelem eszközli, míg amott a kormány (imperium) az, mely az összhangot az egyes tevékenységi módok közt létesíti, mely ennél fogva parancsol, törvényeket hoz, megvalósítja a szükséges teendőket, elhárítja a veszélyt.²⁾ Miként továbbá az emberi test minden egyes tagja minden cselekvés végzésére nem alkalmas, s ennél fogva a lélek (anima), mely a tagoknak e sajátosságát ösmeri, mindegyiket a neki megfelelő tevékenység tételére utalja, akként a helyes igazgatás is az értelem példáját követve, az egyes kormányzati teendőket a megfelelő közegekkel végezteti.³⁾

Az idegeket⁴⁾ a szerző a pénzzel azonosítja, ez képezvén szerinte az államban azon mozgató erőt, melynek hasonmása

¹⁾ L. I. c. 1. §. 6. *Respublica est rerum et vitae quaedam communitas unius societatis, quae efficit unum quoddam corpus civile ex pluribus diversis üt, membris compositum, sub una potestate suprema, veluti sub uno capite et uno spiritu, ad bene et commodius vivendum, in hac mortali vita, utque facilius ad aeternam perveniatur.*

²⁾ *Utque in uno corpore physico membrorum concordia et colligatione actiones suas mens exferit et pericit et unico spiritu eadem membra colligat: ita unum imperium, cum potestate unius vei plurium unitorum in republica regit, imperat cuique, üt membris convenientia et leges dicit, concordiam firmat, et humana societate necessaria exsequitur. L. I. c. 1. §. 9.*

³⁾ L. I. c. 1. §. 10. *Non sunt membra hominis unius omnibus actionibus accommoda, sed sub propriis debet conservari et informari . . . . Nec etiam anima, quae novit cuiusque membri facultatem et actionem, id-ipsium, sed propria imperat et ita omnino singula propria sollicitudine curat, cuius exemplum prudens administratio, quae praeest corpori societatis sequitur.*

⁴⁾ Calvin (*Institutio Christianae religionis* Genf. 1559. cap. 14.) a törvényeket nevezi az állam idegeinek. Treumann i. m. 34 l. – V. ö. Baco: *Brief discourse of the happy union of the Kingdoms of England and Scotland.* Opp. 1819. T. III. 205. l.

gyanánt a testben az idegek jelentkeznek.¹⁾ Kiemeli, hogy az egyes államok, ép úgy mint az egyének, részint öregség, részint betegség következtében semmisülnek meg.²⁾ Munkájának két utolsó (XXV. és XXVI.) könyve végül valóságos államgyógyászatot tartalmaz.³⁾

A többi írónál ily analógiák már ritkában fordulnak elő.⁴⁾ Részletesebben csak A. Guevara „*Horologium principum*” I-ső

¹⁾ Dicunt enim phisici nervös esse prima in corpore animalis sensus motusque instrumenta, ejus actionis etiam causam. Ceterum bona et pecunias nervös esse reipublicae, nemini dubium est. L. III. c. 1. §. 1.

²⁾ L. XXL c. 1. §. 4.

³⁾ Ily fejtegetések a későbbi művekben is általánosak. V. ö. Clavus rerum publicarum sive collegium politicum . . . . institutum et habitum praeside Job. Crügerio. Giessae. 1609. Disputatio. IX. et X. – Joli. Micraelius l. II. c. 12. – Christ. Besoldus: Synopsis politicae doctrinae. Noviomagi. 1659. l. III. et IV. – Dissertatio politica de morbis imperiorum praecipuis eosque curandi remediis. S. 1. s. a. – Anonymus: Introductio ad politica regni Hungariae. Budaë. 1790. Cap. 5. 145. és köv. 1.

⁴⁾ Megemlíjük, hogy a felsorolt szerzőkön kívül J. P o y n e t: „A short treatise of politike power, and of obedience which subjects owe to Kings and other Civill governours” (Ed. 1639. s. 1.) című művében is használ organikus felfogásra valló hasonlatokat, többek közt ott, hol az alattvalók engedelmességéről szól. A munka IV. fejezetében nevezetesen a következőket mondja: As the body of man is knit and kept together of sinews, so is every Commonwealth, kept and maintained in good order by obedience. But as if the sinews, be too much racked and stretched out, or too much strinked together, it breedeth wonderfull pains in main body, so if obedience be too much or too little in a Commonwealth, it causeth much evil and disorder. (22. 1.) – Hasonló helyek Sir Fr. Bacon „*Essay*”-iben is fordulnak elő. Így a IX. értekezésben a forradalmat az emberi testben előforduló fertőző bajokkal azonosítja (Essays. Ed. by W. Aldis-Wright. 1868. M. L.); XXIX-vázlatában a háborút az egészséges testmozgással mondja azonosnak, a polgárháborút ellenben láznak véli. (127. 1.) V. ö. Vorländer i. m. 309. l.; C. Friedländer: De Francisci Baconis Verulamii doctrina politica. (Diss.) 1842f. 51. l. – A. Fr. M o d r é v i u s (Commentariorum de republica emendanda libri quinque. Basiliae. 1551. Lib. I. c. 1.) az állam meghatározásában a részek közötti kölcsönhatást emeli ki, a melylyel azután az a követelmény jár, hogy az illető rész működését ne csupán a saját, hanem az összesség érdekében fejtsse ki. Hisz, ha az egész egészséges, valamennyien egészségesek lesznek; ellenben ha az állam megbetegszik, szenvednek a tagok is. – Fr. Victoria (Relectiones tredecim. 1580. Relectio de potestate civili. III. 127. 1.) ezen gondolat alapján a főhatalom szükségét hangsúlyozza, mint a mely az emberi testben működő s az egyes tagokat egymás, de főként az összesség hasznára készítő erőnek, tehát a léleknek felel meg, a melynek

könyve 36. fejezetében bocsátkozik ily hasonlatokba.¹⁾ Ő különben az állam leírásában Joannes Saresbiriensist követi. Csaknem azonos e munka tartalmával az R. G. Knichen által nyújtott analógia is.²⁾

Az állam mindkettőnél mint „corpus mysticum” jelentkezik.³⁾

célja szintén az egyéni önzés korlátozása az összesség javára. – Nic. Hemmingius (De lege naturae. 1577. Epistola dedicatoria.) az igazságot az idegekkel helyezi párhuzamba, melynek megvédésére, az iránti gondoskodásra, hogy az túlságosan meg ne lazuljon, a hatóság van hivatva, a mely ennél fogva itt ugyanazt a működést végzi, mint a testben a lélek. Azon tagokat, melyek e törvényeknek engedelmeskedni nem akarnak, igyekezzék a hatóság megjobbítani, ha azonban lehetetlen azokat megjavítani, az állam testéből kivágván, távolítsa el őket, utánozván ez által az orvosokat, kik a beteg tagokkal hasonlóképp cselekesznek. (Kaltenborn i. m. Kritischer Abdruck. 27. l.) – Szerves felfogásra valló analógiák fordulnak elő Jean Michel „Anatomie du corps politique” (Paris. 1564.) és N. Biesius Gandavensis „De republica libri III” (Antverpiae. 1564. 6. l.) ez. művében is. – Párhuzamot von végül az egyes s az állam közt Milton. Prose works. II. 312. és 391. l. V. ö. Vorländer i. m. 343. l.

A nemzetgazdaságtani írók közül J. Bornitius és J. J. Becher használnak szerves felfogásra valló analógiákat. Amaz „Tractatus de rerum sufficientia” (Francofurti. 1625.) című művében a javakat a vérrel helyezi párhuzamba. Est enim in nostro corpore perpetua et mutua spirituum consumptio, quae fit virtute alimentorum et sanguinis . . . . Itaque bona, quibus homo sustentatur, oppositae alter sanguis dicuntur, quod effectu suo sanguinem generent, ex quo homo vivat, primum naturaliter et postea civiliter. (8. l.) – Emez műve előszavában kifejti, hogy az állam könnyen aszkórba esik, a midőn először a vér, a pénz, azután a hús, az élelmiszerek, végül a velő, a nép, mennyisége csökken és tűnik el. Ez ellen aztán nem szabad tisztítókkal és érvágással, új adókkal, fordulni, hanem ellenkezőleg, táplálékot, üdítést nyújtó, segítő ténykedéssel. Politische Discurs von dem eigentlichen Auf- und Abnehmen der Städte, Länder und Republiken. 1668. – Montchretien „Traicté d’Économie politique” (1615.) című művében az államot nagy emberhez hasonlítja. A király a főnek felel meg, a főhatalom, mely minden rendnek s egységnek forrása, a mindent egyesítő lélekkel azonos. A kormányhatalomnak figyelmét minden állam-működésre, tehát az iparra, a mesterségekre is ki kell terjesztenie, mert itt is, ép úgy mint az élőlényeknél, a legerényebb szervek is nélkülözhetetlenek. A. Espinas i. m. lí8. és köv. l.

¹⁾ A mű 1540-ben jelent meg; az itt használt kiadás az 1664-iki. Magyarra Draskovics J., majd Prágai A. fordították le. V. ö. Ballagi G.: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. 1888. 32. l.

²⁾ Opus politicum. Francofurti. 1682. Első kiadása 1627-ből való.

³⁾ G. Knichen l. I. c. 6. th. 11.: Natura civitatis in eo consistit quod sit corpus veluti mysticum ad corpora vivi verique módum concionatum.

a fő az egyiknél a fejedelem, a másikonál a hatóság; a s z e m e k az értelmes, okos emberek; a f ü l e k az engedelmeskedő, parancsra hallgató polgároknak felelnek meg; az állam n y e l v e a beszédben járatos egyének. A h a j a segítségért könyörgők tömege; a k é z é s a k a r a lovagok és nemesek; a l á b a k a földművelők; a c s o n t o k a bölcs emberek, kiken az állam nyugszik; a s z í v a tanácsosok; a n y a k a fejedelmet a néppel, a tagokat a fővel összekötő részeket jelenti.

Guevara e párhuzamból következtetéseket is von. Miként a testben a főt, úgy itt a fejedelmeket a többi tagoknál fontosabb szerep illeti meg; benne látja az állam lényegét: hisz ő adja a törvényt és a jogokat. Végül miként a fej ellen intézett támadások a legsúlyosabbak, akként legnagyobb bűn a fejedelem megsértése, a „crimen laesae majestatis.”¹⁾ Knichen viszont az államoknál, ép úgy mint az egyes embereknél, az életkorokat véli feltalálhatni.²⁾

Rokonságot mutat az organikus felfogáshoz Joh. Althusius munkája is.³⁾ Ámbár ő már az állam-szerződés híve,⁴⁾ s így az összes társadalmi alakulatokat ily szabadon köthető kötelemre vezeti vissza, midőn egyrészt az államban ezen részegyesülések szükséges voltát vitatja, azok egymással való szoros kapcsolatát kiemeli,⁵⁾ azt mutatja, hogy individualistikus álláspontja dacára a szerves összefüggés gondolatától menekülni még nem tud.⁵⁾

A szigorú jogi constructionnak megfelelőleg a társadalom tulajdonképeni eleme gyanánt nála csakugyan az egyes jelentkezik, de azon fontosság, melyet a családnak adni kénytelen,

¹⁾ L. I. c. 37.

²⁾ L. L. sec. II. c. 1. th. 4.

³⁾ *Politica methodice digesta.* Herborn. 1625. (Először 1609.) Másik főbb műve, a „*Dicaelogicae libri III.*” (Frankof. 1619.) című munkája, részletesebb államtani fejtegetéseket nem tartalmaz. V. ö. L. L. c. 7. és 8.

⁴⁾ Gierke (i. m. 99. 1.) a társadalmi szerződés tulajdonképen meg-alapítójának mondja.

⁵⁾ A későbbi természetjogi Íróknál még leginkább Nettelbladt az, ki hasonló nézetet vall. V. ö. Gierke i. m. 244. L, továbbá *Naturrecht und deutsches Recht.* (Rektoratsrede.) 1883. 29. 1.

⁶⁾ Althusius ugyan egy helyt (G. XXXIX. §. 84.) kijelenti, hogy a város, a tartomány községekből támad. Ez azonban nem jelenti azt, mintha ő organikus növekvést tételne fel. Az egyesítő kapocs mindenütt a szerződés.

ellentmond ez individualistikus feltevésének. Az itt mutatkozó akarategységet, melyet a szerződésből levezetni alig lehet, teljesen felösmeri, s az egyes gazdasági hivatások nála csakugyan akként lépnek fel, mint a melyek nem csupán az egyesre, hanem az egész családra befolyással bírnak, tulajdonkép tehát ez utóbbiak által végeztetnek.¹⁾

A család berendezésének letárgyalása után szól a rokonság összességéről, vagyis a nemzetségről.²⁾ A szabad egyesülésen alapuló testületek szervezetének előadása után pedig áttér a helyi közönség, universitas, azután a provincia s végül az állam, a királyság fejtegetésére s előbbi felfogásával megegyezőleg, tagoknak itt sem az egyeseket, hanem a családokat, testületeket, városokat tekinti, a melyeknek létét föltétlenül szükségesnek tartja.³⁾ Az egyesnek az összességhez való viszonyát akként képzei, mint a minő viszony a test és annak tagjai közt van.⁴⁾

A kormányhatalom szerinte a léleknek felel meg, s valamint ez oszthatatlan és átruházhatatlan, akként egységes az államhatalom is.⁵⁾ Tartalma a főhatalomnak – mint az állam célja is – a felségjogokban nyer kifejezést. Az állam organizatióját végül a társulati jognak megfelelőleg tárgyalja.⁶⁾

Grotiustól kezdve a kapcsolat a szerves felfogással mindinkább lazul. Ő az államot – bár megjelölésére a „corpus morale” elnevezést is használja – kifejezetten „corpus artificiale”-nak mondja, s eltekintve már az eredetben mutatkozó különbségtől, az eltérést, mely a társadalom s az élőlény közt létezik,

¹⁾ G. II. §. 14 és köv.

²⁾ G. III. és IV.

³⁾ G. IX. §. 5.

⁴⁾ G. IX. §. 18.

⁵⁾ G. XVIII. §. 21. Nam quemadmodum in uno corpore physico membrorum concordia et colligatione mens actiones omnes suas exercet et perficit, ita et unum imperium cum potestate unius vel plurium unitorum in republica regit, et imperat membris convenientia, et legis dicit, concordiam firmat et humanae societati necessaria exequitur. – Rehm szerint (i. m. 252. 1.) Altbusius elmélete már a tárgyi elméletek körébe tartozik. Az uralkodók és uraltak viszonya oly határozott, hogy a törvények nem szerződésre, hanem a fejedelem akaratára vezetnek vissza. Kivételt csak az alaptörvények képeznek.

⁶⁾ V. ö. Gierke i. m. 19-36. 1.

külön is kiemeli.¹⁾ Ő ugyan a társadalom kívüli állapot részletes tárgyalásába még nem bocsátkozik, de tekintve azt, hogy minden társulat, s így az állam alapjának is a szerződést tartja (L. I. c. 1. §. 14.), kétségtelen, hogy annak atomistikus felfogása felé hajlik.

Az utána jövő íróknál az Aristoteles-féle constructio elvetésével s a természetjog uralmával találkozunk. Ennek daczára némelyiknél, mint pl. Hobbesnél, az állami léttel szemben a természetes állapot feltételezése, a szerződés, mint államalapítás! mód,²⁾ hangsúlyozása, a társadalom mechanikus felfogása³⁾ mellett az analógia az emberi testtel előfordul, a párhuzam felemelítése azonban oly hozzáadással történik, hogy e test, e mindenható colossus mesterséges alkotmány, pusztán emberi akarat szüleménye.⁴⁾

¹⁾ Lib. L c. III. §. 6. 2. . . . . neque enim ut in naturali corpore non potest caput esse plurium corporum, ita in morali quodque corpore, nam ibi eadem persona diversa ratione caput potest esse plurium ac distinctorum corporum. Lib. II. c. 6. §. 4. Nam qui in civitatem coeunt, societatem quandam contrahunt perpetuam et immortalem ratione partium, quae integrantes dicuntur: unde sequitur has partes non ita esse sub corpore, ut sunt pars et corpus naturalis, quae sine corporis vita vivere non possunt, et ideo in usu corporis recte abscinduntur.

²⁾ Megjegyzendő azonban, hogy Hobbes az államnak másnemű származását is ösmeri; így tud hódítás útján keletkezett (de cive c. 5. §. 12., 8. §. 1. regna despotica) és a családból természetes növekvés útján származott államokról (c. 9. §. 10. regnum patrimoniale). Ezek „civitates naturales” névvel jelöltetnek, szemben a szerződés útján keletkezettel, a mely „civitas institutiva.”

³⁾ V. ö. Trendelenburg: Naturrecht auf dem Grunde der Ethik. 1868. 338.1.

⁴⁾ Leviathan, L De homine. Magnus ille Leviathan, quae Civitas appellatur, opificium Artis est, et Homo artificialis; quamquam Homine naturali (propter cuius protectionem et salutem excogitatus est) et mole et robore multo maior. In quo Is qui summam habet Potestatem, pro Anima est, corpus totum vivificante et movente. (U. i. De cive. c. VI. §. 19.) Magistratus et Praefecti artificiales Artus. Praemia et Poena e summae Potestati appensae et a quibus Membra ad suum quodque opus perficiendum incitantur Nervus sunt; qui idem faciunt in corpore naturali. Divitiae singularium hominum sunt pro robore. alius populi pro Negotio. Consilarii, per quos ea quae cognita necessaria illi sunt suggeruntur, pro Memoria sunt. Aequitas legesque pro artificiali Ratione. Concordia sanitas est.

Pufendoff, Thomasius, Christian Woff, valamint ezek követőinél¹⁾ azután már csak legfeljebb egyes kitételek utalnak az előbbi szakokban általános tanra.²⁾ Az okoskodás kiinduláspontja itt mindenütt az egyes, ennek sajátos természete elemeztetik; némelyiknél azután a család, mint eredeti, természetes állapot tétetik vizsgálat tárgyává, s az egyes jogainak, illetve az egyes családok közt létező jogviszonyok kifejtése után kíséreltetik meg az ezeket megvalósítani képes egyesület, az állam, illetve az

Seditio, Morbus; Bellum civile, Mors. Postremo, Pacta quibus partes corporis huius politici conglomerantur, imitantur divinum illud verbum: Fiat sive Faciamus hominem, a Deo prolatum in principio cum crearet mundum. – Különös, hogy ez író, ki tehát az államot tisztán mesterséges képződménynek nézi, művének többi részeiben is fentartja a hasonlatot az emberi testtel, így a Leviathan 22-ik fejezetében a gazdaságot a táplálkozással mondja azonosnak, a pénzt az állam vérenek véli (*moneta est quasi civitatis sanguis*), ugyanott az államnak szaporítási képességéről szól, a gyarmatokat az állam származékainak nevezi (*civitatis denique proles coloniae sunt*). – Harmadik politikai tartalmú művében, a „*De corpore politico or the elements of law moral und political*” (1650.) ez. munkájában analógiákat nem használ.

¹⁾ Spinoza organikus felfogásának bizonyítására az *Ethica* I. IV. prop. 18. sehöl: . . . . *quam quod omnes . . . . ita convenient, ut omnium mentes et corpora, unam quasi mentem, unumque corpus component . . .* (Op. posth. 1677. 179. 1.) szoktak hivatkozni, így van Krieken i. m. 45. L, Gierke i. m. 192.1, Concha i. m. 233.1. A „*convenire*” kifejezés használata azonban eléggé mutatja az individualistikus alapot. – Locke: *Two treatises on government*” (Works. Vol. II. 1759.) című művében (c. VIII. §. 95-99.) szintén használja a társadalomra az élőtest kifejezést (Gierke i. m. 105. 1.); e megjelölés azonban itt is csak képszámba mehet.

²⁾ L. Pufendorf I. VI. c. 1. §. 1.; Thomasius: *Drei Bücher der göttlichen Rechtsgelährtheit*. Halle. 1709. III. c. 6.; Leibnitznél a „*Codex juris Gentium dipl.*” bevezetését. Opp. (ed. Dutens. 1768.) IV. 3. 287. 1; M. J. J. Ferber: *Philosophia juris naturalis. Vitembergae. 1709.* §. 372. 207. 1; §. 410. 224. 1; H. Koehler: *Juris naturalis et gentium specimina VII. Francof. 1738.* 5. L; M. J. E. Gunner: *Volständige Erklärung des Natur- und Völkerrechts. Jena. 1749-1752.* Bd. VII. 383. 1.; I. G. Wagner: *Fundamenta juris naturalis et gentium. Haláé. 1750.* 72. 1.; J. J. Burlamaqui: *Principes du droit natúréi. Partié seconde. Geneve. 1754.* 19. L; J. Zallinger: *Institutionum juris naturalis et ecclesiastici publici libri V. Augustae Vind. 1784.* 340., 342. 1.; *Institutio elementorum juris naturalis. Budáé. 1791.* 58. 1; C. A. Martini: *Positiones de jure civitatis. Vindob. 1779.* §. 42.; G. M. Lampredi: *Diritto pubblico universale. 1828. (1776.) Vol. II. 209. 1.*

ezek biztosításához szükséges erőt repraesentáló közös akarat, a fő hatalom összealkotása, mely ezen egymástól különvált, önálló léttel bíró egyének között más, mint szerződési alapon nem konstruálható.¹⁾

Míg a korábbi írónknál az állam, mint külső forma vétetik figyelembe, irányul elsősorban erre a vizsgálódás, s csak kivételesen fordulnak elő utalások²⁾ magára az alakulat substratumára, a népre, addig a XVIII. század közepétől kezdve maga a nemzet is figyelemben részesül. A „Törvények szelleme” már behatóan foglalkozik az állam e részével.³⁾

¹⁾ Ha némely író e korszakban az államalkotási, de különösen az uralkodói szerződés ellenese gyanánt jelentkeznek, ennek oka abban található, hogy ezek a főhatalmat Istentől származtatják, így H. E. Kestner: *Jus naturae et gentium*. Francof. 1705.; Placcius: *Accessiones iuris naturalis privati et publici*. Hamburg. 1695.; Mevius: *Prodromus iuris prudentiae gentium communis*. 1671.; Praschius: *Designatio iuris naturalis et disciplinae Christianorum*. Ratisbonae. 1688.; Henri de Cocceji: *Prodromus justitiae gentium*. Francof. 1719.; Sam. de Cocceji: *Novum Systema jurisprudentiae naturalis et Romanae*. 1750.; Dómat: *Les lois civils dans leurs ordres naturels, le droit public*. Paris. 1723. L. I. titre. 2. – Ugyancsak kivételt képez a természetjogi iskola individualistikus felfogása alól Sir W. Temple műve: „An essay upon the original and nature of government.” (1672.) A szerző itt a szerződést, mint államalapítási módot elveti (Works. 1814. L. 9. L), a családot tartja az eredeti közösségnek, melyből növekvés folytán keletkezik a többi társadalmi alakulat. Az eredeti kormányforma szerinte, ép úgy, mint Bacon szerint (Friedländer i. m. 15. 1.) patriarchális. A főhatalom eredetét, ép úgy, mint az, a tekintélyre vezeti vissza (13., 23. 1.). V. ö. F. J. Herriott: Sir. W. Temple on government. *Annals of the American Academy of science*. 1893. 150. 1. – Tagadja végül egy társadalmunkívüli állapot létét. L. C. Becmann is. (Röscher: *Geschichte der Nationaloekonomik in Deutschland*. 1874. 319. 1.)

²⁾ Chr. Besoldus Praecognita. §. 48. Differt autem Civitas (itt a polgárok összessége) a Republica in eo, quod haec quasi matéria est, in qua Respublica quasi forma introducitur. U. i. J. A. Werdenhagen: *Universalis introductio in omnes Respublicas sive Politica generalis*. Amstel. 1632. L. II. c. 3. Schönborner. I. I. c. 13. Knichen I. L. c. 6. th. 9. expl. II.; továbbá I. II. p. II. sec. 1. c. 5., a hol a nép részéről van szó. Olizarovius lib. II. c. 1. I. §. 1., továbbá §. 3. De varia civium inter se distinctione.

³⁾ A mű, bár a vezéreszme benne az, hogy a törvények az anyagukat képező viszonyoknak megfelelőleg, a reájuk ható egyéb okok befolyása következtében miként módosulnak (Matter i. m. III. 157. 1.), s ez által benne a tárgyalás egymásutánja adva van, inkább a szellemes megfigyelések és megjegyzések sorozata (Heeren: *Kleine historische Schriften*. 1817. Bd. I. V. Über

Montesquieu munkája XIV-ik fejezetében tárgyalja részlete-
sebben a népek különös természetét, jellegét, azokat sajátoságaik
által jellemzett égiszeknek tekintve. A felfogás alapeszméje ugyan
még nála is tisztán individualistikus a mennyiben maga a nép
mintegy külső összetétel útján jön létre, annak sajátosagai első
sorban mint az egyeseken megjelenők lépnek fel, s csak idővel
válnak e vonások a nép tulajdonságaivá: de azért munkájában
a nemzet külön egységének fogalma határozottan előtérbe lép.¹⁾
Így szól az egyes nemzetek vérmérsékletéről, azok szelleméről,
beszél az egyes intézmények sajátos fajairól, a mint azok
különböző népek egyéniségéhez fűződnek. Magának a népnek
szenvedélyeket, érzelmeket tulajdonít,²⁾ azt máskülömben is egyé-
niséggel bírónak mondja, mint a ki cselekszik, szenved ép úgy,
mint az egyes.³⁾ S e jelleggel nem csupán a nemzetközi⁴⁾ érint-
kezésben ruházza fel az egyes államokat, hanem az ennek
kebelében végbemenő változásokat is, részben legalább, úgy
tekinti, mint a melyek belső fejlődésének eredményei.⁵⁾ Végül
azon megkülönböztetés is, melyet az egyes államformák tekinte-
tében tesz, s a mely szerint a monarchia elve gyanánt a becsület-
érzést állítja fel, az aristokrátiáét a mérsékletben, a despotiáét
a félelemben találja – habár elfogadható alig leendő⁶⁾ – arra utal,
hogy nála az államok, mint sajátos jelleggel bíró egyéniségek
szerepelnek.⁷⁾

die Entstehung, Ausbildung und den Einfluss der politischen Theorien in
dem neueren Europa. 339. l.; Janet i. m. III. 117. l.), semmint rendszeres
munka, s így a szerző által az államban észlelt szerves kapcsolat is csak
egyes megjegyzések alakjában nyer kifejezést, a melyek mellett evvel ellen-
tétetes individualistikus gondolatmenet is helyet foglalhat. A mű mechanikus
alap felfogása legteljesebben egyébiránt a hatalmak megoszlásának (XI. 6.)
tanában látszik, mely különválasztás, míg egyrészt az állam egységének meg-
semmitítéséhez vezet, addig másrészt az állam kebelén belől nem szerves
összefüggést, hanem mesterséges egymásmellettiséget tételez, fel.

¹⁾ R. Flint: History of the philosophy of history. 1893. 274. l.

²⁾ L. XIX. c. 27.

³⁾ L. XX. c. 23.

⁴⁾ L. XXL c. 6.

⁵⁾ L. XX. c. 4.

⁶⁾ V. o. Janet i. m. III. 42. és köv. l. – Vorländer i. m. 630. l.

⁷⁾ Részletesen értekezik ez elvekről Justi is munkája VI. fejezetében.

Élesebben mint Montesquieunél, lép az organikus meggyőződés előtérbe J. H. G. Justi: „Die Natur und Wesen der Staaten.” (1760.) című művében.¹⁾

A társadalmon kívüli állapot feltételezése még ez írónál is megvan, s bár a családi egyesülést, mint eredetét elfogadja, ezt a természetes állapotban minden kényszerítő hatalom nélkülinek képzei.²⁾ A nagyobb egyesületek alapja szerinte a félelem. Az értelem növekedésével, az egyes foglalkozások kifejlődésével e közönségek körében vagyon támad s a hatalmasabbakban annak belátása, hogy másnak munkája kihasználható. Ez képezte kezdetét az általános harcz korszakának. (§. 7.) Főhatalom alapítására a társadalomban előforduló viszályok vezettek. (§. II.)³⁾ E mellett Justi a főhatalom keletkezésének más módjait is ismeri: támadhatott ez 1. az atyai hatalomból, 2. egyes egyének kiválósága által, 3. a tanító iránti ragaszkodásból, 4. kivándorlóknál a vezetőik iránti hálából. (§. 12.)

Az akaratok egyesítése, mely azonban nem szerződés által jön létre, hanem lassú összeforrás eredménye (§. 27.), alkotja a közület erkölcsi alapját. A szabadság feladása, egy közös akarat alá rendelése képezi a különbséget a polgári és természetes állapot között. (§. 23.) A másik erkölcsi alapja az államnak az erőösszeg, mely az egyes családok erejének egyesítéséből támad. (§. 24.) Az akaratok és erők ezen összesítése folytán az állam, mint egyszerű, oszthatatlan test jelentkezik. (§. 28.) Célja az egyesek, családok, vagyis az egész boldogságának előmozdítása.⁴⁾

¹⁾ Filangieri: Wissenschaft der Gesetzgebung (Übersetzt von S. W. Gustermann 1784.) ez. műve úgy tekinthető, mint Montesquieu munkájának kibővítése. L. különösen XIII-XVIII. fejezeteket. Új eszméket nem igen tartalmaz. Szintén Montesquieu művének átdolgozása J. Chr. Förster: Einleitung in die Staatslehre. Halle. 1765. ez. munkája. – Szemben ezekkel a társadalmonkívüli állapot valóságát kétségbe vonja Voltaire: La philosophie de l'histoire. 1765. (Flint i. m. 295. L), Raynal: Histoire philosophique et politique des établissemens et du commerce des Européens dans les deux Indes. Paris. An III. L. XIX. c. 2. (Lichtenberger: Le socialisme au XVIII. siècle. 1895. 184. 1.)

²⁾ L Hauptstück: Von dem Ursprünge der Republiken. §. 2.

³⁾ U. i. Burke: Gedanken über die französische Revolution. 1791. 84. 1.

⁴⁾ V. ö. Justi: Der Grimdriss einer guten Regierung. Leipzig und Frankfurt. 1759. 5. L

Erre irányul akarata, mely kifejezést törvényeiben¹⁾ nyer. (§. 45.) E mellett azonban az egyes államok különös czállal²⁾ is bírhatnak. (§. 43.) A részek, különösen a fejedelem és az alattvalók közti összefüggésnek szintén egy külön fejezetet szentel³⁾ s az itt mutatkozó viszonyról szólva, több megjegyzése igazolja, hogy az állam részei közt fennálló szoros kapcsolatot felösmerte.

Még több vonatkozást az állam szerves felfogására, még több analógiát az emberi testtel, mint az előbbieket, sorol fel műveiben Rousseau.⁴⁾ A „Contrat social”-ban (1762.) a társadalmi szerződés segélyével létesített politikai test (corps politique); egységével (unité), közös énjével (moi commun), életével és akaratával, daczára a benne feltételezett összefüggésnek,⁵⁾ azonban mesterséges teremtmény, valóságos gép,⁶⁾ mely önálló léttel nem bír, hanem mind e sajátságokat az egyesektől azok akarátának folyománya gyanánt nyeri,⁷⁾ illetve törvényeit, alkotmányát (III. c. 11.) egy emberfölötti értelemmel bíró törvényhozótól rábeszélés, vagy csel segélyével ajándékkép kapja.⁸⁾

Az egyesek, kiket Rousseau e lény tagjainak nevez, s kiket a test részeivel hasonlít össze,⁹⁾ tulajdonkép nem tagjai e szervezetnek, hanem önálló egyének, vele szemben álló szerződő felek,¹⁰⁾ kiknek e sajátossága élesebben csak azért nem tűnik fel,

¹⁾ A törvények megtartása nem a félelmen alapszik, hanem az ember erkölcsi mivoltán, s az ezek folytán létesülő intézkedések hasznosságán. (§. 173.)

²⁾ II. Hauptst. Von dem Endzwecke der Republiken. (§. 30.)

³⁾ VII. Hauptst. Von dem Verhältniss der obersten Gewalt und der Untertharien gegeneinander.

⁴⁾ Ha el is fogadjuk azon állítást, hogy Rousseau a természeti állapotot valónak nem tartotta (V. ö. Janet i. m. III. 151. L, Liepmann: Die Staatstheorie des „Contrat social.” 1896. (Diss.) 7. L, Haymann: J. J. Rousseau's Socialphilosophie. 1898. 50. 1.) s hogy ebből csak mint hypothesisból indul ki okoskodásaiban (V. ö. Discours. 32. L), e kezdő pont mégis egész felfogásának atomistikus színezetet ad.

⁵⁾ I. c. 7.

⁶⁾ L c. 7.

⁷⁾ I. c. 6. és 7.

⁸⁾ II. c. 7.

⁹⁾ II. c. 4

¹⁰⁾ I. c. 8.

mert minden jogukról lemondottak,¹⁾ az összesség pedig az egyesekétől különböző érdekekkel nem bír, – hisz a „közös akarat” mindnyájuk javára irányulna.²⁾ Az ő állama tehát nem egyéb, mint az egyéneknek pusztá halmaza, s mégis e közösség szerinte is ifjúsággal,³⁾ szépséggel bírna, sajátos jellemet, szokásokat öltene, belátást, szenvedélyeket mutatna, ép úgy, mint az egyes. Betegséget állana ki forradalmaiban úgy, mint emez,⁴⁾ s ezek után ő is új életre kelne, mint az ember.

Sőt, miként az élő lény nagysága szigorúan meg van a külső viszonyok által határozva, ezt találja Rousseau az államnál is. s figyelmét azon, az egyesek akaratától nem függő körülmények sem kerülnek el, melyek ez eredményt létrehozzák.⁵⁾ A terület és lakosság viszonyos voltát, azoknak összefüggését a topographikus viszonyokkal, a műveltséggel látja. A törvényhozó hatalmat a szívvvel, a végrehajtót az agygyal hasonlítja össze, a melyből a politikai test mindennemű mozgása származik,⁶⁾ s ennek daczára, midőn azután az egyesekről, mint tagokról beszél, azokat össze nem függő, a főhatalommal szemben álló, idegen elemeknek tekinti, a melyeknek viszonyai ennélfogva matematikai formulákban⁷⁾ nyerhetnek tiszta kifejezést;⁸⁾ a jó kormányzás egyedüli kritériumának a lakosság növekedését tartja,⁹⁾

¹⁾ I. c. 6. . . . Γ alienation (des droits) se faisant sans réserve.

²⁾ I. c. 7., II. c. 4.

³⁾ II. c. 8. . . . Il est pour les nations comme pour les hommes un temps de jeunesse, ou si l'on veut de maturité . . . III. c. 11. Le Corps politique, aussi bien que le corps de l'homme commence à mourir des sa naissance, et porté en lui même les causes de sa destruction. V. ö. III. c. 10.

⁴⁾ II. c. 8. . . . les revolutions font sur les peuples ce que certaines crises font sur les individus.

⁵⁾ II. c. 9. Comme la nature a donné des termes a la stature d'un hōmmé bien conformé, passe lesquels eile ne fait plus que des géants ou des nains, il y a du méne, én égard a la meilleure constitution d'un Etat.

⁶⁾ L. III. c. 11. . . . La puissance legislative est le coeur de l'Etat: la puissance executive en est le cerveau, qui donne le mouvement ä toutes les parties.

⁷⁾ III. c. 1.

⁸⁾ V. ö. a rendszer bírálátát Vorländer i. m. 660. 1.; G. v. Struve: Kritische Geschichte des allgemeinen Staatsrechts. 1847. 156. és köv. 1.; Pulszky i. m. 201. és köv. 1.

⁹⁾ III. c. 9.

midőn pedig a kormányzó hatalom fejtegetésébe kezd, az állam kebelében mesterséges alakulatot, egy avval össze nem függő idegen testet constmál,¹⁾ mely önálló étellel szintén nem bír, hanem mintegy mesterségesen tartatik fenn a népet képező főhatalom által.²⁾

A mily mechanikus jellegű Rousseau állama,³⁾ ép oly erőltetettek, mesterségesek reformjai, midőn terve, az „általános akarat” (volonté générale) megvalósíthatása céljából az államot szétbontani, azokat apró községekre szakítani, illetve abban minden túlnyomóságot megszüntetni, a lakosságot az országban egészen egyformán elosztani akarja.⁴⁾

Még élesebben, mint a „Contrat social”-ban, lép az államnak az emberrel való összehasonlítása előtérbe Rousseau az „Encyclopedie”-ben közölt „Economic (morale et politique)” cikkében. Itt az analógia ép úgy keresztül van vive, mint az organikus iskola bármely szélső hívénél. Az államhatalom a fővel, a törvények az agygyal azonosítatnak; az ipar, kereskedés és földművelés a szájjal és gyomorral, a pénz a vérrel, a polgárok a tagokkal mondatnak egyenlőknek. E lény egyéniséggel is bír, amely az összes részek belső összhangjának eredménye.⁵⁾

Míg a francia publicistikai irodalom ezen talán legkiválóbb képviselőjénél, az állam atomistikus felfogása mellett, ennek az élőtesttel való összehasonlítása lépten-nyomon előfordul, addig a modern szerves felfogást e korban még leginkább meg-

¹⁾ III. c. 1.

²⁾ V. ö. különösen III. 18., hol a végrehajtó hatalom precarius léte élesen kitűnik.

³⁾ Rousseau különben sok tekintetben Montesquieut követi. L. többek közt a „Contrat social” III. c. 8. és az „Esprit des lois” XVII. és XVIII. könyveit.

⁴⁾ III. c. 13. V. ö. Haymann i. m. §. 9. Die Grundzüge der Rousseauischen Politik. 261. és köv. 1.

⁵⁾ Encyclopedie. Tom. V. Paris. 1755. Le corps politique, pris individuellement peut être consideré comme un corps organisé, vivant et semblable à celui de l'homme. Le pouvoir souverain représente la tête; les lois et les coutumes sont le cerveau, principe des nerfs et siege de l'entendement, de la volonté, et des sens, dont les juges et magistrats sont les organes; le commerce, l'industrie et l'agriculture sont la bouche et l'estomac, qui préparent la subsistance commune; les finances publiques sont le sang qu'une sage économie, en faisant les fonctions du coeur, renvoie et distribue par tout le corps la nourriture et la vie; les citoyens sont le corps et

közelitő német közjogi írónál, II. Frigyesnél ily analógiákkal alig találkozunk.

Az államnak az organikus testtel való hasonlóságára nála csak néhány megjegyzés utal;¹⁾ a szerves kapcsolat gondolata, mely az egyes államtagok, az államfő s az alattvalók közt fennáll, mindamellettt összes műveiből, azok minden egyes sorából szembetűnik.²⁾ Az állam nála személy, mint ez életfolyamattal bir, megszületik, növekszik, gyarapodik, virágzik, míg végre megsemmisül, meghal, mint amaz.³⁾ A közület egyéniségének gondolata nyer kifejezést munkája azon helyén is, hol az állam „tempe-

les membres, qui font mouvoir, vivre et travailler la machine et qu'on ne saurait blessé en aucune partie qu'aussitôt l'impression douloureuse ne s'en porté au cerveau, si Γ animál est dans un état de santé. – La vie de l'un et de l'autre est le m o i commun au tout, la sensibilité réciproque et la correspondance interne de toutes les parties. Cetté communication vient-elle à cesser, l'unité formelle à s'évanouir et les parties contigués a n'appartenir plus l'une a l'autre que par juxta-position? l'homme est mórt, ou Γ état est dissout. – Le corps politique est done aussi un être morál, qui a une volonté; et cetté volonté générale, qui tend toujours à la conservation et au bien-être du tout et de chaque partie, et qui est la source des lois, est pour tous les membres de Γ état par rapport a eux et à lui, la règle du juste et de l'injuste.

¹⁾ Essai sur les formes du gouvernement (1777.) Oeuvres T. IX. 183. 1. . . . les finances, qui sont comme les nerfs dans le corps humain, qui font mouvoir tous les membres. – Antimachiavel ou essai de critique sur le Prince de Machiavel. Publié par M. Voltaire. 1740. C. 16.: . . . le luxe qui naît de l'abondance et qui fait circuler les richesses par toutes les veines de Γ Etat fait fleurir un grand royaume.

²⁾ Antimach. c. 20. Rien ne contribue done plus a la force d'une monarchie que l'union intime et inseparable de tous ses membres. Essai. Oeuvres. T. IX. 200. 1.: Le souverain est attache par des liens indissolubles au corps de l'Etat; par consequent il ressent par repercussion tous les maux, qui affligent les sujets, et la société souffre également des malheurs, qui touchent son souverain. Il n'y a qu'un bien, qui est celui de l'Etat en general . . . le souverain représente l'Etat; lui et ses peuples ne forment qu'un corps, qui n'est peut être heureux qu'autant que la Concorde les unit. Le prince est à la société qu'il gouverne ce que la tête est au corps.

³⁾ Antimachiavel c. 9. – Hasonló eszmének adott már egy századdal korábban Pascal „Gondolataiban” (1623-1662.) kifejezést, a hol az emberiséget tekinti egy embernek, egy lénynek. V. ö. R. Rocholl: Die Philosophie der Geschichte. 1878. I. 56. 1. A nemzetek növekvéséről Vico is szól. A. Franck: Réformateurs et publicistes de l'Europe. XVIII. siècle. 1893. 112. 1.

ramentumáról” szóló kifejezés alatt ű annak sajátosságát értvén, mely felöleli annak fekvését, nagyságát, népeinek számát, szellemét, törvényeit, erejét, gyengeségeit, gazdagságát, jövedelmét.¹⁾ Mind e hivatkozások azonban csak mellékes megjegyzéseként szerepelnek; sejtett gondolatok felvillanásai. A domináló felfogás individualistikus.

E tan jelentkezik ennél fogva még úgy Kant-²⁾ mint Fichténél.³⁾ Mindketten hívei a társadalmi szerződés elvének s így náluk is a szerves államtannal ellentétes atomistikus felfogást találunk. Míg egyrészt azonban Kant e szerződés történeti voltát tagadja, s azt csak észbeli feltételezésként engedi meg, felhozva, hogy az állam jogosultsága az értelem szempontjából csakis ez alapon konstruálható, s így ő a szerződést az állam pusztájogalapjávé teszi,⁴⁾ addig Fichte, különösen későbbi műveiben, a nép egységének hangsúlyozása által⁵⁾ az államnak, mint egésznek felfogását mozdította elő.

Az újabb gondolatmenet nyomait ez utóbbinál különben mégis látjuk. Míg nevezetesen Kantnál utalást az állam organikus felfogására nem találunk, addig Fichte egyrészt az államot ter-

*) Antimaeh. c. 12.: . . . les tempéremens des hommes sont différents et la nature établit la mène variété si j'ose m'exprimer ainsi, dans le tempéremens des Etats. J'entends en general par le tempéremens d'un Etat sa situation, son étendu, le nombre, le génie de ses peuples, son commerce, ses coutumes, ses lois, son fort, son faible, ses richesses et ses ressources. - Ép oly mesterséges s atomistikus felfogást mutat, mint az előbbi írók művei, J. Bentham: „Traité de législation civile et pénale” (ed. Dumont. 1820.) című értekezése, valamint „Déontologie” (1800.) című munkája is. V. ö. Warnkönig i. m. 87. és köv. 1.

²⁾ Von dem Gemeinspruch: das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis. (1793.) W. (1868.) Bd. VI. 332. és köv. 1. Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre. (1797.) W. Bd. VII. 133. 1. §. 47.; 159. 1. §. 52.

³⁾ Grundlage des Naturrechts. (1796.) W. (1845.) Bd. III. 154. és köv. L, 205-222. 1. Rechtslehre. (1812.) N. W. Bd. II. 627. és köv. 1. Staatslehre. (1820.) W. Bd. IV. 435. és köv. 1.

⁴⁾ W. Bd. VI. 329. 1. V. ö. azonban már Becmann: Gonsp. doctrinae politicae. 1670. c. 16.; Pufendorf: De officio hominis et civis. 1673. 1. 2. c. 1. §. 4. és 6.; Thomasius: Fundamenta juris naturae et gentium. Halae. 1718. 1. III. c. 6. §. 2-6. - Ellenkező nézetet hirdet még Locke i. m. II. §. 121.

⁵⁾ Reden an die deutsche Nation (1808.) W. Bd. VII. 374. és köv. 1. Staatslehre W. Bd. IV. 409., 412., 419. és köv. 1.

mészetképződménynek (Naturprodukt) nevezi, azt szembe állítja a pusztá mechanikus halmazzal, pl. egy homokrakással, másrészt a politikai közösséget egy élő fához hasonlítja,¹⁾ mely alakzat szerrinte ugyan „puszta fogalom,” de azért a részek bizonyos nemű szorosabb összefüggését jelenti. Utal továbbá azon tényre, hogy az egyes csak az egészszel való kapcsolatában az, a mi, s így az ember is csak az államban felel meg fogalmának, csak itt mutat határozott állást a dolgokkal, s magával a természettel szemben.²⁾

Kant a társadalmi szerződés történeti valósága ellen intézett támadásával nem maradt egyedül. Kevéssel utána a történeti irány jelentkezik e tan ellenese gyanánt. Ez iskola a jogot s ezzel együtt az államot a nép szelleméből vezeti le, azt ennél-fogva a természet teremtményének tartja s habár a képződés tiszta képét, a közület berendezésének leírását még nem is adja, útját egyengeti egy oly felfogásnak, mely szemben a természetjogi iskola atomistikus, individualistikus irányával, a társadalmi alakulatokat tekinti eredetieknek, s ebből kísérli meg az egyes egyéniségének, sajátos jellegének levezetését. A társadalom organikus felfogása szükséges következménye e kiindulás-pontnak.

Ép úgy, miként a külföld individualistikus rendszerei organikus színezetű hasonlatokkal tarkítva jelennek meg, mutatnak hasonló jelleget a hazánkban e korban fellépő államtani kísérletek is. E művek³⁾ közül különösen kettőt emelhetünk ki. Egyik, melynek címe: „Az igaz hazafi, kinek tulajdonságait együgyü beszédbe foglalta egy hazája és nemzete javát óhajtó szív.”

¹⁾ Naturrecht. Th. II. 17. 1.

²⁾ Naturrecht. Th. II. 21 1.; Bluntschli i. m. II. M. L. V. ö. van Krieken felületes bírálatát i. m. 62 1.

³⁾ A hazai szerzőktől korábban megjelent munkák közül Decsi Csimor János értekezése, a „Synopsis philosophiae” (Wittembergae. 1595.), a gyakorlati bölcsészetről szóló rész második fejezetében foglalkozik a politikával. A nyújtott rövid áttekintés eszélytan, leírást alig egy-két tétel (3-6, 22-37, 47-56. §.) ad. Az egész Aristoteles munkájának a kivonata. A harmadik rész az „Oeconomica” házgazdaságtan. – Füsüs J. „Királyok tüköre” (Bártfa. 1626.) ez. munkája (I. tartalmát Erdélyi János: A bölcsészet Magyarországon, 1885. 84. és köv. L), mint az ifj. széki Teleki Mihály által J. A. Weber után fordított „Fejedelmi lélek, avvagy a jó Fejedelemnek szükséges ajándéki.” (Kolozsvárott. 1689.) fejedelmi erénytan. Utalás bennök az organikus felfogásra nincs. – L. Vörös (Consideratio politica civitatis. Argentorati. 1653.),

(Pest. 1792.) Szerzője valószínűleg Oszwald Zsigmond.¹⁾ A mű első sorban Magyarország társadalmi berendezésének leírására törekszik, s ennek vázlatát adva, használja fel az analógiát előadása szemléltetőbbé tételére. A hasonlat itt is a szokott.²⁾ Figyelmet legfeljebb az érdemel, hogy Oszwald azon szellemi kötelékekre is, melyek a nemzet testét összetartják, súlyt fektet; ezek gyanánt a szokásokat, a törvényeket emeli ki.³⁾

Jac. Farkas, Alistali (De nobilitate. 165 í.), J. Püspöki Sylvanus (De origine, incrementis et variis rerum publicarum mutationibus. Lugduni. 1655.), M. Pancratius (Tractatus politico-historicus de imperio. Cassoviae. 1668.), J. Kery (Regentis imago. Tynaviae. 1669.), A. Máriási (Discursus politici de variis reipublicae gubernandae formis. Tynaviae. 1709.), E. Bánfi (Dissertatio politica de arcanis prudentiae in imperando regulis sive de ratione status. Claudiopoli. 1714.), A. Vanossi (Theopolitika. Tynaviae. 1746.), A. Marliani (Theatrum politicum. Tynaviae. 1757.), P. A. Rosos (Dissertatio juris publici universalis de interna rerum publicarum securitate. Pestini. 1777), S. Thököly (Dissertatio juridica de causa et fine civitatis. Pestini 1786.), F. X. Szuhányi (Origó et progressus ruinae regnorum exhibitur. Cassoviae. 1792.), A. Simonyi (Animata Dei in terris imago. 1798.), munkái, valamint Brezanóczy, Ádám, Vuchetich: „De origine civitatis” (1801z2.) ez. művei organikus vonatkozásokat vagy egyáltalán nem tartalmaznak, vagy csak egyes hasonlatok (Kery I. 1.; Pancratius Sec. II., IV., V.; Szuhányi 47.1.; Simonyi 21-29.1.) találhatóak bennök.

¹⁾ V. ö. Concha: Politika. 229. 1. L. továbbá Concha: A kilenczvenes évek reformeszméi. 1885. 168. és köv. 1.

²⁾ 1. §. . . . . Az emberi testnek alkotmányát ha megtekintjük: ebben a fő igazgat; a szemek, mint égő fáklyák, strázsát állanak; a fülek a hallható dolgokat a főnek tudtára adják. Mindezek, noha munkáikban különböznek, de mivel egy fő célra, t. i. az egész testnek fentartására vágnak intézve és egymást nem háborítják, sőt segítik; nem hogy egymásnak ártalmára volnának, sőt inkább ennek fennállására multhatatlanul szükségesek. – Valamint a természet országában, úgy a vagyon a dolog a Morale testben, vagyis a közönséges társaságban. Ebben a fő a király, a szemek, fülek, száj, szív és vállak a bölcs Miniszterek, Tanácsosok, Hadi vezérek és Polgári Tisztviselők; a has, belek és egyéb belső részek a Papi, Mágnási, vagy Polgári rendek és Tudós férfiak; az érzékenységek a Tudományok, különböző vallások és vélekedések; a kezek továbbá és a lábak a Hadi seregek, kereskedők, hasznos kézművesek, a köznép és a földművesek. Valamig mindezek egy fő célra, t. i. a közjóra vezéreltetvén, egymás által nem háborítanak, sőt minden lehető módokon segítettvén, hivatalukból folyó kötelességeikben eljárhatnak, mindaddig a Birodalom testének békessége vagyon.

³⁾ A mi Birodalmunknak teste áll a következő részekből: 1-o A Hazából és a nemzetből. 2-do A Királyból, , 5-o A Papi rendből. 4-to A Mágánásokból, Nemesekből, Tisztviselőkből és Katonákból. 5-to A városi Polgá-

A másik munka, mely e tan körében figyelmet érdemel, szintén névtelenül (F. S.) jelent meg. Címe: „Deductiones actionum hominis et eivis; organisatio status in génère, hominis organismo et systemati planetarum conformis.” Magno Varadini, 1806. A kiinduláspont itt is még atomistikus, a mennyiben a szerző első sorban az egyest, annak sajátosságait teszi vizsgálat tárgyává, s ennek szükségleteit állapítja meg s igyekszik ebből a társadalom életfuntioit levezetni. Az ember itt először mint egyed, azután mint gazdasági, végül mint politikai lény lesz tárgyalva.

Az egyénben¹⁾ hat ösztön (instinctus) található: 1. az önfentartás, melyre a gazdasági működések (functiones oeconomico-civilis) vezethetők nagyrészbzen vissza, 2. a szabadság, 3. a megismerés, 4. a szaporítás, 5. az önszeretet (önbecsülés) ösztöne²⁾ és 6. a vallásos érzet. A különböző gazdasági tevékenységek, melyek keletkezésének indokát a talaj, valamint a t e r m é n y e k különbsége képezi, az államban a polgároknak öt osztályát hozzák létre,³⁾ u. m. 1. a nomádok (vadászattal, halászattal, pásztorkodással foglalkozók), 2. a földművelők, 3. a bányászok, 4. a kézművesek, 5. a kereskedők rendjét.

Ez osztályok leírásával kapcsolatosan a szerző a gazdasági élet vázlatát is nyújtja, s azt a véredényrendszerrel hasonlítja össze. (26. 1.) Így a kereskedés központját a szívvel azonosítja s kijelenti, hogy valamint a vér a melegét – az állati villamos

rokból, Kalmárokból, Fábrikásokból és kézi művesekből. 6-to A földművesekből. Az ezeket boldogító, s egybekapcsoló) tárgyak pedig im ezek: 7-mo A törvények. 8-0 A lelkiismeretnek és vallásnak jussai. 9-o A Római Catholika vallásnak. 10-ó Az Evangyelika, azaz a Helvétziai és Augustai vallásnak természete és törvénye és végtére 11-o A több megszenvedett, úgymint görög, zsidó és egyéb vallásúnak is természetes jussaik. 12-o Az elmének, nyelvnek, írásnak, Tudományoknak és Tudósoknak jussai. (8-9. 1.) – 9. §..... vágnak az erkölcsi testben is olyan összeszorító kapsok, melyek a tagokat a tagokkal és így az egész testet is egybefoglalják; ezek közönségesen törvényeknek neveztetnek. Ezek pedig e közönséges társaságban olyanok, mint az inak a természeti testben.

¹⁾ E. 1. Functiones hominis primitivae, necessitates eiusdem, instinctus, inclinationes, passiones. 10-20. 1.

²⁾ Ezen alapszik a nagyok és nemesek rendje. 15. 1.

³⁾ G. 2. Functiones hominis oeconomico-civiles 20-28. 1.

fluidumot – az egész testben szétosztja, akként hordja szét a kereskedelem az árúkat, a pénzt, a terményeket. A munkások és kézművesek s ezeknek eszközei megfelelnek az állati test tápnedvrendszerének, a nyirk-edényeknek, a mirigyeknek s egyéb kiválasztó szerveknek. A tagokat és az izomrendszert az államban a földművelők, a pásztorok és bányászok alkotják. Az idegrendszert végül a közfunctiókban véli megtalálni.

A társadalom fejlődésének menete nála a következő: a házasársi egyesületből a házi társaság (*domestica civitas*) lesz, mely a család alapja. Eleinte egyes családok léteztek, a melyek később egymással kereskedelmi összeköttetésbe léptek, megismerkedve, barátkozva, támadásukban egymásnak segítkezve. Ennek következménye a határozott rendek kifejlődése, mi végre az egyes családok között valóságos szövetséghez vezet. Új szükségletek támadtak, melyek felett tanácskozni, majd a hozott rendszabályok végrehajtásáról gondoskodni kellett, s minthogy a családok a gazdasági tevékenységet nem szívesen hagyták el, szükséges volt bizonyos személyeket ezek végzésére kijelölni, így támadt a politikai működés, így keletkeztek annak végzésére rendelt tagok.¹⁾

Az első politikai functio: az egyének védelme, ennek végzésére szolgál a katonaság. Itt akarategyesülésre első sorban a járulékok meghatározása s a vezér kijelölése céljából volt szükség. A második a nevelés; az azt végző személyek a tanítók. A harmadik nyilvános ténykedés a vallásgyakorlás; ezek végzésére a papok rendelvek. A negyedik az igazságszolgáltatás; ötödik a közegészség védelme; hatodik a belrendészet; a hetedik a termelésre, kereskedelemre vonatkozó felügyelet; nyolczadik a pénzügy. A kereskedelmi egyesülés, valamint a közfunctiók megállapítása a polgárok boldogságához nem elégséges. Az akaratoknak itt található szétszórt központjai egyesítendőek egy pontban, így jön létre a polgárok akaratainak egysége, a főhatalom, melynek hiányában az állam célja el nem érhető. (49. 1.) Ez egység mivoltának kifejtésénél például a szerző az emberi testet és a napszert említi.²⁾

¹⁾ G. 3. *Functiones publico-civiles, carundem fontes.* 31. 1.

²⁾ 50. 1.

Az idegrendszer az agyban központosítva, a test összes tagjait egy szerves testté kapcsolja egybe. Az akarat egy szikrája az idegközpontból az egyes szervekhez jutva, a test egész felszínén szétterjed, viszont az összes izgalmak egy pontba futnak össze. Ugyanez áll a naprendszerre nézve is, a hol a bolygók a centripetalis és centrifugalis erők hatása alatt végzik körútjokat.

A mechanikus felfogás itt azonban már keresztül tör s ép úgy, mint Rousseau, a szerző is matematikát formulát létesít az államakarat konstruálására. A központot, az agyat a fejedelem képviseli, ki az összes értelmet, erőt magában felöleli. A kapcsolatot az egyes tagok, valamint a tisztviselők s a polgárok közt az egyes erények képezik.¹⁾ A fő s az egyes tisztviselők között az egyesítő erő a kinevezésben,²⁾ a centrifugalis erő a fokozatos felelősségre vonásban állana.³⁾

Részletesen tárgyalja végül szerző az egyes felségjogokat; itt azonban a szokásos schemát követi; sem új eszme, sem organikus vonatkozás munkájának e részében nem található.

3. §. Az állam személyisége.

Míg a középkor publicistikai íróinál az államnak személy, persona szavakkal való jelölése elő sem fordul s ez elnevezés csakis a magánjogi íróknál található, addig a renaissance⁴⁾ és az újkor államtani műveiben e kifejezésnek ilyenmű használata általánosnak mondható. De e szó alkalmazása még nem jelenti az egységes államfogalom megalakulását.

A főhatalom, a souverainitas képzete Rodin óta teljesen kifejtettnek tekinthető,⁵⁾ s bár az eszme létének további folyamában számos módosulást és megszorítást szenvedett e fogalom,

¹⁾ 60. és köv. L

²⁾ 65. l.

³⁾ 72. l.

⁴⁾ E kifejezést a monarchomachusok már rendszeresen használják. V. ö. Landmann i. m. 20. l. Tévesen mondja tehát Gierke (i. m. 158. l. 108. j.), mintha e megjelölést a közjogi írók közül Salomonius alkalmazná először a felségjogok alanyára.

⁵⁾ Rehm i. m. 219. l.

mint az állam egyik, sőt mondhatni legfőbb sajátos tulajdonsága, az egész korszakon át feltalálható.¹⁾ E hatalom birtoka tekintetében folytatott viták nyújtanak azután felvilágosítást az államfogalom tekintetében.

Magánál Bodinnél fejedelmi,²⁾ vagyis a mai terminológia szerint állam szerv – s o u v e r a i n i t á s s al találkozzunk.³⁾ Az uralkodó felségjogának proclamálása, mit ő hirdet,⁴⁾ monarchiákban a fejedelem, köztársaságokban az aristokratia, illetve a döntést eszközöző majoritásnak az államszemélyiséggel való azonosításához vezet⁵⁾ mi kifejezést abban talál, hogy ezek akaratát tekintetik az állam akaratának. Még erősebb mértékben mint itt, történik meg ez identifikálás Hobbesnél⁶⁾ s utána mindazon íróknál, kik az uralkodó souverainitásának tanát fogadják el.⁷⁾

¹⁾ L. Hancke i. m. – Landmann i. m. – A. Dock i. m.

²⁾ Gierke i. m. 159. 1.; Rehm i. m. 224. 1. Szemben ezekkel Landmann (i. m. 90. 1.) azt vitatja, hogy a főhatalmat Bodin is a népnek tulajdonítja. V. ö. I. c. 8. és 10.

³⁾ Bodin szerint tehát az állam közjogilag uralmi viszony a gubernatio és a cives, a subditi közt. Rehm. i. m. 224. 1.

⁴⁾ L. II. c. 1. – V. ö. Landmann i. m. 88. 1.

⁵⁾ E nézetet vallják Bornitius: *De jure majestatis*. 1608. c. 5.; Arnisaeus, c. 6., 7., 11.; Keckermann, *Praecognita* 7. 1.; Friedenreich: *Politicorum liber*. Argent. 1609. c. 2., 10., 29.; König: *Acies disputationis politicae*. 1620. *Disputatio V.*; Schünborner, I. c. 4.; Crüger, *Disputatio IV.*; Heider: *Systema philosophiae politicae*. 1626. 776. 1.; Pufendorf, *Lib. VII. c. 2. §. 7. és 8.* – V. ö. Rehm i. m. 250. L

⁶⁾ . . . . űli enkn civitas sunt, quae nisi per summam eorum potestatem non existit. *De cive c. XII. §. 4.* . . . . ea (principatu) erecta populum simul dissolvi perireque rationem illam, quam habebat ut persona. *De cive c. VII. §. 9.* Az uralkodó a hatalmat directe az egyesektől nyeri. *Leviathan c. XVII.* – V. ö. azonban c. VII. §. 8. és 11., hol a nép ruházza át az uralkodóra a hatalmat. Rehm i. m. 244. 1. – Az uralkodó halálával az állam megszűnik, c. VII. §. 18. U. i. Spinoza: *Tractatus politicus. c. VII. §. 25.* . . . . mortuo rege obiit quodam modo civitas.

⁷⁾ Salmasius c. 7. 142. 1.; Bossuet: *Avertissements aux Protestants*. Liege. 1711. *Ginqu. avert. 1.*; Fénelon: *Essai philosophique sur le gouvernement civil, c. 5.* *Oeuvres. T. VII. 1850. 110.1.*; Grasswinckel: *De jure majestatis*. Hagae. 1642. c. 4. és 11.; Micraelius L c. 10. §. 14-17.; Mevius: *Prodromus §. 23-26. és 44.*; Huber. I. s. 3. c. 1. §. 32., I. s. 9. c. 5. §. 65-72.; Heineccius: *Elementa juris Germanici*. Halae. 1736z37. §. 115. s. k. K. v. Moser: *Der Herr und Diener*. 1761.

Míg c nézet híveinél az állam személyiségét az uralkodó személye által absorbeálva látjuk, addig az e felfogással szemben álló népsouverainitas tanában az államszemélyiség kettészakításával találkozunk. Az államban a felségjogok alanya gyanánt jelentkező akarat- s cselekvőképességgel bíró nép, mint „universitas” áll a vele szerződési viszonyba lépő fejedelemmel szemközt,¹⁾ kire azután jogai egy részét, vagy azok teljét átruházza.²⁾ Az uralkodó hatalmi köre tekintetében e szerződés³⁾ tartalma irányadó,⁴⁾ s az uralkodó hatalmának korlátoltabb, vagy korlátlanabb volta attól függ, hogy „concessio”-ról, vagy valóságos „alienatio”-ról van-e szó.⁵⁾ Az egységes állam e kettéválasztása ez írók szerint nem csupán a főhatalom alakulása pillanatában van meg; később is folyton fennáll ez, mit az uralkodói jogok gyakorlására vonatkozó elvek, a felelősségre vonás tekintetében kifejtett tanok igazolnak.⁶⁾

¹⁾ Annak vizsgálása, hogy a tényleges állapotok, különösen a választási capitulációk e korszakban az államnak ilyenmű felfogását mennyiben igazolják, nem tartozik e munka keretébe.

²⁾ A fejedelem itt, mint gyám szerepel, „tutor gerens”-nek nevezetik, ki mellett a rendek mint „contutores” jelentkeznek. *Languet*. 168. 1. – *De jure magistratum*. 1586. 270. 1.; *Treumann i. m.* 67. 1. – *Althusius c.* 19. §. 12. – *Limnaeus: Juris publici imp. Rom. Germ. Libri IX.* 1629z32. *Lib. II. c.* 5.

³⁾ V. ö. *Dock i. m.* 33. 1. – E szerződés, mely sanctioját az érvényesnek tartott természetjogban találja, valóságos kétoldalú jogügylet, s a magánjog elvei szerint bíraltatik el. A népet a szerződés megkötésénél rendszeren előjárói, a senatus etc. képviselik. *Treumann i. m.* 55. 1. A szerződés majd megbízás, majd valóságos szóbeli pactum (*Languet: Vindiciae*. 137. és köv. L), esetleg traditíóval kapcsolatos. Általa a nép is kötve van, s ha a szerződést megszegi, lázadó lesz (*Treumann i. m.* 62. L.) *Omnes nationes hoc communiter sentiunt, quicquid juris alicui populus dederit, idem eum justis de causis posse repossere.* *Buchanan: De jure regni apud Scotos.* *Edinburg.* 1715. 32. 1.

⁴⁾ *Treumann i. m.* 60. 1.

⁵⁾ *Maurenbrecher* idézett művében csakis az első csoportba eső írókat, tehát azokat, kik a főhatalom ideiglenes átruházását a nép által vallják, különösen a monarchomachusokat nevezi a népsouverainitas híveinek, míg a többről, mint az államsouverainitas tanát hirdetőkről beszél. Ily értelemben használja e kifejezést *Concha is i. m.* 263. 1. – *Rehm is* többször alkalmazza az utóbbi kategóriába tartozó írókra az államsouverainitas kifejezést, így *i. m.* 231., (*Grotiusra*) 238. 1.; *Le* mellett a 240. 1.

⁶⁾ *Minthogy* a szerződési viszonyban a nép jelentkezik mint erősebb, mint hatalmasabb fél, mint a jogok tulajdonképeni forrása, a „populus”

Míg ekként az uralkodói szerződés statuálása az állam kettészakítását jelenti, addig másrészt; társadalmi szerződés elfogadása a nép s ezzel együtt az állam atomistikus felfogását vonja maga után. E tan szerint különálló, teljesen független egyének szövetkeznek a magánjogi szerződés segítségével, s alkotnak egy testületet, létesítik egyúttal a főhatalmat, melynek eredetileg ők voltak birtokában. Itt a kapcsolat, az összefüggés az állam részei közt tehát még lazább, mint volt amott, hol a nép, mely a hatalmat a fejedelemre átruházta, legalább egységként jelentkezett. E tan szerint minden egyes önálló szerződésre lépő alany, a kinek tehát többé-kevésbé tetszésétől függ a társadalmi állapot fentartása, illetve annak megszüntetése.

De ha ekként e kor publicistái az egységes állam felfogásához eljutni képesek nem voltak, kísérletek annak megalkotására már korán találhatók. Utalást látunk nevezetesen e gondolatra ott, hol a fejedelem az állam részének mondatik, így nevezi Salamonius az uralkodót „pars civitatis-nak.¹⁾ Mariana szintén használja e kitétel.²⁾ Az alapot ez írónál azonban még mindig az

kifejezés helyett gyakran a „Respublica,” „Regimim,” „Imperium” elnevezések használtaknak, így Hotomanus: Franco-Gallia. Col. 1575. c. 9.: „... penes Universitatē! populi sive Rempubicam”; Rosaeus c. 2. §. 11.; Boucher I. c. 9. V. ö. Gierke i. m. 161. és 167. 1. – Languet: qu. III. 113. L. . . . . regni imperique sacra Majestas. (Landmann i. m. 17. 1.); Bodin I. VI. c. 2. Greg. Tholoz. L III. c. 2. §. 9. (Landmann i. m. 59. 1.); Bortius: De natura jurium majestatis et regalium (Arumaeus T. I. nr. 30.) c. 1., 3., 5.; Werdenhagen: Universalis introductio in omnes Respublicas. Amsterdam. 1632. I. c. 24.; Carpzow: Conimentaria ad legem Regiam c. 13. sect. 9. - Ily kifejezések használata azonban egyáltalában nem jelenti azt, mintha ez írónál államsouverainitásról lenne szó. A két tényező, nép és fejedelem, különválását igazolja az a körülmény is, hogy e kor írói különbséget tesznek a király, valamint a nép tisztviselői közt, ezeket egymással élesen szembeállítják. A néptisztviselők közül különösen az „ephorok” válnak ki. V. ö. Landmann i. m. 21.1. – A „nép” kifejezést az alattvalók jelezésére Maurenbrecher (i. m. 31. 1.) szerint Mirabeau használta először 1789-ben. Ily értelemmel alkalmazza már e szót Gross „Lehrbuch des Naturrechts.” (1802.) 329. §-ában.

¹⁾ De principatu libri VI. Paris. 1578. 40. 1.: Caput quamvis omnium membrorum Princeps sit, quin membrum ac pars corporis existit, negari non potest . . . . aequè Princeps, quamvis potior in civitate sit, non propterea desinit civis esse atque civitatis pars.

²⁾ De rege ac regis institutione. Francof. 1611. 84. 1.: . . . . omnino qui caeteris excellentior est, debet nihilominus se hominem aut reipublicae

uralkodói szerződés képezi.¹⁾ Ilyen kísérletnek tekinthetjük továbbá a Hesoldus által használt²⁾ „majestas reális” és „majestas personalis” megkülömböztetést is,³⁾ melynek megtételénél a törekvés első sorban ugyan a népfölség és a fejedelmi fölség fogalmainak kiegyenlítésére irányult, de a mely kifejezések használata a felségjogok alanyainak egymáshoz való viszonyára is utalhatott volna. Daczára azonban, hogy e megkülömböztetés a későbbi művekben is előfordul,⁴⁾ utalást arra, hogy az írók e megjelölésből az államra mint egészre, a fejedelemre mint annak részére, gondoltak volna, sehol sem találunk.⁵⁾

Az államsouverainitas gondolatának határozott nyomait látjuk azonban már Grotiusnál.⁶⁾ A „De jure belli ac pacis” I. könyv 3-ik fejezetében a szerző a főhatalom birtokosáról szólva, külömbséget tesz „subjectum commune” és „subjectum proprium” közt,⁷⁾ s minthogy a kettő közti viszony jellemzésére az organikus világból vett hasonlattal él,⁸⁾ úgy tetszik, mintha

partém arbitrari. – V. ö. Rehm. i. m. 217. 1. is, a hol e kitételnek némileg más értelem tulajdonítatik.

¹⁾ A törvényeket a fejedelem hatósága (imperium) alapján hozza, mely hatóságot ez megbízás útján a néptől nyeri (civitas hoc ipsum mandat. Salomonius). Treumann i. m. 58. 1.

²⁾ Stintzing (i. m. II. 40. 1.) szerint e megkülömböztetés Arumaeustól származott volna. – A hazai irodalomban többek közt L. Pósházi (De legibus etc. (Diss.) Ultrajecti. 1655. Ex Politica) tesz említést e distincióról.

³⁾ Synopsis doctrinae politicae. 1624. Lib. L c. 2. §. 3. és 4.

⁴⁾ V. ö. Gierke i. m. 165. L, a hol a szerzők, kik e tant elfogadták, részletesen felsorolják. Később a két fogalom összeegyeztethetlenné váltát látva, azt a legtöbben elvetették. A XVIII. század iróinál e tan már elő sem fordul. Dock i. m. 14 és 137. 1.

⁵⁾ Gierke i. m. 167. 1. – Annak vizsgálata, hogy e megkülömböztetés segélyével az egyes írók miként igyekeztek a főhatalom oszthatóságát kimagyarázni, nem tartozik e munka keretébe.

⁶⁾ Rehm i. m. 233. 1. kiemeli, hogy a XVII. század jogászai közül az államjog sajátos természetét csak Grotius érzi.

⁷⁾ V. ö. A. Dock i. m. 60. 1.; Gierke i. m. 172. 1. – Grotiusnak e tana követőkre alig talált. Becmann: Meditationes politicae. Francof. 1679. c. 12. §. 7. fentartotta e kitétel; említi ezt Treuer is (Annotationes ad Pufendorffii de officio hominis et civis. Lips. 1717. II. c. 7. §. 9.). A többi író e tant ép úgy elveti, mint a „majestas reális és personalis” tanát.

⁸⁾ §. 7., I. Summa autem illa dicitur, cuius actus alterius iuri non subsunt ita, ut alterius voluntatis humanae arbitrio irriti possint reddi . . .

itt csakugyan már államsouverenitásról szólhatnánk.¹⁾ E felfogásnak azonban ellentmond a Grotiusnál is feltalálható uralkodói szerződés, de ellenkezik ezzel a munkájában mutatkozó állameszme is. A római jog felfogásának alapján állva, Grotius nem ösmer más személyeket, csak az egyeseket; midőn tehát a „populus”-t említi, ezt mindig atomistikus értelemben veszi.²⁾ A felségjogok tulajdonképi alanya nála a nép,³⁾ a fejedelem tehát idegen jog képviselője gyanánt jelentkezik; s ha ennek daczára a tulajdonképi birtokos, a „populus universus,” „populus universim sumptus,”⁴⁾ a souverainitas tanának alkalmazásánál előtérbe sehol sem lép, ennek oka, hogy a nép egyedül a fejedelem által képviseltetik, egyedül általa válik láthatóvá. Következménye ennek azután a „subjectum commune” teljes háttérbe szorulása, a népfölségjognak teljes elenyészése a fejedelmi fölségjog mellett. Az állam kettészakítása tehát, habár csupán a keletkezés időpontjában, itt is meg van.

Ép úgy, miként a „majestas realis és personalis,” s a „subjectum commune és proprium” megkülömböztetések az egységes államfogalmak megteremtésére képesek nem voltak, nem tekinthető eredményre vezetőnek azon meghatározás sem, melyet Pufendorf a jogi személyiség tekintetében eszközölt. Annak kiemelése, hogy a „persona” minőség, mint általában minden erkölcsi fogalom (entia moralia), az egyén physikai lényegétől teljesen független hozzáadás (modus), mely itt szemben más

Haec ergo summa potestas, quod subjectum habeat videamus. Subjectum aliud est commune, aliud proprium: üt visus subjectum commune est corpus, proprium oculus, ita summae potestatis subjectum commune est civitas.

¹⁾ V. ö. Rehm i. m. 237. 1.

²⁾ Az universitas nem egyéb, mint „singuli quisque congregati vei in summam reputati” (II. c. 21. §. 7.); alapja a társasági szerződés (II. c. 5. §. 17-21); egysége csak képzelt (II. c. 21. §. 8.).

³⁾ „Subjectum proprium” kifejezés alatt Grotius tehát csak a szerviséghez (Organstellung) való jogot, vagyis a hatalom gyakorlására vonatkozó jogot érti. Erre nézve a birtok módja az irányadó. Itt tehát már államsouverainitas és államszervsouverainitásról szólhatunk. Míg az előbbi oszthatatlan, ez osztható. Rehm i. m. 240 I. V. ö. i. m. 237. 1. is.

⁴⁾ Grotius a „populus” szó helyett a „regnum” kitéltet is használja. V. ö. Maurenbrecher i. m. 32. 1. E kifejezés azonban azonos az universitas”, „universi” szavakkal.

erkölcsi tulajdonságokkal substantializáltatik, a miből kifolyólag ő azután „personae morales simplices” és „compositae” alakokat kiilömböztet meg, teljesen helyes, midőn azonban ez utóbbiakat pintén csak az egymással szerződési viszonyban álló egyének összességének tekinti, tehát oly alakulatnak, amely étellel nem bír, egyéniségét pusztán fictio útján nyeri s így az állam személyiségét is csak az azt képviselő uralkodó személyében véli megtalálni,¹⁾ tana a többi írókkal szemben haladást nem jelent. Művének hatását csak abban találhatjuk, hogy ez időtől kezdve a „persona morális” kifejezés használata a személyösszesség megjelölésére általánosnak mondható.²⁾³⁾

Míg Hobbes a népsouverainitási elméletekben az állam személyiségében mutatkozó kettéválást az által szüntette meg, hogy a társadalmi szerződés másodsorba utalása által az uralkodót tette tulajdonkép állammá, Rousseau e nehézséget viszont az uralkodói szerződés eltörlése által oldotta meg.⁴⁾

Midőn ekként az uralmi szerződés kiküszöbölése által a nép jelenik meg mindazon előjogokkal, melyekkel Bodin és Hobbes a fejedelmet felruházzák, s Rousseaunál ezenkívül e hatalom mindennemű gyakorlója csakis megbízott lehet, a népet magát állammá téve ez író az államsouverainitas fogalmához el is jutott; midőn azonban a szerződést, mint államkeletkezési módot ő is fentartja, souverainitásától az összességet ismét megfosztja s annak alanyává az egyeseket teszi.⁵⁾

Rousseau a nehézséget, mely az egységes államfogalom s az atomistikus felfogás összeegyeztetésében van, érzi. Kiténik

¹⁾ Gierke i. m. 194. 1. I. N. et G. VIII. c. 10. §. 8. De officiis. II. c. 15. §. 5.

²⁾ Gierke i. m. 202. L.

³⁾ Rehm (i. m. 251.1.) azt véli, hogy Pufendorf s a vele rokon, a társadalmi szerződést elfogadó írók felfogása szerint az állam „intézet” jelle gével bír, a mely idegen akarat által igazgattatik. Az uralkodó a hatalmat mindig „saját joga” alapján gyakorolja, a mennyiben, daczára, hogy a nép összessége ruhazza át a hatalmat, szerződést kötő fél az egyes. Az állam tehát kettős jogviszonyként jelentkezik. Első sorban mint „societas aequalis” a társadalmi és mint „societas inaequalis” az uralkodói szerződés alapján. Benne tehát két jogi személy található fel, melyek azonban egymást ki nem zárják.

⁴⁾ Gierke i. m. 202. 1.

⁵⁾ Maurenbrecher i. m. 62. és köv. 1.

ez műveiből ott, hol az államakarat megalkotásáról szól s hol ő „volonte generale” és „volonte de lous” közt különbséget téve, csak amaz kívánja állami akarattak tekinteni. A meghatározás azonban, melyet ez utóbbi tekintetben ad, s a mely szerinte azonos lenne azon akarattal, mely az egyesek összegezett akarata által támad, míg emez az érdekcsoportokba egyesült egyének akaratai összegének felelne meg, alig fogadható el; mindenestre hypothetikus előfeltételezéseken nyugszik.¹⁾ A kísérlet az állam-souverainitás létesítésére tehát itt is sikertelen maradt.

Még leginkább közeledést mutat az államszemélyiség fel-fogásához Nagy Frigyes.²⁾ Ő az uralkodót az állam fejének nevezi, kijelenti, hogy fejedelem és a nép alkotnak egy egészet, s ezzel oly gondolatnak ad kifejezést, mely azt mutatja, hogy teljesen át volt hatva azon kapcsolat érzetétől, mely az államfő és a nép közt fennáll, tehát magától az állam egységének fogalmától.

Mínthogy azonban e kijelentéseket csak ethikai,³⁾ s nem jogi értelemben vehetjük, a mennyiben a fejedelemre alkalmazott „premier serviteur,” „premier magistrat” még nem jelentik azt, mintha a király jogilag is csak az állam kebelén belül állana s nem szerepelne az állam ura gyanánt, nem jelentkezne a néppel szemben, mint önálló szerződő fél, mely eszme fentartására még a nála is előforduló uralkodói szerződés utal, Nagy Frigyes nem tekinthetjük az államszemélyiség jogi fogalma megteremtőjének.

Az egyes államjogi fogalmak kifejtésébe különben ő nem bocsátkozik, megelégszik a fenti vonások kiemelésével, melyek azonban csak azt mutatják, hogy nála is az államnak csupán ethikai egysége van meg, s nyer a politikai közületre nézve azon fogalom alkalmazást, melyet Montesquieu a népre nézve

¹⁾ II. c. 3. – V. ö. Gierke i. m. 203. L, Pulszky i. m. 202. L, D'Eichthal i. m. 61. L, Landmann i. m. 135. L, Liepmann i. m. 31. L, ki e tannak a szabad verseny tanával való hasonlatosságára utal. Szemben áll a fenti fel-fogással Haymann i. m. 166. és köv. 1.

²⁾ Considerations. (1758.) Oeuvres. T. VIII. 25. L, Antimachiavel c. 1., Essai sur les formes du gouvernement. (1777.) Oeuvres T. IX. 196. 1.

³⁾ V. ö. már Maurenbrecher i. m. 137. 1. – Dock, mint látszik, e megkülönböztetés fontosságát nem érzi. I. ni. IH). eb köv. 1.

IV. RÉSZ.

A XIX. SZÁZAD.

I. FEJEZET.

A behatóbb organikus felfogás kezdete.

1. §. A kor átnézete.

Az újkor individualistikus felfogásával, az emberi társaságnak atomisálásával szemben a XIX. század társadalombölcselete újból közeledést mutat az emberi közönségek organikus felfogásához. E századdal ismét új fogalmak, új eszmék lépnek be az emberiség életébe, gondolatok, melyek az eddigi szervezet, a régi intézmények átalakítására, egy újabb társadalmi forradalomra vezetnek. Az előbbi kor érdeme az ember fogalmának megteremtése, az egyén jelentőségének kiemelése volt,¹⁾ midőn azonban a túlhajtott individualizmus az emberiség kebelében mutatkozó kapcsolatokat szétbomlással, az ebben létrejött egyesüléseket megsemmisítéssel fenyegette: a reactio megindult, s az egyénnel szemben az összességnek istenítése, fontosságának, nélkülözhetlenségének hirdetése következett be.

¹⁾ H. Michel „L'idée de l'Etat” (1896.) ez. művében (11-30. l.) az encyclopaedisták és physiokraták indíx jdualistikus törekvését nagyon szűk körben látja mozogni. Ezek igyekezete, szerinte, legfeljebb a gondolatszabadság kivívására irányult. (18. l.) TuKijdonképeni individualistikus írónak csak Montesquieut, Rousseaut, Condorcetet, Kantot és Fichtét tartja. (32-52. l.) V. ö. ezzel szemben Fr. I. Hüttenburg: Vom Begriffe des Staates I. Bd. Leipzig. 1878. 351. l.

A természetjog elvei a francia forradalom intézményeiben találták legtökéletesebb megvalósításukat.¹⁾ Az emberi jogok proclamálása, a kiváltságok eltörlésének, a törvény előtti egyenlőségnek megvalósítása azonban az állam polgárai közt a kívánt egyformaságot nem eredményezték, sőt a vagyoni téren mutatkozó különbségek kiegyenlítésének megghiúsulta után,²⁾ még élesebben tűnt fel azon egyenlőtlenség, mely a gazdasági életben ép az erők korlátlan érvényesítése következtében az ipari tevékenység fellendülésével beállott.

A physika és különösen a mechanika mezején történt felfedezések, a géptechnika terén bekövetkezett haladás folytán a vezető államok nagyrészt megszűntek földművelő államok lenni, ipari, kereskedelmi államokká váltak. A termelés tényezőinek átalakulásával a gyengébbek kizsákmányolása még fokozottabb mértékben vált lehetővé, mint az előbbi korszakokban. Egységes, nagy kiterjedésű államok keletkezésével, melyeknek igényei a folyton növekvő tevékenységi kör, védelmi szükségletek folytán mindinkább emelkedtek, s a melyek tagjaikkal szemben is mindinkább nagyobb igényekkel léptek fel, azokat belterjesebb tevékenységre buzdították, a megszorított lakosság, s így kiélesedett létérti küzdelem folytán fellendülést nyert minden terén a gazdasági élet. Az államéval együtt az egyén igényei is megnövekedtek, kielégítésükre fokozottabb tevékenységet kívántak, midőn tehát azon korlátok, melyek eddigelé a munkának, kereskedésnek útját állottak, ledőltek,³⁾ s az ipar, mely mostanáig a városok körébe szorítva, alig tengődhetett, szabadon fejlődhetett, s felhasználva mindazon eszközöket, melyeket számára a tudomány nyújtott, óriási módon megnövekedett, a kereskedelem idáig nem is remélt kiterjedést nyert, s magának folyton újabb s újabb tért hódított, a forgó tőke bilincseitől megszabadulva, mindinkább érvényesülni kezdett, a társadalom teljesen átalakult, a régi

¹⁾ Diltthey i. m. L 282. l; Pulszky i. m. 203. l; Gumplovicz i. m. 128. l.; K. Bergbohm: Jurisprudenz und Rechtsphilosophie. 1892. 221. l.; M. Hauriou: La science sociale traditionnelle. 1896. 103. l.

²⁾ L. Stein: Geschichte der socialen Bewegung in Frankreich. 1850. I. 161 l.; A. Espinas: La philosophie sociale du XVIII. siècle et la revolution. 1898. 133., 142., 169. l.

³⁾ L. Stein: Die soc. Frage. 329. l

tagozat helyett új osztályok támadtak, melyek közt az ellentét sokkal élesebb volt, mint az előző század rendjei közt: megte-remtődött a gyárosok és a munkások, a tőkésék és a vagyontalan proletárok osztálya. A társadalom, valamint a politikai élet terén többé nem a hűbér úr áll a jobbágygal szemben, nem a polgárság, a földművelést űző a kormányzást vezető arisztokráciával, kik között az érdekközösség gondolata még csak felmerül – hisz ha a jobbágy nem dolgozhat, ura sem élhet meg – hanem a munkás küzd a gyárossal, dolgozó osztály a birtokosokkal, kik között a pénz által, eszközölt egyenlősítés következtében a solidaritas képzete fel sem tűnik, sőt ezek között inkább egyenes érdekellen-tét látszik fenforogni. Uralkodó elvvé itt már könnyen válhatik a kizsákmányolás, közvetlen folyamánnyaként jelentkezve a gazdasági életben az elméleti okoskodás alapjául elfogadott egoizmusnak.¹⁾

A helyzet, melybe a munkás ekként jut, teljesen azonos a rabszolgáéval, pusztá eszközzé válik a birtokos kezében, bár a becslés, melyben az összesség által részesítetik, egészen más, mint a hogy az értékeltetett. Amaz gyenge volt, oly időben, midőn a gyengeség még szegény, ez gyenge, de a keresztyén morál alapján segítségre, gyámolításra tart igényt; az egy idegen, megvetett nép szülöttje, mely hódítójával szemben csekélyebb értékét önmaga elismerte, míg az emberi jog declarálása óta a proletár is személy, ki tehát ugyanazon jogokat formálja, mint a melyekkel a gazdag bír; a rabszolgák az államból ki voltak zárva, míg a munkások államjogokat nyertek, őket a társadalom kebelébe befogadta, segítségeket védelménél igénybe is veszi, anyagi erejének egy részét tőlük szedi, s így feladatának tartja róluk gondoskodni, őket biztosítani.²⁾ Az újkor morálja alapján az uralkodó társadalmi rend nagy igazságtalanságként jelentkezik, mely orvoslásra szorul.

Az elnyomó itt nem az állam, hanem az erősebb, hatalmasabb egyén. A bajok orvoslása ettől azonban ki nem indulhatott, a reformra törekvő erre nem számíthatott; hisz az egyén elve az önzés. Az összességnek, az államnak kell tehát ismét kezébe venni a vezetést, kell újból kiterjeszteni hatalmi körét,

¹⁾ L. Stein: Gesch. der soc. Bewegung. III. 37. 1.

²⁾ Ehhez járul a munka fontosságának elméleti hangsúlyozása, a mint ez itt legszembetűnőbben A. Smith művében lép fel.

az összes törekvések központjává válni, kiemelni az összefüggést, mely részei között van, hogy véget vessen az erkölcsi rend tagadásaként jelentkező gazdasági viszonyoknak. E törekvések nyerne kifejezést azon szocialistikus irányzatokban, melyek Saint Simon nevéhez, iskolája emlékéhez fűződnek. Az eszme, melyen rendszerök felépülhetett, csak a társadalom eszméjének kiemelése, majd organikus voltának hangsúlyozása lehetett. Elméletük ugyan, alapjellegét tekintve, a természetjog tanainak továbbfejlesztése gyanánt jelentkezett. A kiinduláspont, a fő, a jelentőséggel bíró, nálok is az egyes volt: a társadalmi reform az ő boldogsága érdekében, az ő javára czéloztatott. Midőn azonban hangsúlyozva ez írónál ismét az állami beavatkozás lett, ép az, melyet a természetjog a XVIII. század gyámkodó abszolutismusával szemben elvetni törekedett, elkerülhetetlenné vált a közület fogalmának kiemelkedése, fontosságának előtérbe nyomulása s ezzel kapcsolatosan az egyén jelentőségének, mint résznek elenyészése. Az újabb socialismusban már kifejezetten az összesség fogalma dominál.

De nem csupán a gyakorlati élet, ennek hátrányos következményei tétetnek e korban bírálat tárgyává, megtámadtatik azon elméleti alap is, melyen a gazdasági állapotok felépültek. És itt jog és állam elfogadott eszméi ellen látjuk első sorban a visszahatást. A természetjogi individualistikus felfogás mindkét jelenséget az egyénből vezette le; úgy a jogot, mint az államot az egyéni akaratra alapította. Mindkét alakulat, mint teljesen önkényes, szeszélytől függő képződmény szerepelt, holott tényleg e jelenségek állandósága, az egyéni önkénytől való függetlensége kétséget nem szenvedhetett.¹⁾ Magasabb elvekre kellett tehát őket visszavezetni. Erre nézve két irányzat merült fel. Míg egyrészt a már korábban mutatkozó theologiai iskola újjáébredésében nyilvánult e törekvés,²⁾ másrészt a fenti eszméknek a nép érzületére, gondolatára, szellemére való vezetés által jelentkezett a visszahatás a történeti iskola műveiben. Bírálatában azután mindkét irány oly vonatkozásokat emel ki, melyek az összesség fölényét

¹⁾ I. H. Fichte: Die philosophischen Lehren von Recht, Staat und Sitte. 1850. 419. 1.

²⁾ I. H. Fichte i. m. 417. 1.

az egyes felett, annak összefüggései juttatják előtérbe. E tanok tehát szintén előkészítői az organikus társadalmi felfogásnak.

A reactio végül egy harmadik irányban is észlelhető. Megindul a harc az egész atomistikus Fölfogás, a XVIII. század bölcséleti iránya ellen, s midőn az összefoglaló philosophia tanai levezetésében az államhoz, joghoz, társadalomhoz eljut, ez itt szintén állást foglal az egyénből való kiindulás, az Individualismus ellen, s egy organikus jellegű theoria megteremtőjévé válik.

Azon elméletek, melyek ekként, mint a tudományos szerves felfogás előzői jelentkeznek, három kategóriába sorozhatók. Az elsőbe tartoznak a tárgyi észlegesség hívei, azon bölcsészek, kik a feltétlen létet teszik rendszerük forrásává, a másodikba sorozhatók a történeti iskolához tartozó, s ezekkel rokon állam-tani írók, a harmadikba a társadalom fogalmának megalkotói.

2. §. A bölcsészek.

Schelling bölcséletében a feltétlen létből indul ki, melyet a való s eszméje egységének tekint. Az alanyi és tárgyi kiegyenlítése (Indifferenz), a megismerés és lét azonossága ez.¹⁾ Kifejlesztése a feltétlen lét, anyagi oldalát tekintve, a természetben találja,²⁾ ott a különböző rendeket, fajokat, osztályokat létesítve, míg szellemi oldalon a történelem terén azon alakulatokban leli megtestesülését,³⁾ melyek mint az általános akarat megvalósulásai, mint család, állam, egyház jelentkeznek.⁴⁾

Az államot magát Schelling – annak eszméjét tekintve – a szabadság szerves egészének tartja,⁵⁾ azt a feltétlen lét közvetlen és látható alakjának tekinti. Az állam szerinte azon ala-

¹⁾ Vorlesungen über die Methode des akademischen Studiums. 1803. 17. 1.

²⁾ A mindenség összes alakulataiban az alanyi és tárgyi azonosság nyer kifejezést, azon külömbséggel, hogy a természetben az anyagság, az eszmei valóságban a szellemiség a túlnyomó. Rossbach i. m. 228. és köv. 1.

³⁾ System des transcendentalen Idealismus. (1800.) Werke. (1858.) Abthg. L Bd. 3., 306. 1.

⁴⁾ J. Stahl: Philosophie des Rechts. Fünfte Auflage. L 404. 1.

⁵⁾ Vorlesungen 226. L – Schelling Fichtéről állítja, hogy ő tekintette az államot először organismusnak (Vorlesungen 234. 1.; v. ö. mind a mellett ugyanott a Fichte-féle állammfelfogás kritikáját). Ez alapon sorozza van Krieken is, bár helytelenül Fichtét, az organikus felfogás hívei közé. I. m. 60. és köv. 1.

kulat melyben a szabadság és szükségszerűség kiegyenlítésüket találják,¹⁾ a mennyiben itt a szabad tevékenység külsőleg meghatározott formákban, a szükségszerűség korlátai közt jelenik meg:²⁾ mindaz tehát, minnek létesülnie kell, mint szabad, önkényes cselekvés valósul meg, viszont mindaz, mi az egyéni szabadságból kifolyólag jön létre, egyszersem mint szükségszerű jelentkezik.³⁾ Az államnak eszmei téren az egyház felel meg.⁴⁾

A jogintézmények összessége képezi az állam belső berendezését. Az állambölcselet felöleli tehát a jogbölcseletet is.⁵⁾ Míg „A természetfeletti észlegesség” (1800.) című munkájában az állam még mint pusztá jogállam lép fel, az „Egyetemi tanulmányok”-ról tartott előadásában (1803.) már önczélú.⁶⁾ Itt az állam feltétlen alakulat, a jogmegvalósítás tehát tevékenységének csak egyik oldala.

Schelling az állam, a jog behatóbb fejtegetésébe nem bocsátkozik, ő csak az alapeszmét adta meg.⁷⁾ Részletesebb már Hegel államfelfogása.

¹⁾ Vorlesungen 214. 1.

²⁾ I. H. Fichte i. m. 178. 1.

³⁾ Az előre megállapított összhang (praestabilirte Harmonie) a feltétlen azonosság folytán biztosítva van. L. H. Fichte i. m. 179. 1.

⁴⁾ Ez a megszűnt valódi ókori demokratikus állam helyettesítője. Stahl i. m. 405. 1.

⁵⁾ Az alanyi jog szerinte már az általános akarat folyománya. Neue Deduction des Naturrechts. §. 32. Werke. (1856.) Abthg. I. Bd. 1. 254. 1. Ez általános akarat azonban még úgy jelentkezik, mint a mely az egyedi akaratokból támad, s azoktól független léttel nem bír. V. ö. 40., 42., 43. §. Az egyediség lényege az, hogy az általános akaratot sajátos módon valósíthatja meg, vagyis akaratát szabad akarattá teheti. Ehhez külső körre van szüksége. Joga lesz tehát mindarra, mi szükséges ahhoz, hogy az erkölcsöt a szabadság alakjában megvalósítsa, mi megkívántatik ahhoz, hogy akarata meg ne szűnjék akarat, azaz szabad akarat maradni. A jog itt az erkölcs eszköze.

⁶⁾ Vorlesungen 234. 1. – V. ö. Stahl i. m. 409. 1.; I. H. Fichte i. m. 181. 1.; Walter i. m. 508. 1.; Lintz: Entwurf einer Geschichte der Rechtsphilosophie. 1846. 117. 1.

⁷⁾ Schelling követői közül Nibler „Der Staat aus dem organismus des Universums entwickelt” (1805.) ez. művében az államokat az emberiségből, mint szerves egészből vezeti le. (3. §. 92. 1.) A szervességet azonban inkább következményként fogja fel, azt nem mint tényt állítja oda, a mennyiben ahhoz, hogy az emberiség e jelleget csakugyan megnyerje, bizonyos feltételeket kíván. Kívánja az államok zárt körét, azok egymással kapcsolását.

A kiinduláspontra nála is az, mi Schellingnél, a feltétlen lét, azon különbséggel, hogy míg az eszme és való, itt a lét és

(100. és köv. 1.) Az előbbi tulajdonság a természetes határok és az államok egyenlősége, emez a talaj és a lakosság» különböző tulajdonságai folytán jönne létre. E szervesség következményeként az egyesek harmonikus fejlődése lenne. Célját, mely a tökéletesedésben áll, az ember így teljesen meg is valósíthatná. Ugyanily nézeteket vall Th. Gönnér e munka előszavában. (9. és köv. 1.)

Ugyancsak organikus vonatkozásokat tüntetnek fel I. I. Wagner „Grundriss der Staatwissenschaft und Politik.” (1805.) és „Der Staat” (1815.) ez. munkái. Nála az állam úgy jelentkezik, mint az emberiség egy részének individualizálása! ó ja. (Abschn. I. 7. §.) Az államok ennél fogva közös vonást tüntetnek fel, a mennyiben a mindenütt azonos államszervezet, a nép sajátossága szerint különböző tartalommal telik meg. (8. §.) Az ezek tekintetében mutatkozó változatok képét nyújtja a világtörténelem egyrészt, másrészt az államtan az átalakulások politikai oldalát mutatva. (9. §.) Az államkeletkezést a törzsi étellel hozza kapcsolatba s abba a pillanatba helyezi, melyben a fő uralkodói hatalma függetlenné válik a törzsi sajátosságoktól. (22. §.) Az állam jellemvonása a közösség tudatossá válik. (224. §.) Feladata az lenne, hogy minden tagja cselekvésének oly irányt adjon, a mellynél fogva annak tevékenysége az egészre irányulna, de a mellett önmagáért is működnek. (325. §.) Az állam belső berendezését nézve az egyes rendek mint a munka különböző fajainak megtestesülései jelentkeznek. (V. fejelet. Der Staat. 157. 1.) Minthogy az állami lét az emberiség életének csak egy szakát képezi, a melyben a rend, mint jog valósul meg; ennél fogva az államok múló alakulatok, melyek el is tűnnek. Megszűnési módjuk oly különböző lehet, mint keletkezésük. (975. §.)

Troxler „Philosophische Rechtslehre der Natur und des Gesetzes” (Zürich. 1820.) című munkájában a természetállapotot szintén elveti. A természetjogot az emberek megegyező érzelmeiből és cselekvéseiből vezeti le. A jog fogalmának fejtegetésénél tehát, szerinte, nem szabad az egyesből kiindulni, hanem megfordítva, elsőnek a népek joga tárgyalandó, azután az államjog, legvégül a magánjog. Az egyes politikai közönségeket személységeknek tartja, a kiknek azután az egyéni akarattól független, még pedig mindegyiknek sajátos szervezetet tulajdonít. (92. 1.) Míg e művében Troxler a sociológus felfogáshoz feltétlenül ragaszkodik, addig későbbi „Vorlesungen über Philosophie” (1842.) című munkájában ily határozott állást nem foglal, a mennyiben abban ilyenmű kijelentések mellett, mint: „. . . der sogenannte concrete Mensch, der als materiell und vereinzelt gedachte Subject ebensowohl ein Unding, oder vielmehr auch nur ein Gedankendiig, ein Vorstellungsbild, wie der abgezogene allgemeine Gattungsbegriff Menschheit ist” (30i. 1.) evvel ellentétes kitételek is foglaltatnak, mint: „In Wahrheit und Wirklichkeit existiren im Menschenreich nur Individuen und nichts als Individuen. (181. 1.)

gondolat azonosságával találkozunk. A gondolkodás törvénye lehet egzsersmind a lét törvénye, a mely módon az fejlődött, akként nyilvánult a való is. A processus, melyen az értelem a mindenség megteremtésénél halad, a dialektikai folyamat.

A feltétlen lét megtestesülése maga az állam is. Az alakulás itt a tárgyilagos szellem¹⁾ terén megy végbe; a processus következő. A szabadság, az általánosra irányuló akarat, léte a jog.²⁾ E jog azután, mint személyiségi jog, tulajdon, szerződési jog jelenik meg.³⁾ Feltételei ezek az egyén érvényesülhetésének.⁴⁾ Az egyéni akarat érzületében, célzatában, az e jogokban kifejezést találó általános akarattal egyező, vagy azzal ellentétes lehet; e momentumok képezik az erkölcsösség (Moralitát) terét.⁵⁾

Az alanyi és tárgyi akarat külső megtestesülésüket végre az erkölcsiség (Sittlichkeit)⁶⁾ körében találják. Itt valósul meg a jó, s nyer kifejezést mint erkölcsi hatalom a törvényekben, a szokásban. Kötelesség és jog itt egybeesnek; általános parancs az, mi egzsersmind az egyén szándékának is megfelel.⁷⁾ A tárgyilagos erkölcs megjelenik a családban, a polgári társadalomban és az államban.

A család a szereteten nyugszik, s lényege abban áll, hogy az egyén itt nem önálló személyként, hanem tagként akar szerepelni.⁸⁾ Három mozzanatot különböztetünk meg benne: a házasságot, a családi vagyont és a gyermekek nevelését. A csa-

¹⁾ Ez a középső helyet foglalja el az alanyi (subjectiv) és a feltétlen (absolut) szellem közt.

²⁾ Grundlinien der Philosophie des Rechts. Berlin. 1840. (W. Bd. VIII.) 29. §; Encyclopaedic der philosophischen Wissenschaften. III. Theil. Berlin. 1845. (W. Bd. VII. 2.) 486. §.

³⁾ Philos. d. Rechts. 40. §. Ehhez fűződik a bűncselekmény fogalma is.

⁴⁾ G. Sodeur: Vergleichende Untersuchung der Staatsidee Kants und Hegels. 1893. 19. L.

⁵⁾ Philos. d. Rechts 105. és köv. §.; Encyclopaedic 503. és köv. §.

⁶⁾ Acsády (Rhmtschi: Az általános államjog és politika története. II. 263. 1.) a két kifejezést megcserélve használja. Minthogy Hegelnél a Moralitát az egyéni érzületre vonatkozik, annak erkölcsi vagy erkölcstelen voltát határozza meg, én az erkölcsösség kifejezést helyesebbnek láttam e fogalom megjelölésére használni. Az erkölcsiség azután tárgyilagos jellegű.

⁷⁾ Sodeur i. m. 25. 1.

⁸⁾ Philos. d. Rechts. 158. §.

ládok elszaporodtával a kiegyenlítő szeretet megszűnik, így támad a polgári társadalom, melyben az egyesek törekvése szükségleteik, egyéni céljaik elérésére, Kielégítésére irányul; a szándék itt a többiek leigázása, lenyűgözése. E ténykedésükben az egyesek azonban nem maradhatnak kapcsolat nélkül; közöttük kölcsönös függőségi viszony, valóságos rendszer támad, melyben az egyén a nélkül, hogy szándékolná, saját érdekeivel együtt a másét is előmozdítja. A szükségletek kielégítése, melyen tehát a szervezet felépül, azután az államgazdaság (helyesebben nemzet- vagy közgazdaság), a jogszolgáltatás, a rendészet és a különböző egyesületek segítségével történik. A kielégítés folyamában a) a szükséglet minőségét, b) a munkát, c) a vagyont különböztethetjük meg, a mely tényezők azután a rendeket létesítik.¹⁾ Az alapot képező rend a földművelő; mint gondolkodó, formai rend mutatkozik az iparosok osztálya; a harmadik a közszolgálatot végzők rendje.²⁾ A vagyoni védelmére irányuló jogszolgáltatás ad a jognak valóságos létet, melynek legfőbb megjelenési formája a törvény.³⁾

Az erkölcsi eszme megvalósulása végül az állam is. Ez az önmaga előtt nyilvánvaló akarat, mely tehát a mit akar, azt létesíti is. A szokásban, az intézményekben találja közvetlen, az egyesek tudatában közvetett létét.⁴⁾ Az egyes tárgyilagos léttel, erkölcsösséggel, igazsággal csak is benne bir.⁵⁾

Az állam különben szerves egész.⁶⁾ Az idegrendszerrel azonosítható, mely mint tulajdonképeni érző rendszer jelentkezik, s az öntudat alapját képezi. A család viszont az érzékenységnek

¹⁾ Philos. d. Rechts. 201. §.

²⁾ Philos. d. Rechts. 202-208. §.

³⁾ Hegel az ekként rendezett polgári társadalmat külső, illetve szükség vagy értelmi államnak is nevezi. Philos. d. Rechts. 183. §.

⁴⁾ Sodeur i. m. 55. 1. E gondolat már „Über die wissenschaftlichen Behandlungsarten des Naturrechts” (Kritisches Journal für Philosophie. Bd. II. 1802z3.) című értekezésében is megjelenik. V. ö. I. H. Fichte i. m. 184 1.

⁵⁾ Az állam Hegel szerint azonos első sorban az alkotmányossal. Ő ugyanis a politikai közület csak azon elemeit veszi fel államtanába, melyek által az állami akarat testet nyer. A külső államjog, vagyis az egyes államnak más államokkal való viszonya is első sorban e szempontból jó tekintetbe.

⁶⁾ Philos. d. Rechts. 269. §.

(Sensibilität) felel meg, melyen a szaporodás és táplálkozás nyugszanak, míg a polgári társadalom az izgathatóságnak (Irritabilität), mely a kifelé való hatásban nyilvánul.¹⁾

Az államok az egyes népszellemek megtestesülései. Ezek viszonyának kifejtésében, vagyis a világtörténelemben nyer megnyilatkozást a feltétlen szellem, melynek eszköze a művészet, vallás és bölcselet.²⁾

Ép úgy, mint Hegelnél, az organikus felfogásnak csak alapgondolatát találjuk a híres theologusnál, Schleiermachernél is. Az államról ő első sorban „Entwurf eines Systems der Sittenlehre”³⁾ című művében szól; azt tehát az erkölcstanban tárgyalja. Az ethika nála a cselekvés tana, melyet a természet tanával, a physikával állít szembe. A munka eszmemenete a következő. Valamint a cselekvésben négy irány, ösmerhető fel, úgy négy tér különböztethető meg az erről szóló tanban is.⁴⁾ Az értelem, mint „szervező” erő a tulajdont és a forgalmat létesíti, melyek közül az első az egyénesítést, másik az általánosítást czélozza;⁵⁾ mint „jelképező” az ész az azonosság terén, a gondolkodás és beszédben (168. §.), az egyediség terén az érzelemben nyilvánul. (172. §.) Az egyének egyesítése a forgalom (Verkehr) körében a jog segítségével történik (177. §.); az azonosság gondolkodás, tudás tekintetében a bizalom által létesül. (180. §.) Az erkölcsi vonatkozás a tulajdonok zárt terén a társulás útján történik (181. §.), minek czélja az idegen tulajdon megismerése, valamint a saját tulajdon nyilvánításának lehetősége. Az egyesek kapcsolata az érzelmek különvált terén a kinyilatkoztatás, vagyis az érzelmek összetartozósága által jön létre. (185. §.)

A jog és a bizalom (tudás) a nép által alkotott közületben jelentkezik erkölcsi jó gyanánt. (268-282. §.) A társiaság, valamint a kinyilatkoztatás ellenben oly javak, melyek az emberiség körébe tartoznak. (283-291. §.) Mindezen értékekben az egyes

¹⁾ Philos. d. Rechts. 263. §.

²⁾ Philos. d. Rechts. 341. és köv. §.; Encyclopaedic 553. és köv. §.

³⁾ Fr. Schleiermacher. Litterarischer Nachlass. Zur Philosophie III. Bd. Entwurf eines Systems der Sittenlehre. 1835.

⁴⁾ V. ö. L. H. Fichte i. m. 320. 1.

⁵⁾ 160. és köv. §.; 163. és köv. §.

annyiban részesül, a mennyiben a családnak tagja. (321. §.) A család alkotja nevezetesen a fenti alapokon nyugvó közönségek sarkkövét, ez képezi az állam, az egyház, az iskola és a társas érintkezés csiráját. A cél az emberi nem egyesítése: ez a legmagasabb erkölcsi jó. (324. §.)

A családok tömege a „csoport” (Horde), melyből állam támad, az uralkodók és az alávetettek különválásával.¹⁾ Az ezek közötti viszony az alkotmányban nyer kifejezést.²⁾ Minthogy az állam, mint az organisáló tevékenység erkölcsi szervezete jelentkezik, benne a nép és a terület egyesítését látjuk. A nemzeti sajátosság külsőleg a nyelv, valamint az állam sajátos színezetében nyeri kifejezését. (270. §.) A tudás terén az ellentét a tudósok és a közönség közt áll fenn. A nemzeti tudás egységét az iskolában találja. (278-282. §.)

Túlterjeszkednek az állam körén az egyház és a szabad érintkezés terei. Az egyház sajátos érzelmeknek egységesítése által támad. Szemben itt a papság és a laikus közönség állanak. Legfőbb törekvés a művészetek kiképzése, a mi által az érzület fejlesztetik. Erre szolgál az „istentisztelet.” (287-291. §.) A szabad érintkezés megtestesül a vendéglátásban, sőt egyesek közt is megtalálható a barátságban. Létének alapját a különböző rendek képezik, a melyeken belől az érintkezésre nézve a lelki rokonság határoz. A rendek lényegét erkölcsi tekintetben a műveltségi fokban mutatkozó különbség képezi. A műveltségi fokoknak megfelelőleg több rend lesz. A tagok közt feltalálható közös jelleg (Typus) kifejezést a szokásban, illemiségben (Sitté) nyer. Erinek erőssége a társiasság közvetlen megnyilatkozásában, a társalgási csinben (Ton der Gesellschaft) mutatkozik. Az ellentét itt a vendég és gazda közt áll fenn, az előbbi kifejezés alatt minden elfogadót, az utóbbi alatt minden közlőt értve.³⁾

Ez alakulatok mind mint „természetes” képződmények jelentkeznek. Ily jellegű az állam is, mely egy meghatározott nép sajátosság által egyesített tömegeből támad. A népsajátosság már a

¹⁾ Liter. Nachl. Abthg. III. Zur Philosophie, Bd. II. 1836. Über die Begriffe der verschiedenen Staatsformen. (1814.) 246. 1. – V. ö. Fr. Harms: Über den Staat. 1865. 28. 1.

²⁾ Sittenlehre 273. §.

³⁾ I. H. Fichte i. m. 333. 1.

csoportban is feltalálható, állammá ez azonban akkor lesz, ha az uralkodó és az alattvalók viszonya létesül. Ez átmenetet Schleiermacher mint lélektan-történeti folyamatot fogja fel,¹⁾ s abban találja, hogy az állami létre megérett néptömeg összetartozósága bizonyos külső ok folytán tudatossá válik.²⁾ Ha a tömeg egyaránt át van hatva ez érzettől, úgy demokratia keletkezik, ha egy egyénben központosul ez érzés, s az a többiekkel közöltetik, monarchia lesz.³⁾ Ettől azonban a hatalom egy része átmege a jelesebbekre, ez államforma tehát csakhamar aristokratiává lesz, mely ismét demokrátiává való átalakulásra bír hajlammal, de monarchiává is válhat.⁴⁾ Az állam élete kezdődhetik a népnél, a testnél s ez a törvényhozásban nyer kifejezést; vagy kiindulhat a központtól, a leiektől, mely a kormányzásnak felel meg. Ez a két fő államfunctio. Az állammról tartott „Előadásaiiban” azután mint harmadik államműködést Schleiermacher az államvédelmet is felemlíti, s azt, külsőnek és belsőnek tekintve, tartja a büntetőjog alapjának.⁵⁾ Külömbseget tesz ezenkívül ipari és katonai állam közt. (39.1.)⁶⁾ Ismeri a hódító, a kizsákmányoló társadalmat, ilyennek a régi Rómát tartja.⁷⁾

A következő író, Fries,⁸⁾ álláspontja még nem egészen határozott. Ő ugyan az egyesből indul ki, s első sorban azt, a természettel szemben kifejtett működését tekintve, teszi vizsgálat tárgyává (37-41. l.), de rögtön utal az ember társas természetére s okoskodásának vezető elve azután csakugyan a társadalom lesz. Az emberiség életében mutatkozó fejlődési processust nem izoláltan élő emberekben képzelet létrejöttnek, hanem azt az emberi társaság kifejlésének tekinti. Emberi közönségben támad a munkamegosztás, itt keletkezik a tőke, fejlődik ki ezek hatása

¹⁾ I. H. Fichte i. m. 335. l.

²⁾ Literarischer Nachlass. III. Abthg. Zur Philosophie. Bd. VI. Die Lehre vom Staat 1845. 21. l. – V. ö. Bluntschli i. m. II. 331. és köv. l.

³⁾ Die Lehre vom Staat 23. l. – Über die Begriffe der verschiedenen Staatsformen 264 l.

⁴⁾ I. H. Fichte i. m. 335. l.

⁵⁾ Die Lehre vom Staat 143. és köv. l.

⁶⁾ Már A. Ferguson (Versuch über die Geschichte der bürgerlichen Gesellschaft. 1768. 208. l.) felosztja az államokat harciasokra és kereskedőkre.

⁷⁾ Die Lehre vom Staat 40. l.

⁸⁾ Munkája: Politik oder philosophische Staatslehre. Herausgegeben von G. F. Apelt. Jena. 1848.

alatt a polgári riot egysége, s (Minek nyilvánításaként a közvélemény, végül a közszellem is, a melynek folytán a nép lélekkel bíró társadalommá, állammá válik, kormánynyal bírva, a nemzeti akarat egységének szervével. (15. §. 56. 1.) A cselekvés szabályait a törvényhozásban találja. (58. 1.) Az állam czélja anyagi (a jólét, vagyonosodás, .szellemi fejlődés) és alaki (rend az állam belsejében és a külbiztonság 65. l.).

Szintén mint egy nagyobb rendszer egyik része jelenik meg az állambölcészlet J. E. Erdmannnál és Trendelenburgnál. Mindkettő már „erkölcsi organismusnak” nevezi az államot. Amaz nézetét „Az államról tartott bölcseleti előadásában” (1851.) fejti ki. A szerves jelleg a részek kapcsolatában nyer kifejezést, a melyeket a közszellem (Gemeingeist) ereje fűz egybe. (20. és 61.1.) Ily szellem létezik minden egyes társaságban; feltalálható ez a családban, uralkodik magában a nemzetben, s kifejezést nyer a különböző intézményekben, magában az alkotmányban.¹⁾

Trendelenburg munkája „Naturrecht auf dem Grunde der Ethik.“ (1860.2. kiad. 1868.) Szerinte az „erkölcsi szerves egész” abban különbözik a természeti organismustól, hogy ott a legutolsó szerv is önálló czéllal bír, olyannal, mint az egész. Az elemek ott mind külön egyedek, úgy hogy kétséges, vajjon az egész szolgál-e az egyednek például, vagy megfordítva, az egyes az egésznek. Az erkölcsi közület külső kapcsa a hatalom, belső összetartó eleme az érdekek egysége. A közös akarat alapját a közös nyelvben találja, mi által az érzések közölhetőkké válnak. Valóságos közszellemről mindamellet csak ott szólhatunk, hol az összekötő kapcsot erkölcsi eszmék képezik. (64 1.) A jog keletkezéséhez egy összesség kívántatik, mely bár önálló egyedekből áll, mégis akarattal bír, mint a személy.²⁾

Az állam³⁾ a nép tudatos megvalósulása. (326. 1.) Törekvés ez az általános emberinek létesítésére, a nép sajátos egyéni formájában, mely ennél fogva önálló és önelégült. (328. 1.)

¹⁾ Erdmann az által, hogy a családot, társadalmat, államot erkölcsi organismusnak nevezi, jelölni akarja a különbséget, mely e szervezetek s a p h y s i k a i szerves lények közt van.

²⁾ Az ily alakulatot Trendelenburg jogi személynek nevezi. 254. 1.

³⁾ Kiemeli az állam kétféle értelmét, mint külön kört az egyházközség mellett, s mint ezeket egybefoglaló egészet. 325. l.

Lényegét az ember csakis az államban éri el, egyedül itt lesz némely. (330. 1.)

Az államban azután három tevékenységi kört ismer fel. \z első az egyeseké; az egyéni cselekvés által létesített állapot mint polgári társadalom jelentkezik, itt az egyes szükségletei kielégítésére törekszik, ténykedésének eredménye mint földművelés, ipar, kereskedelem, tudomány, vallás jelentkezik. (349. 1.) A második az összesség irányzata, mely kifejezését az uralkodásban találja s mint kormányzói, törvényhozói, jogszolgáltatási, katonai hatalom működik. (350. 1.) Végül harmadik azon irány, melyben az egyén és az összesség érdekei találkoznak, s ez mint község, egyház jelentkezik.¹⁾

Az állam és az egyes közötti hasonlatot Trendelenburg végül egészen keresztül is vezeti, a mennyiben egy helyt a kormányt az értelemmel, a tudományokat az emberi ismeretekkel, a művészeteket a képességekkel, a katonai intézményeket az egyes védelmi erejével, a mesterségeket az ember szükségleteinek kielégítésére irányzott törekvéseivel azonosítja. (329. 1.) E hasonlatok részletezésébe azonban nem bocsátkozik.²⁾

¹⁾ 351. 1. – Warnkönig (i. m. 415. 1.) a népre alkalmazza a „Collectivmensch” megjelölést.

²⁾ H. B. Oppenheim (Philosophie der Rechts und der Gesellschaft. 1850. 60. 1.) használja ugyan az organikus jelzöt, de csak mint postulatomot: Die Nation ist ein unverbrüchliches Natur-Ganzes, in festen Grenzen die ihrer räumlichen Ausdehnung entsprechen; der Staat sei ein gesetzlich organisirtes Ganzes; es sei Totalität wie ein Körper mit seinen Gliedern. Evvel szemben azonban az állam az emberi szellem teremtménye, czélja az egyes jóléte. (70. 1.) A tárgyalási mód is individualistikus, a mennyiben fejtegetése az egyes jogaival, a magánjoggal kezdődik. – L. v. Morgenstern munkájában (Mensch, Volksleben und Staat. Leipzig. 1855.) szintén alkalmazza az államra az organismus kifejezést, jelezve ezzel azt, hogy az belülről önmagából fejlődik. (I. 112.). E kijelentés azonban csak futólagos megjegyzésnek tekinthető, mert a szerző e gondolat bővebb kifejtésére munkájában nem törekszik, abból semmi következtetést le nem von. – Ethikai organisniusnak nevezi az államot Vorländer is, „Die Staatsformen in ihrem Verhältniss zu der Entstehung der Gesellschaft” (Zeitschr. für die gesammte Staatswissenschaft. 1858., 1859. Bd. XIV. és XV.) ez. értekezésében (XV. 150. 1.), még pedig azon alapon, hogy ez alakulat a nép jellemző szokásaiból, „ethosából” támad, (XV. 152. 1.) E képződmény s az élő szervezet közt, szerinte, különbség nem lenne; ez állítás azonban nem bizonyíttatik. – Az „erkölcsi organismus” kifejezés az államra alkalmazva az újabb jogbölcseleti kézi könyvekben is előfordul.

3. §. A történeti irány; az államtani írók.

A jog racionalistikus felfogása ellen fordul úgy a történeti, mint a theologiai iskola. Amazoknál az ellenhatás a magánjogban indult meg; a kezdeményezők: Hugó, Savigny, Puchta, mind e téren munkálkodtak. A kiinduláspont a nép.¹⁾ Minden nemzetnél az igazság eszméjének sajátos alakjával találkozunk. A nép köztudata a jog tulajdonképeni forrása; az ő alkotása tehát a jogintézmények fentartója, az állam is. Csak később, midőn a jogszolgáltatás végzésére egy külön osztály képződik, s a jog fejlesztése ezek kezébe megy át, válik a jog jogászjoggá, s lesz idegen a nép felfogásához.²⁾ Az államjog terén ez irány első képviselője Bürke; ő azonban „Reflections on the Revolution in France” (1790.) című művében rendszert nem alkotott.³⁾ Csak egyes vonásokat látunk B. G. Niebuhrnál is.⁴⁾ Rendszeresebb már A. H. Müller munkája „Die Elemente der Staatskunst” (1809.), mely azonban, mint a történeti iskola csaknem minden államtani műve, theologiai színezetű.⁵⁾ Tana a következő.

¹⁾ Bluntschli szerint Savigny a nép életében a gyermekkort, – melyben az öntudat még fejletlen, ösztön és érzelem élénkek, általánosak és arányosabb eltérjedésűek, mint később, – az ifjúságot, mint a tevékenységi ágak különválásának korát, – a teljes érettséget, mely bevégzett jogtudományi rendszert teremt, – végül az öreg kort, az alkotó tehetség kialakulásának szakát, különbözteti meg (i. m. II. 281. és köv. l.). Savigny azonban tulajdonkép csakis a népek ifjú koráról szól (Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft. 1828.9.1.), a többi életszakokról említést nem tesz. Az államot ő sehol sem említi s így bizonytalan, hogy annak életében szintén megkülönböztet-e ily szakokat.

²⁾ Savigny i. m. 9-14. l. – V. ö. Beudant: Le droit individuel et l'état. 1891. 191. l.

³⁾ Nézetét leginkább jellemzi munkájának a társadalmi szerződésről szóló része. Bemerkungen über die französische Revolution 1791. 176-182 l. – V. ö. Pulszky i. m. 206. l.

⁴⁾ Schillert is többen említik, mint a ki az egyes és az állam közt párhuzamot vont. (Concha i. m. 233. l.; van Krieken i. m. 102. l.) Ez állítás a következő kijelentésen alapulhat, a melynél többet azonban Schiller sehol sem mond: Dieser reine Mensch, . . . wird repräsentirt durch den Staat, die objective und gleichsam kanonische Form, in der sich die Mannigfaltigkeit der Subjecte zu vereinigen trachtet. Über die ästhetische Erziehung des Menschen. Vierter Brief W. XII. Bd. 1838. 11. l.

⁵⁾ A tisztán theologiai jellegű munkákban szintén számtalan utalást találunk azon gondola! IM, hogy az állam, bár Isten kezétől alkotott s folyton

Természeti, államon kívüli állapot az emberre nézve nem volt; az ember első megjelenésétől fogva társas. (I. 31., 32. 1.) Maga az állam a nemzet életének benső kapcsolata egy nagy, erélyes, végtelen, cselekvő és élő egészszé. (I. 51. és 66. 1.) Az emberiség a földdel folytonos küzdelmet folytat; küzdelmének eredménye a világtörténelem, s itt az állam mint gazdasági szervezet siet az egyes segítségére; máskülömben az állam mint jogi lény jelentkezik, a mennyiben a tagok közt a békét fentartja. (I. 80. 1.) Az állam öncélú. (L 67. 1.) A politikai közületek egyébiránt mint folytonos mozgásban levők jelentkeznek. Céljuk: 1. hogy a jogról alkotott felfogásukat megvédjék; 2. hogy nagyobbodjanak. (L 115., 116. 1.)

Az állam belső szervezetét tekintve, az emberi korok, szerinte, a rendekben tükröződnek vissza, a népképviselő elemeiben. A nemesség az öregkort képviseli, ez tehát az első rend; a fiatal és férfikor a polgárság különböző irányában lehetők fel.¹⁾ Foglalkozik az államok kóros állapotával is és itt kiemeli, hogy a betegség azt jelenti, miszerint egy szerv uralkodik a többiek felett az egész kárára. (II. 158. 1.)

Ámbár A. H. Müller az államot több ízben nagy embernek nevezi, a mely testalkat, érzület és gondolkodás tekintetében ép olyan, mint az egyes, sőt annak még nemet is tulajdonít (L 285., 286. 1.), nála nem minden állam jelentkezik organikus alakulatként. Ilyenek csak azokat tekinti, melyekben a különböző erők egyensúlyban vannak, a hol tehát földművelés, földbirtok s hűbéri tulajdon iparral, kereskedéssel, mozgó vagyonnal, s a szigorú tulajdon fogalommal együtt találhatók.²⁾

általa vezetett, de azért szerves egész, így az egyesnek a társadalomtól való függőségére utal J. de Maistre (idézve E. Faguet: *Politiques et moralistes du XIX-e siècle*. 1891. 21. és 28. l.), úgyszintén Ballanche (Palingenése I. Oeuv. IV. 37. l. idézve H. Michel i. m. 117. l.). Az állam szervességének gondolata nyer de Bonald „*Theorie du pouvoir politique et religieux*” (1796.) ez munkájában (7., 19., 50. l.) is kifejezést. V. ö. Faguet i. m. 79. és 119. l. is.

¹⁾ L. H. Fichte i. m. 434. l.

²⁾ A mint így szerves jellegű Müller államtani felfogása, organikus jelleget mutat gazdaságtana is. Kiinduláspont nála e téren sem az egyén, hanem a nemzet gazdasági tevékenységében. Az egyes, szerinte, mindig kettős oldalt mutat: egyrészt mint magán személy, másrészt mint polgár jelentkezik. (II. 180. 1.) így mutatkozik a termelés (II. 235. l.), valamint a

Ép úgy, mint A. H. Müller. külömbséget tesz organikus és mechanikus államok közt II. Leo is.¹⁾

Emezeknél az uralkodók kényszerülve vannak az államban mutatkozó beteges állapotok miatt az eddigi szokásokkal szakítva, a viszonyok számára új szabályokat alkotni s ezeket külső eszközök segélyével fentartani, ígig amazoknál a fejlődés, a szervezkedés a társadalom életének folyománya. Leó ezenkívül az államok tekintetében más megkülömböztetést is ösmer. Vannak szerinte „systematikus” és még „nem rendszerezett” államok. Ez utóbbiaknál munkamegosztás, rendi külömbség még nincs, egy irány uralkodik, a többi csak ennek szolgál, vagy ha külön osztályok vannak is, a rendek egymással mi érintkezésben sem állanak; a kiegyenlítés egy külön erő, hatalom által történik. Systematikus állam ellenben az, melyben az élet eléggé fejlett ahhoz, hogy benne külömböző irányok érvényesüljenek. A nemzet ezen irányoknak megfelelőleg rendekre válik, de azért nem szakad kasztoakra. A rendek kölcsönösen együtt működnek, egységüket tehát nem kívülről nyerik. (3-7. 1.)

Az államok bizonyos eszmék körül csoportosulnak. Nem minden tevékenységi irány alkalmas azonban arra, hogy politikai főelvvé váljék. A birtoknak csak bizonyos faja, mint a nyájak, a földterület, a pénz szerepelhet ily összekapcsoló elem gyanánt, a szellemi irányok közül pedig a bölcselet, a túlnyomó akarát, mely erejét vagy az érzékiségből veszi, s akkor mint a fegyverek győzelme jelentkezik, vagy a szellemtől, s akkor mint lelki vesztéségtől (üdvösség elvesztésétől.) való félelem mutatkozik, sorozhatok ide.

fogyasztás is, melyek nem egymástól független, különálló egyének tevékenységei, hanem az összességben végbemenő egységes folyamat kettős oldala. Az államban végül egy külön szellemi tőkét lát (III. 40. 1.), a mely hozzájárul az egyes tevékenységéhez. Ennek kamatai gyanánt jelentkeznek az adók. (III. 78. 1.)

¹⁾ Munkája: Studien und Skizzen zu einer Naturlehre des Staates. Halle. 1833. – E megkülömböztetés e korban általános. Előfordul ez Vollgráfnál is (Erster Versuch einer wissenschaftlichen Begründung. II. Bd. Polignosie. 1855. 678. és köv. L.), a ki kevésbé szerves és organikusabb jellegű államokról szól. V. ö. Vorländer i. m. 317. 1. – Vollgraff külömben szól az állam élettanáról is s e név alatt a közigazgatást érti. (System der praktischen Politik im Abendlande. 1828z9. IV. 556. 1.) E kifejezést már Bentham is említi. V. ö. Ihering: Geist des römischen Bechts. 1878. 27. 1.

így támadnak a következő rendszertelen államok, a szerint, a mint

1. szerves alapokon nyugszanak:

a) a nyájak hasznából élő vándor államok, patriarchális szervezettel, ilyen az ó-zsidó állam;

b) a föld gyümölcsseit fogyasztó földművelő államok, minők a germán mark egyesülések, kelta ciánok, vagy

2. mechanikus alapon keletkeznek:

a) a szellemi hatalom hatása alatt élve a papi államok, pl. Meroe;

b) a pusztá eszmén felépülve: Robespierre, St. Simon államai;

c) érzéki hatalmon nyugodva a katonai uralmak: a római birodalom, Napóleon állama;

d) az érzéki javat képviselő, pénz en alapuló bankár uralmak, minők a korábbi Medici-féle állam Florenczben. (6-8. l.)¹⁾

Új államok ezekből akként képződnek, hogy uralomra egy eddigelé alárendelt irány jut, vagy pedig több elv válik egymás mellett elhelyezkedve dominálóvá, mely esetben „szerves rendszerezett” állammal állunk szemközt. (23., 24. l.)

Az állam elemei gyanánt Leónál az ember, a földterület, a pénz, a győzelem (katonai uralom), a félelem (papi uralom) és a vélemény (Ansicht) szerepelnek. Ezen elemek mind külön méltatást nyernek. (50-170. l.)²⁾

A történeti iskola államtani felfogása legteljesebb kifejezését Stahl művében találja.³⁾ Rendszerének organikus vonatkozású része a következő. Az állam élő erkölcsi test. Erkölcsi azért, mert az egyesek cselekvése által képződik, s kebelében oly viszonyok vannak, a melyek Isten vezetésének eszközei. E viszonyok a vagyon, család, egyház. Mind e kapcsolatok tagoltsággal bírnak; rendezésüket a jogtól nyerik. E viszonyok közül a tulajdon Isten mindenhatóságának és az anyag feletti uralmának minta-

¹⁾ Haller (Handbuch der allgemeinen Staatenkunde. 1809. 20. §.) birtokon alapuló, katonai, szellemi (de nem hiten nyugvó) államokat ismer. Welcker: Die letzten Gründe von Recht, Staat und Kirche. 1813. 12. l.

²⁾ L. e részt bőven fejtegetve Bluntschli i. m. II. 351. és köv. l.

³⁾ Christliche Rechts- und Staatslehre. 1833-37. A mű későbbi czíme: Die Philosophie des Rechts. 3. kiad. 1854-56.

képe; a család Isten mindenható szeretetének hasonmása. Az állam és egyház az isteni értelein megtestesülése; mint ez uralkodik, úgy azok is hatalmat gyakorolnak a kebelükben létezők felett.¹⁾

Stahl felemlíti az emberi társadalmat is, mint a mely az emberi igényeknek kielégítésére irányul. Megkülönbözteti ennek elemei gyanánt a közönségei, a rendeket és társulásokat, de részletesebb fejtegetésekbe nem bocsátkozik; ezeket pusztán politikai oldalról vizsgálja.²⁾

Míg ekként a történeti iskola az államot a nép szelleméből vezetve le, jutott el annak szerves felfogásához, addig a többi államtani írók az emberiség eszméjéből kiindulva, érik el ugyanazt az eredményt.

Schmelzing „Grundlinien der Physiologie des Staates oder die sogenannte Staatswissenschaft und Politik” (1817.) ez. munkájában az államot az emberiség egy bizonyos szerves egyesülésének nevezi (1. §.), melyre azonban az akaratnak is befolyása van. (4. §.) Az állam szerves volta kifejezését abban találja, hogy minden része között szoros kapcsolat van; ezek valamennyien mint cél, s egyúttal mint eszköz is jelentkeznek. (7. §.) Nem pusztá jogintézmény, szerződésen sem nyugszik, hanem természeti alakulat. (10. §.) Az állam élettana a politikai közület intézményeinek leírását adja, s így mint részek megkülönböztethetők benne: 1. az állam jogviszonyai, 2. a biztosításra szolgáló intézmények, 3. a nemzeti művelődés eszközei, 4. a nemzetgazdászati és államháztartás berendezései. (42. §.)³⁾

Tartalmasabb és rendszeresebb, mint az előbbi, K. S. Zachariae munkája a „Vierzig Bücher vom Staate.” (1820-26.)⁴⁾

A társadalomról és államról a szerző a második könyvben szól. Itt az első fejezetben természeti állapotnak azon létet

¹⁾ Rossbach i. m. 283. 1.

²⁾ II. Bd. IV. Buch 21. és köv. 1. – Az irányzat a községeknél szerinte az, hogy ezeknek a központi uralomtól való függetlenségét az államélet haladásával oly állapot váltja fel, melyben az államhatalom ez elemeket is irányítja. A testnek (Leib), mint a személyiség hordozójának, magasabb szervesége lesz ez állapot az előbbi kor alsóbbrendű szervességével szemben. (II. 40.1)

³⁾ M. Langen s ckwartz „Die Anatomie des Staates, oder Kritik der menschlichen Gesellschaft” (1836.) ez. munkája míg egyrészt bevégezett rendszert nem nyújt, organikus vonatkozásokat sem említ fel.

⁴⁾ A 2-ik kiadás 1839-ben jelent meg.

nevezi melyben a jogi törvény megvalósítása nem történik kényszer hatalom segítségével. Ellentéte ennek az állami lét. A természet-állapot csak hypothesis (I. 49. L.), melynek feltételezése az államfogalom tisztázása céljából szükséges. (1.50. 1.)¹⁾ A második fejezetben az állammal rokon fogalmakról szólva, első sorban az emberi társadalmat említi fel, mely a népek közt akkor keletkezik, midőn azok az emberiség közös érdekein munkálkodnak (I. 54.1.); de társadalomnak nevezi azon viszonyok összességét is, melyek egy és ugyanazon állam kebelén belül annak polgárai közt a tekintetben támadnak, a hogy azok érdekeik kielégítésére minden állami beavatkozás kizárásával törekednek. (I. 56. 1.) Ez utóbbiak az előbbinek előfeltételét képezik. (I. 57. 1.)

A népet az alattvalók összegének mondja, mely mint ilyen, erkölcsi személyiség, a mennyiben külön akarattal bír. Ez alakjában a nép mint állam jelentkezik. (I. 59.1.) Az állam szerinte mesterségesen összetett (künstlich zusammengesetztes) szerves lény; oly emberhez hasonlítható, mely több ember közös célra történő egyesülése által hozatott létre. (I. 174.1.) Az államról szóló tant akként osztályozza, mint a hogy az élő lényekről tárgyaló isméket megkülömböztetni szokták. Az éllel az államtudomány elméleti részének felel meg. Szólhatunk továbbá szerinte politikai pathologiaról is. A mi a gyógyászatot illeti, a kórismetan itt azon előnnyel bír, hogy a beteges állapotok számokban is kifejezést nyerhetnek; az államreformok a politikai életrendben tartoznak. (I. 177. 1.)

A munka második részében „Politikai természettan” cím alatt az állam leírását adja, s szól az állam „mechanikájáról” és „statikájáról”. A közület keletkezését az égi testeknek a chaosból való kiválásával helyezi párhuzamba; beszél az állam súlypontjáról, s annak elhelyezkedése alapján teszi meg a megkülömböztetést az egyeduralom, az arisztokratia s a népuralom közt. (II. k. 1. 1.) A nehézkedést abban találja, hogy az alattvalók azon irányt kénytelenek követni, melyet nekik a főhatalom ad. (II. k. 2. 1.)

¹⁾ Hepp (System der Staatswissenschaft. Übersetzt von F. J. Buss. 1839. 50. 1.) a természetes állapotot szintén csak elvonás eredményének tartja. Feltételezésére azonban, szerinte is, szükség van az államhatalom határainak meghatározása céljából.

Mint hogy a vegytan oly változásokkal foglalkozik, melyeket az egyes tárgyak minőségbeli különbségeik folytán egymáson létrehoznak, ez az állami eszélytan azon részével azonosítható, melyben az azon eszközökkel foglalkozik, a melyek segítségével az emberek közös célokra egyesíttetnek, vagy bizonyos esetekben egymástól elkülöníttetnek. Feladata az egyesítésnek, hogy ne csupán erőművi legyen, azaz ne pusztán kényszeren és félelmen alapuljon, hanem vegyi jelleggel bírjon, vagyis, hogy az érdekek közösségén, a gondolkodás és kedély egységén nyugodjék. (II. 7. 1.)

A következő harmadik fejezet a physiológiát és a biológiát tárgyalja. A különbséget az állam és az élő lények közt ő is abban találja, hogy míg amazok valóságos szervek alakulatai, az állam csak kísérlet, csak mint törekvés jelentkezik, a kölcsönös jogviszonyok rendezésében a természeti testek tökéletes alakulatához való közeledésre. (II. 11. 1.)¹⁾ Minden szerves test rendszer. A tagok úgy jelentkeznek az egészszel szemben, mint eszközök saját céljaik elérésére; tagjai öncélúságát előismerve, az államnak e tekintetben is az élőlényekhez kell hasonlítani. (II. 15. 1.) Miként itt minden egyes rész, daczára annak, hogy csak az egész kedvéért létezik, külön léttel bír, akként az államban is minden egyes elem, minden egyes rendszer kell, hogy önálló életet folytathasson. (II. 17. 1.) A szerves lények pusztán növényi vagy állati léttel bírnak, vagy ezenkívül a szellemi léttel is. E három fokát a fejlődésnek az államoknál is feltalálhatjuk. Vannak közületek, melyeket csak a félelem kapcsol egybe, másokban az egység a polgárok érdekén nyugszik, de ezek érdekeik megválasztásánál, azok követésénél a főhatalom vezetése alatt állanak; vannak végül államok, melyekben minden polgár összes erejét és tehetségét a legszabadabban fejtheti ki s alkalmazhatja; ezek képviselik a legmagasabb fokot. A határvonalat az egyes kategóriáknál itt ép úgy, mint az élőlényeknél, szigorúan megvonni bajos. (II. 94. 1.)

¹⁾ Hasonló az irányzat, melyet E. Schübler „Der organische Staat” (1847.) ez. munkájában hirdet. Ő is postulatumként állítja fel az állam szerveségét s e követelményt megvalósítva ott látja, hol az uralkodó s az uraltak közt a viszony nem pusztán félelmen nyugszik, hanem a törvényeken és szokáson nyugodva, állandóvá, biztossá vált. (17. és 32. 1.)

Schmittthener¹⁾ az államot, melyet „erkölcsi organismusnak” nevez (3. §.), a kormány által vezetett társadalomnak mondja. Az erkölcsi szervezet lényegét abban találja, hogy itt a vezetők és nép közti viszony nem véletlen egymásmellettség, hanem rendszer, oly alakulat, melyben az egész, bár csak eszméileg, előbb van meg, mint a rész. E rendszer azután nyugvó vagy működő lehet, mely utóbbi ismét mechanikai, vagy szerves egész. A különbség a kettő között az, hogy míg emez éltető szellemét, fennállásának elvét önmagában találja, amaz lélektelen, idegen erőből származik. A természetes szervezetnél az alakot a test nyújtja, az erkölcsinél az erkölcsök és szokások, mint az akarat állandóbb megjelenési formái. Itt az egyes működések szabad akaratú tagok, azaz személyek által végeztetnek, amott ellenben a részek akarat nélkül rendeltetnek bizonyos működésre.

Eredeti kiindulás pontjához Schmittthener azonban nem marad következetes. Eltér a szerves felfogástól, midőn az állam célja gyanánt az egyesek jólétét, azok célját tekinti (5. §.); következetlen, midőn az államot természeti jelenségnek mondja (10. §.), de e mellett kiemeli, hogy az erkölcsi követelmény, s mint ilyen, az emberek műve. (11. §.) Másutt ismét a családból származtatja úgy a községet, mint az államot. (11. 1.)

A népelet belső kifejlődésével létesül szerinte a kormány, mely mint egyesítő elem (Einheit) lép fel a nép változatosságával szemben: megfelel ez az állam szellemének. A fejlődés menete szerves, a két rész képződése egyidejűleg történik, ép úgy, mint a test és a lélek fejlődése, csak a kormány orgánumainak teljes kiképzése következik később be. A kormány eredeti formája a patriarchális egyeduralom. (25. 1.)

Sokkal terjedelmesebb és sokkal kidolgozottabb végül az a rendszer, melyet H. Ahrens „Die organische Staatslehre” (1850.) című munkájában nyújt. Még itt is visszhangzik ugyan azon követelmény, hogy az állam mechanikus alakulatból organikus képződménnyé váljék (6. és köv. L.), de azért a mű nem pusztán eszményt rajzol, hanem a tényleges alakulatok leírását adja.

¹⁾ Zwölf Bücher vom Staat. 1839.

Ahrens az emberiség¹⁾ fogalmából indul ki. Ez számtalan egyedben jelenik meg, kik azonban nem pusztán egy magasabb fogalom átmeneti pontjai, liánom („málló lét[é] és étellel bíró tényezők. Az egyesítés egy őslényben, Istenben történik. (18. 1.) A különböző emberi életezések úgy jelentkeznek, mint a társadalom, az emberiség külső alakjának képző elemei (Bildungs-triebe. 48. L.). Az életkapcsolatok a személyiség hatványozásai; ilyen körök: 1. az egyes ember; 2. a család, a törzs; 3. a közösség, mint helyi közönség; 4. a nép, a közös nyelv által egybekapcsolt összesség; 5. a népek szövetsége és 6. a föld népeinek szövetsége. (60., 65. 1.)

Az állam a jog megvalósítására szolgáló szervezet, a melyet ennél fogva a jogérzet hoz létre. (92. 1.) Mint ösztön lép ez fel a családban. A törzsi közösségben már ellentétek mutatkoznak, itt tehát az egyesítő elem a kényszer, a szerződés lesz (98. L.); a harmadik, szerves korszakban az állam, mint népállam jelenik meg. (102. 1.) Az állam kettős feladattal bír. Célja: 1. a jogállapot megvalósítása; 2. az emberi életben az isteni elérésének megkönnyítése. Ez utóbbi célhoz a biztosított szabadság segítségével jut el az egyes. (118. 1.) A másik államcél megvalósításának eszköze az államhatalom. Az állam hatalma az össz-személyiség jogéletében mutatkozik.

A jogszemélyiség (Rechtspersönlichkeit) fejlődésében három fokozatot mutat, az első az ösztönszerű gyakorlás, azután jön a a gondolkodás, végül az értelmes jogfelismerés szaka. Ez a szerves korszak. Itt minden egyes rész át van hatva a jogközösség érzetétől (166. L.), egyúttal azon meggyőződéstől is, hogy minden tag, s így ő is, az őt megillető jogokban részesülni fog. A különböző életkörök kapcsolatában és kölcsönösségében az államközösség mint egy össz-személyiség kell, hogy önmagát érezze. A jogakarat ez alakjában hatalmat képez, mely az államnak erőt és tartalmat ad. (167. 1.)

A főhatalom egységes (168. L.); gyakorlását tekintve, kifejezést ez abban nyer, hogy az irányadó működés egy legfőbb szerv által képviseltetik, mely a többi működések egyesítő kapcsa gyanánt is szerepel. Önálló; de e mellett az összesség szerve is. (173.1.)

*) Ennek az élete, vagyis a történet, úgy jelentkezik mint Isten működése. 21. 1.

A főhatalom felosztásánál a kiindulás az akaratból, mint alaptól történik. Ebben, szerinte, három mozzanatot ösmerhetünk fel: 1. az okbéli (indító okként szereplő, lényeges) elemet; 2. az államadó alap-typust és az erre alapított, ezen nyugvó viszonyokat; 3. a levest, a kifejtést (a különös akaratot), mely az indító elemből kifolyólag az általános viszonyoknak megfelelőleg létesül. (170. 1.) Az államhatalom felosztása ennek megfelelőleg kormányzása, törvényhozásra és végrehajtásra történik. (178-191. 1.)

Az állam természetes elemei a terület és a nép. Tagolt-sága tartományokra és községekre való felosztásában áll. A község önálló és lényeges tagja az államnak, mint ilyen önkormány-zattal saját joga alapján bír. (204-223. 1.)

Ahrens az egyes intézményekben is feltalálni véli az erőtani (mechanikai) és az élettani törvényeket. Az előbbieket az állam alapja gyanánt elfogadó felfogás, szerinte, abban mutatkozik, hogy az ily rendszerben az állam keletkezése egyesekre vezet-tetik vissza, a hatalmak felosztása, a centralisatio taníttatik, míg az organikus szellem a jogeszme kiemelkedésében, a köl-csönhatásban, a népnek a főhatalomban való érvényesülésében nyer kifejezést. (231-234. 1.)¹⁾

¹⁾ F. G. Dahlmann munkája (Die Politik auf den Grund und das Mass der gegebenen Zustände zurück geführt. L 1835. 2. kiad. 1847.) organikus vonatkozásokat nem tartalmaz (v. ö. ezzel szemben van Krieken i. m. 108. L.), hasonlóképp Waitz műve (Politik. 1864.) sem, eltekintve az állam meghatározásától. Alig sorozhatjuk K ö d e r t is az organikus felfogás követői közé. (V.ö. ezzel szemben Gumplovicz: Philosophisches Staatsrecht. 1877. 19.1.) Főmunkája a „Grundlage des Naturrechts oder Rechtsphilosophie” (1846.) ily vonásokat legalább nem mutat. – P. B a r o l i (Diritto naturale privato e publico. 1837. Vol. III. 33. L.), valamint H. B r o u g h a m (Political philosophy. 1884. 35. 1.) szintén elvetik a tant, a mely szerint az állam szerződésen nyugszik, de az organikus felfogáshoz határozottan nem csatlakoznak. - Több utalást találhatunk már Const. Frantznál, ki művében (Vorschule zur Physiologie der Staaten. 1857.) azonban inkább az állam s az organismus közti különbséget hangsúlyozza (100 L.), s magát akként fejezi ki, hogy az állam nem összember (Gesamtmensch), hanem az emberek életének az összessége. (Gesamtleben der Menschheit. Die Naturlehre des Staates. 1870. 26. 1.) Kiemeli, hogy szerves jelleggel a középkor államconstructiója bír, míg a mostani államok jellege inkább mechanikus. (Vorschule. 111. 1.) V. ö. van Krieken i. m. 79. 1. – R. v. I h e r i n g (Geist des römischen Rechts. 1852. I. Th.) a jogot nevezi organismusnak (12. 1.), mely természeti productum (13. 1.); a népeknek korairól ő is szól. (37. 1.) V. ö. Beudant i. m. 207. 1. –

4. §. A társadalom fogalmának megteremtői.

A szabadság, melyet az egyes magának az új korban kivívott, az egyéni tevékenységi kör, az egyéni kezdeményezés kibővülését is eredményezte. Edddigelé gazdasági téren is a főcselekvést a közület fejtette ki. Az egyes osztályok, rendek, czéhek ténykedéseikben mint céljainak szolgálók, mint az ő érdekében cselekvők jelentkeztek, mindegyik mint a köznek szerve működött, a hol pedig – mint a nagy földesurak gazdaságain – önálló élet mutatkozott, ez mint lassú, vontatott lüktetés figyelembe sem vétetett. Az államétől, helyesebben a fejedelemtől, különváló egyéni érdek az irodalomban ösmeretlen; legfeljebb az uralkodó s a nép igényei¹⁾ állítottak egymással szembe, vagy a két nagy társadalmi köré: az államé és egyházé.²⁾

Mihelyt azonban az egyes erejét szabadon érvényesíthet s érdekei kielégítése céljából egyesületeket, köröket létesíthetett, szembetűntek az addig már kifejlett kapcsolatok is.³⁾ A fokozott gazdasági tevékenység folytán figyelembe véve különösen pedig az egyéni munka szervezete lett.⁴⁾

Rousseau az első,⁵⁾ ki azon köröket, melyek az állam kebelén belől létesülnek, felismerte. Az ezeket összekapcsoló különös

H o l t z e n d o r f f „Principien der Politik” (1869.) ez. munkájában csak egyes utalások mutatják (158. L.), hogy ő is organismusnak tartja az államot.

¹⁾ V. ö. Ferguson i. m. 251. és köv. 1.

²⁾ Gumplovicz annak indokát, hogy a figyelem a különböző társadalmi érdekkörök felé oly későn fordult, abban találja (Philos. Staatsrecht. 51. 1.; Allgemeines Staatsrecht. 1897. 175. L.), hogy a „népkörök” (Volkskreise), az állami szervekként jelentkező egyesülések, az ily jelleget fel nem tűntető „társadalmi köröket” elhomályosították. Csak midőn a természetjog az állam által létesített alakulatokat elvetette, irányulhatott a figyelem ezen belülről támadó kapcsolatok vizsgálatára.

³⁾ Részletesen tárgyalja e folyamatot Concha i. m. 176. és köv. 1.

⁴⁾ Összefügg ezzel a nemzetgazdaság tanának elméleti kifejlődése e korban. E munkák azonban az embernek csak a természetre gyakorolt hatását, különösen a termelést s az ezzel kapcsolatosan a javak tekintetében felmerülő jelenségeket tárgyalják; az egyéneknek egymásra való befolyását s az ekként származó tüneményeket figyelembe alig veszik.

⁵⁾ Mohl (i. m. I. 75. 1.) Schlözert említi, mint a kinek Metapolitikájában (Allgemeines Staatsrecht 32. és köv. 1.) a társadalom fogalma csirájában már feltalálható. Schlözer ugyan e rész IV. fejezetében polgári társadalomról szól, ez alatt azonban ugyanazt érti, a mit a többi írók, nevezetesen az

érdek volt az, mely az ő figyelmét felköltötte. Irányító erőkként kiválva hiúsítják meg ezek, szerinte, a különálló egyének akaratából összegezés által nyერendő közakarat létrejöttét.¹⁾ A tár-

államon kívüli állapotokat. Eltérés az általános felfogástól nála csak annyiban észlelhető, a mennyiben ő a viszonyok rajzolásánál a munkára s annak határára nagyobb súlyt helyez. Mohl megjegyzése ennél fogva alig indokolható. – Nem mutatnak mélyebb behatolást a társadalom fogalmába azon többi művek sem, melyek címökről ítélve e témát tárgyalják, így D. Brown „Considerazioni sulli raporti che legano gli uomini in societa” (Brescia. 1803.) ez. munkájában pusztán az emberi közönségek szerves voltát hangsúlyozza. így kiemeli az egyesületek részei közt mutatkozó összefüggést: Come nel corpo umano la conservazione del tutto dipende dalla conservazione di ogni membro e ehe, reciprocamente, cio ehe unisce ad ogni membro in particolare unisce álló intero corpo da cui risulta una dipendenza ed un rapporto reciproco tra tutte le parti: cosi, nella societa ogni individuo devien utile o nocevole alla comunita secondo ch'egli é o non é collocate in unó stato convenevole a suoi particolari talenti . . . . (37. 1.) Così esiste un rapporto e un incatenamento scambievoli tra la societa e i membri ehe la compagono. (38. 1.) A társadalom fogalmához újabb vonást ő azonban nem csatol. – P h. Ch. R e i n h a r d (Versuch einer Theorie des gesellschaftlichen Menschen. 1797.) anthropológiát nyújt; J. F. Dauray de Brie „Theorie des lois sociales” (An XII. 1804.) cím alatt az államtant tárgyalja s előadásában individualistikus alapra helyezkedve, némi módosításokkal (31., 45., 205. 1.) Rousseaut követi; A. Fr. Lueder (Entwicklung der Veränderungen des menschlichen Geschlechts. 1810.) művelődéstörténetet ad; Fr. Buchholz (Hermes oder über die Natur der Gesellschaft. 1810.) a társadalmat a munka megosztásra, a különböző tehetségekre vezeti vissza, de azt részletesebben nem fejti ki; M. v. Lavergne-Peguilhen, társadalom alatt részint az emberiséget, részint magát az államot érti (Grundzüge der Gesellschaftswissenschafts 1838.), azt organismusnak mondja (17. 1.); A. R o s m i n i végül „La societa ed il suo fine” (Filosofia della politica Vol. L 1839. 77. és köv. 1.) ez. munkájában társadalomnak az államot nevezi, míg a „Della sommaria cogione per la quale stanno o rovinano le umane societa” (1837.) ez. műben az emberiség történetét adja. – A későbbi olasz írók, mint Vera és Spaventa, az emberi társadalmat oly szellemben tárgyalják, mint azt Hegelnél láttuk. V. ö. K. Werner: Die italienische Philosophie des XIX. Jahrhunderts. III. Bd. (1885.) 286. és köv. 1., V. Bd. (1886.) 357. 1.

¹⁾ Economic politique. Encyclopedic. T. V. 339. 1. Toute société politique est composée d'autres sociétés plus petites, de différentes espèces dont chacune a ses intérêts et ses maximes; mais ces sociétés que chacun aperçoit, par arc qu'elles ont une forme extérieure et autorisée, ne sont pas les seules qui existent réellement dans l'Etat, tous les particuliers qu'un intérêt commun réunit, en composant autant d'autres, permanentes ou passagères, dont la force n'est pas moiiis réelle pour être moins apparente, et dont les

sadalmi élet gazdasági oldala hálásának vizsgálatába ő azonban még nem bocsátkozott. Ennek kifejtését először azon írók kísérik meg, kiknél a törekvés az állami, s részben a társadalmi élet átalakítására irányul, így látjuk e jelenségek kiemelését Saint-Simonnál, s bár ő a többi társadalmi köröket is említi,¹⁾ használtabb nála a „société” kifejezésnek az állam anyagára való alkalmazása,²⁾ a mely értelemben azután „Európa társadalmáról” is szól. Szűkebb a fogalom, midőn e szót a „nation” kifejezéssel azonosítja.³⁾

Mindezen egyesületek szerves kapcsolatok, amelyek ép oly berendezéssel bírnak, mint az organikus test.⁴⁾ Életfolyamatot tüntetnek fel, úgy hogy ezek tekintetében is valóságos élettanról szólhatunk. Azonos e tudomány a politikával.⁵⁾

divers rapports bien observes font la veritable connaissance des moeurs. Ce sont toutes ces associations tacites ou formelles qui modifient de tant de manières les apparences de la volonté publique par l'influence de la leur.

¹⁾ Ces intérêts imaginaires multiplient les sociétés: il se erce divers point de ralliement, selon les fantaisies diverses, d'après lesquelles on peut juger les besoins généraux des hommes. L'industrie. Oeuvres. L. XVIII. (1868.) 25. 1.

²⁾ A nos yeux la société est l'ensemble et l'union des hommes livrés à des travaux utiles; nous ne concevons point d'autre société que celle-là. L'industrie. Oeuv. T. XVIII. 128. 1.

³⁾ Société, nation, sont des mots synonymes. L'industrie. Oeuv. T. XVIII. 21. 1. V. ö. P. Weisengrün: Die socialwissenschaftlichen Ideen Saint-Simons. 1895. 12. 1.

⁴⁾ Car la société n'est point une simple agglomeration d'êtres vivants, dont les actions indépendants de tout but final, n'ont d'autre cause que l'arbitraire des volontés individuelles, ni d'autre résultat que des accidents éphémères ou sans importance; la société, au contraire, est surtout une véritable machine organisée dont toutes les parties contribuent d'une manière différente à la marche de l'ensemble . . . . La réunion des hommes constitue un véritable être, dont l'existence est plus ou moins vigoureuse ou chancelante suivant que ses organes s'acquittent plus ou moins régulièrement des fonctions qui leur sont confiées. De la physiologie appliquée à l'amélioration des institutions sociales. Oeuv. T. XXXIX. (1876.) 177. 1.

⁵⁾ L'économie politique, la législation, la morale publique et tout ce qui constitue l'administration des intérêts généraux de la société ne sont qu'une collection des règles hygiéniques dont la nature doit varier suivant l'état de la civilisation; et la physiologie générale (composéé de tous les faits qui se passent chez les êtres organisés) est la science qui a le plus de données pour constater cet état. De la physiologie. Oeuv. T. XXXIX. 178. 1.

Rendszeres munkát Saint-Simon azonban e tárgyról nem ad. Művei nem a társadalom leírását tartalmazzák, hanem részint történet-bölcseleti művek, s mint ilyenek első sorban művelődés-történetet nyújtanak, az egész emberiséget egy egésznek tekintve, annak korairól, szakairól szólva, – részint gyakorlati munkák, a melyek a társadalom újjáalakítását célozzák. Ily irányúak követőinek művei is, a kinnél szintén csak véletlenül mutatkozik a társadalom szervezőségét elősmerő meggyőződés.¹⁾

Bár phantastikus gondolatokkal vegyítve, határozottabban, mint az előbbi írónál, látjuk fellépni a társadalom fogalmát Krausenál. Elmélete „Az emberiség eszménye” (Urbild der Menschheit. 1812.), „Az élet tudománya és a történet bölcselete” (Lebenlehre und Philosophie der Geschichte. 1841.), ez. munkáiból ismerhető fel, de ismétlődik az némi változatokkal „A lelki embertaniban (Psychische Anthropologie 1848.) is.

A kiinduláspontra nála Isten, az ősváló (Urwesen). A világ s mindaz mi benne van, Isten műve és képe. A mindenség szerves egész, a mennyiben minden része kapcsolatban van a másikkal, azt kiegészíti. Az Istenség két elemre szakad: a természetre és az őszre (Ur-Vernunft); a kettő találkozó pontja az ember, illetve az emberiség.²⁾ Ez utóbbi szintén organismus, olyan mint egy nagy méretű ember; előbb létezik, mint az egyes, azok helyét, szerepét ő jelöli ki.³⁾

Az emberben, valamint az emberiségben a lélek, mint a test, egy jelentőségű: tevékenységük célja gyanánt tudomány, művészet és a kettő egyesülése jelentkezik. Ezek megvalósításának eszköze az erkölcsösség és erény, a jog és igazságosság, a szeretet⁴⁾ és kölcsönhatás.

Megvalósulásuk színtere az emberi egyesület. E társulatok lehetnek külsők, vagy belsők, a mint az emberiséget a minden-

¹⁾ Michel i. m. 218.1. (Bouchez); 222.1. (Pierre Leroux). – V. ö. A. Sudre: Histoire du communisme. 1856. 405. és köv. 1. L. Reybaud: Etudes sur les reformateurs ou socialistes modernes. II. 1843. 301. 1.

²⁾ Urbild der Menschheit. 1812. 18. L. V. ö. L. H. Fichte i. m. 231. 1.

³⁾ Urbild 21. 1.

⁴⁾ Ennek fontosságát különösen a „Grundlage des Naturrechts” I. Abthlg. (1803.) 156-186. lapjain emeli ki, hol a jogot a bölcsességre, szeretetre és művészetre alapítja.

ség többi tényezőivel kapcsolják össze, vagy annak kebelén belől mutatkoznak. A belső társulatok három csoportra oszthatók. Az elsőbe tartoznak azok, melyek az egész egyént önmagáért foglalják magukban, a másodikba, melyek tevékenységének csak egy részét ölelik fel, a mennyiben bizonyos működés létrehozását célozzák. Amazok a l ap társadalmaknak, emezek t é n y k e d é s i (werkthätige) egyesüléseknek neveztetnek. Harmadik faja a társulásoknak az, melyben az ember saját egyéniségét teszi törekvésének céljává, önmagát nevelni, képezni akarja. Ezek az u. n. ö n t e v é k e n y s é g ! társadalmak.¹⁾

Alapegyesülések lesznek a család, a barátság és a szabad társulás; ezeknek magasabb fokú csoportjai, mint a családok társulása, családok barátsága, családok egyesülései etc., a népek egyesülései, a népegyesületek társulatai az emberiségben s végül az emberiségek egyesülése a mindenségben.²⁾

Minden egyes természeténél fogva érényre, a jogra, kölcsönösségre törekszik. Az egyedül álló egyén, de ennek magasabb egyesülései sem érhetik el e célt: sőt az emberiség maga sem végezheti az ehhez szükséges tevékenységet egyedül, hanem csak kapcsolatban Istennel, az észszel és a természettel. Ekként létesülnek a különböző t e v é k e n y s é g i s z ö v e t s é g e k (Werkbund).³⁾ Elsőnek jelentkezik itt az e r é n y s z ö v e t s é g, mely előáll akkor, ha a szellem az észbeli szabadságra, a test pedig a tagok szerves összműködésének megfelelő életre törekszik. Második lesz a j o g i s z ö v e t s é g. A jog úgy jelentkezik, mint a mely azon feltételeket állapítja meg, a melyek mellett az egyesek, valamint az alaptársadalmak is az emberiség tagjai lehetnek. A megvalósított jogrend az állam. Az emberiség teljes kifejlődése után az egész föld egy államot képezne. E földi állam, mint egész, keretében annyi külön állam áll fenn, a hány alaptársadalmat és ténykedési egyesülést különböztethetünk meg az

¹⁾ Urbild. 74 l.

²⁾ Urbild. 160. l. – E beosztást egyszerűsíti a „Lelki embertanról” 1828-ban tartott előadásában. A belső társulások itt úgy jelentkeznek, mint a család, a barátság, a szabad társulás, a helyi egymásmellettségen alapuló kapcsolatok (Ortgenossenschaft), a törzs, a nép, a népek egyesülése, s e kapcsolatok csoportosulása, mint emberiség. Psychologische Anthropologie. 1848. 888. és köv. l. V. ö. I. H. Fichte i. m. 236. l.

³⁾ Urbild. 167. l.

emberiség kebelén belől. Ezek közül mindegyiknek meg van a saját joga, önálló jogköre.¹⁾ A családok jogi szövetsége azon alap, melyen az állam egész épülete nyugszik: ez utóbbiak jogélete szorít a gyökér, melyből a létesülő emberiségben az összes magasabb államalakulatok kifejlődnek.²⁾ A harmadik kapcsolat a v a l l á s s z ö v e t s é g (Gottinnigkeitsbund). Minden egyes közületnek, tehát a családnak, törzsnek, népnek kell, hogy meg legyen a benső egyesülése Istennel; szükséges azonkívül, hogy ezen viszony behatóbbá tételére külön is egyesüljenek. Teljes és tökéletes életre csakis ily bensőség képesít. A negyedik egyesülés a szépség-szövetség. A szépség minden élő lényeges alakja, példáját az ős-szépségben találja. Ez egyesülés célja, hogy a szövetség minden tagjának életét széppé, a szépség eszményével azonossá tegye.

Mindezen életformák egymással rokonságban és kapcsolatban vannak. Az erkölcsi tökély úgy jelentkezik, mint a jogállapot legteljesebb megvalósulása; az erény és vallásosság csak együtt fejlődhetnek ki; rokon továbbá az erkölcsi tökély és szépség eszméje is. Összefügg a jog megvalósulása a vallásossággal, valamint a szép a harmonikus létesítésével, s kapcsolatos végül a szép is a vallással. A négy alapalak ennél fogva együttesen képez egy külön alapszövetséget, mely szintén felöleli az egész emberiséget. E szövetség feladata, mint mindegyik szövetségé, saját eszméjének és történetének felismerése, annak a tagokkal való közlése.³⁾

A harmadik belső egyesület az emberiség nevelését célzó szövetség leend. E kiképzés úgy a testre, mint a leiekre, valamint az egyénnek a kettő kölcsönhatásában jelentkező életére vonatkozik. Az egyes először emberi természetének megfelelőleg képzendő és azután azon helyzeteknek tekintetbevételével, melyet az államban elfoglal. Itt látjuk a különbséget a férfi és a nő, a városi és vidéki élet, a tudomány és a művészeti foglalkozásra való képesítés között. A tökéletes kiképzés csak oly egyesületben lehetséges, melyben a többi szövetségek alárendelt szerepet játszanak.⁴⁾

¹⁾ I. H. Fichte i. m. 256. 1.

²⁾ Urbild. 180. 1.

³⁾ Urbild. 198. 1.

⁴⁾ Urbild. 228. L

Az alapalakulatok, a ténykedési társadalmak és az öntevékenység] szövetségek egymással kölcsönhatásban vannak, s együtt egy közös, még tágasabb egyesülést képeznek akként,¹⁾ hogy a család úgy az erkölcsiség, mint az igazságosság, vallásosság és szépség, a tudomány és művészei tűzhelye gyanánt jelentkezik, hasonlóképpen a barátsági egyesülés, a családok kapcsolata, a törzs, a nép, s végül az egész emberiség is.²⁾

Az eddig felsorolt szövetségek az emberiség kebelén belől fordultak elő. De léteznek külső egyesülések is. Ide tartozik a kölcsönhatás Istennel, a természettel, mi az ezzel való együttérzésben áll, – s végül az észszel, mely alatt a mindenségben létező szellemek összessége értetik.³⁾ Az emberiség külső és belső élete egymással újabb kapcsolatot alkot, minek folyománya, hogy a belső egyesülések tevékenysége a külső szövetségek szerint irányul. Mindegyik alapját ott is Isten, a természet és az ész képezi. Végül a mindenség emberisége egyesül, mint az emberiség teljes életének összessége.⁴⁾

E szövetkezetek tényleg léteznek, illetve alakulásban vannak. Ennek tárgyalását adja a „Történetbölcselet.” A legtöbb kapcsolat még teljes szervezettel nem bír, s csak mint titkos egyesület jelentkezik.⁵⁾ Maga a jogi szövetség, az állam sem mutatkozik mindenütt teljes önállóságában, mert hol a vallásszövetkezetek, illetve ezek fejeinek uralma alatt áll, mint a theokratia bábán, hol egyes családok által birtokoltatik, mint az örökös monarchiákban, vagy aristokratiákban. Átmenetet a jogélet teljes megvalósítására, mely a szabad községi alkotmány jogéletének önállóságában állandó, képez az alkotmányos egyeduralmot. A többi társulásokkal szemben azután az állam is gyámkodást fejt ki.⁶⁾

¹⁾ Urbild. 235. 1.

²⁾ Urbild. 248. L.

³⁾ Urbild. 284. 1.

⁴⁾ Az „Embertani előadásokban” ezeken kívül még egy egyesülést említ fel, mely azt célozza, hogy mindenki emberi mivoltának tudatára jusson. E szövetkezet a „humanitás” szóval jelölhető, s úgy szerepel, mint „Urlebenbund” vagy „Urlebenverein der Menschheit.” Psych. Anthr. 334. 1.

⁵⁾ Psych. Anthr. 400. 1.

⁶⁾ Psych. Anthr. 101. J.

Krause, mint látjuk, inkább egy eszményi szerves rendszert, egy irányzatot mutat fel, a mely felé az emberiség törekszik, s nem adja a tényleges állapotok leírását. Kortársa, Herbart, már közelebb jut a valósághoz. Rendszere a gyakorlati eszméken épül fel,¹⁾ tehát azon képzeteken, melyek az akaró egyén cselekvését helyeslés, vagy rosszalás által irányítják.

Öt „példányképet” (Musterbilder) állít fel, mint a melyekhez tetszés fűződik, s a melyek ennél fogva az erkölcsös cselekvés alapját képezik. Ezek közt az első helyet az összhang, a belső szabadság, másodikat a tökéletesedés, harmadikat a jóindulat, negyediket a vitán mutatkozó nem tetszés, ötödiket a méltányosság, illetve a megtorlás eszméje foglalja el. E képzetek azonban az által, hogy bizonyos területen együtt élő egyének közt előjönnek, ott mindenkinél megvannak, társadalmi eszmékké lesznek, s mint ilyenek, egy-egy külön körnek (rendszernek) válnak alapjává.²⁾

Az együttélés és összműködés számtalan vizályt okozna, ha a vitán való nem tetszés ezt meg nem akadályozná: így jön létre a „jogtársaság.” Ebbe belépve, mindnyájan elismerik a tulajdont, valamint a többi jogokat, így támadnak a dologi jogok, így keletkezik a személyiség fogalma. A jog gyakorlásánál mutatkozó kényszer jelzi, mily messze van a társaság még eszményétől. A méltányosság eszméje egy „jutalmazási rendszert” létesít. A jóindulat a közjóra törekszik, mint ilyen egy „igazgatási rendszert” hoz létre, melynek kebelén belől kell, hogy méltányosság uralkodjék. Midőn ez arra törekszik, hogy mindenki képessége szerint részesíttessék a javakban, a „műveltség rendszeréhez” közeledik, melynek alapelve a tökéletesedés. Teljes kifejlésüket az egyéni erők itt nyerik. A hol az emberek bizonyos körében közös ügy lőn a jog, a méltányosság, a jóindulat és tökéletesedés s a törekvés az, hogy ez eszmék meg is valósíttassanak: ott a közös belátás az egyéneket közös akarattá is egyesíti; mindannyian egy kedélylyel látszanak bírni. Az ekként egyesülők, mint lelkes társaság (beseelte Gesellschaft) jelentkeznek, a

¹⁾ L. H. Fichte L. m. 358. 1.

²⁾ Allgemeine praktische Philosophie. 1808. (Ed. Kehrbach. 1887. 385. 1.) – V. ó. 1. II. Fichte i. m. 375. 1.

belső szabadságot jelképezve, a mely a társadalmi eszméknek a közös akarásban való egyesülése által támad.¹⁾

Az államot azután három tényező létesíti: az egyesek magán akarata, mely bizonyos módon közakarattá lesz, az egyesülés alakja, mely a társulás céljából, s azon törvényekből áll, melyek e célt elérhetővé teszik, végül a hatalom, mely szükséges a bizalom kiegészítéséhez. Ez utóbbi a külső kapocs, mely az egyesülésnek létet ad. A hatalomnak azonban a körben, melyben működik, egyedülinek kell lenni. Ha ugyanazon területen több külön társaság létesült, melyeknek köre egymást keresztezi, vagy a melyek egymás mellett helyezkednek el, ezek mindannyian kívánni fogják, hogy legyen egy oly közös hatalom, mely egyiket szemben a másikkal megvédje. Ily hatalom az állam, mely számtalan társadalmat felölel, a melyek tőle mind biztonságot remélnek.²⁾ Az állam tehát a hatalom által védett társadalom; célja az összes társadalmi célok.³⁾

A tényleges állapotok helyes felismerése tekintetében jóval túlhaladja az előbbieket A. Comte. Az ő főérdeme ugyan első sorban a módszer megállapításában, a sociologia⁴⁾ helyének a tudományok közötti meghatározásában⁵⁾ áll, mindamellett nála a társadalom tana tekintetében is több fontos eredményt találunk. A társadalom kifejezést ugyan még ő sem alkalmazza egészen szakszerűen, a mennyiben nem tesz különbséget az egyes összetes társadalmak, társadalom mint elvont fogalom, s a társadalom, mint az emberi fejlődés substratuma között, mely utóbbi értelemben a „société” kifejezés alatt az emberiséget érti, s így e szó helyett az „espèce humaine” megjelölést is

¹⁾ I. m. 425. 1. – V. ö. L. H. Fichte i. m. 379. 1.

²⁾ I. H. Fichte i. m. 380. 1.

³⁾ L. m. 426. 1. – Teljesen Herbart eszméit ismétli Nahlowsky „Die ethischen Ideen als die waltenden Mächte im Einzel- wie im Staatsleben” (1865.) ez. munkájában.

⁴⁾ A társadalomtudomány megjelölésére eleinte a „physique sociale” kifejezést használta. Plan des travaux scientifiques. (1822.) Opuscules de philosophie sociale. (1819-1822.) 1883. 69. 1.

⁵⁾ J. Mackinnon Robertson: Buckle and his critics. A study in sociology. 1895. 37. 1.; H. Waentig: August Comte und seine Bedeutung für die Entwicklung der Socialwissenschaft 1894. 148. 1.

használja,¹⁾ mindamellett a társadalmi köröket összefűző érdek kiemelése, a tagok közt jelentkező viszonyosság hangsúlyozása, a munkamegosztásnak itt, mint a társadalom alapjának megjelölése, s különösen annak megemlítése, hogy az eleintén társas hajlam folytán egyesülő lényeknél miként erősül meg a kötelék, válik mintegy szétbonthatatlanná, ép a munka megosztás folytán, az előbbi írókkal szemben haladást jelent.²⁾

Legvilágosabban a társadalom fogalmát a „Plan des travaux scientifiques”-ben (1828.) határozza meg, a melyben azokat a köröket kívánja e névvel jelölni, a melyben általános és együttes (eombinée) működés van. Hol ez hiányzik, ott az egyedeknek csak pusztá egyesüléséről szólhatunk. Szerinte, ez összműködés választja el az emberi társadalmakat az állati csoportoktól.³⁾

A társadalom organismus, még pedig szemben az egyedi organismussal, társas organismus.⁴⁾ A biológiai kapcsolat folytatását képezi. Mindkettőben, a physikai, mint emberi társadalomban, kölcsönhatás uralkodik; a részek közt viszonyosság, függőség is van.⁵⁾ Mint a hogy a test részei a cselekvésben együtt működnek, úgy a társadalomban is önkéntes összhang található fel.⁶⁾

A társadalom az egyessel szemben önálló léttel bír, e nélkül az ember nem fejlődhetett volna ki. Az izolált egyes sohasem létezett.⁷⁾ A társas hajlam volt az, mely az embereket az egyesülésre bírta, úgy hogy oly korról, melyben társadalom nem lett volna, nem is szólhatunk. Ép azért nem szabad az egyént végső alkatrésznek tekinteni. Ez a család.⁸⁾ Az képezi a társa-

¹⁾ Systeme de politique positive. 1851. I. 329. és köv. 1.; Cours de Philosophie positive. Tome. IV. 1832. 539. 1. V. ö. Waentig i. m. 148. 1.

²⁾ Waentig i. m. 348. 1.

³⁾ Opuscules. 81. 1. . . . il n'y a société que la où s'exerce une action générale et combinée. Dans toute autre hypothèse, il y a seulement agglomération d'un certain nombre d'individu sur un même sol. – V. ö. ezzel Lietznek (Die Probleme im Begriff der Gesellschaft bei A. Comte. 1891. 58. 1.) a „Cours de philosophie positive” nyomán a társadalomról alkotott deimitióját.

⁴⁾ Phil. pos. IV. 351. 1. (organisme social.)

⁵⁾ Phil. pos. IV. 349. 1.

⁶⁾ Lietz i. m. 42. 1.

⁷⁾ Phil. pos. IV. 300. 1.

⁸⁾ Alapjában véve a család egyesülési eleme más, mint a társadalomé. Azé túlnyomólag erkölcsi és csak mellékesen értelmi, ezé első sorban értelmi, Waentig i. m. 347. 1.

dalom elemét,¹⁾ természetes egységét és példányképét. Maga a család még a biológia keretébe tartozik, mert physikai okokon, a nemek különbségén nyugszik.²⁾ Mint a hogy minden társadalomban egyenlőtlenségek találhatók, úgy megvannak ezek a családban is, a férfi és a nő, a szülők és a gyermekek közt.³⁾ A munkamegosztás hatása alatt, a működések specialisatiója és a szervek külöznékülése folytán, az ennek megfelelő együttműködés következtében a társadalomban fejlettebb alakulatok jöttek létre, olyanok, a melyek a családnál csak csirájukban lehetnek meg. A családból lesz a törzs, majd a nép.⁴⁾ Az egyes társadalmi fokok az állati világban mutatkozó fejlődési fokoknak felelnek meg. Itt a rang az idegrendszer befolyása által lesz meghatározva, amott az idegrendszer magasabb képességei, az eszmék által; az együttműködés a haladással mindkét esetben növekedik.⁵⁾

Az ekként leírt tan képezi a társadalom statikáját, a melylyel szemben egy dinamika áll.⁶⁾ Ez nem a létező kapcsolatot és rendet, hanem a társadalom fejlődését tárgyalja. Comte itt a theologiai, metaphysikai és positiv szakokat különbözteti meg. E fejlődés tárgyalása azonban már a történetbölcselet feladata.⁷⁾

Míg A. Comte⁸⁾ a társadalom fogalmánál inkább annak fejlődési menetét tartotta szemelőtt, Gladstone a fogalomnak

¹⁾ Phil. pos. IV. 559. L

²⁾ Phil. pos. IV. 561. 1.

³⁾ Phil. pos. IV. 569. 1.

⁴⁾ Phil. pos. IV. 560. 1.

⁵⁾ P. Barth: Die Philosophie der Geschichte als Sociologie. 1897. 30. 1.

⁶⁾ E megkülönböztetés, mint azt J. Mackinnon Robertson (i. m. 372. 1.) J. St. Mill nyomán állítja már Coleridgenél feltalálható, ki azt Bürkétől kölcsönözte volna, a „megőrzés és az újítás” elveit fogadván el a „fentartás és haladás” korszakainak alapjául.

⁷⁾ L. erre nézve a „történetbölcselet” történetét tárgyaló munkákat, különösen pedig R. Rocholl i. m. L 209. és köv. 1.

⁸⁾ Quételet munkáiban a társadalom fogalmának organikus kifejtésére sehol sem akadunk. (V. ö. ezzel szemben Michel i. m. 459. 1.) Kétségtelen ugyan, hogy a nemzetet „corps social” kifejezéssel jelöli, s annak életében az egyes korokat felösmerni véli. (Sur l'homme et le développement de ses facultés. 1835. L 23. 1.; Du Systeme social et des lois qui le régissent. 1848. 144 1.) Ezen már jóval korábban hangsúlyozott tanokon túl azonban nála haladást miben sem találunk.

szigorúbb meghatározására törekedett. Ő az emberi egyesüléseknek, a melyek munkamegosztás, az uralom, a közszellemen nyugszanak, két főcsoportját különbözteti meg.¹⁾ Az elsőbe azon egyesületeket sorozza, melyeket 1. általánosoknak, 2. tartósaknak, 3. természeteseknek, 4. határozatlan célúaknak és kötelezettségeknek tekint, s 5. erkölcsieknek tart (47. §.); a második csoportba az alsóbb rendű ily jelleggel nem bíró egyesületeket számítja. (70. §.) Az előbb említett közösségeknek azután személyes voltát emeli ki (34. §.);²⁾ azok szerves jellegének vizsgálata részletesebben nem bocsátkozik. (54. §.)³⁾

¹⁾ W. E. Gladstone: Der Staat in seinem Verhältniss zur Kirche. (1839.) 1842. II. fejt. 39. §.

²⁾ Concha i. m. 234. l.

³⁾ Hasonló tanokat, mint Gladstone, hirdet Lieber. Társadalom szerte az egyének oly tömege, melyet azonos viszonyok kapcsolnak egybe. Ő is különbséget tesz időleges egyesületek és tartós kapcsolatok közt s az előbbieket társaságoknak (companies) nevezve, csak az utóbbiakra akarja a társadalom (society) kifejezést alkalmazni. Ötféle ily egyesület ismer, u. m.: 1. a vérség, 2. a csere (exchange), 3. a társas érintkezés, 4. a szellemi viszony és 5. a jog kapcsolatát. Ez utolsó az állam. (Manuel of political Ethics. (1838.) 1876. 148-150. l.) – Ugyanazt a megkülönböztetést, melyet ezeknél az íróknál találunk, látszik megtenni C h. J. B o s t r ö m. (1797-1866.) Ő a társadalmat szintén különválasztja az önkéntes egyesületektől. Csak amazokat tekinti szerves egészeknek; azokban, mint magában az emberben, isteni, önszemélyiségű eszme megtestesítését látja; azokról azt állítja, hogy sajátos szellemi világgal (Phänomenwelt) bírnak, a melyről azonban mi közvetlen tudomást nem nyerhetünk. Mi csak az eszméket ösmerjük, melyek mint célok és parancsok gyakorlati tevékenységünkre bírnak befolyással. Mint akaratunkra hatást gyakorló akaratok, ez egyesületek egyúttal személyek is. Ezen „erkölcsi személyek” magánjogiak vagy nyilvánjogiak: azok közé a család s mint legmagasabb alakulat, a nép tartozik; céljaik azonosak az egyesek céljaival. Az értelmes alakot ezeknek a nyilvános társadalom, az állam adja meg a tárgyi jog alakjában. Az állam célja ennél fogva nem csupán a jog megvalósítására irányul, hanem a művelődés előmozdítására is. Übertveg-Heinze: Geschichte der Philosophie. III. 2.1897. 467.l. – Jellemző G. Ferrari felfogása is. A társadalmak eszmeközösségen nyugszanak, fejlődésök tehát megfelel az egyén szellemi haladásának. Ellentétet ez eszmék nem tűnnek. Ha tehát az uralkodó társadalommal ellentétes eszme támad, küzdelem keletkezik, s az előbbivel szemben új társadalom képződik, melynek elve szemben áll az előbbivel. Mint az egyes, a társadalom is élő egész. Az eszmék rendje a lelkiállapotok összhangjában nyer kifejezést. A társadalom cselekvése megegyezik az egyén cselekvési módjával. A tett az érzetből indul ki, mely az akaratra hat; ez meghatározza a gondolkodást, a mely egy eszmei cél kitűzésével reagál az akaratra. A társa-

H. Eisenhart a társadalom fogalmának megállapításánál a fősúlyt a munkamegosztásra helyezi. A közületet nagy embernek képzei, a kiben mindaz, mi az (gyesben mint alanyi képesség lép fel, mint külön rend jelentkezik.¹⁾ Benne négy osztályt különböztet meg: 1. az anyagi jólét létesítését célzó iparosok, 2. a közművelődést előmozdító tanítók, 3. a szabadság fenntartását eszközöző hivatalnokok rendét és 4. a társadalmi tagságot. Ezeknek megfelelőleg a társadalomban négy rendszer képzelhető: 1. az anyagi jólét, 2. a jog, 3. a nevelés közönsége és 4. ezek összessége, az állam, melynek kebelén belől a tagok mind az összes közületek előnyeiben részesülnek. (42-63. 1.) Az első, a polgári társadalom, az ipar körüli csoportosulásból támad; a jogbiztonság szorosabb értelemben vett állam alapját képezi. A művelődés eszközei az iskola, egyház és hadsereg. Ezek egysége végre az által létesül, hogy ugyanazon személyek azok, kik mind e körökben részt vesznek. (61. 1.)

Maga a család külön közület, külön rendszer, a szaporítás rendén nyugodva. Azonosítható ez az emberi szívvel, a melyben szintén két osztályt találunk. Az egyik részéből kiömlenek a javak, ép úgy mint ott szétárad a vér; a másik rész egyesítve kapja az értékeket vissza, s hozza létre az utódokat. Az összesség, az állam,²⁾ mely a családon nyugszik, maga a nép, a leszármazás

dalmi érzelmek és szenvedélyek eszményt létesítenek, mely a közakaratot befolyásolja, az emberekre, viszonyokra döntőleg hat. Ez által új állapotok létesülnek, új vágyak, új eszmék s megfelelő cselekvés; beáll ezzel a társadalom átalakulása, így lesznek pásztorokból földművelők, falvakból városok, s fejlődik az ipar, művészet és tudomány. (Principes et limites de la philosophie d'histoire. 1847. 64. és köv. 1.) K. Werner L. m. Bd. III. 1885. 26. és köv. 1. – Soria di Grispán „Philosophie du droit public.” (1854.) ez. művében a társadalmat (société) az állammal azonosnak veszi. – A társadalom atomistikus voltát tagadja továbbá Renan is. „La société n'est pas la reunion atomistique des individus.” (L'avenir de la science. 252. 1.) Michel i. m. 273. L

¹⁾ Philosophie des Staates oder allgemeine Socialtheorie. 1843. 29. 1.

²⁾ Az állam Eisenhartnál másutt (i. m. 121. 1.) úgy jelentkezik, mint az embereknek munkamegosztás km otkeztében létesülő, de egyszersmind azok természetes egységén, mint nemzetiségen is nyugvó, s az ember eszméjét minden irányban megvalósító, törekvő egyesülése.

és a nyelv azonossága állal egybekapcsolva, s kiegészítve a tör-
léneli hagyományok, ezek szellemi birtoka állal. (97. 1.)¹⁾

L. v. Stein társadalom-fogalma még szintén csak a gazdasági
életei öleli fel.²⁾ Elmélete a következő. Az ember szükségleteinek
kielégítésére törekszik, élete ennél fogva küzdelem a külvilággal.
E kielégítési harcot nem egyedül vívja, hanem másokkal együtt;
eszköze ennek a munka, eredménye a javak, még pedig a
mennyiben azok a személyiséghez fűződnek, a tulajdon.³⁾ Az
emberek tevékenységének egységesülése a társadalom. Ebben az
egyres tulajdona állal ugyan elszigetelve áll, más munkáját és javait
mindamellert nem nélkülözheti. (XXVIII. 1.) Az egyén helyzetét
javainak, illetve foglalkozásának sajátossága határozza meg.⁴⁾
A javak, a foglalkozások rendje lesz lehal a személyek rendje is.
(XXVII. 1.) Ennek következménye első sorban a birtoktalanok
függése a birtokosoktól. Az anyagi birtokban három osztályt ismer
fel, a földbirtokot, pénzbirtokot és ipari birtokosok osztályát; a
rendek körén belől pedig az elfoglalt helyre nézve a birtok

¹⁾ Liebe a társadalom, illetve emberi egyesülések feltétlen szükség-
szerűségét az egyén kifejlődése céljából szintén hangsúlyozza. A jog meg-
valósításának köre az állam, mely a többi alakulatokat megelőzőleg létesül.
E körök a foglalkozás, vallás, tudomány művészet, erkölcs s társas érintkezés
alapján keletkeznek. (Der Grundadel und die neuen Verfassungen. 1844. 119. 1.)
Az emberiség egysége, mint a fejlődés végpontja jelentkezik. Ez is, mint a
társadalom, az állam, szerves lény, egyed. (131. 1.) – G. Ricci szerint külön
körök gyanánt a kaszt, a terület, a patriciat, a hűbéri kötelék, a törzs, a
járás és a város jelentkezik; ezek egyúttal állami alkatelemek. Ismer ő tevő-
leges és szenvedő állami részeket, melyek közül amazok önálló akarattal
bírnak, míg emezek pusztá eszközként szerepelnek. (Del municipio considerato
come unità elementare della città e della nazione italiana. 1847. 27. és köv. 1.
– Még hiányzik a társadalom fogalmának bővebb kifejtése, az egyes társa-
dalmi körök részletesebb meghatározása F. Schützenberger „Les
lois de l'ordre social” (1849.) ez. művéből is. Ő e munkában tulajdonkép
jogschematikát ad, s felemlítést könyve legfeljebb annyiban érdemel, a meny-
nyiben az államjogban a társadalmi kérdéseket is érinti. V. ö. Mohl i. m. 264 l.

²⁾ V. o. Gumplovicz: Philos. Staatsrecht. 53. l.; Alig. Staatsrecht. 177. l.
Stein a többi társadalmi köröket is ismeri; ezeket itt azonban szándékosan
mellőzi. V. ö. Dér Socialismus und Communismus des heutigen Frankreichs.
1848. 17. l.

³⁾ L. Stein: Geschichte der socialen Bewegung in Frankreich. 1850.
I. Bd. XVII. l.

⁴⁾ V. ö. Der Socialismus. 21. l.

mértéke határoz. (XXIII. 1.) A Foglalkozásnál ismét a tevékenység anyagi és szellemi jellege az irányadó: a gépszerű munka ez utóbbinak alárendeltetik. (XXIV. 1.) A munka bizonyos nemei, a birtok bizonyos formáival kapcsolat ha jönnek, mi az egyének közt is határozott összefüggést létesít. (XXV. I.) Állandósítja az emberek ez osztályozását a család sajátos természete, a mennyiben ez a nevelésnek és kiképzésnek főtenyezője s így minden tagjára saját bélyegét nyomja, (XXVII. 1.)¹⁾

A társadalom ezek szerint az egyenlőtlenség példányképe; az állam ellenben az egyenlőségé, mint a mely mindenkinél a teljes személyiséget akarja megvalósítani. A társadalom saját elvét az államban is érvényre igyekszik emelni, az abban levő hatalom elérése végett tehát harcot folytat. (XXXI. 1.) A küzdelem – mely a történelem lényeges részét képezi – a birtok-, illetve az államjogokban való részesedés körül forog. Úgy az állam, mint a társadalom különben, Stein szerint is, organismus.²⁾

Teljesebb, mint az előbbieket, R. v. Mohl felfogása, Ő a népben három különböző, egymást érintő, sőt egymást keresztező állapotot ismer fel.³⁾

Az első az egymás mellett létező egyes személyiségeknek sokasága, ezeknek hasonló személyiségekhez való viszonya. Itt különbség az egyesek közt ugyan van, de az eltérések, a melyeknek alapját a történeti viszonyok, foglalkozás, nem, kor képezik, egyéniek, a legváltozatosabbak; de a felállított osztályozások által kimeríthetők. Jellegük, hogy e személyek sajátos életcéljaikat mindannyian megvalósítani akarják. Minthogy pedig céljaik elérésére egymással érintkezésbe kell lépniök, rájuk nézve ebből a legkülömbözőbb jogok és köteleességek támadnak.

¹⁾ V. ö. Der Socialismus. 23. 1.

²⁾ V. ö. Stein felfogására Grünwald Béla: A társadalom. Budapesti Szemle. X. 1876. 53. és köv. L – A Steinnál kifejtett eszméken épül fel A. Widmann „Die Gesetze der socialen Bewegung” (1851.) ez. műve. Társadalom alatt az embereknek a természettel való szervezkedését érti. (25.1.) A társadalmi mozgás törvényeinek azon folyamatok felelnek meg, a melyek segítségével az állam a társadalomban mutatkozó egyenlőtlenséget és szabadsághiányt legyőzni törekszik. (38. és 73. 1.) – T h. M u n d t „Geschichte der Gesellschaft” (1856.) című munkája szintén csak Stein tanait ismétli.

³⁾ Die Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften. (1855.) 88. és köv. 1.

A második viszony az intézmények azon organismusa, mely az egyeseket egy közös akarattal és erővel bíró egységbe foglalja össze. Ez egyesülés, mely az emberre nézve feltétlen, az áll a m. Az államok eleinte egymással szemben ellenségesek, míg később közöttük is támadnak bizonyos érintkezési pontok, melyek őket az egyesekhez hasonló viszonyba hozzák. Az egész emberiségnek egy összéletbe való egyesülése eszmény.

Kevésbé szembetűnő, mint a fenti két jelenség, a viszonyok harmadik csoportja. Ily sajátos kapcsolatot alkotnak már a r e n d e k. Összessége ez kisebb-nagyobb számú személyeknek, kik valamely nagy emberi tevékenységet fogadnak el közös életcélként, s ennek megfelelőleg közös érdekekkel, közös jogviszonyokkal bírnak. Ezenkívül közös együttélés, közös sajtóságok, szokások, érzelmek találhatók itt, evvel együtt elzárkózottság idegenekkel szemben, minek legfeltűnőbb példáját a kasztok szolgáltatják.

Másik ily alakulat a k ö z s é g i é l e t. A tartós együttélés, a szomszédság oly érdekeket és szükségleteket keltenek, a melyek időleges állapotok által ki nem elégíthetők, de azért az állami együttléttel összefüggésben nincsenek. Az érintkezés könnyítése, nyilvános intézetek használata, a környezet szépítése, műkincsek szerzése tartozik ide. Itt is pártok támadnak, küzdelem és kibékülés foglalhat helyet; különös szokások, hagyományok, terhek és örömök keletkezhetnek. Ilyen azután a f a j i egyesülés. Ennél is gyűlölet, elzárkózottság mutatkozhatik a más fajbeliekkel szemben.

Ki kell emelni továbbá azon kapcsolatokat, melyek az egyénnek a munkához és birtokhoz való viszonyából keletkeznek. A munkások, vállalkozók, tőkészek egyesülései láthatók itt közös érdeken alapulva, ép úgy, mint a nagybirtokosok, a bérlők és kiscgazdák rendjei. A kapcsolat e körökben túl megy még az állam határain is. Felemlíthetők végül még azon egyesülések, melyek alapjukul a v a l l á s t, az egyforma mű v e l t s é g e t bírják.¹⁾

¹⁾ Mohl másik művében (Encyclopaedie der Staatswissenschaften. 1859.) a következő hét, modern népeknél feltalálható társadalmi kört említi fel: 1. a nemzetiség és nyelv közösségét, 2. kiváló, vagy jogilag kitüntetett családoktól való közös leszármazást, 3. közös személyes kiválóságon alapuló egyesülést (gentry, honoratorok), 4. hasonfoglalkozást üzök társulását,

E körök mind közös tulajdonságokat mutatnak. Az egyesülés alapoka állandó: csak ott, hol bizonyos erő huzamosan hat, támad ily egyesülés. Az indító okok továbbá nagy jelentőségűek: csak ott, hol fontos érdekek s ehhez fűződő következmények fordulnak elő, keletkezhetnek ily különváló törekvések. Minél nagyobb az érdek, annál nagyobb az együttérzés, annál nagyobb az elszigeteltség. Kell továbbá, hogy az érdekek általánosabb elterjedésnek örvendjenek. Más társadalmakban való részvételt ez egyesülések mindamelllett nem zárják ki, nem úgy, mint az állami, jogi kötelek. Ötödször e kapcsolatok túlterjedhetnek a politikai közület határain. Az egyes államok itt az érdekeknek sajátos színezetet adhatnak; azt gyengítik vagy erősítik. Végül kiemelendő, hogy határozott szervezettel e kapcsolatoknak nem kell feltétlenül bírniok, sőt ily külalak rendszerint hiányzik is nálók. Összefügg ez eredetükkel, a mennyiben a természet folyományaként, önkéntelenül támadnak; nem külső erő az, mely őket létrehozza.

E körök az egyéni élettől különböznek, a mennyiben ott mindig az egyes önczélja képezi a központot, míg itt a személyek bizonyos csoportja szenved hasonló behatásokat, s visz végbe megegyező cselekvéseket. Míg a személyi életnél a törekvés az egyéni érdek kielégítésére irányul, addig az érdekközösség tagja bizonyos célzt csak akként érhet el, ha a közös érdekre törekszik. Az előny ettől ő reá visszaháramlik. A különbség a társadalmi körök, s az állam közt viszont az, hogy míg ez a nép egységesítésére irányuló törekvése megvalósításaként jelentkezik, s így az összes emberi irányokat felöleli, addig a társadalmak csak bizonyos célzokat akarnak megvalósítani. Ott felsőbb hatalmi működés, itt az egyéni kezdeményezés uralkodik.¹⁾

5. a birtok közös viszonyaiban gyökerező kapcsolatot, 6. a vallás közösségöt és 7. a közeli együttlakást. (18. és köv. 1.) – A családöt, valamint a törzset mindkét munkájában kizárja a társadalmi alakulatokból; amazt pusztán a személyiség hatványozásának tekinti; emez, szerinte, hol államot képez, hol mint fajkülömbőség lép fel. (Gesch. u Liter. 89. 1.)

¹⁾ Mint azt Mohl maga is felemlíti (i. m. 101. L.), hasonló gondolatot nyilvánít M. H e y s l e r is a Magazin für Staats- und Rechtswissenschaft (II. Bd. 1850.) „Die Gesellschaft und ihre Stellung im Systeme des Rechts” cz. cikkében. A társadalom, mely azonos a néppel, szerinte is középhelyet foglal el az egyes és az állam közt, s úgy jelentkezik, mint az állam, annak változa-

Míg az előbbi írók a valósággal szorosabb összeköttetésben maradtak, eltér e tekintetben tőlük G. Rössler. Mint azt maga is kiemeli,¹⁾ a társadalomról, az államról alkotott felfogásában ő Hegelt követi. A személyiség, valamint az egyes közösségek (Gemeinschaft) nála az erkölcsiség, a szabadság megvalósításaként jelentkeznek. (135. l.) Minden egyesülés itt is arra szolgál, hogy a személy megszerezze azt, mire egyedül nem képes. E kapcsolatok a személyi élet egyes feladatainak megfelelőleg többfélék; egy közös egység alá lesznek azonban vonandók, ép úgy mint az egyén tehetségei a személyiség alá. (136. l.)

Az ember a külső természet egy részét eszközzé, szervvé teheti: a közvetett szervek közössége a polgári társadalom. (137. l.; 155-167. l.)²⁾ Az egyénben törekvés mutatkozik továbbá arra, hogy önmagát egészében, mint eszmei valóságot is érezze. E célját csak valamely alkalmas anyag alávetése által érheti el. Az ekként létesített alkotás a valóságnak csak színét (Schein) adja, de azt eszméjében tükrözteti vissza. A fenti szükségletből, továbbá azon különbségből, mely az egyének eszményi felfogása s ennek visszaadási képessége közt van, folyik a művészet közössége. (138. l., 167-175. l.) Az életben jelentkező különbségeknek végső elemeikre való visszavezetése képezi a tudomány feladatát. E tekintetben is képzelhető bizonyos együtthatás. (138.l.; 175-180.l.) A személy feladata végül lényegének teljes kifejtése. A teljesség azonban mindig eszmény marad; eszményi lényben testesíthető csak meg. A tevékenység, a mely által a személyiség a feltétlen teljességre, mint célra törekszik, képezi a vallást. Eszköze ennek a kedély; nyilvánulása a hit. Az e tekintetben mutatkozó különbségek létesítik a vallás közösségét, az egyházat. (139.l.; 180-201.l.)

tosságát, részszerűségét vizsgálva. (335. l.) H a s n e r ellenben a „Das Verhältniss der socialen zur Staatstheorie” ez. értekezésében (Magazin. L 1850.) a társadalom fogalmánál a súlyt arra fekteti, hogy ez az egyesek rendezetlen, nagyrészen öntudatlan viszonyaiban áll. (58. l.) A főkülömbőség Mohl és ezek nézete közt az, hogy míg ott a társadalomnak különböző körökből való összetétele kiemeltetik, az itt kifejezésre nem jut.

¹⁾ System der Staatslehre. 1857. XL l.

²⁾ A társas érintkezés, valamint a család az egyéni életnek csupán fokozása. 152. l.

E tevékenységi körök mindegyike feltételezi a többbit; mint-hogy együttműködésük azonban nem szükségszerű, az összefoglalást a politikai társadalom, az állami eszközli. (140.1.; 201-215.1.) Mind e tevékenységek úgy jelentkeznek, mint tárgyi organismusok és alanyi cselekvésmódok. (141.1.)¹⁾

Szemben az előbbi bölcselővel, a tényleges állapotokhoz ragaszkodik Const. Frantz. Különválnak nála az önkényen nyugvó egyesülések azoktól, melyek belső szükségszerűség folytán keletkeznek. Ez utóbbiakhoz első sorban, szerinte, a nemzettség (gens) tartozik, mely a kezdetleges társadalmak alkotmányában oly nagy szerepet játszik, másodsorban a közösség, az egy helyen élők egyesülése, továbbá a testület, mely a működés közöségén alapszik. Ide sorozhatók negyedszer a rendek is, a melyeknél az életfelfogás, a helyzet egyformasága képezi az egyesítő kapcsot. Mindezek nem állami, hanem társadalmi intézmények, bár államszervek gyanánt is szerepelhetnek.²⁾ Az első csoportban említhetők a szabad egyesülések, társaságok; a társadalmi érintkezést és a szellemi közlekedést cultiváló társulások.³⁾

J. Held a társas egyesüléseket két csoportba osztja. Elsőbe tartoznak azok, melyeket egy eszme kapcsol egybe, s a mely ennél fogva az abban élők cselekvését szabályozza, irányítja;

¹⁾ Felemlíti Rössler a nemzetközi kapcsolatot is, mely azonban még csak alakulási stádiumában van, s teljes közösségé a nemzetiségi különbségek miatt alig válhat. (546. 1.)

²⁾ Vorschule. 23-26. 1.

³⁾ Naturlehre. 149-160. 1. – H. W. R i e h l „Die bürgerliche Gesellschaft” (1851.) és „Naturgeschichte des Volkes” (1854.) ez. munkáiban a családnak és a népnek természettani, de nem társadalomtani szellemes leírását adja, főként a környezetnek befolyását vázolja a népre, annak osztályaira. V. ö. Mohl i. m. I. 106. 1. – Bluntschli a társadalom kifejezés alatt első sorban a társas érintkezés körét érti; ezt a „gemeine Gesellschaft” névvel jelöli. Felemlíti e mellett a külön érdek által egybefűzött társadalmi köröket is; kiemeli, hogy ezek organisálódván, szervezetüket tekintve magánjogiak, közjogi jellegűek és vegyesek lehetnek. Deutsches Staatswörterbuch (Bluntschli und Brater) „Gesellschaft” szó alatt. III. Bd. 1857. 247. 1. – Fr. v. Baader műve a „Grundzüge der Societätsphilosophie. Ideen über Recht, Staat und Kirche” (1865.) theosophistikus fejtegetés s nem társadalomtan. – D. Glinka „La science de la société humaine” (1867.) ez. munkájában nem az emberi társas körökkel, hanem a jog, a szabadság eszméjével foglalkozik. A társadalmat, jogot az emberi értelem szüleménvniek tekintti. (XVI. l; 6. 1.)

a másodikba sorozandók azok, melyeket az egyesek szabadsága hoz létre, a melyek létüket a belépő egyénektől nyerik, s azok által irányíttatnak.¹⁾ Amazok közt három főfajt ismer, az államot, az egyházat, s az u. n. polgári társadalmat, mely utóbbi a test igényeinek kielégítését czélozza. Ez egyesüések közt folytonos küzdelem van. (112. 1.)

A vallástársadalom, mely az Istenségről, s ennek az embe-
rekhez való viszonyáról alkotott azonos felfogáson alapuló egye-
sület, kényszert kizáró jellegénél fogva mint társaság is jelent-
kezhetik. Némely helyt az egyház államként lép fel, másutt
viszont az állam uralkodik a vallás felett.²⁾

A polgári társadalomban az első egyesülés a családi társaság;
igyekszik ez nemzetséggé válni. Uralkodó alakja a patriarchális
állam. (146. és köv. 1.) A helyi egyesülés lényegét a körülhatárolt
helyi körben, ennek az ezen területen élőkhez való viszonyában
találja. A mindennapi élet rendes szükségleteinek kölcsönös biz-
tosításán nyugszik. Egybeesik a többi társadalmakkal, de külön
állami alakban is jelentkezhetik. (174. és köv. 1.)

Az állam végül azon társadalom, mely a többi közönsége-
ket magában foglalja, s azok felett uralkodik. Jellemvonása a
külső függetlenség. Az egyenlőség megvalósítójaként csak az
újkorban jelentkezik. (198. 1.) A többi társulások az egyéni érde-
keknek megfelelőleg támadnak, még pedig a legkülömbözőbb
alapokon. (238. és köv. 1.)

II. FEJEZET.

A szerves felfogás túlzásai.

Párhuzamosan az előbbi csoportba sorozott írókkal, oly
irányzatok is találhatók, melyek a szerves felfogást szoros,
anthropomorphikus értelemben veszik. Ezek az organismus fogal-

¹⁾ Staat und Gesellschaft vom Standpunkte der Geschichte der Mensch-
heit und des Staates. I. Th. Grundanschauungen über Staat und Gesellschaft.
1861. 109. és köv. 1.

²⁾ I. m. 119. és köv. 1.

mát csakis az emberre alkalmazzák, a társadalmat nagy embernek tekintik, s a minő tulajdonságokat annál találnak, azokat keresik a társadalomban is. Első helyen ezek között de Bonaldot említhetjük. „A társadalom,” mondja ő,¹⁾ „ép úgy mint az ember, különböző korszakokon megy keresztül . . . . ép úgy mint az egyes, gyermekkorral, fiatalsággal, ifjúsággal bír.” A hasonlatot tovább is folytatja, kiemelve, hogy miként az egyes gyermekkorában tudatlanságban, gyengeségben él, akként a társadalmak létök e szakában szintén tökéletlenek; miként ott a szenvedélyeknek, itt a pogányságnak van külön kora, melyen áthatadva, juthatnak el csak a tökéletességhez.²⁾ Mint minden egyén ösmere, úgy minden egyes kor tudománya viszonyos a társadalom korával. (319. 1.) Az állam alkotmánya lesz vérmérséklete, igazgatása életmódja.³⁾

Hasonló analógiákkal, mint de Bonaldnál, találkozunk G. Th. Welckernél is. Műve „Die letzten Gründe von Recht, Staat und Kirche” (1813.) az emberi értelemnek három irányát ismeri. Az első viszony az egyes vonatkozását az érzéki világhoz foglalja magában, a második az embernek a felette álló természethez, a harmadik az értelemhez, illetve az ebben nyilvánuló Istenséghez való irányzatát mutatja. (17. 1.) Ennek megfelelőleg Welcker a népek életében is három, illetve négy korszakot különböztet meg: a gyermek, az ifjú, a férfi és a gyermekkorhoz visszatérő aggság szakát. Összefüggésben jelentkeznek e korok az emberiség, valamint a művelődés szakaival. 1. A gyermekkorban az érzékiség joga, törvénye, állama (zsarnokság), uralkodik. A meddig az érzéki vágy és erő hatni tud, addig a külvilág, valamint a gyengébbek engedni kénytelenek. Az erősebb uralkodik; a nép csoportban él, vándorol. (13-20. 1.)⁴⁾ 2. Az ifjú korban a hit törvényei, joga és állama (theokratia) érvényesülnek. (21. 1.) A jog az, mi az isteni akaratnak megfelel. Az államforma különféle lehet, csak a papság befolyást gyakorló léte szükséges. (23. 1.) Leggyakoribb itt is a

¹⁾ Legislation primitive. Paris. 1802. C. VIII. 311. és köv. 1.

²⁾ Hasonló gondolat nyer A. Franchi „Il sentimento” (1854.) ez. művében kifejezést. V. ö. R. Rocholl i. m. 205. l.

³⁾ Pensées sur divers sujets et discours politiques. T. I. 1817. 54. l.

⁴⁾ Az aggkor ez állapottól pusztán abban különbözik, hogy abban nem annyira az erő, mint fűfű, csalás uralkodik.

zsarnokság. (24. 1.) 3. A férfikor. Itt az értelem uralkodik. Az állam jogállam, melynek feltétele, hogy minden cselekvés az általános szabályként jelentkező jog által nyerje rendezését. (95. 1.)¹⁾

Messzebb megy az előbbieknél²⁾ a hasonlatok vonása terén Bluntschli. Az emberi korok ismétlődését a társadalomban ő is ismeri.³⁾ Ezenkívül nála még az embereknél jelentkező másik különbséget, a nemi eltérést is megtaláljuk. Az állam a férfiség, az egyház a nőiség.⁴⁾ A kettő egymáshoz való viszonya a korok szerint különböző. Az ókorban, az emberiség gyermekkorában, a két alakulat egymás mellett nyugodtan élt, mint testvér. Ifjúságukban, a középkorban, van ugyan viszály közöttök, de szakadás még nincs, tehát oly viszonyban vannak, minő ez életkorban gyakori az ifjú s leány közt. A férfikor végül az egyesítés szaka: itt többé nem a testvéri viszony, hanem az egyesülés képezi az eszményt.⁵⁾

Az állam különben szerves egész, s így benne a hatalmak különválasztása elő nem fordulhat. A törvényhozás úgy jelentkezik, mint e politikai test akarata. Külömböznek ettől az állam-

¹⁾ Hasonló gondolat nyer Hepp i. m. 190. és köv. 1. kifejezést, a hol az emberiség történetében szintén az érzékiség, ezzel együtt az erősebb joga által jellemzett gyermekkor, a képzelődés, papi uralom által vezetett fiatalkor, s az értelem, vagyis a biztosított politikai jogokon nyugvó férfikor szakai különböztethetők meg. – A népek gyermekkoráról, ifjúságáról, serdült és férfikoráról, azok öregségéről szól Eschenmeyer is. (Normalrecht. 1819. I. 131. és köv. 1.)

²⁾ Steffensnél csak egyes képek fordulnak elő. így a parasztság nála az első emésztést teljesítené az államban, a polgárság a finomabb assimilatiót, azt, a mely az egyes szervek táplálásához szükséges (Caricaturen des Heiligsten. 1819. Bd. I. 91. L.); a tudomány az állam lelke lenne, a sajtó gondolata. (I. 107. 1.) Szól továbbá az állam betegségéről (II. 581. L.); a végrehajtó hatalom az érveréssel, érrendszerrel (Arterialsystem) azonos. (II. 582. 1.) Az egyéni érzékszervek megfelelnek az állam szellemi intézményeinek. (647. 1.) Ezek egyrésze a külvilággal fordul szembe, melyek azután az alsóbb érzékekkel azonosíthatók (II. 665. L.); másik része magát az államot figyeli meg. Ezek az állam szeméinek, hallásának felelnek meg.

³⁾ Lehre vom modernen Staat. I. Th. Allgemeine Staatslehre. 1875. 350. és köv. 1.

⁴⁾ Psychologische Studien über Staat und Kirche. 18M. 39. 1. – Ez eszme már A. Müllernél meg van. V. ö. e munka 187. 1.

⁶⁾ Psych. Stud. 76-86. 1.

hatalmak, melyek szervek.¹⁾ Ezek tekintetében az analógia az egyes emberrel szintén keresztül vihető. A kormányhatalom megfelel a férfias értelmet képviselő főnek; az uralkodó ennek csak egy szerve. A bírói hatalom a férfias kedélyképességgel azonos. A népműveltség a nőies jellegű értelmi erőknek a folyománya, míg az államgazdaság intézményeivel a nőies kedélytulajdonságok azonosíthatók.²⁾

Az államformák lélektanilag fogandók fel. Ezek ép úgy, mint az ember jelleme, tulajdonságai az államtestnek, ezzel együtt alkotva meg az összetetes államot. Mivelhogy az államfő képezi a

¹⁾ Psych. Stud. 156. 1.

²⁾ Psych. Stud. 172. és köv. I. Felfogását legtisztábban a következő képlet adja vissza:

A z e m b e r i t e s t .

Férfiás értelmi erők.

Értelem.

Emlékező tehetség. — Szaglás.
Beszéd

Női értelmi erők.

Szem.

Hallás. — Kombináló
képesség. —
Képzelő tehetség.

Női kedélyi erők.

Mell.

Végtagok — Szenvedő
érzékenység.
Érzékenység.

Férfiás kedélyi erők.

Tevékeny érzékenység.

Nagylelkűség. — Köldök.
Nemi ösztön.

A z á l l a m i t e s t .

Kormány.

Tanács.

Belső. — Külső.
Uralkodó.

Államművelődés.

Iskola.

Nyilvános intézetek. — Közlekedés.
Istentisztelet.

Államgazdaság.

Város.

— Közmunka. — Államvagyon.
Falu.

Bíróság.

Gyámsági igazgatás.

Magánjog. — Büntető
jojszolgáltatás.
Nemzetközi jojszolgáltatás.

legfontosabb államtagot, meghatározásuk e szerint történik, csak-hogy nem ennek száma, hanem tulajdonságai szerint, így különböztetjük meg: 1. ha egy női szellemi tulajdonság az uralkodó, az ideokrátiákat; 2. ha egy férfias észbeli képesség, a monarchiát, a szellemuralmokat; 3. ha egy férfias kedélyi tulajdonság, az aristokrátiát, a jellem- vagy nemzettségi államokat; 4. ha egy női kedélyi tulajdonság, a demokrátiákat.¹⁾

Bluntschlinak „A politikai pártok jelleme és szelleme” (1869.) című munkája nagyrészen úgy jelentkezik, mint a Rohmer-féle párttan ismétlése. Ő is ugyanazt a megkülönböztetést teszi, melyet ott találunk. A radicalismust a serdülő ifjúval, a szabadelvűséget a fiatalemberrel, a conservatismust a felnőtt férfival, az absolutismust az aggkorral azonosítja; az egyes korok leírásába néhány új vonást vegyít, de feltűnőbb változtatásokat e tanon nem eszközöl.²⁾

A pártok tanának tulajdonképeni kifejtője Fr. Rohmer.³⁾ Ez író szerint az emberi szellem legmagasabb megjelenése a földi életben az állam. Ennek berendezését ennél fogva a szellem alkátaban kell keresnünk. (16.1.) A pártoknak, mint az államfejlődés előfeltételeinek alapjait, a szellemfejlődés fokozatai fogják adni.⁴⁾ Az ember s így szelleme fejlődésében négy szakot találunk, a gyermek, ifjú, a férfi és aggkort. E korszakoknak felelnek meg az egyes pártok, még pedig akként, hogy a szabadelvű párt az ifjú ember, a conservatív a férfi, a radicalis a gyermek, az absolutistikus az agg tulajdonságait tükröztetik vissza. (32.1.)⁵⁾

¹⁾ Psych. Studien. 231. és köv. 1.

²⁾ Charakter und Geist der politischen Parteien. 1869. 84-157. L - Ámbár e tanok Bluntschli későbbi műveiben is többé kevésbé visszatérnek (v. ö. többek közt az állam defínióját, Alig. Staatsl. 24. 1.), felfogása utóbb sokkal józannabb. „Általános államtanában” az államot organismusnak nevezve, e kifejezést már tágabb értelemben veszi. Szerinte az elnevezés arra utal, hogy e képződményeknél szellemi és anyagi alkatelemekkel, tagokkal, belső fejlődéssel, külső növekvéssel találkozunk. (Alig. Staatslehre 19. 1.)

³⁾ Fr. Rohmer's Lehre von den politischen Parteien. L Theil. Die vier Parteien. Durch Th. Rohmer. 1844.

⁴⁾ V. ö. Bluntschli Charakter. 84 1.

⁵⁾ Bluntschli kiemeli, hogy a fiatal és érett férfiban a cselekvő férfias hajlamok, a gyermekben és aggban a szenvedő életerők dominálnak; ez utóbinál különösen az izgathatóság, a gyors ösztön és a finom megfigyelés uralkodnak. Charakter 85. 1.

A gyermeket¹⁾ az ellentmondási vágy jellemzi. Az ellenzés szelleme, pusztán az opponálna kedvéért, karakterisálja a radicalis pártot is, úgy a hit, mint a tudomány, az egyház, valamint az állam terén. A gyermek mozgékonyága határtalan, mindig újabb és újabb izgalom után vágyik. Ugyanez a radicalismus iránya; s valamint amaz az idősebbéi utánozni akarja, akként a felforgató párt is egész Európában a liberalismus mezében jelenik meg. Miként a gyermek kedves addig, míg körén belül marad, de csak bajt okoz, mihelyt intézkedni, rendelkezni akar, akként a radicalismus is alkalmas az opponálásra, a hibák felfedezésére, a tespedésből való felrázásra, de képtelen az uralkodásra. Hiányzik mindkettőnél a tapasztalás; mindegyik türelmetlen. A gyermek képzelelő de s e élénk, ez is ép úgy, mint a radicalis párt eszményi világban él; másrészt tudása formalistikus, mint elvont, külsődleges a felforgató irány műveltsége, törvényhozása. Ez jellemzi a benne rejlő egyenlősítési törekvéseket is. A gyermek jelleme jó, kedves, lágy, könnyen átalakítható, s így a rossz elemek is hamar hatalmukba keríthetik, ugyanezt a könnyű befolyásolhatást látjuk az összes radicalis törekvésekben, a francia forradalomban, a paraszt-háborúkban. E mellett azonban követelő, makacs, kihívó magaviseletű, vakmerőségében bűnre is vetemedik, mint a felforgató párt is küzdelmében, törekvéseiben. De a mit ekként megsemmisít, az sivár marad, helyébe mit sem tud állítani. Jelleme határozatlan más tekintetben is; míg egyrészt kegyetlen, addig másrészt nagyfokban érzékeny, mi a radicalis irány intézkedéseiben, nevelési, házassági törvényeiben nyer kifejezést.

Míg a gyermek alkotni látszik, holott csak rombol, a fiatal férfi²⁾ teremt ott, hol a látszat szerint pusztít. Ilyen az igazi szabadelvűség is. Kora a küzdelem kora, de ő azért a türelmesség híve; teljesen önnálló, bár a tényleges állapotokat figyelembe veszi. A szabadelvűség mindig az erők összhangzó kiképzésére törekszik. Szellemi tekintetben mint lángelme jelenik meg, mely nem kísérletezik mint a tehetség, hanem a dolgok természete szerint halad; azokat ennek megfelelőleg ala-

¹⁾ Polit. Parteien 37-99. 1.

²⁾ I. m. 100-193. 1. – A fiatal férfit Bluntschli szerint az értelem jellemzi. Charakter 119. 1.

kítja, formálja. A fiatal férfi az igazságot keresi, mert az élete nyugodalmához, Istenhez való viszonyához szükséges. Gondolat és telt, elmélet és gyakorlat nála együtt járnak. Az igazi bölcsész lesz szerinte, a valódi államférfi. Ezményei eszmékben gyökeredzenek, nem mint a gyermeké, bálványokban (Idolé). Csalódhatik ugyan, de eszményének lényege igazság marad. Viszonya a történelmi intézményekhez azok tiszteletben tartása. Egy társadalmi alakulatot sem szabad, szerinte, megtámadni, mielőtt szellemi hatása helyébe egy ép oly hatalmas erkölcsi pótlék nem lépett. A fiatalság h e v e s k e c l é s e az, mit a liberalizmusnak kerülni kell. A radicalizmus ügyessége nagyobb, a kormányzás valódi művészetét gyakorolni azonban csak a szabadelvűség képes. Amaz fiatal ahhoz, hogy az egyes intézmények lényegét átértse, emez ismeri őket, s ennél fogva tudja méltányolni jelentőségüket; áll ez többek közt a pénzzel való bánásmódra nézve is. A gyermek s a radicalis kormány telt marokkal szórja a pénzt, a liberalizmus szintén szabadon bánik vele, de csak ott, hol erkölcsi vagy szellemi cél teszi kiadását szükségessé. Viszonya a valláshoz az elvekhez való ragaszkodás jellegével bír még akkor is, ha tiszta hitét már elvesztette. A kételkedés benne mindig fájdalmat kelt. Ő a mindenségben az egymás alá s egymás felé rendeltséget felismeri, belátja, hogy e törvény a társadalomban is alkalmazást talál. A tehetségek kifejtéséhez, szerinte, mindenkinek egyenlő joga van; az egyéni képességeknek megfelelőleg azonban a szabadság, s a jog is különböző lesz. A fölélv az, hogy mindenkinek az őt megillető hely adassék. A kiváltságok: az örökös nemesség, az örökös királyság, mint kiváló tehetségek jutalmi előtte tehát érthetők. Az állam, szerinte, nem mesterséges alakulat, nem szerződés szüleménye, hanem organismus, mely természetünkben, hajlamainkban gyökeredzik; az állam szerves képződmény (a rendi állam, 176. l.), melyben minden hatalom a saját körében működik, egymással nem áll ellentétben, egymástól nincs elválasztva. A törvény a nemzet akarata, melynek hozatalában kell, hogy a tagok is részt vegyenek, még pedig azon arányban, a melyben a társadalmi jogokban részesülnek. A liberális az állam berendezésénél tekintettel lesz a nép sajátosságára, de leghelyesebbnek a négy elemből (demos, polgárság, nemesség, monarcha) összetett alkotmányt tartja. A szabadelvű államban a polgár egyszersmind

katona. Ámbár elve, a reform, éles ellentétben áll a forradalommal, ha nemzetisége, vagy vallása megtámadtatik, a szabadelvű eszméktől áthatott nép is kénytelen a forradalom terére lépni.

Az idősebb férfi¹⁾ a külső körülmények állása, helyzete által rendszeren kötve van. Tevékenysége első sorban a megtartásra irányú. Határozott vélemény nyel bír, hite szilárd. Újat már nem teremt, de a létezőt javítani akarja. Törekvése a régi helyreállítás, a restauratio. Szellemi tekintetben jellemvonása a bö I-o se s ég.²⁾ A lélek kutató ereje, az emlékező tehetség jellemzik: főérzéke a szaglás. Pártatlanabb és elismerőbb ítéletében, mint a fiatal ember; a szokások, erkölcsök hatalmát sokkal inkább méltányolja, mint amaz s bár ő is azt akarja, hogy a külső jog a belső visszatükröződése legyen, azokat a belsők kedvéért soha sem áldozza fel. A tulajdon és a magánjogok sérthetlensége a conservatismus egyik alapvonása.

Lelke az indulatoktól menten, folytonos egyensúlyban van; természetes folyamánya ez elvei, jelleme szilárdságának. A mint félni kell, hogy a fiatalt heve el ne ragadja, úgy kell annak ügyelni itt, hogy túlságos türelmessége veszedelmessé ne váljék. Míg a fiatal eszmékért rajong, addig az idősebb a magánviszonyokat kíséri figyelemmel. Az egyiket nagylelkűség, a másikat nemeslelkűség jellemzi. A gyakorlati élet az öregebb természetes tevékenységi köre; az egyes intézményeket senki sem érti át úgy, mint ő. Belső kedélye kívánja a vallási meggyőződést, a melynek szerinte külső alakban is meg kell jelennie. A szabadság fogalma mellett a rend gondolata lép nála előtérbe. Míg a liberalismus az egyénire tekint, addig a conservatismus a fősúlyt az öröklöttre helyezi. A liberális államban az egyének uralkodnak, segítve a nemzetségek által. Itt az uralkodók közt a különbség csekélyebb, az alsóbbaktól az eltérés nagyobb lesz, mint amott. Itt a mértékletesség uralkodik, ott az erény. Fő a létező jogállapot megtartása. A szolgaságot mindkettő gyűlöli. Külpolitikájában legkevésbé szándékozik saját államformáját a többi államokra reáerőszakolni. Minden tartományi, helyi szükséglet iránti tekintet jellemzi.

¹⁾ I. m. 194;-250. 1.

²⁾ Főtulajdonsága Bluntschlinál is a bölcsesség. Karakter 133. 1.

Az öreg ember¹⁾ tapasztalatainak összege szilárd, meggyőződése változhatlan. Ő a feltétlent akarja. Gyűlöli az újításokat; jellege a reactio. Türelmetlenség, zsarnokság itt a helyzet természetes következménye. A kétely vétek, az ellentállás bűn. Korlátoltsága mint az érteni nem akarás jelentkezik. Mint a radicalismus a liberalismus alakjában, úgy jelentkezik gyakran az absolutismus a conservatismus formájában. Szellemének iránya mint ügyesség lép fel; mindenütt művészettel, meggondolással, számítással jár el. Az elvont szabályok, melyeket alkot, adják meg neki az önbizalmat, mely előbb-utóbb romlásba vezet. Mint a gyermek az elvont tudományokat, úgy ő a matematikát kedveli. A lényegét ez is a külső alakban, a formalismusban találja.

Az agg ingerlékeny, érzéki, erőszakos, romboló, de viszont hajlékony, telve mozgékonyssággal, jelleme tehát ép oly vegyülék mutat, mint a gyermeké. A maga helyén kedves, gondoskodó, csak a szabadságot nem tűri. Támasza a létező, a szokásos. Az ily államban a feltétlen engedelmisség követelése fejlődik ki. A radicalismus erőszakosan és fenhéjazóan, az absolutismus hidegen és kegyetlenül készül a tetre. Hit dolgában vagy orthodox, vagy hitetlen, atheista. A politikában nála külsőségek, esetlegesség (születés) az irányadók, de e mellett nagy súlyt fektet a birtokra, a fényre. Mesterséges alapon nyugszik szerinte a főhatalom: az Istenség akaratán; az állam a szerződésen. Az állam egész élete egy személyben központosul, egy erő található csak benne, minden hatalom ettől származik. Ez erő-fogalom képzet is lehet, minő pl. a nép. Az absolutismus főtörekvése az egyéneknek, az intézményeknek a mindenható hatalom alá hajlítása. A diplomatiában az intrigákat keresi.

Az emberiség négy alapiránya az államok alkatában, mint az alkotmány négy általános jelleme nyer kifejezést.

A radicalismus (az elvonás uralma) a bálvány-államot (Idolstaat) hozza létre;

a liberalismus az egyéni (individualistikus) államot;

a conservatismus a fajállamot (Racestaat);

az absolutismus az alakí államot (Formenstaat).

¹⁾I. m. 250-299. L

A jelleg az államfőben nyer kifejezést, a mennyiben az első esetben az uralkodó halvány, a másodikban kiváló egyéniség, a harmadikban egy nemzetség; az utolsó államban végül a főhatalom jogát keletkezéséből származtatja. (326. 1.) Ugyanezeket a fokokat észlelhetjük az emberiség létszakaiban is. (338. 1.)

Inkább a rendszerében előforduló sajátos vonások, mint az analógiák túlzásai miatt sorozható e fejezetbe Planta „Die Wissenschaft des Staates oder die Lehre von dem Lebensorganismus.” (1852.) ez. munkája. Ép úgy, mint a XVIII-dik század néhány írója (Holbach, Volney, sőt maga Quételet¹⁾) az állami életben az anorganikus világ megvalósulását látja ő is, csakhogy ez erőt nem a vonzásban találja, mint amazok, hanem a polaritásban (sarkiságban).²⁾ Az állam különben physikai-szellemi organismus; a társadalmon nyugszik. Ennek őseleme a család. Úgy van ezekből a közület összealkotva, mint a növény teste a sejtekből. A családok egyesítő elve szellemi, a jogelv, és anyagi, a gazdaságielv; de az állam jellegének minőségére befolyással van ezenkívül a nemzetközi elv, vagyis az államnak más államokhoz való viszonya, a vallási elv, annak a legfőbb lényhez való vonatkozása is. (II. 1. 1.)

Minden államban két erő működik. Az egyik az egyéni alanyi elv (fi-sark) és az összességi vagy tárgyi elv (nő-sark.) Mindkettő szükséges. (II. 100.1.) Ezek adják meg az államnak sajátos alakját. Az alanyi államelv a demokráciában lép fel, a tárgyi a despotiában. A kettő közt középhelyet foglal el a monarchia és az arisztokratia. (II. 130.1.) Miként az állati test egyes szervei közt sarki ellentét uralkodik, akként ellentét mutatkozik az államban is a nép és a kormány, az állam és az egyház közt. (II. 137. 1.)

Szól Planta az államlélekről is, melyet ő a tagok állami összetartozóságának tudatában lát; minthogy pedig ez az öntudatnak felel meg, az pedig az embert alkotó elemek összehatásának eredménye, ekként productuma az állam tudata is a társadalmat alkotó elemeknek, még pedig nemcsak az egyesek, hanem társa-

¹⁾ Du Systeme social. 143. 1.

²⁾ E tulajdonság alatt ő a testeknek egymás felé való törekvését (Zusammenstreben) érti. E sajátság kettős alakban lép fel, mint önfentartási (fi-sark) és egyesülési (nő-sark) törekvés. (I. 8. 1.)

dalmi körök tudatainak is. (II. 144. 1.) Az állam souverainitása az egyes önelhatározási képességének felel meg. Azonos ez az egyes nagykorúságával. Az államlélek az államszervezetben testesül meg; functioja az lesz, hogy a korszellemnek alakot adjon, továbbá, hogy ezt az egyes részekbe is szétvézesse. Az a törvényhozás, ez a végrehajtás feladata. (II. 146. 1.)¹⁾

Az igazságszolgáltatás, rendőrség és hadügy azonosítható a kezekkel és lábakkal, de egyúttal az értelemmel is, mint az önfentartás eszközével. Az egyház, mely az állam nőies elvének képviselője,²⁾ hasonlít a tüdőhöz, illetve az érzelmi képességekhez. Az államgazdaság az emésztés és az assimilatio szerveivel azonosítható, továbbá az érzéki észrevevés és behatások orgánumaival, melyek a léleknek a feldolgozásra szolgáló anyagot nyújtják; az állami pénzügyek a gyomrot jelképezik. (II. 147. 1.) Az egyéni, szellemi és anyagi jólét növelésére szolgáló intézmények megfelelnek a szellemi, valamint a physikai termelési erőknek. (Produktivenkräfte. II. 148. 1.) A végrehajtásnak alárendelt szervekre van végül szüksége, melyek azonosak az idegek elágazásával. (II. 162.1.)

Említi Planta az állam betegségeit is (II. 214 L.), midőn azonban ezeket a sarkiság rendellenességébe helyezi, magyarázatot nem ad. A forradalom a betegségben mutatkozó krisisekkel azonos. (II. 234. 1.) Végül kiemeli, hogy általános apathia, ellankadás is vehet erőt az államon. (II. 239. 1.)

III. FEJEZET.

Tudományos alapokon nyugvó elméletek.

1. §. A felfogás alap gondolata.

Szemben az előbbi fejezetben jellemzett túlzásokkal, e század közepétől egy szabadabb alapokon nyugvó tan indul meg a társadalom organikus felfogása tekintetében. A gondolatot először H. Spencer fejtette ki „Social Statics” (1851.) cz. művében,

¹⁾ Hasonlítanak ezek a képzetekhez. (II. 147. 1.)

²⁾ V. ö. Bluntschli tanát e mű 217. lapján.

majd kibővítette ez eszmét az 1860-iki „Westminster Review” januári számában; részletezve és rendszerbe foglalva azonban e tan a német írók által lelt, kiköt csakhamar követett Spencer nagy philosophiai munkájával „a sociologia főelveiről”. (1876.) Visszhangra talált az eszme csaknem minden nemzet íróinál; látjuk ezt megjelenni a francia bölcseleőknl, feltűnik ez az amerikai szerzőknél, az olasz íróknál; jelentkezik e tan hazánkban is.

Az elmélet a positiv bölcseleten, különösen annak rendszerén nyugszik. Keletkezésére legnagyobb befolyással a physiologia terén e század harminczas éveiben Schleiden és Schwann, továbbá Joh. Müller által elért eredmények voltak, de hatással volt a tanra Darwin is „A fajok eredetéről” (1858.) szóló korszakot alkotó munkájával.

Ez újabb felfogás már nem az emberrel hasonlítja össze a társadalmat, hanem egyáltalán az élő lényvel, az organismussal. A szerves lények bizonyos különös vonásokat mutatnak, melyek őket az anorganikus testektől elkülönítik, elválasztják: e jellemző tulajdonságok, e felfogás szerint, a társadalmakban szintén felfedezhetők. Miként továbbá az organikus világban sajátos törvények uralkodnak, keresi e tan ezeket az emberi egyesülésekben is; s a mint végül az élő lények tökéletesedésével más és más jellemző körülmények lépnek előtérbe, felfedezni véli ezeket e rendszer a társadalmak fejlődési menetében.

A társadalom, mint organismus, ezenkívül a szellemi élet jelenségeit is mutatja, mint az élő lény, képzetekkel, érzéssel és akarattal bír; a fejlődés magasabb fokán öntudata is van. Az egyéni lélektan mellett tehát társadalmi lélektanról is szólhatunk. A szervezett közület, különösen pedig az állam, ennél fogva a jogtudományban mint személy szerepelhet.

A társadalom, az állam tehát ép oly organikus alakulat, ez írók szerint, mint a többi élő lény, s ha azok még más. a szerves világban fel nem lelhető jelenségeket tüntetnek fel, folyománya ez azon magasabb fejlettségi foknak, melyet a társadalom az egyedi organismusokkal szemben felmutat, s melynélfogva az mint a szervességet felülhaladó (hyperorganikus) képződmény jelentkezik.

Mi e felfogáshoz csatlakozó írókat nemzetek szerint, időrendbe csoportosítva tárgyaljuk.

2. §. Német írók.

Ezek között első helyen a curlandi nemzetiségű P. v. Lilienfeldet említhetjük.¹⁾ Fő műve a „Gedanken über die Socialwissenschaft der Zukunft” (Mitau. 1873-1881.),²⁾ a melyben szerző rendkívül hosszadalmasán, természettani művekből vett idézetekkel bőven megrakva, rendszertelenül adja elő elméletét. Kivonatban ismerteti tanát a „Pathologie sociale” (1896.) című munkájában s védi végül szerves felfogását a „L'institut international de socio-

¹⁾ A. H. Post munkáiban befejezett rendszer nincs. A nyújtott bölcseleti áttekintés csak bevezetés gyanánt szerepel rendkívül becses összehasonlító jogi munkáihoz. A társadalom tüneményeiben is a mechanikai erők érvényesülését látja (Einleitung in die Naturwissenschaft des Rechts. 1872. 3. 1.), a melyeket azonban nyilvánulásaikban szellemi folyamatok kísérik. A mindenségben, a részeiktől eltérő tulajdonságokat feltüntető összességeket, egyedeknek (kosmische Individuen) tekintve, a telluris individuumok keretén belül a földi (anorganikus) egyedekkel (jegecsekkel.) szemben, a napi (solarische) lények körében a *physiologiai* és *faji szervezeteket* (Gattungsorganismen) választja külön, mely utóbbiak mint magasabb alakulatok az élettani egyedek felett állanak. Ezek közé az állati családot, csoportot, csordát és állatot, az emberi családokat, nemzetiségeket, törzseket, népeket, államokat, egyházakat és társulatokat sorozza. (4. 1.) Az egyedek ez alakulatok kebelében mint céljainak szolgáló szervek jelentkeznek. Némelyek az összeség táplálkozását eszközlik, mások az agyat alkotják, az egésznek vezetését végzik. A kormány keletkezése a népben és az agy kifejlődése az élő lényben azonos folyamat. (11.1.) Az egyedek családokká, ezek nemzetekké akként válnak, mint az egysejtűek (monerek, amocbák), magasabb *physiologiai* egyedekké. (13. 1.) A csillagrendszereknek szétválása, a nemzés folyamata az élő lényeknél, a kivándorlás a faji organismusoknál, szerinte, alighanem azonos folyamatra vezethetők vissza. (14. 1.) Az emberi társadalom anatómiájáról szólva, futólagosan egyes társas köröket említ fel. (6. és 15. 1.) Kiemeli végül a társadalmi tagok között folyó küzdelmet, ennek rendezését, a munka megosztást szabályozó szokás, később államszokás, j o g által. (19. 1.) Az alkalmazkodó és öröklés jelenségei, szerinte, a faji organismus tekintetében is előfordulnak. (75. és köv. 1.) V. ö. Bausteine für eine allgemeine Rechtswissenschaft auf vergleichender ethnologischer Basis. I. 1880. 33-40. 1.

²⁾ Az öt kötet tartalma a következő: I. (1873.) Az emberi társadalom, mint valódi szerves lény. II. (1875.) Társadalmi törvények. III. (1877.) Társadalmi psycho-physika. IV. (1880.) Társadalmi élettan. V. (1881.) A vallás a reális fejlődéstani társadalomtudomány szempontjából. Természetes theologia kísérlete. – Spencer sociologiai műveit Lilienfeld állítólag (Path. soc. VII. 1.) e munkája megírásakor még nem ismerte.

logic” évkönyveiben (1896-1898.), valamint „Die organische Methode” (1898.) című röpiratában.¹⁾

A társadalom,²⁾ szerinte, nem elvont fogalom, hanem reális képződmény (L 26. 1.); valódi, a mennyiben a benne mutatkozó szellemerők (szabadság)⁴⁾ észlelhető, külső jelenségekben (mozgásban) megtestesülve itt valóságos létet, realitást nyernek. (I. 29, 30. 1.).⁵⁾

A társadalom szerves egész.⁶⁾ Az analógia az élő lényekkel annyiban van meg, a mennyiben a- szaporodás, különválás (kivándorlás, gyarmat-alapítás) functioi mindkettőben feltalálhatók. (I. 152. 1.) A növekvés, mely az élőlényeknél a sejtek szaporodásában áll, azonos a lakosság gyarapodásával; a kettő kifejlése (Aufblühen), virágzása és elvirágzása közt (I. 153.1.) szintén hasonlatosság van.

A közület halála, mint az élő lényé, a részek szétbomlásával jár, csakhogy ott a tagok nagyobb önállóságánál fogva nem

¹⁾ Lilienfeld philosophiájában monistikus álláspontra helyezkedik, a mennyiben azt tartja, hogy a társadalmi erők csak hatványozásai a physikai erőknek: ezeket is vissza lehet a mozgásra vezetni. (II. 52. és köv. L, III. 98. és köv. 1.) A társadalmi jelenségeknél mindamelllett bizonyos szellemi aethert tétel fel, melyet a fénynyel, mint a physikai jelenségek szülő anyjával, helyez párhuzamba (II. 45. L, V. 406.1.); azt azonban, hogy e tünemény a physikai anyaggal minő viszonyban van, nem mondja.

²⁾ Annak közelebbi meghatározásába, hogy társadalom alatt mit ért, nem bocsátkozik. E fogalom azonos nála általában az államokkal, önálló törzsekkel és más csoportokkal. Az emberiség maga is valódi reális egész. (IV. XVIII. 1.) Az emberi társadalom együtt támad az emberrel.

³⁾ A társadalom azonban nem feltétlenül szerves test, a mennyiben érzékeink által nem észlelhető, hanem inkább szerves rendszer. (L 149. 1.)

⁴⁾ Az a körülmény, hogy ez alakulatban a szabadság, értelem és cél-szerűség érvényesülnek, szemben a természetben uralkodó szükség- és ok-szerűséggel, a képződmény fejlettebb voltáról tesz tanúságot. (L 38. 1.)

⁵⁾ A mechanikai kapcsolat hiánya a társadalom valódiságával szemben nem képez ellenvetést. (I. 194. 1.) Kezdetleges fokon, ép úgy mint az állati csoportoknál, a physikai vonatkozások uralkodnak, melyeket később azonban szellemi érintkezési módok váltanak fel. A kapcsolat physikai közvetítője különben itt a vérközösség, másrészt az a körülmény, hogy a szükségletek kielégítéséhez anyag szükséges. (I. 199. 1.)

⁶⁾ Jellemző vonásai: 1. az egység, 2. czélszerűség, 3. életfolyam, 4. a részek különzkülése, 5. tőkésítési képesség. E tulajdonságok a társadalomban hatványozott mértékben találhatók fel. (I. 57. és köv. 1.)

következik be az egyedek megsemmisülése. A hódítás gyakran azonosítható a kereszteződéssel: ezáltal egy új társadalom támad;¹⁾ v, öt minél fejlettebb a társadalom, ez újjászületése annál könnyebben következhetik be. (L 164. 1.) A társadalomban a jelenségek egymásmellettsége-, egymásutánisága- és egymásfelettségének megegyezését látjuk, ép úgy mint a fizikai világban. (II. 85. 1.) A systematikus egymásután itt is azonos a phylogenetikussal és biontikussal (II. 102. 1.); áll tehát itt is a törvény, hogy minden társadalmi csoport vagy csirájában bírja vagy kifejlésében tünteti fel mind azokat a fokokat, a melyeket az emberiség története az egymásutánban tanúsít, illetve az egymásmellettségben felmutat. (II. 121. 1.) A betegségek, a melyek iránt ez bonyolult alkatánál fogva még nagyobb fogékonysággal bír mint az élő lények, a társadalomban is parasitismus folytán támadnak s itt is úgy a külső, mint a belső élődség előfordul. (I. 167. 1.)

Az analogia még tovább is követhető.

Fejlődésében a szerves világ a jelenségek három csoportját tünteti fel. Látjuk itt a *physiologiai* tünetenyeket, melyek a táplálkozás folyamatait mutatják, a *morphologiaikat*, melyek a lény külső és belső alkatát testesítik meg, s végül az *individualisáló* erőket, melyek az egyes lényeket mint individuumokat, személyiségeket, szerves egységeket különítik el a külvilágtól. (I. 81. 1.) E jelenségek a társadalomban is feltalálhatók. A socialis élet gazdasági oldala a javak és szolgáltatások termelésében, ezek kicserélésében és fogyasztásában áll. Jogi berendezését tekintve a társadalom a szokásokon, erkölcsökön s pozitív törvényeken nyugvó, ezek által meghatározott formákban jelentkező szerves egésznek képez. (I. 83. 1.) A politika körében a közösség törekvése a hatalomra, uralomra irányul, szerves egység létesítése céljából. A társadalom a termelés segélyével a külvilágból táplálkozik; a megszerzett táplálék tulajdon. A jog azonos a sejtek elhatároló tevékenységével, a jogot megvalósító szervek az idegrendszerrel. (Path. soc. 144. 1.) A részek alárendeltségének, hierarchiájának, a hatalomnak és a szabadság-

¹⁾ Az itt magasabb rendű folyamat, hogy a vegyülés nem csupán nemi érintkezés által történhetik. (I. 162. 1.)

nak tana a szerves lények közt az egyedtanak (állattan, növénytan, embertan) felel meg. (I. 87. 1.)¹⁾

A társadalom összalkotását vizsgálva, látjuk, hogy ez is sejteknek összessége. (I. 79. 178. 1.; II., III-XI. 1.; Path. soc. 4. 1.)²⁾ De a sejtek itt mind idegsejtek,³⁾ sejt az egyén. (II. 461. 1.)⁴⁾ A társadalmi lét a sejtek idegrendszereinek harmonikus vibrációján nyugszik (I. 184. L.); a kölcsönhatást azonban itt is külső eszközök közvetítik. (Path. soc. 5. 1.)⁵⁾ A társadalomban határozatlan utakon haladó idegvisszahatással (reflexes iridirectes) találkozunk. A beidegzés psycho-physikai úton megy végbe; mind a mellett életfolyamataiból a physikai munka sem hiányzik: ilyen a javak széthordása, mi a vérkeringésnek felel meg. (Path. soc. 6. 1.) Tér és idő jelentőséggel itt nem bírnak (I. 232. L.); nyelv alakjában a gondolat, ép úgy mint a fény₇ végtelen időt és teret haladhat át. (I. 291. 1.) Miként az egyes egyén idegrendszerében nem egy akarat mutatkozik, hanem az a különböző többé-kevésbé tudatos visszahatások

¹⁾ Lilienfeld a társadalmi physiologián, morphologián és tektologián kívül azután feltételezi a társadalomra nézve azokat a tudományokat is, a melyeket a szervetlen természet tekintetében megkülönböztetni szoktak. Nála a társadalmi számtan a statistika; a társadalmi physika a physikai földrajz, valamint a természetnek a közületre gyakorolt behatását tárgyzó tanok; társadalmi vegytan lesz a társadalomban a gondolatok és érzelmek tekintetében végbemenő egyesülési és szétválasztási folyamatok leírása, a melyek alapján az államban is erjedési központokat különböztethetünk meg. (III. 66. 1.) A társadalmi psycho-physika a társadalom lélektanával foglalkozik; ez a physiologiának kiegészítő része. (III. 92. 1.)

²⁾ Itt nincs idegrendszer nélküli sejt. (III. 152. 1.) – Barth (i. m. 130. 1.) Lilienfeld felfogását olyannak mondja, mintha ő az emberi társadalmat rendszerré (az egyes emberré) egyesített idegsejtek összegének tartaná. Valószínűbb, hogy Lilienfeld az egész embert tekintetbe veszi, s idegsejtnak azt csak érző jellege miatt nevezi.

³⁾ Az egyéni idegrendszer a sejtmag jelentőségével bír. (III. 88. 1.)

⁴⁾ Másutt (II. 196. 1.) a családot említi a sejtnak megfelelő alakulatként, s egyúttal kiemeli, hogy abban a férfi és nő közti különbség fejlődés jele a nem nélküli sejttel szemben. (II. 169. 1.) Az egyes egyszersmind a társadalom embriója, s így átfutja mindazokat a szakokat, melyen az emberiség eddigelét átment. (II. 251. 1.) Egyes phasisok a fejlődés közben átugortnak, megcseréltetnek. (II. 257. 1.)

⁵⁾ A személyek közt végbemenő kölcsönhatás egy szellemi aether teremtményének felel meg. (I. 282 1.) Vannak egyének, kik ez ideális elemet kisugározzák, vannak, kik absorbeálják, míg mások azt visszaverik. (I. 287. 1.)

(Reflexe) útján kölcsönösen egymásra ható akaratok egész sorának eredménye, akként egyesülnek a társadalomban is az egyének akaratai s képeznek egységet. Itt minden egyed egy külön idegdúc, melytől a gondolatok, érzések visszaverődnek. (I. 186. 1.)

A rész, az egyes felett a társadalomban ugyanazon törvények uralkodnak, mint a mely alatt a sejtek az organismusban állanak; a létérti küzdés, a kiválasztás tünetényei reájok is alkalmazást nyernek. (II. 286. 1.) A harc itt a sejtközi anyag segítségével folyik, s mint verseny lép fel (II. 98. 1., III. 185. 1; Path. soc. 8. 1.); a küzdelem tehát psycho-physikai értelemben veendő. Az erősebb győzelme is ily jellegű. (II. 253. L, IV. 196. 1.) A gazdasági téren e törekvés a concurrentia, a jog körében jogszerzés, politikai téren hatalomszerzés alakjában jelenik meg. (II. 277z8. 1.) Az elfoglalt helyre nézve első sorban az öröklés az irányadó, befolyással van azonkívül erre a többiek kölcsönhatása is. (III. 197.1.) Fokozottabb mértékben mint az élő lényeknél érvényesül a társadalomban az alkalmazkodás jelensége; ez itt tevőleges és szenvedőleges lehet.¹⁾ A munkamegosztás megfelel az „eltérő alkalmazkodás törvényének.” (II. 106. 1.) A társadalmi idegrendszer és a sejtközi anyag közt a szilárd érintkezésre a támpontot a tulajdon adja meg. Alapja lesz ez az alkalmazkodásnak, minthogy ehhez a környező anyag folytonossága szükséges. (IV. 153. 1.)

A társadalom tagoltsága rendek, osztályok és testületekbe azonos a sejtek és szövetek beosztásával.²⁾ A szövet, mint szerv, megfelel a gazdasági vállalatnak. (IV. 66. 1.) Az egyén a munkamegosztás alapján (II. 322. 1.) ép úgy különzkül, mint a sejtközi anyag (IV. 61. L.); ez által a társadalomban új rétegek alakulnak; új uralkodóház, új vallás, új tudomány támad. (II. 323. 1.) Az egyed-, illetve családból, törzs, nép, faj lesz. A haladás fokai, megfelelően az organikus fejlődésnek, a következők: 1. az egyed, a sejt; 2. a család, a szerv; 3. a nemzettség, a metamer; 4. a

¹⁾ A mi a nyers anyagot illeti, ezek egyenes feldolgozását közvetlen, további átalakítását közvetett alkalmazkodásnak nevezhetjük. (IV. 134. 1.) Cumulativ alkalmazkodás lesz a tőke (IV. 148. 1.); folytatása ez az idegrendszer energiája tőkésítésének. (Path. soc. 14. 1.)

²⁾ Mivel a társadalomban az összekötő kapocs részben a leszármazás, másodsorban pedig az idegvisszahatás, itt felbőrről, csontokról, izmokról szólni nem lehet. (II. 96. és 323. 1.)

törzs, az antimerr; 5. a nép, a személy; 6. a faj, a cormus (törzs); 7. az emberiség. (II. 173. I.)

A társadalomban a sejteken kívül sejtközi anyag is van, mely itt úgy jelentkezik, miní az idegrendszer projectiója. (Path, soc. 101. I.) Legtágabb értelemben a termelt és elhasznált anyagok tartoznak ide. (I. 178. I.)¹⁾ Sejtközi anyag eleinte a nyers természet, majd hatványozódik ez a munka által, egyúttal különzékül (II. 98. I.; Path. soc. 8. I.); visszintegrálódása a pénz segítségével történik. (IV. 58., 59. I.)

Az emberi társadalom élettani tevékenysége²⁾ a létérti harcra s a környező közületekhez való alkalmazkodásra vezethető vissza. Amaz az idegelemek egymásmellettiségéből, emez ezeknek a sejtközi anyaghoz való viszonyából folyik. (IV. 470. I.) A táplálkozás feladata mindkettőnél a szervek fentartása és fesz-erők létrehozása. (IV. 9. I.) E folyamat akként megy végbe, hogy a protoplasma, a közületben az assimilálandó tárgy vagy egyén, eredeti jellegétől megfosztatik, s a táplálkozó anyagával azonossá tétetik. (IV. 11. I.)³⁾ A sejteknek és szerveknek a sejtközi anyag létrehozásában kifejtett tevékenysége megfelel a javak termelésének. E folyamat mindkét szervezetben közvetlen lehet, mely esetben a társadalomban személyi javak, az egyedben sejtek és szövetek termékeiről, ezek fejlesztéséről, átalakításáról szólunk, de lehet az másrésről közvetett, mely esetben használati értékkel, a sejtközi anyagban fixírozódó munkával, tőkével állunk szemközt. E tőke álló vagy forgó s megfelel az egyed ökonomiában az állandó és a váltakozó anyagok (Wechselstoffe, Verbrauchsstoffe) közti megkülömböztetésnek (III. 268. L.); amazok mint védő szervek, ezek mint tartalékanyagok lépnek fel. (IV. 151z2. I.) Az első csoportba tehát a csontok és izmok, a másodikba a vérrel együtt az edényrendszerben cirkáló sejtközi anyagok sorozhatók.

A javak forgalma azonos a physiologiai anyagcserével. (Path, soc. 71. I.) A termeivények elosztásának törvényei is megegyez-

¹⁾ Ide sorozza a törvényeket, sőt az eszméket is, legalább a Tylor által „survival”-nak nevezett eszmemaradványokat. (II. 138. I.)

²⁾ A sejt és a sejtközi anyag kölcsönhatása a társadalmi élettan, a mai elnevezés szerint nem z e t g a z a s á g t a n (III. 185. I.)

³⁾ Az emészthetlenség mindkettőnél méreg. (IV. 13. I.)

nek mindkét alakulatban; míg azonban az egyedben ez egyszerű folyamat, a társadalomnál a cserében a reflex, közvetetté válik, (II. 77. 1.) minek következménye, hogy itt a pénz, egy kiegyenlítő elem, közös mérő lép fel. (IV. 48. 1.) Megfelel ennek némi részben a vér (Path. soc. 102. 1.),¹⁾ s bár ez avval szemben tökéletlen, képződése mindamelllett magasabb fejlődési fokot jelenni, amennyiben magasabb fokú szükségletek kielégítésére szolgál. (III. 284. 1.) Az agysejtek működési jelentőségüknek megfelelőleg több vérmenyiséget igényelnek, mint a többi részek, mint a hogy a társadalomban is az egyház, az akadémiák, a magasabb tanítói intézetek, kormányzervek, hadseregek igénylik a legkiadóbb és fejlettebb társadalmi javakat. (III. 281. 1.)²⁾

A használati értékek fogyasztása az egyén által ép olyan, mint a sejtközi anyag felszívása.³⁾ Csak a közvetítés útja más az egyiknél, mint a másiknál. (IV. 212. 1.) A tápelvonás eredménye itt is az egyenlőtlenség (Discorrelation); az eredetileg koordinált sejtből izgatás és megfelelő tevékenység hijján subordinált sejt lesz. (Path. soc. 171. 1.) Erősebb a társadalomban az, ki tőkével bír, ennek felszívási képessége szolgálati viszonyt létesít. (IV. 222. 1.) A gyengébbek fogyasztása csökken először, mint a hogy az éhínséget is az alsóbb osztályok érzik meg leginkább. (IV. 225. 1.)

A secretionnak a társadalomban megfelel a hulladékok kissejtezése (IV. 243. L.); de az egyén kiküszöbölése szintén mint gyüledékkiválasztás jelentkezik. (Path. soc. 206. 1.)

Ha az idegrendszer befolyását a sejtek táplálkozására nézzük, azt látjuk, hogy azon idegelemek, melyek a használati értékek létrehozásával foglalkoznak (mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi vállalatok, társaságok és egyesületek), a hasonszenvi idegrendszernek felelnek meg, mint a mely az összes mechanikai és tudatnélküli életfolyamatokat irányítja, míg a magasabb társadalmi életet

¹⁾ V. ö. H. Spencer: Social Organism. Westminster Review. Vol. XVII. 1860. 111. 1.

²⁾ V. ö. Spencer i. m. 109. 1.

³⁾ Minthogy a társadalom csupán idegsejtből áll, a fogyasztás eredménye az i d e g e r ő felhalmozódása lesz (IV. 242. 1.); az ekként szerzett tehetőségek azután átöröklődnek. (IV. 245-248. L.) Kapcsolatos evvel a sejtközi anyag, a vagyon, öröklése a társadalomban. Magasabb fejlődési fok csakis ez intézmény fentartása mellett jöhet létre. (IV. 258. 1.)

vezető intézetek (egyház, akadémiák) azonosak a központi idegrendszerrel. (IV. 37. J.) Bizonyos idegizgatások, képzetek az élő, mint a társadalmi testben sajálszem táplálkozási működéseket indítanak meg (IV. 79. L.); e processusok lefolyását követhetjük a társadalomban, az egyénben azonban nem. (IV. 40. 1.)

Az élettani izgató és gallo meclmismusok úgy az élőlényeknél, mint a társadalomban szintén feltalálhatók. (IV. 102., 436. 1.) Mint készítő tényező az egyéni érdek lép fel; gátlóként a vezető személyek tevékenysége, a kötelességérzet jelentkezik. (IV. 105. 1.) Izgató és csillapító szerek gyanánt reformok, indítványok szerepelnek. A hierarchia, mely a vegetális idegdúcok között van, itt a munkás és a vállalkozó közti viszonyban mutatkozik. (IV. 127. 1.)

A szellemi élet tényezőiként a lelki képességek, az érzés, akarat és gondolkodás jelentkeznek; a társadalomban is eszmék, gondolatok lépnek fel, melyek az embereket ellenállhatatlanul megragadják, a társadalmat cselekvésre készítetik. (Path. soc. 224., 316. 1.) E functiók az egyénben localisálódnak. A társadalomban az érzés, akarat és gondolkodás nincs annyira szervekhez kötve mint ott, de azért itt is vannak egyének, kik passive, vannak kik active viselkednek, s olyanok, kik contemplativ életet folytatnak. A családban a nő érez, a férfi akar, együtt gondolkodnak. Az államban az érző egyének a klastromokban láthatók, a tevékenyek képezik a hadsereget; az értelem a tudomány, illetve a bölcselők által alkottatik. (III. 94. 1.)

A társadalom nagyobb tőkésítési képességéből folyik, hogy csekélyebb psycho-physikai okok nagyobb hatást hoznak létre. (III. 156. 1.) Jelentőséggel itt is az idegrendszer tónusa bír, mely mint figyelem, vagy mint gátló momentum szerepel. (III. 162. 1.) Megvan ugyan, de módosulást szenved a közületben, az „elkülönített” vezetés törvénye, vagyis azon jelenség, hogy minden idegszál különvált s speciális idegtevékenységet közvetít. Az egyes idegvisszahajlások (reflexek) élesebb és biztosabb elhatárolása felel meg a közületben e törvénynek. (III. 165. 1.) A vezetés helyettesítése egyébiránt a társadalomban is előfordul. (III. 170. 1.) Rokonjelenség ezzel az alkotmány-átvétel, egy „mimicry”-féle tünevény. (III. 172. 1.) Sejtközi anyagok a nép-psychológiában a szellemi közlekedés eszközei lesznek: egyik nyilvánulásában, az

ethikában pedig mint intercellularis anyag az összes vallási, philosophiai, tudományos munkák jelentkeznek. (111. 086. 1.)¹⁾

Részletesen foglalkozik Lilienfeld a társadalom kórtanával is. A növények és állatok alakjában mutatkozó rendellenességek megfelelnek, szerinte, a jogrend betegségeinek, míg a physiologiai szabálytalanságok a gazdasági bajokkal párhuzamosak.²⁾ A beteges termelési és fogyasztási folyamatok ép olyanok, mint a kiválasztási processus bajai, a javak szétosztásában mutatkozó kóros állapotok pedig mint a szétvegyítési betegségek (Entmischungskrankheiten. III. 400 1.).

A pathologikus fejlődésnek alapját szintén az egyes képezi, (III. 401., IV. 240.; 1. Path. soc. 21. 1.),³⁾ minden beteges alakulat, Virchow szerint, egészségesre vezethető vissza, melynek működése azonban nem a kellő helyen, kellő időben, vagy kellő fokban történik. (III. 402., IV. 281. 1.) Minden heterologia tehát he ter otopia, heterochromia⁴⁾ vagy heterometria. Ugyanez áll a társadalom tekintetében is: betegséget képez itt is a hadseregben támadó politikai egyesület, mint nem helyén való; az időszerűtlen választási gyűlés; rendek, osztályok túltengése. A bűn túlhajtott erény lehet (III. 415. L.), mint az érzelem, a szenvedély is csak fokban különbözik a bűnös hajlamoktól. (III. 417. L.) Hyperplastikus folyamat lesz a társadalomban egy rend számbeli növekvése; hetroplastikus (új képződmény), ha egy osztály rendeltetésétől elidegenedik, harci osztály elsatnyul; heterolog változás, ha egyik rend (munkások) a másik (tőkésék) tevékenységébe avatkozik (III. 405. 1.); ugyanilyen a kötelesség nem teljesítése

¹⁾ Munkája utolsó kötetében az egyházat vizsgálja mint valódi organismust. (V. 1-65. 1.) Itt az igét és szentségeket sejtközi anyagnak tekinti (68. L.); a megváltás tényét élettani folyamatnak mondja (130. 1.); a dogmatikában vallási alaktant lát (178. 1.), az egységesítést pedig egy világlélemben találja. (208. 1.) Szól végül vallási kórtanról is. (473. és köv. 1.)

²⁾ Minthogy a társadalom idegsejtek összege, e bajok idegbajoknak felelnek meg, s a beteg közigazdaság a dementiának, a kóros jogállapot a deliriumnak, a rendellenes politika a paralysisnek felel meg.

³⁾ Ez állapot az egyednél, mint örültség lép fel. (III. 411. 1.; Patb. soc. 55. 1.) Minden haszon nélküli, erkölcstelen, jogtalan tett, minden vétség és bűn örültségnek a folyománya.

⁴⁾ Ebből folyik, hogy bizonyos tulajdonságot feltüntetve, egy magasabb rendű organismus beteg, míg e jelenség egy alsóbbrendűnél normális. (III. 451.1.)

is. (IV. 115. 1.) A társadalom, mint az élőlényeknél mutatkozó összes patológikus jelenségek oka az izgalom hiánya, vagy a túlzatottság. A támadt baj az izgalom nagyságától, a többi tagok fogékonyságától függ. (III. 123. 1.) A túltermelés, mint a produkció hiánya az ösztönző, valamint a gátló mechanizmusok betegségének folyamánya. (IV. 285. 1.) Gazdasági téren a „túlérzékenység”, (reizbare Schwäfe), mely megszünteti az együttes erő kifejtést, mint merész, nem reális vállalat jelentkezik; jogi téren ez ököljog lesz; a politika terén a rögtönös változásban, pl. francia forradalom eseményeiben mutatkozik e kóros állapot. (III. 414. 1.) A betegségek keletkezését tekintve, két esetet különböztethetünk meg. Először azt, midőn idegen elemek hozzák létre a szétbontást, másodsor azon esetet, midőn ezek nélkül létesül a kór. Az élősdiek alsóbbrendű lényekként jelentkeznek, s zavart akként idéznek elő, hogy a sejtközi anyagot a test sejtjeitől elvonják.¹⁾ Feltalálhatók a társadalomban az *activ* (gyuladás) és *passiv* patológikus folyamatok; megvannak ott az *api* és *ia*, a részek fejlettségének, a *nekrobiosis* az elhalás, az *atrophia* és az *atonia*, az elernyedés jelenségei. (III. 431. 1.) Mint a hogy a betegségek az élőlényeknél egyes rétegekhez fűződnek, így mutatkoznak a társadalomban is egyes rendeknél, osztályoknál. (III. 434.1.)²⁾ A gyógyítás³⁾ részint az izgató, részint a gátló mechanizmusra való hatás, klimatikus, diätetikus kúrák útján történik; (IV. 106. 1.); amaz idegen anyagok (gyarmatarúk, fényüzési cikkek)

¹⁾ A „Pathologie Social”-ban Lillierfeld főként a parazitákat emeli ki, mint a társadalmi betegségek okozóit; mondja, hogy ily állapot rendszeren bevándorlás következtében támad, de előáll mindannyiszor, mihelyt egy osztály a többiek rovására cl. (45. és köv. 1.)

²⁾ Maga az emberiség fejlődése és visszafejlődése is ily rétegszerűen történik. Téveszmék népeknél is előjönnek. (III. 436. 1.) Ilyenek vallási téren a fanatizmus, boszorkányperek, iriquestio; szellemi téren helytelen rendszerek, szórászhasogatás; az ethika körében askesis, élvvágy; az aesthetika terén külsőségekre irányuló művészet, egészségtelen irodalom; politikai téren pártszellem, szabadságtéveszme, zsarnokság; jogi téren perlekedés! vágy, szigorú büntetések: gazdasági téren helytelen pénzügyi-, gyarmat-politika, communismus. (III. 437. 1.)

³⁾ Az egészséges állapot és fejlődés meghatározása nagyon hiányos. Csak a conservatív és liberális elemek helyes aránya emeltetik ki (Path. soc. 204. L.), a mely ez esetben a tartós és a fejlődési sejtek (Dauer- und Bildungszellen) rendes viszonyának felelne meg.

bevezetése a bevándorlás megkönnyítése által eszközöltetik (Path, soc. 231. L.); emez a productió megváltoztatása által. (IV. 107.1.) Izgató, mint mérséklő befolyással bírhat a pénz; ily hálással lehel a szórakoztatás, a háború is. (Path. soc. 233. és 239. 1.) Gyógyításra irányul a nevelés, az erkölcs, a hit. A büntetés, az ethikai megtorlás jelentősége abban áll, hogy az, mi az egyrnásfelettiben elérhető nem volt, az egymásutániban éressék el. (III. 459. 1.) Az orvoslás nagyrészt a kormánytól indul ki. (Path. soc. 108., 291.1.)

Eltekintve a „Tübingerische Zeitschrift”-ben megjelent kisebb értekezéseitől,¹⁾ A. Schaffte organikus teoriát tartalmazó munkája a „Bau und Leben des socialen Körpers”. (1875-1878.)²⁾ A szerves felfogás mindjárt a czirnfeliratból szembe tűnik, a meny nyiben a mű mint a társadalom „anatómiája, physiologiája és psychologiája” jelentkezik.³⁾

Társadalom alatt az összes népeletet, illetve a népek életét érti; s azt, mint Comte, ő is két szempontból vizsgálja, először, mint nyugvó alakulatot, a melyben a társadalmi intézmények alak-, élet- és lélektanát különbözteti meg, – azután mint fejlődő szervezetet. Kiemeli, hogy a társadalom úgy a tagok függéséi, mint azok kölcsönhatását, szellemi életét, fejlődését, valamint a közületben jelentkező változó egyensúlyállapotokat nézve, a lét legmagasabb fókái képezi. Felöleli ez az összes organikus és anorganikus világot, s mint egyetemesség (Universalität) a legmagasabb szellemi integratiót képviseli. (I. 8-15. 1.)

¹⁾ „Concurrrenz der Organe des Saatslebens.” Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft, Bd. XVIII. 1862. 520. és köv. 1., Bd. XX. 1864 139. és köv. 1.; „Güter der Darstellung und Mittheilung.” Bd. XXIX. 1873. 1. és köv. 1.

²⁾ A könyv 1896-ban második kiadásban is megjelent. A főkülömbőség a két mű között az, hogy míg az első kiadás czimfelirataiban mindenütt utal az analógiára, a második e tekintetben sokkal tartózkodóbb. Ott még az állati és növényi anatómiát és physiológiát részletesen tárgyalja (I. 31. és köv. z.J, sőt közvetlen párhuzamot is von az élőlény és a társadalom között, második kiadásból mindezt már kihagyta. Pótolva lett viszont a fejlődéstan Espinas „Állati társadalmainak” (1878.) kivonatával. Más különbség a két műben nem igen van. – V. ö. Cs. M. „Társadalomtudomány” (1883.) ez. művét, a mely tulajdonkép Schaffle munkájának fordítása.

³⁾ Encyclopädischer Entwurf einer realen Anatomie, Physiologie und Psychologie der menschlichen Gesellschaft, mit besonderer Rücksicht auf die Volkswirtschaft als socialen Stoffwechsel. – A második kiadás címe sokkal egyszerűbb: I. Th. Allgemeine Sociologie. II. Th. Spezielle Sonologie.

Szerkezetét tekintve, a társadalom első egysége a család;¹⁾ részei annak még a társadalmi „szövetek” és „szervek”. Ez alukulatok, mint személy- és vagyonösszességek lépnek fel. Társadalmi sejtek ezek, illetve azok egyesülései. (L 18. 1.) Valamint azután az élőlényben a sejteken kívül sejtközi anyagot is észlelhetünk, akként találjuk fel az ennek megfelelő materialis javakat a társadalomban, s miként a népvagyon első sorban a közös életcélra irányuló együttműködést közvetíti, de e mellett mint a családok és személyek házi vagyona is jelentkezik közvetlenül ezeknek szolgálva, akként szerepel az intercellularis képződménnyel rokon „sejtenbelőli” anyag is az egyedi szervezetben a sejt kiegészítő eleme gyanánt. (L 20. 1.)

A család a szövetsajt minden tulajdonságaival bír. Mint a nemzedékek sorozata és a foglalkozás folytatásában segédkezők (Berufspersonen) összege jelentkezik, a javak megfelelő mennyiségével (családi vagyonnal.) bírva. Ép úgy mint a szövetsajt, ő is vegetatív elem, olyan, mely úgy a táplálást, mint a szaporítást végzi. A társadalomban a fizikai propagation kívül feladata a szellemi nevelés is. (L 20., 21., 66., 73. 1.) A házi vagyon mint sejt en belő li (intercellularis) anyag, a családtagok társadalmi állásának alapját képezi, annak fentartására szolgál. (I. 69. 1.)²⁾

A családból keletkeznek az első „társadalmi alapszövetek,” a természetes kötő szö v e t e k, minők a rokonsági kapcsolatok, törzsi, nép-, fajközösségek. De ugyancsak kötőszöveteket alkotnak, szerinte, a szellemi kapcsolatok által egybefűzött egyének, az osztályok, pártok, iskolák is. (1.21.1.) F e d ő szö v e t e k (Epidermal-mid Epithelialgewebe) lesznek a társadalomban a védő intézmények; e d é n y szö v e t e k (Gefässgewebe) a szerzési és jövedelmi szervezetek (L. 58. 1.); míg az i z o m szö v e t e k nek a vállalat (Geschäft), a műtani intézmény felel meg, mint a személyeknek és javaknak bizonyos munka elérésére irányuló kapcsolata. Az i d e g r e n d s z e r analogonjának tekintve, psycho-physikai szöveteknek nevezhetjük a szellemi munka intézményeit, hová

¹⁾ Eleme a társadalomnak, mint látszik, még az egyes. V. ö. Barth i. m. 140. 1.

²⁾ Ide első sorban az illető egyének magánvagyonra tartozik, de oda sorozható azon intézmények vagyona is, melyeknek az egyén hivatásánál fogva tagja (L. 69. 1.)

a megfigyelés, közlés, utasítás, parancs és az ellenőrzési ténykedések tartoznak. Vannak végül az emberi egyesülésben társadalmi szövetek is, melyekkel azonos alakulatok az állati testben nem találhatók: ilyenek az értelmi életnek működései. Ide sorozandók a társas érintkezés szövetei, a művelődés személyi és tárgyi berendezései, az értékmeghatározás intézményei (piacz, börze); a jogképzés és végrehajtás intézetei, végül a tudomány és egyház. (I. 22. 1.)

A szervek a társadalomban is az egyes szövetek egyesülései által személyi és tárgyi intézményekként (Personal- und Realveranstaltungen) képződnek. A műtani munka, a szellemi tevékenység szövetei, ezekben a gazdasági berendezésekkel, védő- és telepintézményekkel ép úgy kapcsolatosak, mint a hogy az ideges izomszövetek is edényrendszerrel, védő és fentartó szervezettel bírnak. Új, az élőlényekben hiányzó szervek lesznek a közületben az iskola, egyház, tudomány és művészet. (I. 22. 1.)

Valamint az egyes elemek között, hasonlóság van az állati test s a társadalom működése közt is. Míg a társadalom östermelés által szerzi meg az élelméhez szükséges anyagokat, az élőlény valamely hatalmába kerítési ténykedés által eszközli azt.¹⁾ Amaz mesterség és ipar segítségével dolgozza fel a terményeket, emez emésztés által teszi azokat assimilálhatóvá, s a mint az egyedben e célból be- és kiviteli utakkal találkozunk, minők: a száj, gyomor, bélcsatorna, gége, tüdő, akként különböztetjük meg a társadalomban az egyes iparágakat, melyek ugyanazt a működést végzik, mint amazok. A rágó és nyelő szerveknek, a gyomor functiojának, az emésztési folyadékoknak a mechanikai és a chemiai elváltozás folyamatai felelnek meg.

Az emésztésre az egyednél anyagkörforgás és felszívás következik., A vérkörforgás azonos a javaknak az értékmeghatározáson nyugvó mozgásával s e tekintetben a közületnél úgy a felszívás (Absorption), mint a visszabocsátás (Resorption) jelenségeivel találkozunk. Amaz a felvevő kereskedések által történik, melyek a javakat utóbb a nagykereskedésben egyesítik, s mely folya-

¹⁾ Részletesen fejtegeti a nemzetgazdaság elveit munkája II. kötetében, a jelenségeket itt azonban kizárólag társadalomtani szempontból vizsgálja. A folyamatot a második kiadásban erkölcsi (ethischer Stoffwechsel), az elsőben valódi (realer Stoffwechsel.) anyagcsere néven nevezi.

mat a socialismus kényszerelosztásában valóságos vérforgás jellegével bírna; emez a félig elhasznált javaknak forgalma lenne, a mint azok a zsbárosok útján a társadalomba újból visszajutnak, avagy mint hulladékok feldolgoztatván, újra használatba kerülnek. A légfelvétel, az imbibitio, az átszivárgás (Endosmosis) folyamatai a szellőztetés, fűtés, légmozgás hatásában, a folyóvizek erejének, a föld magnetismusának felhasználásában, a szárító-készülékekben, földművelésnél az eső áldásaiban találják analogonjukat. A vér körforgása a szívből kiindulva, ennek szívó és nyomó mechanizmusa folytán az erekben rhythmikusan történik. A kereslet és kínálat tömegnyomása szintén ily rhythmust hoz létre a javak mozgásában. Az egyes vásárok egymással hydrostatikus összefüggésben vannak, úgy jelentkeznek, mint a közlekedési eszközök rendszerei; a színvonal a gazdasági edényrendszer által határozatik meg; növekvő termelési költségek megszükitik, hanyatló árak kibővítik a társadalmi edényrendszer terjedelmét (Lumen.). A nagy- és kiskereskedések befogadási képessége a központi kereskedésekénél nagyobb: ezek tehát tovább tartják az árukat, mint amazok.

A vérnek hajszáledényekben történő szétömlése megfelel a javaknak az egyes háztartásokba való elosztásának. Itt történik a tulajdonképeni fogyasztás, mely teljesen azonos a szövetek consumptionjával. A használt javaknak elválasztása (Secretion), valamint az elhasználtaknak kiválasztása (Excretion), mely folyamatok a szerves testben mirigyszövetek által végeztenek, minők a máj és a vese, a társadalomban is előfordul. E szerves működések vagy csak segédeszközöket (nedveket) hoznak létre a folyamathoz, vagy kiválasztják az elhasznált anyagokat, vagy mindkét ténykedést eszközlik. A társadalomban hasonló működést észlelünk. A termelés egész menetét vállalatok kísérik, melyek a productionnak segédeszközöit szolgáltatják. Termeivényeik gyanánt a legkülömbözőbb anyagok szerepelnek, melyek nem csupán mint chemiai reagensek, hanem mint mechanikai-physikai segédeszközök (tüzelő-anyag, villamos készülékek), esetleg mint a továbbszállítás és közvetítés eszközei mozdítják elő a productiót. Ezen kiterjedt átalakítási munka a felvett anyagokat más „szerves működésre” teszi alkalmassá. A secretio rendszerei a társadalomban azután az elhasznált anyagok kiválasztásával, illetve azoknak a kiválasz-

tásra való előkészítésével foglalkoznak. E folyamat minden háztartásban, mint minden sejtben, előfordul. Az elhasznált anyagok eltávolíthatnak, részben a természetnek visszaszolgáltatnak, részben a zsibárosokhoz kerülnek vagy kiselejtezésre készíttetnek elő. A társadalomban végül a harmadik, a vegyes jellegű működéssel is találkozunk, a tisztogatás, javítás mindennapi ténykedéseiben, a mosó-intézetek teendői-, a szorosabb értelemben vett „házi munkák”-ban; hisz minden újítás, tisztogatás, foldozás elhasznált s ennélfogva káros anyagoknak eltávolításával is jár. (*L. 61-65. l.*)¹⁾

Ezen bevezető rész előrebocsátása után Schaffle részletesen fejtegeti az előbb említett összes társadalmi elemeket. Szól különösen a vagyon – a közület szenvedőleges részének – tárgyalása után a „tevőleges elemről”, a népről, s itt a családot kifejezetten a társadalom szövetségjének (Gewebezelle) nevezi.²⁾ Előadja annak települési (csontszerkezeti), védő (fedőszöveti), gazdasági (edény-), vállalati (izom-) és szellemi (idegrendszerét) szervezetét; megemlíti kór- és gyógytanát.

Szövegtan (sociale Histologie) cím alatt azután a társadalmi élet alap-alakulatait tárgyalja. Külömbiséget tesz itt tömeg-egyesülések, társadalmi kötőszövetek és más különzékült (funktionell differenciált) alap-egyesületek közt. Amazokat két csoportba sorozza, természetesenek tekintve a leszármazási, vérrokonsági, törzsi, földrajzi, nemzeti és fajrokonsági egyesülé-

¹⁾ De nemcsak a kifejlett organismusban látjuk a közgazdaság és az élőlény táplálkozása között mutatkozó hasonlóságot; megvan a párhuzam a fejlődés menetét tekintve is. Az állati világban eleinte (a protozoáknál.) közvetlen felszívást találunk; a társadalomban is kezdetleges fokon közvetlen szükségkielégítés történik minden munkamegosztás nélkül. Majd differenciálódást észlelünk az állatvilágban, ideg-, izomrendszereknek kifejlődését, mint a coelenterátáknál, a férgekénél, s hasonlóképp magasabb fokú társadalmakban vezető és végrehajtó szerveknek keletkezését. A legmagasabb fokot az állatoknál a gerincesek képezik, oly kiterjedt széleskörű munkamegosztással bírva, mint a minő csak a mai liberális közgazdaságban észlelhető. (III. 548. l.) V. ö. H. Spencer: The social organism. Westminster Review. Vol. XVII. (1860.) 109. l.

²⁾ A második kiadásban a családot a társadalom feltétlen elemének (physiologisch mitbedingte Einheit) mondja, itt a szövetség kifejezést már mellözi. A családdal, mint élettanilag szükséges képződménnyel szemben a többi társadalmi egyesülések mint szabad, pusztán szellemileg feltételezett alap-alakulatok jelentkeznek. (I. 86. l.)

seket, mesterségeseknek az osztály-, felekezeti, párt-, politikai és nemzetiségi kapcsolatokat. (I. 87. 1.)¹⁾ A különzékült alapegységek közé a települési, védelmi, háztartási, végrehajtási (technikai, műtani) és hatalmi intézményeket, végül a szellemi alakulatokat sorozza, melyek analógok a támasztó (csont), védő (fedő), tápláló, izom- és idegszövetekkel. (I. 105. 1.) Megteszi a megkülönböztetést az állandó és ideiglenes szövetek közt, s az utóbbiak közé különösen a gyülekezeteket számítja, a minőket a sétatájakon, színházban, börzén, piacon megjelenők alkotnak. Ez összejövetelek ismét állandók, vagy csak egyszeriek lehetnek. Kiemeli továbbá, hogy a változó (metaplastische), azaz idegen functiot végző szövetek a társadalomban is fellelhetők. (L 110. 1.)

Az egyes alakulatokat részletezve: 1. a település intézményeit az állati csontvázal (Skelet) azonosítja. (L 112. 1.) Mint a hogy ez az állati test alapformáit meghatározza, akként dönti el a település és a közlekedés berendezése a földterületen elterjedő társadalmi test alakját. (II. 115. 1.) Miként viszont ott a lágy részek (Weichtheile) a vázától független külső formát adnak a testnek, nyerhetnek itt is a személyek, tárgyak és intézetek a területtől többé-kevésbé független alakot. (II. 116. 1.)²⁾ A mint továbbá az állati test fej váza a koponya és a belső részek vázára (Visceralskelet) osztható, az elsőben a központi működésnek, itt a táplálást eszközöző részeknek megfelelő idegdúcok foglalván helyet, akként színhelye egy hatalmas főváros, a nép úgy szellemi, mint anyagi életének. Itt vannak a ministeriumok, a főiskolák, a börzék, a fő vásárok. (II. 136. 1.)

2. Védőszöveteknek a tetőket, borítékokat, raktárakat, őrző edényeket, szekrényeket tekinti. Ide sorozza a különböző öröket, a hadsereget, hadi hajókat. (II. 165. 1.)

3. A szövettáplálás szervei, szerinte, az egyes háztartások lesznek, melyek a társadalom minden részében s így tengéleti

¹⁾ Iseri ezeken kívül, a bizonyos iskolához tartozás által létesített, a társas érintkezésen nyugvó baráti, a történeti, népi, a nyelvközösségen alapuló és végül a nemzetközi kapcsolatokat. (I. 90. 1.)

²⁾ V. ö. H. Spencer: Social statics. 1851. 239. l. a hol azonban a lágy testrészek a gazdasági alakulatokkal, a váz, a csontok a törvényekkel, állami intézményekkel azonosíthatnak.

(termelő) intézeteinél ép úgy előfordulnak, mint a hogy véredények a gyomorhoz, belekhez, májhoz és veséhez is vezetnek. (i. 115. l; II. 157. l.)

4. A vállalkozás, m utáni erő kifejtés nem csupán a társadalmi anyagcserénél van meg, hol azután e functio végzésére szolgáló berendezések a tengéleti szervek sima izomzatának felelnek meg, hanem technikai munkálatok a bűvárkodás, a közgazgatás és egyház terén is előfordulnak. (I. 115. l.) Egy része e működéseknek az egységes közakarathoz szolgál, mint az élő testben is az izomrendszer. E tényezőket mi a társadalomban h a t a l m i s z ö v e t e k n e k nevezhetjük, ide a hadsereget, hajóhadat, a polgári élet terén a csendőrséget és rendőrséget számítván. (I. 117. l.)

5. A hasonlóság az állati idegrendszer s a társadalom psycho-physikai berendezése közt szintén feltűnő. Miként az állati idegszövetben két alkatrészt ismerhetünk fel: az idegsejteket s a központból kiinduló, sejteket összekötő idegszálakat, akként a társadalmi test szellemi munkálatában is két elemről szólhatunk. Ezek egyike itt is idegsejt. Azon egyének ezek, kik mint benyomást gyűjtők, szellemi vezetést közvetítők szerepelnek; ilyenek továbbá a különböző gyülekezetek, hivatalok és hatóságok. Ezek közt a megfigyelők, kutatók, felügyelők és ellenőrzők úgy jelentkeznek, mint megismerési, a bírálatot gyakorlók mint érző, a határozó egyének pedig mint akarati szervek. (I. 124. l.) A másik alkatelem a szerzett benyomások közvetítésére szolgál és különösen a j e l k é p e k b e n nyer kifejezést. (I. 125. l.)

A szövetek a közben is szervekké egyesülnek, melyek ismét szervrendszereket képeznek. Ily szervrendszerek: 1. a népélet külső (gazdasági), 2. a népélet belső világának szervrendszerei és 3. az egységes akarat és cselekvés intézményei. (I. 175. l.)

A mi különösen ez utolsót illeti, úgy a nép egységes akarata és cselekvése főintézményeiként az állam és a község jelentkeznek. (II. 427. l.) A társadalmi akarat és cselekvés ugyanis egyrészt a tudatra nem jutott s a Sympathikus rendszert irányító működésnek megfelelő vezető akarathoz, másrészt a köztudatos akarathoz áll. A társadalmi test mindennemű működése nevezetesen tudatos ugyan, de a tevékenység csak egy része jelentkezik úgy, mint közös szellemi munkának eredménye: a leg-

több cselekvés itt is, mini az egyesben, reflex s az egészre nézve öntudatlan, mint a hogy automatikus az állatoknál a hason-szenviidegrendszer uralma alatt álló tengéleti működés. (L 123. 1.)¹⁾ Az állam szövettani összeillőiben azután mindazon elemeket feltalálhatjuk, melyeket a többi szerveknél felemlítettünk.²⁾ Szervei két csoportba oszthatók. Az egyikbe a kormány hivatalnokaival és a képviselőtestületekkel tartozik, a másikba a politikai közön-ség, különösen pedig a pártok sorozandók. (II. 446-464. 1.)

Miként az egyesben, feltalálhatók továbbá a társadalomban is a létérti harc, az alkalmazkodás és az öröklés jelenségei. A létérti küzdelmet itt nem csupán egyesek, hanem családok, azok szövetségei, a magán- és közegyesülések is vívják. Jellegét tekintve e harc együttes küzdelem (Kollektivkampf, I. 300. L.); alakjai a verseny, versengés és nyílt harc (önsegély) lesznek (I. 401. L.); eredménye a munkamegosztás. (I. 404. 1.) Az alkalmazkodás tünetenyei szintén a közület organikus jellegét mutatják. Itt is a klíma, flóra és fauna szerepelnek módosító tényezők gyanánt; az átalakulás személyi és anyagi lehet, s az elváltozás a külalakban, a nyelvben nyerhet kifejezést, de vonatkozhatik az egész népszellemre. A változás gyakran szándékos. (L 365. 1.) A megóvó öröklésnek a társadalomban a tagok physiologiai, szellemi és jogi öröklése felelne meg, míg a haladó örökléssel az eszmék propagatiója volna párhuzamba helyezhető. (L 184. 1.)

A hasonlóság, mint az eddigiekben láttuk, a társadalom belső szervezete s az élőlények berendezése, továbbá a kettő műkö-

¹⁾ Beteges izgatás jele, ha a társadalmi testben végbemenő minden csekély változás az állam tudatára jut. (I. 132. 1.)

²⁾ Az emberi haladást tekintve, öt társadalmi fejlődési fokot (I. 279. 1.) s ezeknek megfelelőleg öt államfajt ismer. Megkülönbözteti:

1. a népies, ó-patriarchális,
2. a rendi vagy hivatalnoki,
3. a polgári vagy községállami (*πολιτεία*, civitas),
4. a tartomány-uralmi, késői rendi, s végül
5. a nemzeti, a tartomány-uralmi után jövő (nachterritorialistische) államformát.

A magasabbfokú államok fejlődésükben az alsóbb fokokat mind átfutják. (II. 557. 1.) Civilisatiójukat tekintve, az egyes körök között nem csapán fokbeli, hanem lélektani eltérésekben kifejezést találó jellegbeli különbségeket is (Entwicklungstypen) ismer. (I. 317. 1.)

dése és életfolyamata közt tehát megvan; de feltalálható ez e képződmények külalakjára, fejlődésére nézve is.

Külső organisatióját tekintve, a népben tartományi-, járási-, foglalkozási-, intézeti- (Berufsanstalten) és családösszességeket különböztethetünk meg, a mely tagok az egyedi szervezet részeinek felelnek meg, a mennyiben ez viszont metamerekből, antimerekből, szervek és sejtekből áll. (I. 282. 1.)

A társadalom fejlődési folyamatát vizsgálva, a kezdetleges családban már rétegzést észlelhetünk a s z a b a d (családfő) és n e m s z a b a d (nők, gyermekek, rabszolgák) tagok közt; és mint a hogy a sejtszaporodással az egyedi embrióban is ektoderm és entoderm támad (I. 326.],), akként válnak ki a társadalomban a szolgák ügyesebb kihasználása, nagyobb bátorság, papi tekintély folytán egyes családok. Ez utóbbiak rendszeren harczos és papi aristokráciákra szakadnak. A társadalomban a telepedések, a városok, az áldozóhelyek mutatják a váz első körrajzát; s mint az élőlényeknél a külső rétegből ideg, izom és csontrendszer lesz, úgy különkül az államban is a nemesség az egységes akarás és kormányzás mint központi tevékenység, s a védelem és biztosítás mint a végrehajtás szerveire. Mint legfőbb réteg, a társadalomban a szellemi aristokrácia emelkedik ki. (L 327. 1.) Párhuzamosan e folyamattal, megoszlik az entoderm is. Növekszik a szolgáló s bekövetkezik ennek a differentálódása: kereskedőkre, iparosokra és földművesekre. (I. 329. 1.)¹⁾

Miként végül az élőlényben lelki folyamatokat észlelünk, úgy feltalálhatjuk, Schäffle szerint, a szellemi életet a társadalomban is. Az egyéni tudatnak itt a n y i l v á n o s s á g felel meg; mint az a képzetek csak bizonyos számát képes egyszerre felölelni, úgy határozott ez utóbbinak befogadási köre is. A k ü s z ö b

¹⁾ Míg, mint fentebb (e mű 237. 1.) láttuk, Schäffle eleinte az élőlény és a társadalom közti párhuzamot egy és ugyanazon törvény folyományának tartja, addig később az analógiát már csak képletes értelemben kívánja venni. (Bau und Leben des soc. Körpers. Bd. IV. 1881. 217. 1.; 1. továbbá „Der Staat und sein Boden” ez. értekezését. Zeitschr. f. d. ges. Staatswissenschaft. 1899. 221. 1.) – Az egész felfogás kritikájára nézve v. ö. különben G. Schmoller: Zur Literaturgeschichte der Staats- und Socialwissenschaften. 1888. 220. és köv. 1.; V. Santamaria de Paredes: El concepto de organismo social. 1896. 106. és köv. 1.

jelensége a társadalomban is fellelhető; az ellentét és kimerülés törvényei e téren is állanak. (L 179-183. 1.) A szellemi élet két iránya, a kültermészettel szemben mutatkozó érzéki észre-
 revés és mozgás, másrészt a belső szellemi tevékenységek: a megismerés, érzés és akarat tüneményei megvannak a közületben is. (I. 206. 1.) A társadalom értelmi működése első sorban a l o g i k á b a n nyer kifejezést (L 217. L.); érzelmi tevékenysége a különböző erkölcsi, esztétikai, gazdasági ítéletekben¹⁾ nyilvánul; az akarati tevékenység mint elhatározás és mint együttes mozgás jelentkezik. E közös fellépés lehet reformtörekvés, forradalom vagy reactio. A társadalmi elhatározás rendszerint formához kötött, s mint szavazás, választás, jóváhagyás jelenik meg. (I. 227. 1.) A népérzés, ép úgy mint az egyéni, gyakran szenvedélylyé, izgalommá, kedélymozgalommá válik, a mikor is, itt demonstratio alakjában, mozgások kísérhetik. (L 256. 1.) Tudatos cselekvények mindkét lényben idővel öntudatlanokká, automatikussá lesznek. (I. 257. 1.)

Lilienfeld és Schäffle után a német íróknál az élőlény és a társadalom közötti párhuzam ily rendszerezett és részletes előadásával többé nem találkozunk.²⁾ Ha azonban nem annyira

¹⁾ Ily ítéleten nyugszik a pénz ereje, a tisztelet-adás neve is. (I. 220.)

²⁾ Ez időszak írói közül felemlíthető H. R o e s l e r, ki társadalom alatt, ép úgy mint később Rümelin, a műveltségnek ugyanazon fokán állók culturalis czélokért való szabad összműködését érti, a mely ennél fogva nemzeti vagy területi határokhoz kötve nincs. (Lehrbuch des deutschen Verwaltungsrechts. Bd. L Das sociale Verwaltungsrecht. 1872. Einleit. 2. §. 2. 1.) E közösség organikus. (Über die Grundlehren der von A. Smith begründeten Volkswirtschaftstheorie. 1871. 255. 1.) A társadalom viszonyait, a mennyiben azok a tagok egymásmellettsége folytán keletkeznek, a magánjog, a mennyiben pedig a létező belső kapcsolatból kifolyólag támadnak, a társadalmi jog szabályozza. (Über die Grundlehren. 17. 1.) Kiemelhetjük még, hogy Roesler a társadalomról szóló írókat hat csoportba sorozza; beosztása azonban mesterséges és erőszakolt. (Lehrbuch. 3. 1. Anm. 1.) – Felsorolható továbbá R. G n e i s t, ki L. v. Stein felfogását követve, társadalom alatt szintén a nép gazdasági és birtoktagozatát érti (A jogi állam. (1871.) 1875. 2. és köv. I; Selfgovernment, Communal-Verfassung und Verwaltungsgerichte. 1871. 879. és köv. L.), azután Fr. R i t z e r; ez „Die socialen Ordnungen in weltgeschichtlicher Entwicklung” (1872.) ez. művében, „Gesellschaftliche Verbände” felirátú fejezetben futólag szól a családról, törzsről, osztályokról, a helyi letelepülésekről és az államról, mint társadalmi alakulatokról. – Jelentékenyebb,

e párhuzam részletezését tekintjük, mint inkább a társadalom fogalmának, szerves voltának mélyrehatóbb, eredetibb felfogását nézzük az újabb német irodalomban, három író nevét emelhetjük még ki.

Az első közöttük F. Tönnies, ki *k ö z ö s s é g* (Gemeinschaft, társadalom) és *t á r s a d a l o m* (Gesellschaft, társaság) közt tesz különbséget.¹⁾ Közösség alatt a természetes, önkéntelen egyesüléseken nyugvó kapcsolatokat, a minők a házközösség, a falu, a törzs, a nép, a város, a czéh, érti; míg a társadalom az önkéntes kezdeményezésen, a szerződésen nyugvó, különösen gazdasági képződményeket foglalná magában, melynek példáját egy nagy kereskedelmi városban, illetve a nemzetközi forgalomban látja. Amott az alap a „lényegi akarat” (Wesenwille), emitt az „önkény” (Willkür). Ez mechanikus, amaz organikus kapcsolat.

Míg Tönnies az általa felemlített emberi egyesületek keletkezését, az azokban végbemenő pszichológiai folyamatokat, különösen

mint az előbbieket G. A. Lindner, ki művében (*Ideen zur Physiologie der Gesellschaft*. 1871.) ugyan a társadalom szellemi életének leírására törekszik, de azért a társadalom és az élőtest közti analógiát is felemlíti. A gazdasági működést mindenekelőtt a tengéleti funktiókkal azonosítja, a közlekedési eszközöket a társadalom idegrendszerének, a városokat és vásárokat idegduczainak nevezi. A közvetítő idegelem a *n y e l v*. A főváros a fej; a benne székelő kormány a kisagy, az önkéntes mozgások összrendezésének szerve. Az agyidegek a táviróvezetékek. A nagy agyat a műveltségnek, a tudománynak és haladásnak a kormánytól többé-kevésbé független intézményei képezik. A javak forgása, mely ezen szellemi élet fentartásához szükséges, a pénz, a társadalom vére által eszközöltetik, a nemzeti bank pinczéiből a társadalom szivkamaráiból kiömölve. (80. l.) A társadalmi sejt az egyed; a család, község, tartomány, mint szervek szerepelnek. A társadalom élete független az egyedek életétől; növekvése a népesség-szám emelkedésében áll. (84. l.) – Fr. v. Hellwald „Művelődés történetében” egy egész szakaszt szentel azon kérdés vizsgálatának, organismus-e a társadalom vagy sem? Bár ő a kérdést eldönteni nem akarja, az analógiát a társadalom és a szerves lények közt szembetűnőnek mondja, azt többször fel is említi. Előadásában különben Lilienfeldet követi, azon megszorítással, hogy az „emberi társadalom”, „emberiség” határozatlan fogalmai helyett az ethnikai egységeket kívánja organismusnak tekintem. (*Culturgeschichte in ihrer natürlichen Entwicklung*. 1876. 12. és köv. 1.; 21 és köv. 1.) – G. M a y r munkája „Die Gesetzmässigkeiten im Gesellschaftsleben” (1877.), végül statistika. A társadalmi jelenségeket a tömegjelenségek által ő kimerítve látja. (10. l.)

¹⁾ Munkájának címe: *Gemeinschaft und Gesellschaft*. 1887.

a társadalom gazdasági elől él elemezve, részletesen tárgyalja, addig G. Simmel munkáiban a társadalmi élet csak egyes oldalait vizsgálja, „Über sociale Differenzierung” (1891.)¹⁾ ez. értekezésében utalva a mindenségben mutatkozó általános kölcsönhatásra, kiemeli, hogy bizonyos jelenségek egységgé összefoglalása, azok külön egészként tekintése a gyakorlat kérdése. (12. 1.) Alapját az ily csoportosításnak szintén a részek között jelentkező kölcsönhatás fogja képezni, melynek azonban ez esetben bizonyos belterjességgel kell bírni. Az alakulat, melyet mi társadalomnak nevezünk, mutat ugyan fel tagjai közt ily kölcsönhatást, önálló lénynek, egy egésznek mind a mellett nem azt tekinthetjük, hanem csak a tagok összműködése eredményének. Határozott egységgel, melynek jelleméből azután a részek tulajdonságai, sajátosságai levezethetők lennének, itt nem találkozunk; mi csak az elemeknek viszonyait, cselekvéseit látjuk, a melyek hatása alatt, ha róla mint külön egészről mégis szólunk, ezt csak átvitt értelemben tehetjük. (14. 1.) Az emberi közösségnek, hogy társadalomnak nevezhessük, a részek szorosabb kölcsönhatásán kívül azonban még egy kellékkal kell bírnia. Csak ott szólhatunk társadalomról, hol a kapcsolat alakja megmarad, habár a részek változnak is, hol egy közös birtok, az ismeret és élet bizonyos tömege támad, hol szokás, jog az eljárás meghatározott alakjait létesítik, hol tehát a kölcsönhatás bizonyos testet teremtett, mely mint társadalmi, az egyénitől különválnak s a közvetlenül szereplő egyedekkel el nem tűnik. (16. 1.)²⁾ A társadalom léte hasonló, szerző szerint, az „általánoséhoz” (Allgemeinheit), mely ugyan szintén csak az egyesekben mutatkozik, de azért azoktól más tekintetben független. Ily jellegű maga a népszellem is. (17. 1.)³⁾ Műve további

¹⁾ Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen. Herausgegeben von G. Schmoller, Bd. X. Heft. 1.

²⁾ A társas életben mutatkozó fokozatos alárendeltséget „Superiority and Subordination” cz. cikkében vizsgálja (American Journal of Sociology. Vol. II. No. 2., 3., Sept.-Oct. 1896.); a társadalmi körök egymáshoz való viszonyát „Einleitung in die Moralwissenschaft” (1893.) II. 401. és köv. 1. rajzolja, míg a társadalmak fennmaradásának okait és eszközeit a „The persistence of social groups” cz. értekezésében fejtegeti. (Americ. Journal of Sociol. Vol. III. No. 5., 6., Vol. IV. No. 1. March-July. 1898.)

³⁾ A fent kifejtett álláspontot foglalja el G. Simmel másik, „Das Problem der Sociologie” (Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft

folytatásában Simmel egyes részlet-kérdésekkel foglalkozik, így vizsgálja az együttes felelősség (Kollektiv-Verantwortlichkeit), az egyéniség kifejlődésének kérdését; számos találobb megjegyzéssel világítja meg e tételleket, a nélkül azonban, hogy az organikus felfogásra bővebben utalna, vagy rendszeres társadalom-lélektani kérdések fejtegetésébe bocsátkoznék.

A harmadik író F. Ratzel.¹⁾ Munkája, melyben felfogásának kifejezést ad: a „Politische Geographie”. (1897.) Az állam, szerrinte, organismus, melyben a föld oly szerepet játszik, hogy a közület tulajdonságai a nép és a terület sajátosságaiból képződnek.

im deutschen Reich. Bd. XVIII. 1894.) ez. értekezésében is, az egyesülés czélját a társadalom anyagának, a társulás módját a társadalom formájának nevezvén. (1303. 1.)

¹⁾ A társadalom fogalmát fejtegetve látjuk a többi államtani, politikai és bölcséleti írónál is. így felemlíti a társadalmi köröket Gumplovicz (Philos. Staatsr. 49. 1.; Rassenkampf. 1883. 248. 1.; Grundriss der Sociologie. 1885. 144. 1.; Alig. Staatsr. 170. L.), a nélkül azonban, hogy ez egyesületeket organikus alakulatoknak tartaná; W. Hauck (Staat und Gesellschaft. 1880.) az államnak a socialistikus törekvésekkel szemben elfogalandó álláspontjáról szól, a társadalomról csak mint gazdasági közönségről emlékezve meg. - A társadalom fogalmát, ép úgy mint Treitschke (Die Gesellschaftswissenschaft. 1859. 67. L.), az egyén képze mellett jelentéktelennek tartja van Krieken. Társadalom alatt ő különben az állami létet megelőző állapotot, egyáltalán az emberi érintkezés terét (ide számítva úgy a gazdasági, mint a szellemi érintkezést, melyen azután az állam felépül.) akarja érteni. (Über die Begriffe Gesellschaft, Gesellschaftsrecht und Gesellschaftswissenschaft. Zeitschr. für das private und öffentliche Recht der Gegenwart. Bd. X. 1883. 57. 1.) Egyúttal megkísérli a társadalomról szóló írók osztályozását (51. L.); e törekvése eredményesnek azonban alig nevezhető. - Emil Reich „Studien zur Physiologie der Gesellschaft” (Unsere Zeit. 1885. II. 358. és köv. 1.) ez. értekezése felületes elmefuttatás a népek jelleméről és moralitásukról. - J. Frohschammer a művelődés fejlődésének tárgyalásánál a hasonlatot az organismussal szintén használja (Über die Organisation und Cultur der menschlichen Gesellschaft. 1888. 81. L.); a család az állam csirájának mondja (76. L.); különben pedig az egyes osztályok és eszmék fejlődésével foglalkozik. (153. és köv. 1.) - Klöppel „Staat und Gesellschaft” (1887.) ez. művében a társadalmat ismét a gazdasági életre korlátozza, kiemelve, hogy abban hatalmi és függési viszonyok vannak, melyek az állami szervezetben azután megtestesülést nyernek. (9. 1.) - Jelentékenyebb, mint az előbbiek, Rümelin felfogása, mely a „Reden und Aufsätze” III. köt. (1894) 218. és köv. 1. (Gesellschaft und Gesellschaftswissenschaft. 1888.) nyer kifejezést. Ő a társadalom (Gesellschaft) három jelentését említi fel. Érteni szokták - mondja ő - e szó alatt 1. azon

Az állam szerves lény, nem csak azért, mert élő népnek kapcsolata a merev földdel, de azért is, mert ez egyesülés a két elem között létező kölcsönhatás folytán annyira megerősödik,

egyének összegét, kik minden különösebb cél nélkül, pusztán a társiasság ösztönének engedve, érintkeznek egymással (253. 1.); 2. a jogi egyesületeket (societas); 3. a különböző kisebb körök, valamint az egymással gazdasági, vagy más viszonyban levő személyek összefoglalását. Ez utóbbi értelemben véve azonban e fogalom határtalan lenne (255. 1.), s így helyesebben a keresztyén művelt államok lakosaira korlátozható. A kifejezés különben az állammal szemben használatik. (257. 1.) Ez alakulat, szerinte, épen nem szerves, hanem inkább szervezetre szoruló egész; nem az élőlénynyel, hanem azok agglomerátumaival, mint pl. az erdővel volna párhuzamba állítható. (265. 1.) – A társadalmi osztályokról szól, ez alakulatokat csupán gazdasági oldalukról vizsgálva, G. Hansen. (Die drei Bevölkerungsstufen. 1889.) A három osztály alapját a földjövedelem, a szellemi és testi munka képezi. A mű e szervezetek történetét részletesen adja. (64. és köv. 1.) – Az emberiséget érti a társadalom alatt M. Ki s eh „Gegen den Naturalismus in der Geschichtswissenschaft” ez. értekezésében, a hol e czím alatt a culturalis fejlődés menetét rajzolja. (Zeitschr. f. d. gesammte Staatswissenschaft, Bd. XLV. 1889. 381 és köv. 1.) Az egyes társadalmi körök közül a családot emeli ki (391. 1.), úgy ezt, mint az államot, valamint az emberiséget organismusnak tartja. (397. 1.) – P a c h e könyve (Die Lehre von der Gesellschaft s. a.) nem egyéb, mint a gazdasági élet meglehetősen kezdetleges leírása, míg W. Röhrich „Das Buch von Staat und Gesellschaft” (1891-4.) ez. hasonjellegű munkája első kötetének 2. fejezetében szól a társadalomról, e kifejezést azonban több értelemben használja. Érti alatta első sorban az emberiséget, s az annak eszméjén nyugvó nemzetközi kapcsolatokat (66. és köv. 1.), megemlíti azután a p o l g á r i társadalmat (70. és köv. L.), mely czím alatt a társadalmi osztályokat tárgyalja (80. és köv. 1.); de ugyancsak ide sorozza az egyházakat (150. és köv. 1.); itt tárgyalja a politikai pártokat (164. és köv. 1.) s itt részletezi végre a nőemancipatio kérdését is. (172. és köv. 1.) – E. Gothein a „Handwörterbuch der Staatswissenschaften” III. kötetében (1892.) „Gesellschaft und Gesellschaftswissenschaft” ez. alatt szólva, hangsúlyozza, hogy e kifejezés alatt a társas ösztönön alapuló összes egyesületeket szokták érteni, a kitéltet különféle jelzőkkel használva (polgári, emberi társadalom, gute Gesellschaft, etc.). A kapcsolatok közt kivételt csak a család képez, mely nem társadalom (Rümelin), hanem a társadalom „alapja”, s ennek okát abban találja, hogy míg a család természetes alakulat, a társadalom eszméjében a szabadság constitutív elem. (838. 1.) A társadalom fogalmának Gothein különben alárendelt szerepet tulajdonít. Külön szól a jogi egyesületekről. – R a t z e n h o f e r társadalom alatt azon kort érti, amelyen belől a szellemi érintkezés és a gazdasági szükségletek kielégítése erőszak, harc nélkül történik. Ilyen kapcsolat a kezdetleges horda, a község, az állam. E kereten kívül a viszony ellenséges. (Wesen und Zweck der Politik 1893. I. 4. 1.) A társadalom köre

hogy a kettő egygyé lesz, egymástól elválaszthatatlanná válik. (5. 1.) Az által, hogy az állam a földterülethez hozzáfűződik, szilárd határookra tesz szert, nyer, mint organismus, valóságot.

idővel bővül, s ma már mint az egyforma műveltséggel bírók összege jelentkezik. (L 5. 1.) Ez egyesületek mind egyedek. (I. 8. 1.) A nagyobb társadalmak keretén belül külön társadalmi egyesületek (Gesellschaftsverbände), nemzetiségi, felekezeti, rendi kapcsolatok találhatók. (I. 6. I; II. 256. és köv. 1.) A társadalmak belső szervezetét vizsgálva Ratzenhofer, atomok, elemek, egyedek és alakulatok közt tesz különbséget (L. 7. 1.) a nélkül azonban, hogy a szerves felfogást elfogadná. – organismusnak tekinti a társadalmat, de e fogalom részletesebb, bővebb fejtegetésébe már nem bocsátkozik, H. Waentig (August Comte und seine Bedeutung für die Entwicklung der Socialwissenschaft. Staats- und social wissenschaftliche Beiträge. Bd. II., Heft 1. 1891 394 L.); míg Stammer, társadalom alatt a „külsőleg rendezett életviszonyok összességét” értve (Wirtschaft und Recht. 1895. 80. 1.), a szervesség tulajdonságát megtagadni látszik ez alakulattól. – Meglehetősen határozatlan L. Stein felfogása. Ő szintén közösség (Gemeinschaft) és társadalom (Gesellschaft) között tesz különbséget, s míg az első kategóriába a leszármazáson, a helyi közöserősen, a nemi ösztönön alapuló önkéntelen, illetve ösztönzerű egyesületeket sorozza, társaságnak az értelmi kapcsolatot kívánja nevezni (65. L.), illetve azon kölcsönhatást, mely a családi összeköttetések és hagyományok alapján támad, a foglalkozásokat és az érdekegyesületeket felöleli. (Die sociale Frage im Lichte der Philosophie. 1895. 536. 1.) Másutt (537. 1.) a közvélemény fenforgását is megkívánja a társadalom létehez Bár a társaság és a társadalom között, szerinte, csak fokozati különbség lenne, s így, mivel az első kapcsolat feltétlen, emennek is szükségszerűnek kellene lenni, addig Steinnál ilyenmű kitétel is található: „zur Gesellschaft kann das Individuum gehören, braucht dies aber nicht unbedingt zu thun . . .” (542. L.), mi által a társadalom fogalma ismét lényeges megszorítást szenved. – O. Anion „Die Gesellschaftsordnung und ihre natürlichen Grundlagen” (1896.) ez. munkájában – mely részben politikai irányú mű – a társadalom kebelén belül végbemenő folyamatokról szól, itt azonban csak az öröklés, alkalmazkodás és kiválasztásnak a biológiában elfogadott tanait alkalmazza (18. és köv. 1.) a nélkül, hogy a közületet, mint egészet, vizsgálná. – Szerves lénynek mondja a társadalmat R. v. Schubert-Soldern is „Individuum und Gemeinschaft” cz. értekezésében, a hol ugyan első sorban a társadalomban, mint öntudatlan vagy tudatos célközösségekben végbemenő szellemi folyamat, ebben az egyén által elfoglalt szerep tárgyalatik, az egyesek mind a mellett a társadalom sejtjeinek is mondatnak (Zeitschr. f. d. ges. Staatswiss. Bd. LV. (1899.) 61. L.); majd a termelés a táplálkozással, a javak forgása a vér körforgásával azonosítatik. (73. 1.) – Utána Th. Kistiakowski ugyanily jellegű, inkább kritikai munkájában (Gesellschaft und Einzelwesen. 1899.), társadalom alatt bizonyos lélektani (social-psychisches) folyamat által egységesített személyek összégét értve – tekintet nélkül arra, hogy ezek viszonyai szabályok által

(10. 1.) A nép haladása a terület organisatioja gyanánt jelentkezik.
 (6. 1.) Az állam lelkét a benne uralkodó politikai eszme képezi.
 Egy területen csak egy eszrne, egy halalom uralkodhatik. (8. 1.)

rendezve vannak-e (74. 1.) a társadalom és organismus közötti párhuzamnak csak rendszeresítő s nem ismerettani jelentőséget tulajdonít. (32., 55., 203. 1.) A mű ezenkívül társadalom-lélektani fejtegetéseket tartalmaz. – Az összes társadalmi köröket egybefoglaló egésznek nevezi végül a társadalmat N. Reichsberg (Die Sociologie, die sociale Frage und der sogenannte Rechtssocialismus. 1899. 92. 1.) Ez alakulatot szerves egésznek tartva, a családot, tulajdont (93. 1.), sőt magát az államot is e képződmény szervének mondja.

Az előbbi, inkább általános államtani és bölceleti műveken kívül feltehatjuk a társadalom fogalmát, valamint annak organikus felfogását a szorosabb értelemben vett jogbölcsészettel és erkölcstannal foglalkozó íróknál is. Így a Herbart követője gyanánt jelentkező Geyer annyit társadalmi kört ismer, a hány nagy közös cél az emberiség kebelén belől kifelé (Geschichte und System der Rechtsphilosophie. 1869. 157. L.); az államot szerves egésznek mondja (191. L.); Schuppe viszont társadalom (Gemeinschaft) alatt a vonzódáson, a szereteten nyugvó érintkezést érti (Grundzüge der Ethik und Rechtsphilosophie. 1881. 109 és köv. L.); inig Låsson az államot az egyéni érde kielégítését célzó társadalommal szemben közösségnek (Gemeinschaft) tekintve, annak inkább személyi, mint organikus voltát hangsúlyozza (System der Rechtsphilosophie. 1882. 187. és 283.1.) – Az újabb ethikai írók közül látjuk az organikus felfogást Wundtnál, kinek műveiben a társadalom fogalmának meghatározásánál a cél, mint egyesítő elem, lép előtérbe. (Ethik. 1886. 153. l; System der Philosophie. 1897. 617. 1.) A társadalom organismus; de az ilyennek tekintett alakulatok közül többre egyszerre az egyén nem tartozhat (System. 623. L.), úgy hogy ily összszervezetnek (Gesamtorganismus) tulajdonképen csak az állam tekinthető. (System. 34 l.) A fősúlyt művében Wundt küömben szintén a társadalom személyiségének kifejtésére helyezi. (System. 626. és köv. 1.) Szerves lénynek mondja a társadalmat Paulsen is (System der Ethik. 1897. II. 326. 1.); bár ő nála a társadalom úgy is szerepel, mint önkénytes egyesülés. (II. 324. 1.)

A német nemzetgazdasági írók közül, szemben az atomistikus irányzatokkal, eltekintve A. H. Müllertől, a gazdasági élet s így a társadalom organikus felfogásával találkozunk már K. H. R a u n á l (Grundsätze der Volkswirtschaftslehre. 1837. 4. 1.: Volkswirtschaft. . . System von Thätigkeiten, welches man mit einem organismus vergleichen könnte.) – Feltalálható e gondolat Fr. B. W. H e r m a n n á l is (Staatswirtschaftliche Untersuchungen 1832. 9. és 66. L.), visszatér Fr. v. L i s t n é l (Das nationale System der politischen Oekonomie. 7-te Aufl. 1883. 123. l; v. ö. A. Wagner: Grundlegung der politischen Oekonomie. L Theil 1. Grundlagen. 1892. 354. 1); élenken előtérbe lép az egész történeti iskolánál, különösen annak megalapítójánál, W. Roschernél (System der Volkswirtschaftslehre. 1877. 13. §. 33. l.), G.

Az állam azonban tökéletlen organismus, a mennyiben tagjai önállósággal bírnak; a párhuzam a szerves lényekkel tehát inkább kezdetleges államoknál vonható meg, sem mint az előrehaladottabbaknál.

Elemé az államnak a ház (Hausstand, 14. l.); szervképzé-

Dietzelnél, ki „Volkswirtschaft und ihr Verhältniss zur Gesellschaft und Staat” (1864.) ez. értekezésében a társadalom fogalmát részletesen is fejtegeti, K. Knieśnél (Die politische Oekonomie vom geschichtlichen Standpunkte, 1883. 141. és 156. j.); az iskola mostani legfőbb képviselőjénél Schmöller-ne l (Über einige Grundfragen des Rechts und der Volkswirtschaft. 1875.; v. ö. különösen a „Wirtschaft, Recht, Sitte” ez. fejezetet. 31. és köv. l.); magánál A. Wagnernél (i. m. 353. és 770. L.), végül az újabb nemzetgazdaságtani Íróknál, mint G. Cohnnál (Grundlagen der National-Oekonomie. 1885. 453. és köv. L.), E. v. Philippovichnál. (Allgemeine Volkswirtschaftslehre. 1893. 14. l.) – Feltalálható e felfogás a socialista íróknál, így különösen Roderthusnál, ki a mostani társadalmat, melyben a munkások, tőkésék és földbirtokosok egymástól mintegy bevágások által különválasztva vannak, az íz-állatokhoz hasonlítja, melyet csak azután váltana fel egy, a gerinczesek egyöntetőségét feltüntető állapot. (Briefe und socialpolitische Aufsätze. Herausgegeben von R. Meyer I. Bd. 1881. 323. L.) Az analógiában tovább haladva, tagadja a pénznek, a forgó javaknak a vérrel való azonosíthatását, kiemelve, hogy ez csak a fogyasztási javakkal helyezhető párhuzamba. A pénzdarabokat a vértestecskékhez hasonlítja. (II. 519. l.; v. ö. H. Dietzel: Kari Roderbertus. 1888. I. 129. és köv. 1.; L. Brentano: Volkswirtschaft und ihre konkreten Grundbedingungen. Zeitschr. für Social- und Wirtschaftsgeschichte. Bd. I. (1893.) 92. és köv. l.) – A társadalomnak s így a gazdasági életnek organismuskénti felfogását látjuk K. Marxnál is, úgy a „Capital” (1867.) (4-te Aufl. 1890. 44., 298., 329., 451. és 528. L.), mint többi történetbölcseleti műveiben. E nézet elfogadását igazolja a gazdasági fejlődésről hirdetett tana is. A társadalom és az élőlény közti párhuzamot végül a természettudományokkal, különösen az élettannal foglalkozó német tudósoknál is fellelhetjük, így R. Virchow az egyedtet társas organismusnak (organismus socialer Art) mondja (Die Gellularpathologie. 4. Aufl. 1871. 17. és 329. L.); E. Haackel a társadalomban és az élőlényben mutatkozó munkamegosztást hozza egymással kapcsolatba (Über Arbeitstheilung im Natur- und Menschenleben. 1868. Gesammelte populäre Vorträge. 1878. I. 125. L.), míg másutt (Zellseelen und Seelenzellen. 1878. Ges. pop. Vorträge. 179. l.) az állati testet „sejtegyeduralomnak”, a növényt „sejtköztársaságnak” nevezi; G. Jaeger, ki „Lehrbuch der alig. Zoologie” (1871.) ez. művében a sejtek közt végbemenő kölcsönhatást teljesen a társadalomban mutatkozó küzdés mintájára jellemzi, a sejtek egymás mellé, egymás fölé rendeltségéről, azok uralmáról, együttműködéséről szólva. (II. 267. l. V. ö. Die Wunder der unsichtbaren Welt. 2132. L, idézve van Krieken: Org. Staatstheorie. 142 l.)

sének alapjai az elfoglalt földfelületen mutatkozó különbségek, a lakosságnak a területen való eloszlása. Szervek gyanánt szerepelnek így az egyes productumokat nyújtó területrészek. Az összefüggés a részek között különböző fokú lehet, némelyek szorosabb kapcsolatban vannak az egészszel, mint mások; lehetnek területek, melyek elvesztése az állam halálát okozná. (16. I.)¹⁾ A kölcsönhatás az államban még élénkebb, mint az állati testben, mit igazolva különösen a forgalmi, a kereskedelmi életben látunk. (20. I.)

Míg az élőlényeknél a különzkülés a térfogatnövekvés eredménye, az államnál megfordított folyamatot észlelünk: itt előbb különzkülés létesül s csak azután jön a térfogatnövekvés. (97. I.) Az államok különválása hasonlít a sejtek szétválásához. (99. I.) Ép úgy, mint a hogy a sejteknél központosító különzkülést (koncentrische Differenzirung) találunk, látjuk, hogy az elvált környületi részek az állami életben új központok körül csoportosulnak. (108. I.) A növekvés első sorban mint belső, majd mint külső colonisatio, illetve mint hódítás jelentkezik. (115. I.) Az elemekre bomlás a társadalmi életben nem halált, hanem csak átalakulást jelent. (174. I.) Hangsúlyozza, hogy a városok, a forgalmi utak keresztezéseinél támadva, uralmat gyakorló helyekké, majd a műveltség központjaivá válnak. (366-368. I.; 378. I.) A közlekedési utakat az állam összekötő szerveinek nevezi. (411. I.) A határ, Ratzelnél, mint környületi szerv jelentkezik, mely, ép úgy mint az epidermálképződmények, különböző alakulatokat mutathat fel; lehet kereskedő- vagy vár-város, mint erősség. Működése a védelemben és a csere eszközlésében áll. (510. I.)²⁾

¹⁾ V. ö. Th. Funck-Brentano: La politique. 1892. 55. I.

²⁾ A némettel rokonyelvű írók közül a hollandiai Ihr. Mr. I. Bosch-Kempert és C.W. Opzoomert említhetjük fel. Amaz „Inleiding tot de wetenschap der zamenliving” (1860.) ez. művében foglalkozik részletesen a társadalommal (1., 39. és 167. l; v. ö. van Krieken: Über die Begriffe. Zeitschr. f. das private und öffentl. Recht. Bd. X. 1883. 46. I.); emez „De grenzen der statsmacht” (1873.) ez. munkájában tárgyalja e fogalmat. Úgy látszik azonban, hogy e nemzet íróinál az organikus felfogás ép a német iskola túlzásai miatt érvényre nem jutott. V. ö. van Krieken: Die organ. Staatstheorie. 155. I. – Megemlíthetjük végül a dán H. H ö f f d i n g e t is, ki „Ethiká”-jában (1888.) a társadalmat organismusnak nevezi, ennek azon sajátágát, hogy tagjai önállósággal bírnak, élesen kiemeli, magától az egészszöl megtagadva az öntudatot. (187. I.)

3. §. Angol és amerikai írók.

„Social statics or the conditions essential to human happiness” (1851.) ez. művében Spencer¹⁾ az élőlény és a társadalom²⁾ közötti párhuzamra még csak annyiban utal, a mennyiben kiemeli, hogy mindkettő önálló elemekből áll, részekből, melyek külön étellel, növekvéssel, szaporodással bírnak; az emberi test is monádok valóságos köztársasága (commonwealth). E részek közül némelyek közös, az egész testre hasznos működések végzésére egyesülnek, ép úgy mint az egyének a társadalomban; táplálékukat mind a vérből kapják, mint az emberek is a javak mozgó forgalmából. (450. 1.) Egészség a részek alárendeltsége, betegség azok fegyelmetlensége. (449. 1.) A kezdetleges társadalom az egyforma részek halmaza; majd osztályokra való különválás, mind élesebb differentálódás, de egyúttal az egyforma foglalkozást űzők tömörülése következik be, mint a hogy az állatoknál is a fejlődéssel a gyűrűk számának csökkenését, a mozgó szervek apadását látjuk. (452. 1.) Az összefüggés a

¹⁾ J. St. Mill „Logikájában” (1843.) nevezi organismusnak a társadalmat a benne uralkodó ösztömműködés (consensus) alapján (System der induktiven und deduktiven Logik. 1863. 517. 1.); ellenben B a g e h o t, eltekintve attól, hogy magát az államot személyiséggel bírónak tartja (Ursprung der Nationen. 1874. 60. L.), sehol sem mondja a társadalmat szerves lénynek. Minthogy azonban ő a népeket egymással küzdő, módosuló alanyoknak véli (63. és köv. 1.), úgy tekinthető, mint a ki szintén elfogadja az organikus teoriát. A népek vegyülésének fontosságát hangsúlyozza (79. L.), valamint kiemeli az utánezást is, mint jelentékeny társadalmi tényezőt. (115. 1.) - Az állam, mint erkölcsi organismus, s az élőtest közti különbséget fejtegeti T h. D. W o o l s e y „Political science or the state” (1877.) ez. művében. (I. 283. 1.)

²⁾ Spencer társadalom (society) alatt nem ért minden emberi egyesülést, hanem csak azt nevezi annak, mely nagyobb állandósággal bír, mi az egésznek nemzedékeken keresztül mutatózó fenmaradásában nyer kifejezést. (Die Principien der Sociologie. Bd. II. 1887. 4. 1.) A rovarok (hangyák, méhek stb.) rajait mindamellett nem tekinti társadalomnak; a családdal helyezi ő ezeket párhuzamba, oly alakulatoknak tartva őket, mint a melyek az organikus és a hyperorganikus fejlődés közt a középhelyet foglalják el. (II. 7. 1.) A társadalom első példáit a gerinczeseknél látja, a melyek némely fajánál a munkamegosztást, az uralom és alárendeltség bizonyos fokát már feltalálhatjuk. (II 8. 1.)

részek között a különkülönéssel kapcsolatosan nő; kezdetleges élő lény, egy primitív törzs könnyen megoszlik, mindegyik rész tovább él, míg egy fejlett nép egyik fontos szervének elvesztését, valamely gazdasági ágának megsemmisülését életével fizetheti meg. (454. l.)¹⁾

Míg e műben csak részleges párhuzammal találkozunk, „A társadalmi organismus” cz. értekezés már az analógia teljes kifejtését célozza.²⁾ E munkájában Spencer különösen három pontot érnél ki, mint a melyben a hasonlóság a társadalom és az élőlény közt szembetűnő. Ezek: 1. hogy mindketten csekély egyesülésekként keletkezve, észrevétlenül növekednek, esetleg az eredeti terjedelemtől hasonlíthatatlanul nagyobb térfogatot érnek el; 2. míg kezdetben csaknem szervezetnélküliek, növekvésükkel bonyolult szervezetre tesznek szert; 3. mindkettőnél előfordul a működések különkülönülése, mind határozottabb differentálódása, s ezzel együtt az elemek szorosabb kapcsolata,³⁾ úgy hogy míg eleinte a részek közt alig van függőség, idővel a kapcsolat oly szorossá válik, hogy egyik tag csakis a többiek léte és tevékenysége által maradhat életben.⁴⁾ Ismétli, hogy a szerves lények élete, ép úgy mint a társadalomé, az egyedek életében áll.⁵⁾ ezek ugyanis kisebb-nagyobb fokú önállósággal bírnak; felhossa,

¹⁾ Spencer a „Social statics”-ban a társadalom és az élőlény közti hasonlóságot analógiánál még többnek tartja (44§. 1.), míg „A sociologia főelvei”-ben a párhuzamot már csak képletesnek kívánja tekinteni. (II. 171. 1.) V. ö. Ward: Dynamic Sociology or applied social science. 1894. I. 209. I.

²⁾ E tana az 1672-ben megjelent „Introduction to the study of Sociology” cz. munkájában ismétlődik (Einleitung in das Studium der Sociologie. 1877. 163. és köv. 1.); míg bölceleti rendszerébe befoglalva „A társadalomtan főelvei”-ben (1876-1896.) lett. „Descriptive Sociology” cz. nagy gyűjteményes munkájában az intézmények és társadalmi tevékenységek osztályozásának alapjául azonban nem a biológiai kategóriákat fogadja el; ott csak működési (operative) és irányzó (regulative) ténykedésekről tesz említést.

³⁾ Princip. d. Sociol. II. 8. L

⁴⁾ Social organism. Westminster Review. Vol. XVII. (1860.) 95. 1.

⁵⁾ Míg egyrészt az egyént nevezi Spencer (Princip. d. Soc. I. 11. 1.) a társadalom elemének, másrészt a csoportot hasonlítja az egysejtű állatokhoz. (II. 24. 1.) Az ellentétet az által véli eltüntetni, hogy H. S. Maine kijelentését ismétli (II. 313. 1.), a mely szerint „a régi társadalom egységét a család alkotta, a maiét ellenben az egyed képezi.” Magasabb rendű élőlényeknél a sejthalak, szerinte, szintén elmosódik a szövetekben. V. ö. Barth i. m. 100. 1.

hogy mindkettőnél az egész megsemmisülhet, a nélkül, hogy a részeit képező egyedek elpusztulnának; kiemeli azonban, hogy az a körülmény, a mely szerint az egész ugyanaz marad, bár elemei változnak, igazolja, hogy az összesség élete különbözik részei életétől, bár tulajdonkép azok működésének productuma.¹⁾

A párhuzamot azután részletezi. Először a növekvés folyamatát vizsgálja. A legalsóbb rendű növényeket és állatokat a kezdetleges emberi társadalmakkal összehasonlítva, kimutatja, mint halad mindkettőben a tömegnövekvéssel a munkamegosztás, támad bizonyos szervezet.²⁾ E növekvés kétféle mindegyik alakulatnál: vagy az egyedek szaporodásának következménye ez, vagy különálló csoportok egyesülésének eredménye.³⁾ A sejt-szaporodás azután mindkettőnél a tömegsűrűség emelkedésével jár.⁴⁾

Megvan a hasonlóság a belső berendezésben, szervezetben (structure) is.⁵⁾ A tömegbeli növekvés mindenekelőtt szerkezetbeli complicálódással kapcsolatos. A kiegészüléssel, mint a fejlődés első jellemző folyamatával együtt jelentkezik a különzkülés. Az eredetileg szervezetenküli csoportokban a törzs keletkezésével egy vezető, egy fő emelkedik ki, majd különbség támad az uralkodó és dolgozó elemek között, mely utóbbiak csoportja

¹⁾ Princip. d. Sociol. II. 10. 1. – E közös sajátságot Santamaria de Paredes i. m. 119. 1., mint 4-ik hasonlóságot említi fel, az általunk kiemelt, Spencer által különösen hangsúlyozott három pont mellett.

²⁾ Soc. org. 101. 1.

³⁾ Nagyobb társadalom mindamelllett kizárólag több kisebb egyesülése által támad. Növekvés idegen elemek beköltözése által, mi a társadalmaknál előfordul, hiányzik a többi élőlényeknél.

⁴⁾ Princip. d. Sociol. II. 30. 1.

⁵⁾ Barth az összehasonlítás helyességét, legalább az elemeket tekintve, kétségbe vonja. Míg a növekvésnél a sejtnek a család felel meg, a különböző szervrendszerekbe már nem ez, hanem az egyes lép be. Kivételt e tekintetben legfeljebb a kasztrrendszer képezne. (L. m. 103. 1.) Az ellenvetésre azonban talán megjegyezhető, hogy ha a gyermek nem is, de a nő a férj állását, helyzetét rendesen osztja; az a kor pedig, melyben a harcosok rendjét kizárólag a férfiak és az összes férfiak képezik, míg a nők a gyermekek és rabszolgákkal az alsóbbrendű munkák végzésére szorítvák, a még családokra nem szakadt csoport kora lenne, melyben az egész az egysejtű lényekkel, a protozoákkal s nem a metazoákkal lenne párhuzamba állítható.

a társadalomban a rabszolgákkal folyton bővül.¹⁾ A fejlődés legalsó fokán a test minden része egyforma működést végez, mint a kezdetleges társadalomban is a törzs minden egyes tagja. A részek különválásával tápközvetítés, az ipari különzkülés beálltával kereskedés szüksége támad. A szervezetbeli hasonlóság a két lény közt azonban még közelebbi. Az élőlényben minden belső szervnél (máj, vese, izmok) vannak csatornák a táplálék odavitelére (üterek, viszerek, nyirkedények), készülékek a kiválasztott anyagok levezetésére; ugyancsak mindegyik résznek megvan a maga idegrendszere. Hasonlólag az egyének minden oly egyesülése, mely bizonyos szükséges javakat termelvén társadalmi szervként jelentkezik, bír intézményekkel, melyek célja a nyers anyagnak, érlelmi szereknek hozzá juttatása, az irányítás közvetítése.²⁾ Az állati testben a fentartási functiókat eleinte csak egyes sejtek végzik, mint a hogy a társadalomban is az iparos kezdetben egyedül, legfeljebb családjával dolgozik. A sejtek később szétszórt háló helyett egy zárt tömeget képeznek, külön szájjal és kivezető csatornával. Hasonlókép a rokon családok csoportja alkotja meg a czéhek alapját, melyek, ép úgy mint ott a sejtek, már együtt, egy városnegyedben laknak: a fiatalok szerzik be a nyers anyagot és adják el a productumokat, míg a vezetést az öregek végzik. A fejlődés harmadik fokán az állatoknál a sejtekből egy zsák lesz egy nyilással, melybe a többi elemek az anyagokat bevezetik. Megfelel e fejlődési fok a társadalomban a gyárrendszernek. Ezekben az alkalmazottak száma a háziiparral szemben jelentékeny növekvést mutat: inasok, napszamosok lépnek be a műhelybe, kiket később gépek váltanak fel. Ugyanazon iparágat űző gyárak is rendszeren egy helyen, egy városban helyezkednek el.³⁾

¹⁾ E folyamat, az egyformaságból a különféleségbe való átmenet, különben a fejlődés általános törvényeinek egyik sajátos esete. V. ö. Spencer: *Grundlagen der Philosophie*. (1875.) 347. 1.

²⁾ Ilyen pl. a posta.

³⁾ Mindkét képződménynél különbség van továbbá az eredeti keletkezés és a később egyes esetekben fellépő kifejlődés között. Az egyéni fejlődés a faji haladásnak rövidítése: fejlettebb stádiumok itt egyidejűleg jelentkeznek a feltételeik gyanánt szereplőkkel. Ma az arra alkalmas helyen a gyár az előző fejlődési fokok átugrásával egyszerre támad, a munkások egyszerre jelennek meg. Ily módon egy egész város is keletkezhetik, sőt a heterochronismus esete

A belső szervek fejlődése a működés változása nélkül azonban nem állhat be. A lények mindkét körében a szervezkedés növekedtével együtt jár a függőség növekvése. Miként az alsóbbrendű állatok, melyek részei még egyformák, könnyen szétválnak, akként könnyen szakadnak szét a kezdetleges társadalmak, melyekben még mindenki ugyanazt a foglalkozást űzi. Nehezebb az elválás magasabb fejlettségű lényeknél, valamint szervezettebb társadalmakban, bár az utóbbiaknál a visszahatás nem oly feltétlen. S miként az egyes szerveknél helyettesítés fordulhat elő, úgy előjön az a kezdetleges csoportokban is, hol egyik tag könnyen átveheti a másik működését; később ez eset szintén nehezebben állhat be. A különzküléssel az életerő növekszik: mindegyik tag jobban végezheti speciális feladatát; az előnyök kölcsönös kicserélésének esetei szaporodnak, mindenik segíti a többit, s a többiek által is segítettén, az összetevékenységek nő. ¹⁾

Azonosság van továbbá a társadalom és az egyed fejlődés-menete közt. Nézzük mindenekelőtt az embryo kifejlését. ²⁾ Itt a sejtek körül egy környületi réteg támad, mely a többi résztől még alig különbözik. E réteg azután kettéválk, a belső a sárgával érintkezésben levő nyálkás (mucous), s a környezettel érintkező nedves (serous) hártára, vagyis ektoderm és entodermre. E két réteg jelzi a fejlődő organismus részeinek főbb különbségét. Az egyikből támadnak a táplálkozás szervei, tehát azok, amelyek által az élelem előkészítetik és felszivatik, a vér élenyül és megtisztítatik; míg a másiból, a külső rétegből az ideg, izom és csontrendszerek ³⁾ keletkeznek, a melyek egyesült működése a test mozgását eredményezi. ⁴⁾ A kezdődő társadalom-

is előfordul. A később kifejlődött szerveknek a fejlődéstanilag korábbiak előtti fellépése észlelhető midőn az újonnan alapított városban vendéglő, templom, hírlap a többi, korábban létezett társadalmi intézmények előtt jelennek meg.

¹⁾ Princ. d. Sociol. II. 47-52. L

²⁾ A „Sociologia főelvei”-ben nem az embriót, hanem a coelenterátákat vizsgálja; ezeknél a két réteg közt üreg van. II. 53. I.

³⁾ Barth (i. m. 104. I.) helyteleníti, hogy Spencer a csontrendszert az ektodermből s nem a két réteg közt levő „mesenchym”-ből keletkezettnek mondja; kifogásolja, hogy a vázról többé említést nem tesz, annak analogonját a társadalomban nem keresi.

⁴⁾ A „Sociologia” német kiadásában az alsóbbrendű állatok belső és külső rétegét a felsőbbekével csak hasonlórúnek, nem homológoknak mondja. II. 54. I.

ban hasonló különbségre akadunk, különválásra, mely szintén fejlődő rendszerek alapját képezi. Míg a csekély szervezettel bíró társadalomban a törzsfők tanácsa még csak a bátrabb és tapasztaltabb férfiak testülete, fejlettebb törzsekben a főnökök rendje már különválnak az alsóbb osztálytól, s úgy szerepel mint természettől különböző, mint Istentől származott rend. Minél élesebb a különválás, annál inkább lesz a felső osztály működésében irányítóvá és védővé, a királyból, az alárendelt vezetőkből, papokból és katonai parancsnokokból állván. A nép a földből, melylyel érintkezik, veszi az élelmiszereket s az ipar anyagát, míg a felsőbb osztály egyénei az alattok állók által táplálva, a társadalom külső viszonyaival foglalkoznak. A szolgák csoportja, a társadalom vezetésére idővel minden befolyását elveszítvén, pusztán a táplálás végzésére szorítkozik, míg a nemes osztály a közület alkalmazkodását eszközli, cselekvését vezeti. Az embryóban a két hártya közt azután egy harmadik e d é n y e s (vascular) réteg támad, melyből a véredény-rendszer lesz. Ez közvetíti a táplálék elosztását mindazon helyekre, a hol arra szükség van.¹⁾ E folyamat társadalomban is előfordul. Itt ugyan jelentékeny nagyságú közületekben is csak két osztályt látunk: az érintkezés az urak és szolgák közt közvetlen, s vásárlás céljából összejövetel alig-alig fordul elő; magasabb rendű társadalmakban mind a mellett találkozunk egy harmadik, egy kereskedő közép-osztálylyal, mely, legyen az nagykereskedő vagy viszontelárúsító (retailers), szintén mint szétosztó szerv szerepel.²⁾

A hasonlóság az említett nagy szervrendszerek között azonban nemcsak működésüket és eredetüket nézve van rneg, hanem helyzetüket tekintve is. A társadalom élelmét a földből veszi, a legelső társadalmi osztály tehát benne az, mely a nyers anyago-

¹⁾ A „Sociologia főelvei”-ben a példát itt is a „coelenteraták” adják. II. 58. 1.

²⁾ Social organism. 105. L – Értekezésében azután a fejlődésnél mutatózó közös vonásokra tér át. Kiemeli, hogy mindkét alakulatnál először a főbb különbségek lépnek fel, a többiek azután általánosságuk sorrendjében jönnek; felemlíti, hogy úgy a társadalomban, mint az élőlényben, a különzkülés eleinte tökéletlen, s csak a fejlődéssel válik az teljessé (V. ö. Grundlagen d. Phil. 376. és köv. 1.); kifejti végre, hogy a szerves növekvés oka és folyamata mindkettőnél ugyanaz. (107. 1.)

kát termeli és átadja azoknak, kiknek segítségével az forgalomba jön; a következő réteget azok képezik, kik a műhelyekben és gyárakban dolgozzák fel az anyagokat. A földművesek és kézimunkával foglalkozók megfelelnek ennél fogva a társadalom fenntartó rendszerének; míg a vásárlást és eladást közvetítők azonosak az élőlény edényrendszerével. Miként az agy, az érző szervek s az ezek által vezetett tagok a tápfelszívó szervektől a legtávolabb vannak, akként a társadalom irányító részei esnek legmesszebb a működő (operatív) tagoktól, s kapják gyakran rendkívül közvetett utakon a szükséges táplálékot. A társadalom növekvése ekként a közvetítő rendszer arányos kifejlődésével érhető csak el, különösen akkor, ha az iparágak már határozott helyeket foglaltak el.¹⁾

Ezen általános hasonlóságok feltűntetése után áttér Spencer az egyes működési rendszerek vizsgálatára. Először a táplálkozási rendszerről szól. Miként – mondja²⁾ – az élőlényeknél az egyes működést végző részek helye mindjárt a külső körülmények által adva van, akként látjuk a localisálódást a társadalomban is, a hol az egyes iparágak elhelyezkedésére nézve első sorban szintén a külviszonyok irányadók. Mihelyt különös körülmények (mint a hajtó-, vízi erők hiánya) a csoportosulást nem gátolják, a társadalomban ezen kívül még a különböző iparágak tömörülését is látjuk. Miként továbbá az élőlényekben az ízek közötti határ mindinkább elmosódik, s azok egy egészszé olvadnak, akként a társadalom központi hatalmának növekvésével is ledőlnek a helyi határok, s egygyé lesz az egész ország: a régi helyett új beosztás, új tagoltság támad; s míg az elválasztó korlátokat a fenntartó rendszer dönti le legkorábban, az irányító szervezet legtovább fenntartja azokat.³⁾ Valamint végül az állat táplálkozási rendszerének berendezése a felvett tápláléknak felel meg, akként ölt fel egy társadalom gazdasági rendszere termékeinek megfelelő formát.

A párhuzam áll az elosztó rendszerre is. A tápszétosztás útjait tekintve az állatoknál egy oly állapotból, melyben a tápláló folyadék a szövetek vékonyabb részein átszűrődik, az időközi

¹⁾ Princip. d. Sociol. II. 52-59. 1.

²⁾ Princip. d. Sociol. II. 61. és köv. 1.

³⁾ Soc. org. 106. l.; Princip. d. Sociol. II. 65. 1.

keringés stádiumán át, átmenetet látunk egy oly fokhoz, melyben egy központból rhythmikus összehúzódás által történik a vér rendes forgása, határozott falakkal bíró csatornákon keresztül. A társadalomban is forgalom tekintetében eleinte határozatlan kereszt-utakkal találkozunk, míg később a kezdetben bizonytalan ösvények elhatárolódnak; a forgalom növekedtével végül vasút támad kettős mozgással, az állati vérkeringésnek megfelelőleg. Ép úgy mint az egyes lényben a tápláléknak a részekhez, különösen az agyhoz s izomzathoz való vezetése nem csupán annak fentartása céljából történik, hanem a védelem előkészítése okából is, látjuk, hogy a közlekedés eszközei a társadalomban gyakran hadi utak. A táplálás külföldben a szükségletek arányában történik, álljon a fogyasztás akár hadi, akár kereskedelmi okból elő.

Ha az elosztás folyamatát, mozgását nézzük, ugyancsak hasonlóságra akadunk. Az alsóbbrendű állatoknál határozatlan szétömlés fordul elő: a kezdetleges csoportban bizonytalan cserekereskedés. Később – még nem időnként visszatérő, rendszeres folyással – ütérszerű lökések eszközlik a környező folyadéknak szétosztását, mely folyamat azután ellenkező irányban is fellép. A társadalomban a vásár képez ily irányú mozgást, mely, ép úgy mint ott a lökés, időnként fordul elő; ezt később az állandó forgalom váltja fel.¹⁾ Ha végül magát az utakon mozgó anyagot vizsgáljuk, az analógiát itt is megtaláljuk. Az egyszerű tápnedvet magasabb rendű állatban összetettebb váltja fel; mint a hogy idővel a társadalom áruforgalma is változatosabb lesz. Úgy a vérnek, mint a forgó javak összegének nyújtani kell tudni mind azokat az anyagokat, melyeket az egyének, a külön működésére speciálisait részek önmaguk előállítani nem képesek.²⁾ A mint így azután a forgó anyag minőség tekintetében jobb lesz, s összetételében bonyolultabb, oly elemeket is felölel, melyek ugyan magok nem táplálók, de a táplálás folyamatát előmozdítják, minők a vérben a vértestecsek (blood-discs), a gazdasági életben a pénz, mely szintén nem a közvetlen fogyasztásra szolgál, hanem csak a forgalmat gyorsítja. S a mint ez óriási

¹⁾ Princip. d. Sociol. II. 77. 1.

²⁾ Soc. org. 110. 1.

mennyiségben halad át a kereskedelem főbb helyein, úgy a vértestecsek is aránylag nagy számban mennek keresztül a központokon.¹⁾

Hasonlóság az is, hogy a növekvés feltételét mindenütt a gyakorlás képezi, s mint az élőlényben ehhez bizonyos vérmennyiség kívántatik meg, úgy a társadalomban is egy egyén kiemelkedéséhez, egy iparág kifejlesztéséhez a többiek által termelt táplálék szükséges. A többlet, melyet e célból a szerv megszerezhet, a gazdasági életben mint nyereség fog jelentkezni. Hiányos táplálkozásnál, vesztésnél, mindkét esetben hanyatlás következik be. Az élőlényben, mint a társadalomban a táplálékért versengés van a tagok közt: az, hogy egy rész többet, vagy kevesebbet kap-e, a végzett munkától függ. Az igények közt bizonyos egyensúlynak kell lenni. Az agy izgatása vért vonván el a belektől, megszünteti az emésztést: az emésztés és izommegerőltetés viszont az agy működését korlátozzák; áll ez a közületre nézve is, hol bizonyos irányban kifejtett működés (vasútépítés) elvonja a tőkét, a javakat más ténykedéstől (pl. a kereskedéstől).²⁾

Utoljára vizsgálja Spencer az idegrendszert. Mint a hogy – mondja ő művében³⁾ – az állatoknál az idegrendszer az élőlények ellenségeskedéséből, azok versenyéből támadt, akként keletkezett a kormány is a háborúból; további fejlődése is a népek közötti harc eredménye. Mint az ideganyagot különös érzékenység jellemzi, úgy látjuk, hogy a társadalmakban is a vezető osztályok oly tulajdonságokkal bírnak, melyek őket az irányításra és összműködési cselekvésre képesítik. Ezekben fejlődik ki leginkább az ideg-, izomrendszer. A fejlődés folyamán az állatoknál a külső réteg (ektoderm) két részre szakad; az egyik kizárólag benyomások felfogására szolgál, a másik összehúzóásra lesz képes; fejlettebb társadalmakban hasonlóképp különválnak a vezetés és a végrehajtás szervei. A szétválással együtt azonban megváltoznak a vezetők lelki sajátságai is; többé nem a leg-erősebb, hanem a legértelmesebb, legravaszabb egyén lesz a vezér.

¹⁾ Soc. org. 111. 1.

²⁾ Soc. org. 108. 1.

³⁾ Princip. d. Sociol. II. 86. és köv. 1.

A királyság, tanácsosok keletkezésével egy központi idegdúcyról, sőt az alvezéreket tekintve, alárendelt dúcokról is szólhatunk.¹⁾ Az ízállatban (anneleidákban) az egyes ízok idegcsomói még nem igen vannak egy magasabb idegdúcznak alávetve, mint a hogy a hűbér urak, egy győzedelmes fejedelem által leigazolt törzsek is csak a hódító életében adókötelesek s vannak némi csekély alárendeltségben, mely alávetettség össz-működést jelent a támadásoknál és védelemnél, miként az élőlényeknél is a részek subordinációjával a tagokon a központból, az agyból vezetett védő és támadó szervek keletkeznek. A fejlődés mindkét lénynél a tömeg és a központi rész növekvésével jár. Az alárendeltség, mely eleinte csupán a külső össz-működésre vonatkozott, kiterjed idővel a belső tevékenységre, a belső kormányzatra is. A hadifő hazajöve, az önálló kormányzó központok felé helyezkedik, mint a hogy az agynak növekedtével a többi dúcok is a fejideg eszközeivé válnak. A fejlődés folyamán a régi szervek azonban önműködők (automatikusokká) lesznek; így a kis és nagy agy kifejlődésével – az érző központok; a a ministerek állásának megerősödésével – a király.²⁾ E központokhoz idővel más idegdúcok járulhatnak, melyekkel analógoknak a parlamenteket tekinthetjük. Ugyanazt a működést végzik ezek, mint amelyet az agy a gerinczes állatokban teljesít. Több helyről nyervén izgatást, mindkettő több igény kielégítését eszközölheti; a mint tehát az agy az élet különböző érdekeinek kiegyenlítője, ép úgy jelentkezik egyenlősítőként a parlament is a társadalom osztályaira nézve. Az agy nem közvetlen benyomásokkal, hanem representált képekkel foglalkozik, a képviselőház is representál. Egyik sem végez végrehajtói működést. Az államban a miniszterek valósítják meg a parlament rendelkezéseit a király nevében, emitt az alsóbbrendű központok cselekednek az agy parancsa folytán. Miként azonban hirteleni behatásoknál az automatikus központok válnak újból működők, úgy gyors tevékenység szüksége esetén az államban a miniszterek, sőt a király is visszanyerhetik eredeti mozgékonyaságukat.³⁾

¹⁾ Soc. org. 115. 1.

²⁾ Princip. d. Sociol. II. 99. 1.

³⁾ Soc. org. 119. 1. – Barth i. m. 106. 1. kifogásként említi fel, hogy Spencer az idegrendszert csak mint mozgató, irányító rendszert tekinti, s nem

Kezdetleges állatokban nincs eszköze az idegizgatás közvetítésének s így itt együttműködés is alig van, hiányzik ez szintén az alsóbbrendű társadalmakban. Idővel azonban a hírközlés mind gyorsabb és gyorsabb lesz; ma már a távíró sebesebb érintkezést biztosít, mint a minő az idegingerület; a modern társadalom tagjainak összműködése el is éri a test tagjai összerendezését, A kielégítendő szükségletek hasonlósága a kölcsönhatásra szolgáló intézmények egyforma berendezését hozza létre ez irányban is, úgy az egyedben, mint a közületben. A nagy társadalmi központokból a vonalak tömege fut szét, mely azután a környület felé ép úgy eloszlik, mint a hogy a fő idegtörzsek apróbbaká szétválnak. Egy kapcsolatnem mindkét alakulatban meg van: miként a távíró vonal, mely a vasutat kíséri, ennek mozgását gyorsítja vagy gátolja, úgy szabályozza az útér működését is az azt kísérő idegszál. A hasonlóság a földalatti izolált huzaloknál még teljesebb.¹⁾

A cselekvést rendező idegrendszerhez idővel egy másik irányító rendszer járul, mely a belső szervek működésének szabályozását czélozza. A rendezés itt másforma lesz, mint amott. A külső szerveknél gyorsaságra, készenlétre van szükség, a belső szerveknél ellenben egyforma folytonos működésre. A Sympathikus rendszer, bár talán a gerinczagyból származott, magasabb fejlettségű állatoknál attól független; csak a tüdő és szív működésének ellenőrzésében vesz a fő idegrendszer némi részt; a többire az akarat kevésbé hathat. A társadalomban is a két vezetés, mely eleinte egy kézben van, a mennyiben a harc, a vadászat, a nyáj őrzése képezi a külső tevékenységet s ez adja a táplálékot is, ezek irányítását pedig a törzsfő eszközli, sőt még a középkorban is a földesúr, a vezér szabályozza a termelést s később is befolyik az állami ellenőrzés a gazdasági életbe,

veszi figyelembe, hogy az idegek a behatások megőrzőiként is szerepelnek. A társadalom e működése eredményeként mutatkozó közös tudat tartalmát fel- említi ugyan Spencer munkája bevezető részében (*Data of Sociology*) és az „Egyházi intézményekben”; e fejezetek azonban magával a rendszerrel mi összefüggésben sincsenek. – Spencer szerint különben a társadalom külön érzési központtal s így szellemi étellel, öntudattal sem bír; a tudat szét van osztva a társadalom egész testében. *Princip. d. Sociol. II. 19. 1.*

¹⁾ Soc. org. 120. 1.; *Princip. d. Sociol. II. 106. 1.*

idővel ketté válik. A rendszer, melynek segítségével a termelés ma irányított, megfelel a kereslet és kínálat egyensúlyozásának avagy a hírt közlő mechanismusnak, a melynek útján az egyes alakulatok egymástól ingert vagy gátlást nyernek.¹⁾ Ez intézményekben, a külső mozgás vezető rendszerétől különváltan, egy önálló ipari rendező systema támad.

De van ezeken kívül még egy harmadik irányító rendszer. Ha nevezetesen az állati testben, de az államban is, egy résznek a rendesnél nagyobb mennyiségű tápanyagra van szüksége, az mintegy hitelre szorul. Az élőlényben ennek szabályozása az edény mozgató (vasomotorikus) rendszer útján történik, mely a megfelelő ütereket kitágítja, a többi véredényeket pedig megsűkíti. A társadalomban az irányítás azon intézetek által eszközöltetik, a melyek tökéket kölcsönöznek. Ha valamely iparágban nagy pénzszükség van s nagy hitel igényeltetik, eleinte a helyi, majd a központi piacokon szorítatnak meg azon üzletágak, a melyek oly magas kamatot, mint ez, szolgáltatni nem tudnak. Bár a többi rendszerekkel ez intézmény kapcsolatosan működik, irányítása ezek ténykedésétől független; az állam e téren nem igen segíthet. Nem függ ez idegcsoport működése a táplálkozást szabályozó rendszertől sem; magok a belek vért csakis e rendszer engedélyével nyernek, s ha a központi szervek kimerülnek, esetleg nem is kapnak.²⁾

A társadalmak felosztását Spencer akként eszközli, hogy azok egyszerűek-e vagy összetettek; továbbá, hogy gazdaságiak-e vagy harciasak. Egyszerű lesz az a társadalom, a mely különálló, hatályos egésznek alkot, más társadalomnak alávetve nincs, részei szabályozó központ nélkül önkénytesen működnek. Az összetett társadalmak, rangfokokkal, határozott egyházi, ipari berendezéssel bíró községet képeznek. A harmadik fok a kifejlett nemzeteké.³⁾

¹⁾ Durkheim „La division du travail social” (1893) ez. művében a fenti azonosítás helyességét kétségbe vonja (238. L.), a modern társadalom tengeréleti működését rendezetlennek s ennél fogva kóros állapotnak tartja.

²⁾ Princip. d. Sociol. II. 118. 1. – Néhány, a fejlődés általánosabb törvényeiből folyó analógiát az élőlény és társadalom közt találhatunk a „Grundlagen der Philosophie” 456. és 516. lapjain is.

³⁾ Princip. d. Sociol. II. 120. és köv. 1.

A társadalom egységei, szerinte, szintén befolyással vannak a társadalom jellegére. Hol egy faj az uralmai hosszú időn át gyakorolja, a társadalom megkövesül; hol a két faj nem vegyül, a jelleg állandóan ellenséges marad, hol sok különféle nép van együtt, az uralom bizonytalan lesz, míg csekély eltérések a népfajok közt kedvező eredményt hoznak létre, ép úgy, mint a hogy a különböző fajú élőlényeknél utódok nincsenek, közeli rokonoknál korcsok támadnak, vagy legalább is terméketlenség lép fel; csak távolabbi rokonok egyesüléséből lesz termékeny faj.¹⁾

A társadalmi átalakulásokat vizsgálva, kiemeli, hogy rendszeresen mind az élőlények, mind a társadalmak vándorló életmódról állandó lakhelyekhez kötött életre mennek át; néha azonban az ellenkező folyamat is előfordul s a gazdasági társadalom bizonyos behatások folytán harciassá válhat. A belső berendezés különben mindig a külső szervezetnek felel meg; ezzel együtt változik is.²⁾ Minél közelebb jut egy alakulat a tökéletességhez, annál csekélyebb a módosulási képessége. Áll ez úgy a kifejlett állatra, mint a megállapodott társadalomra nézve. A kifejlődés után rendszeresen hanyatlás következik.

A társadalmak szaporodása szétválás által történik, de előállhat ez ö s s z e o l v a d á s (conjugatio) folytán is. Látjuk továbbá, hogy a megállapodott társadalmak magvakat, gyarmatokat bocsátanak ki, melyek fejlődésre leginkább akkor számíthatnak, ha más rokon gyarmatokkal találkoznak.³⁾

Spencer az analógiák kifejtése után a család berendezését, mint a faj fentartásának eszközt⁴⁾ s nem mint a társadalmi sejt megjelenési alakját, módját, tárgyalja (III. rész.) Rátér azután az irányító rendszer fejlődésére, s itt első sorban a szertartások

¹⁾ Princip. d. Sociol. II. 145. 1.

²⁾ Princip. d. Sociol. II. 165. 1.

³⁾ Princip. d. Sociol. II. 168. 1.

⁴⁾ Barth munkájában (105. 1.) kiemeli, hogy Spencer a társadalom „szaporítási szervrendszeréről” nem szól, illetve, a mennyiben ő a családot tekintené olyannak, annak fejlődéséről már nem az analógiáról szóló rész keretében beszél. De még az esetben is, ha a tárgyalási mód helytelenségétől eltekintünk, a leírás, Barth szerint, hiányos, a mennyiben a társadalomban a szellemi sajátságok átültetésére is szüksége van. E feladatot más tényezők, nem a családok, végzik, a melyekre Spencer növekvő különzékülésének törvénye inkább is alkalmazható lenne, mint a családra.

uralmát (IV. rész), az állami (V. rész) és egyházi intézményeket (VI. rész) adja elő. Azután a külső szervek, a szellemi foglalkozások (VII. rész), s végül a belső szervek, a mesterségek (VIII. rész) történetét vázolja, kiterjeszkedvén az azokat irányító rendszerekre is.¹⁾

Nem oly kidolgozott alakban, mint Spencernél, de a társadalom fogalmának sokkal megfelelőbben látjuk megjelenni a biológia és sociologia azonos alapokra fektetését A. W. Small és G. E. Vincent művében.²⁾

Szerzők az organismus fogalmát abban találják, hogy az

¹⁾ J. S. Mackenzie művében (Introduction to social Philosophy. 1890.) csak az alapvető kérdésekkel foglalkozik. Az organismus fogalmát, a mechanikai, chemiai egységekkel szemben megállapítván, azon körülménynek eldöntésére, hogy a társadalom szerves egész-e, vagy sem, a kérdést következőleg teszi fel: 1. A társadalom tagjai belsőleg kapcsolatosak-e az egészszel, melynek részei? 2. Belülről növekszik-e a közület? 3. Önczélú-e a társadalom? 1. Az első kérdésre igenlőleg válaszol, kiemelve, hogy az egyesek egyéni élete a társadalom befolyása alatt áll, ennek hatása következtében nyere sajátos jelleget. Épen öröklött tulajdonságaink képezik jellemünk leghatározottabb részét, nincs bensőbb vonásunk, mint nemzeti hajlamaink és érzelmeink; semmi sem foglal el életünkben annyira, mint az idő szelleme; sőt e szellem ép a leghatalmasabb egyéniségekben nyer megtestesülést. Nyelvünkkel, mely a társadalom terméke, összefügg gondolatmenetünk. 2. Bár – mint kiemeli – vannak esetek, midőn a társadalom, új elemek beözönlése folytán megváltozik, megszűnik, illetve újjáalakul, az rendszeren belülről növekszik. Miként az egyes a nép sajátosságai és szokásai által megváltozik, akként ő is visszahat az összességre, melynek jelleme tulajdonkép polgárainak jelleméből és szokásaiból áll. 3. Hogy a társadalom önczélú, szembetűnő. A célzt meghatározni ugyan nehéz, de kétségtelen, hogy az az emberi jólét bizonyos neme lesz. Az ember és az állat közti különbséget alapul véve, minthogy ez utóbbi pusztán a benyomások, öröm és fájdalom halvány érzetével bír, de annak, hogy körülötte egy mindenség, egy egész is van, sejtelmére sem emelkedik, a társadalom céljait a tagok tudatra, illetve öntudatra jutásában látja. Az embernek értelmes voltához képest, értelmes környezetre van szüksége; a szellemi élethez megkívántató e momentumok nyernek azután az államban, a közösségekben testet. (127-182. 1.) E kapcsolatok tehát szükségleteken alapúinak, s mint a társadalmi összetétel alakjai (forms of social synthesis) jelentkeznek; ilyenek lesznek: 1. a család, 2. a kerület, 3. a műhely, 4. a kereskedelem, 5. az egyház, 6. a község, 7. a nemzet, 8. a nemzetközi szervezet.

²⁾ An introduction to the study of Society. 1896. – Szerzők sok tekintetben Schäfflét követik előadásaikban, különösen a társadalom leírásánál.

először élő, tevékeny lény; másodszer, hogy anyagában nem egyöntetű, különböző részek ismerhetők fel benne; harmadszer, hogy tagjai, elemei közt összműködés van, s végül, hogy az egész élete az együttthatástól függ, ennek növekvésével nő, csökkenésével hanyatlik. Mind e tulajdonságok a társadalomban is feltalálhatók. Mindamellett, – mondják – midőn azt organismusnak nevezzük, e kifejezést nem biológiai, hanem sociológiai szempontból vesszük, vagyis eltekintünk azon vonásoktól, melyek csak az állatoknál és növényeknél találhatók. (89. 1.)

Munkáikban mindenekelőtt egy modern, keletkező nyugot-amerikai letelepülésnek, illetve a telepítvény növekedési szakainak, a családnak, tanyának (ruralgroop), falunak, a városnak természetrajzi leírását adják, s csak aztán kezdenek a társadalom biológiai elemzésébe. (100-166. 1.) E tekintetben első sorban ők is a társadalom anatómiájáról szólnak. Kiemelik a földterületet és lakosságot, mint az állam első elemeit. Részletesen tárgyalják a terület befolyását a településre, mint a társadalom külső alakjára (171. 1.); majd az egyedet teszik vizsgálat tárgyává. Kiemerítően fejtegetve annak szükségleteit s ezek kielégítésének eszközeit, az egyedi, illetve társadalmi cselekvés megállapítása céljából, kiemelik, hogy az igények kielégítését célzó tevékenység módosul a faj, vérmérséklet, életkor és a nemi különbségek folytán. A lakosságnak a területhez való viszonya hozza létre, szerintök, a j a v a k a t, a t u l a j d o n t.

A társadalom elemei egyébiránt nem elkülönítve fordulnak elő, hanem csoportokba sorakozva. A legelső állandó egyesülés a család, amelyben első sorban egyéneket összekötő szellemi kapcsolatokat látunk, de megtalálhatjuk ennek a területhez, a javakhoz való viszonyát is. Szerzők először a család személyi részét tárgyalják, részletezik a férj és nő, szülők és gyermekek, a házi cselédek viszonyát; hangsúlyozzák, hogy leszármazás és kölcsönös összeházasodás folytán ez egyesület kibővül, más családokkal vegyül; új kötelékek támadnak, melyek bensősége a legkülömbözőbb lehet. Fejtegetik azután a család tárgyi részét, mely a lakásból, a család javaiból, annak bevételéből áll, s részint mint a védelem, részint mint a physikai és psychikai továbbfejlődés eszköze szerepel. (184. és köv. 1.)

A következő nagyobb csoportok a) mint h a l m a z a t o k

(aggregates), vagy b) mint szervek jelentkeznek. A halmazatot pusztán a részek egymásmellettsége jellemzi, míg a szervek az egyének és javak oly egyesülései, melyek bizonyos társadalmi feladat elvégzésére hivatják. Míg ott az egyént csak előszeretettel, vagy rokonszenv köti, itt az rendesen élethivatást tölt be.

A halmazatok lehetnek önkéntelenek és önkéntesek. Az elsőbe 1. a vérrokonság, 2. közös őstől való leszármazás, 3. közös nemzetiség és 4. emberfajhoz (race) való tartozás esetei sorakoznak, melyhez még 5. a közös helyről való származás és 6. az egy helyt való lakás közössége (territorial community) tartoznak. A másodikba esnek: 1. az osztályok, az egyéneknek gazdagság szerinti csoportosulásai, 2. a foglalkozások és mesterségek szerinti egyesülések, 3. a barátság, 4. az iskolák, társaságok és pártok. 5. az egyházi testületek, 6 a nyelvközösségen alapuló közönségek, 7. a politikai és 8. a nemzetközi kapcsolatok. (198. és köv. l.)¹⁾

Míg a halmazatok fenforgása mellékes a társadalomban, addig a szervek, mint működésben alapuló egyesülések, nélkülözhetlen részei ennek. Ezek csoportosítása tekintetében szerzők Spencer beosztását fogadják el és 1. fentartó, 2. szállító (transporting, szétosztó helyett) és 3. irányító rendszereket különböztetnek meg. Képződmények ezek, melyek minden társadalmi körben feltalálhatók. Az elsőbe tartoznak mindazok az intézmények, a melyek feladata a javak termelése, – legyenek azok akár létrehozó, akár átalakító ipari ágak. A szállító rendszer javak és személyek továbbításával, árúk kicserélésével foglalkozik. A harmadik szervösszesség feladata a fentartó és szállító rendszerek működésének az összrendezése és hatályossá tétele, valamint az egyének szellemi erejének a szabályozása és kifejlesztése; különösen a lelki befolyások létrehozása és közlése tartozik e működés keretébe. (208. l.)

Small és Vincent ez utóbbi tevékenységet azután külön is tárgyalják. Idegszálakkal hasonlítják össze a szellemi közlekedés eszközeit, annak egész hálózatát pedig a társadalom „idegrendszerének” nevezik. E közvetítés, mondják, mindenütt szellemi és anyagi. Az egyes rendesen a közvetítő sejt szerepét játsza, de

¹⁾ E beosztásban Schaffte (i. m. L 21. 1.) hatását látjuk.

e mellett számtalanszor mint végső szerv is szerepel. Minden egyén tehát oly központ, melyből kisebb-nagyobb számú közvetítő utak indulnak ki. (217. 1.) Az átvitel eszközei az eszmék, jelképek lesznek, melyek a legkülömbözőbb alakban jelennek meg. Ma már fixírozhatók s megoszthatók, továbbításukra számtalan eszköz: posta, távírda szolgál.

E sejtek és közvetítő utak egy általánosabb rendszert alkotván, bennök több alosztályt ismerhetünk fel. Ilyen szakok lesznek 1. a sajtó, 2. a kereskedelmi érintkezés szervezete, 3. nyilvános közlés, felhívás (public address) módjai, 4. a nevelési rendszer, 5. az egyházi és 6. kormányzati intézmények összessége. (214-234. 1.)

A társadalom élete, mint nem tisztán biológiai organismusé, közös eszmék uralkodásában áll, melyek az egyének és a csoportok útján hatnak, befolyásolva ezek megjelenési alakját és működését, s így hyperorganikus és hyperpsychologikus életet hozva létre. Működését tekintve, a közület első sorban alakját tartja fenn, s a közös szellemi erők hatása alatt véghez visz bizonyos működéseket, de tudatában és eszményében változásokat is mutat. E folyamatokat „társadalmi növekvésnek,” szabatosabban „kifejlésnek” (evolution) nevezhetjük. (239. 1.)

A közületben előforduló – tevékenységek osztályozása, szerzők szerint, különben a következő:

- a) fajfentartás,
- b) elhelyezkedés, letelepülés,
- c) élő és élettelen természet elleni védelem,
- d) javak termelése,
- e) szállítás (csere),
- f) javak megszerzése,
- g) javak átszármaztatása (öröklés),
- h) felfedezés, találmányok, technikai alkalmazás
- i) lelki behatások közvetítése,
- j) szellemi kiképzés (a tudás közvetítése),
- k) fegyelem (értelmi és társadalmi kiképzés),
- l) ellenőrzés (a működések összeegyeztetése).

Mindezeket a működéseket első sorban a család végzi, s ezáltal a közület physikai és szellemi folytonosságát létesíti. (241. 1.)

Eltekintve a fajfentartástól, jelentékeny szerepet játszik azonban

a tevékenységek végzésében maga a társadalom is, a mely különböző szervei által míg egyrészt elősegíti a családnak működését, másrészt teremt is bizonyos intézményeket, mellek úgy a védelmet, mint a termelést, javak szállítását, forgalom elosztását, az egyének kiképzését elősegítik, a cselekvések összerendezését célozzák. (250. és köv. 1.)

Szólnak azután szerzők a társadalom kórtanáról, kiemelve, hogy betegségről itt csakis egy eszményhez való viszonyítás szempontjából beszélhetünk.¹⁾ Társadalmi betegség gyanánt jelentkezik szerintök mindenekelőtt az egyes, mint a nép testi és lelki kóros állapota, a talajnak lakásra alkalmatlan volta. Betegségek ezeken kívül: 1. a szegénység, 2. a bűnök (vice), 3. a gonosztettek (crime), 4. az elszegényedés (pauperismus), 5. a testi és szellemi hiányok és 6. a társadalmi tevéketlenség. E rendellenességek az összes közműködéseknel előfordulhatnak, ott kóros állapotokat létesítvén. Előjönnek ezek a családban, a fajfentartási, a lakás és védelmi viszonyokat tekintve, valamint a termelést, javak szerzését, a nevelést illetőleg;²⁾ de előfordulnak annak halmazatainál, valamint az egész társadalomban is. (267. 1.)

Mint a hogy betegségek vannak, találhatóak a társadalomban gyógyító intézmények is. Ezek részben az állam által létesítettek, részben egyéni kezdeményezés folytán keletkeznek. (297. 1.)

A műnek utolsó, V-ik könyvében, szerzők végül társadalmi lélektant nyújtanak, s a társadalmi öntudatot valónak elfogadva, szólnak közös tudás-, érzés- és akarásról. (305. és köv. 1.)³⁾

¹⁾ Ők is felemlítik, hogy mindig az egyes a betegség tulajdonképeni forrása.

²⁾ A család ezenkívül a halál, a házastársak elválása által is szenved.

³⁾ organismusnak tekinti a társadalmat, illetve felemlíti az élőlény s az emberi egyesülés közti hasonlóságot L. W a r d is. Ő azonban a minden-ségben mutatkozó fokozatos fejlődést feltűntető munkájában inkább a két jelenségcsoport közti eltérést hangsúlyozza, kiemelve a társadalom szembe-tűnő terjeszkedési képességét, a melynélfogva idővel az egész föld népe egy társadalom lesz, továbbá azon tulajdonságát, hogy a társadalom sohasem hal meg. Utal azon átalakulásra, mely az emberi közületek körében a tagok költözködése folytán jön létre. (Dynamic Sociology or applied social science. (1883) 1891 I. 702. és köv. 1.) Másik művében (Outlines of Sociology. 1898.) a társadalmat részei csekély alárendeltségénél fogva legfeljebb az alsóbb rendű lényekhez véli hasonlíthatónak. (62. 1.) – Az emberi egyesületekben mutatkozó kiválasztási folyamatról szól, a nélkül, hogy ez alakulatokat orga-

4. §. Francia és olasz írók.

Az első francia szerző, ki a társadalom szerves felfogásának részletesebb kidolgozását megkísérelte: A. Fouillée. Ez irányú munkájának címe „La science sociale contemporaine”. (1880.) A társadalomban jelentkező szellemi momentumok kieme-

nismusnak nevezné, B. K i d d. Egységnek ő csak az emberi nemet látszik tekinteni. (Soziale Evolution. 1895. 53. 1.) – A. Fairbanks „Introduction to Sociology” (1896.) című művében elismeri a társadalom organikus voltát, e kifejezést ő azonban szűkebb értelemben veszi, s ez alatt csak azt érti, hogy itt a) egy megbatározott célra irányuló bonyolult szerkezettel állunk szemközt, a melyben a részek önállósága s ezzel együtt fenforgó összefüggések jellemző, b) az egység nem annyira az alakban mutatkozik, mint inkább egy folyamattal az egysége ez, c) a fejlődés itt belülről történik. (42.1.) Kifejezi, Fairbanks szerint, a szerves jelző még azt is, hogy a társadalom nem független egység, hanem egy nagyobbak része: a környezet a közületet ép úgy befolyásolja, mint a többi képződményeket. Feltalálhatjuk továbbá a társadalomban a fejlődést: a létezőt egy régebbi alakulatra vezethetjük vissza, s a haladás menete tekintetében is bizonyos sorrendet állapíthatunk meg. (38. 1.) Szól végül a társadalmi leiekről, ez alatt ő is a közös eszméket, a társadalom egységéről való tudatot érti, de felemlíti, hogy e tudat csak az egyesek lelkében és lelke által nyilvánulhat. (87. 1.) – F r. H. Giddings a társadalom organikus voltát elfogadva, annak physio-psychikai jellegét hangsúlyozza, kiemeli, hogy az első sorban lélektani természetű, de természettani alapokon nyugszik. Részletesebb fejtegetésekbe azonban nem bocsátkozik. (Principes de sociologie. 1898. 358. 1.) – Ugyancsak az összességben végbe menő pszichológiai folyamatokra fekteti a fősúlyt J. H. B a l d w i n is „Social and ethical interpretations in mental development” (1897.) ez. művében. – J. H. S t u c k e n b e r g is a szellemi erők (social forces) organismusának nevezi a társadalmat. (Introduction to the study of Sociology. 1898. 128. 1.) – Futólag érinti, hogy a társadalom (9., 30. 1.) és állam (302. 1.) szerves egész, J. B a s c o m „Social theory” (1898.) ez. munkájában.

A társadalomiam írókat kiegészítve, felemlíthetjük, hogy a politikai írók közül az államot szerves egésznek mondja J. R. S e e l e y 1885-iki államtani előadásában. (Introduction to political science. 1896. 44. és köv. 1.) Annak természetes eredetét és növekvését emeli ki W. W. W i l l o u g h b y (An examination of the nature of the state. 1896. 133. 1.); de élesebben hangsúlyozza Jellinek nyomán a közület személyi jellegét. (134. 1.) Szerves egésznek tartja – e kifejezést legtágabb értelemben véve, az alakulatot sem az állati, sem a növényi organismusokhoz nem hasonlítva – W. S h a r p M. Kechnie is az államot (The state and the individual. 1896. 10. 1.), az orga-

lése által műve a korábban fellépő írókkal, de még Spencerrel szemben is haladást jelent.¹⁾

nikus egységet mind a mellett inkább eszménynek, mint elért valóságnak tekintve. (20. 1.)

Az újabb angol jogbölcseleti és erkölcsstani írok közül az organikus felfogás hívének tekinthető L. Stephen. (The science of Ethics. 1882.) A társadalom, szerinte, külön egész, melynek tagjaitól, ezek jellemétől különböző, attól eltérő tulajdonságai vannak. (31. 1.) Önálló tudattal mind a mellett e lény nem bír, valamint nincs tagjai lététől különvált élete se, s így inkább mint szellemi környezetet jelentkeznek. (111z112. 1.) Védelmi és táplálkozási szervekkel – politikai, egyházi és gazdasági intézményekkel – bír, ép úgy mint az egyes. (113. 1.) A fajt szerző társadalmi szövetnek mondja: magát a társadalmat csakis az alsóbbrendű élőlényvel véli párhuzamba helyezhetőnek. Az állam, szerinte, szintén szerv. (126. 1.) – A nélkül, hogy az organikus felfogást részletesebben fejtegetné, az államot szerves egységnek nevezi W. G. Miller (Lectures on the Philosophy of law. 1884. 91., 290. 1.) - Szemben ezekkel, S. Laurie (Ethica. 209-212. 1.) a „szerves” kifejezést csak átvitt értelemben kívánja az államra, a társadalomra alkalmazni. (R. Flint: Socialism. 1894. 378. 1.)

A korábbi angol nemzetgazdaságtani írok között a társadalom fogalma tekintetében még feltűnő határozatlanságot látunk, így J. H. C a r e y míg egyrészt művében (A társadalmi tudomány kézikönyve. 1867.) a társadalomban mechanikai erők uralmát látja (18., 96. 1.), az abban mutatkozó folyamatokat az egyénben létrejöttek s a társadalomban csak utólag fellépőnek mondja (40., 110. 1.), addig másrészt annak az emberi testtel mutakozó hasonlóságát emeli ki (543. 1.), annak korairól szól (545. 1.), annak nemet tulajdonít. (558. 1.) - Ép így határozatlan felfogásában D. S y m e. (Outlines of industrial science. 1876.) Míg egyrészt a gazdaságot a köz munkája eredményének tartja, magát a társadalmat az egyének halmazának (aggregats of individuals, 158. 1.; aggregats of units, 160. 1.) nevezi. – Bonamy Price álláspontja is nehezen jelölhető meg. Organikus vonatkozások a „Chapters on practical political Economy” (1878.) 63., 100. lapjain fordulnak elő, ezekkel szemben felfogása azonban több helyet individualistikus. – Hasonlóképp bizonytalan W. Stanley Jevons állásfoglalása (Political Economy. 1884. 7. 1.), bár ő már inkább az organikus felfogást látszik követni. (17. 1.) – Szemben ezekkel már határozottan organismusnak tekinti a társadalmat T. E. Cliffe Leslie. E nézete legteljesebben „Political Economy and Sociology” (Forthnightly review. 1879.) ez. értekezésében lép előtérbe. (Essays in Political Economy. 1888. 212. 1.) – W. C u n n i n g h a m is „Politics and Economics” (1885.) cz. művében a nemzetgazdaságtant társadalommal és nem az eggyessel foglalkozó tudománynak mondja (15.1.); az összességet szerves egésznek tartja. (6.1.)

¹⁾ A társadalomról szóló régiebb írok közül F. Barrier művének (Principes de sociologie. 1867.) első kötetében az emberiség történetét adja, de tagadja, hogy a folyamatban fejlődést találhatnánk. A munka második

Mindenekelőtt a szerves lény ismérveit sorolja elő. Ezek belső sajátosságait vizsgálva – mint mondja – látjuk:

I. a különböző részek összműködését (concoitirs) az egész fentartása céljából, mit 1. az egyes functióknak a különböző részek közötti megoszlására s 2. az ezek között uralkodó egyetemlegességre (solidarité), kölcsönösségre s egy végső célra történő közös ténykedésre (cooperation) vél visszavezethetni. (78. 1.) Úgy a munkamegosztás, mint a kölcsönös függés feltalálható a társadalomban is.

II. Szerkezetét (structure) tekintve, az élő lényben három működési rendszert ismerhetünk fel; látjuk benne 1. a táplálkozás, 2. a viszonylati élet (organs de la relation) s 3. a körforgás szerveit. A társadalomban is megvannak a javak termeléséhez szükséges anyagi munkát végzők, a vezetést eszközözők, a társadalom külső ügyeit intézők osztályai, sőt később itt is jelentkezik egy közvetítő rend, mely az anyagokat a végső fogyasztás cél-

kötete politika. – Ellentmondásokkal telt P. R i b o t könyve a „Philosophie de la société.” (1869.) Eltekintve attól, hogy a társadalomnak csak azt az emberi egyesülést kívánja nevezni, melyben a jog uralkodik (14. l.), a minő, szerinte, csak a keresztyénség óta léteznék (15. l.), míg egyrészt tagadja a társadalom valóságát s létet csak az embernek tulajdonit (30. l.), közvetlenül e kijelentése után (33. l.) a közületet az élőlényhez, állathoz, növényhez, az emberi testhez hasonlítja, azt szerves egésznek nevezi (40. l.), melynek része az egyes. A társadalom anatómiájáról, élettanáról, kór- és gyógytanáról szintén említést tesz (35z36. l.); a betegségek okát a működés hiányában, illetve annak túltengésében találván. (211. l.) A közületben felismerhető három nagy működés gyanánt az ipari, kormányzati és tanítási ténykedéseket sorolja fel, melyek közül az első a testi szükségletek, a második a védelem, a harmadik a lélek igényeinek kielégítésére törekszik. (37 , 65-67. l.) A társadalom fejlődésénél a példányképet az emberben látja; a mint abban négy fokot talál, az érzékek, az értelem, az erkölcs és végül a keresztyéni fejlődés, a tökéletesedés fokát, akként véli felismerhetni a történelemben a barbárság és a patriarchális állapot, a hódítás s a törzsi élet, a római birodalom (317. l.) és a bölcsélet megjelenésének, végül a keresztyénség feltámadásának szakait. (269.) A nemzeteknél végül, szerinte, az életkorok ép úgy előjönnek, mint az egyesben (292. l.); a halál csak a keresztyén társadalomra nézve nincs meg. A társadalmat egyáltalán halhatatlan lénynek tekinti E. Littre. (Fouillée i. m. 95. l.) Ő különben egy cikkében (Journal des Débats. 1861. máj. 20.) a nemzetgazdaságot a társadalom táplálkozási működésének nevezi. (Fragments de philosophie positive et de sociologie conlcmporaine. 1876. 186. és 260.l.) – organismusnak tartja a társadalmat G. D e l a u n a y

jaira elosztja. Az ipar, a kormány és a kereskedelem szervezete azonos tehát a fenti élőlényi szervrendszerekkel. (80. 1.)

III. Miként minden szerves lény élő elemekből áll, akként a társadalmat is élő egyedek alkotják. (82. 1.)

IV. Jellemvonása továbbá a szerves lénynek a részek önkéntessége (spontanéité), a bennük mutatkozó cselekvésre és a fejlődésre irányuló hajlam.

V. Minthogy pedig e törekvés csak bizonyos körülmények között érvényesülhet, a részek a saját fennállásukhoz szükséges igények kielégítésére törekedve, az összesség célját látszanak előmozdítani. (87. 1.)

A társadalomban is az egyéni hajlamoknak önkénytes érvényesülését tapasztaljuk, látunk bizonyos kölcsönhatást, látjuk a létérti küzdelmet s az azzal kapcsolatos kiválasztást. Ha tehát az életet ebben találjuk, a társadalomnak ép úgy van élete, mint valamely állatnak vagy növénynek; sőt itt magasabb fejlődést is észlelhetünk. A társadalomban a részek ismerik az összességet, az egészetet, melynek tagjai s annak létét akarják is. (91. 1.)

is. (Programme de sociologie ou d'histoire naturelle des sociétés. 1872.) – Társadalomtudományi szempontból érdekesebb, mint az előbbi művek A. Espinas tanulmánya a „Les sociétés animales.” (1877. 2-e ed. 1878.) A mű egy egésznek, élőlénynek nevezi ugyan a társadalmat, az analógia részletesebb fejtegetésébe azonban nem bocsátkozik. Szerző különben az élővilágban fellépő társulási jelenségeket vizsgálja, s a feltalálható kapcsolatokat három csoportba sorozza. Az első kategóriát a táplálkozási társadalmak alkotják; alapját itt a társulásnak az élelem közlése képezi. Ez osztályba tartoznak a sejtek egyesülései: a metazoák, s úgy azok, mint a protozoák coloniái. (196. 1.) A második csoportba a nemi különváláson nyugvó társadalmak számíthatók, tehát a házassági, valamint a családi egyesülések. (260. 1.) Az utolsó, harmadik kategóriába végül azok a kapcsolatok soroztának, melyeket szellemi kötelékek fűznek össze, s a mely csoportok körébe, első sorban a szorosabb értelemben vett állati társadalmak, valamint az emberi egyesülések is tartoznak. (440. 1.) Espinas végül tanulmánya eredményeként a társulás általános jelenségeit sorolja elő s itt 1. a részek összműködését, 2. azok különféleségét, 3. fokozatos különkülön képződést (formation par épigenése), 4. a munkamegosztást, 5. a hasonló részek vonzódását, 6. a működések átruházását, az alárendeltséget, 7. a működések önkéntességét, 8. azok szerves, egy meghatározott rendszernek megfelelő voltát, 9. az egyes típusok haladási képességét, 10. az elemek számának jelentőségét emeli ki. (495. 1.) Részletesen fejtegeti végül a társadalom szellemi életét, s úgy az állati csoportban, mint az emberi társadalomban egy közös „ént” vél feltalálhatni. (507. 1.)

VI. Miként az élőlények a fejlődés bizonyos menetét tünetik fel, úgy feltalálhatjuk e fokokat a közületben; a születés és fejlődés szakai az egész emberiségre nézve megállapíthatók; az egyes társadalmakra nézve pedig a hanyatlás és a széjjelbomlás esetei constatálhatók. (95. 1.)

E folyamatok alatt a társadalom részei folyton változnak, a nélkül, hogy annak egysége megsemmisülne. Az összesség élettartama tehát rendszeren jóval túlhaladja az egyedét; de viszont az egyes tovább élhet, mint az egész, ha ennek élete erőszakosan semmisül meg. Normális körülmények között azonban minden társadalom bizonyos fejlődésfokot, viszonylagos fejlettséget ér el, e körül hosszabb ideig forog, majd aláhanyatlal s felváltatik egy hatalmasabb társadalom által, mely a műveltség magasabb fokára emelkedett. (96. 1.)

Fellelhetők tehát a társadalomban az élőlény összes tulajdonságai. Feltalálható itt 1. a részek összműködése, 2. megvan a működésnek megfelelő alak; 3. az élő egésznek élő részekre válása; 4. a mozgások önkéntessége, 5. a kellő célszerűség, 6. a fejlődés és hanyatlás, egyszóval az evolúció.

Az élőlény s a társadalom között hangsúlyozott azon különbség, hogy amott a részek közötti kapcsolat physiologiai, míg emitt az psychologiai, Fouillée szerint, nem tekinthető feltételnek. Valószínű – mondja szerző (99. 1.) – hogy a mennyiben valahol szervezetről és életről szólhatunk, ott a részek között az érzületek, képzetek és a cselekvések bizonyos, bár csekély fokú, kicserélése már előfordul. Az élőlényben magában a részek összekötő eleme talán az önszeretet, melyből azután az együttélés folytán a másokat is felölelő önzés (égoisme a plusieurs), a rokonszenv csirája támad. (100. 1.) Idővel ez érzés is mind szellemibb, valóságos rokonszenv lesz, a minővel az emberi társadalomban találkozunk. A rokonszenvet, mint összekötő elemet követi azután a működések átruházása (delegation des fonctions), mely az élő lények szervei különkülkülésének felel meg. A társadalomban szintén munkafelosztást, a működések egymás alá rendelését látjuk, úgy, hogy végül egy egyén vagy egy csoport mint jelentősebb lép fel a közületben, képviselve mintegy az egész társadalmi testet. (104. 1.) A közönség e fokon már valóságos szerves test, melynek egysége részint

a közösen végzett munkákban, részint a tagok közt egymásnak nyújtott kölcsönös segélyben találja megvalósulását. (105. 1.)

A társadalomnak e fokon már lesz idegrendszere is: az összes polgárok agyveleje képezi itt a nemzet agyát. E szervezet és az állati idegrendszer között egyedüli különbség az, hogy annál a fizikai kapcsolat hiányzik; a folytonos érintkezés mind a mellett itt is megvan, eszközöltetik ez a rokonszenv, a látás s a többi szervek közvetítése, a beszéd s mindazon jelek – mint irás, nyomtatás, távirás – által, melyek a gondolatok közlésére szolgálnak. Kiegészítik ezt a gyakoribb és közvetlenebb érintkezés központjai, minők a családok, városok, melyek az idegdúcokkal, a gerinczagygyal – megannyi külön kis agygyal – helyezhetők párhuzamba, a hol összegyűlnek, megerősödnek az érzetek és képzetek. A tudósok, a gondolkodók, azok, kik a nemzetet felvilágosítva vezetik, kik azt kormányozzák, a védelméhez szükséges cselekvések véghezvitelét parancsolván, mintegy tökéletesebb idegsejtjei az agynak, a mely maga sem egyéb, mint egy nagygyá, uralkodóvá vált gerinczagy-szelvény. A nemzet ezen magasabb rétegében az eszmék és elhatározások bizonyos tömege érlelődik meg, a mit nemzeti gondolatnak, nemzeti politikának szoktak nevezni. (105-108. 1.) A mint azután az állat, melynél az agynak egy részét eltávolították, megmaradt másik részével még érezhet, gondolkodhat és akarhat: hasonlóképp egy nemzet, melynek szellemi élete meggyengült, ezt kifejti mindaddig, míg maradtak polgárai, kik az őket egyesítő terület és a közjó tudatával bírnak. Miként továbbá egy agyától megfosztott, de még életben maradt állatnál az agy-félgömbök a mozgás összerendezése céljából az alsóbb rendű központok által pótoltnak, s a részek, melyek különben csak ösztönszerű mozgást végeztek, most szinte értelmi működésig emelkednek, úgy a társadalomban is, melyet egy foglalás vagy forradalom fejeitől megfosztott, új emberek támadnak, egyének, kik a veszélylyel együtt nőnek; felbuzdul a közérzület azokban is, kik eddigelé önzően éltek.

A társadalom Fouillée szerint tehát szerves egész, vagy mint ő nevezi, *sz er z ö d é s e s o r g a n i s m u s* (l'organisme contractuel.), mely akként valósul meg, hogy önmagát elképzeli és akarja is. Társadalom, szerinte tehát, tényleg csak ott lesz, hol az egyének a szervezetnek bizonyos módját felfogják s e képzet

hatása alatt tényleg egyesülnek. Teljes valóságban az egyesülés ily módja sehol sem található; de Kín-vonalaiban megvan minden nemzetben ős csakis ennél szólhatunk emberi társadalomról. (115. l.)¹⁾ így a cél, az eszme az, a mi uralkodik. (117. l.)²⁾ Maga az eszmény már egy leendő társadalom csirája; annak növekvése tehát már a közösség növekvése. (118. l.)

Daczára a társadalmak e sajátos jellegének, nincs különbség, szerző szerint, a közület és az élőlény között, sem azok természetét, sem eredetüket, sem pedig céljukat tekintve. A tudat, mely amott megvan, s a melynek eredménye azután a tagok kölcsönös megegyezése, csak a magasabb fejlődési fok következménye (150. l.); másrészt míg legritkább esetben támad társadalom a tagok előzetes szabad megegyezése folytán, a mennyiben a tudatos egyesülési fokot rendszeren tengéleti vagy állati csoportosulás előzi meg, addig másrészt állati egyesülés is jöhet előzőleg független tagokból létre. (153. l.) Végül ha a cél momentuma volna a fenti eltérésre nézve irányadó, maguk az egyes társadalmak között is különbségeket kellene megállapítanunk.

Fouillée az analógia ellen felhozott kifogások visszautasítása, az élőlény s a társadalom közti párhuzam megállapítása után a társadalmak osztályozását kísérli meg, s itt kifogásolva Spencer beosztását, ki az állam kormányát s az állati idegrendszert véve alapul, a harcziás, kizsákmányoló államokat a kifejlett idegrendszerű állatokkal helyezi párhuzamba, míg az ipari társadalmakat azokkal, melyeknek idegrendszere lazább, holott itt az összehasonlítás a ragadozó, illetve a kérődző állatokkal volna inkább helyén, szerzőnk tekintettel arra, hogy az állat alakja az idegrendszertől függ, a beosztást a rendszer központositási foka

¹⁾ Fouillée, a mint az egyesüléseknek kosmologiai viszonyát fejtegeti, megjegyzi, hogy ezek az organisatio három fokán állhatnak. A legelső fokon az akaratok teljesen önzők; úgy működnek, mintha kívülök más egyedek nem léteznének, az ásványok e fokon állanak; a másodikokon az akaratok már egyesülnek, de a rokonszenv még teljesen mechanikai, ilyenek a növények és állatok; a harmadik fokon az akarat értelmes és saját maga ura, az egyesülés megegyezés és szerződés útján történik, ilyen az emberi társadalom. (124. l.)

²⁾ Fouillée a társadalmat irányító eszméket külön is tárgyalja „Psychologie des idées forces.” (1893) ez. munkájában.

szerint óhajtja eszközölni. Spencer álláspontját azonban, a mely szerint az élőlényeknél a legteljesebb központosítás adná a fejlődés legmagasabb fokát, míg a társadalomban a decentralisatio jelentene haladást, ez irányban is visszautasítja (173. 1.) s maga a következő fokozatokat állítja fel: 1. A legalsóbbrendű organismusok azok, a melyekben inkább az egész létezik a részekért, mint a részek az egészért; 2. magasabb fok van ott, hol úgy az egész a részekért létezik, mint a részek is az egészért élnek: ilyenek az íz-állatok; 3. a felsőbb rendű állatoknál a részek inkább az összesség kedvéért vannak, semmint megfordítva, az egész a részekért; 4. s még fejlettebbek volnának azok, melyekben az egész s a részek között egyensúly lenne, hol az összesség ép úgy a részekért élne, mint a részek az egészért. Itt az elemek öntudattal bírnának, de egyúttal az egésznek az összérzetével és akaratával is. Az élő lények között azonban ilyen alakulatot nem ismerünk. (176. 1.)

A fenti fokozatokat a társadalmak körében is feltalálhatjuk; szólhatunk nevezetesen: 1. kezdetleges egyesületekről, hol az egész van az egyének kedvéért; 2. félig központosított, félig decentralizált államokról, hol egyensúly lenne a két törekvés közt, minők voltak a középkor királyságai; 3. felsőbb rendű közületekről, hol a részek az egészért vannak, a minők a harcias társadalmak; 4. végül legfelsőbb fokú államokról, hol ismét egyensúly volna a két elem között. (179. 1.) Ilyen lenne azután a tökéletes szerződéses organismus is. (180. 1.)

Fouillée a társadalomban egy különálló öntudatnak, egy „én”-nek a létét tagadja, szerinte a tudat tekintetében is három fok ösmerhető fel: 1. a határozatlan és szétszórt tudat, minő az íz-állatoké, 2. a gerinczesek világos és központosított tudata és 3. világos, de szétszórt, a tagokban jelentkező tudat, a minő az a társadalomban. (245-6. 1.) Az első esetben minden rész csak önmagát érzi, az összesség gondolata nincs meg; a másodikban a részekben csak érzés van, a tudat egy közös sensoriumban létezik, végül a harmadik fokon minden részben úgy az „én”-nek, mint az összességnek tudata meg van, de magában az összességben e tudat hiányzik. Ez utóbbi kategóriába tartozik a társadalom. (402. 1.)¹⁾

¹⁾ Barth i, m. 152-157. l. bírálja e felfogást.

Fouillée azután elméletéből következtetéseket von a politikai életre nézve is. Kiemeli, a társadalom részei között mutatkozó szoros kapcsolatra hivatkozva, a kormányzók óvatosságának szükségét, minden változtatásnál a polgárok megegyezésének fontosságát; hangsúlyozza a közvetítő intézmények szerepét, minthogy az elhatározásoknál egyhangúság soha sem érhető el; felemlíti, hogy minden átalakulás csak szabad megegyezésen, szerződésen nyugvó, fokozatos és lassú lehet, előnnyel bír tehát a kifejlés a forradalom felett. Ez utóbbira, mint physiologiai téren is a gyors változásra, betegség esetén azonban szükség lehet. (130. 1.) Spencer is individualistikus álláspontja daczára, mondja Fouillée, utal arra, hogy úgy az élőlényben, mint a társadalomban, vannak működések, melyeket a legmagasabb központ irányít, vannak olyanok, melyeket másodrendű központok, különleges jellegű egyesületek vezetnek, s vannak olyanok, melyek az egyéni kezdeményezésre bíznak. (134. 1.) A kormány vezető működésének megszüntetése célznak tehát alig tekinthető. De Spencer azon' levezetése, a mely szerint az agy pusztán mint cselekvést irányító szerv jelentkezik, sem helyes. Az agy ezenkívül az értelemnek és haladásnak is szerve, mint a társadalomban is az együttérzésen és érdeken kívül, egy harmadik vezető erő is működik: az eszme. (143. 1.) Különösen a jog, az igazságosság eszméje az, mely megvalósítást kíván, s minthogy ezek fentartásához az önérdek s együttérzés nem elegendők, a központi hatalomnak, a kormánynak, az államnak kell e tekintetben tevékenységet kifejteni. (144. 1.)¹⁾

¹⁾ B o r d i e r könyvének (La vie des sociétés. 1886.) előszavában élesen hangsúlyozza, hogy a társadalom élő egész, s hogy ő ennek leírását akarja adni, akként, hogy abból azután a társadalom törvényei levonhatók lennének. Tényleg azonban szerző a társadalommal sokkal kevésbé foglalkozik, mint az egyessel, s egész leírása egyes közhelyeken kívül tömegjelenségek kiemeléséből, statistikai adatok felsorolásából áll. Mindenekelőtt a „társadalmi környezetről”, vagyis azon .hatásról szól, melyet az egyesre a társadalomban élés gyakorol; s e befolyás eredményét első sorban a munkamegosztás létesülésében látja. (4. 1.) Azt, hogy a társadalom szerves egész, inkább csak állítja, sem mint bizonyítja (8. 1.); kiemeli létének szakait, küzdelmét a többi társadalmakkal. (9. 1.) Az állatoknál mutatkozó polymorphismust a kasztban véli feltalálni (12. L.), melyet azután durványnak nevez. (13. 1.) Ugyancsak szervnek mondja a rabszolgaságot is. (15. 1.) A társadalom

Fouillée művében csak annak igazolására törekszik, hogy a társadalom szerves egész, az alakulat leírásába ő azonban nem bocsátkozik. De Greef ellenben rendszert nyújt, a társadalmi tünetények osztályozását kísérli meg, az egyes jelenségeket részletes tárgyalás alá veszi, s bár törekvése a társadalomtan-

alapja, a társiasság, szerinte, ép oly a lap tünetény, mint a chemiai rokon-ság. (25. 1.) A művelődést a szelidítéssel (domestication) helyezi párhuzamba (29. L.), egymás után szólva mindkét folyamatról. (29-33. 1. és 34-48. 1.) Az emberiség fejlődését tárgyalva, a műveltség szakaiként a táplálkozási (nutritive), érzéki (sensitive), szellemi (psychique), értelmi (intellectuelle) és tudományos szakokat ösmeri fel. (54. 1.) A fejlődés másik iránya, szerinte, a harczról az iparra való áttérés. A harcz által mutatkozó egyesítés azonosítható az állatvilágban jelentkező fejlődéssel, a hol a független gyűrűk felett egy központi idegrendszer támad (56.1.; v. ö. Spencer: Princip. d. Soc. II. 92. 1.); megfelel ez alakulat, a gerinczesek állapota, a független monarchiának. E szakban az állam az egyénektől különvált személylyé lesz, kinek kedvéért amazok vannak, a helyett, hogy ez lenne azok közege, azok megbízottja. (57. 1.) A centralisatiót felváltja azután a békés alak, s mint az állati testben a részek önállósággal bírhatnak, úgy rendelkezhetnek az egyének tág körű szabadsággal az államban is. (59. 1.; v. ö. Fouillée i. m. 179. 1.) Egy közös agy (cerveau commune) folyományának tekinti azon jelenséget, hogy a társadalomban bizonyos cselekmények (bűntettek, öngyilkosságok) törvényszerűek. (66. és köv. 1.) Szól a társadalom betegségeiről, hová a helytelen táplálkozásból, kedvezőtlen életmódból eredő bajokat sorozza (71. és köv. 1.); az utánzásról, mint az eszmék terjedésének módjáról (76-93. 1.), valamint a suggestióról. (94-102. 1.) Azután a társadalom leírásába kezd. A lakosság sűrűségének meghatározása céljából statistikai adatokkal szolgál; vizsgálja először a városokat, melyeket Mougeolle nyomán csontosodási központoknak nevez (111. L.), az együttlakásból folyó sajátos jelenségeket (prostitutiót, a felnőttek túlnyomóságát, a városok sajátos betegségeit) tárgyalja, s áttér a vidék lakosságára. (103-184. 1.) Adja azután a javak elosztását, s itt a Spencer által felállított hasonlatot a véredények és utak, az idegek és távíró közt ismétli (217. 1.) s mint mellék-körforgást (circulation collatérale) a csempészetet említi fel. (218.1.) – Ép úgy, mint Bordier, organikus felfogásában A. D a n t e n is, a mennyiben tagadja, hogy a társadalom az egyesek pusztá halmaza lenne. (De la nature des choses. 1886. 198. 1.; v. ö. H. Michel, i. m. 548. 1.) – Ugyancsak ily irányú J. G. Courcelle-Seneuil (Preparation ä Gétude de droit. 1887. 30-32. 1.; v. ö. H. Michel i. m. 557. 1.; Jahrbücher für National-ökonomie und Statistik. N. F. Bd. XV. (1888.) 569. és köv. L.), bár ugyancsak ő másutt (Etudes sur les sciences sociales. 1862. 155. L., H. Michel i. m. 558. 1.) a társadalmat pusztán az ész szüleményének, elvonás eredményének mondja. – Elfogadja e tant T h. F e r n e u i l is, ki – bár a társadalmi öntudatnak létét nem tagadja – egy önálló érzési központ feltételezésére alapot

nak, mint önálló tudománynak, az emberi egyesüléseknek a többi csoportulásoktól, mint minőségileg különböző kapcsolatoknak feltüntetésére irányul,¹⁾ a társadalmat a biológiai alakulatokon túl menő növekvés eredményének tekintvén (Intr. I. 68. l.), művében a párhuzamot az élőlényekkel szintén megemlíti.²⁾

A társadalmat, melyet ő „hyperorganismusnak” nevez, a szervek, készülékek és rendszerek egymás mellé rendelt (coordiné) összegének mondja (II. 33. l.),³⁾ s főeleme gyanánt a területet és a népet jelölve meg (L 46. L.), kiemeli, hogy a különböző társadalmi egyesülések a nép és a természeti tényezők kölcsönhatásának eredményei:⁴⁾ a szervezetlen tényezők képezik az alakatulát vázát, míg a szerves elemek alkotják rajta a húst, az izmot, az idegeket. (I. 71. l.)

nem talál, azt az egyesekben, ezek tömörüléseiben, magában az államban szétszétva látja. Az egyöntetűséget, szerinte, az ezek között felfalálható folytonos kölcsönhatás adja meg. (Les principes de 1789. ét la science sociale. 1889. 85., 89. l.) – Combes de Lestrade a „sociológiát” ugyan a társadalmi test anatómiájának kívánja tekinteni (3. L.), de művében, az „Elements de sociologie”-ban (1889. 2-e. ed. 1896.) sehol sem utal azon kategóriákra, melyek a biológia nyomán a társadalmi életben esetleg megtalálhatók volnának. Osztályozás művében egyáltalán nincs; egyes intézmények, mint a család, a házasság, a tulajdon, a szabadság stb. leírását kísérli meg, s csatolja ehhez a modern állapotok birálatát. A társadalmat ugyan természetes alakulatnak, organismusnak (93.1.) mondja, de az államot már szerződéssel nyugvónak véli. (21. l.)

¹⁾ A társadalmi tünemények felsorolását menten minden analógiától állapítja meg, a társadalom keretén belől gazdasági, szaporítási, művészi, hit és tudományi, erkölcsi, jogi, politikai jelenségeket különböztette meg. (I. 69.1.)

²⁾ Főmunkája az „Introduction à la sociologie” (1886-1889.), melynek azonban eddigelé csak két kötete: a bevezetés és a szervek s folyamatok leírása, jelent meg; hiányzik még az alak-, a működés- és fejlődéstan. Másik művé a „Sociologie générale élémentaire” (1895.), az előbbinek kivonata, míg a „Le transformisme social” (1895.) ez. munkája a haladás, valamint a visszacsés kérdéseit vizsgálja. – Egész felfogására nézve v. ö. Barth i. m. 67-77.1.

³⁾ V. ö. Sociol. génér. 19. l. – Ilyen társadalomnak tartja ő a nemi egyesülést (l'agrégat sexuel I. 71. L.), a családot, végül a politikai kapcsolatokat, hová a törzset, a községet, a nemzeteket s a hódító társadalmakat sorozza. (I. 72. l.) Az emberiségnek, mint társadalomnak felemlítése, szerinte, még korai (I. 74 l.); a faj sem tekinthető ilyennek; közelebb áll e fogalomhoz a nemzetközi organismus. (I. 75. l.) – A végső egység a társadalomban az egyes. (I. 71. l., II. 11. l.)

⁴⁾ V. ö. Sociol. gener. 30. l.

Az élőlények s a társadalom, – s ennek megfelelőleg a róluk szóló tudomány-ágak – közti párhuzam, szerinte abban mutatkozik, hogy úgy a szervek, mint a működések, részint a környezet behatása, részint átöröklés, részint a csoport, illetve az egyéni fejlődés útjáni megszerzés (acquisition par le développement propre du groupe et des individus) által határozatnak meg. Feltalálhatók úgy a társadalom, mint a szerves lényben a táplálkozás, az alakulás, a növekvés, fejlődés és a szaporodás jelenségei, valamint az öröklés tünetényei. A hajlam hasonló lények létrehozására mindkettőben a folytonosságnak képezi alapját; viszont szerepet játszik a társadalomban is a változékonyság (variabilité), valamint feltűnnek a közben a természeti kiválasztás és az alkalmazkodás tünetényei. (L 90. 1.) Feltalálható az emberi egyesülésekben végül v. Bahr törvénye is, a mely szerint az élő lények fejlődésök kezdetén egymáshoz hasonlítanak, csak növekvésökkel lép előtérbe a közöttök levő különbség. E tekintetben de Greef az egyes egyénnel mondja azonosnak a kezdetleges társadalmat: a különbséget a kettő közt tisztán mennyiségbelinek állítván. (L 91. 1.)¹⁾

Ezen általánosabb kijelentések után szerző a Spencer által nyújtott párhuzamot sorolja elő, azt több tekintetben kifogásolva. A tömegbeli növekvés, a bonyolódottság és a fejlődési fok közötti viszonyt de Greef ugyanis akként határozza meg, hogy a fejlődési fok a bonyolódottsággal viszonyos ugyan, de ennek bizonyos foka magasabbnak tekinthető, ha az tömegbeli növekvéssel kapcsolatos. Elismeri, hogy az alak különzékülése a működés különzékülésével jár (L 95. L.), de viszont kiemeli, hogy a bonyolódottabb szervezetben az egyetemlegesség (solidarité) is nagyobb, mint a hogy ma a népek közti kölcsönhatás az egész ismert világra kiterjed. (I. 100. 1.) Minél tökéletesebb továbbá az együttműködés és az alkalmazkodás a természethez, annál biztosítottabb, szerinte, a társadalom léte, ha talán tartamát tekintve nem is, de minden esetre belterjességében. A közület növekvésének de Greef is két módját említi: az egyedek szaporodása és a csoportok egyesülése folytán támadt haladást. Hangsúlyozza, hogy az egyforma fajú állatok alaki típusa azonos: a társadal-

¹⁾V, ö. Lilienfeld i. m. III. 251. 1.

mákban is meg van – mondja (I. 98. 1.) – a törekvés, hogy egymáshoz minél hasonlóbbakká váljanak.

Vázolja azután a társadalmak fejlődését; felemlíti felsőbb fokon a heterochronismus fellépését. (L 100. 1.) Kiemeli a részeknek külső és belső functiókat végzőkre való különválását, s ezek mellett egy harmadik közvetítő rendszernek támadását. Rajzolja Spencer nyomán az irányító és idegmozgató (nervoso-moteurs) szerveknek fejlődését és analógiáját (I. 101. L.), s a leírást egy új vonással egészíti ki, felemlítve, hogy míg alsóbb rendű lényeknél az idegrendszerek inkább szenvedő jellegűek, benyomásokat felvevők, felsőbb fokon azok az izgatásokat nem csupán felfogják, hanem önmagok is hoznak létre impulsusokat, legfelső fokon végre a mozgások alkalmazkodása és combinatiója állapíttatik meg az agy rendező működése által: akként a kezdetleges népek teljesen a természet hatalma alatt állanak, idővel függésök megszűnik, megkezdődik a természetre hatás, míg civilisált államokban a kormányzás, közigazgatás és igazságszolgáltatás a természethez való tudatos és szándékolt alkalmazkodásként jelentkeznek. (L 102. 1.)

Mint a hogy továbbá az idegrendszer nem képes folytonos működésre, úgy a társadalmi functiók sem folynak szakadatlanul. A létrehozott változás nagysága azután itt is arányos a működés általánosságával és kiterjedtségével, mint az idegrendszerrel az ideg hosszúságával. Miként azután az egyéni idegrendszerrel vannak izgató és csillapító szerek, úgy léteznek ilyenek a társadalomban is, s mint ott speciális hatásúak, úgy itt is specifikusak.

Az idegfolyamatok továbbá nem mind tudatosak, különösen nem az a vegetatív szervek idegeinek (hasonszenvi idegrendszer, a szív működését szabályozó rendszer) és az edényrendszert irányító idegek működése; hasonlóké – mondja (I. 104. 1.) - mennyi forradalom megy a társadalomban végbe a nélkül, hogy a köz arról tudomást szerezne; öntudatlan nagyrészt a gazdasági élet, hisz az emberek figyelme első sorban a politikai élet felé fordul. Szerző azután kiterjeszkedik az egyéni s a társadalmi psychologia között más irányban mutatkozó párhuzamra is.

Hosszasan részletezi de Greef azon különbségeket, melyek a társadalmak és az élőlények között vannak, s több, kevésbbé

fontos vonás kiemelése után¹⁾ a legfőbb eltérést abban találja, hogy míg a sejtek nem gondolkodnak, a társadalomban a tagok mind bírnak értelemmel. (L 129. 1.) A társadalom lényege tehát szerinte, ép úgy, mint Fouillée szerint, a tagok kölcsönös meg-egyeztésén nyugvó, társas együttműködése.²⁾ A társadalom nála is szerződéses organismus.

Könyvének második kötetében de Greef a társadalmi működésekről és szervekről szól. Felemlíti mindenekelőtt a társadalom szövődékét (tissu social.), melyről azonban csak azt mondja, hogy azt az anyagnak mindennemű, úgy organikus, anorganikus, mint szellemi eleme alkotja (II. 1. és 7. 1.);³⁾ szól az egyesülésekben mutatkozó közös erőkről (forces collectives), ezek alatt a különböző jelenségeknek megfelelő irányzatokat értvén. Az összes különös erők összessége alkotja a társadalom együttes erejét. (II. 16. 1.)

Ismerteti azután a közületben feltalálható szerveket, készülékeket (appareils) és rendszereket. Kezdetben, mondja, egy szerv végez minden működést, majd külöznékülés áll be a tevékenységek közt. (II. 34. 1.) A társadalomban is eleinte a gazdasági élet és a védelem egybe esnek: e typus a katonai (II. 36. 1.); majd a belső fentartás szervei különválnak, s létesül a gazdasági tevékenység, megfelelve a test táplálkozási működésének. (II. 38. 1.)

!) Az összehasonlítás, helytelenül, némelykor csak a felsőbb rendű szerves lényekkel történik, s itt emeltetik ki a külömbtség a közület s az élőlény közt. így többek közt annak felemlítésénél, hogy a különvált rész a társadalomnál tovább él, az élőlénynél ellenben megsemmisül, s hogy a sértett társadalom tovább fenmarad, míg az élőlény könnyen elhal. (I. 120. 1.) E tételek azonban csak a felsőbb rendű állatokra nézve állanak s épen nem általánosíthatók. Másutt a fokbeli eltérés is alapvető külömbségnek vétetik: pl. hogy a társadalomban a változások tovább tartók és gyorsabbak, mint az egyedben, hogy ott nagyobb a működések külöznékülése, mint ennél. (I. 121-123. 1.) – Az élőlények szaporodásával ő a társadalmi körök számbeli növekvését helyezi párhuzamba. (I. 124. és 127. 1.)

²⁾ V. ö. Waentig i. m. 198. 1. – Barth (i. m. 69. 1.) utal azon sajátoságra, hogy de Greef az ösztönszerű megegyezést is szerződésnek mondja. (I. 131. 1.)

³⁾ Ugyanígy jellemzi azt a „Transformisme sociale” (1896.) ez. művében. (11. 1.) -V, ö. Schäffle meghatározását e mű 237. 1.

Azután az egyes funkciókat részletezi. Először a javak forgalmáról, majd a fogyasztásról, végül a termelésről szól; itt az általánosan elfogadott beosztást bírálja, új rendezést állít föl. Tárnyalja azután a többi társadalmi jelenségeket, a szaporítási, művészeti, vallási és tudományi, jogi, politikai intézményeket, mindenütt a fejlődés menetét rajzolva. Az erkölcsöt a részek harmonikus működésével azonosítja. (II. 254. 1.)

Szól végül a társadalmi értelemről (*intelligence sociale*) is. Itt azonban csak azt említi fel, hogy az egyes társadalmi, tehát úgy gazdasági, szaporítási, mint művészeti, erkölcsi, jogi tevékenységek reflexekből ösztönszerűekké, majd tudatosakká s végül öntudatosakká,* megfontolt cselekvésekké lesznek. (II. 453. 1.)¹⁾

¹⁾ T h. F u n e k - B r e n t a n o nézeteit az államról és társadalomról „La politique” (1892.) ez. művében találhatjuk fel. Itt az államot szerves egésznek nevezi, melynek minden része sajátos működéssel, határozott szerkezettel bír, ép úgy mint az emberi test. A család a társadalom sejtje, az osztályok annak szövetei. Még pedig négy ily osztály különböztethető meg: az alsó, középső, felső osztályok és a tanítók rendje. (53-54. 1.) A területi részek az állam szerveinek felelnek meg; némelyek ezek közül rendkívüli fontossággal bírnak. (55. 1.) A társadalomban mutatkozó pártokat két csoportba sorozza, s az egyik jellemvonásaként az egyéni tevékenység kiterjesztésére irányuló törekvést mondván, a másik ismervét az összetartozás fejlesztésében találván, azokat a visszerekben és üterekben folyó vérrel azonosítja. (56. 1.) Megjegyzi, hogy az állam, a nép az azt alkotó elemek halálával megsemmisül. (58. 1.) Egy egységes akarat létét lehetőnek tartja. (65. 1.) Többi művei, mint a „La civilisation et ses lois” (1876) és „La science sociale” (1897.) szerves felfogásra valló analógiákat nem tartalmaznak. – J. P i o g e r mindenekelőtt az organismus és az élet fogalma közt tesz különbséget. Szerinte a gép is organismus, bár nélkülözi az életet. (*La vie sociale, la morale et le progrès*. 1894. 30. 1.) A társadalmat ő is szerves lénynek, bár alsó fokú organismusnak mondja a benne mutatkozó egység hiánya miatt (45., 54. 1.); az egyest azonban inkább a vértestecsekkel, semmint a társadalom elemeivel véli azonosítandónak .... *l'homme est Félément vivant par excellence dans l'organisme social; il circule, il évolue, il travaille dans les tissus ou organes sociaux auxquels il apporté Factivité, la force, la vie; notre corps est composé des tissus anatomiques, comme la société des tissus sociaux (habitats, voies ét transports, constructions et aménagements divers, appropriations et adaptations de toutes sortes du sol et des ses produits, de l'industrie*. 38. 1.) Az emberi munka a physiologiai functioknak, különösen pedig a táplálkozásnak felel meg; az assimilatio, szervesen testek szervekssé átalakítása, a társadalomban is előfordul. (41. 1.) A vér maga a gazdagsággal helyezhető pár-

Mint a hogy Small és Vincent az emberi közület fejlődésének leírását kívánják adni, szintén a társadalom keletkezését és növekvését írja le Izoulet „La cité moderne” (1896.) című

huzamba. (84., 85. 1.) A társadalmi működések nem azonosíthatók az egyedi funkciókkal, ezek új, magasabb rendű jelenségek. (V ö. de Greef i. m. I. 69. 1.) A köztudat fejlődésének menete ez: tömegek ösztöne, társas érzés, közvélemény. (100. 1.) – Többé-kevésbé mystikus írók, mint P a p u s (Anarchie, indolence et synarchie. 1894.), F. G h. B a r i é t is elfogadják az organikus felfogást. Ez utóbbi „Principes de sociologie synthétique” (1894.) ez. munkájában a társadalmat organismusnak nevezve (7. 1.), az egyest a társadalom elemének mondja. (22. 1.) Részletekbe bocsátkozva, az élőlény három működését különbözteti meg: 1. a táplálkozás, 2. a viszonylat és 3. a fejlődés folyamatait. (19. 1.) Az elsőt ő is a gazdasági életet azonosítja, míg a viszonylati ténykedéseket két csoportba osztja. Az elsőbe a passzív működéseket sorozza, a hová szerinte 1. az érzés tartozik, mely működést az állam belső és külső képviselői végeznék, 2. az átvitel (translation), vagyis egyik társadalomnak más társadalom életébe való beavatkozása, haszonszerzési célból. A másik kategóriába a tevékeny működéseket számítja, még pedig: 1. a harci tevékenységet, 2. úgy az egyes, mint az összesség szaporítási ténykedését, ide sorozván a n e v e l é s t. Az activ cselekvést végző szervek összessége szerinte a k o r m á n y. A működések harmadik csoportja mint a fejlődés folyamata jelentkezik. Ez ismét hármas lehet, a szerint, a mint az 1. az egyszerű egyesülésnek társadalomba, egy élő egészbe való átmenetét, avagy 2. e társadalom továbbfejlesztését, illetve 3. e körnek egy magasabb egység alkatelemévé vallását czélozza. (20-21. 1.) A társadalom szövetei közé a természet által létrehozott családot, az érzésen és értelmén nyugvó népet és nemzetet, s a gondviselés által létesített fajt sorozza. (22. 1.) A nemzet első sorban cselekvésre van hivatva, megkülönböztethető tehát benne a k ö z ü l e t (cité), a polgárok összessége, megfelelve a környületi idegeknek, és a kormány, mely ismét két részből áll, a p a r l a m e n t b ől, a benyomásokat összegyűjtő, megfontoló és parancsoló szervből és a v é g r e h a j t ó hatalomból, mely, a mozgató idegeknek megfelelőleg, az adott parancsot megvalósítja. (24. 1.) Részletesen fejtegeti azután az embernek a társadalomban is feltalálható három elemét: a szellemet, lelket és testet. A társadalom betegségeit az egyes működések szabálytalan menetében, a gazdasági, jogi és nevelési funkciók zavarában látja. – É. D u r k h e i m szintén felemlíti az élőlény és a társadalom közti hasonlatot. Ő különbséget tesz azon népek között, melyek több nemzetségből állanak, azokat í z e k b ől álló t á r s a d a l m a k n a k (sociétés segmentaires) nevezve, s azok között, melyeknél az eredet elmosódott, az összekötő kapcsot a munkamegosztás alkotja s a részek egy központi szerv körül csoportosulnak. Amazokat az íz-állatokhoz hasonlítja (Division du travail social. 1893. 190. L.), míg emezekben gerinczesek típusát véli feltalálni. (209. 1.) Az ízekből mindkét esetben szervek lesznek. (298. 1.) Az állam, valamint ennek ténykedése, a közigazgatási

munkájában. Míg azonban az amerikai szerzők a fősúlyt a tényleges alakulatokra helyezik, francia írónk inkább a szellemi folyamatokat vizsgálja, bár nem oly elvontan, mint Tönnies. A mű

jog, azonos az agy-idegrendszerrel, illetve ennek működésével. (89., 137. és 240. 1.) Szól egy közös öntudatról (conscience collective ou commune) is, a melyet a tagok közös érzetében és hitében lát. Elismeri, hogy e működés külön szervvel nem bír, az egész társadalomban szét van osztva; e körülmény azonban – mint mondja – annak létét, valóságát nem módosíthatja. (84 1.) – „Társadalmi alakulatnak” Durkheim a területéről, az egyének csoportosulásáról szóló tant nevez. *L'année sociologique*. II. Année. 1899. 520. 1. – Míg ekként Durkheim első sorban a fejlettebb társadalmakra véli az organikus jelzőt alkalmazhatónak, addig G. Tár de Cournot (*Traité de l'enchainement des idées fondamentales dans les sciences et dans l'histoire*. 1861. II. 17. 1.) nyomán a kezdetleges társadalmak szerves voltát állítja, a fejlettebb társadalmaktól ellenben e tulajdonságot megtagadni látszik. (*Logique sociale*. (1894.) 127. 1; *Les monades et la science sociale*. *Revue internationale de Sociologie*. L 1893.) Amott nevezetesen szerinte a cselekvések szigorú rendje fordul elő, míg itt azt a szabadság váltja fel. Ugyanezt a nézetet vallja C. de Krauz, ki a szerves lény jellemző vonásait: az egy sejtől való leszármazást, a munkamegosztást, a részek közötti harc hiányát, végül a tudat teljes egységét szintén csak az alsóbb társadalmaknál, a nemzetségeknél (gentes) véli feltalálni, s így legfeljebb ezek szervezését fogadja el, míg a felsőbb rendű közületektől, melyeknél e tulajdonságok hiányoznak, e jelzőt megtagadja. (*Annales de l'institut internationale de Sociologie*. T. IV. 1898. 267. 1; v. ö. 288. 1. is.) Ugyanaz, a mint Krauz értesítéséből látszik (*Annales de l'institut intern. de Sociologie*. T. III. (1897.), ismételve T. IV. (1898.) 266. és köv. L.), Krauz is nézete is. Ő is csak a kezdetleges társadalmakat, a törzseket (gentes) nevezi organismusoknak; a modern, harczon, nem békés fejlődésen nyugvó társadalmak, a szerves lényekkel, szerinte, már nem azonosíthatók. (267.1.) – A társadalom sajátosságos felfogását látjuk M. Haurionnál. Ő ez alakulatban három elemet különböztet meg, kiemelve a tárgyalt folyamatoknál mindenütt a belső, lelki momentumokat is. E kellékek: 1. egy embercsoport a megfelelő kölcsönösség és együttműködéssel s e tényezők érzésével; 2. a tagokban megalakult egyéniség s ennek érzete; 3. a csoport és az egyéniség kiegyenlítése és ezen kiegyenlítés érzete. (*La science sociale traditionnelle*. 1896. 5. L.) A társadalom nem egyéb, mint a tagok között mutatózó hasonlóságok megőrzésének eszköze. (11. 1.) Két szerves tulajdonságot tüntet fel: folytonosan terjed, s e mellett folyton szervezkedik. (13 1.) A társadalmi szöveteknek három fajtát ismeri: a vallási, metaphysikai (állami) és positiv szöveteket, a családot és a gazdaságot ez utolsó csoportba sorozva. (95. és 351. 1.) A közületet azután három szempontból kívánja vizsgáim: a társadalmi tér, társadalmi szövet (tissu) és a politikai egységek szempontjából. (261. 1.) A társadalmi térben a nemzedékek egymásutánja, az utánzás és a csere tüneményei szereplnének (273. 1.); a társadalom szövetékében:

külömben szellemes megjegyzések kapcsolata, s nem annyira rendszeres munka.

Izoulet a társadalmakat, a halmazok halmazát (agrégats d'agrégats), „hyperzoák”-nak nevezi, szemben a halmazatokkal, a „metazoák^a-kal és egyedekkel (unites), a „protozoák”-kal. (56. I.)¹⁾

1. annak anyagát, fizikai s pszichikai vonatkozásukat, 2. annak sajátos energiáját, a kifejtett erőt és 3. a szövődékek szerkezetét különbözteti meg. (301. I.) Ez utóbbinak vizsgálatánál – mint mondja – az egyes működéseket végző készülékekre s a végső elemekre, a családra akadunk. (332.1.) A társadalom anyaga a munkamegosztás folytán organisált gyanánt jelentkezik: ott sejtek vannak, itt különböző intézmények. A szövetek elősorolása után az egyed, mint egész, vizsgálatára térhetünk át; a társadalomban a nép leírására. Az egyedben feltűnik a váz (squelette), mely a formát adja; a társadalomban is vannak ily kiemelkedő intézmények. (53. I.) A közületben előjövő küzdelmet az emberben mutatkozó ellentétek folyamányának tartja (95. L.), melyek megoldásukat engedményekben (transactions) találják. (115. I.) Különösen az intézmények jelentkeznek úgy, mint áldozatok megtestesülései. (194.1.) – S. B a l i c k i a társadalmi életben négy nyilvánulási alakot különböztet meg, a melyek mindegyike a közületet egy különös oldaláról mutatja, így a n e m z e t és a n é p, mint statikai alakok, a t á r s a d a l o m és á l l a m, mint működési szervezetek tűnnek fel. A nemzet és nép a politikai társaságot belső nem szervezett alakjában mutatják, az egyik egyformaságában, a másik különféleségében; a társadalom és állam ismét a társadalmi szervezet másik két oldalát tárják fel, amaz önkéntes, emez kénytető alakjában. (L'organisation spontanée de la société politique. (Extrait de la Revue internationale de la Sociologie. 1895. T. III.) 2. I; L'Etat comme organisation coercitive de la société politique. 1896. 22. 1.) A nemzetben az utánczás, a népben a suggestio, a társadalomban az induction alapuló jog, az államban a positiv levezetésen nyugvó törvény uralmát látjuk. (L'Etat. 33-39. I.) Míg a társadalomról szóló értekezésében, ennek fogalmában a munka, különösen pedig a e g y ü t t m ű k ö d é s (cooperation) fontosságát (L'organisation 8. L.), Simmel nyomán az egyes kapcsolatok egymásmellettiségét (15. L.), ezek keletkezésének alapjait (19. I.), a termelvények szerepét emeli ki (28. és köv. I.)^f addig az államról szóló művében, a kormányzók szervezetéről (L'Etat. 41. L.), a kormányformákról (51. L.), a souverainitásról (92. I.) szól. Az analógiát a szerves lényekkel ellenzi a társadalmi folyamatok szellemi természete miatt. (L'organisation. 7. I.) – organismusnak mondja az emberi egyesüléseket G. V a c h e r de L a p o u g e. (Les selections sociales. 1896. 61.1.) A társadalmi selejtezés eseteit felsorolva, ő a katonai, politikai, vallási, erkölcsi, jogi, gazdasági kiválasztásokat részletezi. Esmény, szerinte, a rendszerezett kisejtezés lenne.

¹⁾ Ő azonban az organismus elnevezésben nem azonosságot vagy hasonlóságot, hanem pusztán analógiát lát. (553. I.)

Az organismus fejlődését véve alapul, az élőlényben a „gastrula”-féle alakot említi, mint a különkülés első példáját, s a miként abban a viszonylati életet végző ektodermet s a tengéleti tevékenységet eszközlő entodermet ismeri fel, ép úgy emeli ki a kezdetleges csoportban a vezetők és az uraltak osztályát (69. 1.), felemlítve, hogy a mint ott az idegdúcok egyszerű sorából egy irányító fő lesz, úgy létesül a társadalomban a központosított állam.¹⁾ A tényleges különbséget a társadalom és az állam közt abban találja, hogy míg ott a cél a physikai lét, itt az pszichikai. (119. 1.)

Az egyetemlegesség ép úgy meg van a társadalomban, mint az élőlényben. (448. 1.) Az egyes ott az, a mi a sejt az állatban: az egyének viszonya megfelel a sejtek viszonylatainak. (167. 1.) A munkamegosztás az élőlényben „szöveteket” hoz létre, a társadalomban viszont a „kasztokat” teremti meg. (121. 1.)

Élesen hangsúlyozza, hogy az emberi „lélek” (ame, értelem) a csoportosulás folyamánya. (149. 1.) A társadalom különböző szellemi foglalkozást űző tagjait (corporations intellectuelles) a szellemi képességekkel azonosítja. (102. 1.) A közület szellemi haladását²⁾ „a társas érzék” (sens social.) fejlődésének történetében adja. Itt mindenekelőtt a kereskedésről szól (196. 1.), majd a falu szellemi életét (198. 1.), az irányítás, a vezetés lélektanát vázolja (205 1.); beszél a tudományos (sens scientifique), a gazdasági érzés módosulásáról, végül az eszményi szellem kifejlődését rajzolja. (264. 1.)

Kiemeli végül, hogy a társadalmak külső támadások és belső bajok által semmisülnek meg. (481. 1.)

Az organikus felfogás híve gyanánt jelentkezik az orosz J. Novicow is. Már első művében, „La politique internationale”

¹⁾ Másutt a társadalom „kiválóságait” (elité) tekinti a közület agyának (111. L, 116. L.), ide első sorban az írókat és tudósokat sorozza (611. L.) s ekkor Spencerrel szemben felemlíti, hogy a mint minden sejt bír az ingerlékenység és ösztönzés (irritabilité et impulsion) tulajdonságával, de csak kevesek kiváltsága az „ézés”, akként az emberek mind bírnak értelemmel (l'intelligence) és szabadsággal, de az „ész” (raison) itt is csak kevesek tulajdona (116. 1.), csak kevesen valóban szabadok. (338. 1.)

²⁾ Az élőlényeknél a haladás nem egyenletes, hanem ugrásszerűleg történik; ép olyan a társadalmi haladás is: az utat a lángész, a „genie”, mutatja. (82. 1.)

(1886.) ez. röpiratában is az agy és a társadalom felső osztályainak analógiáját, hangsúlyozza. (21. 1.) E gondolatot azután bővebben fejtegeti „Les luttes entre les sociétés humaines” (2-e ed. 1896.) ez. művében (447., 717. J.), egész részletesen tárgyalja „Conscience et volonté sociale” (1896.) ez. munkájában. Az „Annales de l’institut internationale de Sociologie” IV. (1898.) és V. (1899.) kötetiben végül az egész szerves elmélet védelmére kél, s itt felfogása általános átnézetét adja. Vizsgáljuk először e két utolsó munkáját.

Szerző első sorban a társadalom fogalmának meghatározására törekszik, s miként – mondja – a biológiában organismusnak a részek azon összességét szokták nevezni, mely élni és szaporodni s így örökké fenmaradni képes, akként társadalom alatt az egyének oly tömegét érthetjük, mely él és szaporodik s így szintén végtelenül fennáll. Ilyen lesz a horda, a nemzetiség, a törzs, az állam, a nemzeliség.¹⁾ Az alakulatok határainak megállapítása rendkívül nehéz, a mennyiben ezek folyton változnak: e sajátságot azonban látjuk az élőlényeknél is (V. 81. L.), bár csekélyebb mértékben. A változást a társadalomban úgy terjedelem, mint tömeg-mennyiség tekintetében folyton feltalálhatjuk. A közület fogalma különben még egy másik tényezőtől is függ, azon tudattól, melylyel a tagok a közösségről bírnak; ennek bővülésével kiterjed annak köre is. A határok ezen alanyi jellege mindég fenmarad. (V. 84. 1.) A mely pillanatban az egyének azon meggyőződésre jutnak, hogy az összes emberek együttvéve egy kölcsönhatásban levő tömeget (groupe solidaire) alkotnak, a társadalmi az egész emberiség fogja képezni. Ma a politikai és nemzetiségi határok a legélesebbek. (V. 85. 1.)

Novicow a társadalmakat a biológiai egyesülések folytatásának tartja (IV. 192. L.), azok eredetét a nemzésben, egy physiologiai tényben találván. Egy pártól származó és egymástól el nem szakadt lények szaporodva alkotják szerinte az összes társadalmakat. Az egyesülés tisztán physiologiai, ép olyan, mint a minő a sejtek tömörülése a biológiában. A közületben jelentkező szellemi momentumok elválasztó vonalat nem képeznek a két

¹⁾ Az egyház, a hadsereg szervek; mind ketten az egyes országok részét képezik. (V. 80. 1.) Azon körülmény, hogy a külön egyházak irányt Rómától nyernek, a társadalmi szerves lény nagyobb állhatatlanságának (instabilité) a folyománya. (V. 81. 1.)

alakulat közt, hisz az egyesülés hasznosságának tudata jó későn lép fel a közösség életében. (V. 121. 1.)

Az egyesnek feltétlenül valamely társadalomban kell élni; a közösségből kiváló s külön életet folytató egyéneket szerző a bimbókkal, rügyekkel helyezi párhuzamba (V. III. 1.); a külföldön élő polgárokat a törzstől elválasztott részekkel azonosítja, melyek egy meghatározott ideig még szintén élhetnek. Az emberi élet hosszúsága okozza e hasonlóság elhomályosodását, a mennyiben az, szemben a virág létével, végtelennek látszik. (V. 95. 1.) Megjegyzi, hogy a mint a biológiai haladás a sejt mozgásának korlátozását jelenti, a társadalom haladása szintén szűkebb térre szorítja az egyed mozgási terét, mi a vadászatról a földművelésre való átmenetnél élénken szembe is tűnik; másrészt a működések specialisálódásával az egyéniség mindkettőben nő. (V. 98. 1.) Novicow azt tartja, hogy az egyes is csak részei kedvéért van, mint a társadalom tagjaiért. (V. 102. 1.) A küzdelem megvan mindkét alakulatban, az osztályok harczának ott az egyes elemek concurrentiája felel meg. (V. 105. 1.) A társadalomban előjövő eszközök, gépek megegyeznek az élő lény szervetlen részeivel. (V. 106. 1.)

A társadalmi tünetenyeket három csoportba véli sorozhatni: az elsőbe esnek a gazdasági jelenségek, megfelelően a táplálkozásnak (V. 214., IV. 191. 1.), a másodikba az élettani folyamatok, melyek a szaporítási ténykedésekhez hasonlíthatók, a harmadikba a szellemi és erkölcsi tünetenyek; azonosak ez utóbbiak a viszonylati élet processusaival. (V. 139. 1.) Az idegrendszer működésének megfelelő eme harmadik csoportban különbség tehető a politikai és tisztán szellemi cselekvés közt, mely utóbbi ismét tudományos vagy erkölcsi lehet. (V. 140. 1.) A mint azután a biológiában a táplálkozás fontosságát látjuk, akként élesen szembevetünk a társadalomban is a közgazdaság jelentősége.¹⁾ A gazdasági jelenségek után a szaporítási tevékenységek rajzolása következnek, feltüntetve a házasság különféle módjait, a család berendezését, a népesség leírását. (V. 141. 1.) A társadalmak embryológiája azt fogja adni, mit a historikusok a történeti módszer által elérni akarnak. (V. 154. 1.)

¹⁾ Ennek túlhajtása a történelem materialistikus felfogása.

Elmeletéből Novicow következtetéseket is von. Az agy – mint mondja (IV. 175. I.) – cselekvését csakis a szellemi életre korlátozza, de e mellett számtalan szervnek önállóságot enged; sőt naponkint arra törekszik, hogy minél kevesebbet kormányozzon. Ezt kellene tenni a kormányoknak is.

A „Conscience et volonté” ez. munkájában a társadalmi élet csak egyik oldalát vizsgálívá, szerző a társadalom lélektanát tagadó írókkal, különösen Spencerral szemben, egy közös érzési központ (sensorium social.) létét hangsúlyozza, kijelentve, hogy ezt azok képezik, kik a társadalom legtisztább tudatával bírnak. (19., 32. 1.) Az ily egyéneket ő a társadalom kiválóságának, színe-javának (elité) nevezi, s ide sorozza első sorban a gazdagokat (38. L.), az arisztokrátiát s részben a kormányt is. (54. 1.) Eszközei e képződménynek az ismeretek szerzésére, a hírek közvetítésére szolgáló intézetek. (76.1.) E szerv határozza meg a társadalom fejlődési irányát. Az óhaj a társadalomra nézve mint eszmény jelentkezik, s ezt a kormányzók környezetükből, a társadalom kiválóságaitól veszik. (100. 1.) A cselekvés, pl. a törvény, szintén e körből indul ki (107. L.); hasonlókép a divat, az ízlés. (109. 1.) Egy eszme, elterjedve a hit, bizalom segélyével, követőkre talál, s társadalmi cselekvés indoka lesz. (117. 1.) A társadalomban a reflex-mozgások, tehát azok, melyek köztudatra nem jutnak, nagy szerepet játszanak. (129. 1.) Az engedelmisség, mely alapja minden együttes cselekvésnek, szokássá válik. (132. 1.) Az együttes cselekvés hasonló eszmék létét kívánja többekben; ez rendszeren rábeszélés útján jön létre. (137.1.) Az erőszak, melyet az uralkodók használnak, közvetett rábeszélés. (143. 1.) Szól azután azon tényezőkről, melyek az eszmék terjedését elősegítik (185. és köv. 1.), a társadalmi cselekvés határaitól (200 és köv.]; az érző szerv kortanáról. (217. és köv. 1.) Azt állítja, hogy a köztudatot foglalkoztató tények fordított arányban állanak fontosságukkal. (243. 1.) Az első cselekvés szerinte gazdasági, azután jön a külpolitikai, s legkésőbb az értelmi. (257., 291. 1.) Végül a jövő eszméinek akarati irányait rajzolja. (334. 1.)¹⁾

¹⁾ Az orosz társadalomiam írók közül Novicowon kívül még felemlíthetők a szintén francia nyelven író de R o b e r t y, ki a módszerről közzétett sociológiai munkájában a társadalmat szintén organismusnak látszik tar-

A legteljesebb sociologiai mű, mely egyenesen a társadalom és az élőlény közötti párhuzam kifejtését tűzi ki czéljául, R. Worms könyve, az „Organisme et société.” (1896.) Szerző művében felhasználja az összes előző organikus írók munkáit, azok hiányait kiegészíti: s bár új szempontokat előadásába alig visz, rendszeresség és részletes kidolgozás tekintetében valamennyi elődjét túlszárnyalja. A mű különben encyclopaedikus jellegű. Tárgyalást talál benne nemcsak a társadalom leírása, de annak eredete, osztályozása, kór- és gyógytana is.

Szerző az „élet” s az organismus fogalmának meghatározásával kezdi könyvét, s a két jelenséget azonosnak tekintve, szervesnek azon lényt nevezi, mely élő részekből áll; a társadalom – szerinte, a nemzet,¹⁾ – melynél e feltétel megvan, mely tehát az élőlény összes tulajdonságait, a módosuló külső alakot, a változó belső egyensúlyt, a részek különműködését az egymás mellé s egymás után rendeltségben, a táplálkozást és szaporodást, valamint az érzés és mozgás tüneteit feltünteti (19. 1.), ennél fogva szintén szerves alakulat.

Elősorolja azután a kifogásokat, melyeket a társadalom szervessége ellen felhozni szoktak. Azon ellenvetéssel szemben, hogy egyedül az egyes létezik, a társadalom ezek pusztá hal-maza, akarata teremténye, felemlíti, hogy az egyed is csak apróbb egységek összessége;²⁾ kétségbe vonja, hogy az embernek önállósága, különvált élete nagyobb lenne, mint a sejtéké, s azt állítja, hogy folytonosság tekintetében is csak fokozati kü-

tani, bár annak részletesebb tárgyalását nem adja (La sociologie. 1893. 3-e ed. 159. 1.); továbbá N. M i c h a j l o w s k i, O b o l e n s k i és P. L a w r o w, a kik azonban az Individualismus hívei gyanánt jelentkeznek. (V. ö. Ch. Rappoport: Zur Charakteristik der Methode und Hauptrichtungen der Philosophie der Geschichte. 1896. 40. és köv. 1.) Szemben ez utóbbiakkal, N. K a r i e j e w annyiban járul a társadalom organikus felfogásához, a mennyiben ez alakulat természetes voltát elismeri, s hogy a közösségben az organikussá válásra – mely azután az egyest a pusztá sejt szerepére kárhóztatná - daczára az egyén ellenirányú törekvésének, hajlamot lát. (Annales de l'institut international de Sociologie. T. IV. 1898. 326. 1.)

¹⁾ Az egyéneknek, kik összes cselekvéseiket együttesen végzik, tartós csoportosulása ez. (31. 1)

²⁾ Mint Barth mondja (i. m. 158. 1.), mindkettő csak unitas compositionis és nem unitas essentiae.

lőmség van az egyed s a társadalom között. Összefűző kapcsolóként a társadalomban a munkamegosztás által létesített függés és az egyének természetében mutatkozó hasonlatosság (similitude de nature) szerepelnek. Ez utóbbi tekintetben a fizikai hasonlóság mellett a lelki rokonság bír fontossággal, mely utóbbi 1. a nyelv, 2. a kormányzás és politikai uralom, 3. a törvényhozás, 4. a gazdasági élet, 5. a vallás azonosságában, 6. az erkölcsi meggyőződés, 7. lelki műveltség, 8. műszaki haladás hasonlóságában, 9. a történeti emlékek egyformaságában, 10. gyakran a közös ellenség elleni küzdés szükségében nyer kifejezést. Jelentékeny szerepet játszanak az összefüggés megerősítésében a nevelés és az utánzás. (54. 1.) Az ekként létesített kapcsolat azután szorosabb, mint a szerves lényé, mert míg ott az összefüggés megszűnik a rész különválásával, ez itt fenmarad, bár az egyed messze távozzék is nemzetétől. (56. 1.)

Az utolsó ellenvetés, mely a társadalmat, mint a melynek tagjai tudattal és szabadsággal bírnak, szembeállítja az e nélkül szükölködő sejtekből álló szerves lényekkel, szerinte ép úgy, mint Fouillée (i. m. 99. 1.) szerint, szintén nem qualitativ, hanem csak quantitativ eltérésre támaszkodik; a különbség itt is csak fokbeli. Az állati, valamint a növényi sejtek is bírnak bizonyos fokú tudattal, csakhogy e tény a magasabb rendű állatoknál a szervezet bonyolultsága, valamint a munkamegosztás által el van takarva. (61. 1.) Az idegsejtek az állati testben is csak mintegy „megbízás” folytán működnek. A szabadság az egyednél annak sajátos jellemére vezethető vissza: a sejtek azonban ép úgy megvan öröklés, valamint alkalmazkodás útján nyert különös egyénisége – bár csekélyebb mértékben – mint az egyénnek, s így ennek megfelelőleg működve, az is szabad. Minőségbeli eltérést a két alakulat közt tehát a fentiekben sem constatálhatunk.

Ugyancsak Fouillée (i. m. 150. 1.) követve hirdeti szerző, hogy eredetüket tekintve sincs különbség az élőlény és a társadalom közt; de nincs a végső cél tekintetében sem. Nem áll az, hogy amannál csak az egész, illetve az idegrendszer vétetik figyelembe, míg emennél a főszűly az egyed s nem az egész jólétére fektetetik. (Spencer.) Mindkét tényező – úgy az egész, mint a rész – mindkét esetben figyelmet kíván, s ha egyik elem elhanyagolatik, az csak a másik kárával történhetik. (70. 1.)

Ő maga a lényeges különbséget a két alakulat közt abban találja, hogy a kapcsolat a társadalom tagjai közt kiváltképp szellemi, míg az élőlény részei közt az első sorban mechanikai, s hogy az emberi egyesületek sokkal szövevényesebbek, mint az egyedi szervezetek.¹⁾

Az élőlényekhez hasonlítva már most a társadalmakat, különösen azok magasabb rendű alakjait, ez utóbbiakban – mint mondja – a jelenségek három csoportját különböztethetjük meg. Először azokat, melyek a közület és a magasabb fokú élőlények közt közösek, másodsor azon sajátosságokat, melyek csak alsóbb rendű állatoknál fordulnak elő,²⁾ végül új, az élőlényeknél egyáltalán fel nem lelhető tulajdonságokat. (79. l.)³⁾

A könyv második részében a társadalmak anatómiája kerül sorra. A közület elemének Worms csak az embert tartja.⁴⁾ Kizárja tehát ennek keretéből a földet s a természet többi tárgyait, daczára annak, hogy az utóbbiak gépek alakjában az egyének helyettesítői gyanánt szerepelnek. (96. l.)⁵⁾

¹⁾ P. Barth könyvében (157. l.) Wormsot a „biológiai sociologusok” közé sorozza; maga Worms az „Annales” II. kötetében magát azon írók közé kívánja számíttatni, kik a társadalomban szereplő organikus erők mellett a szellemi tényezők uralmát is elismerik, s kiket Barth a „dualistikus iskola” névvel jelöl. A szerves felfogást valló írók osztályozása ez alapon, mint azt Barth teszi, azonban alig eszközölhető. A szellemi jelenségek szerepét a társadalomban ugyanis a legelfogultabb organista sem tagadja, s így Lilienfeld, Schäffle és Giddings vagy Hauriou közt a különbség csak az, hogy amazok az analógiára nagyobb súlyt fektetnek, míg emezek annak részletezését, az élőlényvel való közelebbi párhuzamot helytelennek tartják.

²⁾ Ennek okát Worms abban találja, hogy a társadalom – később lépve fel mint a szerves lények – még nem fejlődhetett ki minden irányban.

³⁾ Ez okból szerző később (393. l.) helyesebbnek is tartja a társadalomra a „hyperorganismus” kifejezés alkalmazását az „organismus” elnevezésnél.

⁴⁾ Az idegeneket is, a mennyiben az ottani életmódot elfogadták. (91. l.)

⁵⁾ Barth (i. m. 161. l.) a társadalom körének ezen megszorítását helyesli, s a javakat nem akarja a „sejtközi anyaggal” azonosaknak tekinteni, a mennyiben ezekre a közület csak hat, de nem hozza őket létre (wird nicht von ihr erzeugt). – Nem volna-e azonban helyesebb a kültermészet egy körét, különösen a gazdasági javakat, azon tárgyakat, melyeket az egyesek átalakítván, módosítván, magukkal szorosabb kapcsolatba hoznak, mint sejtközi anyagot, a társadalom körébe bevenni, a hogy azt Lilienfeld és Schäffle teszik; míg a természet többi részét környezetnek tekinteni, mint a melyre a társadalom hat, de viszont annak hatását szintén elszenvedí?

A közönségek külső alaktanáról szólva, kiemeli a nehézséget, mely az alak megállapításában mutatkozik, mihelyt a társadalmat pusztán az egyének tömegének tekintjük. Nagy ugyanis az aránytalanság a társadalom magassága és hosszúsága s szélessége közt, mely jelenség azonban – mint mondja – a szerves világban másutt is (kígyóknál, fáknál.) előfordul. (107. 1.) Az egyensúly az egyes méretek közt mindig meg lesz. Időben a társadalom élete mindaddig tart, míg meg nem szűnik mint nemzet élni.¹⁾ A forradalmak átalakulás (metamorphosis) számba mennek. (111. 1.)

A társadalom belső berendezését tekintve, társadalmi sejtek az egyest²⁾ tartja, e felfogását avval indokolván, hogy a család a folytonos desorganisatio felé halad (123. L.); mindinkább az egyesek lépnek benne előtérbe. Az egyednél hiányzó szaporító képesség nem rontja le a hasonlóságot. Miként a társadalom nem reprodukálódik oly könnyen, mint az élőlény, akként ennek sejtei is kevésbé fognak bírni a szaporodás tulajdonságával. E megszorítás oly nagy lehet, hogy a társadalmi sejt már az egyedi reproductio képességét el is veszti. (130. 1.)

A sejtek összetételénél – folytatja – a szerves világban három csoportot szoktak megkülönböztetni. Az alaktani, élettani egységeket és az egynemű sejtek (homoplastique) egységét. Worms e beosztást elfogadva, a három csoporthoz még egy negyediket csatol, a „származási egységeket” (unites embryologiques), hová a csirleveleket, az entoderm-, ektoderm-és mesodermet (somatopleur, splanchnopleur és mesenchym) sorozza. (132. 1.) Az anatómiai egységeket „helyi egységeknek” (topographiques) kívánja tekinteni; ezek példáját az ízekben (segments) látja. Az ízek összeolvadásával az élőlény egysége

¹⁾ Megszűnik a társadalom az esetben is, ha az illető nép politikai függetlenségét elvesztette. – Barth a társadalom tagjai akaratközösségének megszűnésében találja a társadalom halálát. (L m. 161. 1.)

²⁾ Barth – érthetetlen, mily alapon – azt állítja, hogy Worms az emberi párt tekintené a társadalom elemének. (I. m. 158. 1.)

³⁾ Kérdés, nem volna-e helyesebb a sejteknek megfelelő elemeket a társadalomban változó, fejlődő alakulatoknak tekinteni: a minők gyanánt a társadalmi lét első szakában a horda, utóbb a család, végül az egyesek jelentkeznének, a később fellépő egység bírva az előző összes társadalmi sajátságaival?

fokozottabban lép előtérbe s itt már egy irányban működő részek egyesülésével, „physiologiai egységekkel,” szervekkel, illetve ezek csoportjával, készületekkel (appareils) találkozunk. A szervek többnyire több különböző sejtcsoportok egyesülései, a melyekkel szemben az egynemű, de különböző helyen levő sejtek képezik az utolsó kategóriát, a „homoplastikus egységeket”, a szöveteket. Az egynemű szövetek összessége a rendszer. (135.)¹⁾ Az embryologiai kapcsolat úgy jelentkezik tehát, mint egynemű részek helyi egyesülése; a helyzeti kapcsolat, mint különzékült elemek helybeni csoportosulása; az élettani egyesülés, mint különzékült elemek működési tömörülése, végül az egynemű sejttű egyesülés, mint hasonló elemeknek működési egysége. (139. 1.)

A társadalomban e csoportosulások mind fellelhetők. A „le származási egységnek” a vérközösség által összekötött egyének csoportja, a család, a törzs felel meg.²⁾ E kapcsolat mellett

¹⁾ Teljesen jogosult Barth (i. m. 159. 1.) e beosztás ellenében tett azon megjegyzése, hogy a harmadik és negyedik kategória közti különbség pusztán fokbeli s nem minőségen nyugvó. Worms nevezetesen az utolsó osztály körében az idegrendszert sorolja fel, a mely pedig – bár kisebb mértékben – ép úgy különböző elemek combinációja, mint valamely szerv, mint a gyomor. Az idegrendszernek, mint tényleges alakulatnak, az „egynemű sejttű egységek” körébe való sorozása helytelen. E kategória pusztán elvonáson alapszik, itt csupán eszmei összefoglalást találunk; egyedül ily értelemben szólhatunk ideg-, izom-, csontrendszerről, mint kizárólag egynemű sejtek összegéről. Hogy Worms a „rendszerek” felfogásában tévedett, mutatja különben azon író kijelentése is, kinek felosztását ő alapként elfogadja, E. Perrier a „Les colonies animales” (1881) 760. és köv. L mondván: On trouve dans les diverses parties d'un être vivant des organes de même nature dont l'ensemble jouit d'une individualité analogue à celle des tissus; on donne à ces ensembles le nom de Systeme s.- Az a körülmény azonban, hogy ily egységek az állati testben tényleg nem léteznek, nem zárja ki azt, hogy hasonló alakulatok a társadalomban ne keletkezhetnének.

²⁾ Worms e negyedik kategóriája, a mennyiben ő „fejlődési (származási) egységeknek” a csirleveleket, illetve az azokból eredő s körülöttük csoportosuló hasonnemű sejteket akarja tekinteni, de egyszersmind a társadalomban a családot, a törzset is annak mondja, alig fogadható el. Az ektoderm, mesoderm és entoderm mindenekelőtt a „physiologiai egységek” sorába tartoznak; különbségök a működésben különbségen alapszik, s nem a származáson, hisz valamennyien a sejtéből eredtek. Az „embryologiai egységek” kategóriája mind a mellett kétségkívül konstruálható. A fogalom megállapításnál

azonban nemsokára fellép a helyi egyesülés, melynek eredménye a családi kötelék felbomlása. (142. 1.) Az első helyi egyesülés a város. Itt már előre haladott munkamegosztással találkozunk, mely arra is vezethet, hogy egy város népe csak a reá nézve leggazdagosabb foglalkozást űzi. A néptörzsek (peuple) közötti kereskedelmi összeköttetés új politikai viszonyokat teremt, mi részint az egyes fajok leigázásával, részint azok szövetségével végződhetik. Összeolvadásával e néptörzseknek, az állammal találkozunk. Összehasonlítása az ily közületnek egy ízeket felmutató állattal kézenfekvő. (145. 1.)

Az egyesület hosszabb fennálltával a munkamegosztás belterjesebb lesz, a különálló részek önállósága elmosódik, s több helyi területre kiterjedő gazdasági tevékenységet folytató csoportosulások támadnak, melyek itt valóságos szervekként jelentkeznek. Minden egyes műhely vagy gyár egy-egy szövetet képez, míg az egy iparághoz tartozó gyárak összessége készülék leendő. A szervek, készülékek egy közös célra szolgálnak, pl. a gazdasági életet, a társadalom táplálását. (147. 1.) A különböző szervezetekben egynemű munkát végzők tömege képezi végül a társadalom szövetét, az u. n. egynemű sejtek egységét. A szövetek összege rendszer, s így a munkásokat is külön rendszerekbe oszthatjuk, a kézi és szellemi munkát teljesítőkre: ama-

azonban talán nem elegendő az ektoderm stb. körül csoportosuló leánysejtekre utalni. Valamely sejtől eredő és a fejlődés folyamán a legelőőbb módon különbözőkült, de egyelőre visszavezethető sejtek összessége felel meg inkább az egységek eme fájának. – Szerző e kategória felállításánál, mint látszik, első sorban a társadalomra gondolt, hol e kapcsolatnem – a családi alakulat – szembeűnő; ennek analogonját kereste az élőlénynél. Annak oka, hogy azután az állatoknál a hasonlatosságot a csirlevelekben vélte megtalálni, a társadalomban constatálható fejlődésmenet lehetett, a mennyiben az emberi közösségeknél a leszármazáson nyugvó szervezetet a helyi érdek kapcsolata váltja fel, s viszont az állatoknál a foliculák szerinti tagoltságot az ízék szerinti elhelyezkedés követi. Midőn azonban az egyes csirleveleket a különböző törzsekkel azonosítja, melyeknél harc eredménye az elfoglalt helyzet, széni elől téveszti szerző, hogy az élőlényben mindenütt egy sejtől történő leszármazással, tehát békés alakulattal állunk szemközt, s hogy a küzdelem utáni összeolvadásnak (conjugationak) az állatvilágban esete alig van. A hódítás folyamata legfeljebb az élőlény táplálkozásával volna azonosítható, a mely esetben a részeknél a harc utáni sajátzerű elhelyezkedése a közületben az assimilatióknak egy különös faja lenne.

zok az izmokkal, emezek az idegrendszerrel lévén azonosíthatók. A társadalmi szövetek, az alakulat bonyolultságánál fogva, természetesen sokkal nagyobb számmal lesznek, mint az élőlények szövetei. (149. 1.) A közületben különösen azon csoportosulások válnak ki, melyek a társadalmi rang, a vagyon, a hatalom alapján történnek, továbbá azok, melyek mint vallási, szépészeti, erkölcsi, értelmi kapcsolatok lépnek fel. Ez utóbbiak ismét szerveket, készülékeket létesíthetnek, így a papság laikus elemek bevonásával egyházközségeket alkot, szerveket, melyek összessége az egyház, egy készülék. (152. 1.) Ezen egységek között küzdelem van, s a tendentia oda irányul, hogy a származási kapcsolatokat a helyi, ezeket a működési egységek, s viszont az utóbbiakat az egyforma hivatást végzők váltsák fel. (153. 1.)

A csirlevelek analogonját keresve a társadalomban, Spencer beosztását, a mely szerint az ektoderm a katonáknak, a kormánynak, az entoderm az ipari és gazdasági munkásoknak, a mesoderm a kereskedőknek felelne meg (157. L.), elveti, s Gobineau, valamint Gumplovicz nyomán azon nézet felé hajlik, hogy a társadalmi rétegek különböző fajok (160. 1.)¹⁾: a győzők mint vezetők, a legyőzöttek mint rabszolgák, munkások szerepelvén. Néha az egyesülés barátságos lehetett s akkor a működések elkülönítése más, előttünk ismeretlen módon ment végbe. (161. 1.) A fajok szerinti különválást idővel a helyi csoportosulás váltotta fel. E tekintetben a társadalomnak összehasonlítása a coelenteraták csoportjával, a legmegfelelőbb: itt is, ott is hiányzik a mértani alak. (161. 1.) A városokat nem akarná „csontosodási központoknak” (Bordier) tekinteni, mivel azok vezető és irányító központok, a minőknek a csontok alig mondhatók.

Szerveiket tekintve, az analógia a két lény között már feltűnőbb. A gazdasági szerv példányképe a műhely, illetve a gyár; emez egy mirigy, amaz ennek egy levele. Egy gyárnak, egy nagy üzemnek megvannak a vasútjai, mint minden mirigynek a felgőlgöndő anyagot hozó véredényei, a munkásai, azaz átalakító sejtjei. E munkások vezetők által irányítatnak, mint a sejtek az idegek által, s a kereskedők és vendéglősök által táplál-

¹⁾ Helyesebb Spencer teoriája; mint azt fentebb (e mű 260.1.) láttuk. Worms analógiája az organikus felfogás alapján alig fogadható el.

tatnak, mint a sejtek a mirigyekben jelentkező apró véredények által. A feldolgozott anyagok végül ismét különböző utakon, itt a visszerekben, szállítatnak tova. (164. 1.)

Az agynak nem kizárólag a kormány felel meg, mint azt rendszeren állítani szokták; helyét követelnek az azonosításnál a lelkészek, művészek, írók és tudósok is. (165. 1.) De nem helyes az a hasonlat sem, mely az utóbbiakat az agy pusztán érző, a kormányt annak mozgató részeivel helyezi párhuzamba (Novicow), helyesebb, ha mindkét csoportnál megkülönböztetjük az érző, mint a mozgató elemeket. Az érzés, valamint a vezetés szerve a társadalomban tehát kettős. (167. 1.)¹⁾

A tengéletet irányító, hasonszervi idegrendszer analogonját azon egyénekben találjuk, a kik a nemzet gazdasági életének az élén állanak. Ide tehát a földművelési, ipari, kereskedelmi vállalkozások vezetői sorozhatók. (168. 1.)²⁾ Az érző és mozgató idegeknek azon közegek felelnek meg, a melyek a szerzett tapasztalatokat a központtal közlik, s a nyert rendeleteket végrehajtják. A műszerek itt nagy szerepet játszanak; innét az, hogy Spencer a távirati sodronyokat azonosítja a különböző idegekkel. (169. I.) Az érzékek a statistikai intézetekhez hasonlíthatók,³⁾ de gyakran minden magán hírszerzési intézet, minden magán műterem ily érzéknek tekinthető. (170. 1.) Az idegrendszer eredete az ellenséggel való küzdésre vezethető vissza Spencer szerint, de a békében is nehezebb munkáknál lehetett vezetésre szükség, s így a kormány nem csupán a harcias, hanem az ipari társadalmakban is kifejlődött. (171. 1.) A különzékülés a vezetők közt szintén bekövetkezik, s az eleinte egységes hatalom a legkülönbözőbb hatóságokra szakad. A különzékülést egységesítési irányzat kíséri hierarchikus tendenciával, úgy hogy a határozatlan egyformaságból idővel összrendezett különféleség lesz. (173. 1.)

¹⁾ Sőt hármast, ha a bírói szervezetet is ide vesszük. (168. 1.)

²⁾ Az itt felállított analógia sokkal találóbb, mint a Sympathikus idegek működésének a kereslet és kínálat viszonyához való hasonlítása Spencernél.

³⁾ Benyomások felfogásával foglalkoztak eleinte a papok is, ily működést végeznek ma más egyének, művészek, tudósok: ezek tehát szintén érzékszervek. Ilyen a consuli, a diplomatiái kar is, kiket azonban Worms e körből kizárni látszik.

A többi jelentéktelenebb szerveket vizsgálva, kiemelhetjük, hogy az élőlények védőszerveinek, szerinte, a katonák, az erősségek felelnek meg; az izmoknak, melyek úgy a táplálék feldolgozására, mint a mozgásra és a külső cselekvésre szolgálnak, a napszámók, illetve a hadsereg és a tengerészet támadó alakjukban.¹⁾ A kiválasztási szervek lesznek a rendőrség, a fenyítő bíróság és a börtönök. A fentartó szervek, a csontváz azonban, szerinte, alig hasonlíthatók a letelepítés intézményeihez. (174. 1.) Találhatók végül mindkettőben durványok is, a minők a társadalomban a Tylor által említett „survivals.” (271. 1.)

Az egynemű sejtű egységeket vizsgálva, különösen a „kötő szöveteket”²⁾ emeli még ki, ezek alatt a társadalomban az „alkalmazottak” (employes, segédmunkások) csoportját értvén, azokat, kik különösen személyi kezdeményezés nélkül a kapcsolatot képezik a vezetők és a közönség közt. Az ú. n. „zsír-szövetekkel” a gazdagokat azonosítja; a papság is elzsírosodott idegszövet lenne. (175 l.)³⁾

A harmadik részben szerző a társadalom élettanával foglalkozik. Itt mindenekelőtt azon individualistikus felfogás ellen fordul, mely csak az egyénnek tulajdonít életet, míg e sajátságát a társadalomtól megtagadja; vizsgálja azután a socialisták tanát, a kik viszont a társadalom létét tekintik csak valódinak, a mennyiben ez az egyest kénye-kedve szerint alakítja (182. L.), s mindkét felfogást elvetve, arra az álláspontra helyezkedik, hogy úgy az egyes, mint az összesség valódisággal bír, ellentétök válhatatlan kapcsolcsá lesz, mert ép a szerves egészben az egész a részek, s a rész az egész nélkül nem létezhetik. Az egész élete a részek kölcsönhatásából támad, de viszont ezek élete is az egész életének folyománya. (187. 1.) Az egyedek tehát közös tulajdonságokat mutatnak fel, de e mellett külöznékült sajátsá-

¹⁾ Szerző itt egész helyesen Schafftet követi.

²⁾ A kötő-szövetekkel azonosaknak helyesebb a Schaffle (i. m. I. 21. L.) által említett rokonsági kapcsolatokat, összefűző eszméket tekinteni. A társadalom szellemi volta hozza magával, hogy e kötelékek nem anyagiak, hanem eszmeiek.

³⁾ Minthogy Worms a társadalmi reproductiot a különböző fajok egyesülése által véli eszközöltnek, a szaporítás szervrendszeréről nem is szól; ő legfeljebb a családot mondhatná ide tartozónak.

gokat is; az élet, melyet mint összesség részei folytatnak, ellentétes lehet azzal, melyet mint egyedek élnek. (188. 1.) A társadalomban a részek között nőm csupán összhang van, hanem küzdés is; mint a hogy ez általán megvan az élőlények elemei közt. (191. 1.)

E bevezető fejtegetések után áttér az egyes élettani működések tárgyalására. Szól először a táplálkozás funkciójáról. A négy phasist, melyet e műveletnél az élőlényeknél megkülönböztetni szoktak, a társadalomban is feltalálhatni véli. Az első működés, a táplálék megszerzése, történhetik a többi társadalmak rovására, rablás útján; avagy a társadalom földművelés által maga teremtheti elő táplálékát. Az ekként megszerzett élelem elkészítendő, mi az élőlényeknél a rágás, a nyállal való összekeverés, az emésztés, a felszívás, a tápszerekké való átalakítás, végül a légzés által történik. A társadalomban e folyamatok az ipari feldolgozás útján eszközöltetnek. Az elkészített táplálékot másodszer az egyesek közt szét is keli osztani. Ez a kereskedő feladata: eszköze a csere. A folyamat teljesen megfelel a szerves körforgásnak. A kereskedő azonos a vértesticsekkel,¹⁾ a melyek az élőlényben a tápanyagokat hordozzák. Az utak a véredények, melyek, ép úgy mint azok, csak később, a vér keletkezése után létesülnek. Spencer nyomán részletesen fejtegeti a szervezet fejlődését; kiemeli, hogy a vér, ha a főerek elzáródnak, a szöveteken keresztül tör magának utat, mint a hogy a vámok által elzárt határokon a csempészet útján jönnek át az árúk. (203. 1.) Ha a táplálék széjjelosztatott, az egyén fogja azt fel és teszi áthasoníthatóvá; az egyed szerepe azonos itt a sejtével. Az erőt, melyet az egyes a táplálékból nyer, az összesség javára használja. Az elhasznált anyagok végül negyedszer ismét visszajutnak a gazdasági körforgásba, átalakíttatnak s a központba visszavezettetvén, körforgásuk úgy az egyesben, mint a társadalomban újból megindul. (204. 1.)

A javak eloszlását szabályozó idegek különböznek a külső életet szabályozó szervektől. Az első csoportba a bankárok tartoznak s a leszámítolási árfolyamok hatása nagyon is hasonlít-

¹⁾ E hasonlat helyesebb, mint a vértesticseknek a pénzzel való azonosítása.

ható az edényszűkítő és edénybővítő idegek működéséhez. Mint központi rendező szerv itt különösen a bőrre lop fel. A kölcsönhatás a kormány és bőrze, mint az agy és szív között, élénk.

A funkciók második kategóriáját a viszonylati működések képezik. Ezekről szólva első sorban azon kérdést teszi vizsgálat tárgyává, van-e társadalmi öntudat? Kiemeli a szenvedélyeket, melyek egész tömegeket, korokat megragadnak; utal arra, hogy a nemzet egységéről tudomást különösen ily alkalmakkor szerez (212. 1.), s bár megengedi, hogy ez esetekben mindenütt csak egyedi tudatokról lehet szó, hangsúlyozza, hogy itt nem egymássalésséggel, hanem egységesítéssel találkozunk. A sokféleségből ekként egy önmagáról tudattal bíró egység lesz. Felhossa ennek igazolására, hogy létesül többek közt a társadalom tagjainak erkölcsi egysége. (213. 1.)¹⁾ Az intézmények, melyek a tagok lelkében azonosságot teremtenek s a melyek azt eszközlik, hogy az egyes, midőn „én”-iségét érzi, tudatával bír másokkal kapcsolatáról (215. 1.), szintén a társadalmi öntudat valóságát bizonyítják. Első sorban még pedig a társadalmi tudat jelentkezik; ez magyarázza azon tüneményt, hogy egy meghatározott időben, számos egyénben ugyanaz a gondolat uralkodik. (216. 1.) Külső megtestesülését az eszme a vezetőkben, a mozgalmak lelkében találja. (218. 1.) A társadalom tehát valódi személységgel bír, ép úgy mint az egyén. Az egység teljesen ez utóbbiban sincs meg, az egyöntetűség ennél is hiányzik, ebben sincs meg az eszmék teljes egyneműsége. (219. 1.) Az egyén központi tudata csak az érzelmek egyesítésének helye. Az együttes szellem különben a társadalomban, mint az egyesnél, az eszmék bizonyos megjelenési formájában rejlik. E tudat maga is változó, fejlődő; s a társadalmi tudat ép úgy erősödik, mint az egyéni. (Duguit. 221. 1.) A hazafiság fogalma tisztultságában és nemesiségében nyer. (224. 1.) Az egyéni tudat itt ugyan túlhaladhatja az összességét, mit különben más irányban is látunk. (226. 1.)

Oka e jelenségnek a társadalom bonyolultsága (227. 1.)

Ha a társadalom szellemének működését nézzük, látjuk,

¹⁾ Ennek három stádiuma az egyszerű érintkezés, az együttérés és az értelem lenne. De az egyéni „én”-nek e fokozatokban nyilvánuló kibővülése, szerinte, individualistikus s a társaságot az egyéni agy szüleménye, illusiojaként tüntetné fel. (214. 1.)

mondja, hogy a cselekvésre indító hatás jöhet 1. kívülről, pl. egy ellenséges támadásnál, 2. belülről, benső sérülésnél, 3. támadhat az értelmi központnál, a kormánynál, midőn pl. egy eszme ettől a népbe hatol. (228. 1.) Öntudatlanok e mozgások, ha a közvéleményt nem érintik. (229. 1.)¹⁾ A társadalmi tudatnak meg van a „küszöbe.” Ezen átlépve, a tudatra jutott eszmének más eszmékkel kell küzdenie. (230. 1.) Itt is van hirtelen érzés és megfontolt tudás. Megvan az eszmék társítása, az emlékezet, a képzelet. Van ítélő és okoskodó képesség. (231. 1.)²⁾

A harmadik főtevékenység a szaporítási működés. Első sorban történhetik a propagatio szellemileg, utánzás által: ez azonban csak távoli analógiát nyújt a szerves szaporítással. (234. 1.) A hódítók és hódoltak egyesülése által ellenben új faj, új társadalom támad. Az állatvilágban mutatkozó törvény, mint látszik, itt is áll: nagy eltérés a fajok közt terméketlenséget okoz. (235. 1.) A mi a nemeket illeti, a hódító törzs a férfi, a hódított a női nemet képviseli, mint a hogy az egyéni érintkezésben annak férfiai hódítják meg a nőket. (238. 1.) A hasadás, a szétválás, bimbózáás – mint gyarmatosítás esetei – a társadalmaknál is előfordulnak. (242. 1.) E tekintetben azután a párhuzam teljesen keresztülvihető. Mint ott a reproducaló sejt az összes többi, vagy az ősök összes sejtjeiből ered, úgy itt is a gyarmatosító nép az összes osztályokat magába foglalja. (243. 1.)

¹⁾ A viszonylati élet jelenségeiről szólva, szerzőnek ki kellett volna emelni, hogy e fejezetben a párhuzam egyrészt az idegekben végbemenő élettani jelenségekkel, másrészt az egyénben is fellépő szellemi tüneményekkel történik. A társadalomban a két folyamat különválasztása alig lesz ugyan eszközölhető, nem úgy mint az egyesben, a hol a két folyamat teljesen heterogén.

²⁾ Míg a fenti műben Worms a jogi, erkölcsi, politikai, aestetikai jelenségekről – munkájának nagy hiányára – említést sem tesz, „La sociologie et le droit” ez. értekezésében ezeket mint a viszonylati élet tüneményeit sorolja elő. (Extrait de la Rév. intern. de Soc. 1895. 18. 1.) – E tényezők szerepe azonban ez utóbbi elhelyezéssel sincs kimerítve, a mennyiben a szokás, jog, erkölcs nemcsak mint szabályozó elvek működnek, hanem egyes intézményekben külső megtestesülést is nyernek s így helyet a társadalom alakításában is igényelhetnek, a hol azután a szabályozó rendszer kiegészítő elemeiként szerepelnek. Ez utóbbi mozzanatok túlhajtása, mint azt Lilienfeldnél látjuk, ki a társadalom morphológiáját a jogi berendezés által kimerítettnek tekinti, azonban szintén helytelen.

A fejlődés is azonos mindkettőnél. Az utódnál a változás az alkalmazkodás szükségéből támad, ép így a gyarmatnál. Eleinte ez is a kezdetleges stádiumokat mutatja (244. L.); másrészt azonban az egyes fejlődési phasisokon sokkal könnyebben halad át, mint a hogy azokon az anyaország keresztül ment. (245. 1.) A régi és új elemek közt a gyarmatban küzdelem támad. Az anyaország közelsége esetén a régi elem győz, különben az új. Ez esetben az új állam elválík a gyarmatosító országtól. (246. L.)¹⁾

A társadalmi működések leírása után, szerző a társadalom eredetét, s ezzel kapcsolatosan annak osztályozását kísérli meg.

A társadalom, mint minden szerves lény, egy sejtből, azaz családból lesz, a mely körül az oszlás által keletkező új sejtek sorakoznak. (258. 1.) A néptörzs (peuplade) már hódításból támad; de keletkezhet egyesülésből is, és itt lép előtérbe a szerződés, mint a szétvált részek összekötő kapcsa. (262. 1.)

A társadalom fejlődésére a körülmények három csoportja hat: 1. a külső jelenségek, 2. a tagjait képező egyének és 3. más társadalmak. (266. 1.) A növekvéssel együtt jár a különkülés; még pedig a viszonylati élet szervei válnak itt is, mint az állatvilágban mindenütt először külön. (267. 1.) A metamorphosis itt is előjön, látható ez pl. a római társadalom keresztyénné válásában. (269. 1.) Atavistikus vonások itt is találhatóak lesznek.

A társadalmak közti küzdelem azonos az egyének közti harczzal. (273. 1.) Az utánzás jelensége speciális esete a versenynek (275. L.); a modern utánzás a „mimicry” egy faja. (276. 1.) A küzdelem a népeket a különkülés útjára kényszeríti. (278. 1.) Azok az egyesülési módok, melyek az egyesek közt előfordulnak, mint 1. az élősdiség, 2. az együttélés (commensualisme) és 3. a kölcsönösség, a társadalmak közt is feltalálhatóak. (280. 1.)

¹⁾ Egy másik „Essai de classification des sciences sociales” cz. értekezésében Worms a társadalom élettanában nem a fenti gazdasági viszonylati és szaporítási ténykedéseket különbözteti meg, hanem egész helyesen e körön belől gazdasági, jogi, szellemi (aesthetikai, értelmi és erkölcsi) és végül az állam mint egész működését irányító politikai folyamatokról szól. (Extrait de la Rev. intern. de Soc. 1893. 9. 1.) A szaporítási működésről e cikkében említés téve nincs.

Felemlíti ezután szerző II. Spencer (286. 1.), Durkheim (287. 1.), Fouillée (288. 1.) stb. társadalomtan! osztályozását, ezeket elvetve azt véli, hogy a classificatio alapját az emberi körök anatómiai rokonsága, illetve berendezésük (composition) – mi a részek különzkülésének és egységesítésének fokát mutatja – képezheti. Csak az egyes csoportokon belül lehetne szó azután a physiologiai sajátságok alapján történő osztályozásról, a melynek első sorban a gazdasági, azután az értelmi (vallás, művészet), végül a politikai berendezésre kellene ügyelni. (301-2. 1.) De keresni kellene ezenkívül a közületet létrehozó erőket is és pedig nemcsak a fajnak, melyből a kör származna, hanem a többi társadalmak hatását is. Minthogy pedig a művelődésbeni hasonlóság az ethnikai rokonsághoz fűződik, a társadalom megalkotóiként csak azon körök volnának figyelembe vehetők, melyek annak keletkezéséhez physiologiailag is hozzá járultak. (309. 1.)¹⁾

A társadalmi betegségek két csoportját különbözteti meg: először azokat, melyek más társadalmak által okoztatnak, továbbá azokat, melyeket a részeit képező emberi elemek, valamint a külső körülmények hoznak létre. Amazok a sebészeti sérülésekhez (traumatismes chirurgicaux) hasonlíthatók; emezek a szorosabb értelemben vett kórokhoz. Amott a baj eredete határozottan külső; emitt belső. A külső sérülésekből mind e mellett belső baj, a társadalomban forradalom, is támadhat; viszont a belső bajok külsőleg nyilvánulhatnak pl. a kivándorlásban. (313. 1.) A harcz eredménye külső sérülés, mely azonban rendszeren csak ideiglenes zavart jelent. Az ipari verseny következménye ez ideiglenes zavarok állandósulása. Állandó zavart okoz végül az élősdiség is. (316. 1.)

A belső betegségek közül némelyek az egyeseket, illetve ezek csoportját támadják meg, mások az egész közönséget. (317. 1.) Amazok közé azok tartoznak, a melyekkel az egyéni kórtan foglalkozik. Okai a táplálék hiánya vagy túlhajtott tevékenység. Az egyes halála részleges megszűnés (necrobiosis partielle). Az összesség betegségei mint a családok, mint a hivatások, mint a város, tartomány, egy osztály betegségei jelentkeznek. Ide tartozik az örülség is, ép ragályos voltánál fogva; oka szintén

¹⁾V. ö. Barth i. m. 160. 1.

a táplálék hiánya vagy a túlzogatás. (319. 1.) Ezekből azonban ritkábban lesznek az egészre kiható bajok. Veszedelmesebbek az epidemikus betegségek, melyek egyforma okok hatásai alatt keletkeznek több helyt az egészben. E bajoknál a terjedés két okát kell tehát megkülömböztetnünk: 1. egy közös környezet befolyását és 2. minden egyesnek a másokra gyakorolt hatását. (320. 1.)

De a társas betegségek más faja is található, olyan,elynél az egyes csak közvetve szenved. Akkor fordul ez elő, midőn a társadalom szövetei vagy sejtjei vannak megtámadva. Az élőlényben az idegsejt pl. elzsírosodik, a társadalomban a vezető egyének meggazdagodnak s ezzel közönyössé válnak a közügyekkel szemben. (321. 1.) Szervi betegség a strike; a körforgás betegségei a vámok. A viszonylati élet betegsége a fejtelenség (anarchia). Az értelmi élet kóros állapota az értelmiség hiánya, illetve a foglalkozók túltengése, annak megmeredése, a dogma uralma.

A részek betegségének oka gyakran a közöttök uralkodó harcban keresendő. A társadalom betegsége, illetve halála támadhat külső okokból is, pl. a terület változása folytán; lehet az veleszületett a korcs társadalmaknál, hol a győző és legyőzöttek közt nagy a különbség. (326. 1.) Előállhat végül a megállapodás, a megkövesülés esete. (327. 1.)

Bizonytalan, hogy a társadalomnak át kell-e haladni azon a phasisokon, melyeken az egyes ember keresztül megy, hogy tehát ennek is meg kell-e halni. A társadalmak halála – állítja Worms – külső, nem belső okoknak a következménye; csak ott halna az meg természetes halállal, a hol megszűnnének a születések; ezek esete pedig egészen más, a társadalom korától független gazdasági, politikai, erkölcsi okokra vezethetők vissza.

Foglalkozik végül szerző a társadalom gyógytanával is. A szövetek újra növekvése – mondja – a társadalomban is előfordul a sérülés után. A reparatio alsó rendű társadalomban könnyű, mert ennél csekély a különzékülés; de előjön ez magasabb rendű közületben is, mert itt viszont az egyének szokva vannak értelmük különféle használásához. (335. 1.) A véredények elzáródásával az egyedben keletkező új utaknak előfordulását a társadalomban a zsidók középkori szereplésével igazolja. (337/8.) Előjön ez az értelmi élet tekintetében is, midőn pl. a XVII. szá-

zadban a papok helyét az írók váltották fel. Áll ez az igazságszolgáltatásra nézve is; a politikai test is újból szerveződhet. (340. L.)

Mint a hogy az idegsejtek a teng-életre nem folynak be, ne folyjon be a kormány se a gazdasági működésre; legfeljebb a termelésre hasson. (341z2. 1.) C. Marx methodusa szerző szerint a homaeopathaké. (357. 1.) Kiemeli, hogy az által, hogy az összefüggés tudatossá és akarttá válik, lesz a kölcsönösség (solidarité) hyperorganikussá. (373. 1.) Az egyedi organismus tökéletesíti sejteit, tegye ezt tehát az összesség is. (383. 1.)

A törvényt társadalmi akaratnak, a végrehajtást cselekvésnek nevezni helytelen, A törvény már a cselekvés egyik stádiuma. A parlament működése, mint az érzési állapot utolsó és a mozgás első stádiuma jelentkezik. Viszont a végrehajtási működést az érzés első és a mozgás utolsó stádiumát felölelőnek kell tekintenünk. (389.)¹⁾

¹⁾ J. Demoor, J. Massart és E. Vandervelde „L'evolution regressive en biologie et sociologie” (1897.) ez. munkájukban az egyes alakulatok, szervek, intézmények visszafejlődését vázolják, a nélkül azonban, hogy a társadalmat szerves egésznek kívánnák tekinteni. (10. l.) Legfeljebb az „organismes contractuels” kifejezést fogadják el. (11. l.) Az egyes jelenségeket párhuzamosan tárgyalják az állat- és növénytanban s a sociológiában. Az eredmény, melyhez jutnak a következő: 1. Minden fejlődés haladó és egyúttal visszamenő, A szervek és intézmények átalakulása mindenütt visszafejlődéssel jár. A visszafejtés ez általánosságát elsatnyult szervek, mint durványok előfordulásából látjuk. 2. A visszafejtés nem határozott s nem jelent eredeti állapotra való visszamenést. Gyakran ugyan a legújabb alakok tűnnek el: szabálynak ez azonban nem tekinthető. (313. l.) Újbóli kifejlődés nem fordul elő. 3. A visszafejlődés a fentartó eszközök hiányának eredménye. (314. l.) – Hasonló jellegű, mint az előbbi mű, J. Massart és É. Vandervelde másik munkája, a „Parasitisme organique et parasitisme social.” (1898.) Szerzők az élősdiség különböző formáit megállapítván, ezeknek eseteit úgy az élőlényeknél, mint a társadalomban elősorolják. (7-50. l.) Szólnak azután a parasitismus kifejlődéséről mindkét alakulatban; annak úgy az élősdirre, mint a kizsákmányoltra gyakorolt hatásáról. A mű szerzők politikai irányának megfelelőleg, különben socialistikus jellegű. – H. A. Dissard „Les origines sociologiques” ez. értekezésében a társadalmat szerves egésznek nevezte, a vallást, kormányt, nyelvet az egyes sejtek közt kicserélt anyaggal mondja azonosnak. A családot a sejthez hasonlítja, mint a mely két tökéletlen sejtecs (les gametes unisexuées) egyesüléséből támad. E testecsek az állatoknál is előfordulnak és sokkal mozgékonyabbak, mint a többi

A mi az olasz írókat illeti, bár az organikus társadalom felfogásához közöttük többen csatlakoznak, az élőlény és a tár- mindkét nemmel bíró sejtek, ép úgy, mint az egyedek is eleve- nebbek a család alapítása előtt, mint azután. (Revue intern, de Soc. 1897. T. V. 859. 1.) A társadalom eredetét az anya és gyermekeiben, majd a családban látja. (861. 1.) A család csoporttá való továbbfejlődésének analógiáját a protozoák- nak a metazoákba való átmenetében találja. Miként azután a társadalom- bari ez átalakulás következménye promiscuitás lehet, úgy a csoportosulás a szerves lényeknél is gátolhatja a nemi szaporodást, helyettesítheti azt, mint a gombáknál, nemtelen szaporodással. (862.1.) – Organikus vonatkozású helyek E. Pierre „Politique et gouvernement” (1896.) ez. a kormányzásra vonat- kozó aphorismák gyűjteményeként jelentkező művében is előfordulnak. (12., 165., 219. 1.) – G. L. D u p r a t „Morphologie des faits sociaux” ez. érteke- zésében foglalkozik a társadalom öntudatával s Durkheim nyomán a kezdet- leges társadalomtudat egyenlőségét, majd az egyéni tudat különzkülését s végül azok újbóli egyesülését hangsúlyozza. Ez alapon egy közös önálló öntudat létét – daczára annak, hogy az csak az egyéni tudatokban valósul meg – lehetőknek mondja. (Rév. intern, de Soc. 1899. T. VII. 108. 1.) Az egyéni tudatot ő különben kettősnek, egyéninek és társadalmi- nak tartja. Az öntudat egysége ennek daczára meg van az egyesben. (113.1.) – A. C o s t e végül a szerves lények három csoportját különbözteti meg. Vannak szerinte élő, társadalmi és szellemi szervezetek. Jellemző vonásuk a részek közt létező egyetemlegesség. Eltekintve e közös vonástól, az analógia az élőlény és a társadalom közt csak a kezdetleges államokra volna alkalmazható; a közelebbi párhuzam a köztük mutatkozó különbség miatt azonban elvetendő. (Les principes d'une sociologie objective. 1899. 39., 43. és 53. 1.)

Míg így a francia társadalomtani írók az organikus felfogást, bár a szerződéstannal módosítva, elfogadják, addig a jogbölcsesek, mint az erkölcs- tani írók még nagyrésztben a természetjog alapján állanak, így Beaussire „La liberté dans l'ordre intellectuel et moral” (1866.) ez. művében individua- listának látszik, ily alapon áll R e n o u v i e r „Science de la morale” (1869.) ez. munkájában. (I. 162. L, II. 430. l; v. ö. H. Michel i. m. 598. 1.) Hasonló- kép E. V e r o n is izolált emberről beszél (La morale 1884. XXIX. és 7. L.); a társadalmat az egyének pusztá halmazának tartja (123. 1.); az erkölcs- tant, mint kizárólag az egyént illető tudományt fogja fel. (124. 1.) A társadalomról, mint az emberi akarat művéről szól végül A. B o i s t e l is. (Cours de philo- sophie du droit. 1899. II. 5. 1.) – Szemben ezekkel, a különben theologiai irányú T. h. R o t h e az államot organismusnak mondja (Traité de droit natúrési. 1885-1896. I. 290. L.); élőlénynek tekinti a társadalmat H. M a r i o n is „De la solidarité morale” (1892. 3-e ed. 51. 1.) ez. munkájában.

Inkább föltalálhatjuk még a szerves társadalomtani felfogást a nemzet- gazdasági íróknál, bár egész a legutóbbi időkig itt is akadunk kifejezetten indi- vidualistikus felfogásra. (Molinary, Leroy-Beaulieu.) így már J. B. S a v „Cours cornplet d'économie politique” (1840.) ez. művében látjuk az összességnek az

sadalom közti analógiát részletesen kifejtve egyikőjükénél sem találjuk.¹⁾

G. Carle „La vita del diritto nei suoi rapporti colla vita sociale” (1880.) ez. művében mondja az egyest a társadalom

élőtesthez való hasonlítását (1. 1.); e mellett azonban a gazdasági jelenségeknek az egyénre való vezetése még szabály. (V. ö. 31. és köv. 1.) Határozatlan P. Ró s s í is (Cours d'économie politique. 1854. I. 19., 37. I. II. 1. és köv. L.), kit H. Michel (i. m. 341. 1.) különben az organisták közé soroz. Kifejezetten a szerves felfogás híve ellenben F. Rivet, midőn munkájában (Des rapports du droit et de la législation avec l'économie politique. 1864.) az egyedat elvonás eredményének mondja (87. 1.), valóságos léttel bírónak, a gazdaságban is termelő egységnek, a családot tekinti. (86. 1.) Az újabb francia nemzetgazdasági írók közül is többen jelentkeznek a szerves felfogás hívei gyanánt, így látjuk e tant megjeleni P. Cauvésnál (Precis d'un cours d'économie politique. 1881.12.1.), Ph. Gidenél (Principes d'économie politique. 1891. 12., 29., 104. I: v. ö. Waentig i. m. 201. 1.), valamint A. Cost en á l, ki az analógiát a két jelenség csoport közt külön is hangsúlyozza (Nouvel expose d'économie politique et de physiologie sociale. 1894. 4-7. 1.); feltalálható végül e tan a sociálistáknál, mint B. Malonnál, ki a társadalmat az egyénnel szemben szintén önálló lénynek tartja (H. Michel i. m. 551. L.), továbbá P. Lafarguenál. (Recherches sur l'origine de l'Idée de Justice et de l'Idée du Bien. 1899.)

Ép úgy, mint a német, a francia természettudományi munkákban is előfordulnak az analógiák az élőlény és a társadalom között, így látjuk ezt mindjárt Robinnál» hol a sejtek az egyesekkel mondatnak azonosaknak (Espinás i. m. 2-e ed. 8§. 1.), Cl. Bernardnál, ki a nedvkörforgást a javak forgalmához hasonlítja (Revue des deux mondes. 1864. sept. 1.; Espinas i. m. 94. L.), Milne-Edwardsnál (Legons sur la physiologie et l'anatomie comparées de Thoninie et des animaux. 1857.), ki a működések különbözőkölése tekintetében vonja meg a párhuzamot az élőlény és a társadalom között (Vol. L Intr. 9., 10. és 13. §§; vol. XVI. 140-e leçon 10. §.); míg másutt (140-e léc. 6. §.) az egyedi organismus részeinek önállóságára utal. (V. ö. Izoulet i. m. 40. 1.) – Hangsúlyozza végül a munkamegosztás jelentőségét az állati testben E. Perrier is „Les colonies animales” (1881.) ez. munkájában. (213. és köv. 1.)

¹⁾ A társadalom fogalmának említését, a nélkül azonban, hogy az organikus felfogásra utalást találnánk, látjuk többek közt Scolarinál, ki társadalomnak a különböző emberi cselekvéseken nyugvó intézmények összegét nevezi, az államot is egy ily speciális intézménynek tartván (Instituzioni di scienza politica. 1871. 295. 1.); Pálmánál, ki azt a polgárok összességének tekinti, a mennyiben azok nem politikailag szervezkedve működnek, hanem a főhatalom befolyásától menten, physikai, gazdasági, értelmi és erkölcsi, egyéni és összműködő tevékenységüket fejtik ki (Corso di diritto costituzio-

csirájának, embryojának (2. L.); összekötő kapocsnak a társadalomban a jogot tartja, mely szintén fejlődést mutat. (32. I.) Különösen azonban a társadalom személyiségét hangsúlyozza, kiemelve, hogy az „köz érzettel, értelemmel bír a közvéleményben és tudományban. (17. 1.) Szólhatunk, szerinte, társadalmi akaratról is. Maga a törvényhozás azonban csak mint társadalmi intés és beszéd jelentkezik. (18. 1.)

G. Sergi Spencer „Bevezetés a társadalmi tudományokba” című könyve fordításának (1881.) előszavában hangsúlyozza a társadalom és az élőlény közti analógiát. E munkájában, mely egyébiránt önállóan is megjelent, Sergi első sorban polémiát folytat, a mennyiben, főként Fouillée ellen foglal állást, annak szerződéses elméletét kifogásolja. (La sociologia e l'organismo deliè societä umane. Antropologia e scienze antropologiche. 1889. 136-139. 1.) Az emberi társadalmat az állati csoportosulások folytatásának tartja, az egyesületeknek három fokát, úgy mint a biológiáit, az állatit és az emberit különböztetve meg. (143. 1.) Szól azután a társadalom tudatáról s a közületben egy egységes, társadalmi lélek létét a physikai alap hiánya folytán tagadja, az itt fellépő szellemet olyannak tartja, mint a minő a faj képzete. A közös vonások összefoglalása képezi szerinte a társadalmi tudat organismusát. (157. 3.) Tényezői közé: 1. a társadalmat, az abban létező idegrendszeret, mint physikai basist, 2. a környezethez való alkalmazkodást, 3. az együttérzést és közlékenységet, 4. a társadalmi egyedek lelkiállapotának összetételét és az öröklést sorozza. (156. 1.)¹⁾

nale. I. 1883. 102. 1.); végül C. F. Ferrarisnál, ki a társadalmat az egy néphez tartozó egyéneknek gazdasági, physikai és értelmi érdekeken nyugvó osztályokba való egymás mellé helyezkedésében látja. (Saggi di Economia e Statistica e Scienza del'Amministrazione. 1880. 12., 17. 1.) V. ö. Gombotocra: La conception juridique de l'Etat. 1899. 37. és köv. 1.

¹⁾ E. Ferri több helyt mondja a társadalmat organismusnak úgy „I nuovi orizzonti del diritto e della procedura penale” (1881.), mint a „Sociologia criminale” (1892.) ez. műveiben. (La sociologie criminelle. 1893. 333., 337. és 396. 1.) Az államot a társadalom politikai szervezetének nevezi. (Dér Verbrecher als sociale Erscheinung. 1896. 285. 1.) – A szerves felfogásnak hive R. Ardigo is. (Sociologia. Opere filosofiche. Vol. IV. (1886.) 1891. 262. és köv. 1.) Részletesebb fejtegetést azonban ő sem ad. – G. A. R u i z a társadalom és állam anyagát azonosnak tartja, a különbséget a kettő közt abban

Inkább a különbségeket az élőlény és a társadalom közt, mint a rokon vonásokat sorolja elő L. Ratto „Sociologia e filosofia del diritto” (1894.) ez. munkájában. Ez eltéréseket azután abban találja, hogy 1. a társadalom kiegészítő elemét a földterület képezi, 2. itt a részek az élőlények legmagasabb rendű elemeinél is fejlettebb egyedek, kapcsolatuk ellenben alsóbb rendű lényeknek megfelelő alakot mutat, 3. a szerződés a közületben jelentékeny szerepet játszik, 4. hogy a társadalomban a szaporodás nem jelenti a fejlődés akadályát, sőt haladás alapját képezi, 5. az állam növekvése határtalan, 6. az élőlényben a haladás a részek alárendeltségét jelenti, a társadalomban ellenben a subordinatio együtt jár a mellérendeltséggel. (88-91. 1.) Szól azután a társadalom tudatáról, melyet az egyéni tudattól különbözőnek tart. A társadalmi „én” keletkezését állandó létezési feltételek fenforgásakor látja előfordulni egy határozott területen élő s egy fajhoz tartozó állam kebelén belől. (101. 1.)¹⁾

találja, hogy amaz természetes és önkéntes alakulat, míg emez mesterséges alkotmány, (Società e Stato. Archive di diritto pubblico. 1891. sept.-oct. 369. 1.) V. ö. Combotheca i. m. 38. 1.

¹⁾ Bár a társadalmat organismusnak nem tekinti, A. Vaccaro egész munkája: „Le basi del diritto e dello stato” (1893.) úgy jelentkezik, mint az organikus elv folyománya. Könyvében ő nem az egyesek, hanem a csoportok küzdéséről szól (62. 1.) s a haladást is úgy tekinti, mint ez egyesületek alkalmazkodásának eredményét. (100. 1.) – organismusnak tartja a társadalmat, bár e tekintetben számos megszorítást enged A. De Bella is „Corso di sociologia” (1895.) cz. művében, míg A. Groppali ép úgy, mint Kiastikowsky, a hasonlatot legfeljebb mint rendező elvet fogadja el. (La scuola analogica organica nella sociologia. 1896. 13. 1.; v. ö. A. Groppali: Saggi di sociologia. 1899. 81.) – A társadalom szellemi jellegét emeli ki G. Paolucci „La società è un organismo?” (1897.) ez. művében, s bár azt szellemi organismusnak nevezi (84. L.), tekintve, hogy a szellemet a többi tapasztalati tényezőktől különböző erőnek tartja, felfogása nem organikus. Részletesebben nézetét szerző nem fejt ki. – A. Pilo a társadalmat szervezett egésznek mondja, de az emberi egyesülések fejlődésében inkább a haladás általános törvényét, a határozatlan, egynemű összefüggés nélküliségből a határozott, különmemű összefüggőségbe való átmenetét látja, mintsem a speciális szerves fejlődését. (I gruppi sociali umani e la leggè di loro evoluzione. Giornale della società di letture di Genova. A. XVIII. 1897. Fasc. IV. 226. 1.) – E. Morse e lli kézikönyvében kizárólag a különböző írók véleményének elősorolására szorítkozik, saját felfogását sehol sem fejt ki, mindamelllett a mű egész berendezéséből az tűnik ki, hogy ő a társadalmat

Se. Sighele szerves és szervetlen egyesületeket különböztet meg. Amazok közé a társadalmat, a tarló ember kapcsolatokat sorozza, s ezeknek szöveteiről, szervezétééről beszél (*La foule criminelle. Essai de psychologie collective.* 1892. 7. L.), míg a szervetlen kapcsolatok közt a tömegeket emeli különösen ki, ezeket Le Bon nyomán különféle és egynemű elemekből állókra osztva. (*Psychologie des sectes.* 1898. 42. 1.) A tömeg lélektanáról értekezve, hangsúlyozza az átlagosság érvényesülése folytán abban mutatkozó alacsony szellemi nívout, mely keletkezését tekintve az utánzásra, suggestióra vezethető vissza. (34. 1.)¹⁾

organismusnak tekinti, e kifejezést azonban a legtágabb értelemben kívánja venni. (*Elementi di sociologia generálé.* 1898. 15. 1.) – G. P. C hironi szintén organismusnak nevezi a társadalmat. (*L'individualismo e la funzione sociale.* 1898. 13. 1.) – V. M i c e l l i végül a társadalmat oly egyének természetes, állandó és szerves egyesülésének mondja, kik tudatosan vagy öntudatlanul, az egyetemlegesség közös szelleme által éltetve, együtt működnek, s a kölcsönös alárendeltség bizonyos formája által tartatnak össze. (*Principii fondamentali di diritto costituzionale.* 1898. 54. 1.) organismus az állam is, a melyben a társadalom öntudata legmagasabb fokát eléri. (57. 1.)

¹⁾ A spanyol írók közül, úgy látszik, Krause követői foglalkoztak részletesebben a társadalom fogalmával, így az úttörő e téren, Sanz dél Rio főművében, mely Krause „Az emberiség eszményéinek fordítása, elfogadja a társadalom és állam organikus felfogását (*A. Posada: Gli studi sociologici in ispana. Rivista italiana di sociologia* 1898. Vol. III. fasc. V. 578. 1.), míg a jogbölcselet terén Ginez de los Rios fejtett ki hasonló eszméket. Ez utóbbi a társadalmat élőlénynek, organismusnak tartja, de nem csupán fizikai, hanem – az ember tovább fejlődéseként tekintve azt – pszichikai és fizikai szerves lénynek. Az analógiát az állatokkal helytelennek mondja: a hasonlatok az állati szövetek, szervek és készülékekkel, szerinte, csak képletesek lehetnek. (*Estudios de sociologia.* 1889. 124. és 198. 1.; v. ö. Posada i. m. 585. 1) – Tagjaitól különálló lénynek mondja a társadalmat *Azcárate* is, annak közelebbi minőségét azonban nem határozza meg (*Concepto de la Sociologia. Discurso de recepción en la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas.* 1891. 13. és 25. L.), viszont *Sales y Ferré* munkájának a „*Tradado de sociologia*” (1896-1898.) egész menete szerzőjének organikus felfogására utal. (Posada i. m. 589. 1) – Ez iskola körébe sorozható *Santa m ária de Parades* is, ki azonban az organismus fogalmát pusztán a szervek összességének, rendszerének tartja. (*El concepto de organismo social.* 1896. 28. 1.) De mint organismus sem hasonlítható, szerinte, a társadalom az ismert típusokhoz; a többiektől különálló alkattal bír ez. (170. 1) Szerző ezenkívül minden organismust nem is tekint lénynek (176. 1.), s így

5. §. Hazai szerzők.

Eltekintve Sz. Szilágyi János „Természeti törvénytudományá”-tól (1813.), melyben az összetartó cél szempontjából az emberi társaságok szükségképeniekre és nem feltétlenül szükségesekre osztályozhatnak, az utóbbi keretébe a „polgári társaság, vagy status, talán a nemzet soroztatván (183., 184.],), St. Bánó hasonló felosztásától (Elementa jurisprudence naturális. 1836. 190. l.),¹⁾ továbbá Szeremlei műveitől (Politica. 1844.; Jobbölcsészet. 1850.), melyekben a társadalom érintve is alig van, az első munka, mely hazánkban a társadalommal behatóbban foglalkozik, Szontágh G. könyve: „Propylaeumok a társasági philosophiához.” (1843.)¹⁾

Még e műben is Szilágyi, a régi természetjogi iskola kiinduláspontját látjuk, a társaságnak önkényesre és szükségképmre való felosztását, de haladást is látunk, midőn szerző az emberiségnek a tökéletesedésben talált célját földi és túlvilágra különböztetvén meg. ezeket az álladalom és az egyház alap-

magát a társadalmat sem tartja annak. (177. l.) – Elfogadja, mint látszik, az organikus felfogást végül V i d a is. (La familia como celula social. 1894.) – P o s a d a az u. n. t ö k é l e t e s, azaz ugyanazon nemű élőlények között fennálló társaságokat három csoportba sorozza: u. m. 1. az egyén fentartását célzó (védelmi egyesületek, minők időszakonként a madaraknál fordulnak elő), 2. a házi, anyai (méhek, hangyák) és atyai, családi (minők a madarak és emlősök családjai), végül 3. a viszonylati kapcsolatokra, melyek a család kibővülésével járó társas életet ölelik fel. Ily társulások az állatok közt részint elkülönítve (isolément) egy cél elérése végett keletkeznek, vagy pedig egymásutánban (successivement), több célra irányulva, különböző időben, vagy egyidejűleg támadnak. Az egyidejűség összetettebb (synthétique) alak az állatok magasabb rendjének (type) megfelelőleg. (Les theories modernes sur les origines de la famille, de la société et de l'État. 1896. 79. l.) Bár azon felfogást, mintha a társadalom isteni akarat folyamánya lenne, vagy szerződésen nyugodna, elveti, annak természetes voltát állítja (39. l.), arról, hogy a társadalom organismus-e vagy sem, nem szól. (V. ö. Revue d'économie politique Vol. VIII. 1894. 616. és köv. l.) – A spanyol jogbölcsészeti írók közül végül R. R. de C e p e d a, bár ő alapfelfogásában theologiai, szerves alakulatnak mondja az államot, a mennyiben ennek részei gyanánt nem az egyedek jelentkeznek. (Element de droit naturel. 1890. 405. l.)

¹⁾ Sasku K. „A törvények alaptudománya” (1841.) ez. művében a társaság és állam fogalmát azonosnak veszi. (12. l.)

jaiként állítja oda. (20. 1.) Felmerül még a miiben azon, e korban általánosnak tekinthető osztályozás, mely az egyeddel párhuzamosan, a népeket és néposztályokat¹⁾ mint kiskorúakat, illetve mint nagykorúakat különbözteti meg, s az előbbi kategóriába a köznépet, s a régi idők emberiségét sorozza, mint a kikben a lélek felsőbb tehetségei még nem fejlődtek ki, míg az utóbbiak közé azokat számítja, kikben az érzékiségen kívül az ész is kiműveltetett, a minők a magasabb osztályok, az újabb kor nemzetei. (29. 1.)²⁾ A fejlődés nem szintazon idejű az egész emberiségre vonatkozólag. (35. 1.)

Részlesebb, mint Szontághé, Benczúr János műve: „A szabadság és társadalmi rend elméletei” (1845., illetve 1848.) A munka a külföld hasonló termékeivel szemben határozott haladást jelent. Ő ugyan a társadalmat még szintén szerződésen nyugvónak tartja (33. L.), de élesen megkülönbözteti azt úgy az egy, határozott célra egybegyűlt, de szándékolt kölcsönhatás nélküli (színházi) közönségtől, mint a kölcsönhatást ugyan kitüntető, de kölcsönös jogi kötelezettséget nem mutató (templomi) gyülekezettől, avagy a jogi kötelezettséget feltüntető – de nem egymással, hanem egy harmadik személylyel ilyenmő kapcsolatban álló – egyesülettől, pl. egy gyár munkásainak összegétől. (36. 1.) A társadalom körében ismét különbséget tesz az egyszer s mindenkorra létesült, s a bizonyos időre, bizonyos személyekre szorítókozó egyesületek közt. Itt a tagok száma korlátolt: ott korlátlan, sőt minden elhalt tag lehetőleg újjal pótolatik.³⁾ A társadalom tagjai a közös célra való törekvés folytán oly összeköttetésben vannak, hogy őket egy átölelő szellem úgy szólván egy személylyé, minden esetre egy erkölcsi személylyé olvasztja össze, melynek saját akarata, azaz a társadalom tagjainak közakarata van. Különbözik ez mindnyájok akaratótól: a többség akarata a közakaratnak inkább csak nyilvánulási módja.

¹⁾ Anticipálása ez bizonyos tekintetben Lilienfeld hármas megegyezési törvényének. (V. ö. e mű 229. L.)

²⁾ E mellett egy hármas felosztást is ismer az emberiség életében: felemlíti annak gyermek, ifjú és férfi korát, a mely szakok a régi, középkor és újabb kornak felelnének meg. (29. 1.)

³⁾ Ugyanez a gondolat található Iheringnél. (Der Zweck im Recht. 1884. I. 300. 1.)

A közakarát természetes létege a teljes jogúak többsége; mesterséges létege a kormány, mely a hatalmat átruházás folytán bírja.

Benczúr a társadalom problémáin kívül behatóbban foglalkozik még a souverainitás kérdésével.

Kevéssel utána Hunfalvy Pál¹⁾ „Országgazdászati tájékozás” címen Bajza „Ellenőr”-jének 1847-iki évfolyamában fejtegeti a társadalom fogalmát, azt főként a gazdasági életre korlátozva. (160. 1.) Felveti a kérdést: egyed-e a társadalom? s arra igenlőleg válaszol, egyéni, egyetemes és emberi egyediséget, vagyis embert, nemzetet és emberiséget különböztetve meg. Kiemeli, hogy a társadalom és az állam nem térileg különböznek egymástól, hanem csak hatályilag; amaz tartalma ennek, ez pedig alakítja amazt, s adja meg neki a szükséges egyediséget. (163. 1.) A társadalomban az egyes mint egyediség szerepel; az ezek közt folyó küzdelemnek hasznos versenynyé átváltoztatása az egyetemesség, az állam feladata. (165. 1.) A társadalomban fellépő osztályok, szerinte, eddigelé három elv szerint alakultak. Így létezik 1. kasztrendszer, hol külső kényszer hozza létre a munkamegosztást; 2. testületi rendszer, mely választáson nyugszik, egyetemességgel jár; 3. társulati rendszer, mely a különös érdekek támogatását czélozza.

Valamivel később az „Új magyar Múzeum” bevezető cikkében (1850-1. L. köt.) az „Igaz magyar Bullában” folytatja a társadalomról szóló fejtegetéseit, s itt már, valószínűleg v. Stein hatása alatt, a társadalomban „az emberek különégeit mint dolgozó s munkájuk után különféle osztályokra és rendekre szakadó embereket, az államban azok egyetemiségét – mint a társadalom fölébe és körül rendelt önálló értelmes és közvetítő egyetem által magok kiegészítését okvetlenül megkívánó embereket” látja megvalósítotttnak. (17. 1.) A nemzet létének, jogainak

¹⁾ B. E ö t v ö s J. főművének, „A XIX. század uralkodó eszméinek befo-lyása az államra” (1851.) II-ik része 2-ik könyve III-ik fejezetében szól a társadalmi állapotról, melyet szembeállít az állami léttel, ez utóbbit az emberi társas lét egy magasabb fokának tartván. A társadalom ennél fogva nála különösen, miét az állami létet megelőző állapot jelentkezik. (1885-iki kiad. II. 215. és köv. 1.) Arra, hogy az állam oly tartalommal is bír, mely kényszerítő rendezés alá nem esik, nem gondol (V. ö. II. 284. és köv. L.), s így az önkormányzati testeket is az állam, illetve a nép részének mondja s nem úgy tekinti őket, mint társadalmi köröket. (III. 183. 1.)

biztosítékait keresve, részletesen szól a munkáról, mint az emberi, társadalmi, nemzeti élet feltételéről, alapjáról, a munka fajairól, annak megoszlásáról (19-22. L.), a tőkéről (23-26. L.), a pénzről (27. L.), a nevelésről. (96-100. 1.) Végül az egyes ember és az emberiség élete mellett a nemzet életét különböztetve meg, ennek egyediségét biztosító tényezőket (nyelv, művészet, tudomány) sorolja fel, s azok művelésére buzdít. (101-120. 1.)

A következő évben „Társadalom” cím alatt (Új magyar Múzeum. 1851-2. II. köt.) v. Stein, Widmann és Riehl munkáit fejtegeti. A bevezető részben a társadalmat a munkafelosztásból keletkezettnek mondja, azt „létege s ős s z munkál kő dás”-nak nevezi. Elv a társadalomban az oszláson kívül az egyesülés is. Kik hasonló részmunkán dolgoznak, érdekeik biztosítására egyesülnek, s egy rendet vagy osztályt alkotnak. (640. 1.) A munka három féle lévén: anyagi, szellemi és közvetítő, három rendje vagy osztálya lesz a dolgozóknak, u. m. különös, egyetemesség és közvetítő rendek. A társadalom ezek után, szerinte, „az összes munkát megosztó, s munkarészekben egyesülő embereknek azon létegete, a melyben mindegyik, mint rész ugyan, de az egésznek láncolatában mint szükséges rész biztosítva legyen.” A társadalom az egyestől csak részmunkát követel, az egészet már most, melyet az egyén szellemében hord, létesíti az állam, mely az emberi fejlődésnek másik létegesített idoma. (641. 1.) Az állam egyúttal az egyetemességnek is megvalósítója, benne az egyes nem csak mint rész, hanem mint benső való működhetik. (642. 1.)

Stein műveit tárgyalván szerző, az állam és társadalom közt ez író által felállított különbséget utasítja csak vissza, de máskülömben az elméletet nem bírálja, míg Widmann és Riehl feletti kritikája kevésbé vonatkozik ez írók társadalomtan! fel-fogására, mint inkább a két műben előforduló más eszméikre.¹⁾

Mocsáry Lajos „A magyar társasélet” (1856.) ez. művében

¹⁾ Riehl munkáit később Trefort Ágost ismertette a „Budapesti Szemle” 1862-ik évfolyamában. A bíráló, bár magának a társadalomnak meghatározásába, annak részletezésébe nem bocsátkozik, a magyar viszonyokat is felemlíti, s így többek között a társadalmat elemezve, nálunk négy osztályt különböztet meg: a parasztokét, urakét, mesteremberekét és zsidókét. (Emlékbeszédék és tanulmányok. 1881. 225. 1.)

a nemzet belső viszonyai összegét nevezi társaséletnek, társadalomnak. (10. 1.) Ennek sajátságát az uralkodó véleményekben, szokásokban, egyes osztályoknál mutatkozó műveltségben látja. Részletesen tárgyalja az egyes társadalmi osztályokat, mágnásokat, fertálmágnásokat, tablabírákat; kimerítően szól a nevelésről. Az államot nem lémnnek, hanem pusztá ténynek tartja; viszony ez, szerinte, egy népfaj tagjai, vagy több népfaj közt. Az államnak nincsenek életszakai; a nemzet folyton megújul; az intézmények ugyan elöregedhetnek, de ezek elavulván, kiküszöböltetnek.¹⁾

Behatóbb, mint az előbbieik, Kogler Nép. János. Munkájának címe: „Általános vagy elméleti államtan.” (1868.) Az állam fogalmának tárgyalását ő már a társadalom meghatározásával kezdi. Az ember leghatalmasabb ösztönei egyikének a társiaságot nevezi; folyománya ez azon természeti törvénynek, a mely szerint az ember önmagának elégtelen. (33. 1.) A társiaság a szabadság-ö s z t ö n b e n azonban határát leli, úgy hogy az ember csak addig lehet a társadalomé, a meddig az önczeljaival nem ellenkezik. (85. 1.) A főokok, melyekre egyáltalán bármely emberi együttlét visszavezethető, a k ö z ö s s z á r m a z á s , a h e l y s z o m s z é d -

¹⁾ Zádor „A társadalom alapelveiben” (1864) az államot „bizonyos életelv és életerő által áthatott emberiségi létszernek” mondja, „mely bizonyos szellemi törvények szerint fejlődik.” A társadalom alkatrésze a hatalom is. (29. 1.) E hatalom ugyan Istentől jön, de kezelője a társadalom. (47. 1.) Műve külömben a franczia forradalom eszméi ellen irányul. – Az állam organikus voltát hangsúlyozza V a n d r á k „Bölcséleti jogtanában.” (1864.) Ez szerinte f o r m á l i s tekintetben az emberi társaséletnek, jelesen pedig a n é p társaséletének egy különös i d o m j a ; míg t á r g y i tekintetben maga az ily idom alatt levő tartomány és nép, egyszóval o r s z á g az. Az állam nemcsak társadalom, hanem intézet is, s mint ilyen maga magának cél; bír sajátságos célokkal: szervezeti egységgel, kellő erővel az önálló állami élet fentartására. (103. 1.) – K á l l a y B. J. St. Mill „A szabadságról” (1867.) ez. művének előszavában hangsúlyozza a társadalom eredeti létét, kiemeli, hogy az szerves egész (XXX. L.), s az egyének, valamint az egész közt mutatkozó kölcsönhatást rajzolja. (XXXI. és köv. 1.) - H a j n i k „Bevezetés a magyar alkotmány és jogtörténelembé” (1869.) ez. munkájában hangsúlyozza a társaság természetes voltát; a társaságot hol anyagi, hol szellemi érdek kielégítésére irányzottnak tartja. (2.1.) A fejlődési fokok nála család, törzs, állam, mely utóbbi „meghatározott földterületen, közös főhatalom alatt, az emberi haladás folytonos eszközlése végett szerves működésre egyesített társaság.”

sága, a cél- és érdekközösség. Azon közös viszonyok, melyek az ily összetartozandóság alapjául szolgálnak, társadalmiaknak, az ezekből fejlődő együttléti körök pedig tágabb értelemben véve társadalmaknak, vagy jobban társulásoknak nevezetnek. (36. 1.)¹⁾

Az első társadalom, melybe az ember lép: a család. A családon kívüli tágabb társadalom, mely az embert közvetlenül környezi, nem lehet más, mint az, mely a családi kötelék folytatását és tágulását jelenti, tehát vagy a vérrokonsági érdekeken alapul, vagy több családot helyi együttlétben egymáshoz fűz, s így a helyközösségben áll. Az első a törzs, utóbbi a község. A törzs terjedése és szétágazása a nemzetet, egyes községi élet megszilárdulása és önállósulása, vagy több község állandó egyesülése az államot létesíti. A pusztá ezé l- és érdektársulások, melyeknél a helyközösség nem oly szembetűnően jelentkezik, különfélék. Ilyenek a vallástársadalom, a tudomány és a művészet társadalmi, végül a munkamegosztáson: iparon és kereskedésen nyugovó világtársadalom. (39. 1.)

Miután az egyéni érdek társadalom nélkül nem érvényesíthető és az egyén tettlegesülése csak a társadalomban lehetséges, azért az egyén kénytelen a társadalmi érdeket is magáévá tenni. A társulás primitív állapotában, hol az összetartozóság ismerete még hiányos, az egyéni érdekek küzdelmeinek csak az államhatalom szabhat határt, itt a társadalom az állammal egybeolvad; a műveltség fejlődésével azonban az ébredező közszellem az egyéneket az állam közreműködése nélkül is önként utalja az összérdekre, s így polgárosodott közületben szólhatunk csak igazán társadalomról, mint a mely az államtól különböző kört képez. Az öntudatához jutott társadalom az állam ellenében önállóságának minél szélesebb alapzatot törekszik szerezni. (43. 1.) A kellő belátás hiánya, homályos fogalmak stb. nem engedik azonban, hogy a társadalom az emberi célok összességét egységes összefüggésben valósítsa meg. Ennélfogva csak egyes, egymástól

¹⁾ Maga a társadalom az emberi egyesületek összessége, melyek az államtól függetlenül, természeti szükség vagy észszerű célirányosságból az egyének, mint olyanok közt képződnek és pedig részint mint bizonyos államon belüli, részint annak határain túlterjeszkedő egészek. (41. 1.)

elkülönített célkörökre terjeszti ki ez működését, melyek egymásmelleit ugyan, de nem organikus egészben egymással egyesülve, jelentkeznek. Ezen egyes célkörök képezik éppen a társadalmi egyesüléseket. (44. l.) A társadalom az egyéneknek egymás közti, az állam pedig az egyeseknek az összességhez való viszonylatai megállapításában találja hivatását. (45. l.)

Az állam valamely meghatározott földterületen lakó embereknek legfőbb hatalom által kormányzott egyesülete (103. L.), eleven létszer, melyhez az egyes emberek családok, társulatok és testületek ép úgy tartoznak, mint az elemi részek a test organismusához. Ezek is folytonosan változnak, a nélkül, hogy ez által az emberi létszer más valamivé alakíttatnék át.¹⁾ Az állam azonban nem testi, hanem erkölcsi (ethikai) lét szer, melynek tevékenysége szabadakaratú tagokban nyilvánul. (98-99. l.) Minden állam a társadalomnak egy nemét képezi, még pedig oly nemét, a mely nem éppen különös célokra törekszik, hanem magában véve az életnek minden viszonyait átkarolja. (101. l.) Lényege a közhatalom. (97. l.) Az állam, hogy a hivatásával szoros kapcsolatban levő állandóságának megfelelhessen, szilárd és meghatározott alapon kénytelen nyugodni és ez az államterület. (101. l.) A pusztá nemzetiség a status képződéséhez elégtelen, hanem éppen a nemzetek érintkezése és összefonódása, idegen elemek egymással vegyülése veti meg az egészséges állam alapját. (207. l.)

A nép, mint minden organikus test, rendeltetésének megfelelő tagolatot mutat fel, mely ugyan legközelebb a kormányzók és kormányzottak közti különbségben, de ez utóbbiak körén belül ismét természeti egyenlőtlenségekben és a státusélet feltételezte hivatási célok különféleségéhez képest érdek- és törekvés-szétágazásban jelentkezik. Az államfeladatokban való részvétel szerint, a nép tagosulását nézve, uralkodhatik a kasztrendszer; lehetnek rendek, hivatási körök (219. L.), létezhetnek néposztályok minők: 1. a kormányzó osztály, 2. az arisztokratia, 3. az úgynevezett harmadik rend, vagyis a műveit és szabad állampolgárok osztálya, 4. a nagy néposztályok, mint a minő az u. n.

¹⁾Az állam az emberi organismust nagyban tünteti fel. (187. l.)

negyedik rend. (221. 1.) A részekre szakadás, szerinte, még a műveltség és vagyoni különbözetek alapján is történik. Osztályozást azonban ez alapon nem ad. (223. 1.)

Csaknem egyidejűleg jelent meg Pisztóry Mór „Állam és társadalom” ez. értekezése „A jog- és államtudományi folyóirat” I-ső évfolyamában (1871.) és „Államismerettana” (1871.); valamivel későbbi (1876.) a „Bevezetés az államtudományokba.”

Társadalomnak ő e műveiben a különböző életmód alapján létesülő, s az államban feltalálható körök összegét tartja. (Állam és társad. 321. 1.; Államismerettan. 221. 1.; Bevezetés. 63. 1.) Ezen körök azonban csak akkor jöhetnek létre és csak akkor lesznek a társadalom valódi körei, ha azokban bizonyos uralkodó és az egyes tagok érdekeinek és céljainak megfelelő eszme van befoglalva. Egy-egy társadalmi körnek alapja tehát az eszme. (Állam és társad. 321. 1.) Azon köröket, melyek ekként létesülnek, egyenként kiemeli.¹⁾ Felemlíti: 1. a szeretet és rokonszenvet, mint összekötő elemet, melyen a család, a baráti és rokoni kör nyugszanak; 2. az egyenlő foglalkozást, a mely az osztályok és rendek alapja; 3. a vagyoni állapotot, mely a birtok minősége szerint is különböző osztályokat létesít; 4. az eszmét, mely az erkölcs, vallás, tudomány, művészet, humanismus és művelődés alakjaiban bír köralkotó erővel; 5. az együttlakást, a helyi érdeket, mely a községet teremti meg. (Állam és társad. 323. 1.; Államismerettan. 19. 1.)²⁾

¹⁾ A „Bevezetésiben ily köröknek első sorban a társadalmi osztályokat mondja; a rabszolgaságot és kasztrendszert részletesen is tárgyalja. (64-69. 1.)

²⁾ K a u t z Gy. „A politikai tudomány kézikönyve” (1870.) ez. művében az államot létszernek, szerves egésznek mondja (2. 1.); a társadalomról, melyet ő a különböző hivatás és érdekkörök összegének tekint (10. 1.), részletesebben nem szól. – Grünwd B. a „Budapesti Szemle” 1876-iki évfolyamában (X. köt.) ismerteti v. Stein, Widmann és Riehl társadalomtani felfogását, önálló fejtegetésekbe azonban nem bocsátkozik. Stein felfogását követi – mint azt maga is megjegyzi a „Bevezetésiben – „A közigazgatás rendszere” (1889.) ez. munkájában; ugyancsak ez elmélet hatása tűnik ki úgy a „Bégi Magyarország” – (1888), mint az „Új Magyarországból. (1890.) – B a k o s G. „A közigazgatási jog tudománya” (1878.) ez. műben szól részletesebben a társadalomról. A közület fejlődésében különböző fokoknak a családot, törzset, törzs-szövetséget, népet, nemzetet tartja. (18. és köv. 1.) A társadalom szerinte

E csoportokon belül mindenki azon állást, a mely neki e körben jutott, fentartani és azon javítani törekszik. De ezen törekvés egyrészt kölcsönös lévén, másrészt pedig az egyik osztály vagy csoport előnye csak a többiek előnye árán lévén megszerezhető: a társadalom különböző csoportjai között általános érdek-küzdelem támad, melynek nélkülözhetlen eredménye a kiegyenlítő, az állam létesülése. (Bevezetés. 62. 1.) A társadalom csak speciális érdekeket akar megvalósítani, az állam ellenben az összérdeket tartja szem előtt; annak feladata rendezni az egyének egymáshoz! viszonyait; emez viszont a társadalmak számára teremt egy összetartó központot. (Állam és társad. 329. l; Államismeret. 23. és 74. 1.)

Az eddigi művekben a társadalomnak, az államnak organikus természete hangsúlyoztatott ugyan, az analógia kifejtése azonban megkísérelve sem lett. Lubrich Ágost névtelenül (Cs. M.) „Társadalomtudomány” (1883.) ez. alatt megjelent munkájában a magyarázó részben szorosán Schöfflet követve kísérli meg a párhuzam megvonását.

A társadalom fogalommeghatározása ugyanaz, mint a mely a „Bau und Leben des socialen Körpers”-ben előfordul.¹⁾ Lubrich is a -személyek és javak összességét érti alatta, mint minden szerves és szervetlen testek és mozgások fensőbb központosítását és szétkülönítését, a földi világ tüneményeinek legfelsőbbiket, a személyek országát, a népek kifejlett létét. (87. 1.) Legegyszerűbb társadalmi egység, sejt, a család, vagyis személyeknek és javaknak, anyagi és szellemi mozgásoknak elemi egésze. Felemlíti ő is, hogy ezen egyszerű egységhez a személyek és javak

a nép szerves egyeteme, az állam pedig annak tételes alakzata. Ez utóbbi egységes ethikai létszer. (22. 1.) A nép, mely nem organikus, hanem atomikus fogalom, négy kapcsolatra oszlik: 1. a rendek, 2. osztályok, 3. felekezetek, 4. a nemzetiségek tagosulatára. (23. L.) A társadalom értelmi létszerességét, mely a nép tagosulatait szerves egységbe foglalja és a szerves működésre képesíti, a nemzet alkotja, a mely ellentétben a néppel, organikus fogalom. A társadalom hármasköre: 1. az egyéni célokat előmozdító „egyéni társadalom”, 2. a községi érdekek megvédését célzó, hely- és térhatóság szerves egyeteme a „néptársadalom” és 3. az általános egyéni célok megvalósítására általános szabályokat létesítő, közcélokat megvalósító intézmények szerves köre, azok alakzata, létszerve az „állam.” (27. L.)

¹⁾ V. ö. e mű 237. l.

összeszövődésének (összetettebb társadalmi egyesületei, intézményei járulnak, a sejtszövetek és szervek, melyek végre a társadalom osztatlan egészét, az erkölcsi szervezetnek egy nemét alkotják. (90. 1.)

Részletesen fejtegeti azután a szöveteket: alapszövetekről (rokonság, törzs, nép, fajközösség) és szabad összeköttetésekről (barátság) téve említést (182. 1.); szólva a telepedési és védelmi intézményekről a társadalom csont-, felhám-szövedékeiről; a végrehajtási berendezéséről annak izomrendszeréről s végül a szellemi munka intézményeiről a polgári társaság idegszövetéről. Beszél a társadalmi szervekről: 1. a családi, 2. magán és 3. a testületi vagy nyilvános összeköttetéseket különböztetve meg (317. 1.); ismeri a Schäffle által felemlített 12 szervrendszert (345. L.), részletesebben azonban csak a társadalmi anyagváltozás, a népműveltség, nevelés és tanügy rendszerét (482-491. 1.), végül az államot, mint a közület, akarat és hatalom egységének közegét, szervét tárgyalja. (492-566. 1.)

E műtől eltekintve, az analógia részletezésével hazánkban nem is találkozunk, mindamellett a szerves felfogásnak még két követőjéről szólhatunk, kik a társadalom fogalmának tisztázásában oly érdemeket szereztek, hogy nevök a külföld íróival szemben is méltán kiemelhető. E két író Beöthy Leó és Pulszky Ágost. Felemlíthetjük ezeken kívül még Concha Győzöt is, ki bár a szerves felfogásnak nem hive, a társadalom fogalmának hazánkban legrészletesebb és sok tekintetben eredeti leírását adja. Beöthy „A társadalom keletkezéséről” (1878.) szóló értekezésében s „A társadalmi fejlődés kezdetei” (1882.) ez. mélyreható tanulmányában tárgyalja felfogását, míg Pulszky „A jog és állambölcselet alaptanai” (1886.) ez. munkájában fejtette ki nézeteit; Concha végül tanait „Politikájában” (1894.) adja.

Beöthy művében csakis a kezdetleges társadalmakat vizsgálja. Az élőlények közösségeiről szólva, az egyedüli élő, csak időnként egyesülő állatok alkatnélküli, indefinit, s a csordában élők definit közösségét különbözteti meg (Társ. kelet. 6. 1.), mely utóbbit ott látja, hol bizonyos számú, közös származású egyén együtt tanyáz és vándorol, együtt támad és megtámadtatva együtt védi magát. (Társ. kelet. 23. 1, Társ. fejlődés kezdetei. L. 288. 1.)

Szemben ezzel, azon közönség, melynek kebelen belől munkamegosztás van, szerinte, társadalom. E fogalom alatt szerző legtágabb értelemben az élőlények oly csoportját érti, melynek egyedei közt, a mellett, hogy különállók,¹⁾ bizonyos kapocs létezik, mely engedi összességüket úgy tekinteni, mint valami egységet. Ez egységet alkatrészeihez viszonyítva, melyek szintén egységek, felsőbbnek nevezhetjük. Az illető egyéncsoporton belől a munkamegosztás folytán kötelék támad és pedig míg egyrészt ezen kötelék által, más hasonfajú egyénektől, melyekre ezen érdek-szolgálat nem terjed ki, határozottabban külön válva, a belső összefüggés és kifelé való megkülömböztetés által szorosabb értelemben egységgé válik az, másrészt az egyes részeknek az összességre kiható functionálása folytán szervezetnek lesz tekinthető. (Társ. keletk. 4. 1.) A társadalmi szervek többoldalú kifejlődése, mely a szorosabb értelemben vett társadalmat, az alsóbb rendű kapcsolatoktól megkülömbözteti, a közlési képesség haladásától, a nyelv kiművelődésétől függ. A társadalom legkezdetlegesebb fokának ugyanis az tekinthető, midőn egy vagy több egyén nemcsak követetik a többi által, hanem utasítás adás által öntudatosan gyakorol behatást az egyeseknek és összességnek cselekvésére. (Társ. keletk. 12. 1.)

A legegyszerűbb társadalom ugyanaz a társadalmak közt, mint a növény- és állatvilágban a sejt. Ez önálló életre is képes, minek példáját az amoeba sphaerococcusnál látjuk, mely akkép szaporodik, hogy új anyag felvételével (táplálkozással), vagyis anyag-assimilációval, tehát a növéssel összefüggésben előbb nucleusa ketté válik, a mit az individuumnak kettéválása követ, a két nucleus körül két amoeba, két individuum képződ. (Társ. feji. L 315. 1.) E hasonlat feltételezi, hogy az emberi őscsoportok tagjainak szaporodását is kettészakadás követi és ezzel kapcsolatosan, hogy két főnök alatt válik el. (Társ. fejl.

¹⁾ Az egyedek különállása feltételezi, hogy a kapocs szellemi, vagyis értelmi. Nem számíthatók tehát a társadalom körébe azon egyén-csoportok, melyeket physikai kötelék tart együtt, azok sem, melyeknél a kapcsolat tisztán az egyének külső tudomásul vétele képezi, még kevésbbé azok, melyek együttmaradása és együttműködése az egyedekkel születő és az egyén, valamint az összesség létének nemzedékről-nemzedékre változatlan lefolyását eszközölő ösztön folyománya. (Társ. fejlődés kezdetei. 1. 2. 1.)

I. 316. 1.) A tömegnövekvés a társadalomban szervezetbeli növekvéssel jár; itt először a főnök és nép között egy középosztálynak felléptét, s így két szervi társadalomnak létesülését látjuk, mely továbbfejlődésében despotikussá válhat s ekkor egységét megtarthatja, vagy külön körökre szakadva, mint szövetségi szervezet alkot egy nagyobb egészet. (Társ. keletk. 31. I.¹)

Beöthy végül kiterjeszkedik a társadalom szellemének a vázolására, s itt a kezdetleges társadalmakat összekötő kapcsolatokat két csoportba sorozza, megkülönböztetve 1. az ösztönszerű, öröklött belső hajlamokat felváltó, a közösséghez tartozó tagok ösmeretén alapuló összetartozóság öntudatos érzetét, mely mint haza, nemzetszeretet, polgári öntudat lép fel és 2. a legfőbb hatalom gyakorlójához való tartozásnak érzetét, mely mint alattvalói öntudat szerepel. (Társ. keletk. 28. I.)

Pulszky munkájában a társas létnek az élőlények közt mutatkozó általánosságát hangsúlyozza. Kiemeli a növekvés, szaporodás által egymással kapcsolatba jövő, egyesülő lényeket, továbbá a hangyák, méhek csoportosulásait, melyeknek rajait azonban az emberi társadalmakkal rokonnak nem tartja. Fel- említi, hogy a magasabb rendű állatok közt is több él csoportosan, a melyeknél azután már a vezetés, őrzés, veszélyjelzés külön functioival is találkozhatunk. (Jog és állambölcész. 66. I.)

Az emberben, folytatja, a társasági hajlam az okvetlen szükség körét folyvást s mindinkább túlhaladja. Mint ösztön legalább is egyidejű az emberiség származásával, és megelőzi hasznosságának értelmes felismerését, ezen tény bekövetkezése pedig újabb megszilárdulására és oly cselekvőségre vezet, a mely az együttes eljárásnak nagyobb körben való foganatosítását és az egyetemlegesség (solidaritás) érzetének hatályosabb érvényesülését előidézi. Ennélfogva az emberek társas viszonyaiban mindig két csoportot különböztethetünk meg: olyat, melynél együttlétük okvetlen szükségnek felel meg, és olyat, a melyben az embert társaságra nem közvetlen haszon, nem felismert érdek, hanem érzelmei indítják, és bármennyire ösmerik is fel az emberek az előnyt, a melyet maguknak közös eljárással biztosíthatnak és

¹) A népek egyesülésének fontosságát a társadalmak alakulásában ő is hangsúlyozza. (Társ. keletk. 32. I.)

bármilyen világosan derülnek is ki mindazon célok, melyek csak együttes közreműködéssel érhetők el, még mindig marad az érintkezések oly köre, a mely nem határozott érdekek fel meg, hanem pusztán határozatlan hajlamnak és kedvtelésnek, és az új célok, melyek feltűnnek, mindig azon körből merítvék, a melyre az emberek érintkezése merőben társas hajlamuknál fogva terjed, m ig ez ismét új, eddigelé ismeretlen találkozási utakat és tért nyit. Ha tehát az emberi együttlét azon köreit, melyek ekként általános, bizonytalan célúak, nem szorosan felismert és megállapított érdekek megfelelők, t á r s a s á g n a k nevezhetni,¹⁾ ettől megkülönböztethető azon viszonyok tömege, a melyek határozott, okvetlen szükségre és kitűzött célra vonatkoznak, mint a t á r s a d a l o m h o z tartozók, és szembetűnő, hogy a társadalom mindig a társaság határozatlanabb köréből keletkezik, abból foglal folyton tért. (69. 1.)

A társaságnak azon határozott körei, a melyeket a társadalom neve tulajdonképen illet, azonban egészen sajátlagos jelenségeket tüntetnek fel. A társadalomhoz tartozásnak mulhatlan következménye, elmaradhatlan kísérő jelensége a kölcsönös függőség és az ennek megfelelő érzelmek fejlődése. Az emberi igények és érdekek azonban igen sokszerűek; ennél fogva, ha minden egyes felismert közös érdek alapján társadalom keletkeznék, nemcsak számtalan társadalom alakulna, hanem igen bizonytalan és ingatag volna bármely egyének is bármelyikhez tartozása. De miután az érdekek nem egyenlő jelentőségűek, azok, a melyek életszükségleteknek felelnek meg, csakhamar túlnyomókká válnak, és az ezek körül csoportosuló társadalmak állandók, mivel az egy korban, ugyanazon hatások közt élő egyenlő műveltségű emberek főigényei is nagyjában azonosak. A társadalom elnevezése tehát ezekre szorítható, és az alatt az emberek oly körét érthetni, a kiket valamely állandó felismert életérdek kapcsol össze. Az ilyen társadalom pedig keletkezésétől

¹⁾ E fogalom határozatlan, elmosódott, s alája legfőljebb a mindennapi társas érintkezés esetei, a tömegjelenségek lennének vonhatók, míg kizártnak volnának belőle tekintendők mindazon érintkezések, melyeket cél kapcsol egybe, tehát maga a nemzetközi forgalom is. Pikler e nézettel szemben – mint látszik (Bevezető a jogbölcséletbe. 1892. 131. 1.) – Pulszkyt úgy érti, hogy ez utóbbi egyesülés a társadalom keretébe tartoznék.

fogva rögtön különleges tulajdonságokat nyer, szerves egész gyanánt jelentkezik, egyéniséggel és önálló életfolyamattal bír. (71-72. 1.)

Kifogásolva a szerves kifejezés túlságos szűk értelemben való használatát, s ezzel kapcsolatosan a zoomorphisrnusnak az emberi társadalomra való átvitelét, Pulszky a szervesség fogalmát legtágabb értelemben veszi, e kifejezéssel csak a részek közötti kapcsolatra, az összetétel bonyolult voltára akar utalni, még e mellett is jelezve e fogalom viszonyos voltát. A közület egyéniségének részletezésébe nem bocsátkozik, bár – midőn a társadalmi akaratot és tudatot elvonás eredményének mondja - a valóságos tudatot a társadalomtól megtagadni látszik. A társadalom fejlődésmenetére, mely, szerinte, az egyéni kezdeményezéssel fellépő társulattól az állami létig¹⁾ s innét ismét a hatalomról való lehanyatlásig, magánjogi körré válásig terjedne, az élővilág kifejlődésétől független shemát construál. A társadalmak egymásközi viszonyát fejtegetve, úgy a társadalmon belőli, mint a társadalmon kívüli élet leírását nyújtja, a folyamatot azonban csak alak szempontról és egy oldalról vizsgálja, a mennyiben itt pusztán a harc jelenségeit rajzolja. (72-80. 1.)

Pulszky azután a társadalmak történeti egymásutánját tárgyalja, történetbölcseletet adva.²⁾ Hét típusát a társadalmaknak különbözteti meg, ismeri a vérségi, törzsi vagy községi, a hódító, vallási, nemzeti, gazdasági s végül emberiségi társadalmakat. Ezek jellemzésénél azonban kiemeli, hogy az irányadó életérdekek és társadalmi főelvek nem egyes elszigetelt emberi célokban nyilvánulnak, hanem az érdekek oly összetartozó csoportjaiban, a melyek inkább elemeiknek összetétele és egymás iránti aránya által különböznek egymástól, mint azok száma és változatossága folytán, és a melyek sajátlagos jelentőségüket és színezetüket épen azok egyikének vagy másikának viszonylagos túlnyomó voltától s inkább azon kapcsolattól nyerik, a melyben azon időben az emberek felfogásával és világnézetével áll. (98 l.)³⁾ A társadalmak egymásból való kifejlődése, azok sajátos jel-

¹⁾ V. ö. Ihering: Der Zweck. L 307. 1.

²⁾ V. ö. e rész bírálatára nézve Pauler Gy. ismertetését a „Budapesti Szemle” XLII. k. (1885.) 482. és köv. 1.

³⁾ V. ö. Concha: Politika. 134. 1.

lege, ritka tudással, megkapó áttekintéssel mesterien van rajzolva, s Pulszky theoriája egyike a történetbölcselet legkiválóbb elméleteinek.

Az államot ő uralkodó társadalomnak nevezi, s e meghatározásának megfelelőleg, anyagi és szellemi alkatelemeket különböztet meg kebelében, ez utóbbi alatt a szervezete összes működésének megfelelő, egyéniségének felismerését és eljárását irányzó erőknek elvont kifejezését érti, mely az állami főhatalom eszméjében foglaltatik össze. A főhatalom tehát az állam összes felfogásának és tevékenységének általános személyesítése. Az állam szellemének megvalósulását azon közeg eszközli, a mely mint a főhatalmat összeponosító kiválik; de ez magában elszigetelve soha meg nem alakulhat és meg nem állhat, hanem az állam egész testében szétágazó és életkörülményeihez képest különbözőkült szervek együttes összműködését szükségli. Szellemi tartalma az uralkodó társadalom életelve lesz. Így különböztethetünk meg vérrokonsági, törzsi, községi, kizsákmányolás!, egyházi és nemzeti államokat. (166. 1.) Az államnak, mint uralkodó társadalomnak, szemben e többi társadalmi körökkel, az egyéniség, öntudat, az elhatározás! és cselekvési tehetség lényeges tulajdonságait képezik (161. 1.), kiemelkednek tehát benne azon momentumok, melyek e sajátságait, a külső önállóságot, határozottságot és feltétlenséget kifejezésre juttatják. Ezek pedig az állami főhatalom, alkotmány, szervezet és kormányzat. (167. 1.) Innen az államnak, mint uralkodó alkatnak, sajátságos tulajdonságai: külsőleg is határozott köre, függetlensége, önállósága és állandósága. (168. 1.) A jog, mely a társadalmi együttlét feltételeinek összege a közösségi és egyéni cselekvés tekintetében, mint az állam akarata jelentkezik nyíltan kifejezve parancsban, engedélyben, hatalomban, hallgatólag elismerve szokásban. (240. 1.)

Az utolsó jelentékenyebb hazai író – mint már említettük – Concha. Ide vonatkozó munkája a „Politika.” (1894.)

Az emberiség élete, a nemzetközi élet után, és a nemzet életét, az állami létet, megelőzőleg tárgyalja szerző az egyén életét, a fejezetnek mellékcím gyanánt „társadalomtan” feliratot adva. A nemzeten belül vagy a mellett az egyes egyének külön céljai, érdekei, külön tehetségei és nyomatéka következ-

tében előálló kapcsolat a társadalom. Célja az ember eszméjének megvalósítása az egyes által, annak saját erejéből és egyéni érdekétől vezetve. (93. 1.)

Az egyén állapotát a nélkülözés, a szűkölködés érzete kíséri. A közös emberi természet lehetővé teszi azonban, hogy az ember eszméje utáni törekvését embertársaival közösen s így nagyobb erővel folytathassa, az egyes egyénnek különböző tehetségei és céljai pedig azt, hogy ne csak közös, hanem különböző, egymást kiegészítő erőt fejtsen ki e célból. (95. 1.) Önként, különös megbeszélés nélkül közös természeteikből kifolyólag az emberek között bizonyos kapcsolat áll fenn, melyben az egyeseknek különböző érték tulajdonítatik s azok tevékenységükben bizonyos egymásutánt követnek. (96. 1.)

Az egyénnek közületi működése hozza ugyanis létre a szükségletek kielégítésének eszközeit, a javakat.¹⁾ Az által már most, hogy a különböző javak létrehozására nem minden egyén egyformán alkalmas, holott a szükséglet a javak iránt kényszerítőleg jelentkezik, a társadalom, a köz nemcsak a kölcsönös függést, hanem az egyik résznek a másiktól való egyoldalú függését is tartalmazza. Azok, kik egyedül bírnak bizonyos általános szükség tárgyát képező javak előállításának képességével,²⁾ kivételes és előnyös állást foglalnak el azokkal szemben, kik csak fogyasztóként szerepelnek. (98. 1.) A nagy gazdasági vállalkozók, feltalálók, tudósok, papok, költők, művészek, vezérek és bírák a tömegeből kiválva, azokat a pontokat alkotják, a melyek körül az egyének jegecednek. Ilyen központok nélkül az egyének kölcsönös kapcsolata, még ha közöttük a munkamegosztás beállott volna is, állandóság nélküli lenne, s a köz szétesésének csak a területi, vérségi viszonyok vetnének határt. A különböző tehetséget feltételező funktiók, más néven tiszték vagy hivatalok tehát csirái a közület szervezkedésének s alapját képezik a közület megosztásának olyanokra, kik kizárólag cselekvő s a legfőbb értékű

¹⁾ Concha gazdasági szellemi és társadalmi javakat különböztet meg, az utóbbiak körébe a becsületet, a hatalmat sorozva. V. ö. v. Stein: System der Staatswissenschaft. II. Bd. Gesellschaftslehre. 1856. 113. és köv. 1.

²⁾ Ellentmondásban van a 144. 1. következő kitételével: A gazdasági munka különbségeiből ered a tehetségek különbsége, ebből végelemzésben a közület tagjainak, a különböző munkásoknak karok és rendekre való tagolása.

dolgokra nézve irányzó teendőket végeznek s olyanokra, kiknek állása az előbbiekkal szemben szenvedőleges. E különválást azután a köz közszentesítéssel ruházza fel. (101. l.)¹⁾ Az emberi közület főmozgatójává az egyéni érdeket téve,²⁾ kiemeli, hogy a társadalom élete a két irányú érdekek, t. i. a felsőbbek és alsóbbak érdekeinek küzdelméből alakul. Az elsők érdekének tárgya a köz, az utóbbiaké a-z egyén; amaz fentartó, ez meghaladó irányban mozog. (118. l.)

Concha azután a társadalmakat osztályozva, különbséget tesz természetes és szellemi közületek közt. A természetes közületekben a köz a vers ég és szomszédság által nyeri meg határait. A szellemi erők befolyásával alakuló közületi élet azon czélok szerint tagosul tovább, a melyekre a munkálkodás irányul. A cél szempontjából katonai, vallási, művészi, földműves, iparos, kereskedői, társadalmi szervezetek alakulnak. A munkamegosztás módjának, a hivatások meghatározásának szempontjából anarchikus vagy katonai, theokratikus, patrimonialis, törzsi, rendi, szabadkereseti, hivatalnoki szervezeteket mutat fel a történelem. (131., 132. l.) Az anarchikus, patrimonialis, theokratikus, a törzsi és a rendi elvek az öntudat megkötöttebb, a szabadkereseti és hivatalnoki elvek annak szabadabb állapotából erednek, teljesen azonban ezek egyike sem tűnik el a közületi munkamegosztás meghatározásában. (135. l.)

A társadalmi szervezetek alaptagozatai a karok és rendek, vagyis az egyenlő munkájú, az egyhivatású egyének szoros összefüggésű csoportjai.³⁾ A közület legegyszerűbb szervezete mel-

¹⁾ Az emberi élet rendje csak akkor teljes és bevégezett, midőn benne hit, erkölcs, jog is ily tárgyilagos különletet nyernek, s nevezetük kiválókép társadalmi rendnek. (128. l.)

²⁾ Az emberben ezenkívül megvan a felebaráti szeretet, a köztudat, mely előáll, ha az emberi le bírja győzni az egyénben a végest. (116. l.)

³⁾ Egyes csoportok külön öntudata, érdekeinek érvényesítése, a közület véleményének tények, szokás útján kifejezett hallgatag ítélete vagy egyenesen nyilvánított akarata alakítja az egyes munka és birtoknemeket ilyen természetes egészekké. (152. l.) Minél tudatosabban történik a jogi rendezés, annál inkább elveszti a társadalom merő tömegjelenség természetét és szervezettségre tesz szert, a melynél fogva az egész csak mint egy nagyobb egésznek szorosan meghatározott része létezik. (166. l.)

lett is kiválnak a felsőbbek és alsóbbak, esetleg a szabadok és szolgák karai és rendéi. (143. 1.) A munka eredménye, a birtok, az emberi tehetségek alakulásában ép oly tényező, mint a birtokot létrehozó munka. (144. 1.) A javak létrehozásához szükséges munka különbsége szerint keletkeznek a közben a szellemi, a gazdasági, a közvetítő munkát végzők rendjei; az egyén birtokában levő javak minősége szerint a földbirtokos, iparos, tőkés, a testi, az értelmi és erkölcsi erővel felruházott munkások rendjei. (145. 1.) A rendek különbsége csak a munkamegosztási elv, vagyis állásuk jogcímének egyidejű figyelembe vételével merítették ki s e szempontból alakulnak a születési, patrimonialis (földbirtokos, nemesség, városi patriciatust, parasztság), hivatási (papság, tudós testületek, orvosi, ügyvédi karok) és hivatalnoki rendek (katonatiszti karok, bírák, országos és helyi tisztviselők). Végül a vagyon nagysága szerint is képződnek tagozatok és pedig főrend, a gentry, a polgárság, a köznép. Mindezek a rendek, a hozzájuk tartozó egyének és javaik szorosabb vagy lazább összefüggését jelentik, a mely kapcsolat a valódi szervezet fokáig emelkedhetik (egyház, egyetemek, czéhek, lovagrendek, ügyvédi karok, városok. 153. L.).

Az osztálytagosulás a rendi tagosulás további elágazása, másrésztől áttörése. Az osztálytagosulás nem a birtokkülömbőség gazdasági folyományában rejlik, hanem a birtokkal járó hatalom és kötelességek tudatában és érvényesülésében s a különböző birtokkal járó mindennemű érdek hatásában. Szólhatunk itt felső, közép és alsó osztályról, végül az osztályon kívüliek csoportjáról. (162-164. 1.)

Az egyesek külön népi jellegük szerint nemzetiségi, vallásuk szerint pedig felekezeti csoportokká alakulhatnak s a különválást a nemzetiségi és felekezeti szükségleteken túl a többi emberi szükségletre is átvihetik. Ez eszmék külön társadalmak alakulására is vezethetnek. (129. 1.)

Az állam az ember egyetemes eszméjének megvalósulása öntudatos személyiséget alkotó nemzetnek irányzó, országoló tevékenysége által. Az átmenet a társadalomból az államba abból áll tehát, hogy az ember eszméje, mely a társadalomban ellentétes érdekű egyénekre szabadon, öntudatlanul, ösztönszerűleg hat, öntudatosná válik az érdekek kiegyenlítésének felis-

mérése, a felebaráti szeretet következtében s vagy a nemzeti erő, vagy a társadalomban kiemelkedő rendkívüli külső hatalom, vagy mindkettő által egyszerre külön ösztudattá, külön összszemélyiséggé lesz a számos külön egyén mellett, esetleg ezekkel szemben. (190. l.)¹⁾

¹⁾ A többi bölcsészeti, társadalomtani és politikai írók közül C e n s o r „Társadalmunk és nemzeti hivatásunk” (188 l.) ez. röpiratában a gentry és polgárság összeolvadásával egy új középosztály teremtését óhajtja (129. l.); kívánalmait statisztikai adatokkal támogatja. – K u n ez azon nézetet, mely szerint az állam nem egyéb, mint a társadalom hatósági szervezete, valamint azon felfogást, hogy a társadalom az életviszonyok összessége, míg az állam a közjogi szervezet, helytelennek mondja, s a maga részéről azt tartja, hogy ugyanazon életviszonyok alakulnak államilag és társadalmilag a maguk egészében és minden részeikben. Az összes erkölcsi, szellemi és gazdasági életviszonyok a magok teljességében képezik az állam és a társadalom testét. (A demokratia eszméje és szervezete. 1885. 11. l.; A nemzetállam tankönyve. 1888. 69. l.) Állam és társadalom tehát csak alakilag, nem anyagilag különböznek egymástól. (Nemzetállam. 59. l.) Az életviszonyok személytelen fejlődése a társadalom. Az életviszonyokat, mint állami organismust, a nemzeti „én” sugarazza át; ellenben az életviszonyok személytelen, azaz társadalmi organismusát millió egyéni „én” tölti be. (A demokratia. 12. l.) Az elsőben minden (azaz: substantia) a nemzet; az utóbbiban minden (azaz: substantia) az egyén. A társadalom az életviszonyok nagy organismusa, a mennyiben ebbe az emberek a maguk egyéni személyiségét és magán érdekét beleélik; az állam az életviszonyok nagy organismusa, a mennyiben az emberek ebbe a nemzet személyiségét és érdekét beleélik. (Nemzetállam. 59. l.) A társadalmi osztályokat Kuncz már, mint az állam egyik elemének, a népnek a tagosultságát tárgyalja, aristokratia, középosztály, parasztság és munkásosztályt különböztetve meg. (Nemzetállam. 75. l.) – A Sándor J. szerkesztésében megjelenő „Erdélyi magyar közművelődési egylet” 1887-88. évi jelentésében, B á n f f y B. megnyitó előadásában (71. l.), továbbá B a r t h a M. előadói beszédében – melyet ez utóbbi a „Székely-kitelepítő bizottság” nevében tartott – tesznek említést a társadalomról. (76. l.) E kijelentések azonban specziális tárgyúak; az utóbbi felszólamlás különösen a kivándorlással foglalkozik; általános leírást egyik beszéd sem ad. – B a l o g h A. „Társadalmi forradalom” (1892.) ez. munkája az anarchismus leírása. – F é n y e s S. „Jogfejlődés” (1898.) ez. társadalom-bölcséleti tanulmányában csak a családot, törzset említi fel, mint társadalmi fejlődési fokokat (16. l.), s Pulszky nyomán az államalakulatok történetét az államhatalom utáni küzdelem folyamányának tekinti. (24. l.) – Részletesebb J á s z G é z a. „A fejlődés törvényei” (1893.) ez. műben társadalomnak az emberiséget mondja, azt társas egésznek nevezi (102. l.) s hozzá teszi: „minthogy az emberiség az egyes emberek sokasága, az egyes ember pedig az egész szerves világ egy tagja, az emberiség fejlődése ugyanazon erő hatása alatt, ugyanazon erő törvényei szerint történik, mint a szerves

6. §. Az állam személyisége.

Szemben az előbbi kor nép-, illetve fejedelmi souverainitásával, az állam uralmi felfogásával, a XIX. században az államfenségiség s ezzel kapcsolatosan az állam személyiségének tanával találkozunk. Az állam személyiségének, mint jogok ala-

világ fejlődése.” (104. 1.) Az emberiség életét – mondja tovább (115. 1.) – úgy kell tekintenünk, mint egy emberi életet. Az ember életében 6 korszakot különböztetünk meg: először születése előtti életét, azután a gyermek, ifjú, férfi s öreg korát s végül halála után a felbomlás szakát. Az emberiségnek is hat korszaka van: első az állatemberek kora, azután jön az emberi társadalom négy szaka, s végül hatodszor a felbomlás, a teljes egyéniség korszaka. A család fejlődését (115-127. 1.) az emberiség belső sejti fejlődésének nevezi, s azután a társadalom négy fokáról, a kezdetleges, harcias, védelmi és munkás társulatokról szól. Kiemeli, hogy a kezdetleges társulat, ép úgy mint a kezdetleges szerves test, szétvágható számtalan darabra, s minden elvágott darab maga tovább fog élni, míg egy fejlett állat már nem vágható szét a nélkül, hogy tönkre ne menne. Ugyanez mondható egy kifejlett társulatról. A kezdetleges társulat hasonlóan a legelső élőlényekhez, kevés életjelt ad magáról: egyedei csendes emberek, nem czivakodnak, nem háborúskodnak. (128. 1.) Felemlíti, hogy a társadalmak, ép úgy mint az élőlények, fejlődésökkel térfogatilag is növekednek. A fejlődés, mint mondja, mind két alakulatban külözküléssel jár: először két osztály van, a férfiak és nők osztálya, majd mindkettő kettéválik, ott harcosok és papok támadnak, itt rabszolgák lépnek be közületbe. Idővel egy harmadik réteg, egy középső osztály támad. (131. 1.) Központi megfigyelő, ellenőrző s mozgó szervnek a fejedelmi főhatalmat nevezi. (132. 1.) A közlekedési eszközöket a véredényekkel azonosítja. (130. 1.) Jász különben a társadalmi folyamatokban is a melegnek általános, úgy a szervesen, mint a szerves világban feltalálható törvényét, a hirteleni meggyulás és a lassú lehülés tünetényeit keresi, így azonosítja azután a harcias társulatot a cseppfolyós, a védelmit a szilárd kérgű, a munkás társulatot a szilárd állapothoz. – Dietrich Gy. „Társadalmi kérdések. Social-bölcsészeti fejtegetések” (1897.) ez. alatt mindössze népegyéniségekről szól (28. 1.); különben az Individualismus és socialismus-ról, a nőkérdés, vallásosság és nevelés kérdéséről beszél, a tárgyakat politikai szempontból vizsgálja. – Végül Geöcze S. „Társadalmi programja” (1899.) a háziipar terjesztése, a nép vezetése által az alsóbb osztályok felsegélését célzó politikai röpirat.

Az újabb jogbölcseleti írók közül Pikler a társadalom fogalmával részletesebben nem foglalkozik. „Bevezető a jogbölcseletbe” (1892.) ez. művében alatta az olyan emberek csoportját érti, a kik egymás érdekeit összműködés által előmozdíják. Ide tartozik, szerinte, minden érintkezés, a mely

nyának, ezen joginak tekinthető felfogása mellett azonban a politikai és államtani írónál az államszemélyiség egy másik társadalomtaninak nevezhető formája is felmerül, a mely a

nem csupán harcias vagy családi. Bizonyos (közművelődési, közigazgatási, közegészségügyi) összeműködés tekintetében – mint mondja – ma az egész emberiség, egy egészen kezdetleges része kivételével, egy egyetlen társadalmat képez. Más összeműködés tekintetében kisebb csoportok léteznek. A társadalmak többségének oka az értelem, az összeműködés hiánya; ennek növekedtével növekszik a társadalom. (123. 1.) Megjegyzi, hogy a társadalom kifejezés értelme annyiban nem egészen tiszta, a mennyiben a tudomány eddig nem határozza meg, hol vannak az egyes társadalmak határai. A társadalmak, a társas» hyperorganikus fejlemények a határozatlan egyéniségű organismusok és organismus-csoportok természetével bírnak; az egyéniségek azok világában határozatlanok, egymásba folynak. (133. 1.) Bár a társadalom fenti meghatározása és a Pulszky által társaságnak nevezett alakulat között különbség alig van, Pikler, mint látszik, a társaság utóbbi fogalmát is elfogadja, s e tekintetben csak azt a megjegyzést teszi, hogy ez alakulat is organismus, szervezet, azt a közgazdasági, közegészségi és művelődési összefüggések szervessé teszik. (131. 1.) A jog tartalmának és a társadalom jogi szervezetének, az államnak korszakos átváltozásait vagy megújítását ő a rovarok átváltozásaival, a nemi érettség beállásával helyezi párhuzamba. (130. 1.) A társadalom szervességét kiemeli, hangsúlyozva, hogy az táplálékot vesz fel, ezt átalakítja, növekszik, a kultámadások ellen védekezik; felemlíti, hogy a társadalom élete, mint az élőlényé is, részeinek életében áll. (138. 1.) A társadalomban mutatkozó lélektani folyamatok, szerinte, azért nem mondandak ellent a fenti Összehasonlításnak, mert ezeket physikai elváltozások kísérik, olyanok, mint a melyekhez az élőlényekben mi a folyamatokat ép hasonlítjuk. (140. 1.) Őv ő is az analógia túlhajtásától. (141. 1.) Az állam meghatározását Pikler e művében nem adja. Másik „A jog keletkezéséről és fejlődéséről” (1897.) ez. munkájában nyújtott jellemzése az államot pusztán a l a k i oldaláról rajzolja s a közületet elmélete fölélvéré, a belátásra, az akaratra vezeti vissza. (239. 1.) E művében, mint látszik, szerző az organikus felfogással teljesen szakít. – L a d á n y i B. „Nemzeti jog és törvényhozás. Előismeretek a positiv jog- és állambölcselethez és a törvényhozáshoz.” (1895.) cz. munkájában szól a nemzetek egyéniségéről (17. L.), melyet nyelv- vagy fajegység híján is, rokon vonások fenförgása esetén feltalálni vél. (26. 1.) – Végül Ö r e g J á n o s „A jog és állambölcselet kézikönyvében” (1897.) szerves lénynek mondja ugyan az államot, kifogásolja azonban az e között s a magasabb rendű állatok közt vont párhuzamot. (39. 1.) A táplálkozás, növekvés, szaporodás és halál folyamatait az államban ő is feltalálni véli. (40. 1.) A társadalomról külön nem szól, csupán az államnak az alája rendelt társaságokhoz való viszonyáról tesz, szoroson Pulszky művéhez ragaszkodva, némi említést. (41. és köv. 1.)

A hazai nemzetgazdaságtani írók közül K a u t z Gy. „Nemzetgazdaság-

főszlyt a társadalmi tudatra és akaratra helyezi. A két felfogás egymástól nemcsak a tartalomra nézve tér el, hanem keletkezésük előzményeit, megjelenésük idejét tekintve is. Míg nevezetesen az állam jogi személyisége teljes kifejtését csak az utóbbi évtizedekben nyerte, kapcsolatosan a jogállam fogalmának behatóbb megvalósulásával, s teljes tisztaságában most is alig lép fel, a társadalomtan! személyiség eszméjét, mint az erkölcsi személyiséggel rokon fogalomét, már a század elején feltalálhatjuk.

A psychologia mélyrehatóbb tanulmányozásával, a szellemi

tanában” (4. kiad. 1880.) is létszeres (szerves) egésznek mondja a társadalmat (I. 19. 1.); tárgyalásában azonban inkább individualistikus. – Hasonló Matlekovits kijelentése, a ki a nemzetgazdaságot mint valamely nemzet egyes gazdaságainak egységes és szerves egészét jelöli meg, mely nem esetleges halmaz, hanem egymást kölcsönösen feltételező, támogató és kiegészítő rétegek rendszere. (Nemzetgazdaságtan. 1867. 2. 1.) – Sacher J. kiemeli, hogy az egyesek gazdasági tevékenységekben egymást kölcsönösen támogatják, gazdasági viszonyaik összeszővődnek, s együtt többé-kevésbé egy organikus (szerves) egésznek képeznek, a mennyiben az egyes emberek gazdasági viszonyai szükségkép hatnak a többiek viszonyaira is. (Közgazdasági ismeretek. 1897. 8. 1.) – A szerves felfogás alapján áll végül Földes B. is. Míg azonban korábbi műveiben a párhuzamot élesebben hangsúlyozza (Weisz B.: A nemzetgazdaságtani eszmék újabb fejlődése. 1874. 37. 1.; Bevezetés a gazdaságtörténelembé. 1878. 13. L.), illetve a nemzetgazdaságot organismusnak nevezi (Földes B.: A nemzetgazdaság- és pénzügytan kézikönyve. 1881. 5. L.), addig legújabb művének a „Társadalmi gazdaságtan elemeinek” (1893z4. II. kiad. 1898.) művének alapiránya felel meg e tannak, a mint ez többek közt a tulajdon (II. kiad. 1.77. L.), a szükségletek (89. L.), a termelés (181. L.) fogalmainak meghatározásából kitűnik.

¹⁾ Az ú. n. nemzet-souverainitas, a mint az pl. az 1791. szept. 3-iki francia alkotmányban előfordul (III. ez. 1. szakasz: La Souveraineté . . . appartient a la Nation) tulajdonképen szintén csak népsouverainitas. Ugyanoly jellegű a francia és olasz írók nemzet-souverainitása. V. ö. E. V. Foucart: Elements du droit public. 1855. I. 18. 1; A. Saint-Girons: Manuel du droit constitutionnel. 1884. 5. 1.; Garelli: Lezioni di diritto costituzionale. 1876. 25. 1. – Külömbözik ettől némileg a nemzet-souverainitas, a mint azt Sismondi hangsúlyozza, midőn a nép-souverainitással egyenesen szembe állítja, kiemelve, hogy ez utóbbi egyúttal köztársasági államformát jelent. (Etudes sur les sciences sociales. Tom. I. Etudes sur les constitutions des peuples libres. 1836. 89. 1.) Minthogy Sismondi nemzet alatt az uralkodók és uraltak összességét érti, az ő nemzet-souverainitása már inkább volna államsouverainitásnak tekinthető.

folyamatok helyesebb felismerésével a lélektan individualistikus felfogásának hiányai mindinkább előtérbe léptek s az emberi lélek függősége, az összesség gondolataival való kapcsolata, s ezzel együtt egy, az egyedétől különálló szellemi élet eszméje emelkedett ki.¹⁾ Az egyes többé nem úgy jelentkezett, mint a ki lelkének egész tartalmát születésével már önmagával hozza, hanem a szellemi lét tulajdonképeni forrása, birtokosaként az őt környező társadalom tekintetett.

Hasonló eredményhez, mint a lélektan, jut az organikus társadalomtan! felfogás. Midőn ez a közületet az élőlényvel azonosítja, ez utóbbinál pedig az élettan sajátos ú. n. szellemi jelenségeket talál, a sociológiának is keresni kellett e tünetnyeket a társadalomban, s mint a hogy az élőlénynek lélek tulajdonított, fel kellett találni ennek analogonját a közületben.²⁾ Constatáltatott is csakugyan a társadalomnál, vagy legalább ennek határozott és szervezett alakjánál, az államnál úgy az akarat, mint a tudat jelenléte, még pedig az egyest messze túlhaladó mértékben. S mivel e tulajdonságok bizonyos fokát feltüntető lény, mint az ember, személy,³⁾ személynek tekintetett az állam is.

¹⁾ E gondolatot részletesebben tárgyalva különösen a Herbart-féle iskola, a „Völkerpsychologie” megteremtőinek, Lazarus és Steinthalnak, továbbá Nahlowskynak, Lindnernek műveiben látjuk.

²⁾ Az eszme, mely e felfogásban kifejezést nyer, mindamelllett különböző alakban léphet fel. A társadalom majd csak mint szellemi környezet szerepel, mint azt Bordiernál (i. m. 2. l.), N. S. Pattennél (The organic concept of society. Annals of the Americ. Acad. of political and social science. 1895. 407. l.) látjuk; majd a folyamatok valóságos elösmertetik ugyan, de magától a társadalomtól az öntudat, egy különálló „én” léte megtagadtatik, mint az Spencernél (Princip. d. Soc. II. 20. l.), Fouilléannál (i. m. 245. l.) történik; végül mások a társadalomnak teljes, bár határozottság tekintetében különböző fokokat feltüntető öntudatot tulajdonítanak, mint azt Wundt (System. 626. l.), Small és Vincent (i. m. 305. l.), Worms (i. m. 213. l.) és Pulszky (i. m. 160., 170. l.) teszik.

³⁾ A személy fogalmát részletesebben meghatározva különösen a német bölcselőknél látjuk, így Kant személynek azon alanyt nevezi, kinek tettei beszámíthatók (Anfangsgründe der Rechtslehre. 1797. XXII. L.), viszont Hegel szerint személy az egyes, a mennyiben öntudatában magával szemben tiszta vonatkozásba (zur reinen Beziehung auf sich) jut s e tekintetben önmagát végtelennek és szabadnak ismeri fel. (I. H. Fichte: System der Ethik. 1850.

Az államnak, mint tudattal és akarral bíró lénynek, felfogása e század elejétől kezdve tehát már gyakran előfordul. Feltalálható ez eszme J. J. Wagnernél,¹⁾ megvan a történeti iskolánál Savignynél,²⁾ némileg Stahlnál,³⁾ továbbá a későbbi politikai írók, mint Dahlmann,⁴⁾ Dupont-White⁵⁾ műveiben. Ily értelemben veszi a személyiséget Gladstone⁶⁾ az állam és egyház egymáshoz viszonyított tárgyaló röpiratában; ily értelemben alkalmazza e kifejezést a nemzetre Mancini a „Diritto internazionale” (1873.)! és V. fejezetében. (1851-1872.); ily értelemben fordul elő F. Schützenbergernél, ki felfogását részletesebben is kifejti. A mint, mondja ez utóbbi,⁷⁾ a tudat (conscience, öntudat) az ember személyiségének főérve, akként a társadalmi tudat (conscience du moi social.) képezi az állam személyiségének is a lényegét. Az állam a személyiség legkiválóbb typusa. E személyiség nem képzeleten nyugszik, nem is elvonás eredménye, hanem a dolgok valóságán alapszik, a társadalmi test, illetve viszonyai és szervei organikus egységén, a társadalmi akarat közösségén és az összemélyiség öntudatán. (II. 5. 1.) Minél hatalmasabb ez érzet, annál nagyobb az állam erkölcsi ereje. A meghódított állam megszűnt személy lenni. Az államhatalmak személyiségének veleszületett szervei. (I. 11. 1.)

Behatóbban mint a francia író, tárgyalja v. Stein, közigazgatási jogát ez alpra fektetve, az állam személyiségének fogalmát.⁸⁾ A személyiség lényegét ő a feltétlen Önmeghatározás-197. 1.) Maga J. H. Fichte a személy lélektani fogalmát külön választja annak jogi képzetétől s míg az előbbinél a fősúlyt szintén az öntudatos és célokra irányuló szabadságra helyezi, jogi tekintetben a fogalmat viszonylagosnak, a kölcsönös előismerésen s az ezzel járó szabadság-megszorításon nyugvónak tartja. (I. m. 199. L.)

¹⁾ Der Staat. 1815. 3. §.

²⁾ System des römischen Rechts. 1840. I. 9. §. 23. 1.

³⁾ I. m. III. 191. 1.

⁴⁾ I. m. 4. 1.

⁵⁾ L'individu et l'État. (1850.) 1865. 161. L

⁶⁾ I. m. 36., 42., 43. §§.

⁷⁾ Les lois de l'ordre social. 1849-50. I. 10. 1.

⁸⁾ Az állam önálló, öntudatos és öntevékenységgel bíró személyiségre emelkedett közület: még pedig a személyiségnek legmagasabb alakja ez. Verwaltungsgesetze. 1869. I. 5. 1. – V. ö. ezzel az önkormányzati területek alsóbbrendű személyiségére vonatkozólag tett kijelentéseit. II. 17. és köv. 1.

ban találja, melynek folyamánya az „én” fellépte, az akarat, majd a tett.¹⁾ A legfőbb államszervek e három tényező érvényesítői lesznek: így az államfő, mint az állami „én” viselője szerepel, az akarat a törvényhozó hatalom által nyer megtestesülést, míg a végrehajtó hatalom az akarat megvalósításaként jelentkezik.²⁾ A különbség az egyedi személy s a közület közt az, hogy az államnál oly mozzanatok is megkülömböztethetünk, melyek az egyesnél elmosódnak.³⁾

Stein után az állam személyiségének társadalomtan! felfogása a német íróknál lassanként uralkodóvá válik. Látjuk e tant Bluntschlinél, úgy az „Allgemeines Staatsrecht”-ben (1852.),⁴⁾ a hol az állam akarata hangsúlyoztatik (24. L.), mint a „Lehre vom modernen Staat” (1875. I. 23. 1.) ez. műben s a „Staatswörterbuch” IX. kötetében (1865.) a „Staat” szó magyarázataként közölt cikkben. Itt különösen az állam a legmagasabb fokú organismusnak, illetve személynek nevezetik, olyannak, mint a ki jogi akaratra képességgel bír, a ki tehát jogi személy; erkölcsi jellegű, a mennyiben tetteiért felelősséggel tartozik, s ezenkívül politikai lény. (618. és köv. 1.) Feltűnik e felfogás Trendelenburgnál,⁵⁾ Lassonnál,⁶⁾ Zittelmánál, ki a személyiség lényegét szintén az akaratban találja,⁷⁾ s ennél fogva az államot is személynek mondja.⁸⁾ Fellép végül e theoria az államjogi íróknál, különösen Gierkenél, ki azután nyomatékosabban mint Bluntschli, emeli ki e személyiség jogi jellegét.

Elméletét Gierke legteljesebben „Die Grundbegriffe des

¹⁾ Az államigazgatás és igazgatási jog alapvonalai. 1871. 5. I; v. (5. Handbuch der Verwaltungslehre. (1870.) I. 1887. 11. 1. – Az állam testét a földterület képezi; lelke a népesség. Földterület és népességben bírja az állam egyéniségét. A kettő kölcsönhatása idézi elő az állam természeti életét, a melylyel szemben áll személyi élete. (Államigazgatás. 6. l.)

²⁾ Államigazgatás. 6. l.

³⁾ Handbuch. L 16. 1.

⁴⁾ A főhatalom alanya maga az állam. (340. l.)

⁵⁾ Naturrecht. 1868. 203. §.

⁶⁾ Princip und Zukunft des Völkerrechts. 1871. 22. 1. és 126. 128. l.

⁷⁾ Begriff und Wesen der sogenannten juristischen Personen. 1873. 67. l.

⁸⁾ Zittelmann ezenkívül az államot a legmagasabb fokú valósággal, léttel bírónak mondja, annak önállóságát élesen kiemeli. (98. l.)

Staatsrechts und die neuesten Staatsrechtsltheorien" (1874.)¹⁾ cz. értekezésében Seydel és van Krieken műveinek bírálatával kapcsolatosan fejtette ki s kiegészíti ezt némileg „Laband's Staatsrecht und die deutsche Rechtswissenschaft" (1883). cz. cikkével.²⁾ Mindenekelőtt az állam organikus voltát vitatja ő is, s e mellett ez alakulat lényegének, fogalmának közelebbi meghatározására törekszik. (Grundbegriffe. 282. 1.) Az állam valóságát, személyiségét bizonyítani akarva, abból indul ki, hogy az ember minden időben kettős jelleget tüntetett fel, külön egyénként s ezen kívül egy fajkapcsolat (Gattungsverband) tagjaként jelentkezett. Öntudattal, mint az általánosság egy része bír: akarata irányát nem csupán önmagából meríti, hanem más akaratok által is vezetetik. Az összesség és az egyes egymásért vannak; az emberiség feladata a kettő közt összhangot létesíteni. (301. 1.) E szempontból úgy az egyesnek, mint összességnek valóságot és egységes létet kell tulajdonítani. Egyéni lét, egyéni szellem, egyéni akarat, egyéni tudatról és összlet, közszellem, közakarat, köztudatról szólhatni. Az összelet a legkülönfélébb, folyton bővülő alakulatokban nyilvánul, a melyek mellett azonban az alsóbb rendű kapcsolatok sem szűnnek meg. (302. 1.) Az emberi társadalmak közé tartozik az állam is. A politikai egyesületek között, ámbár azok valamennyien államiak, a legmagasabb hatalmi kapcsolat ez. (304. 1.) Mint általánosság ugyan részint egyedi elemekből, részint más társadalmi szervezetekből áll, s élete tagjai és szervei életében nyer kifejezést, mind a mellett valóságos léttel bír, mivel az összes külön lények, a mennyiben az állam elemei, az egésznek eszméje szerint helyezkednek el s létök tartalmát nem önmagukban találják, hanem ezen magasabb összeletre irányuló rendeltetésükben. (306. 1.) Lényege az általános akarat, megjelenési formája a szervezett hatalom,³⁾ feladata a céltudatos tett. Az állammal

¹⁾ Zeitschr. f. die ges. Staatswissenschaft. Bd. XXX. (1874.) 153-198.1. és 265-335. 1. – V. ö. Die Genossenschaftstheorie. 1887. 608. s köv. 1; 734. s köv. 1.

²⁾ Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft. Jahrg. VII. (1883) 1125. és köv. 1.

³⁾ Lingg azt állítja, hogy Gierke a hatalom hangsúlyozásával egy az organismus fogalmával ellenkező elvet visz be az állam meghatározásába. (Empirische Untersuchungen zur allgemeinen Staatslehre. 1890. 44. és 46. 1.)

szemben azután a különböző életkörök, a mennyiben politikai szervezettel bírnak, szintén bizonyos önállóságot mutathatnak. (307. 1.)

A magán és közjog közötti különbség részletes kifejtése után (309-320. 1.) felemlíti, hogy a nyilvánjogban a jogfogalmak egész csoportja van, melyeknek párjuk a magánjogban nincs. A személyiség többek közt itt egész más tartalmat nyer, mint a minővel ez a magánjogban bír. Az, hogy mindkettőnél e kifejezés jogalanyiságot is jelent, közös, de a magánjog e fogalom ép azon részeit fejt ki, melyekre a közjog nem tekint. A magánjog a személyiséget mint zárt hatalmi kört nézi, s erre ügyel, midőn az államot, mint kincstárt, személynek deklarálja: a közjog ellenben az állam személyiségét mint o s s z s z e m é l y i s é g é t tekinti, egy egészét, mely önálló egyedekből áll. Ennek megfelelőleg az egyesben, valamint a részegysületekben a közjog azokat a vonásokat emeli ki, melyek ezek személyiségét az összszemélyiségben t a g s z e m é l y i s é g g é (Gliederpersönlichkeiten) teszik, ezeknek is valódi, de az összességhez való tartozásuk által feltételezett személyiséget tulajdonítva. (321. 1.)¹⁾

Gierke hatását mindjárt az utána jövő közjogi írónál látjuk, így A. Hänel első tanulmányaiban²⁾ az állam meghatározásánál a fősúlyt a közakaratra helyezi, melyet nemcsak az egyéni akarattól, hanem többek véletlenségből megegyező akaratától is különbözőnek tekint, azt nem képzelet eredményének, hanem hatalmas, uralkodó ténynek tartva. (58. 1.)³⁾ Ez akarat a többség határozataiban, esetleg egy egyén vagy többek akaratában, a kifejezésre és cselekvésre nézve szerveket nyer.⁴⁾ Ezen aka-

¹⁾ Ezenkívül Gierke még egyes fogalmak, mint az állam anyaga (Substrat: terület és a nép), az államfő, a szervek meghatározását kísérli meg, azután az államműködések régi hármasságát, a törvényhozást, végrehajtást és bíraskodást fogadva el, e funkciók lényegét fejtegeti. (323-335. 1.)

²⁾ Studien zum deutschen Staatsrechte. I. Die vertragsmässigen Elemente der deutschen Reichsverfassung. 1873.

³⁾ Eszmék életcélok, melyek az egyéni akarattól függetlenek, létesítik a reájok irányuló közakaratot, mint egy közösség állandó akaratát. (L. 58. 1.)

⁴⁾ A jogalanyiság az akaratképesség (Willenspotenz) lététől függ, a minőre az összesség akaratképes szerveiben tesz szert. Hänel: Zur Kritik der Begriffsbestimmung des Bundesstaates. Annalen des deutschen Reichs. 1877. 90. 1.

ras es cselekvőképességre szervezett összesség azután jogok és kötelességek önálló viselőjévé (Träger) válik. (59. 1.) Ily személyiség az állam, a birodalom is. (61. 1.)¹⁾

Az állam társadalomtani személyiségéről szól H. Schulze „Lehrbuch des deutschen Staatsrechts” (1885.) ez. művében.²⁾ Az államot a szervezetet felöltő népnek nevezi, a mely ez által az egyedek felett uralkodó személyiséggé válik s a személyiség lényegét abban találja, hogy ez saját, önálló akarattal bírhat s azt nyilváníthatja is. Az állam e szerint az eredeti, politikai cselekvő és uralkodó személyiség. (17. 1.)³⁾

A társadalmi körök, de főként az állam személyiségének kifejtésével, ezzel kapcsolatosan a souverainitas fogalmának az állam eszméjéből való kiküszöbölésével foglalkozik H. Preuss. Munkájának címe: „Gemeinde, Staat, Reich als Gebietskörperschaften”. (1889.) Szerző ép úgy, mint az előbbieket, az organikus államfelfogás híve; művében kiemeli, hogy e theoria első sorban negatív jellegű, a mennyiben elveti a természetjog individualistikus felfogását. (143. 1.) Az összes társadalmi körök, szerinte, mind élőlények. A jog körében az élőlényeket azonban személynek nevezik s így e kapcsolatok is személyek. Az egyed az első élőlény, mely organismus s egyúttal személy. Az alsóbb rendű organismusok nem személyek, de minden magasabb rendű személy, a melynek keblébe az egyed tartozik, szerves lény. (146. 1.) Élesen szembeszáll azokkal, kik a szemé-

¹⁾ Hänel az államot szintén erkölcsi organismusnak nevezi. (Studien. I. 62. 1.)

²⁾ Előbbi munkájában az „Einleitung in das deutsche Staatsrecht”-ben az államszemélyisége hangsúlyozva még nincs, sem az 1865-iki, sem a 2-ik, 1867-iki kiadásban. – „Über Princip, Methode und System des deutschen Staatsrechts” ez. értekezésében, melyben Gerber közjogát bírálja s Frickerrel egyetértve, az uralomnak hangsúlyozott szerepét kifogásolja, azt a szerves összefüggés eszméjével kívánja helyettesíteni, az államot már az államszemélyesítésének nevezi. (Zeitschrift für deutsches Staatsrecht und deutsche Verfassungsgeschichte. Bd. I. 1867. 423. 1.)

³⁾ Schulze is nagy súlyt helyez az államnak organismuskénti felfogására. Ő e fogalmat az államjogban is fontosnak tartja, egyrészt annak kifejezéseként, hogy az államban a népszellem nyer megtestesülést s ez által a nyilvánjog magasabb fokát kifejezésre, másrészt, hogy ez alapon a polgárok tagok gyanánt jelentkeznek, s az államban szervekről szólhatunk. (Deutsch. Staatsr. 22. 1.)

lyiség fogalmához a czélt kívánják meg (Jellinek, Rosin, később Bernatzik); a személyiséghez ő csak egy tulajdonságot tekint szükségesnek, az akaratot. Hogy ez physikai személyben fordul-e elő, vagy psychikaiban: az közönyös; az első azért nem valódibb a magasabb rendű, komplikáltabb jogi organismusénál. A személy fogalma nem természeti, hanem jogi; testi alapra itt tehát nincs szükség. (154. l.)¹⁾ Az egyes felett álló össz-személyiségek valóságos személyek, minthogy jog által rendezett akaratkör viselőiként jelentkeznek. Az őket átható akarat az ő akaratuk; létrehozott cselekedeteik az ő cselekedetük. (156. l.) Szerveik azonosak az egyedek természetes szerveivel; egyedüli különbség az, hogy míg ott az összefüggés physikai, az itt psychikai. (157. l.)

Minden személy egység, s ép azért személy; de a megnyiben szerves egész, a különféleség lényeges tagjaira nézve. (163. l.) A szerves felfogás következménye, hogy ugyanazon lény személy ugyan, de a mellett egy másik személy tagja.²⁾ A testületi személyek sokaságból (Vielheit) összetett egészek (164. L.); kívülről nézve egységekként jelentkeznek. A jog, mely a részszemélyeknek egy össz-személyiséggé való összefoglalását vizsgálja, a társadalmi jog. (165. l.)³⁾

Élesen lép végre az államszemélyiségnek eme lélektani felfogása előtérbe B. Schmidt „Der Staat” (1896.)⁴⁾ ez. művében is, midőn szerző az állam tényleges valóságának, organikus voltának kifejtése után az államnak, mint akaratképes lénynek fejtegetésébe, ezen speciális akarat keletkezésének leírásába kezd (23-49. l.), s az állam jogi személyisége ellen foglal állást. (85. l.)

De nem csupán a német politikai és államjogi írónál találjuk az állam társadalomtan! személyiségének felemlítését.

¹⁾ Szerző itt a személyiség jogi felfogásához közeledik.

²⁾ A részek ezen felé- és alárendeltsége, melyre Preuss itt utal, Lingg szerint (i. m. 44. L.) teljesen aprioristikus lenne s legkevésbé sem folyna a szervesség fogalmából.

³⁾ O. Mayer csak azt említi az államról, hogy cselekvőképes lény; azt, hogy személy, nem mondja. (Deutsches Vervwaltungsrecht. 1895. 3. l.)

⁴⁾ Staats- und völkerrechtliche Abhandlungen. Herausg. von G. Jellinek und G. Meyer. Bd. I. H. 6.

Rendszeren ilyen értelemben használják e fogalmat úgy a francia, mint az angol újabb államtani, és államjogi írók, mihelyt nem állapodnak meg a népsouverainitas tanánál. Akarattal és tudattal bíró lénynek, tehát személynek nevezik az államot úgy J. H. N. de Fooz,¹⁾ E. Beaussire,²⁾ Pradier-Fodéré,³⁾ Beaurin-Gressier,⁴⁾ mint Ch. Reemelin,⁵⁾ J. Alden,⁶⁾ W. G. Miller,⁷⁾ W. Willoughby,⁸⁾ továbbá P. Fiore,⁹⁾ és P. Villari¹⁰⁾ a nélkül azonban, hogy a személyiség részletesebb kifejtésébe bocsátkoznának.

Kivételt csupán Hauriou tesz, ki a jogi személy vizsgálatánál azon szempontból indul ki, hogy minden együttes, közös működésnél, az elhatározásnál egy emberi akarat dominálónak válik a többi akaratok felett.¹¹⁾ Bár az akaratok összeolvadása sohasem tökéletes, a jog, hogy azt egységesnek és maradónak tekinthesse, oly folytonosságot és állandóságot kénytelen annak tulajdonítani, a minővel az tényleg nem bír; személyiségnek tekintve tehát az egyesülést, elvonáshoz folyamodik, a melyet különben más esetekben az egyesnél is alkalmaz.¹²⁾ Egységes, a képviselő szervezetében kiemelkedő közakaratallal találkozunk az államban, a községben is, ezek tehát szintén személyek.¹³⁾

¹⁾ Le droit administratif belge. 1859. L 11. 1.

²⁾ La liberté dans l'ordre intellectuel et moral. 1866. 7. 1.

³⁾ Précis de droit administratif. 1867. 1. L

⁴⁾ De la nature de l'Etat. Journal des Économistes. 1891. L 30. és köv. 1.

⁵⁾ Treatise on politics as a science. 1875. 2. 1.

⁶⁾ The science of government. 1876. 14. I.

⁷⁾ Lectures on the philosophy of law. 1885. 179. 1.

⁸⁾ An examination of the nature of the state. 1896. 134. 1.

⁹⁾ Elementi di diritto pubblico. 1862. 7. 1.

¹⁰⁾ Nicolo Machiavelli e i suoi tempi. 1881. II. 342. 1.

¹¹⁾ A társadalmak összetartó elemének ő a hatalmat tekinti. – „Leçons sur le mouvement social” cz. értekezésében a képzetek egyformaságát s az ez alapon keletkező egyhangúságát az akaratoknak emeli ki. (92. és köv. 1, 144. és köv. 1.) V. ö. Michoud: La notion de personnalité morale. Revue de droit public et de la science politique. 1899. 203. 1.

¹²⁾ De la personnalité comme élément de la réalité sociale. Revue générale du droit, de la législation et de la jurisprudence. 1898. 19., 21. és 136. 1.

¹³⁾ 131. és köv. 1. – V. ö. 119. és 122. 1. is.

Hazai szerzőink közül különösen Kuncz és Concha fogadják el az államszemélyiség tanát s kísérik meg a fogalom részletesebb kifejtését.

Kuncz „A demokratia. eszméje és szervezete” (1885.) ez. akadémiai értekezésében az organikus felfogás – melynek ő is híve – tételeként az állam realitását, annak nem pusztán jogi, hanem erkölcsi személyiségét is állítja. (5. l.) Az állam, mint mondja (6. l.), nem egyéb mint a nemzetnek, illetőleg az emberiségnek személyesítése. Psychologiai okok alapján állítja ezt, a mennyiben, szerinte, az állam mint nemzet azt jelenti, hogy ez utóbbi a maga gondolkodó, akaró és cselekvő személyiségével az államot teljesen betölti. A nemzetszemély van jelen az államban mindenütt és pedig mindenütt a maga teljességében. A mit az állam tesz, azt mindig az egész nemzet teszi a legfontosabb törvénytől a legkisebb közigazgatási tényig. Ez a nemzet-souverainitás. (8. l.)¹⁾

Ugyanígy nyilatkozik a „Nemzetállam tankönyvéiben. (1888.) Az államot itt is személyes organismusnak nevezi, vagyis az organikus fejlődés legmagasabb alakjának, melyben e fejlődés az „én”-nek és „nem én”-nek tudatával bír. Ennyiben, de csak is ennyiben, az állam egy nagy ember. Az ember személyes élet, az állam szintén személyes élet. (Nemzetállam. 45. l.) Az állam, bár az embertől különbözőleg, erkölcsi, de azért ép úgy, mint az ember, valódi személy. (46. l.)

Az államhatalom szerve maga a nemzet; a hatalmi ágak mint functio-körök szerepelnek. Az államhatalom ágai, mint functio-körök és az államhatalom ágai mint orgánumok, úgy különböznek egymástól, mint a cselekvény és a cselekvénynek alanya. (Nemzetállam. 107. l.) Az államhatalmak alakilag kimerítő felosztása a functio-körök szempontjából: a jogalkotás és végrehajtás. Az első az állami akarat megállapítása, a második annak konkrét esetre való alkalmazása. (Nemzetállam. 108. l.) Az alkotmány a nemzet, mint államalany gondolkodásának, akaratának és cselekvésének szervezete. (112. l.)

Concha a személyiségnek a rendestől némileg eltérő meg-

¹⁾ Kuncz a nemzet-souverainitást tehát, mint látjuk, nem a korábban használt értelemben veszi. Ő ez alatt valóságos államsouverainitást ért.

határozását adja. Szerinte (Politika. 216. 1.) a személyiség valamely lénynek az az ereje, melylyel változó körülmények között azonosságát tudva, magát részeitől s más alanyoktól megkülömböztetve, önön lényét tehetségeinek irányzása. azaz akarata által megteremti, fejleszti.¹⁾ A személyiségnek vannak fokozatai, az egyes embertől a nemzetig s innen Istenig. Bár az önmeghatározás, az önlétrehozás az egyént is megilleti, nagyobb mértékben van ily teremtő erő a nemzetekben s így azok személyisége is teljesebb. (219. 1.) Az állam tehát az egyesek fölött kiemelkedő, az uralkodótól, a többségtől, sőt az összességtől is különböző személy. Fejedelem, többség, uralkodó kisebbség, ennek az állami személyiségnek alzata többé-kevésbé alkalmas megjelenési módja csak.

Az állam személyiségének legfontosabb eleme az öntudatos összefoglaló akarat;²⁾ ha ez hiányzik, akkor a nép még csak egyéniség, nem személyiség. Ez utóbbi kialakulása hosszú processus eredménye. Bekövetkezik nevezetesen a népéletnek olyan időszaka, a midőn a köz kiemelkedve alkotó elemeinek, az egyének uralkodó hatása alól, oly tudat keletkezik, melynek alanya nem az egyén, hanem maga a köz, a mely nem az egyének öntudati állapotainak külső sommája; keletkezik oly akarat, mely az egyéni akaratoktól különböző s a köz életének irányzásából, önmagának létrehozásából áll. A nép a maga életének ebbe az öntudatos szakába jutva, magát más népektől, de önön tagjaitól is megkülömbözteti, átérzi külön valóját, mérlegeli ennek létfeltételeit s megszabja ebből folyólag gazdasági és vallási életrendjét, s ez által önlényegét, mely az egyéneken csak hányadaiban van meg, külsőleg megteremti, szabaddá, okossá, jogossá teszi. (218. 1.)

A személyi létezésnek nyilvánulása az állami öntudat, az ennek megfelelő elhatározás, vagyis belső akarat s a belső akaratot megvalósító cselekvés. Az államban a személyi lét s

¹⁾ Egyszerűbb a személyiség definitiója a „Közjog és magyar közjog” czikkében, a hol szintén az öntudat, akarat és cselekvés emeltetnek ki feltételei gyanánt. (Magyar Igazságügy. 1891. XVI. 111. l.)

²⁾ A következő meghatározás: „Az állam személyisége egyéni személyek bizonyos viszonyzatainak öntudatossá válásában áll” (238. 1.), ha talán helyes is, nem elég határozott.

nyilvánulásai határozottabb módon megvannak, mint az egyes emberben; amott az egyes elhatározási, akaratni mozzanatok külsőleg is szétválnak.¹⁾ Az öntudat, mely e mozzanatok mindegyikét egybetartja, mely a végelhatározást véghezviszi, a mely a belső elhatározást és külső cselekvést egymással ellentétbe jönni nem enged, egy külön lényben, az államfőben vagy a nép ösgyűlésében hat. A belső határozat, a belső akarat, vagyis a törvény az államfőtől különböző szervben, a törvényhozó testben keletkezik. Ismét más szerve van a külső akaratnak, a cselekvésnek és pedig részint a kormányban s a számos bírói és közigazgatási hatóságban, részint magukban az egyes polgároknak, midőn azok cselekvéseikben a törvényhez alkalmazkodnak. (220. 1.) Az állam személyiségi életének mind ezen mozzanatai nem mindig válnak szét; vannak időszakai, midőn a köz fölé emelkedő egy lényben s egy teljesen ettől függő szervezetben él az állam, ismét, midőn az államnak semmi külön szervezete nincs, hanem az az egyes államtagok kifejezett vagy épen csak szokás útján nyilatkozó akaratában hat. Akár egy egyénben, akár csak szokásilag, akár összes tagjai szavazatában minden különös szervezet nélkül éljen a nemzet, személyi léte hiányos. A nemzet akkor éri el személyi léte legmagasabb színvonalat, midőn személyi mivoltának összes mozzanatai, a nélkül, hogy eltűnnének, összhangzó egységbe olvadnak egybe, midőn úgy a vezető öntudat, mint a nemzet tagjaiban²⁾ is élő belső akarat s annak megfelelő cselekvési mozzanatok mindenike önállóan érvényesül s a nemzet mégis egy lényként jelenik meg. (221. 1.)

Az államnak az az ereje, melynélfogva önön akaratának ura, s ebből folyólag önnön akaratával határozza meg céljait s ezek eszközeit – tehát a souverainitás – az állam, a nemzet leglényegesebb tulajdonsága. (243. 1.) A souverain akarat több önálló lelki folyamat, functio egysége. A souverain akaratban ugyanis 1. belső elhatározás van, mely azonban még nem szükségkép 2. külső cselekvés, hogy azzá legyen 3. vég-

¹⁾ V. ö. Concha Gy.: Az államhatalmak megosztásának elvei. Magyar jogászegylet! értekezések. 1892. 5. és köv. l.

²⁾ Az egyes egyéni személyek, mint az állam részei általában, államtagok; a mennyiben őket az állam személyiségének öntudatában részesíti, állampolgárok; a mennyiben öntudatától függők, alattvalók. (283. 1.)

elhatározás is kívántatik hozzá, a mely belső elhatározást és a külső cselekvést is akarja. (272. 1.) Ezek az államhatalmak, minők: a törvényhozó, mert ez alkotja a souverain akaratnak belső elhatározó mozzanatát, ilyen a végrehajtó, mert ez a külső megvalósítást eszközli, végül az államfői vagy fejedelmi hatalom, ez dönti el a belső elhatározásnak cselekvéssé válását s a cselekvésnek alkalmazkodását a belső elhatározáshoz. (273. 1.)¹⁾

Az állam személyiségének ezen előbb említett társadalomtan! felfogásával szemben áll a közület jogi személyiségének elmélete.²⁾ Az állam souverainitásának fogalmával,³⁾ illetve a

¹⁾ Az állam társadalomtani felfogását látjuk megjelenni az újabb magyar írók közül még Ferdinándy Gézánál, ki a főhatalmat a nemzettel oly viszonyban levőnek mondja, mint a minő az emberi lélek és az emberi szervezet közt van, s az államot pedig egy népnek meghatározott földterületen szerves személyiséggé történt fejlődése eredményének tartja. (Magyarország közjogi viszonya Austriához. 1892. 195. és 196. l.); továbbá Balogh Arthur-nál, midőn ez „A törvényhozó hatalom” (1899.) ez. művében a törvényhozást a souverain akaratelhatározó szervének nevezi, ezt minden öntudatosan akaró és cselekvőképességgel bíró lény, vagyis személyiség, s így az állam életfolyamata leglényegesebb mozzanatának mondja. (1. l.) Ez író részletesen szól az állami akarat keletkezésének módjáról is. (144. és köv. l.)

²⁾ Az állam jogi személyiségéről mi itt, mint annak közjogi személyiségéről szólunk, nemzetközi jogi személyiséget tehát nem érintjük. Az utóbbi értelemben vett állam személyiségének fenforgását, mihelyt nemzetközi jogról, mint jogról szólunk, különben már előre feltételezzük, külön alany nélkül jogról alig lehetvén szó. Ez általános tétel alól eltérésről legfeljebb annyiban beszélhetünk, a mennyiben különösen a régibb nemzetközi jogi íróknál, az állam mellett a fejedelmek is szerepelnek jogalanyokként (W. Heffter: Das europäische Völkerrecht. 7-te Aufl. 1881. 40. l.; ezzel szemben v. ö. H. Geffcken e mű 112. l.), illetve az államok bizonyos kategóriáitól (vasallus, protectoratus alatt levő államok, védelmi területektől.) a jogalanyiság, tehát a személyiség, megtagadtatik. (A. Rivier: Lehrbuch des Völkerrechts. 1889. 81. l.; Heilborn: Huber, Die Staatssuccession. Kritische Vierteljahrschrift. 1899. 593. l.)

³⁾ E fogalom tisztázására a német államjogi irodalomban már azért is szükség volt, mert a német birodalom államformájának meghatározásánál annak eldöntése, ki jelentkezik a főhatalom birtokosa gyanánt, nagy szerepet játszott. A „Wiener Bundesacte” (1815) inég ugyan tisztán a fejedelmi souverainitás álláspontjára helyezkedett, s e felfogás a míg Németország államszövetség volt, míg a „Deutscher Bund” fennállott, meg is maradhatott; a szövetséges állammá történt átalakulás után, legalább a főállamra

jogállam megalakulásával van e tan szorosabb összefüggésben s míg ott az akarat és tudat szerepelt a személyiség előfeltétele, lényegként, itt inkább a ez él s az ennek keretén belől mozgó felelősség momentuma bír jelentőséggel.¹⁾ A két felfogás, mint már láttuk, gyakran összevegyül, a beosztás mind a mellett az egyik vagy másik theoria túlnyomósága alapján megtehető.

A felfogás keletkezésének története különben a következő. A középkorban az állam első sorban a hódító fejedelem tulajdona volt, ki birtokával feltétlenül rendelkezett,²⁾ de másutt is, hol a nép tekintetett uralkodónak, a vezetésből kizárt tömeg, sőt a határozás megtörténte után magok a vezetők is, mint az uralom tárgyai jelentkeztek, mely uralom azonban, – mint az a választott királyságnál történt – legtöbbször el is idegenítette. Jogi kifejezést e tan a fejedelmi és a népsouverainitásban talált. Az újkorban első sorban azon áldozatok folytán, melyet a közület az egyestől követelt, az uralomnak fenti hódításon, átruházáson alapuló jogcímei megváltoztak, a nép a kormányzásba mind nagyobb és nagyobb befolyást nyert; az uralkodó akarat a nép és a fejedelem akarata összeműködésének eredményeként jelentkezett.³⁾ A modern monarchiákban az állam többé nem az

nézve, a fejedelmi souverainitás megtartása lehetetlenné vált, népsouverainitás erre nézve képzelhető alig volt, s így a nemzetsouverainitás futólagos érintése után (Th. Schmalz: Handbuch des deutschen Staatsrechts. 1805. 3. 1.) nem maradt más hátra, mint az államsouverainitás elfogadása s ezzel az állam személyiségének proclamálása.

¹⁾ Az állam jogi személyiségét hangsúlyozó elméletek közül többen még a jogképzelem, a fictio álláspontján vannak. Ez írók alapfeltételezése, – a mint azt különben a német íróknál, nemcsak Gierkenél, de még Hanelnél is látjuk, a francia szerzők közt pedig úgy Boistelnél, mint Michoudnál feltaláljuk – az, hogy a jog megelőzi az állam létét, annak keletkezését. Ki erre az álláspontra néni helyezkedik, hanem az állam és a jog kölcsönösségét, azok egyidejű keletkezését elismeri, a fictio fenforgását tagadni kénytelen; az az egyessel legalább is egyidejű, sőt azt meghaladó létet, illetve személyiséget fog az államnak tulajdonítani.

²⁾ A fejedelem s alattvalói közti viszony, a mennyiben jogilag egyáltalán rendezést nyert, e korban magánjogi jellegű. – Gerber e viszonyt következőkép jellemzi; Streng genommen ist dies kein wirklicher Staat nur eine Summe historisch hergebrachter Hoheitsrechte mit äusserer privatrechtlicher Beglaubigung, welche die Staatsgewalt vertreten soll. Über öffentliche Rechte. 1852. 4. L

³⁾ Lingg i. m, 76. és 129. 1.

uralkodó által absorbeálva vagy kettészakítva, mint fejedelem és nép, hanem mint egységes alakulat jelentkezett, melynek kebelén belől az uralkodó bár a többi tagokénál kiválóbb jogállást nyert, a közület alkotó részszé vált, korlátlan rendelkezését elvesztette, tárgyi fensége az államra szállt, a melynél fogva ez mint jogalany most már személyiségként lépett fel.¹⁾

De a közület más tekintetben is különbözött az alanyoktól, melyek jogaiba lépett. Míg korábban a nép, illetve az egyesek jelentkeztek önálló személyek, magánjogi alanyok gyanánt, s csak ez alapon követeltek maguknak jogokat, ellenben közjogilag a fejedelem, illetve az uralkodó összesség, mi kötelességgel, de egyúttal joggal, mint cselekvésének szabályával sem bírt – hisz a közjog terén jogképes személyek vele szemben nem állottak – s így reá nézve legfeljebb erkölcsi kötelesség létezhetett: addig az újkori állam, jogállam, mely az egyes polgár politikai jogait megteremtette, de e mellett magának jogokat reservált, az egyéneket közjogilag személyekké tette, de azóta önmaga is, mint egyenrangú áll velők szemben, cselekvéseiben önmagának korlátokat szabott, sőt tovább menve, eljárását jog által szabályozta, majd az alkotmányos állam létesültével egész berendezését jogi alapokra fektette; személylyé vált tehát az állam, olyanná, mint a minő az egyes.

Az első író, ki a fejedelmi souverainitással szemben az államsouverainitásra utaló kifejezést használ, L. H. Jákob, még a természetjogi theoria alapján áll; az állam nála társadalmi szerződés útján jön létre (Philosophische Rechtslehre oder Naturrecht. 1795. 483., 608. és 618. §.),²⁾ a főhatalom az alávétési szerződésen nyugszik. (619. és 660. §.) A fejedelem azonban már nem birtokosa, avagy kezelője az államnak, hanem annak szerve.³⁾ Utánna K. E. Schmid,⁴⁾ F. Gh. K. Schunk,⁵⁾ s végül

¹⁾ Általánossá vált e felfogás nem monarchikus közületekben is, hol ezzel együtt a hatalomgyakorlók jogcíme változott meg; az állam itt is az összesség felett lebegő egészként emelkedik ki.

²⁾ Másik „Einleitung in das Studium der Staatswissenschaften” (1819.) ez. művében az államot a családból keletkezettnek mondja. (282. §. 171. 1.)

³⁾ Der erste Hauptorgan des Staates ist der Souverain, der Regent oder das Staatsoberhaupt. (658. §.)

⁴⁾ Lehrbuch des gemeinen deutschen Staatsrechts. 1821, I. 83. 1.

⁵⁾ Staatsrecht des Königreichs Bayern. 1824. I. 27. és 64 1.

Cucumus ugyancsak a szerződési elmélet talaján állva, nevezik szervnek a fejedelmet; sőt az utolsó író egyenesen ki is emeli, hogy e szerv megállapítása fejezi be az államalapítási szerződést.¹⁾ Míg ez íróknál a „szerv” elnevezés az uralkodó szerződés gyöngülését mutatja, kísérletek történnek az államalakulási szerződés kiküszöbölésére nézve is. J. Chr. Majernél ugyanis már nemcsak az államra, hanem minden testületre nézve felvetetik a kérdés, vajjon ezek csupán szerződésen alapuló jogokkal bírnak-e tagjaik felett, avagy nem kell-e ezeknek épen fennállásuk céljából kezdettől fogva bizonyos hatalmat tulajdonítani?²⁾ Majer e kérdésre igenlőleg felel, s az egyesületeknek nem csupán a társadalmi, összetartó hatalmat (29. §.) adja meg, hanem a főhatalmat is. (33. §.)³⁾

¹⁾ Lehrbuch des Staatsrechts der konstitutionellen Monarchie Bayerns. 1825. 7. 1.

²⁾ Allgemeine Einleitung in das Privatfürstenrecht überhaupt. 1788. XVIII. 1.: ob ... bei den Gemeinheiten und Gesellschaften, schlechterdings kein natives Principium von Gewalt irgend einer Art über deren Glieder anzunehmen sei; und solchemnach ob unter denselben auf keine andere, als nur Vertrags-Weise etwas für die einzelnen Glieder erbindlich gemacht werden könne.

³⁾ Maurenbrecher (i. m. 175 , 200. L.), Jakob és Majeren kívül még A. F. H. Posset (Über das Einwilligungrecht deutscher Unterthanen in Landesveräußerungen. 1783.; Über Staatseigentum in den deutschen Reichslanden. 1799.) és L. I. Fr. Höpfner (Naturrecht des einzelnen Menschen, der Gesellschaften und der Völker. 1795.) is úgy említ, mint az államsouverainitas követőit. Míg azonban Possenál e felfogásra utaló kitétel elő sem fordul, Höpfner i. m. 180. §-ában is csak a népsouverainitas jellemzésével találkozunk. Szerző ugyanis azt mondja: Wer den Staat regiert ist entweder wirklicher Oberherr (imperiaes) oder nur Verwalter der Oberherrschaft, Diener des Staates (nép helyett), nierus rector civitatis. (212. 1.) – A mi végül a Maurenbrecher által (i. m. 4. 1. jegyz) említett, Schlözer-féle 1791-iki „Staatsanzeigen” 358. (és nem 350.) lapján tárgyalta „Ich bin nicht unruhig. Geschrieben für das inländische schöne Geschlecht und gutgesinnte Freunde” című röpiratot illeti, a mely – mint az Bacsányinak 1791. január 6-án Aranka Györgyhöz intézett leveléből kitűnik (Abafi: Figyelő. XVI. k. (1884.) 171. 1.) – ez utóbbi „Anglus és magyar igazgatás” ez. értekezésének bővített fordítása, az, legalább az eredetit tekintve, szintén csak a népsouverainitas hirdetőjeként jelentkezhettek s csakis elvétve lehetett benne szó ország-s nem állam-souverainitásról. (Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetése. 1790. 8., 18., 23. és 38. l.) Maurenbrecher csak az ő sajátos terminológiája alapján (1. e mű 165. 1.) nevezheti e mű szerzőjét az államsouverainitas hívének.

Határozottabban végül mint az előzőknél, lép fel az államsouverénitás tana A. Brunneuellnél. Ő kifejezetten államsouverénitástról beszél,¹⁾ a fejedelmet az állam képviselőjének nevezi,²⁾ ennek főhatalmát, mint szerv által gyakorlottat említi.³⁾

Ily előzmények után látjuk E. Albrecht cikkét Maurenbrecher „Grundzüge des heutigen deutschen Staatsrechts” (1834.) cz. munkájának kritikájaként megjelenni a „Göttingische gelehrte Anzeigen” 1837-iki évfolyama III-ik kötetében. Szerző mindenekelőtt éles határvonalat von az állam magánjogi és közjogi felfogása közt. (1491. 1.) A közület, szerinte, nem úgy jelentkezik, mint egyéni célokat szolgáló intézmény, hanem mint az egyedi célok felett álló, közérdeket létesítő hatalom; ettől nyerik az egyesek a jogsegélyt, az irányítást, a támogatást. Az egyénektől a tulajdonképeni jogi személyiséget megtagadva, tekinti valóban jogokkal bírónak az államot. (1492. 1.) E felfogás eredménye azután, hogy a rendek többé nem saját osztályjogukat képviselik, hanem az összességét (1502. 1.); a közjónak szolgálata most már kötelesség (1511. 1.); a fejedelem szerv (1512. 1.); ennek cselekvése közjogi cselekvés most, míg korábban a közjó érdekében véghezvitt tettei voltak olyanok. (1511. 1.) A míg ezek kötelező ereje mint nyilvánjogi cselekvéseké az utódra nézve szembetűnő, ott csak mint jogokat megteremtők vonatnak ki annak szabad rendelkezése alól.⁴⁾ Kiemeli azonban Albrecht, hogy

¹⁾ Staatsrecht des teutschen Bundes. 1824. I. 142. 1.

²⁾ I. m. II. 6. 1.

³⁾ Megjegyzendő, hogy az államot jogokkal és kötelességekkel bírónak nevezi már a porosz Landrecht (1794.) II. 13.1. §-ában, mondván: „Az államnak polgáraival és védettjeivel szemben fennálló összes jogai és kötelességei az állam fejében egyesülnek.” Rokon kitételek a többi alkotmány oklevelekben is foglaltatnak, így a württembergi 1819-iki szeptember 25-iki alkotmány 85. §-a az államnak a fejedelem általi képviseltetéséről szól; hasonlóképp rendelkezik valamivel később az oldenburgi 1852. november 22-iki alkotmány. (VI. fejt.) V. ö. Rehm: Allgemeine Staatslehre. 1899. 151. 1.

⁴⁾ Daczára a kritikának, melyben Maurenbrecher Albrecht e cikkét részesíti, hogy a felfogás reája is hatást gyakorolt, kiténik abból, hogy „Die deutschen regierenden Fürsten” (1839.) 181. 1. előbbi felfogásától eltérőleg, a patrimonialis rendszert akként magyarázza, hogy a fejedelem nem az államon kívül áll, hanem abban foglal el bizonyos helyet; az egésznek szerve tagja, de mint mondja, nem szerve, szolgálja, képviselője az államnak (helyesebben népnek). Az állam személyiségét azonban még e helyütt is

a fenségjog gyakorlásának joga monarchikus államokban ma is magánjogi jellegű. (1513. 1.)

Albrechtel egyidejűleg, őt talán némileg megelőzve, P. Rossi 1835-37-ig tartott „Közjogi előadásában”¹⁾ is fellép az államjogi személyiségének teoriája. Az állam valódisága, annak erkölcsi személyi jellege emeltetik itt ki; hangsúlyoztatik, hogy annak jogai és kötelességei vannak. Máskülömben a felfogás bővebb kifejtést nem nyert.

Míg azonban az állam jogi személyiségének tana a külföldön visszhangra nem talált, Németországban e felfogásnak mind több és több követője akadt. Különösen azon német írók által nyert a theoria erősebb támogatást, kik az egyesületek (Genossenschaft) kérdését tették behatóbb vizsgálat tárgyává, így G. Beseler a „Volksrecht und Juristenrecht” (1843.), mint később a „System des deutschen Privatrecht” (1863.) ez. műveiben élesen hangsúlyozza a testületek, egyesületek, s így maga az állam jogi személyiségét. (Privatrecht. 234. 1.) Maga a szerződés, mely némelykor az egyesületek alapját képezi, ő szerinte ugyanis, nem szerződés a szó rendes értelmében, hanem egy teremtő tény (constituirender Act), a melynek segítségével az összakarat az egyedi akaratoktól különválik és önálló alakot ölt. (Volksrecht. 171-2. 1.) Az ekként rendezett összességben szerves élet, személyiség van, mely nem csupán a vagyoni élet terére vonatkozik. (172. 1.)²⁾

Ugyanezekén a nyomokon haladva, O. Bahr kísérli meg úgy az egyesület, mint az állam személyiségének a kifejtését. Mun-

jogképelemnek tisztán a magánjogban érvényesülőnek tartja. 277., 285. 1. – A „Deutsches Staatsrecht” II-ik (1847.) kiadásában viszont meg azt hangsúlyozza, hogy a fenségiség az állam fogalmának feltétlen eleme. (35.1.)

¹⁾ Gours de droit constitutionnel. 1866. I. 3. 1.

²⁾ H. Z o e p f l az államot élő organismusnak tekinti, mely személyiséggel bír, azaz az erkölcsi vagy jogi személy tulajdonságaival. Ez alakulat egyúttal souverain. (Grundzüge des allgemeinen und des constitutionell monarchischen Staatsrechts. 1846. 3-te Aufl. 3-4 1.) – A német birodalmat nevezi jogi személynek K. E. W e i s s „System des deutschen Staatsrechts” (1843.) ez. művében. (104.1.) – Fr. Schmitthener is jogviszonyok hordozójának, jogalanynak mondja az államot (Zwölf Bücher vom Staate. III. Bd. Grundlinien des allgemeinen oder ideellen Staatsrechts. 1845. 278. 1.), a melytől azonban a cselekvőképességet megtagadja. (262. 1.)

kajának címe „Der Rechtsstaat”. (1864.) Szerző az érdekek összességét, a melyek az egyesben feltalálhatók s a melyek felett ő egységes gondolkodása és akarata folytán uralkodik, egy osztatlan egésznek tekinti. Ez képezi az ő jogalanyiságát, személyiségét. (19. l.) Minthogy az egyes érdekeit egyedül ki nem elégítheti, kapcsolatba lép másokkal, egyesületeket alkotva, minők a család, a község, az állam, egyház mint természetes alakulatok, továbbá a többi akarati egyesülések. Az egyesületek azután személyiséggel bírnak, s a mint ez nem a főhatalom teremtménye, hanem egy lényekben rejlő erő (31. l.) folyamánya, akként önálló személyiség az állam is (55. l.),¹⁾ a nemzet egyesületének (Genossenschaft der Nation) jogilag kifejtett alakja. (45. l.)²⁾

Ezen inkább csak kísérleteknek nevezhető törekvések után már teljes jogi kifejtését adja az államszemélyiség fogalmának. G. F. v. Gerber „Grundzüge eines Systems des deutschen Staatsrechts” (1865.) ez. művében s különösen pedig annak 2-ik kiadásában (1869.), ahol a függelékben a személyiség fogalmát részletezi is. Kiemeli itt szerző, hogy az egységes cselekvési képességgel bíró egyesületek jogi meghatározására úgy a magán-, mint az államjogban a személyiséggel való felruházás szolgál, de míg a magánjogban ez önkényes hozzáadás, az államnál csak kifejezése annak, mi az állam természetes képességében (Anlage) már benne van. (219. l.)³⁾ Az állam legfőbb jogi személyiség. Természetes alapja a nép, mint történeti közösség, mely jogi egységét az állam által nyeri. (2. l.) Az államban jut el a nép a jogi öntudathoz és nyer akaratképességet; az állam

¹⁾ Bahr különben az államot teljesen az egyesületek kategóriájába sorozza, s ez által a magán- és nyilvánjog közti határvonal elhomályosítása veszélyének teszi ki elméletét.

²⁾ Nála találjuk először a megkülönböztetést az akaratlan nyugvó (gewillkürte Genossenschaften) és az önként támadó társulatok közt. (23. l.) A családot oly egyesülésnek mondja, melynek egyesületi jogi jellege teljesen kifejtve nem lett. (25. l.) Ismeri a különbséget a nyilvánjogi és magánjogi egyesületek közt. (42. l.) – Bahr e munkájában különben az állami igazgatásnak jogi elbírálás alá vetését kívánja a jogállam fogalmából kifolyólag.

³⁾ Gerber e szerint a személyiségnek három fajtát ismeri: a természetes egyedét, a magánjog mesterséges és az állam természetes jogi személyiségét, V. ö. Preuss i. m. 61. l.

lesz az összes, közre irányzott néperőnek megőrzője és nyilvánítója. Hatalma a népnek erkölcsi, az állami életre irányzott szellemében akarattartalmat is nyer. E hatalom tehát létezik, valósággal bír. Nem az egyes akaratok összegezéséből támad, hanem az öntudatra emelkedett nép erkölcsi ereje ez. (20. l.)¹⁾ Az állam, mint személyiség, különös akaratú hatalommal bír, ez a f ő h a t á l o m, mely az uralkodás jogában áll, vagyis abban, hogy az állam ennek segítségével az államcélban foglalt feladatokat megvalósítja. Az államhatalom jogi kifejezése az uralom (21. l.), melynek a nép összes tagjai alá vannak vetve; a legmagasabb hatalom ez a népben s a nép erkölcsi összakarátát mutatva, eszméjének megfelelőleg indokát csak önmagában találhatja, tehát souverain. (22. l.) Ennek daczára nem minden irányban szabad, hanem csak ez élj a körében mozoghat. (4. l. 3. jegyz.)²⁾ Az államhatalom az állam joga. Az államjog feladata államot megillető e jog kifejtése. (3. l.)³⁾

Az uralkodás, mint az állam benső viszonyait kifejező elv ellen fordul Fricker, a „Tübingische Zeitschrift” 1869-iki évfolyamában. „Die Persönlichkeit des Staates” cz. cikkében az államtól a személyiség fogalmát megtagadja, azt az organikus összefüggés⁴⁾ gondolatával véli helyettesítendőnek⁵⁾ s csak a

¹⁾ A fentiek daczára, Gerber szerint, az állam c s e l e k v ö k é p t e l e n, „képviselőre” szorul, mint minden más jogi személy. (225. l.)

²⁾ „Über öffentliche Rechte” (1852.) cz. munkájában Gerber az államnak csak organikus voltát emeli ki s e fogalmat kiegészítve, óhajtja annak jogi szervezetét is magyarázni. (19. és köv. l.) Az állam, szerinte, itt csak e t h i k a i l a g, illetve p o l i t i k a i l a g tekinthető személynek. (20. l.)

³⁾ Gerber az organismus fogalmának az államra alkalmazását e művében már csak politikai, társadalomtan! s nem államjogi szempontból látja előnyösnek. A jog, mely az akarat elhatározásáról szól, – mint mondja – csakis személyiségekkel, mint tudattal és akarral bíró lényekkel foglalkozhatik. (213. l. és köv. l.) Lingg mind a mellett egészen helyesen kiemeli (i. m. 68. l.), hogy Gerber ez államszemélyisége az állam realitásán, annak organikus felfogásán, mint önkéntelen előfeltételezésen nyugszik.

⁴⁾ Megjegyzendő azonban, hogy az alávétési viszonyt Gerber maga is „szervesnek” tartja. Grundzüge. 2-te Aufl. 44. és 47. l. 2. jegyz.

⁵⁾ V. ö. Das Problem des Völkerrechts. Zeitschr. für die ges. Staatswiss. Bd. XXVIII. (1872) 367. l. is. – Frickert követi, mint látszik, E. Rümelin Die Scheidung der Functionen im Staatsleben. Zeitschr. für die gesammte Staatswissenschaft. Bd. XLV. (1889.) 643. l.

külső nemzetközi viszonyok tekintetében fogadja el az állam személyiségét. (38. l.)¹⁾

E két ellentétes felfogás kiegyenlítését kísérli meg K. Th. von Inama-Sternegg, midőn „Die Rechtsverhältnisse des Staatsgebiets” (1870.) cz. cikkében²⁾ úgy az állam személyiségének, mint organikus voltának tanát elfogadja. (326. l.) A személyiséget itt ő nem a jog által teremtettnek véli, hanem azt az által már talátnak tartja. E személyiség tökéletesebb is, mint az egyed személyisége; az utóbbi helyzete a társadalmi viszonyok által van meghatározva, s így önmaga iránt pusztán olynemű jogai és kötelességei lehetnek, a melyek az egyednek az összességhez való viszonyából fakadnak. Az államszemélyiség ellenben a többi államokhoz való viszonyában hasonlít ugyan az egyeséhez, de e mellett még öncélú is. Innét önálló jogai és kötelességei, a melyek alapjukat öszslényi minőségében találják. E személy egysége mindig a jogilag szervezett népé, melynek organikus volta megtiltja az uralkodóknak és uraltaknak elvi szembeállítását. Kiemeli végül, hogy e felfogás csak a jelenkori államra nézve áll; a feltétlen uralom szakában, mint a hűbérállamban is, az állam személyisége elhomályosul. (327. l.)

Inama-Sternegg azután még a területi fenségjogról is szól; azt a személyiséghez való jog egyik oldalának tartja (329. l.), szemben Gerberrel, ki e hatalmat állami dologi jognak nevezi;³⁾ majd a törvényhozási jogot az akarat szabad nyilvánítási jogának mondja (330. l.), beszél a szervezkedés jogosultságáról, mint a személyiségben rejlő alapjog tartalmáról. (336. l., 346. l.)

Míg Gierke követői, mint láttuk, az állam társadalomtani személyiségét emelik ki, a német közjogi írók többsége a jogi személyiség fontosságát hangsúlyozza.⁴⁾ így az állam személyisé-

¹⁾ A személyiség fogalmát különben egészen helyesen a közjogból vezeti le, mint az állam által elősmert célközpontból. E fogalomból folynak azután az összes magánjogok, tehát a vagyonjogok is. (35. l.)

²⁾ Zeitschr. f. d. ges. Staatswiss. Bd. XXVI. 1870.

³⁾ Grundzüge. 63. l.

⁴⁾ A jogi személyiség álláspontján áll W. E. v. Lindgren „Die Grundbegriffe des Staatsrechts” (1869.) ez. művében. (48. 72. l.) Munkájának célja a jogi személy fogalmának kifejtése által a népsouverainitas tanát megdönteni. (80. l.) – Az állam organikus felfogását elvetve s a „személyiség” fogalmát tekintve a jogtudományban alapvetőnek, nevezi van Krie-

gének jogi felfogása tűnik ki P. Laband alapvető munkájából, „Lehrbuch des deutschen Reiches” (1876.) ez. művéből. Az állam szervezett egység, személy, s személy és jogalany azonos fogalmak lévén, az állam személyisége abban áll, hogy az a fenségjogok alanya gyanánt jelentkezik¹⁾ s önálló uralmi akarattal (Herrschaftswillen) bír (1-te Aufl. 1.57. l; 2-te Aufl. (1888.) L 53.l.)²⁾ A személyiség szerinte különben jog által alkotott képzet, elvonás eredménye, valósággal nem bír, s így az állam is csak ilyen személyiséget mutathat fel. (3-te Aufl. (1895.) I. 85. l.)

Jogi szempontból mondja G. Meyer³⁾ is az államot, a melyet ő különben szintén elvonás eredményének tart, személynek, azaz közjogi jogalanynak. Az uralkodó az állam szerve, a ki mint a legfőbb hatalmi jogok birtokosa, a főhatalom viszonyaként jelentkezik. (8. l.) Az állam tevékenysége részint általános szabályok hozatalában nyilvánul, részint összetes esetek rendezésében. Az első tevékenység a törvényhozás, emez a végrehajtás. (12. l.)

ken az államot személynek. (Organische Staatslehre. 1872. 135. l.) – A tagok folytonos változása a daczára azok mindenkor tapasztalható összegét valóságnak tartja A. Bolze s így az államnak realitást tulajdonit (Der Begriff der juristischen Person. 1879. 82. l.), azt jogok alanyának tekinti, személyiséggel bírónak mondja. (89. és 93. l.)

¹⁾ Már Gierke kiemelte (Laband's Staatsrecht. Schmoller's Jahrbuch. Jahrg. VII. (1883.) 1125. l.), hogy Laband azon meghatározásánál, miszerint a jogalany személy, az állam meg személy, mert jogalany, tulajdonkép körben mozog. V. ö. Lingg i. m. 117. l. – Ez utóbbi író egyébíránt kétségbe vonja, hogy akár a magánjogban, akár a közjogban az „universitast”, mert jogok alanya, külön személynek kellene tekintenünk. Szerinte (i. m. 112. l.) Laband államszemélyiségi felfogása consequens csak akkor lenne, ha ez utóbbi államnak az organikus felfogás által állított valóságát is elfogadná. Gierke Laband ellen csakugyan fel is hozza, hogy ő a magánjogi egyesületi elmélet által elfogadott fogalmát a jogi személynek általánosnak tekintvén, alkalmazza azt a közjogban. (Jahrbuch. VII. (1883.) 1123. l.)

²⁾ Munkája első kiadásában Laband az államot, mint általában minden jogi személyt, akarat és cselekvőképtelennek mondja. (I. Aufl. I. 87. l.) A későbbi kiadásokból Gierke kritikája folytán e tétel eltűnik.

³⁾ Lehrbuch des deutschen Staatsrechts. (2-te Aufl. 1878. 6. l.) – Korábbi műveiben, mint a „Grundzüge des norddeutschen Bundesrechts” (1868.) és a „Staatsrechtliche Erörterungen über die deutsche Reichsverfassung” (1872.) ez. munkáiban az állam még csak mint politikai közület (politisches Gemeinwesen) szerepel.

Hasonlít Laband és G. Mayer felfogásához a Ph. Zorn nézete. A közület, mondja Zorn,¹⁾ azért ruháztatik fel személyiséggel, mert az állam akaratának alanyra van szüksége. E személyiséget azután műve első kiadásában Zorn még képzeletnek, a második kiadásban már eszmeinek mondja, a Jelűnek, Laband által propogált felfogáshoz ragaszkodva.²⁾ Rokon végül az előbbiekével Hänel újabb műveiben elfoglalt álláspontja. Míg nevezetesen a „Studien zum deutschen Staatsrecht” I. kötetében (1873.) az állam társadalmi személyisége lép előtérbe, addig a II. kötetben (1888.) Hänel az állam valóságát már tagadja, azt ugyan nem fictio, de elvonás (Abstraktion) eredményének mondja. (281. l.)³⁾

Fokozatos haladást e gondolatmenet felé látunk G. Jellinek műveiben. Első munkájában „Die Lehre der Staatenverbindungen” (1883.) ez. művében állam alatt – mint Gierke – a letelepült népet értve fölé- és alárendeltségében (31. L.), még szintén csak az állam fenségiségét emeli ki (28. L.), továbbá azt, hogy az állam szervei által cselekszik, s hogy ennek daczára itt egységes cselekvéssel állunk szemközt. Az összes közjogi akaratok tehát az államra mint egységes, osztatlan alanyra vezetendők vissza. (27. l.) A felfogás itt e szerint még társadalomtan!⁴⁾

Tovább megy a „Gesetz und Verordnung” (1887.) ez. művében. Az állam lényegét most már az uralomban találja (190. l.); jogilag fontos ismérvének személyiségét tartja, a mennyiben személyiség alatt az egységes, az értelmes, folytonos akaratot érti. E sajátsággal, mondja, a physikai egyed rendszerint természettől bír, de ily egység emberi akarat folyamánaként is képződhetik. Ez esetben az akarást egy egyén végzi több helyett, s ezen akarás által a sokaságból egység lesz. Az egyén itt azután szervként szerepel.⁵⁾ Az összemélyiség lényegéhez

¹⁾ Das Reichsstaatsrecht. (1880. 50. l.)

²⁾ 1-te Aufl. 62. l.; 2-te Aufl. 1895. 89. l.

³⁾ Ugyanily álláspontra helyezkedik „Német közjogában” (Deutsches Staatsrecht. 1892. I. 96. l.)

⁴⁾ Jellinek e munkájában a jogi személy fogalmának a nyilvánjogban való alkalmazását még magánjogi analógiának tartja, s e fogalom bizonytalansága miatt veszedelmesnek mondja. (179. l.)

⁵⁾ Lingg (i. m. 150. l.) lehetetlennek mondja, hogy egy egyén olyan helyett, a ki akaratképességgel nem bír, akarhasson, különösen képtelen-

tartozik ezzel együtt a *cél*, mely az akaratit kört meghatározza. A jogi személyiség mind a mellett nem pusztán jogi constructio eredménye, hanem egész gyakorlati gondolkodásunk, *célirányos* (teleologikus) *gondolatmenetünk* folyománya ez, a melynek hatása alatt *physikai célegységekről* is szólunk. (193. l.)¹⁾ Az állam is *physikai* egyedek által hordozott, de

ségnek tartja ezt az államnál, a melyben mindenki mást és mást akar. Lehetetlen tehát, hogy az egyes az által, hogy ő többek helyett akar, egy magasabb akarat szervévé lehessen; szerinte elképzelhetetlen, miként válne annak akaratképessége az államszemélyiség akaratképességévé. Az egyes akaratelhatározásai jelentkezhetnek legfeljebb úgy, mint az állam akaratelhatározásai, (i. m. 152. l.)

¹⁾ V. ö. Archiv für das öffentliche Recht. Bd. II. (1887.) 337. és köv. l. – Lingg kétségbe vonja, hogy *célirányos* gondolatmenetünk alapján tekintենek az embert egyénné, azaz ruháznánk azt, szerinte, fel öntudattal, akarat- és cselekvőképességgel; az embernél a *physikai* egység kérdése tekintetbe se jő. Az összetett egyedi dolgoktól (Sachiridividuen) vett, s Jellinek által használt hasonlat sem talál. A teleologikus gondolatmenet csak a benne rejlő (immanens) *cél* felderítésére szolgál, s nem alkalmazható az emberi szándékban rejlő s felismerhető *célszerűség* productumainál. Más az ok a mi miatt egy rózsat, s más az, a mi miatt egy eszknakot evezőjével egységnek tekintünk, bár a *céli* mindkettőnél szerepet játszik, (i. m. 156. l.) Jellinek e két fogalmat, Lingg szerint, összezavarja. Az egyéniség és így a személyiség is, mondja Lingg (i. m. 15 Jk l.) közvetlenül fűződik az ember lényéhez. Az ember, mint akaratképes lény, mint akaratképes egység, személy s nem mint egy *cél* által egybekapcsolt „atomcomplex” az (157. J.); s bár elismeri, hogy izolált embernél személyiségről nem szólhatunk s hogy a személyiség *elnevezése* és fogalma csak az egyének körében fejlődik ki, maga az akaratképesség, a személyiség alapja, az ember lényegéhez tartozik, ez már nem csupán viszony kifejezése. Midőn Jellinek – folytatja tovább Lingg – a személyiséget viszony megjelölésének tartja, s azt állítja, hogy e viszony nem képzelem eredménye, hanem valóság, és egyúttal minden viszonynak, s így az államnak is, valóságot tulajdonít s (akaratképesség fenforgása esetén) személyiséget is, okoskodásában hibát követ el. Azért mert minden létező viszonylagos – állítja (i. m. 161. l.) – minden viszonynak nem kell ily viszonylagos valósággal bírni, vagyis olyanal, mint a milyen a külvilágé. A *viszonylagos* fogalma kettős, amott a feltétlen áll vele szemközt, itt a valóságé. – Lingg okoskodásaiban – eltekintve attól, hogy ő csak az egyén létét fogadja el valónak, az államtól tehát a valóságot megtagadja, azt pusztán viszony kifejezésének tartja, nem gondolva arra, hogy mi bizonyos viszonyoknak tulajdonítunk valóságot – abból indul ki, hogy az ember és a személy fogalma mindig egybeesnek. Ez állítása azonban tarthatatlan. Csak is a modern jog helyezkedik ez állápontra s a mai jog is csak a magánjogban;

azoktól különváló s önálló egységgé formálódó akarat. Az összekötő kapocs itt is a ez é l. Az államnak személyként! felfogása képezi különben az államjog alapját. (195. l.)¹⁾

Az államszemélyiség önálló akarral bír, s ez akarat, mint hatalom lép fel, még pedig mint uralkodó hatalom jelentkezik. Abban nyilvánul ez, hogy minden személy között ő az egyedüli, mely önmagának alkot jogot; az állam ugyanis souverain. Az által, hogy az állam önmagában és kívül személyiségeket elismer, teremti meg jogát. Szól azután az állam szerveiről. Némelyek ezek közül, mint mondja, nem megbízás folytán támadnak, hanem az állami renddel együtt keletkeznek, az alkotmányon nyugszanak. Az állami cselekvést, mint jogalkotást, jogszolgáltatást és igazgatást tekinti (222. L.), e megkülömböztetésnél az államcélra, mint a személyiség leglényegesebb momentumára figyelve.

Utolsó művében a „System des öffentlichen subjectiven

a közjog a személyiséget még ma is az állampolgári minőséghez fűzi. Mindig fenforog tehát a kérdés, minő okból tulajdoníttatik bizonyos egyéneknek személyiség. Első sorban itt kétségkívül az akarat, illetve akaratképesség bír jelentőséggel, hisz a jog akaratkorlátoló, illetve akarterősítő eszközként szerepel; de határozottan kiemelkedik a c z é l is, amely ez akarat folyamánként jelentkezik. A magánjogban elfogadtatván az ember célja, az egyes jogalanyisággal, személyiséggel bír ott is, a hol akaratképessége, mint a gyermeknél, örütnél nincs is; viszont egyes célok önállósítása, az alapítványokban, illetve talán a nyugvó örökségben szintén személyiségnek adhat létet. De bizonyos cél körül csoportosulva, az által egybekapcsolva, több akarat egyesülése folytán támadó új akarral is állhatunk szemközt, mint a társaságok, az egyesületek némely csoportjaiban s végül oly alakulatokkal is találkozunk, melyek ép úgy, mint az egyesek öncélúak, melyeknél nem tudatos határozott cél fűzi az embereket össze, hanem a melyek természetől fogva léteznek, az egyén kényszerítve tartozik kebelökbe, s a melyeknél ennél fogva minden cél nélkül is, az egyéni akaratoktól különváló akaratot látunk. Ilyen alakulat első sorban az állam, de általán véve a legtöbb közjogi jogi személy, a melynek eredete egyéni szövetkezésre vissza nem vezethető, is ilyen. Csak természetes, hogy ezek önálló akarral bírva, mind jogalanyokként szerepelnek, sőt ezek személyiségei, a mennyiben a Hauriou által hangsúlyozott vegyes személyiségek létét el nem fogadnánk, szerintünk, keletkezésüket tekintve, az egyedek személyiségét meg is előzik.

¹⁾ Jellinek az államot nem tartja organismusnak, legfeljebb az analógiát, az összehasonlítást engedi meg a két fogalom közt, de ezt is csak bizonyos szűk határokon belül. (195. l.)

Rechts" (1892.) ez. munkájában Jellinek már teljesen a jogi személyiség álláspontján áll. Az állam egységét itt már elvonás eredményének mondja (21. l.), a személyiség fogalmát joginak állítja. A jogi személy, a mennyiben az akarat a célra irányul, akaratral bír, de kell, hogy szerveként a physiszai személy szerepeljen. (29. l.) A jogrend az államnak tőle független akaratát rendezheti s így azt jogalanynak tekintheti. (31. l.)¹⁾

Jellinekot megelőzve, illetve vele egyidejűleg Rosin kísérli meg az állam jogi személyiségének meghatározását. Művei: „Souverainetät, Staat, Gemeinde, Selbstverwaltung" (1883.) és „Das Recht der öffentlichen Genossenschaft" (1886.) Az államot szerző személyiségnek mondja, oly lénynek tartva ezt, melynek a jog önálló életcélt tulajdonit, s ennek megvalósításához jogokat, azaz más személyeket irányító akarat szabadságot (Wollendürfen) ad. (Souverainetät. 25. l.; Das Recht. 92. l.) Míg azonban Rosin az egyedek célját és akaratát természetből létezőnek véli, s a jog által csak elősmerendőnek mondja, addig azt tartja, hogy a közület (Gemeinwesen) célja és akarata léte csak a jogban, a jog által nyer. (Das Recht. 93. l.)²⁾ A ez él a közületek jogainak néni csak egyik eleme, hanem ez határozza meg azok egész jogi lényét; ennek kiemelése tehát a nyilvánjogi közületeknél nélkülözhetetlen. (Das Recht. 18. L.) Személyiség már most nemcsak az állam, hanem a község, sőt minden önkormányzattal bíró politikai közület is az, a mennyiben az állammal szemben saját életcéllal és saját joggal bír, habár e

¹⁾ Az újabb német közjogi írók, különösen pedig a tételes joggal foglalkozók többnyire minden indoklás nélkül fogadják el az állam személyiségét, így a Marquardsen-féle gyűjteményes munkában C. Garéis a közületet a főhatalom alanyának nevezi (Allgemeines Staatsrecht. 1883. 28. l.), a fejedelmet az állam szervének mondja (36. l.); T. Ulbrich az államról, mint uralkodó közületről beszél (Lehrbuch des oesterreichischen Staatsrechts. 1883. 1. l.), az uralkodót az államhatalom képviselőjének, akaratképző-szervének tartja. (122. l.) – Részint államsouverainitásról, részint egyenesen az állam személyiségéről szólnak T. H A s c h e h o u g (Staatsrecht der vereinigten Königreiche Schweden und Norwegen. 1886. 13. l.), Goos és Hansen (Staatsrecht des Königreichs Dänemark. 1889. 37. l.), von Holst (Das Staatsrecht der vereinigten Staaten von Amerika. 1885. 23. l.).

²⁾ A személyiség ily alapon szemlélve, többé kevésbbé jogképezem lenne. Nem ily határozott előbbi művében. V. ö. Souverainetät. 15. §. 25. l.

mellett az állami organismus részeként jelentkezik is. (Souverainetät. 46.1.; Das Recht. 19. 1.) Az állam s község területi fenségjoggal bíró közületek (Das Recht. 43. L.), a külömbség köztök a végzett feladatban van, emez a helyi érdekeket valósítja meg, amaz olyanokat, melyeket a mindenkori felfogás állami feladatoknak tekint. (Souverainetät. 38. 1.) A közület akarattevékenysége, mint igazgatás jelentkezik (Souverainetät. 101. L.), a melyek mellé felségjogokként még a törvényhozás és bíraskodás csatlakoznak.¹⁾

E. Bernatzik az államszemélyiséget szintén joginak tekintvén, lényegét nem az akarati momentumban, hanem a célban találja. Jogalanynak tartja minden emberi cél viselőjét, a mennyiben azt az uralkodó jogrend önczélnek elösméri, s a megvalósításához szükséges akaratnak jogi erőt tulajdonít.²⁾ Az állam egyedül ismerhet el fenségiségénél fogva valamely közczélt hatalomkörére nézve hatályosnak s teszi ezt az által, hogy a czélt megvalósítandó akaratnak erőt ígér és ad, azt a személyiség jellegével ruházza fel. Magában a jogképesség fogalmában rejlik azonban, hogy annak forrása, az állami jogrend, önmagát mint az összes jogok alanyát, mint jogi személyt állíthassa oda;³⁾ annak elismerésével pedig, hogy az állam közület, s ennél fogva összes tagjai felett álló közczélt valósít meg, az állam jogi személyiségének természetes alapja is adva van. (76. l.)⁴⁾

¹⁾ A társadalmi és jogi személyiség egyesítését kísérli meg H. Triepel. Ő az államot akarattal és tudattal bíró lénynek mondja, s ezen az alapon nevezi azt jogok alanyának, vagyis személyiségnek. Kiemeli, hogy az állami szervek nem az állam helyett cselekszenek, hanem az állam általok, bennök cselekszik. Tevékenységük az államban meglevő állami akaratnak a folyománya. (Das Interregnum. 1892. 72. l.) Hangsúlyozza, hogy az uralomközi állapotban az uralom viselőjének hiánya daczára sem szűnik meg az állam azonossága, ép az államszemélyiség fenmaradása folytán. (76. l.)

²⁾ Die juristische Persönlichkeit der Behörden. 1890. 65. 1. Aus dem Archiv für öffentliches Recht. Bd. V. 1890. II. 2.

³⁾ Bernatzik külömbséget állít fel az állam és a többi jogi személy között. Az állam csak a személyiséget teremtheti meg, magát a közületet nem módosíthatja, lehet tehát oly közület is, mely több államra, sőt az egész világra kiterjeszkedik, ez több személyt képez, de azért egy közület marad, ilyen a katolika egyház. (81-82. l.)

⁴⁾ Bernatzik szerint a közületeket teljes joggal „organismusnak” is nevezhetjük. Tehetjük ezt első sorban a megjelölés rövidsége okáért, de

Ugyancsak a jogi személyiség álláspontjára helyezkedik végül Rehm „Általános államtanában.” (1899.) Ő ugyan az államfogalom meghatározásánál első sorban annak nemzetközi jogi személyiségét emeli ki (38. l.), e jelleget azonban azért hangsúlyozza, hogy így a határvonalat a többi területi testületek, különösen a községgel szemben megvonhassa. Később azután részletesen is kiterjeszkedik az államszemélyiség fejtegetésére. Itt az államot mint az államhatalom birtokosát említi fel különösen a népsuverainitással szemben, s lényegét e felfogásnak abban találja, hogy ígig a nép csak a politikai jogokkal bírók összességét jelenti, addig állam alatt a honosok összességét kell értenünk. (150. l.) Az államot azután az összszemélyiségek közé sorozza, ezek valóságos létet felmutató, önálló, különvált szerveik által csupán megnyilatkozó akaratát tagadva, magát az állam alanyiségát is csak mesterségesnek, elképzeltnek tartja, s bár azt nem fiction alapulónak mondja, elvonás eredményének véli. (156. l.)

A souverain államok jogi személyisége már most, szerinte, testületi jellegű, míg a nem souverain államoké úgy testületi, mint intézeti, vagyis idegen akarat által irányított lehet. (161. l.)¹⁾ Rehm végül ismer államokat, a melyeknek közjogi személyiségük eines, a melyek tehát államhatalomnak nem alanyai, hanem tárgyai: ilyenek a védelmi területek. (Schutzgebiete. 164. l.)

Míg ekként a német írók az állam jogi személyiségét élesen hangsúlyozzák, az újabb francia államjogászoknál ennek kiemelésével ritkábban találkozunk. Funck-Brentano és A. Sorel a

meg azért is, mert a közületet az organismus fogalom egy fájának, vagy ha e képzetet nagyon szűkre szabjuk, analogonjának tekinthetjük. Azon erők eredményét, melyeket a társadalomban találunk, életnek nevezünk. Ugyancsak életet tulajdoníthatunk az emberi egyesületi szervezetnek, mely az összszél létesítésében áll, mint a hogy a physikai lényé saját céljai vagy által a kitűzött célok megvalósításában. Mindketten célegységek: entecheiák. A cél és az azt megvalósító akarat egysége azonban az egyedüli közös vonás is a kettő közt. (108. l.)

¹⁾ Ugyan e gondolatot látjuk már korábban P. Stöbernél. (Die parlamentarische Immunität des Landesausschusses für Elsass-Lothringen. Archiv für das öffentliche Recht. Bd. L (1886) 638 l.)

²⁾ Az állam ezen személyiségét a jogeszmé hatása alatt nyeri. (160. l.)

nemzetközi személyiség mellett ugyan az állam közjogi személyiségét is felemlítik,¹⁾ de maga Esmein, ki az államot a főhatalom alanyának és viselőjének mondja,²⁾ azt a nemzet jogi személyiségének nevezi,³⁾ viszont Moreau, ki az államról mint jogok és kötelességek alanyáról beszél,⁴⁾ ennek csak különállóságát és nem személyiségét emeli ki.⁵⁾ Az állam jogi személyisége mellett Böreien kívül, ki azt, Jellinekot követve, elvonás eredményének tartja,⁶⁾ X. S. Gombothecra foglal állást, midőn az organikus felfogást megtagadva, az államnak személyiséget tulajdonít.⁷⁾ A személyiség fogalmát hosszasan s inkább mit sem jelentő megkülönböztetések segítségével fejtegetve, az állam személyiségének vizsgálatára tér át, s azt jogok és kötelességek alanyának mondván, abban a személyiségben talált elemeket mind felfedezhetni véli. Az államot ennek alapján, alanyi teste (corps maitre sujet) többekből állván, gyűjtőnek, emberi lévén, emberinek, félig értelmes lévén, félig természetesnek (mi-naturelle) s emberek összegéből állván, erkölcsinek, végül első sorban közcéllok elérésére törekedvén, közjellegű (public) személyiségnek nevezi. (85/6. l.)

Behatóbb és meggyőzőbb Michoud felfogása. Értekezésében ő a képzeleti, az organikus, valamint az akarati teoria ellen foglal állást, s ő maga czelelmélet álláspontjára helyezkedik. Az állam személyiségét, mint a mely a jog előtt létezik s így ez által nem teremthető meg, élesen kiemeli,⁸⁾ hangsúlyozza, hogy csak ez biztosítja az állam egységét. (14. l.) Az alanyi jog fogalmának megfelelőleg, ő a jogalany létesüléséhez 1. az érdek, 2. az akarat fenforgását kívánja meg. Ilyen együttes, az egyesekétől különvált érdekekkel találkozunk, szerinte, az államban, a közsé-

¹⁾ *Precis du droit des gens.* 1877. 22. l.

²⁾ *Elements du droit constitutionnel francais et compare.* 1899. I l.: l'Etat . . . est le sujet le support de l'autorité publique.

³⁾ . . . Personification juridique d'une nation. I. m. I. L -V. ö. L. Rossi: *Die neuere Litteratur des Vervassungsrechts bei den romanischen Völkern.* Krietische Vierteljahrsschrift. III. F. Bd. III. (1897.) 7. l. és 44. l.

⁴⁾ *Precis élémentaire du droit constitutionnel.* 1894. 9. l.

⁵⁾ *Chaque société humaine distincte forme un Etat.* I. m. I. l.

⁶⁾ *Étude sur la souveraineté et l'État fédératif.* 1886. 22. l.

⁷⁾ *La conception juridique de l'État.* 1899. 84. l.

⁸⁾ *La notion de personnalité morale.* *Revue de droit public.* 1899. 20. l.

geknél is (218. 1.); de feltalálhatjuk ezeknél az akarat momentumát is, a mely különösen az államban önkéntelenül támad, még pedig vagy egyhangú elhatározás által, vagy erőszak folytán, mely keletkezési mód a jogra nézve azonban közönyös. (222. 1.)

Az olasz írók közt bővebben tárgyalva az állam jogi személyiségének tanát G. Grassonál látjuk. Előadásában ő különösen Jellinekét és Bernatzikot követi. Mindenekelőtt az alanyi jog és a személyiség meghatározására törekszik, hogy azután e fogalmakat az államra alkalmazva, annak személyiségét nyilvánvalóvá tegye.

Az alanyi jogot Jellinek meghatározásával (Öffenll. Rechte 42. 1.) egyezőleg, az emberi akarat elismerése által védett érdeknek mondja.¹⁾ Az érdek, a jog alanya a személy. (114. 1.) A személyiség ugyan rendesen az ember egyéniségéhez fűződik, mind a mellett midőn a cél az egyéni akaratot túlhaladja s több egyén irányzójaként jelentkezik, jogi személylyel állunk szemközt, a melyet az állam pusztán elismer. (118. 1.) Az államnak, mely a jog szerve, ezen elismerést önmagán kell kezdeni, jogalanynak s így személynek kell magát tekinteni, sőt míg az egyes személyisége hiányozhat, az államé, mely parancsol, s így akaratának joghatályt tulajdonít, soha.²⁾ A cél s az annak megvalósítására irányuló akarat megvan, megvan tehát a személyiség összes kelléke. (124. 1.) Azon körülmény, hogy az állam által bírt jogok tagjainak szolgálnak előnyére, nem lényeges. Az érdek alanyának és az akarat alanyának egy személyben való egyesülése felesleges, mint a hogy az akarásra képtelen személy sem veszti el személyiségét. Az állandó egységes célra irányzott akarat úgy jelentkezik, mint az azt kitűző összesség akarata. A mint a sokaságot szellemi képességeink sajátóságánál fogva gyakorlatilag egységnek tekintjük, akként tartjuk a physikailag egyéni akaratokat erkölcsileg és jogilag az összesség akaratanak. Az egyes itt eszköz, szervként szerepel. (131. L.) Sőt minthogy az államban a cél kitűzése is állami, tehát bizonyos szervtől jövő akarat kitűzéseként szerepel, itt a cél és az akarat azonosságával is találkozunk. (134. 1.) Az akaratok különben soha-

¹⁾ I presuppsti giuridici del diritto costituzionale. 1898. 113. 1.

²⁾ V. ö. ezzel szemben Lingg i. m. 104. 1.

sem egyéniek,¹⁾ hanem minden körülmény közt akaratok összehatásaként jelentkeznek. (136. 1.²⁾)

Hazai íróink közül végül Nagy Ernő az, ki az állam jogi személyiségét emeli ki, kijelentvén, hogy az állam „valamely joglétre fejlődött társadalomnak – népnek – jogi személylyé történt szervezkedése.”³⁾ A főhatalom lényegét, Gerbert követve, ő is az uralomban látja, alanyául az államot mondja; a szerveket azonban az állam helyett tartja cselekvőknek. (113-114. 1.) A főhatalom ágaiként a törvényhozó, bírói és kormányzó hatalmakat emeli ki. (115. 1.)

Nem oly határozott, mint Nagyé, Polner Ö. felfogása. Ez író azt állítja ugyan, hogy az államot az államhatalom birtokosának mondani idem per idem; midőn tehát az államhatalom birtokosának, forrásának, alapjának a társadalmat tekinti, azon írókhoz látszik tartozni, a kik, mint Kuncz, nemzet souverainitásról beszélnek. Az államorganizmust mind a mellett hatalmat gyakorlónak mondja, s így annak személyiségét közvetve elismeri.⁴⁾ Utal különben az államhatalom birtokosának korok szerint változó, viszonos fogalmára. (6. 1.)

Elfogadja végül az államsouverainitas tanát, élesen megkülönböztetve azt úgy a fejedelem, mint a népsouverainitásától Lers V. is; ő tehát szintén az államszemélyiség felfogásának követője.⁵⁾

¹⁾ Legfeljebb physikailag olyanok.

²⁾ A képviselőt kérdését csak futólag érinti. (137. 1.)

³⁾ Magyarország közjoga. 1887. 1. 1.

⁴⁾ Magyarország és Ausztria közjogi viszonya. 1891. 7.

⁵⁾ A souverainitas tana. 1892. 49. 1.

BEFEJEZÉS.

Ha az organikus társadalomtan! felfogás itt előadott történetén végig tekintünk, azt találjuk, hogy e meggyőződés rendezően ott lép fel az elméletek sorában, a hol az egyéni erők túlságos érvényesítése a társadalmi életet felbontással fenyegeti, így jelenik meg e tan, mint a rend elmélete, a görögöknél, mint a kereszténység felfogása, a középkorban s uralkodik, mint a gazdasági összetartozás theoriája, a jelen korban.

Míg így a létezővel szemben mutatkozó ellentét, a vágy, az eszmények szerepelnek indító okai gyanánt, kapcsolata a tényleges állapotokkal tagadhatatlan, a mennyiben felléptéhez a társadalmi együttműködés bizonyos magasabb foka kívántatik meg, mi a görög városi államokban a közület mindenhatóságáról alkotott képzetekben mutatkozott, a középkorban a császárságban és pápaságban talált külső kifejezést, a jelen korban pedig a nemzeteken belőli, valamint a nemzetek közti érintkezésben nyert az előbbi korszakokban alig képzelt kiterjedést.

Felléptének pszichológiai szükségszerűsége a theoria logikai igazságát azonban még egyáltalán nem igazolja. Teljesen jogosultak lehetnek tehát azok a bírálatok, melyek a felfogás meddőségét kiemelve, a tant félreértés, zavar okozásával, a sociologia egészséges fejlődésmentének meggátlásával vádolják.

Éz állítások alaposágának constatálhatása céljából vizs-

gáljuk röviden a társadalom fogalmát s nézzük, minő tulajdonságokat tüntet fel ez alakulat.

Az emberi egyesületeket tekintve, ezek különféleségében a kapcsolatok három csoportját különböztethetjük meg. Szólhatunk társas szövédékről, társaságról és társadalomról, a szerint, a mint a tagok közt kevésbé belterjes vagy belterjesebb összefüggésre akadunk. Az első kategóriába az ideiglenes, úgy az egy helyen, mint a különböző helyeken tartózkodók közt mutatkozó kapcsolatok számíthatók, a minők a futó társas érintkezések, a gazdasági élet ideiglenes összeköttetései (pl. az eladó és vevő közt), továbbá a hely- és célközösség által rövidebb időre megteremtett egyesületek: mint a színházi, templomi közönségek. A második osztályba a meghatározott, részleges célok elérését célzó egyesületek tartoznak, a melyek legtöbbször ép úgy, mint az előbbie, önkényen nyugszanak. A harmadik csoportba végül a szigorúan körül nem irt célok, bár határozott eszmék által vezetett, inkább az egész életet felölelő egyesületek, továbbá azok a kapcsolatok sorozhatók, a melyeknél az egyesülést a résztvevők akarattól független physikai okok hozzák létre, s a mely közönségek a célok bizonyos tömegét már önkénytelenül magokban foglalják.¹⁾ Mi csak ez utolsó kapcsolat-nem egyesüléseit nevezzük társadalomnak.

Míg az előbbi egyesületek ez utóbbiaknak csak mintegy tartalmát, azok szerveit alkotják, határain túlmenve, talán egy új kapcsolat előfeltételeit jelzik, s így egyrészt szervezetlen, elmosódott jelleget mutatnak, másrészt egyéni akarattól függő létök élesen szembeűnő, addig a harmadik csoport egyesületei, míg egyrészt szigorúan külön egységekként jelentkeznek, ösztönön, természeti szükségén nyugvó voltak feltétlenül megállapítható, s bár a fejlődés későbbi szakáiban amazokból támadnak, azok szerepelnek előzményeik gyanánt, első megjelenésükben amazokat megelőzték.

A társadalom első eredetéről, ép úgy, mint az élet keletkezéséről, alig beszélhetünk. Történelmi emlékeink e korról nin-

¹⁾ A két első kategória csoportjai nincsenek egymástól éles határvonalal elválasztva; a második osztály egyesületei viszont továbbfejlődve, társadalmakká válhatnak, a midőn is az eredetileg önkéntes egyesülésből szükségszerű képződmény lesz,

csenek, s nem is lehetnek, minden későbbi egyesülés pedig már társadalmi tagok közt létesül, ezek keletkezéséből pedig az első, eredeti alakulásra következtetést már nem vonhatunk. De nyugodjék az akár a leszármazás közösségén, akár bizonyos helyen történő esetleges összecsoportosuláson, vagy a hasonlókkal való együttélésben jelentkező gyönyörben, mihelyt a tagok nem egymás mellé helyezett egyedekként jelentkeznek, hanem kölcsönhatást szenvedve egymásra visszahatnak, e befolyás következtében módosulnak s így részekké válnak, az általuk alkotott egyesület kell hogy egységként, önálló lényként jelentkezzen, sajátos, tagjaiban nem létező tulajdonságokat mutatva, különös, az egyeseknél eddig nem tapasztalható hatásokat hozva létre.

Ez alakulat egyébiránt a külön egész többi sajátoságaival is bír. A térben elhatárolt egyedként jelentkezik, mi szembe-tűnő kezdetleges társadalmaknál, de meg van fejlettebb közületeknél is az élesen megvont határookban. Az időben folytonosságot mutat: hisz nem keletkezik minden tagváltozásával újonnan s fennállása sincs időhöz kötve. De meg van benne végül a kölcsönhatás ama magasabb foka is, mely a különböző részekből álló dolgoknál egységek konstruálásához megkívánatik. A részek a társadalom kebelén belől egymás közt sokkal bensőbb kapcsolatot tüntetnek fel, mint a minő összeköttetésben a külvilág többi alakulataival vannak. S ép e kölcsönhatás belterjessége – minek folyománya a működés, a functió megoszlása – a részek közötti szoros összefüggés, mely míg egyrészt azt eszközli, hogy az elemek sajátos jellegüket csak mint tagok kapják, – s a mely tény Aristoteles azon kijelentésének, hogy „az egész előbb van, mint a rész”, alapját képezi, – másrészt azt eredményezi, hogy minden tag változása kihat a többi tagokra, s így az egészre, illetve minden rész változása, mint az egész változása jelentkezik, képezik az élet főkritériumát, azon tulajdonságokat, a melyek fenforgásakor mi életről, élőlényekről beszélünk.

A társadalom tehát él, s mivel mi az élőlényeket, szemben a mindenség élettelen tárgyaival, szerveseknek, organismusoknak nevezük – bár e kifejezés, szigorúan véve, csak fejlődésök magasabb fokán, akkor, midőn már szerveknek legalább kezdeteivel, némi szervezettel bírnak, volna reájuk

alkalmazható – szerves lény lesz a társadalom is.¹⁾ Feltalálhatók tehát benne mindazok a tünetnyek, melyek az élet fogalmából folynak, azok, melyek a szervezet közös törvényeiként jelentkeznek. E téren az analógia a két alakulat, a társadalom és az élőlény közt fenn is áll.

Ily legáltalánosabb tünetnyekként az organismusban az izgathatóság és mozgás, a táplálkozás és szaporítás jelenségei mutatkoznak; sajátos tulajdonság ezeknél még egy szervezet előfordulása, mely fejlődés eredményeként jelentkezik. Nézzük e jelenségeket a társadalomban.

Már maga az a körülmény, hogy a közületben a tagok organismusok, magával hozza ezek sajátosságainak a társadalomban fenforgását, de csak akkor – s ezt Spencer, ki az előbbi tényt az organikus felfogás legmeggyőzőbb bizonyítékának tartja, szem elöl téveszti – ha az egyesülést egészenek tekintjük. A tagok csakugyan folytonos erő-, illetve anyagveszteséget szenvednek, mely körülmény az anyagbeszerzést teszi szükségessé

¹⁾ Mai tudásunk szerint a részek pusztá halmaza és azok organikus egyesülése közt nem tisztán fokozati különbség van, hanem bizonyos qualitativ eltérés létezik. Határozott választó vonal van a szervezetlen és a szerves, helyesebben élő világ között, a mely tény egy külön életerő feltételezéséhez vezet. Lehetséges, hogy a határvonal valamikor leomlik, de ma még fennáll s így attól el nem tekinthetünk. A szerves világ kebelén belől azután minden különbség fejlődés eredménye s így csak fokozati; ilyen tehát az eltérés a protozoák és metazoák, továbbá az egyes fajok közt. Mint a fenti alakulatok közt, qualitativ különbséget kell képzelnünk az emberek pusztá halmaza s a társadalmak közt is, amazok atomistikus, ezek organikus alakulatok lévén. A mai egyesülések azonban organismus kebelén belől támadnak, tagjaik mind bírnak a társas ember sajátosságaival, sohasem mutatnak tehát tiszta atomistikus jelleget – ilyen kapcsolat csak az izoláltan élő egyének csoportosulása lenne – s így ezek tovább fejlődve, mint teljesen organikus kapcsolatok jelentkezhetnek. A halmazati állapothoz mind a mellett közeledést látunk minden oly egyesülésnél, mely a viszonylatok pusztá összegeként jelentkezik, továbbá minden oly kapcsolatnál, mely a tagok összeállításából támad, rendesen szerződésen nyugodva, tagjai életén mi lényesebb változást sem eszközölve, azoknak kilépését e keretből lehetőleg bármikor megengedve. Itt az akaratnak, mint ez alakulat megteremtőjének, cselekvését irányítóknak is az akaratok összegének kell lenni. Egyező és így összegezhető akaratok fenforgását tételezi fel tehát e kapcsolat, a teljes megegyezését, mely kellék, ez egyesület még legjellemzőbb fájánál, a „societas”-nál, minden elhatározáshoz jogilag is megkívántatik.

úgy reájuk, mint kölcsönhatásuk folytán az egészre nézve. E folyamat lesz a kapcsolat t á p l á l k o z á s a .

A javak létrehozására irányuló e tervszerű munka a társadalomban a közgazdaság egy részét, a szorosabb értelemben vett termelést képezi. A megszerzett javak átalakíttatnak, elosztatnak s az egyesekhez eljutva, esetleg új termelés céljából elfogyasztatnak, de mindenesetre akként, hogy kedvező körülmények közt ennek folytán szaporodás, a társadalom tagjai számára növekvése következik be.

E számbeli növekvés csak addig tarthat, míg az eredeti szervezet annak összefogására elegendő; mihelyt e határon túlmegy a tömegnövekvés, szétválással, új csoport keletkezésével állunk szemközt. Itt látjuk fellépni a társadalomban a s z a p ö r ó d á s jelenségeit.

Már ezen tünetények is mind, mint az i z g a t h a t ó s á g eredményei, mint mozgás esetei jelentkeztek, de itt e jelenségekör hatványozott alakjaival találkozunk. A társadalomban ugyanis míg egyrészt a külső tevékenységet mindenütt szellemi folyamat kíséri, e mellett a lelki élet ép úgy, mint az egyesben, külön tüneténykörként lép fel, az egyénnél tapasztalható eredményeket hatásaiban messze túlhaladva.¹⁾ Az erőmegtakarítás, s a fáradtságtól való menekülésre irányuló törekvés, a célravezető, eredményes eljárás nevezetesen feltételezik a külső világnak ismeretét. A gyakorlati működéssel kapcsolatosan tehát az elméleti ismék is kifejlődnek, még pedig első sorban az emberi öntudat sajátos természeténél fogva, egy szellemi környezetről alkotott képzetek, vallásrendszerek képében, majd a tényleges, materialisnak nevezhető környezet felismerését magában foglaló

¹⁾ E momentum jellemzi azután a társadalmat, mint a melyben az összes folyamatok lelki processusokként jelentkeznek, melynek összes mozgása, összes tevékenysége ily tünetényekre bontható fel s a melyek azután azt a látszatot keltik, mintha a társadalmi jelenségek az egyéni psychologia által magyarázhatók lennének. E felfogás azonban nem veszi tekintetbe azon körülményt, hogy mi egyéni lélektannal legfeljebb az iszlált élőlényeknél találkozunk; minden más esetben a társadalmi kölcsönhatás által módosított psychologiai tényekkel állunk szemközt. – E jelenségek fellépte különben a biológiai kapcsolatokkal szemben a határvonalat meg is állapíthatja, ámbár valószínű, hogy itt is csak fokbeli eltéréssel állunk szemközt.

positív tudományok, s végül a kettőt felölelő philosophia alakjában. Kiegészítik ezen inkább passzív folyamatokat a kültermészethez való alkalmazkodás, mint a védelem keresésének esetei, a politikai tevékenységek, s végül azon ténykedések, melyek nem mint a szorosán vett alkalmazkodás tényei, hanem mint egy azontúl fenmaradó erő folyamányai jelentkeznek: a művészetek különböző ágai.

A társadalom ezenkívül, ép úgy, mint az élőlény, belsőleg is rendezést talál. Munkamegosztás létesül kebelén belől, a feladatok kiosztatnak, az egyes belső cselekvési körök elhatárolást nyernek s ily szabályozó elvekként a kültevékenység irányításával összevegyülve, első sorban a szokás, majd a jog s végül az erkölcs jelentkeznek.

Mind e folyamatok a társadalomban is a részek elhelyezkedésének bizonyos rendjét igénylik, bizonyos szervezetet kívánnak s csakugyan úgy a személyek, mint az azokhoz fűződő javak állandó elosztását találjuk, a hatalmi viszonyok látható kifejeződését. A gazdasági és népességi viszonyok bizonyos meghatározott formákat mutatnak, az ismeret, vallási érzület és szépség kielégítését célzó törekvések külsőleg is megtestesülnek; látható alakot öltenek úgy a jogi, mint az erkölcsi berendezések.

Az alkalmazkodás ezenkívül úgy a társadalomban, mint az élőlényeknél folytonos. Akár a teleologikus felfogást fogadjuk el, a mely szerint a szerves lények az élet minél inkábbbi biztosítására, ennek belterjesebbé tételére törekednek, haladnak bizonyos irányban, akár helyezkedjünk causalis álláspontra, a melynél fogva ép az élőlények fellépte folytán változott és ezek szaporodása által folyton változó körülmények következtében az alakulásoknak csak bizonyos complicáltabb esetei maradnak fenn, illetve irányítatnak némelyek ily bonyolult szerkezet felé: az élőlényeknél az idők folyamán folytonos változást, valamint térbeli egymásmellettiségben is az alakok egymásból fejlődött különböző fajait látjuk, melyek közt némelyek, nagyobb bonyolultságoknál fogva, fejlettebbeknek tekinthetők. E tünemények, mint az *evolutio* jelenségei mutatkoznak, az élő világban új fajoknak, új típusoknak adva létet, az emberiség fejlődésében különböző alapjellegű társadalmakat hozva létre.

A párhuzam ez alapvető tüneményeknél a fentiek szerint a

társadalom és a szerves lények között nehézség nélkül megvonható. Kérdés azonban, tovább mehetünk-e az összehasonlításnál? Követhetjük-e messzebb az analógiát? Az élő világban a fentiek után jövő, részletesebb jelenségek, ezeknek nyilvánulási módjai nem jelentkeznek-e úgy, mint az állat, illetve a növényvilág specificus tünetei, a melyek további kiterjesztést nem tűnnek? Az itt mutatkozó nyilvánulási módok, a fellépő szervezet-összetételek nem pusztán a szorosabb értelemben vett organikus világ sajátjai-e s nem a hyperorganikus életé? Mindezek oly kérdések, a melyekre adandó válasz fog tulajdonkép döntő lenni az organikus felfogás elfogadása, illetve annak elvetésére az analógia, mint felfedező módszer jogosultságára nézve. Lássuk e célból az élőlényekről szóló ismék tárgyalási módját.

Első sorban a szervezetet vizsgálva, látjuk, hogy az alaktan kutatásait a szerves lény elemeinek meghatározásával kezdi. A végső alkatrészt a társadalomban is keresnünk kell; de míg az állatok-és növényeknél ezt a sejtben minden kétséget kizárólag feltaláljuk, a közületben, ha ily végső elemnek nem az egyest tekintjük, hanem a sejttel való párhuzam alapján akarjuk ezt meghatározni, nehézséggel találkozunk, a mennyiben a gens, a család, az androgyn pár s végül az egyén jelentkezhetik ily végső rész gyanánt, ezek mindegyike mutatván rokon- és eltérő vonásokat, másrészt a különböző korokban más és más alakulat tűntetvén fel a sejt tulajdonságait.

Az alaktanban a sejt után a sejtközi anyag tétetik vizsgálat tárgyává. Kérdés, található-e ily anyag a társadalomban s ha igen, mi sorozható ide? A javakon kívül vajjon az intézmények is? S ha a javak ide számíttatnak, mi képezi az elválasztó vonalat a kültermészettel szemben, melynek mint környezetnek talán a társadalom tekintetében is van jelentősége? Mily szerepet játszik továbbá a társadalmak egyik fajánál, az államnál a földterület? Kérdések ezek, melyek elfogadható eldöntése az analógia alapján mindenesetre kétséges.

Még nagyobb nehézségekkel állunk szemközt, ha az elemek összetételét vizsgáljuk.

A sejtkapcsolatok általánosabb szempontból való osztályozása, mint azt többek közt Perriernél látjuk, azok morphologiai, physiologiai és systematikus egységekkénti megkülönböztetése

helyet foglalhat ugyan a társadalomban is, de míg e classificatio a biológiában sem föltétlenül kimerítő, nem lesz ez, mint azt ép Worrnsnál láttuk, felölelő a társadalomban sem; új egységek felállítása válik különösen itt szükségessé. Még nagyobb az eltérés, ha a kereteken belől mozgunk. A systematikus egységekként szereplő szövetek közt pl. kötő-, fedő-, izom- és idegszövetekkel találkozunk, beosztással, mely míg egyrészt az organikus világban is csak az állatoknál állhat meg, másrészt a társadalomban – az analógia felállíthatása esetén is – csak egy részét adná a mutatkozó egynemű jellegű egyesüléseknek. De magának a párhuzamnak keresztülvitele egy ily szövet s valamely társadalmi alakulat közt is nehézségbe ütközik, illetve megszokott felosztásunk teljes fel forgatására vezet, mesterségesnek látszik, a helyett, hogy könnyítésként jelentkeznek. Az élőlényeknél pl. az idegrendszer az életfolyamatok rendezését célozza; a társadalomban viszont első sorban a jog az, mely ilyenmő működést végez. De míg e szerint a jog végrehajtói, a hivatalnokok, bírák lennének az idegsejtek, tehát azok, a kik a társadalmi működésre irányító befolyást gyakorolnak, ép oly joggal állíthatjuk, hogy a maga szűk körében minden vezető, minden önálló iparos fejt ki rendező tevékenységet. A társadalomban ugyanis a viszonyok kettős szabályozás alá esnek, a jog korlátoló és a vállalkozó irányító munkája alá. Viszont ha ez utóbbi működést a hasonszenvi rendszer hatásával helyeznénk párhuzamba, a közületben is központi és Sympathikus idegrendszer közt téve különbséget, ugyanitt kellene a jog egy részét, a magánjogot, mint rendező elvet felemlítenünk, szét kellene a jog kétségkívül egyöntetű rendszerét szakítanunk, annak csak egy részét hagyhatnánk a központi idegrendszer működési körében. Hogy ez eljárás eredményre vezető, eszméket tisztázó lenne-e, minden esetben kétséges.

Az élettanban a folyamatoknak a biológiai processusokkal való párhuzamba állítása, mint fentebb láttuk, talán jogosultabb. Míg azonban az élőlényeknél a hármas osztályozás az összes működéseket felöleli, a társadalomban e beosztás csak elmosódott tereket ad, holott itt ép a részletek bírnak fontossággal. A párhuzam jelentőséggel bírn tehát itt is alig fog.

Hiányossága a hasonlatoknak különben e téren is szembe-

tűnő. Vegyük magát a táplálkozási folyamatot. Sem a felszívás, mint azt növényeknél s alsóbbrendű állatoknál látjuk, sem pedig – ott, hol szájjüreg létezik – az elnyelés jellemző folyamatait a társadalomban fel nem találhatjuk. A táplálék előkészítése tekintetében bizonyos hasonlóság kétségkívül felállítható s az anyagok feldolgozásánál az analógia elég részletesen megvonható, de a hasonlat a társadalmi növekvés nem minden esetében talál. Bizonytalan például, vajjon a hódításnál a leigázottak assimilatiója, a mely folyamatot – ha azt minden esetben szaporítási processusnak tekinteni nem akarjuk – szintén a táplálkozással kell legalább egyes esetekben azonosítanunk, az élőlényeknél minő felvevő folyamattal lenne párhuzamba helyezhető.

Ép így nehézkes az analógia megvonása a reproductio processusánál. Ha talán a colonisatio, mint bimbózás, esetei nehézséget nem okoznak is, a szellemi propaganda nyilvánvaló példái párjukat a biológiában egyáltalán nem találják. A hódításnak a reproductióval való párhuzama, mint az Wormsnál található, szintén alig fogadható el. Itt az analógia indító okát rétegeknek, csirleveleknek, illetve a társadalomban állítólag különböző fajokból származó osztályoknak támadása képezi. De míg a megtermékenyítés után a csirlevelek csak hosszú idő múltán lépnek fel, előbb a morulla, a gastrulla állapotjain megy a megtermékenyített pete keresztül, addig a közületben az osztályokra válás minden közvetítő stádiumok nélkül a hódítás után rögtön bekövetkezik. A fenti processus egyébíránt szintén csak az állati sejtnél tapasztalható; hiányzik ez csaknem egészen a növényi sejtnél.

Még nagyobb lesz az összehasonlítás nehézsége a viszonylati élet tekintetében, a hol az élőlényeknél kettős processust találunk: egy idegfolyamatot s egy tisztán lélektani jelenség-csoportot. A társadalomban a szellemi folyamat – melynek azonban physikai, észrevehető alakban kell megjelenni – evvel ellentétben egynemű. Ezenkívül új, az izolált egyénnél el sem képzelhető tüneményekkel találkozunk ez utóbbinál a vallás, erkölcs, jog, szokás és művészet jelenségeiben.

Nagyobb reménnyel talán, mint a fenti tünemények párhuzamba állítása, kecsegtethetne a fejlődés menetnek összehasonlítása a két képződményben.

Annak igazolása tenné jogosulttá itt az analógia felállítá-

sát, hogy a haladás, a fejlődés az élet minden terén azonos törvények szerint történik. Közös vonásokra kétségkívül itt is akadunk. A rendezetlen egyformaságból a rendezett különféleségbe való átmenet – mint azt Spencer kiemeli – azonban nem csupán az, élőlények, hanem a mozgás általános törvénye, ez tehát úgy a szervetlen, mint az organikus világban, valamint a társadalmi életben is előfordul a nélkül, hogy ez szerves analógiaként jelentkezne. Az összehasonlítást itt tehát specifikusabb tüneményekkel kell megkísérlelnünk. Eredményt jelentene már, ha a társadalom fejlődésénél az állati sejt fejlődési alakjaihoz (morulla, gastrulla) vagy annak rétegeihez (entoderm, ektoderm és mesoderm) hasonló képződményekkel találkoznánk. De ha talán az alaki különválás mindkettőben meg is volna, azt látjuk, hogy az élőlényben az egyes rétegek közt jelentkező folyamatok egészen mások, mint a társadalomban az uralkodók és uraltak közt mutatkozó jelenségek. Elfogadva külömben az analógiát, annak érvényét a legkezdetlegetesebb szakokra kellene korlátoznunk. A későbbi fejlődés a társadalmakban sokkal bonyolultabb, mint amazok differentálódása az élőlényben; új osztályokat, új rendeket mutat az, olyanokat, a minők az utóbbinál hiányoznak.

De e téren tovább menve, határozottan állíthatjuk, hogy a társadalom fejlődésmenete teljesen különbözik az élőlények haladási processusától. Új, más eszméktől vezetett közületek fellépte és így társadalmi fajok keletkezése másként történik az egyesületek, mint az élőlények világában. Amott az egyes individuumok a külvilág körülményeihez alkalmazkodva, lassanként módosulva hoznak létre változatokat, melyek a közbeeső elemek kihaltával külön fajokként jelentkeznek, addig a társadalmak, míg egyrészt csaknem valamennyien külön fajokként jelentkeznek, ez elváltozáshoz hasonlóságot alig mutatnak; fejlődéseikben az állatok metamorphosisához rokon folyamatokat tüntetnek fel.

A létező uralkodó társadalom, az állam kebelén belől támad az új, összetettebb, a történelem menetében fejlődést jelentő közület, növekszik, erősödik szervezkedve, míg végre az uralkodó kapcsolatot uralmától megfosztva, azt egészében vagy csak részben felölelve szorítja le egy alárendelt társadalom helyzetére. Oly jelenség ez, melynek páriját a biológiában seholy sem találhatjuk.

Két elv lenne tehát csak az, mely közös mozzanat gyanánt jelentkezik úgy a társadalom, mint az élőlénynél. Az egyesülésből folyó következmények ilyenek; másrészt közösek az élet legáltalánosabb tulajdonságai. De míg az előbbi állapotból folyó jelenségek nem csupán az élőlények, hanem az élettelen tárgyaknál is feltalálhatók, úgy hogy itt mindenütt csak fokbeli különbségeket találunk, addig a jelenségek második csoportjai is annyira módosulnak a közületben, hogy azokat párhuzamba az élőlényeknél található tünetenyekkel csak képletesen állíthatjuk.

Az eredmény, amelyre jutunk, ennél fogva az, hogy a párhuzam legfeljebb mint heuristikus elv szerepelhet, mint vezérlő eszme léphet fel, a nyújtott hasonlóság által a társadalmi alakulat képét világosabbá teheti, de a legáltalánosabb közösségektől eltekintve, azonos törvény uralmának bizonyosságául nem szolgál, s alig teszi lehetővé, hogy az egyik téren elért eredmények a másikon is előnyére szolgáljanak, mint a hogy az organikus felfogás alapján állva, a legeltérőbb következtetésekre Spencer individualistikus, Schäffle socialistikus és Fouillée közvetítő rendszereire akadunk.

Az organikus felfogás ellen irányuló azon támadások, melyek az általunk is követett úton haladva óhajtják megvonni annak korlátait, ennél fogva alaposoknak tekinthetők, kifogásolandók ellenben mindazon ellenvetések, melyek e határokon túlmenve, a társadalom realitását tagadják, az az álláspont tehát, melyet E. Lingg, L. Stein, G. Tarde, A. Asturaro, nálunk Somló B. elfoglálnak, midőn az egyént fogadva el egyedül valónak, a társadalom jelenségeinek az egyéni psychologia által való kimerítő magyarázatának lehetőségét állítják. De helytelennek mondható az a fölfogás is, mely a társadalom létét elfogadja ugyan, de látva az élőlény és az emberi egyesületek közötti párhuzam hiányosságát, ennek szerves voltát kétségbe vonja, nem gondolván meg azt, hogy a szerves jelző pusztán az élet főforgását jelenti, e kifejezés csak a részek közötti összefüggés belterjesebb eseteinek jelölésére szolgál, használata egyáltalán nem jelenti az analógiának a legapróbb részletekig való keresztülvitelét, a mi különben az állat- és növény-világ között sem tehető meg.

E téren egyébiránt a kritikában rendesen túlhajtással talál-

közünk. A nélkül, hogy az analógia jogosultságát azon kereteken túl, melyeket fentebb felállítottunk, elismernők, az előadott elméletekre is hivatkozva, határozottan állíthatjuk, hogy, tekintetbe véve a társadalmi jelenségek pszichikai természetét, a párhuzam a társadalom és az élőlény között gyakran a legapróbb részletekig követhető. Ez esetekben azonban pusztá hasonlaltal, képekkel, nem analógiával, egy uralkodó törvényszerűség közös eseteivel állunk szemközt.

Maguk a társadalmi tudományok különben szintén egészen más beosztást, más fejlődésmenetet mutatnak, mint a minőt az élőlényekről szóló tanoknál látunk. Itt alaktannal, élettannal és fejlődéstannal találkozunk, míg ott a gazdaságtant, jog- és erkölcsbölcseletet, politikai, vallás és szépészeti tudományt, filozóphiát és történetbölcseletet különböztethetünk meg, mint önálló szakokat, oly jelenségeket tárgyalván ezek, melyek a biológia körében vagy egyáltalán hiányoznak, vagy azoknak ott csak csíráik találhatók fel és így önálló ismék alapjául nem szolgálhatnak. E körökön belől azután együtt tárgyalatik úgy az alakok, mint a folyamatok tana s legtöbbször a fejlődésmenet is.

A tanszakok fejlődésének ezen menete azonban egyáltalán nem zárja ki a lehetőségét annak, hogy a társadalmi tudományok körében egy más beosztást is ne tehetnénk. Hisz bizonyos jelenségeket a társadalom és élőlények között közöseknek találunk, megvannak ezek tehát a közületben is, itt is összefoglalhatók. És pedig ép azon tünetmények lépnek fel itt is, melyek az élettani tanszakok alapját képezik: a szervezetnek, a működésnek, a fejlődésnek jelenségei. A biológia tudományszakai ezek szerint a társadalomról szóló ismék körében is megkülömböztethetők lesznek, a sociológiában is szólhatunk alak-, élet- és fejlődés tanról.

Az ellentét e két beosztás között mind a mellett nem jelentkezik olyan gyanánt, hogy azok egymást azután kizárnák, illetve feleslegessé tennék. Az új beosztás a régi köröknél általánosabb tereket érintene s így alapjában legalább az uralkodó megkülömböztetéseket nem módosítaná. Egy általánosabb sociologia szempontjából, mely nem az egyes jelenségek sajátosság természetét kutatná, mely nem azt kívánná vizsgálni, minő megkülömböztető sajátos vonások, törvények fedezhetők fel az egyes

speciális társadalmi tünetmények körében, azok összefüggését tehát nem egy szűk körben kutatná, hanem az összes jelenségek közti kapcsolatot akarja felderíteni: az utóbbi osztályozás teljesebbi jogosult leendő. És ha talán a politikai geographiában, az anthropológiában és etimológiában a földterület és a lakosság viszonyait felderítve is látjuk, magában a társadalomban jelentkező alakulatokat, a lakosságnak ott mutatkozó tagolatát, kapcsolatait, a javakkal való összefüggését kimerítve sem a Stein és Mohl-féle társadalomtudományban, sem pedig a statistikában nem találjuk; e tan pedig mindenestre felépítendő. Épp ily kevésbé látjuk a társadalom kebelén belől mutatkozó általánosabb jellegű, a társadalmi működés minden terén végbemenő pszichológiai folyamatok leírását, mint a suggestio és az utánzás folyamatait, a tekintély képződésének, egységes akaratkezelésének, az ott fellépő physikai folyamatoknak, tehát magának a munkának, a hatalom gyakorlásnak módjait egy külön tanszakban részletesen kifejtve. Midőn e folyamatokat az egyéni psychologia akarja felölelni, túlmegy határain, a mint átlépné illetékességi körét a szerves chemia, ha a physiologiai folyamatokat kimerítően tárgyalni akarná; egyes kivételektől eltekintve, viszont az u. n. néppsychologia is inkább csak a productumok, az egyes szokások, világnézetek összefoglalásaként jelentkezik. De teljesen jogosultan léphetne fel a történetbölcselet mellett egy társadalmi fejlődéstan is, mely nem annyira az emberiség, vagy az egyes társadalmak concret fejlődésének magyarázatára törekednék, illetve az utóbbiak kölcsönhatása folytán létrejött események magyarázatát kísérlené meg, hanem még általánosabban azon közös folyamatokat rajzolná, melyek minden egyes emberi egyesülés életfolyamában feltalálhatók, minderi közület fejlődésmenetében megvannak, mint a hogy az élőlények egy continensről, egy geologia korszakról, sőt az egész földről nyújtott fejlődési története mellett az embryologia is jogosan helyet követelhet.

E tanokban tehát a társadalom általános jelenségei, a közgazdaság, a jog, a politika, a vallástudomány, a philosophia közös előfeltételei tárgyalatnának, azon tünetmények, melyekről e külön isméknek speciális tárgyaik megkezdése előtt szólni kell, de a melyek e tudományokban teljesen ki nem merítthe-

tők. Ez ismék mellett azonban mint különálló stúdiumok, az előbbi tanszakok mind fennmaradnának, legfeljebb berendezésük, módszerük szenvedne némi változást. Egy közös, az általános biológiának, általános alaktan-, élettan- és fejlődéstannak megfelelő, mintegy alapvető tudománnyal állanának itt szemközt, a melyen felépülve a társadalmi élet, a szerves létnél sokkal gazdagabb és változatosabb tüneményei nyernék azután az egyes különös tudományszakokban részletes kidolgozásukat. Az összefüggés, mely az egyes ismék közt a társadalmi tudományok mai rendszere mellett teljesen elhalványul s a melyet a társadalom bölcselete, a sociologia megalkotni hivatva lenne, lenne ez által megkönnyítve, illetve megadva az összefoglaló bölcsészet alapíránya.

De ha ekként a fenti beosztás, a mely különben nem csupán az élő világban tehető, – hisz morphológiáról és belső physikáról, sőt fejlődéstannról az élettelen tárgyak (kristályok, elemek) körében is beszélhetünk – eredménynyel kecségtet és haladást jelent, kérdés, mi módszer követendő e tanok construálásánál, minő kategóriák állítandók ott fel, minő osztályozást kell a tünemények tekintetében elfogadnunk. Eddigi fejtegetéseink legalább negative a választ erre már megadták: mindenesetre oly irányban, mely a társadalmi jelenségek sajátos természetével egyezik, azokat a kategóriákat véve alapul, melyeket a társadalom körében már korábban megkülönböztettek. E kereteken belül a biológiai tüneményekkel való hasonlat mellőzendő lesz.

Ha ezek szerint az organikus felfogás belterjesebb érvényesítését a társadalmi tudományok keretén belől üdvösnek nem is tekinthetjük, annak különös módszertani jelentőségét sokra nem becsülhetjük, kedvező hatását a társadalmi tudományok fejlődésére nem tagadhatjuk. Következményének mondhatjuk a XVIII. század rationalis bölcseletének visszaszorítását, azon felfogásnak elvetését, mely a társadalmat, az államot a szerződési önkényre visszavezetve, az értelemnek a fejlődés kezdetleges fokán sokkal nagyobb fontosságot tulajdonított, mint a melylyel az tényleg bír. De eredményes volt e felfogás a tekintetben is, hogy a fejlettebb biológiai ismékre hívta fel a figyelmet, azok osztályozásának határozottságát igyekezett belevinni a sociologia körébe. S előnyös volt végül rendszere tekintetében. Az összehasonlító ana-

tomia és physiologia hatása alatt nyert elterjedést az összehasonlító erkölcsstan, jogtudomány, vallásbölcselet, az egész összehasonlító társadalomtan, mely eddigelé is oly sok eredménynyel gazdagította az irodalmat s mozdította elő egy egységes törvényszerűségnek felismerését a szellemi élet terén.

Megfelelőbb, mint a szerves felfogás, az a tan, mely alaki tekintetben a társadalmakat, különösen azok legmagasabb alakzatát, az államot öntudattal és akarattal bíró lénynek, azaz személynek tartja. E tulajdonság viszonylagos volta azonban itt is figyelembe veendő, az, hogy önálló társadalmaknál is az öntudat változó fokaival találkozunk, az alig derengő közérzettől a teljes tudatos összetartozás, közös gondolkodás és akarásig, valamint hogy az alárendelt társadalmak és társaságok is az öntudat legeltérőbb fokait tüntetik fel. Fokozatos lesz tehát a személyiség eszméje, legteljesebb mértékben a hatalmas, önálló államban jelentkező.

A tudat és akarásnak a társadalomban található nyomainak ennek megfelelőleg a társadalomtanban jelentőséggel bírnak. A „szerv”, „orgánium” fogalma ez alapon lesz szintén tisztázható, a politikai jogok tartalma ez alapon kifejtethető. Túlhajtottnak kell azonban tartanunk mindazon törekvést, mely az államtani, illetve államjogi okoskodás által megteremtett kategóriákat, mint a minő a törvényhozási és végrehajtási, az egyéni öntudat funkcióiival kívánja párhuzamba helyezni. A kísérlet – mint ezt Worms és Hännel kiemelték – alig lesz eredményre vezetőnek tekinthető. Sajátos, az egyéni pszichológiai jelenségekhez alig hasonlítható tüneményekkel állunk itt szemközt, melyek legfeljebb az erkölcs öntörvényalkotásában, a cselekmények végrehajtásában, egyes hajlamaink megbírálásában találhatnák analogonjukat. Ez esetben is azonban eredetinek ép a társadalom jelenségeit kell tekintenünk s az egyesben fellépő tüneményeket csak másodlagos fejleményeknek lehetne tartanunk.

Ugyanazon az alapon, mint a társadalomtani személyiség, áll az állam jogi személyisége. Előfeltétele e tannak, mihelyt nem tautológiát jelent, vagy nem a fictiohoz rokon elvonást takar, az állam realitása, helyesebben annak társadalomtan! személyisége, akarata és tudata. A közületnél jelentkező hatalom lesz az, mi annak jogokat kölcsönöz. Az állam az első személy, min-

den további személyiség tőle ered, neki köszönheti létét. Nála a cél, mint öncélú, illetve célaltalan lénynél jelentőséggel nem bír. Hogy azután az akarat pótlásaként az alsóbb fokú személyeknél, önkormányzati köröknél a cél is szerepet játszik, az akaratnak döntő voltát e tény nem alterálhatja.

Az államszemélyiség e jogi felfogása azonban pusztán a modern kor teremtménye, az előbbi korokban az állam személyiségét a fejedelem, illetve a nép, egy osztály, sőt talán az egyesek joga helyettesítette. Az uralom, a kizsákmányolás, az egyéni érdek gondolatát, a mely a közületi akaratot is többé kevésbé mint egyéni, illetve osztályakaratot mutatta, mindinkább a szabadság, egyenlőség és testvériség, a közérdek eszméje váltotta fel, az állami akarat egyéni, osztályi jellegét elvesztette s nyert végül az, mi egy, ideig erkölcsileg éreztetett s talán a közmegegyezés alapján érvényesült is, jogi biztosítást.

Szemelőtt tartandó azonban e meghatározásoknál mindég, hogy az állam fogalma ennek személyként! megjelölése, öntudatának, akaratának és irányító tevékenységének kiemelése által kimerítve nincs. A társadalom szokási, jogi szervezetének leírása által berendezésérik csak egy része vázoltatik s bár kétségtelen, hogy az állam, mint személy, mely ismét személyekből, még pedig ezek legkülömbözőbb kategóriáiból áll, az ezek közötti jogviszony, tehát a jog visszaadása által leginkább jellemeztetik, tartalma felölelve nincs, az állam anyagi léte külön kiemelést igényel, avagy ha e viszonyok a társadalom, mint az állam anyaga, körébe utaltatnak, e két alakulat kölcsönös összefüggése hangsúlyozandó.

Az állam jogi felfogása tehát egyoldalú, annyiban elvonnás eredménye, a mennyiben itt a jelenségeknek csak egy oldalát vizsgáljuk, de épen nem akként, mintha a személy, jogtárgy fogalmait szellemünk önkényes, könnyebb kezelhetőség céljából alkotott képzetek lennének. Tényleges állapotok ezek, sajátos meghatározott eljárásokban jelentkező szellemi processusok. melyek az emberi együttlét bizonyos nemeiben okvetetlenül fenfornognak, s melyeknek léte, azoknak, kikre alkalmazást nyernek, belátásától vagy egyáltalán nem, vagy csak csekély mértékben függ.

N É V M U T A T Ó .

- Abafi L. 352.
 Achenvall G. 137.
 Ádám J. 160.
 Acsádi L. 5. 179.
 Aegidius Romanus C. 85.
 107.108.109.110. 111.
 Aeneas Sylvius 121. 138.
 Ágoston szt. 62. 67. 73.
 79. 84. 85. 86. 89.
 Ahrens H. 13. 193. 196.
 Ailly d'P. 120.
 Albertus Magnus 95.
 Albrecht E. 353. 354.
 Alden J. 345.
 Alexandre G. 130.
 Althusius J. 138. 139.
 147. 148. 165.
 Aivarius Pelagius 64.
 75. 85.
 Ambrus szt. 64.
 Amon O. 251.
 Andlau P. von 120. 133.
 Anonymus 78. 145.
 Antoniadés B. 97. 99.
 Antonius Rosellus 86.
 115.
 Aranka Gy. 352.
 Archelaos 8.
 Ardí^o R. 313.
 Aristoteles 13.15. 20. 27.
 31. 33. 34. 35. 37. 38.
 39. 40. 41. 42. 43. 44.
 45. 47. 48. 370.
 Arnisaeus H. 140. 164.
 Arumaeus 135. 166.
 Aschehoug T. H. 362.
 Asturaro A. 378.
 Augustinus Triumphus
 74. 85. 86.
 Azcárate G. 315.

 Baader Fr. von 214.
 Bacon Fr. 144. 145. 151.
 Bacsányi J. 352.
 Bagehot W. 255.
 Baer G. E. v. 284.
 Bahr O. 354. 355.
 Bajza J. 318.

 Bakos G. 323.
 Baldwin J. H. 273.
 Balicki S. 290.
 Ballanche P. S. 187.
 Balogh A. 334. 349.
 Balzac J. L. G. 131.
 Baudrillart H. 131. 142.
 143.
 Bánó St. 316.
 Barclajus J. G. 131.
 Bariét Ch. 288.
 Baroli P. 195.
 Barrier F. 274.
 Bartha M. 334.
 Barth P. 206. 230. 238.
 256. 257. 259. 264. 267.
 280. 283. 286. 295. 297.
 298. 308.
 Bartolus de Sassoferato
 86. 126.
 Bascom J. 273.
 Baumann J. J. 67. 96.
 103.
 Bayle P. 132.
 Bánffy B. 334.
 Beaurin-Gressier L. 345.
 Beaussire E. 311. 345.
 Bebenburg L. von 126.
 133.
 Becher J. J. 146.
 Beck 28.
 Becker D. 61.
 Becmann J. 167.
 Behr W. J. 138.
 Bella A. de 31-4.
 Benczúr J. 317. 318.
 Benseler E. 10.
 Bentham J. 188.
 Berckringer 135.
 Bergbohm K. 173.
 Bemard CL 312'.
 Bernatzik E. 17. 18. 39.
 46. 48. 49. 344. 363.
 Bernheim 82.
 Beseler G. 354.
 Besoldus Chr. 145. 151.
 Bezold F. von 83. 86. 89.
 96. 116.
 Beöthy L. 325.

 Beudant Ch. 186. 206.
 Biesius Gandavensis 146.
 Bitzer Fr. 246.
 Bluntschli J. C. 5. 21.
 143. 159.183.186.189.
 214. 217. 219. 220. 222.
 225. 340.
 Bodin J. 131. 136. 140.
 142. 164. 166. 169.
 Boistel A. 311. 345.
 Bolognetus A. 140.
 Bolze A. 358.
 Bon G. Le 315.
 Bonald L. G. A. de 187.
 Bonifaciz 75.
 Bordier A. 281. 282. 301.
 338.
 Boréi E. 365.
 Bornitius I. 146. 164.
 Bortius 166.
 Bosch-Kemper Ihr. Mr.
 J. 254.
 Bosone A. 99. 104.
 Bossuet B. 164.
 Boström J. 207.
 Botero J. 131.
 Boucher J. 166.
 Böhmer J. H. 137.
 Bradley A. C. 33. 34. 37.
 38. 66.
 Brentano L. 253.
 Brezanóczy 160.
 Brougham H. 195.
 Brown D. 197.
 Brunn quell A. 353.
 Buchanan G. 138. 165.
 Buchez H. 199.
 Buchholz Fr. 197.
 Budaeus Gu. 131.
 Buri 103.
 Burke E. 186. 206.
 Burlamaqui J. 150.
 Buss F. J. 5. 61. 68. 81.

 Calvin J. 77. 144.
 Campanella Th. 31.
 Carey H. C. 274.
 Carle G. 312.

Carpzow B. 166.
 Cato 55.
 Cauwés P. 312.
 Censor 334.
 Cepeda R. de 316.
 Chambers 341.
 Chrysostomos 72.
 Christ 53.
 Cicero M.T. 55.56.57.58.
 Cyprian 64. 72.
 Cocceji H. 161.
 Cocceji S. 151.
 Cohn G. 253.
 Coleridge S. T. 206.
 Combes de Lestrade G. 283.
 Combotheca X. S. 313. 314. 365.
 Comte A. 13. 204. 205. 206. 207. 237.
 Concha Gy. 5. 30. 121. 150.160. 165.186.196. 207. 313. 314. 325. 329. 346. 348. 365.
 Connanus F. 139.
 Costa-Rosetti J. 83. 84. 85.
 Coste A. 311. 312.
 Coulanges Fustel de 15.
 Conrcelle-Seneuil J. G. 282.
 Cournot A. 289.
 Crüger J. 164.
 Csimor J. D. 159.
 Cucumus C. 352.
 Cunningham W. 274.

Dahlmann C. 195. 339.
 Danaeus 138. 140.
 DanielikJ. 81.83. 98.99. 121.
 Dante 63. 65. 80. 81.
 Danten A. 282.
 Dareste R. 13. 32. 44.
 Darwin Ch. 226.
 Dauray de Brie F. 197.
 Daniel proféta 78.
 Deési 131.
 Delaunay G. 275. '
 Demoor J. 310.
 Descartes 141.
 Dietrich Gy. 335.
 Dietzel C. 253.
 Dietzel H. 10.15.16.139. 253.

Dilthey W. 12.13. 28. 32. 33. 40. 46. 47. 50. 65. 70. 173.
 Diogenes Laertius 50.
 Dissard H. A. 310.
 Dock A. 135. 136. 164. 165. 167. 170.
 Domanovszki E. 82.
 Dómat J. 151.
 Dorner A. 67. 73.
 Döllinger J. I. 77.
 Dubois P. 107.
 Duemmler Fr. 8. 9. 13. 14. 17. 26. 31.
 Dupont-White M. 339.
 Duprat G. L. 311.
 Durkheim E. 266. 288. 289. 308.

Eichthal E. d' 135. 170.
 Eicken H. von 61. 65. 68. 69. 72. 83. 84.
 Eisenhart H. 208.
 Ellissen 130.
 Engelbertus Admontensis 63. 81. 82. 85. 86. 104. 105. 106.
 B. Eötvös J. 318.
 Erdélyi J. 159.
 Erdmann E. 184.
 Eschenmeyer A. C. 217.
 Esmein A. 365.
 Espinas A. 136.146. 173. 237. 276. 312.
 Eucken R. 26.34. 37. 50.

Faguet E. 187.
 Fairbanks A. 273.
 Falckenberg A. 141.
 Farkas J. 160.
 Ferber 150.
 Ferdinandy G. 349.
 Ferguson A. 183. 196.
 Ferneuil Th. 282.
 Ferraris F. 313.
 Ferri E. 313.
 Ferrari G. 17. 18. 207.
 Feugueray H. R. 96. 98. 99. 100. 102. 103.
 Fénélon Fr. de 164.
 Fichte I. H. 175.177.181. 182. 183.187. 200. 201. 203. 204. 338. 339.
 Fichte J. G. 137. 158.
 Filangieri C. 153.

Fiore P. 345.
 Flint R. 152. 274.
 Floto H. 85.
 Florus 54.
 Foerster F. 60. 68. 80. 82. 83.
 Fouz N. de 145.
 Foucart V. 337.
 Fouillée A. 3. 273. 275. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 286. 296. 308. 313. 338. 378.
 Földes B. 337.
 Förster J. Cbr. 153.
 Franck A. 99. 107. 108. 111. 113. 114.115.157.
 Frantz C. 195. 214.
 Fricker K. V. 343. 356.
 Friedberg E. 74. 83. 84. 88. 111.
 Friedenreich Z. 164.
 Friedländer C. 145. 151.
 Frigyes II. 132. 157.170.
 Fries J. Fr. 183.
 Frohschammer J. 249.
 Funck-Brentano Th. 254. 287. 364.
 Füsüs J. 159.

Garelli G. E. 337.
 Gareis C. 362.
 Geffcken H. 349.
 Geyer A. 34. 252.
 Gennrich P. 53. 89. 90. 91. 94. 95.
 Gentilis Alb. 122.
 Geöcze S. 335.
 Gerber C. F. von 343. 350. 355. 356. 357. 367.
 Gergely VII. 84. 85.
 Gerson J. 76. 120.
 Giddings Fr. H. 273. 297.
 Gide Ph. 312.
 Gierke O. 6. 11. 17. 21. 28. 29. 30. 33. 49. 52. 54. 56. 58. 59. 62. 63. 65. 68. 75. 79. 82. 84. 85. 86. 87. 88. 90. 114. 121. 122.123.124.125. 126. 127.128.129.131. 133. 134.136.137.138. 139. 140.141. 142. 147. 148. 150.163.164.166. 167. 169.170.340.341. 342. 350. 358.

Gladstone W. 206. 207.
%39.
Glinka D. 214
Gneist R. 246.
Gobineau A. de 301.
Goldastus M. 64. 65. 75.
8i. 86. 87. 107. 111.
115. 122.
Gomperz Th. 11.
Goos C. 362.
Gothein E. 250.
Göppert H. 51.
Grasso G. 366.
Grasswinckel 164.
Greef de Gu. 3. 282. 28L
285. 286. 288.
Gregorius Nykenus 62.
Gregorius Tholozanus P.
140. 143. 144. 145.
Groppali A. 314
Gross H. K. 166.
Grotius H. 64 137.138.
148. 149. 167. 168.
Guevera A. 145. 147.
Guicciardini Fr. 131.
Gumplovicz L. 173. 195.
196. 209. 249. 301.
Gunner E. 150.
Grünwald B. 210. 323.

Haake A. 9. 51. 52.
Haberern J. 34.
Hackenschmidt K. 64.67.
68. 69. 70. 71. 72. 74
77. 79. „
Haeckel E. 253.
Haillan du B. 133.
Hajnik J. 320.
Haller C. L. 189.
Halser H. 28.
Hanke E. 133. 164
Hansen G. 250. 362.
Harms Fr. 182.
Hasbach W. 50.
Hasner J. 213.
Hauck W. 249.
HauriouM.173.289.297.
345. 361.
Haymann 154. 156. 170.
Hänel A. 342. 343. 350.
359. 382.
Heeren A. H. L. 151.
Heffter W. 349.
Hegel G. W. Fr. 15. 177.
180. 338.

Heilborn 349.
Heineccius J. T. 164
Held J. von 6. 135. 214.
Hellwald Fr. von 247.
Hemmingius N. 146.
Henkel H. 8. 9. 12. 16.
17. 47. 58.
Heririci 13. 32.
Hepp Ph. 191. 217.
Herakleitos 8.
Herbart J. Fr. 203. 252.
Hermann C. Fr. 10. 15.
26. 28. 61. 252.
Hermas 71. 78.
Herriot J. 151.
Hert J. N. 137.
Herzog 72.
Heysler M. 212.
Hildenbrand K. 11. 15.
21. 22. 26. 30. 31. 32.
33. 34. 47. 56. 138.
HobbesTh. 138.139.141.
149. 164. 169.
Holbach P. de 224
Holst H. v. 362.
Holtzendorff Fr. 196.
Honorius Augustodunus
88.
Hörn Fr. J. 134.
Hotomanus Fr. 166.
Höföding H. 254.
Höpfner Fr. 352.
Huber J. 62. 79.
Huber M. 138. 164.
Hugo Floriacensis 64.
Hugo de St. Victore 88.
Huillard-Bréholles J. L.
A. 132.
Hunfalvy P. 19. 28. 318.
Hyrtl J. 2.

Ihering B. 188. 195. 317.
329.
Ignác 72.
Inama-Sternegg K. Th.
von 357.
Incze IV. 125.
Irenaeus 70. 72.
Isokrates 10.
Ivo Carnotensis 28.
Izoulet J. 290. 312.

Jaeger G. 252.
Jakob H. 351. 352.

Janet P. 8. 16. 24. 27.
34 82. 96. 97. 98. 99.
107. 120.135.152.154
Jász G. 334. 335.
JellinekG. 344. 359. 360.
361. 362. 366.
Jenks E. 60. 79.
Jevons St. W. 274
Johannes Andreáé 123.
Johannes Parisiensis 84.
86. 96. 140.
Johannes Saresbiriensis
(Salisbury) 53. 84. 87.
89. 92. 93. 94
Johannes Scotus 62.
Jowett B. 31. 32. 47.
Justi J. H. G. 152. 153.

Kahnis K. T. 77.
Kaltenborn K. von 64.
140. 146.
Kampfschulte F. W. 80.
Kant I. 138. 158. 338.
Kariejew N. 295.
Kaufmann 88.
Kállay B. 320.
Keckermann B. 140. 164.
Kelemen 67. 79.
Kery J. 159.
Kestner E. 151.
Kidd B. 273.
Kisch M. 250.
Kistiakowski Th.251.314.
Klöppel P. 249.
Knichen G. 146.147.151.
Knies K. 253.
Koehler H. 150.
Kogler Nép. János 5. 15.
320
König B. 164.
Köstlin J. 76.
Krause Chr. Fr. K. 199.
203. 315.
Krauz C. de 289.
Krieken A. Th. van 5.
21. 22. 32. 33. 40. 45.
150. 159.176.186.195.
249. 253. 254. 341. 357.
KrohnA.13.1423.25.27.
Krusinski 289.
Kuncz I. 13. 346. 367.

Laband P. 133. 358. 359.
Ladányi B. 336.
Lafargue P. 312.

Lagus C. 132.
 Lampredi J. 150.
 Landmann 122.131.133.
 143. 163.164.166.170.
 Langenschwartz M. 190.
 Languet H. 135.165.166.
 359.
 Lásson A. 252. 340.
 Laurie S. 274.
 Lavergne Peguilhen M.
 von 197.
 Lawrow P. 295.
 Lazarus M. 338.
 Leibniz G. G. 141. 150.
 Leo K. 188. 189.
 Leroux P. 199.
 Leroy-Beaulieu P. 311.
 Lers V. 367.
 Lesslie T. E. Cliffe 274.
 Lichtenberger A. 153.
 Liebe Fr. 209.
 Lieber 207.
 Liepmann 154. 170.
 Lietz 205.
 Lilienfeld P. von 227.
 228. 230. 235. 246. 284.
 297. 306. 317.
 Linnaeus 165.
 Lindgren W. E. von 357.
 Lindner G. A. 247. 338.
 Lingg E. 341. 344. 350.
 356. 358. 359. 360. 366.
 378
 Lintz H. 177.
 List Fr. von 252.
 Littlejohn J. M. 84. 88.
 90 96. 97. 98. 99. 102.
 103. 104. 110. 127.
 Littré E. 275.
 Locke J. 150. 158.
 Lorenz O. 87.
 Lubrich Á. 324.
 Lueder Fr. 197.
 Luther M. 77.

Macchiavelli N. 131.
 Mackenzie J. S. 268.
 Maistre J. de 187.
 Maine H. S. 256.
 Majer J. Chr. 352.
 Maion B. 312.
 Mancini 339.
 Manegold 85. 137.
 Marcus Aurelius 52.
 Mariana J. 138. 166.

Marion H. 311.

Marliani A. 160.
 Marsilius Patavinus 74.
 75. 8L. 84. 87. Ili. 112.
 113. 114.
 Martini A. 150.
 Marx K. 253. 310.
 Massart J. 310.
 Matter J. 136. 151.
 Matlekovits S. 337.
 Maurenbrecher K. 99.
 Maurenbrecher R. 137.
 165.166. 168.169. 170.
 352. 353.
 Mayer O. 344. 359.
 Mayr G. 247.
 Máriási A. 160.
 Máté 77.
 Markel P. 18. 19. 27.
 Medveczky Fr. 12. 14.
 17. 21. 138.
 Meltzer O. 88.
 Mevius 151. 164.
 Meyer G. 358.
 Michajlowski N. 295.
 Michel H. 172. 206. 282.
 311. 312.
 Michel Jean 146.
 Michoud L. 345. 350. 365.
 Micelli V. 315.
 Microelius J. 140. 145.
 164.
 Migne 79. 88.
 Mill J. St. 13. 206. 255.
 320.
 Miller W. G. 274. 345.
 Milne-Edwards H. 312.
 Milton J. 135. 146.
 Mirabeau H. 166.
 Mirbt C. 61. 64.68.72.75.
 M'Kechnie W. 273.
 Mocsáry L. 319.
 Modrevius A. Fr. 145.
 Mohl R. von 5. 21. 28.
 132.133.139.196. 209.
 210. 211. 212. 214.
 Molinari G. de 311.
 Montchrétien 146.
 Montesquieu Ch. 152.
 170.
 Morgenstern L. von 185.
 Moreau F. 365.
 Morselli E. 314.
 Morus Th. 31. 139.
 Mougeolle 282.
 Mozes 78.
 Moser K. von 164.

Mundt Th. 210.
 Müller A. 11. 136. 187.
 188. 217. 252.
 Müller H. 9.13. 1i. 22. 77.
 Müller I. 77.
 Müller Joh. 226.

Nahlowsky J. W. 204.
 338.
 Nagy E. 367.
 Naudeus G. 53. 131
 Nettelblatt D. 137. 147.
 Newman W. L. 33. 35.
 40. 41.
 Nibler I. 177.
 Nicolaus Cusanus 13. 62.
 115.116.117. 118. 119.
 128.
 Niebuhr G. 186.
 Nohle C. 11. 13. 14. 16.
 18. 21. 22. 23. 29.
 Novicow J. 291. 292.293.
 294. 302.

Obolenski 295.
 Occam W. 64. 83. 86. 87.
 115. 127.
 Oldendorp J. 139.
 Olizarovius A. 140. 151.
 Oncken W. 9. 11. 13. 14.
 16. 22. 31. 32. 33. 38
 40. 47. 87.
 Oppenheim B. 185.
 Opzooomer C. W. 254.
 Origines 68. 72.
 Öreg J. 336.
 Oszvald Zs. 160.
 Otto 135.

Fache O. 250.
 Palma 312.
 Pancratius M. 160.
 Paolucci G. 314
 Papus 288.
 Paruta P. 131.
 Pascal B. 157.
 Patricius Senensis 82.
 120. 125. 138.
 Patten N. S. 338.
 Pauler Gy. 329.
 Paulsen Fr. 252.
 Pál apostol 69. 77. 100.
 Perrier E. 299. 312. 374.
 Pez B. 88.

- Péter apostol 71.
 Philippen ich E. von 253.
 Pierre E. 311.
 Pikler Gy. I. 328. 335. 336.
 Pilo A. 314
 Pioger J. 287.
 Pisztory M. 323.
 Placcius 151.
 Planta J. C. 224. 225.
 Platón 10. 12. 13. 14.
     17. 22. 23. 26. 28. 36.
 Plethon Gemisthos 130.
 Plutarchos 90.
 Pollock Fr. 96. 115.
 Polner Ö. 367.
 Posada A. 315. 316.
 Posse H. 352.
 Post A. H. 227.
 Pósaári J. 167.
 Poynt J. 145.
 Pöhlmann R. 9. 13. 15.
     16. 2 L. 24 25.28. 50.
     51. 52.
 Pradier-Fodéré P. 345.
 Praellius R. (de Presles
     Raoul.) 115. 122.
 Prantl K. 17.
 Praschius 151.
 Price B. 274.
 Preuss H. 343. 344. 355.
 Protagoras 10.
 Ptolomaeus Lucensis 99.
 Puchta G. Fr. 186.
 Puffendorf S. 140. 150.
     158. 164.
 Pulszky G. 14. 80. 170.
     173.186. 325. 327. 328.
     329. 330. 338.
 Püspöki Sylvanus J. 160.

 Quételet A. 206. 224.
 Quesnay Fr. 50.

 Rappoport Ch. 295.
 Ratto L. 314.
 Ratzel Fr. 249. 254.
 Ratzenhofer G. 250. 251.
 Rau K. H. 252.
 Raynal Gu. Th. 153.
 Reemelin Ch.
 Rehm H 8. 9. 10. 11.13.
     14. 18. 28. 30. 31. 38.
     41. 48. 49. 51. 52. 55.
     58. 80. 113. 114. 116.

 121.127.129. 131.132.
 133.134. 137. 138.139.
 142.143.148. 163.164.
 165.167.168. 169. 353.
 364.
 Reichsberg N. 252.
 Reinhard Ch. 197.
 Renan E. 208.
 Renouvier Ch. 311.
 Reuter H. 132.
 Ribot P. 275.
 Ricci G. 209.
 Riehl M. W. 214. 319.
     323.
 Riezler S. 60. 81. 87.
     96. 107. 111.
 Rio J. Sanz dél 315
 Rios Fr. Giner de los
     315.
 Ritter H. 62.
 Ritschl A. 136.
 Rivet F. 312.
 Rivier A. 349.
 Roberty E. de 294.
 Robertson J. M. 204. 206.
 Robin 312.
 Rocholl R. 157. 206. 216.
 Rodbertus K. 253.
 Roesler H. 246.
 Rohmer Fr. 54. 219.
 Romocsa 134.
 Rosaeus 140. 166.
 Röscher W. 151. 252.
 Rosin H. 344. 362.
 Rosmini A. 197.
 Rosos A. 160.
 Rossbach J. J. 5. 15. 64.
     96. 136. 176. 190.
 Rossi P. 312. 354.
 Rothe Th. 311.
 Rotteck K. 138.
 Rottenburg Fr. 172.
 Rousseau J. J. 134. 135.
     138.139.141.145. 155.
     156. 169. 196.
 Roux 2.
 Röder K. D. A. 195.
 Röhrich W. 250.
 Rössler C. 213. 214.
 Rubeis B. de 99.
 Ruiz G. A. 313.
 Rümelin G. 246. 249. 250.
 Rümelin E. 356.

 Sacher J. 337.
 Saint-Girons A. 337.

 Saint-Simon Cl.-H. 198.
     119.
 Salamoniubl38.163.166.
     167.
 Sales y Ferré M. 315.
 Sallustios 53..
 Salmasius Cl. 131. 164.
 Santamaria de Parades
     V. 245. 257. 315.
 Samonicus Serenus Qu.
     54.
 Sasku K. 316.
 Savigny Fr. K. 186. 339.
 Say J. B. 311.
 Sándor J. 334.
 Schardius 63. 65. 118.
     120. 121. 126.
 Scharpff F. A. 117. 120.
 Schaffte A. 237. 241. 243.
     345. 246. 268. 270. 286.
     297. 303. 324. 325. 378.
 Scheidemantel 137.
 Schelling Fr. W. von
     7. 176. 177.
 Schleiermacher Fr. 181.
     183.
 Schiller Fr. 186.
 Schieden M. J. 226.
 Schlözer Chr. A. 137.
     141.
 Schmalz Th. 350.
 Schmid K. E. 351.
 Schmelzing J. 190.
 Schmidt B. 344.
 Schmidt H. 67. 68. 71.
     72. 73. 74. 77. 78. 79.
 Schmitthener F. 193.
     354.
 Schmoller G. 245. 253.
     358.
 Schnierer A. 138.
 Scholl R. 12. 33.
 Schönborner G. 140.151.
     164.
 Schreiber W. 67. 74.111.
 Schubert E. 69. 90. 92.
     93. 95.
 Schubert-Soldern R. von
     251.
 Schultze Fr. 130.
 Schulze H. 342.
 Schunk K. 351.
 Schuppe W. 252.
 Schübler E. 192.
 Schützenberger Fr. 209.
     339.
 Schwarcz Gy. 9, 53. 66.

- Schwab J. B. 120.
Schwärm 226.
Scolari S. 812.
Seeberg R. 70. 7i. 72.
73. 74. 77.
Seeley J. R. 278.
Seneca 50. 52.
Sergi G. 318.
Servois G. 65.
Seydel M. von 3M.
Sidney A. 139.
Sieyes E. 134. 187.
Sighele Sc. 315.
Simmel G. 248. 219. 290.
Sismondi J. C. S. de 337.
Simonyi A. 160.
Small „A. W. 268. 270.
288. 338.
Smith A. 174.
Sokrates 15.
Sodeur G. 179. 180.
Somlo B. 378.
Sorel A. 364.
Soria di Crispan D. 208.
Spaventa B. 197.
Spencer H. 225.226.233.
241. 242. 255. 256. 257.
258.259. 260.263.264.
265. 266. 270. 279. 280.
281. 282. 284. 285. 296.
301. 302. 308. 311. 338.
382.
Spinoza B. 150. 164.
Stahl J. 15. 96. 176. 177.
189. 190. 339.
Stallbaum G. 22. 23.
Stamm 24. 32. 35. 88.
Stammmler R. 251.
Steffens H. 217.
Stein L. 11. 13. 16. 22.
33. 34. 35. 40. 50. 51.
80. 130. 142. 251.
Stein L. v. 17. 31. 173.
174. 209. 210. 318. 319.
323. 331. 339. 378.
Steinthal H. 338.
Steinhart 19.
Stephen L. 274.
Stintzing R. 132. 133.
167.
Stöckl A. 62.
Ströber P. 364.
Stuckenberg J. H. 273.
Stuhr P. F. 13. 14. 15.
17. 22. 34. 36. 37.
Stumpf Th. 13. 116. 117.
118.
- Susemihl Fr. 18. 15. 18.
21. 22. 28. 29. 30.
Szontágh G. 316.
Sz. Szilágyi J. 816.
Szuhányi F. X. 160.
- Tamás szt. 64. 83. 84.
85. 95. 96. 97. 98. 99.
100. 101.102. 103.104.
143.
Tarde G. 289. 378.
Teleki M. L59.
Temple W. 151.
Tertullian 71. 79.
Thikötter J. 17.
Thomasius Chr. 150.158.
Thököly S. 160.
Tönnies F. 246. 289.
Trefort A. 319.
Treitschke H. \on 219.
Tremblay Frain du 141.
Trendelenburg A. 27.
149. 184. 185. 340.
Treuer 167.
Treumann R. 130. 131.
133. 134 135.137.138.
140. 144.165.167.
Triepel H. 363.
Troxler I. P. 5. 178.
Turgot J. R. 134.
Tylor J. B. 232. 303.
- Ulbrich T. 362.
Ulpian 59.
- Vaccaro A. 314.
Vacher de Lapouge G.
290.
Vandervelde E. 310.
Vandrák A. 320.
Vanossi A. 160.
Vera A. 197.
Verón É. 311.
Vico G. 157.
Victoria Fr. 145.
Vida 316.
Vigelius 132.
Villari P. 345.
Vincent G. E. 268. 270.
288. 338.
Vincentius Bellovacensis
95
Virchow R. 253.
Vollgraf K. 188.
Volney G. F. 224.
- Vorländer F. 131.
142. 145. 1 Í6.152.
185. 188.
Voltaire M. F. 153.
Vörös I. 160.
Vuchetich M. 160.
Vultejus 132.
- Waentig H. 204. 205.
251. 286. 312.
Wagner A. 252. 253.
Wagner J. G. 150.
Wagner J. J. 178. 339.
Waitz G. 195.
Walter Fr. 15. 37. 98.
99. 107. 177.
Ward L. 256. 272.
W^rarnkönig L. A. 132.
158. 185.
Wegele Fr. X. 133.
Weisengrün P. 198.
Weiss K. E. 354.
Weisz B. 337.
Weitzel J. 8. 14
Welcker C. Th. 189. 216.
Werdenhagen A. 151.
166.
Werner C. 89. 99.
Werner K. 197. 208.
Werner R. 5.
Widmann A. 210. 319.
323.
Willoughby W. 273. 345.
Winkler B. 139.
Wolff Chr. 137. 150.
Woolsey D. 255.
Worms R. 295. 297. 298.
299. 302. 303. 306. 307.
309. 338. 375. 376. 382.
Wundt W. 252. 338.
- Xenophon 11. 12. 15.
32. 66.
- Zachariae K. S. 22. 46.
56. 57. 190.
Zallinger J. 150.
Zádori I. 820.
Zeller E. 11.14 21. 22.25.
27.29.32.40.53.61.62.
Zenon 50. 51.
Zeumer 88.
Zitelmann E. 310.
Zoepfl H. 354
Zorn Ph. 359.

kifejtett. Jogi szempontból az egységes államfogalom még Frigyes előtt is ösmeretlen.

A haladás, mely itt mutatkozik, azonban már kétségtelen. Az alap a tovább fejlesztésre adva volt, s azon pillanatban, melyben az uralkodói szerződés megdőlt, mint a hogy elvettetett a társadalmi szerződés, rögtön fellép az egységes államfogalom, az államszemélyiség, s megkezdődik annak jogi constructiója. E phasis azonban csak az ezutáni korszakban következett be.